Andrei Şarîi

DUNĂREA

Fluviul imperiilor

POLIROM

Table of Contents

Cuvânt-înainte pentru cititorul român
Capitolul 1. Drumul fluviului. De la Pădurea Neagră la Marea Neagră
Capitolul 2. Danubius. Frontiera romană
Capitolul 3. Donau. Apa sfântă
Capitolul 4. Dānuvius. Oglinda Austriei
Capitolul 5. Procesul fluviului
Capitolul 6. Dunaj. Fiica Gloriei
Capitolul 7. Duna. Cântecul nomadului
Capitolul 8. Tuna. Graniţa uitată
Capitolul 9. Sensurile fluviului
Capitolul 10. Dunav. Eterna bătălie
Capitolul 11. Дунай. Malurile ruseşti
Capitolul 12. Dunav. Călăreţii traci
Capitolul 13. Dunărea. La hotarul de răsărit
Capitolul 14. Ἴστρος. Capătul fluviului
Bibliografie
Ilustraţii

Andrei Şarîi

DUNĂREA
Fluviul imperiilor

Traducere de Maria Sîrghe

POLIROM
2017

Andrei Şarîi, Dunai: *reka imperii*
© 2015 by Andrei Shary
© 2017 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română
www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53
ISBN ePub: 978-973-46-6634-8
ISBN PDF: 978-973-46-6635-5
ISBN print: 978-973-46-6363-7
Coperta: Carmen Parii
Pe copertă: Kaspar Karsen (1810-1896), *Vedere din Passau pe Dunăre* (circa 1858)
Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!
Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

ANDREI ŞARÎI, jurnalist, a absolvit Institutul de Stat de Relaţii Internaţionale din Moscova. Între 1987 şi 1994 a lucrat la publicaţiile *Pravda* şi *Rossiia*. În 1992 a început să colaboreze cu Radio Svoboda, serviciul rus al Radio Free Europe/Radio Liberty. În perioada 1994-1996, stabilindu-se la Zagreb, a lucrat ca jurnalist independent în fosta Iugoslavie. Din 1996 este crainic, iar din 2016 director al Radio Svoboda. A scris articole pentru diferite reviste, mai multe cărţi despre războiul din Iugoslavia, istoria Europei Centrale, cultura populară modernă, precum şi jurnale de călătorie. Dintre volumele publicate amintim: *După ce cade ploaia. Mituri iugoslave* (2002); *Tribunalul. Cronica unui război neterminat* (2003); *O rugăciune pentru Serbia. Secretul lui Zoran Đinđić* (2004); *Rădăcinile şi coroana. Eseuri despre Austro-Ungaria: destinul unui imperiu* (2011; în colaborare cu Iaroslav Şimov).

„Am de toate în adâncuri!
Toate tabelele cronologice ale istoriei
Cei înecaţi ţin încătuşate atâtea naţiuni.
Am aici aripi tăiate de mult,
Aici sunt şi cei ce s-au înecat seara.”

Endre Ady, *Mărturia Dunării*, 1915

Cuvânt-înainte pentru cititorul român

Am încheiat lucrul la ediţia rusească a cărţii în anul în care am împlinit 50 de ani, 2015. Într-o oarecare măsură, *Dunărea. Fluviul imperiilor* este pentru mine bilanţul celor 30 de ani de jurnalism, al celor 20 de ani de viaţă în Europa Centrală şi al celor 15 ani de activitate literară. Cartea pe care o ţineţi în mână este prima ediţie într-o limbă străină. Mă bucur sincer că este în limba română, pentru că România e principala ţară dunăreană, fie şi numai din punctul de vedere al numărului de kilometri de ţărm. Fără îndoială, putem spune: România nu poate exista fără Dunăre. Însă atunci e valabilă şi altă afirmaţie: fără România este imposibilă însăşi existenţa Dunării.

Despre Dunăre s-au scris, în diferite limbi, zeci sau chiar sute de cărţi, dintre care multe sunt cunoscute şi traduse în România. De ce, vă veţi întreba probabil, să mai citiţi una, scrisă de un autor necunoscut, dintr-o ţară care în prezent nici măcar nu mai are ieşire la marele fluviu? Iată unul dintre răspunsurile posibile: ca să vă priviţi pe voi înşivă şi pe vecinii voştri prin ochii altcuiva, cu scopul de a obţine un material inedit pentru paralele şi comparaţii.

Am avut ocazia să vizitez România de şapte sau opt ori şi de fiecare dată ţara voastră mi s-a dezvăluit în alt mod. Bucureştiul din iarna anului 1990, în primele săptămâni după căderea dictaturii lui Nicolae Ceauşescu, nu avea absolut nimic în comun cu Transilvania de la mijlocul anilor 2000, cu zona turistică legată de numele lui Vlad Ţepeş. Oraşul liniştit de la malul mării, Constanţa, în plin sezon estival, şi Ploieştiul autumnal, situat pe un lac de petrol, nu par să aibă nicio legătură unul cu celălalt, în afară de conductele petroliere. Studiul zonei dunărene a României, începând cu gigantica hidrocentrală de la Porţile de Fier şi până la nesfârşitele bălţi ale Tulcei şi Sulinei, a îmbogăţit imaginea pe care mi-o făcusem despre ţara voastră. În acelaşi mod, călătoriile pe toată lungimea Dunării, pe toţi cei aproape trei mii de kilometri, mi-au modificat radical percepţia asupra Europei.

Rusia (am în vedere şi statele al căror moştenitor istoric este Rusia – Imperiul Rus şi Uniunea Sovietică) şi România sunt legate prin relaţii seculare foarte complicate, deseori conflictuale şi aproape întotdeauna de neîncredere. În opinia mea, cuvântul-cheie care defineşte natura relaţiilor dintre Moscova şi Bucureşti în ultima sută de ani este rivalitatea. Această rivalitate era agravată, din păcate, de conflicte armate directe; chiar dacă ţările noastre au fost la un moment dat aliate, interesele lor comune au rămas întotdeauna mai slabe decât propriile interese; timp de patru decenii, relaţiile bilaterale s-au dezvoltat în lanţurile „colaborării” impuse de regimul

sovietic. În prezent, ţările noastre nu mai au frontieră comună, dar cine poate afirma oare că acest lucru a schimbat în bine părerea ruşilor despre români şi a românilor despre ruşi?

Această situaţie este generată şi de faptul că vechile jigniri şi neînţelegeri se bazează pe stereotipuri solide; pentru că popoare diferite au deseori concepţii total diferite despre aceleaşi evenimente istorice, pentru că ne-am obişnuit să ne evaluăm unii pe alţii numai cu propria măsură, pe care o considerăm singura adevărată. Călătoriile pe Dunăre mi-au dezvăluit cât de puternic înrădăcinate sunt multe dintre aceste prejudecăţi, cu câtă dificultate se clădeşte corpul noii Europe unite, din cauza opoziţiei lor permanente. E limpede că nu vom reuşi să ne descotorosim de mituri decât demolându-le. Aşadar, am dedicat această carte în primul rând studiului, analizei şi distrugerii miturilor, prejudecăţilor, stereotipurilor – şi ruseşti, şi româneşti, şi maghiare, şi austriece, dunărene în general.

M-am născut în Orientul Îndepărtat rus, am crescut şi mi-am făcut studiile la Moscova, am făcut cunoştinţă cu Dunărea în 1994, când m-am mutat în Croaţia frământată de război. Din anul 1996 m-am stabilit la Praga, de unde călătoresc prin Europa şi prin lume. Toate cele 15 cărţi pe care le-am scris se bazează pe impresiile din aceste călătorii. De un sfert de secol deja, activitatea mea de bază este legată de Secţia Rusă a corporaţiei media americane Radio Liberty, bine cunoscută românilor sub numele de Europa Liberă. În ultimul deceniu, în profesia mea s-au schimbat multe, dar esenţa ei a rămas aceeaşi: jurnalismul de calitate înseamnă sete de cunoaştere, comparaţii, călătorii şi descrierile lor. Dacă nu m-ar fi pasionat toate acestea, probabil că nici cartea despre Dunăre nu ar fi văzut lumina zilei. Acestea au fost motivele care m-au determinat să străbat mii de kilometri de drumuri dunărene, pentru a mă convinge de adevărul aforismului antic: fluviile curg veşnic, dar nu se umplu niciodată.

Mergeţi şi voi la Dunăre!

Capitolul 1

Drumul fluviului.
De la Pădurea Neagră la Marea Neagră

„Dacă înţelegi adevărata origine a apelor, vei înţelege că nu mai ai alte întrebări.”

Lucius Annaeus Seneca,
Naturales quaestiones, cartea a III-a, anul 63

Istoricii sunt de părere că, pe când slavii de la răsărit erau păgâni, în zorii civilizaţiei lor, aceştia botezau orice curs de apă cu numele Dunai. Lingviştii precizează: acest nume provine dintr-o cultură cu mult mai veche – tradiţia celtică. Dānuvius înseamnă „râu repede” (de la *danu*, repede, impetuos, şi *vius*, apă, râu). Probabil că originea numelui trebuie căutată mai departe în Antichitate, în epoca lui Zarathustra, în cuvintele limbii persane vechi care conţin silabele „da”, „do”, „du”. Sau poate în trecutul şi mai îndepărtat: cu mult timp înaintea erei noastre, noţiunea de „râu” era exprimată prin cuvintele protoindo-europene monosilabice „da na” („curge aici”), „do na” („curge pe aici”), „du na” („curge pe aici prin interior”). Pretutindeni există hidronime ce conţin sunetele „d” şi „n”: Dnepr (Nipru), Dordogne, Don, Dnestr (Nistru), Dvina…

În diferite limbi, vii sau moarte, Dunărea are peste o duzină de nume. Când curge prin Germania şi Austria, este de genul feminin. Pe teritoriile slave, Dunărea e de genul masculin, în limbile albaneză şi română îşi reia feminitatea, în timp ce în latină şi în greaca veche este preferată natura masculină. În limbile maghiară şi turcă, Dunărea renunţă complet la gen, întrucât aceste limbi se descurcă şi fără categoria gramaticală a genului. În limba slovenă Dunărea se „dedublează”: Donava, de

genul feminin, este fluviul, iar Dunaj, de genul masculin, este oraşul Viena. Multă vreme, Dunărea a avut concomitent două nume: cursul superior al fluviului era denumit cu termenul latin împrumutat din limba celţilor Danubius (Dānuvius), iar cursul inferior era numit prin cuvântul grecesc Ἴστρος. Plinius, Strabon, Ptolemeu se întrebau unde se termină primul fluviu şi unde începe celălalt. Ovidius numea Dunărea fluviul „cu două nume" (*bisnominis*).

Obârşia Dunării se află în ramificaţia estică a unui masiv muntos nu prea înalt, Schwarzwald (Pădurea Neagră), situat în sud-vestul Germaniei. Acolo, în apropiere de bătrânul orăşel Donaueschingen, la 678 de metri deasupra nivelului mării, se unesc două izvoare limpezi. În legătură cu aceasta, germanii au o legendă romantică despre spiritele apelor – două fete frumoase, două surori, Breg şi Brigach, pe care le-a răpit şi le ţinea prizoniere Stăpânul Muntelui. Surorile se certau deseori, întrucât Breg voia să ajungă la Marea Neagră, în timp ce Brigach năzuia să meargă în vizită la Rin. Stăpânul Muntelui le-a ajutat pe fete să-şi împlinească visurile. El a îndreptat Dunărea spre o mare caldă din sud-est, iar în Dunăre a trimis un afluent izvorât din lacul cu apă rece Bodensee, prin care trece Rinul. Geologia a definit oarecum diferit relaţia dintre Dunăre şi Rin, amestecându-le apele. După ce ia naştere, în apropierea orăşelului Emmendingen, Dunărea intră în pământ (specialiştii numesc acest fenomen „absorbţia apelor de suprafaţă"), după care apare din nou. Apele ei sunt preluate de râul Aach, care se varsă în lacul Bodensee, prin care trece Rinul. Prin această şmecherie uneşte natura Marea Nordului cu Marea Neagră.

Dunărea este singurul fluviu din Europa a cărui măsurare se face nu în sensul curentului, ci în sens invers. Kilometrul zero al Dunării, în partea românească a Deltei, la trei mii de kilometri de Donaueschingen, este marcat pe digul orăşelului Sulina, iar în partea ucraineană (un zero enorm, pe o dală din beton) la capătul insulei fluviale Ankudinov. Atlasele geografice indică o lungime totală a Dunării de 2.845 de kilometri. Nu e puţin, dar nici nu reprezintă recordul mondial, ocupând abia poziţia 29 pe listă, între Brahmaputra din Asia de Sud şi Tocantins din Brazilia. În schimb, în Europa, numai Volga este mai lungă, însă cu mult – cu aproape 800 de kilometri.

Măsurătorile Dunării dau şi alte valori – de pildă, 2.888 de kilometri. Asta dacă măsurăm până la locul de unde izvorăşte Breg, situat la cea mai mare distanţă faţă de punctul convenţional de unire a fluviului cu Marea Neagră. Din punct de vedere strict geografic, probabil că tocmai micul izvor Breg, situat la marginea pădurii, pe o pantă lină a colinei Katzensteig, ar trebui considerat adevărata origine a Dunării. Lângă acest izvor (nu departe de micul târg Furtwangen, pe o proprietate privată de pe teritoriul parcului naţional Südschwarzwald) a fost amplasată o placă memorială. Inscripţia de pe tăbliţa de cupru, montată pe o stâncă acoperită cu muşchi, spune: „Aici, la înălţimea de 1.078 de metri deasupra nivelului mării, la distanţa de 2.888 de kilometri de gurile Dunării şi la o sută de metri de cumpăna apelor Dunării şi Rinului, Mării Negre şi Mării Nordului, izvorăşte Breg, principalul râu care formează Dunărea”.

Un veritabil decor pastoral: o pajişte cu trifoi alb şi păpădie, un gard de scânduri în culori naturale, băncuţe modeste din lemn, în depărtare căsuţa solidă a fermierului. Exact aşa, în nemişcarea coroanei arborilor, în ciripitul păsărilor, în adierea şi şoaptele vântului, în lumina soarelui şi în sclipirea stelelor ar trebui să ni se dezvăluie măreţia lumii. „În Schwarzwald, unde amurgul este veşnic verde,/ Tu te-ai născut sub un brad secular”, i-a spus acum un secol Dunării poetul şi politicianul german Johannes Robert Becher[1]. În jurul izvoarelor Dunării sunt într-adevăr păduri de brazi.

Aşa cum se întâmplă de cele mai multe ori, mitul s-a dovedit mai puternic decât realitatea. În ghidurile turistice figurează încă un izvor al Dunării, care, deşi nu are de fapt nicio legătură cu geneza fluviului, în conştiinţa maselor este perceput ca sursă principală. Izvorul se află în Donaueschingen, lângă palatul şi grădina prinţilor Fürstenberg, proprietari de terenuri, mai la dreapta de soclul înalt al catedralei St. Johann. Fürstenbergii, părinţi ai oraşului şi pionieri ai fabricării berii, au dat dovadă de un voluntarism absolut: au poruncit împrejmuirea izvorului cu un zid din piatră şi decorarea acestuia cu o compoziţie sculpturală numită *Izvorul Dunării*. Am văzut acest bazin în timpul unor reparaţii capitale, cu pereţii din beton jupuiţi până

la armătură, cu apa întreruptă temporar de constructori. Cursul de apă generat de izvor a fost greşit botezat Donaubach – pârâul dunărean. Ascuns în conducte subterane, după vreo sută de metri el se varsă în Brigach, care învinge rezistenţa muntelui.

În anul 1910, Fürstenbergii au închinat acest loc ocrotitorului lor, împăratului Wilhelm al II-lea, înconjurând monumentul cu aspect antic cu o pergolă pe patru coloane, numind locul, pompos, „Templul Dunării”. Acest templu al fluviului încă nenăscut se vede bine de pe malul opus al lui Brigach, din faţa muzeului orăşenesc de artă contemporană. În piaţa expoziţiei vin uneori, în scaunele lor cu rotile, bunicuţele de la azilul de bătrâni din apropiere: admiră cele mai interesante exponate – copacul din aluminiu numit *Portretul copacului* şi ghemul de ţevi din aluminiu numit *Portretul pietrei*. La un kilometru şi jumătate spre vest, dincolo de un teren vast pentru păşunatul cailor princiari (aparţinând în mod formal tot oraşului Donaueschingen), frumoasele fete, smulgându-se din robia Stăpânului Muntelui, se întâlnesc în sfârşit: Brigach cea lină, cu părul verde, se uneşte aici cu Breg cea dreaptă ca un băţ. Breg arată ca un anost canal artificial, în timp ce Brigach e drăguţă, de o tristeţe firească, are albia împodobită cu alge roşcate ce se leagănă şi se unduiesc fără grabă, întocmai ca locatarele casei de bătrâni St. Michael.

În plasa princiară a Fürstenbergilor, care au dorit să aibă în apropiere un obiectiv geografic cu semnificaţie deosebită, s-au prins mulţi turişti – zeci de milioane –, dar nu şi renumitul scriitor francez Jules Verne. Romanul său de aventuri *Pilotul de pe Dunăre* e plin de inadvertenţe (pardonabile, ca întotdeauna, la Verne, datorită expresivităţii personajelor, vervei subiectului şi insolenţei joviale a autorului), însă ceea ce a scris popularul scriitor s-a dovedit a fi corect, cel puţin în privinţa lucrurilor importante. „Conform unei legende, care a fost considerată multă vreme adevăr geografic, Dunărea îşi are obârşia în grădina prinţului Fürstenberg”, îşi începe epopeea fluvială Jules Verne. „Leagăn se pare că i-ar fi fost un bazin din marmură din care numeroşi turişti îşi umpleau cupele.” În realitate, bazinul (reabilitat) nu este din marmură, iar umplerea cupei cu apă din el e dificilă, chiar periculoasă, deoarece rişti să te duci de-a berbeleacul peste parapet. De altfel, pentru firul narativ al

romanului lui Jules Verne, la fel ca şi pentru cursul Dunării, asemenea fleacuri nu au nicio importanţă.

Wilhelm Shotzer, *Vedere spre Donaueschingen*, acuarelă, 1827

Un sculptor local, Adolf Heer, creatorul grupului sculptural *Donauquelle*, a înfăţişat în anul 1895 tânărul fluviu abia ieşit din cristelniţă, în chip de fetiţă sumar îmbrăcată, cu o scoică marină în mână. Un amoraş fără aripi şi o femeie semeaţă în veşminte austere, mama Baar, îi arată acestei micuţe nimfe drumul lung pe care îl are de străbătut. În geografia fizică, Baar este un platou nu prea înalt în continuarea munţilor Schwarzwald. Cine are imaginaţie artistică poate privi şi acest ţinut ca loc de origine a Dunării în sens larg, măcar pentru faptul că fluviul încă nehotărât curge şi prin podişul Baar. Înainte de statuile lui Heer, bazinul de lângă palat fusese împodobit timp de aproape un sfert de secol de un alt grup sculptural, o lucrare a lui Franz Xaver Reich. La drept vorbind, această pereche din gresie nu e

prea atrăgătoare; a fost mutată în punctul de origine a Dunării, la confluenţa dintre Breg şi Brigach. În concepţia sculptorului Reich, Baar este de asemenea o mamă, cu însemnele fertilităţii în mâinile viguroase, în timp ce Dunărea cu părul lung, care varsă dintr-o scoică marină un şuvoi de piatră, aduce cu un băieţel despuiat. Monumentul este înconjurat pitoresc de tufe dese de urzici, deasupra lui stau aplecaţi mesteceni, iar pe vreme însorită îţi doreşti să stai o veşnicie acolo, pe bancă, la umbra copacilor. În faţă, pe malul celălalt al lui Brigach, este amplasată o bornă kilometrică pe care scrie 2.779. Este o altă versiune a lungimii marelui fluviu.

În povestirea „Biografia Dunării”, scriitorul sârb Milorad Pavić a ridiculizat confuzia creată în jurul izvoarelor fluviului: „Există doi copii cu acest nume, ambii sunt fiii lui Schwarzwald, iar bastardul nu este cu nimic mai prejos decât fiul legitim. Primul copil al lui Schwarzwald, cel nelegitim, a fost abandonat în munţi, unde trăieşte ca un sălbatic, dat ca ofrandă naturii. Al doilea fiu, cel legitim, a fost înfiat de un conte german. Sau, mai exact, acesta a furat copilul din pădurea din apropiere, l-a dus pe moşia sa, l-a spălat, l-a îngrijit şi i-a construit în faţa palatului său un pătuţ rotund din piatră, în care lumea aruncă monede ca dar pentru bebeluş”.

Acest conte, ne încredinţează neobrăzatul de Pavić, trăieşte şi în ziua de azi la Donaueschingen, numai că acum se ocupă cu fabricarea berii: „Omul care a furat Dunărea nu bea apă!”.

Pe măsură ce fluviul creşte, imaginea sa artistică se maturizează, îmbătrâneşte. Aceasta este una dintre paradigmele filosofiei fluviale. Curgerea liberă a apei este aidoma fluxului vieţii: itinerarul este imprevizibil, însă punctul final este sigur. Fiindcă, oricât de lat, oricât de impetuos este un fluviu, el e totuşi condamnat să se contopească cu marea sau să dispară în nisipuri. Destinul pe care Dunărea l-a pregătit pentru apele izvoarelor Breg şi Brigach nu-i era cunoscut nici ei însăşi; tot astfel şi tânărul poet Johannes Becher, scriind versul profund emoţionant despre natura patriei, nu avea cum să-şi imagineze că în viitor va scrie imnul de stat al Republicii Democrate Germane.

Sculptorul Jan Jiří (Johann Georg) Schauberger, creatorul *Fântânii lui Cezar* din Piaţa de Sus a oraşului ceh Olomouc

(1725), şi-a imaginat Dunărea ca pe un bărbat solid cu barbă, împreunându-şi palmele cu alt bărbat asemenea lui (râul Morava), sub statuia ecvestră a augustului roman. După un secol şi jumătate, când împăratul Austro-Ungariei, Franz Joseph, a decis să dăruiască o monumentală compoziţie din marmură capitalei sale, s-a oprit tot la tematica fluvială. Johann Meixner a cioplit un bărbat musculos dintr-un bloc de marmură de Carrara. Zeul fluviului i-a ieşit lui Meixner mai degrabă teluric decât acvatic, judecând după tandreţea cu care o îmbrăţişează pe frumoasa Vindobona (alegoria Vienei). La picioarele acestei perechi şi-a găsit loc un copilaş din marmură, iar în părţile laterale ale compoziţiei (în aşa-numita rampă a lui Albrecht, aceasta este partea de soclu a palatului-muzeu Albertina) s-au aliniat nişte fete (unele având vâsle în mâini) – afluenţii Dunării –, cu a căror senzualitate probabil că stăpânul lor se va desfăta curând. În anii 1880, ungurul Leó Fessler a construit Fântâna Danubius în piaţa Kálvin din Budapesta (mutată ulterior în piaţa Erzsébet), în conformitate cu tradiţiile antice: Dunărea sa este un impozant Neptun bărbos, cu un trident în mână, iar celelalte râuri importante ale Ungariei sunt în mod cert naiade.

Voi menţiona, în sfârşit, canonul epocii barocului, renumita statuie a Dunării amplasată nu pe malul acesteia, ci aproape de malul Tibrului. Este vorba despre lucrarea lui Gian Lorenzo Bernini *Fântâna celor patru fluvii*, din piaţa Navona din Roma. Conform afirmaţiilor biografului lui Bernini, în anul 1644, din cauza uneltirilor duşmanilor săi, acesta nu a fost admis la concursul pentru proiectul monumentului închinat gloriei papale, care ar fi încadrat un obelisc egiptean cu înălţimea de 30 de metri. Cu toate acestea, protectorul sculptorului, prinţul Niccolò Ludovici, căsătorit cu nepoata papei Inocenţiu al X-lea, are ideea să amplaseze în apartamentul sfântului părinte macheta fântânii lui Bernini. Acesta, cucerit de perfecţiunea proiectului, a anulat concursul, iar Bernini a primit o comandă avantajoasă. Ideea proiectului consta în întruchiparea măreţiei Vaticanului prin înfăţişarea principalelor fluvii din cele patru colţuri ale lumii cunoscute pe atunci de creştini. În această trecere în revistă, Dunărea reprezenta Europa, având ca parteneri Nilul, Gangele şi La Plata. Sculptat în marmură, cu o constituţie atletică, celui mai apropiat fluviu de Vatican din

punct de vedere geografic Bernini nu i-a încredinţat o vâslă sau un alt simbol acvatic, ci emblema puterii supreme, stema suveranului pontif – un scut pe care era înfăţişată o porumbiţă cu o ramură de măslin în cioc, simbolul familiei papale Panfili.

Nimănui nu-i trecea prin cap să pună la îndoială originea nepământeană a apelor. („Toate râurile sunt copiii cerului”, a spus poetul). Prima protectoare divină a Dunării este considerată zeiţa Danu (Donau). Celţii venerau această zeitate, pe care o considerau mama a tot ce există, păstrătoarea izvorului vieţii – „apele sacre ale cerurilor” – şi soţia zeului Bile, cel care trecea sufletele morţilor pe lumea cealaltă, pe apele de dincolo de mormânt. Pe columna lui Traian din Roma, ridicată de arhitectul Apollodor în cinstea victoriei oştilor imperiului asupra triburilor dacilor, este înfăţişat zeul Danubius. Acesta urmăreşte cum soldaţii legiunilor forţează Dunărea pe un pod de vase. Danubius a devenit primul locuitor fluvial al cerurilor, a cărui imagine a apărut pe faţa unei monede. Este vorba de denar (lat. *denarius*), o mică monedă din argint de la începutul secolului al II-lea, din timpul domniei aceluiaşi împărat Traian.

Fiecăruia dintre cei aproape trei mii de kilometri ai Dunării îi revin aproximativ câte trei ani de istorie a omenirii, studiată mai mult sau mai puţin detaliat, dacă nu luăm în calcul şi acea perioadă întunecată şi îndelungată din trecutul civilizaţiei când oamenii nu erau încă pe deplin oameni. Sunt curios cu ce cuvânt au denumit ei marele fluviu întunecat ce curgea cine ştie de unde şi încotro şi ce gândeau despre el. Credeau oare că fluviul a apărut din chica zburlită a vreunei zeităţi, asemenea adepţilor hinduismului, care considerau că Gangele curge din părul încâlcit al zeului Shiva? În legendele populare, menţionează filosoful francez Gaston Bachelard în lucrarea *Apa şi visele*, există nenumărate râuri care au luat naştere din micţiunea unor uriaşi: „Şi Gargantua, plimbându-se, a inundat fără să vrea un întreg sat francez… O singură picătură de apă tare este de ajuns şi pentru a crea lumea, şi pentru a risipi noaptea”.

Şi totuşi, de unde, dacă nu de la bunul Dumnezeu, a apărut Dunărea? Acum 65 sau 66 de milioane de ani, continentele desprinse din vechiul supercontinent Gondwana s-au ciocnit de un alt vechi supercontinent, Laurasia. În urma acestui impact a luat naştere o zonă muntoasă ce se întindea de la Pirineii până

la Alpii de azi, iar vechiul ocean Tetis a fost împărţit în mai multe bazine cu adâncime relativ mică. Fostă cavitate a oceanului Tetis, Marea Neagră este considerată o relicvă a acestuia. Pe locul actualei câmpii a Dunării, acum aproximativ zece milioane de ani clipoceau apele Mării Panonice, unită cu Marea Mediterană de astăzi. Apa Mării Panonice a secat ori s-a scurs acum şase sute de mii de ani. Insulele s-au transformat în dealuri, fundul mării a devenit vale. În linii mari, din punct de vedere paleografic, de atunci nu s-a întâmplat nimic semnificativ în acest spaţiu. Aproximativ din acea perioadă curge Dunărea din Pădurea Neagră spre Marea Neagră.

Prima descriere a Dunării ajunsă până la noi a făcut-o, la mijlocul secolului al V-lea î.Hr., istoricul grec Herodot. El i-a dedicat fluviului cinci paragrafe din cartea a patra a *Istoriilor*, intitulată *Melpomene*, după numele muzei tragediei. Dunărea, „fluviul cu cinci guri”, este situată în vestul ţării sciţilor, „un ţinut bogat în iarbă şi bine irigat”. „Istrul este cel mai mare dintre fluviile pe care le cunoaştem”, ne împărtăşeşte Herodot din observaţiile sale, „iarna şi vara are aceeaşi mărime. Este primul fluviu din vestul Sciţiei; este cel mai mare pentru că în Istru se varsă şi alte râuri, de aceea este atât de plin de apă... Istrul străbate toată Europa şi se varsă în mare la marginea Sciţiei”. În general, Herodot a descris corect cursul inferior al Dunării şi a enumerat 13 dintre afluenţii săi. În schimb, vechii greci confundau cursurile mijlociu şi superior ale fluviului şi reprezentau pe hartă izvoarele Istrului când pe pantele Alpilor, când în Pirinei, când în ţara hiperboreenilor. Mai sus de defileul cu multe cataracte cunoscut astăzi sub numele de Porţile de Fier corăbiile greceşti nu au reuşit să urce.

Se presupune că informaţii corecte despre originea Dunării au obţinut romanii în timpul împăratului Tiberius (secolul I d.Hr.), de la germanii luaţi prizonieri în lupte. Herodot a fost primul care a menţionat şi un alt fluviu european important, Volga (pe care el îl numea Oar), deşi considera că aceasta se varsă în lacul Meotic (Marea Azov), nu în Marea Hyrcaniei (Caspică). Cu două sute şi ceva de ani înainte de Herodot, compatriotul său, Hesiod, a numit Istrul „fratele Nilului”.

Din acea epocă îndepărtată, Dunărea a fost analizată, studiată, caracterizată prin toate procedeele posibile de sute şi

chiar de mii de ori, de-a lungul şi de-a latul, de la izvoare până la vărsare, de la prima până la ultima picătură. Cea mai fundamentată ştiinţific descriere a fluviului ne-a fost lăsată de naturalistul italian Luigi Ferdinando Marsigli, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Acesta a trasat pe hartă o frontieră fluvială de aproape o mie de kilometri între Imperiul Habsburgic şi teritoriile otomane. Marsigli a terminat logic scara comparativă a dimensiunii fluviilor: în concepţia sa, Dunărea îl întruchipa pe cel mai respectat zeu antic, bătrânul şi puternicul Saturn, încă neameninţat de construcţia hidrocentralelor. Poate că Marsigli avea dreptate: numai un asemenea gigant putea să care anual în Marea Neagră peste două sute de kilometri cubi (încercaţi să vă imaginaţi un asemenea volum!) de apă dulce. Şi toate acestea numai pentru ca, la aproape trei mii de kilometri în amonte, la marginea unei păduri dese din Germania, o fetiţă din marmură cu o scoică în mână să scuture din nou cu vârful degetelor câteva picături de apă cristalină în izvorul limpede. Aşa are loc circuitul apei în natură.

Savant, militar, inginer, aventurier, contele italian Marsigli (1658-1730) a lăsat o descriere a bazinului dunărean în mai multe volume, care ilustrează excelent totalitatea cunoştinţelor sale din domeniul geografiei, hidrologiei, mineralogiei, faunei şi florei zonei fluviale. Provenit dintr-o bogată familie de nobili din Bologna, Marsigli a întreprins în tinereţe o lungă călătorie prin Imperiul Otoman, iar în anul 1681 a scris prima sa carte de călătorie, intitulată *Bosfor*. Apoi a intrat în slujba împăratului Leopold I de Habsburg. Într-o bătălie cu armata otomană a fost rănit, luat prizonier şi făcut sclav: tânărul ofiţer a fost vândut marelui vizir Kara Mustafa-paşa, în convoiul căruia Marsigli a fost curând martorul asediului Vienei, soldat cu eşecul sultanului Mehmed al IV-lea. În anul 1684, contele a reuşit să revină în armata austriacă, în calitate de inginer militar, iar în 1686 a participat la cucerirea Budei şi a primit comanda unui regiment de infanterie. În anul 1699 s-a aflat în fruntea comisiei de demarcaţie a frontierelor dintre Imperiul Habsburgic, Republica Veneţiană şi Imperiul Otoman. Timp de 15 ani, Marsigli a întocmit diferite descrieri ale Dunării, a făcut măsurători ale adâncimii şi debitului, a analizat gustul, mirosul, proprietăţile chimice ale apei şi ale gheţii, a făcut schiţe ale

albiei fluviale, precum şi ale smârcurilor şi bălţilor învecinate. El a fost primul care a fixat corect pe hartă principalele meandre ale Dunării: cotitura bruscă spre sud mai sus de Buda şi cotul brusc spre est la sud de Ilok. Cariera de ofiţer a lui Marsigli nu a fost atât de strălucită precum au fost cercetările sale ştiinţifice. La începutul războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei, regimentul lui Marsigli a fost transferat la Baden-Württemberg; la începutul anului 1703, generalul a fost trimis în cetatea Breisach pe Rin. În acea vară, oraşul a fost înconjurat de inamicii francezi. Evaluând situaţia, comandamentul garnizoanei a decis capitularea. Curând, contele a fost destituit din funcţie, acuzat de trădare şi laşitate. Tribunalul a judecat 27 de ofiţeri ai garnizoanei Breisach, comandantul cetăţii a fost executat, iar lui Marsigli i-au fost retrase gradele militare şi distincţiile, i-a fost ruptă spada deasupra capului şi a fost alungat în mod ruşinos din armata habsburgică. Considerând procesul incorect, contele a încercat să atace în justiţie verdictul, dar împăratul Leopold nu a dat dovadă nici de clemenţă, nici de înţelegere. Marsigli a părăsit curtea de la Viena şi a continuat să lupte pentru reabilitarea numelui său. A publicat în Elveţia o apologie în patru limbi a capitulării cetăţii Breisach sub deviza „Mi-au frânt spada, nu şi spiritul”. Supărarea pe împărat l-a determinat pe Marsigli să ia parte la coaliţia antihabsburgică, în calitate de persoană de încredere a papei de la Roma, însă nici această acţiune nu i-a adus contelui glorie şi onoruri. În anul 1706 şi-a reluat cercetările din domeniul ştiinţelor naturii în sudul Franţei, apoi s-a întors în Bologna natală, unde a luat parte la înfiinţarea Academiei Artelor şi a Institutului de Ştiinţe, care există şi în prezent. Opusul fluvial al lui Marsigli – *Danubius Pannonico-mysicus: observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis* – a fost integral publicat abia în anul 1726, în Olanda. Autorul a şters dedicaţia adresată împăratului Leopold, conţinută în manuscris. Un amplu atlas al Dunării, anexă a lucrării lui Marsigli, a apărut după alţi 25 de ani. Marsigli a fost un talentat savant enciclopedist al Epocii Luminilor.

Un alt model de studiu scrupulos al fluviului este lucrarea în trei volume (totalizând 2.164 de pagini şi cântărind şase kilograme) intitulată *Navigaţia şi coborârea pe cursul superior al*

Dunării. Autorul acestui studiu este inginerul austriac Ernst Neweklowsky, care, timp de 50 de ani, la începutul secolului XX, a avut diverse slujbe în navigaţie, în toate regimurile politice. Cu pedanteria caracteristică nemţilor, meticulosul Neweklowsky a observat în cele mai mici detalii, a numărat, a numerotat, a transcris, a inventariat toată economia nautică din zona răspunderii sale profesionale, de la vărsarea râului Iller în Dunăre (ceva mai sus de oraşul Ulm) până la Viena. Asta înseamnă 660… ba nu, scuzaţi-mă, *herr* inginer, 659 de kilometri. Un singur om, probabil, a reuşit să studieze Dunărea mai temeinic decât Neweklowsky: înotătorul sloven pe distanţe lungi Martin Strel. În 2000, el a străbătut înot fluviul, aproape de la izvoare până la vărsare, în 58 de zile. Strel, de profesie instructor de flamenco, este cunoscut datorită traversării fluviilor Yangtze, Mississippi şi Amazon. Abia el poate formula o opinie despre fluvii din interior. Big River Man şi-a capitalizat succesul cum s-a priceput mai bine: produce vin roşu cu mărci „fluviale”.

Cu totul altfel a văzut Dunărea, cu mult înainte de Neweklowsky şi de Strel, poetul şi oratorul din epoca declinului Romei, Decimus Magnus Ausonius, profesorul viitorului împărat Gratianus. În anul 368, Ausonius a însoţit oastea romană în campania de pe Rin. În tabăra aşezată nu departe de confluenţa izvoarelor Breg şi Brigach, Ausonius, în general un autor destul de anost, a scris câteva poezii pline de rafinament, pentru care a primit în dar, de la împărat, o frumoasă prizonieră din prada de război, Bissula. În hexametri şi pentametri melancolici, sexagenarul Ausonius a cântat frumuseţea alemancei cu ochi albaştri, căreia, întors la Roma, i-a dăruit libertatea, făcând-o egală cu sine, cetăţeană a imperiului. Poetic vorbind, datorită lui Ausonius, lângă izvoarele Dunării, barbara Bissula a devenit cetăţeană romană. Pe căile artistice dunărene ale războiului şi iubirii au păşit pe urmele lui Decimus Magnus Ausonius mulţi literaţi, iar fluxul acestora nu a secat nici până în ziua de azi.

Cartea de căpătâi a oricărui cercetător al Europei Centrale şi de Sud-Vest este lucrarea istoricului şi filosofului italian Claudio Magris, apărută în 1986 şi intitulată *Dunărea*. În ultimele decenii, nimeni nu a studiat mitul dunărean atât de multilateral, nimeni nu a scris despre bătrânul fluviu european cu atâta

pricepere şi pasiune ca acest venerabil profesor de germanistică din Triest. În centrul reflecţiilor lui Magris se află chestiunea misiunii civilizatoare a Dunării. Care este aceasta? Să poarte apele sacre ale germanilor spre răsărit? Să irige, în sensul propriu şi filosofic al cuvântului, acest „pământ în veşminte din postav verde”? Să slujească drept vas pentru misticismul maghiar şi slav? Să fie, ca în istoria antică, purtătoarea energiei brute a barbarilor din răsărit? Sau poate că are dreptate un alt călător încercat, englezul Peter Ackroyd, autorul cărţii *Tamisa. Fluviul sacru*, care a remarcat următoarele: „Apa este o oglindă. Nu are formă proprie şi nici sens propriu. Fluviul este reflexia împrejurărilor, geologice sau economice, apa cuprinde totul şi de aceea este transparentă”.

Ultima descriere a Dunării renumită pe plan internaţional a fost făcută în anul 2004 de doi australieni tineri pe atunci, filosoful Daniel Ross şi regizorul de film David Barison. Ei au parcurs drumul de la vărsare la izvoarele fluviului realizând înregistrări video cu o durată totală de aproape 50 de ore. Reportajele fluviale montate de Ross şi Barison alternează cu fragmente din dialogurile cu mari gânditori europeni: filosofii Philippe Lacoue-Labarthe, Jean-Luc Nancy, Bernard Stiegler[2] , precum şi cu regizorul de film Hans-Jürgen Syberberg, autorul peliculei cu durata de şapte ore *Hitler. Film din Germania*. Pe lângă unele chestiuni existenţiale de ordin general, toate aceste dialoguri dunărene au gravitat în jurul cursurilor pe care le ţinea un alt mare filosof, Martin Heidegger, despre natura creaţiei poetice, luând ca exemplu imnul „Istrul”, scris la începutul secolului al XIX-lea de Friedrich Hölderlin, reprezentant de seamă al poeziei germane. Cu două sute de ani în urmă, Hölderlin, a cărui creaţie este considerată o tendinţă semnificativă nu numai a poeziei germane, ci şi a poeziei universale, a cântat natura Dunării şi, reflectând la geniul german şi la cultura germană, a comparat Istrul cu Rinul, căruia, se înţelege, i-a închinat de asemenea un imn.

În 1942, rectorul universităţii din Freiburg, Martin Heidegger, comentând sensul ascuns al operei poetului autor de imnuri, a sesizat relaţiile dintre cultura germană şi cea antică, precum şi haosul în care a aruncat Europa şi lumea întreagă cel de-al

Doilea Război Mondial. Heidegger îi simpatiza în mod deschis pe naţional-socialişti şi toată perioada cât aceştia s-au aflat la putere a făcut parte, chiar dacă numai formal, din partidul hitlerist, motiv pentru care, după război, pentru o perioadă de câţiva ani, a fost înlăturat de la catedră. Unii critici consideră convingerile sale o greşeală tragică, argumentând că poziţia politică nu are nicio legătură cu opiniile ştiinţifice; alţii sunt convinşi că susţinerea naţional-socialismului aruncă o umbră asupra întregii activităţi a filosofului. Autoritatea lui Hölderlin, talentul lui Heidegger şi sumbra sa experienţă socială au transformat cursurile despre imnul „Istrul" (publicate integral în anul 1984) în subiectul unei dispute complicate despre bine şi rău, despre caracterul efemer al vieţii şi veşnicia morţii, despre asemănările dintre comunism şi nazism, despre fluviul vieţii şi despre viaţa fluviului.

Ilustrând peisajele dunărene cu intervenţiile erudiţilor lor interlocutori despre comentariile lui Heidegger la operele lui Hölderlin, Barison şi Ross au dat lovitura: pelicula lor cu durata de trei ore, realizată cu un buget mic, a obţinut premii la festivalurile internaţionale de film, devenind pentru câţiva ani şlagărul intelectual al Europei. Iată cum au explicat Ross şi Barison proiectul lor deloc simplu: „Străbătând Iugoslavia distrusă de recentul război, Ungaria ocupată cu reconstituirea mitologiei naţionale, Germania, care reprezintă în acelaşi timp inima noii Europe şi fantoma celei vechi, Dunărea ca atare rămâne principalul obiect al studiului. Discuţia se desfăşoară în jurul celor mai provocatoare probleme ale epocii noastre – casă şi locuri natale, cultură şi memorie, tehnologie şi ecologie, politică şi război –, probleme care ne frământă şi pe noi la fel cum l-au preocupat în 1942 pe Heidegger".

Pe lângă spiritul de sacrificiu al creatorilor săi (aceştia au întreprins o acţiune riscantă, fără a avea garanţia că vor reuşi să ajungă de pe cursul inferior al fluviului până la izvoarele sale), acest film documentar atrage şi prin curiozitatea arzătoare, poate puţin naivă, pentru problemele-cheie ale Europei secolului XX a realizatorilor Ross şi Barison, crescuţi în celălalt capăt al lumii. În poemul „Istrul", Dunărea este doar o figură de stil, un fundal pe care s-au desfăşurat dramele războaielor mondiale şi apoteoza giganticelor şantiere ale totalitarismului.

Dunărea este orizontul de apă al noii Europe, ca o lance strâmbă de la vest la est, pe care istoria a înşirat sute de evenimente. Prin aceasta este interesantă, ca niciun alt fluviu al bătrânului continent. Nu există în Europa un alt martor mai încercat al durerilor şi chinurilor prin care a trecut această lume veche pentru a se transforma într-o lume nouă. Aici, cu multe secole în urmă, s-au împletit liniile de forţă ale lumilor germanice, romane, slave, ugrice, orientale. Aici a apărut Europa contemporană. Aceste maluri au fost martorii dominaţiei şi prăbuşirii a cel puţin şapte imperii: Roman, Bizantin, Habsburgic, Otoman, German, nazist, sovietic. Popoare diferite au înălţat pe aceste maluri panteonuri pentru zeii lor nemuritori şi pentru eroii căzuţi, creând mituri dunărene sublime sau tragice. De la fostul lagăr de concentrare nazist Mauthausen până la fostul oraş al viitorului socialist Stalinváros, construit din beton în câmp deschis, de la fundaţii până la coşurile de fum ale fabricilor, este aproape o zi de navigat fără grabă pe fluviu.

Ei, ce să-i faci?, e timpul să apucăm vâslele. E timpul să înălţăm pânzele. „E timpul să trecem râul acesta prin vad.”[3] Personal, aproape că am reuşit un astfel de act eroic pe primii metri dunăreni, lângă podul din apropierea drumului ce ocoleşte Donaueschingen, de la aerodromul sportiv local până la orăşelul Hüfingen. Torpilând Brigach dinspre dreapta, Breg formează aici un banc de nisip cu o pernă din prundiş mărunt, îngustând Dunărea abia formată până la 17 metri. De dragul triumfului cunoaşterii asupra naturii, eram gata să-mi sacrific, dacă nu viaţa, măcar blugii cei noi, suflecaţi până deasupra genunchilor. Din păcate, mult mai prudenta mea companioană m-a împiedicat să mă avânt în luptă cu stihia. Sora mea mai mare a uzat de dreptul interdictiv al primului născut. „Dacă erai călare era altă treabă!”, mi-a spus ea, iar eu nu am găsit niciun contraargument. Ne-am mulţumit cu forţarea primului afluent al Dunării. Conform hărţilor, Stille Musel este un râu de importanţă locală, cu o lungime de 15 kilometri, însă în realitate nu e decât un pârâu – ce-i drept, viguros şi răcoritor. De pe malul celălalt trăgeau cu ochiul la traversarea noastră stângace, zâmbind ironic, nişte biciclişti care treceau în viteză dinspre

vest spre est. Se întorceau probabil de la monumentul fals din Donaueschingen şi mai mult ca sigur au crezut minciuna sfruntată a Fürstenbergilor. Viteza îi împiedica să vadă şi să înţeleagă că apele pure din Schwarzwald formează Dunărea sfântă nu oriunde, ci chiar aici.

Cu două secole în urmă, Friedrich Hölderlin, în imnul „Istrul”, a scris despre acest fluviu următoarele: „El este nesupus, nu are linişte;/ De ce mai este el în stare/ Nimeni nu ştie”. Pe cei aproape trei mii de kilometri de drum de la Schwarzwald până la Marea Neagră, Dunărea străbate teritoriile a zece state. Donau, Danube, Duna, Dunărea, Dunav, Danubius, Tuna, Istru – toate acestea sunt numele aceluiaşi fluviu. Cel mai tulbure dintre toate marile fluvii europene. Şi nu e deloc albastru.

1. Johannes Robert Becher (1891-1958) – reprezentant de seamă al realismului socialist în literatura germană. Membru al Partidului Comunist German din momentul înfiinţării acestuia, în anul 1918. Autorul poemelor „La mormântul lui Lenin” (1924) şi „Măreţul plan” (1931), al romanului pacifist *Levisite sau Unicul război drept* (1926). După venirea naziştilor la putere, a fugit din Germania în URSS şi s-a întors în patrie în 1945. Membru al CC al Partidului Socialist Unit din Germania. Autor al textului imnului de stat al RDG, cântecul *Renaşterea din ruine*. În ultimii ani de viaţă a ocupat postul de ministru al Culturii în RDG. Laureat al Premiului internaţional Stalin „Pentru întărirea păcii între popoare”.
2. Philippe Lacoue-Labarthe (1940-2007) – filosof, traducător şi critic literar francez, preşedintele Colegiului Internaţional al Filosofilor. Jean-Luc Nancy (n. 1940) – filosof francez, autorul teoriei asocierii ca mod de convieţuire, profesor la Universitatea din Strasbourg, coautor la unele lucrări ale lui Lacoue-Labarthe. Bernard Stiegler (n. 1952) – filosof franco-german, profesor şi lector la câteva universităţi europene, director al Institutului de Cercetări şi Inovaţii, fondatorul grupului politico-cultural Ars industriales; filosofia a început să-l pasioneze în timpul executării pedepsei cu închisoarea (1978-1983) la care fusese condamnat pentru participarea la un atac armat.
3. Citat din compoziţia *Vadul* a lui Boris Grebenşcikov, un cântăreţ rock renumit în Rusia.

Capitolul 2

Danubius. Frontiera romană

„Pustietatea măreţului, grandiosului curs de apă este o privelişte extraordinară, copleşitoare. Milă după milă şi, din nou, milă după milă, fluviul îşi rostogoleşte apele ciocolatii printre pereţii unor păduri de nepătruns şi printre maluri nelocuite... Astfel trece ziua, vine noaptea şi din nou ziua şi aşa, la nesfârşit, noapte după noapte, zi după zi: o monotonie maiestuoasă, constantă a liniştii, odihnă, amorţeală, tihnă, pustietate: simbolul veşniciei, întruchiparea împărăţiei cerurilor cântate de preoţi şi de prooroci, după care tânjesc atât de mult oamenii buni şi imprudenţi.”

Mark Twain, *Viaţa pe Mississippi*, 1883

Apele oricărui fluviu poartă cu ele experienţa graniţei. Un curs de apă poate despărţi orice vreţi: tărâmul morţilor de tărâmul celor vii, memoria de lipsa memoriei, civilizaţia de barbarie, proprietatea cuiva de proprietatea altcuiva. Fluviul taie lumea în două, pentru că pământul de pe malul opus nu ascunde mai puţine necunoscute decât adâncul rece al apei. Fluviul este un hotar, o linie de apărare pe care o construiesc locuitorii uscatului, învingându-şi neîncrederea şi teama. Dunărea, la fel ca multe alte fluvii, a fost dintotdeauna şi a rămas până în ziua de astăzi o frontieră. Primii din istoria Dunării care au amplasat o graniţă pe malul fluviului au fost romanii.

Pentru a desemna linia construcţiilor de apărare în perimetrul Imperiului Roman, dar şi pentru a denumi însuşi conceptul de frontieră, istoricul Tacitus a născocit expresia *limes romanus*. Pluralul substantivului este *limites.* Roma era, fără îndoială, un stat cu limite vaste. Limesul era de fapt un val de pământ sau un zid din piatră cu turnuri de pază care erau deopotrivă posturi militare şi vamale, acolo unde graniţa nu era în mod natural suficient de bine protejată. În secolul al II-lea

d.Hr., când Imperiul Roman a atins apogeul expansiunii teritoriale (6,5 milioane de kilometri pătraţi – cât douăsprezece state de mărimea Franţei), lungimea frontierelor sale reprezenta o optime din Ecuator. În concluzie, limesul închidea efectiv, ca o uriaşă parantează, tot ţărmul Mării Mediterane, întinzându-se de la Valul lui Hadrian din nordul Angliei, prin Zona Retică a Germaniei Superior, în regiunea dintre Rin şi Dunăre, şi Valul lui Traian din Moldova şi Ucraina de astăzi, până la Bariera Tripolitană, care apăra imperiul de popoarele nomade din Numidia şi nisipurile Saharei. La Dunăre (dinspre Rin), limesul ieşea lângă tabăra Abusina, actualmente împrejurimile târguşorului bavarez Eining.

Dunărea reprezenta un obstacol natural de nădejde. Timp de aproape patru secole fluviul a slujit credincios drept frontieră nordică a civilizaţiei antice. Practic, cursul mijlociu al Dunării (provinciile romane Raetia, Noricum şi Panonia) şi cursul inferior (provincia Moesia) au constituit graniţa imperiului. Cursul superior al fluviului a fost cucerit de romani de la celţi şi germanici înaintea erei noastre, iar Dacia, singura provincie de pe malul stâng al Dunării, a fost cucerită la începutul secolului al II-lea de unul dintre cei mai eficienţi conducători de oşti ai Romei, împăratul Traian. Şi totuşi, întreaga vale a Dunării, aproape tot teritoriul vast al cursului de apă, a rămas timp de secole zonă de frontieră, aproape întotdeauna instabilă şi deseori primejdioasă. Noii barbari, în special germanicii şi sarmaţii (marcomanii, quazii, iazigii, roxolanii, iar mai târziu goţii şi vandalii), s-au dovedit a fi buni luptători, tenaci, sângeroşi. În cele din urmă, războinicii sălbatici au distrus imperiul.

Romanii au construit pe malul Dunării vreo 80 de localităţi fortificate, dintre care unele au devenit centre administrative relativ importante ale statului antic. Astăzi, lumea dunăreană îşi aminteşte cu plăcere aceste nume vechi, pentru că în rezonanţa lor se simt măreţia şi gloria de odinioară. Prin Europa Centrală circulă trenuri luxoase cu nume romane sonore. La Regensburg, Viena, Bratislava, Budapesta, Belgrad, discotecile şi cluburile de noapte sau chiar cele de striptease au porecle antice: Castra Regina, Vindobona, Singidunum, Gerulata, Aquincum. La drept vorbind, s-au păstrat pe alocuri şi câteva ruine, fragmente mici

de limes, mai ales sub forma unor fundaţii dreptunghiulare ascunse în spatele unor garduri sau sub forma unor catacombe din piatră acoperite cu vitrinele din sticlă ale muzeelor şi nu numai. Adeseori zidurile cetăţilor şi castelelor medievale se clădeau deasupra celor antice, drumurile noi se construiau deasupra celor vechi şi de-a lungul fluviului cărămizile romane nu mai puteau fi deosebite de cele germanice, bizantine, otomane, austro-ungare, nici măcar de cele folosite pentru restaurare în zilele noastre. Cu toate acestea, Dunărea romană a devenit de foarte multă vreme o noţiune fantasmagorică, virtuală, nu mai este nici măcar o amintire, ci umbra unei amintiri. Cele mai impunătoare construcţii ale anticilor există doar în pozele din manualele şcolare.

Biografia tipică a unui monument al culturii antice pe Dunăre are următorul conţinut. Pe la începutul erei noastre, pe locul unei aşezări celtice sau tracice, romanii au construit un punct de observaţie împrejmuit cu şanţ şi palisadă – mai târziu, cu ziduri din piatră –, în care au încartiruit fie o cohortă călare (500 de călăreţi), fie o cohortă dublă de pedestraşi (1.100 de oameni). Construcţiile romane au fost transformate în ruine pentru prima dată, să zicem, în urma invaziei suebilor sau quazilor, de pildă, în anul 17 sau în 167, dar, după ce barbarii au fost alungaţi de armata împăratului Tiberius sau Marcus Aurelius, romanii s-au fortificat mai temeinic. Au amenajat un castru pentru 6.000 de oşteni şi l-au împrejmuit cu un zid înalt de câţiva metri, cu turnuri ameninţătoare şi cu patru porţi, dincolo de care locuiau cei care îi deserveau pe oşteni: negustorii, zarafii, meseriaşii, ţăranii, femeile. Ruinele unui turn sau ale unui amfiteatru, ale unei băi sau ale unor terme, ale unui templu sau ale unei cazărmi, numerotate de arheologi, pot fi văzute şi astăzi în apropierea malului fluviului.

Poveşti dunărene

Cum construiau podurile împăraţii romani

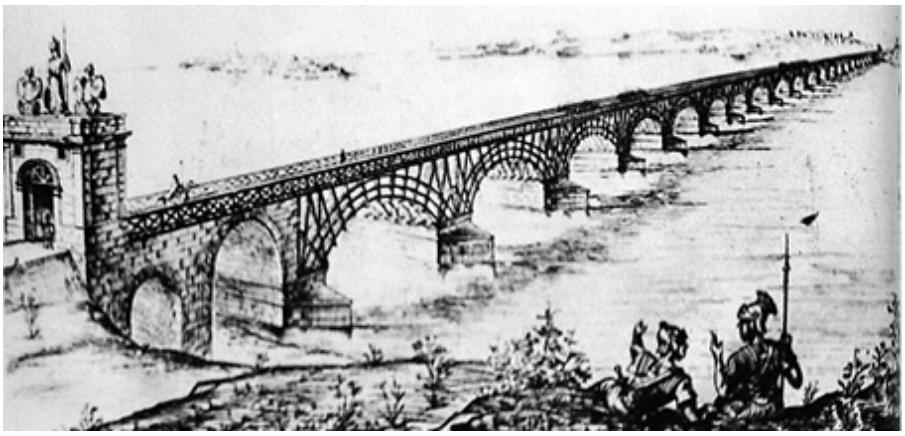

Podul peste Dunăre al împăratului Traian, reconstituire de Eugène Duperrex, 1907

Primul pod din piatră peste Dunăre a fost construit între anii 103 şi 105 de Apollodor, un arameean originar din Damasc. Apollodor era considerat cel mai mare arhitect al epocii sale, fiind meşterul preferat al împăratului Traian în privinţa construcţiilor din piatră. Lucrările de construcţie a podului ce urma să unească provinciile romane Dacia şi Moesia Superioară s-au desfăşurat într-un termen foarte strâns; pentru ridicarea pilonilor din piatră a fost necesară mutarea temporară a albiei fluviului. Lungimea podului lui Traian era de 1.097 de metri, lăţimea – 15 metri, înălţimea deasupra suprafeţei apei – 19 metri. La ambele capete ale podului erau construcţii fortificate, iar în imediata lor apropiere romanii au amenajat tabere militare. Apollodor a fixat arcele din lemn ale podului pe 20 de piloni din piatră. Un secol şi jumătate mai târziu, podul a fost distrus la porunca împăratului Aurelianus: romanii se temeau ca nu cumva triburile goţilor să treacă Dunărea. În anul 1856, scăderea nivelului apelor fluviului a scos la iveală toţi cei 20 de piloni. Aceştia stânjeneau navigaţia şi, după îndelungi dezbateri, doi dintre ei au fost demolaţi în anul 1906. În 1982, cercetând albia fluviului, arheologii au descoperit doar 14 piloni, ceilalţi fiind probabil distruşi de apă. Dacă podul lui Apollodor ar fi rezistat până în zilele noastre, ar fi legat oraşul românesc Drobeta Turnu-Severin de oraşul sârb Cladova. Pe fiecare mal s-a păstrat placa memorială romană, Tabula Traiana, care atestă încheierea lucrărilor de construcţie a acestui obiectiv militar.

Un alt pod antic peste Dunăre a fost ridicat în anul 328, la porunca împăratului Constantin I cel Mare. Construcţia din lemn pe piloni din piatră avea dimensiuni impresionante: 2.437 de metri lungime, din care 1.137 de metri deasupra apei, lăţimea – 5,5 metri, înălţimea – 10 metri. Podul a rezistat trei sau patru decenii, fiind probabil distrus de barbari. În prezent, pe malul românesc, în această zonă se află oraşul Corabia (pe locul fostei aşezări romane Sucidava), iar pe malul bulgăresc, orăşelul Ghighen, în apropierea căruia se află ruinele aşezării antice Ulpia Oescus. În cronicile romane s-au păstrat însemnări despre construcţia, în perioade diferite, a şase poduri peste Dunăre.

Presiunile exercitate de barbari făceau ca importanţa acestor tabere să crească tot mai mult, până când au fost părăsite de garnizoanele romane. Se întâmpla ca fortăreaţa să cadă cu un vuiet, zdrobită de loviturile fatale ale vizigoţilor şi ostrogoţilor. Năvălitorii ardeau toate construcţiile până în temelii, distrugând complet zidurile. Fragmente ale porţilor principale din dreapta sau din stânga pot fi observate şi astăzi în câte un zid medieval, ca, de exemplu, la Regensburg, unde ceea ce a mai rămas din Porta Praetoria a fost zidit în pereţii unei clădiri din secolul al XVII-lea. Însă, de cele mai multe ori, suveranii creştini îşi construiau oraşele pe locuri noi, în timp ce ruinele romane erau luate în stăpânire de brusturi şi de şopârle.

Localitatea Carnuntum este actualmente satul liniştit Petronell-Carnuntum din landul federal Austria Inferioară, situat la jumătatea distanţei pe Dunăre dintre Viena (Vindobona romană) şi Bratislava (Gerulata romană), care cu 1.800 de ani în urmă a fost centrul administrativ al provinciei Panonia Superioară. Carnuntum a fost santinela Dunării aproximativ pe toată perioada existenţei imperiului[1]: anul înfiinţării acestei aşezări (anul 6 d.Hr.) este menţionat de Gaius Velleius Paterculus în lucrarea sa *Istoria Romei*. Patruzeci de ani mai târziu, în timpul împăratului Claudius, tabăra militară a fost împrejmuită cu ziduri din lemn şi aici, pe acest important segment de graniţă, a fost dislocată permanent Legiunea a XV-a Apollinaris. Scuturile de culoare roşu-închis cu auriu ale oştenilor acestei legiuni apărau Carnuntumul de incursiunile hoardelor marcomanilor de pe teritoriul Cehiei de astăzi. După încă 50 de ani, aici s-a stabilit o altă legiune, a XIII-a Gemina („îngemănat”, din lat. *gemina* – gemeni, adică format din unităţi diferite). Această unitate de luptă, pe stindardele căreia apărea imaginea unui unicorn, s-a remarcat atât de mult în bătăliile cu diverşi duşmani ai Romei, încât a primit de la împăratul Nero cognomenul Martia Victrix – „Învingător binecuvântat de Marte”. În total, legiunea a stat la Carnuntum 400 de ani, până a primit de la comandant cel din urmă ordin, cel mai trist: încetarea pazei frontierei de stat.

Forţa brută a oştenilor personifica „visul sacru al Romei” – idealurile şi măreţia acesteia –, asigurând ordinea mondială a civilizaţiei antice, Pax Romana. Moralistul Plutarh numea Roma „ancora ce a adăpostit pentru totdeauna în rada portului lumea îndelung frământată şi rătăcitoare fără de cârmaci”. Filosoful s-a înşelat în privinţa expresiei „pentru totdeauna”, deşi afirmaţiile referitoare la evenimentele prezentului s-au dovedit a fi corecte: „Roma a organizat întreaga societate umană, în pofida împotrivirii aprige a oamenilor şi popoarelor”. Un alt grec din Antichitate, oratorul Aristide (secolul al II-lea d.Hr.), remarca: „Numele de roman a încetat să mai fie proprietatea unui singur popor, el a devenit un bun al umanităţii”. Roma, în concepţia multora dintre cetăţenii ei, însemna bunăstare pentru popoarele cucerite, era patria lor comună, pe care oştenii legiunilor o apărau şi pe malurile Dunării, şi pe malurile Eufratului, şi pe malurile Nilului, şi pe malurile Rinului. Pe aceste hotare îndepărtate, civilizaţia romană reprezenta un model de urmat, dar în procesul complex al interacţiunii metropolei cu provinciile se cristalizau premisele unei crize a imperiului: forţa creatoare se diminua încetul cu încetul, până la epuizare.

În zona localităţii Carnuntum, Dunărea se intersecta cu Drumul Ambrei, o rută comercială intens circulată, pe care răşina fosilizată era transportată de secole de pe ţărmurile Mării Baltice pe cele ale Mediteranei. Tot aici se afla un port fluvial cu o flotilă de zece liburne (principalul tip de corabie din Imperiul Roman), precum şi nenumărate vase comerciale mici şi bărci de pescuit. Pe atunci nu exista o legislaţie internaţională a navigaţiei pe Dunăre şi, chiar dacă se stabileau anumite reguli, acestea erau înţelegeri încheiate prin acord bilateral. Cea mai cunoscută dintre ele este înţelegerea încheiată în anul 271 între împăratul Aurelianus şi căpeteniile vandalilor, care le dădea barbarilor dreptul de a face trafic fluvial. După destrămarea Imperiului Roman, navigaţia comercială pe Dunăre a intrat în declin pentru o perioadă îndelungată.

La est de castrul din Carnuntum era situat un oraş „civil” înfloritor, cu o populaţie de patruzeci sau cincizeci de mii de locuitori, care atrăgea şi plebea barbară, şi aristocraţia romană. În oraş au apărut case ale negustorilor înstăriţi şi vile ale patricienilor, de ordinea şi confortul cărora se îngrijeau probabil

sclavele frumoase şi concubinele. O astfel de *villa urbana* este reconstituită în parcul arheologic, pe fundaţiile antice, după schiţe şi descrieri vechi. Făcând abstracţie de timp, totul este ca în epoca romană. În ziua de azi, aproximativ în acelaşi mod trăiesc managerii de top ai corporaţiilor de stat din Rusia. Încălzire prin pardoseală, mobilă împletită cu huse de culoare purpurie, terasă răcoritoare ce se deschide spre o grădină cu flori şi spre livadă; în bucătărie şi în pivniţă – amfore cu vinuri locale acrişoare şi vinuri dulci de Falerna, coşuri cu alimente naturale (căpăţâni de varză şi ştiuleţi de porumb). Instructiv muzeu. Am rătăcit îndelung prin încăperile vilei antice, închipuindu-mă când sclav, când libert, când stăpân. În sala principală, cu tavanul decorat cu panouri din mozaic, o chelneriţă zâmbitoare aranja feţele de masă apretate, pregătind banchetul serii. Muzeul este multifuncţional şi se autofinanţează. În seara aceea, în apartamentele reconstituite ale patricianului roman urma să aibă loc o nuntă.

La Carnuntum şi-a petrecut câţiva ani din viaţă împăratul filosof Marcus Aurelius, sub comanda căruia, în anii 170, Roma a dus un război istovitor împotriva triburilor germanice. Aici a scris împăratul, în limba greacă, o parte a *Meditaţiilor* sale. Autorul era preocupat în mod deosebit de problema datoriei civice şi de cea a morţii, iar însemnările sale moralizatoare, considerate un model al literaturii antice, nu erau, în mod cert, destinate lecturii altora. Reflecţiile lui Marcus Aurelius, spun istoricii, se bazează pe conştientizarea răspunderii pentru soarta societăţii, care era lent subminată din interior de descompunerea moravurilor, iar din exterior – de incursiunile barbarilor. Poate că împăratul a scris aceste rânduri pe colinele de la Carnuntum, aruncând în răstimpuri câte o privire în direcţia eternului Danubius: „Viaţa omului durează doar o clipă, esenţa ei este curgerea veşnică, simţurile sunt tulburi, trupul este pieritor, sufletul este schimbător, soarta, misterioasă, gloria, îndoielnică… tot ceea ce ţine de trup este ca un torent, tot ceea ce ţine de suflet este vis şi fum. Viaţa este luptă şi rătăcire pe meleaguri străine, gloria de după moarte – uitare…

Nu trăi ca şi cum ai mai avea zece mii de ani de viaţă. Ceasul de pe urmă este aproape”.

Filosofia l-a învăţat pe Marcus Aurelius înţelepciunea şi clemenţa. El „nu a poruncit, ci doar a aprobat” uciderea în anul 175 a guvernatorului general al Siriei, Avidius Cassius, care atentase la tronul imperial. Marcus Aurelius i-a învins şi pe barbarii germanici, dar triumful său, conform teoriei stoicismului, s-a dovedi iluzoriu. Împăratul nu a mai apucat, aşa cum intenţiona, să întemeieze pe malul stâng al Dunării provinciile Marcomania şi Sarmaţia: în anul 180 a murit de ciumă la Vindobona. Singura statuie ecvestră din Antichitate rămasă intactă este monumentul lui Marcus Aurelius amplasat în piaţa Capitoliului din Roma, încă din timpul vieţii lui. Împăratul filosof are pe umerii din metal o manta soldăţească, iar sub copitele calului se zvârcolea cândva un barbar din bronz.

Petronell-Carnuntum se mândreşte şi el cu celebrul său fiu. Singurul hotel din partea locului, o pensiune respectabilă cu vinotecă, se numeşte „Marcus Aurelius”. Intrarea în această clădire, ca de altfel intrările tuturor edificiilor publice de aici, are forma unui portic antic. În încăperi simple, cum erau camerele ofiţerilor legiunii romane, s-au cazat oaspeţii acelei nunţi, pentru care o trupă locală de rock a făcut să răsune în restaurant hiturile dansante ale anilor 1960. Ciudat lucru, din foaierul hotelului lipseşte bustul din marmură al ilustrului roman, locul acestuia fiind ocupat de statuia din ipsos a unei fecioare despuiate şi de un tablou ţipător cu un papagal ara expus spre vânzare cu două sute de euro. Am văzut o statuie a lui Marcus Aurelius în orăşelul vecin, Bad Deutsch-Altenburg, lângă un club automobilistic. Tot acolo, pe direcţia vest-est trece un traseu ciclist care poartă numele împăratului roman.

Petronell-Carnuntum îşi duce povara gloriei apuse cu o demnitate modestă, dar evidentă: zidurile caselor particulare sunt decorate cu medalioane cu chipuri de eroi şi de zei; interiorul berăriilor, al căror meniu îi ispiteşte pe vizitatori cu „bucătăria legiunii” (şniţel de porc şi cârnăciori cu varză acră), este decorat cu săbii şi coifuri ale oştenilor din Antichitate; până şi clinica veterinară se numeşte *Canis Carnuntum* (Câinii din Carnuntum). Din cartierele de locuinţe nu se poate ajunge la Dunăre: încercarea mea nesăbuită de a o lua de-a dreptul prin pădure spre fluviu s-a încheiat cu o retragere ruşinoasă pe o

ploaie de toamnă, pe lângă nişte cisterne uriaşe pentru apele pluviale.

Jakob Alt, *Poarta păgână din Carnuntum*, desen, 1816

Comparativ cu epoca romană, Carnuntum s-a micşorat de 20 de ori. Orăşelul cu clădiri pe două niveluri este acum slab populat, sătul, catolic şi cu desăvârşire austriac. Măreţia din Antichitate este ilustrată în cel mai convingător mod cu putinţă de ruinele pitoreşti ale Porţii păgâne, cândva avanpostul vestic al oraşului. Dar şi această amintire este tulbure: construcţia de 15 metri din blocuri de piatră cioplite grosolan, cu unicul acoperiş boltit rămas întreg, se înalţă la vreo jumătate de kilometru de sat, în câmp deschis, printre crânguri. Pe vremuri, porţile închideau zidurile cetăţilor şi putem doar să ne imaginăm cât de ameninţător arătau, pregătindu-se pentru apărare. Duşmanul principal, timpul, a transformat şi aceste fortificaţii în praf şi pulbere, îngropând aşezarea romană până la urechi în valea Dunării. Acum, sub casele albe, îngrijite ale

locuitorilor din Petronell-Carnuntum şi Bad Deutsch-Altenburg, sub ogoarele semănate cu lucernă şi rapiţă, pe care bâzâie harnicele tractoare, sub izlazurile pe care pasc vacile şi caii, sub staţiile de autobuz şi chiar sub pizzeria Atrium, pretutindeni este îngropat Imperiul Roman.

De aproape un secol şi jumătate, aici se efectuează săpături arheologice. Mai întâi sunt dezgropate obiectele şi studiate temeinic cele mai valoroase, după care, conform legilor ştiinţei, trecutul este din nou acoperit cu pământ. Nu degeaba glumesc arheologii afirmând că, în disciplina lor, studierea unui monument înseamnă în acelaşi timp distrugerea lui. La Carnuntum a fost cercetată doar a suta parte a teritoriului oraşului şi castrului antic: două amfiteatre, un mic cartier de locuinţe, ruinele unor băi. Pe colina Pfaffenberg, de unde se deschide o minunată privelişte spre Dunăre, au fost descoperite fundaţiile templului lui Jupiter. Cândva, aici se aduceau jertfe de fum în cinstea zeilor şi a împăraţilor; probabil că în curând se va deschide şi aici un restaurant sau un muzeu.

În anul 2011, prin scanare geofizică, la Carnuntum au fost descoperite ruinele unei şcoli de gladiatori, după afirmaţiile specialiştilor, una dintre cele mai mari din Imperiul Roman, comparabilă ca dimensiuni cu Ludus Magnus din capitală. Oamenii de ştiinţă au făcut publică imediat această descoperire senzaţională, cu atât mai mult cu cât fragmente ale clădirilor şi chiar unele echipamente – până şi stâlpul din lemn din poligonul de antrenament, unde luptătorii începători exersau loviturile şi atacurile – erau într-o stare bună. Gladiatorii care, pentru distracţia turiştilor, dau acum spectacole de câteva ori pe lună pe ruinele amfiteatrului în mod cert nu au absolvit o astfel de şcoală: aptitudinile lor războinice sunt pe atât de modeste pe cât de tocite le sunt săbiile de lemn. Cu toate acestea, publicului (şi mie!) i-au plăcut aceste întreceri pe arena de nisip, pentru că retiarul Valerius l-a prins cu atâta dibăcie pe secutorul Vulcan în plasa cu ochiuri mari, iar hoplomacul Leo l-a nimerit atât de repede cu sabia sa scurtă şi încovoiată pe mirmilonul Proculus. Sigur, aceşti luptători, membri activi ai unor cluburi de lupte istorice, sunt încă departe de performanţa lui Russell Crowe din filmul-peplum *Gladiatorul*, al cărui personaj fictiv, generalul Maximus Decimus Merilius, în prologul epopeii cinematografice,

pleacă din Panonia Superioară să lupte cu barbarii. Noi, cei din tribune, nu eram însetaţi de sânge. Noi huiduiam, fluieram şi ne distram. Eram mărinimoşi, nu ne îndreptam degetele mari spre pământ, cerând moartea celor învinşi.

În istoria reală, acea campanie a legiunilor dincolo de Dunăre a avut într-adevăr loc: un mare detaşament „cu destinaţie specială” – ca să folosesc o expresie din ziua de azi – din structura Legiunii a II-a Adiutrix („ajutătoare”), sub conducerea generalului Marcus Valerius Maximianus, a petrecut iarna anilor 179-180 în tabăra Laugaricio, respingând atacurile quazilor. Pe locul acestei tabere, pe râul Váh (un mare afluent al Dunării) există deja de o mie de ani oraşul Trenčín, situat la 150 de kilometri distanţă de Bratislava. Soldaţii lui Marcus Valerius i-au învins pe duşmani şi s-au întors dincolo de limes, lăsând pe o stâncă de lângă Trenčín o inscripţie plină de trufie.

Broasca-ţestoasă romană, gravură, ilustraţie din revista rusească *Priroda i liudi* (*Natura şi oamenii*), 1915

În anul 193, populaţia şi soldaţii din Carnuntum l-au proclamat împărat al Romei pe guvernatorul general al provinciei, Septimius Severus, un viteaz conducător de oşti care dispreţuia aristocraţia: originar din Libia, deşi bine educat, vorbea limba latină cu accent african şi de aceea, pentru romanii „adevăraţi”, el rămânea un barbar. În ceea ce-l privea, Septimius Severus nu-i agrea pe patricieni şi a intrat în istorie ca un suveran dur (lat. *severus* – dur, crud): „Pe toţi cei care ieşeau în evidenţă prin originea lor sau prin bogăţie îi omora fără cruţare, răzbunându-se, aşa cum afirma cu făţărnicie, pe duşmani, însă în realitate era invidios şi de o lăcomie nesăţioasă. Pe cât de superior le era Septimius Severus tuturor celebrităţilor în privinţa artei militare, prin forţa spiritului, prin tenacitate, dârzenie şi experienţă, pe atât de mare era cupiditatea acestuia” (Herodian, *Istoria de la Marcus Aurelius*). Tot aici autorul afirmă că din timpul domniei lui Septimius Severus, chiar şi în cohortele pretorienilor (detaşamente ale gărzilor împăratului) au început să fie înrolaţi soldaţi originari din zona dunăreană şi din regiunile estice ale imperiului. În Legiunea a XIV-a erau de asemenea recrutaţi în special barbari sau copii ai barbarilor; aceştia primeau cetăţenie romană după 25 de ani petrecuţi în slujba imperiului, când ieşeau la pensie. E drept că puţini dintre ei apucau pensia: durata medie de viaţă în Antichitate era de 22-25 de ani.

Şi soldaţii, şi veteranii, şi alţi cetăţeni respectabili din Carnuntum erau înmormântaţi inclusiv de o parte şi de cealaltă a Drumului Ambrei. Judecând după imaginile de pe internet, acest sobru cimitir rural creează o stare de spirit sumbră: pietre funerare înalte, ca nişte străjeri morţi, se înşiră de-a lungul drumului nespălat, pe o distanţă de trei kilometri. Tristul itinerar pleca de la Dunăre spre sud, spre râul Leitha, căruia, după mai multe secole, îi va fi sortit să devină graniţă internă a unui alt imperiu, cel austro-ungar.

Lângă clădirea secţiei de poliţie a centrului raional Bruck an der Leitha (acest oraş a fost descris cu maliţiozitate de Jaroslav Hašek în *Peripeţiile bravului soldat Švejk*), probabil în memoria apărătorilor antici ai ordinii de drept, este amplasată piatra funerară de pe mormântul unui ofiţer al Legiunii Apollinaris, pe

nume Lucius Cossutius, mort în luptă sau răpus de vreo boală acum 1.960 de ani. Nu am văzut flori pe piatra cenuşie.

Carnuntum şi-a trăit cele cinci minute de glorie istorică în anul 308, când aici a avut loc o importantă conferinţă cu participarea simultană a trei conducători ai Imperiului Roman. Galerius, împăratul în exerciţiu la acea vreme, Diocletianus, care abdicase deja de la tron, şi uzurpatorul Maximianus au dezbătut, cum am zice în zilele noastre, posibilităţile de ieşire din criza politică internă acută sau, mult mai simplu spus, şi-au împărţit între ei şi protejaţii lor zonele de influenţă din estul şi vestul unui imens imperiu, care nu mai putea fi condus dintr-un singur centru. Părea că au ajuns la o înţelegere, însă nu pentru mult timp, fiindcă în curând Maximianus, sub presiunea duşmanilor, a fost nevoit să se spânzure, Galerius a murit de o „boală incurabilă", iar Diocletianus, „chinuit de mâhnire şi de jale", s-a otrăvit (Aurelius Victor, *Despre cezari*).

„La graniţele întregii lumi romane, ca la un semnal de chemare al trompetelor, s-au ridicat popoarele cele mai sălbatice şi au atacat posesiunile romane" (Ammianus Marcellinus, *Res gestae*). Din cauza sunetelor trompetelor a avut de suferit şi Carnuntum: la mijlocul secolului al IV-lea a fost incendiat de quazii care au năvălit peste Dunăre. În timpul domniei lui Valentinianus I castrul a fost readus la viaţă, deşi de atunci principala bază militară a Panoniei Superioare a început să fie considerată Vindobona. Instabilitatea submina imperiul, acesta încetând să mai fie monolit. Multe triburi barbare, pe baza drepturilor de federaţi – aliaţi ai Romei –, s-au aşezat şi în această parte sudică a Dunării. Limesul nu mai era inaccesibil, apărarea lui devenind răspunderea unor persoane particulare şi a administratorilor de provincii; viaţa cotidiană depindea în foarte mică măsură de capitală. După anul 430, în urma retragerii legiunilor, mulţi dintre cetăţenii civili, rămaşi fără apărare, au părăsit Carnuntum. Cei rămaşi au folosit oraşul ca cimitir şi ca sursă de materiale de construcţii. Aproape toate cărămizile au fost cărate, iar ultima lovitură, cea decisivă, i-au aplicat-o oraşului ungurii, veniţi la Dunăre cu valul migraţiei barbare târzii. Universul cultural antic s-a stratificat aici la adâncimea de un metru şi jumătate.

Imperiul Roman este unicul stat din istorie care a obţinut controlul asupra Dunării pe toată lungimea marelui fluviu – nimeni nu a mai reuşit acest lucru nici înainte, nici în perioadele următoare. Pentru prima dată noţiunea de „graniţă” a unui stat întreg a încetat să fie doar metafizică, devenind materială: aceasta consta din turnuri de piatră, valuri de pământ, palisade din lemn de pin. La celălalt capăt al lumii, în Asia epocii Împărăţiilor Războinice, un zid şi mai impunător, „Marele zid de zece mii de li[2*]” a fost construit de un milion de chinezi. Roma nu a reuşit totuşi să-şi protejeze lumea de marmură, minunată, desăvârşită, a visului său sacru: acest imperiu, ca oricare altul, era hrăpăreţ, a băut sudoarea sărată şi sângele sălbatic al barbarilor şi de aceea nu a putut exista fără cei de care încerca să se separe. Cu ajutorul limesului şi al Danubiusului, imperiul a încercat să stabilească un hotar. Într-o expoziţie a unui muzeu dunărean am avut ocazia să admir o imagine ştearsă pe un bloc de gresie şlefuit. Basorelieful o reprezenta pe zeiţa Victoria, care, cu picioarele pe globul pământesc (simbolul atotputerniciei Romei), îi pune pe cap o coroană lui Danubius, întruchiparea limesului, graniţei de netrecut. Danubius are la picioare o corabie, iar în mâini ţine un trident şi un peşte. Basorelieful datează din secolul al III-lea, când stăpânirea romană asupra nord-estului lumii cunoscute părea de nezdruncinat.

Încă din epoca preromană, Dunărea a devenit o linie de contact a civilizaţiei antice cu universul pestriţ al barbarilor. La sfârşitul secolului al IV-lea î.Hr., cursul inferior al fluviului constituia graniţa regatului lui Alexandru Macedon. Graniţa nominală, fără a fi marcată în vreun fel, trecea pe Dunăre de la gurile fluviului până la vărsarea în el a râului Olt (azi în România), pe care grecii şi romanii îl numeau Aluta. După moartea lui Alexandru cel Mare, aceste teritorii au intrat în administrarea unuia dintre diadohii (succesorii) săi, Lisimah, care s-a luptat îndelung, fără prea mult succes, cu tracii. Triburile geţilor şi ale dacilor au luptat încă trei secole şi jumătate pentru teritoriile pe care le considerau ale lor. Primul dintre conducătorii romani de oşti care a văzut Dunărea aici în anul 75 î.Hr. a fost consulul Gaius Scribonius Curio, iar pe la

începutul erei noastre, malul sudic al fluviului din apropiere de vărsare a fost inclus în provincia romană Moesia.

În Antichitate, aceste locuri din vecinătatea unei mări calde au cunoscut o viaţă înfloritoare, cu mult mai timpuriu decât în munţii Schwarzwald sau în Câmpia Panoniei. Dintre popoarele civilizate (în accepţiunea antică şi modernă a acestui termen) care au explorat cursul inferior al Dunării, primii au fost fenicienii, care, aşa cum se presupune, venind de pe Marea Neagră, urcau cu biremele lor sute de kilometri pe cursul fluviului. Nu s-au păstrat urme materiale ale expediţiilor fenicienilor pe Dunăre, doar câteva menţiuni care atestă acest lucru pot fi găsite în operele istoricilor eleni. Grecii, care au început colonizarea litoralului Mării Negre cu 27 de secole în urmă, în pofida cunoştinţelor aproximative pe care le aveau despre bazinul dunărean, au intrat şi ei în istorie ca ocrotitori metaforici ai fluviului. Un clasic al poeziei britanice, William Wordsworth, face în poezia „Izvorul Dunării” o conexiune între Grecia şi Dunăre: Dunărea se varsă în Marea Neagră, iar în imaginaţia poetului Marea Neagră este legată de Orfeu şi de argonauţi. Colonizarea teritoriilor din nordul Mării Negre de către greci s-a limitat la ocuparea liniei de ţărm maritim. Vasele comerciale făceau cabotaj, aşezările coloniştilor reprezentând bazele unui transport cu ridicata: primeau cereale şi piei de animale, oferindu-le în schimb barbarilor podoabe, vinuri şi diverse produse meşteşugăreşti. Autorul de comedii Aristofan scria cu ironie: „Grecii s-au aşezat în jurul mării ca broaştele în jurul bălţii”. În Delta Dunării, „broaştele călătoare” au întemeiat vreo zece polisuri cu acropole, stadioane şi forumuri. Însă chiar şi aceste posturi mărginaşe ale Eladei îşi aduceau, după posibilităţi, aportul la mersul istoriei antice: şi aici erau înarmaţi soldaţii şi pregătite corăbiile pentru luptele cu perşii; şi aici, în perioadele de frământări interne, agora (adunarea tuturor cetăţenilor), la fel ca în Tesalia sau Beoţia, alegea să fie de partea Atenei sau a Spartei. Atât în chestiunile politice, cât şi în cele comerciale, grecii din Istria se orientau după metropola lor, oraşul de unde au venit la Dunăre pionierii colonizării. Acest oraş era Miletul, cel mai bogat dintre polisurile ionice din Asia Mică, ai cărui locuitori au organizat pe ţărmurile Pontului Euxin nu mai puţin de 90 de colonii.

Unul dintre primele oraşe greceşti din zona Dunării este considerat Histria, întemeiat la mijlocul secolului al VII-lea î.Hr. pe malul lagunei Mării Negre, al cărei capăt nordic se unea cu delta fluviului. Câteva secole mai târziu, linia ţărmului a fost reconfigurată de un cutremur, iar laguna a deveni un lac, numit astăzi Sinoie. Importanţa micului oraş, care purta numele marelui fluviu, se diminua treptat, iar când romanii au ajuns pe aceste meleaguri, au organizat tabăra militară Halmiris („apă sărată") la câteva zeci de kilometri spre nord. Halmiris a devenit perla de la capătul colierului roman al Dunării. La trei mii de kilometri de ea, nu departe de izvoarele fluviului, imperiul a amplasat localitatea militară Brigobann. În perioada de înflorire a Imperiului Roman, statul ţinea pe graniţa Dunării, de la Brigobann la Halmiris, o treime din armata sa – zece legiuni cu câte cinci mii de pedestraşi şi cinci sute de călăreţi fiecare.

Histria făcea comerţ cu cereale, spre acest oraş ducea un apeduct de 20 de kilometri lungime; în timp ce garnizoana din Halmiris ţinea piept năvălirii avarilor şi slavilor, aici înfloreau ştiinţele şi meseriile. Populaţia greacă şi cea romană au părăsit ambele oraşe la sfârşitul secolului al VII-lea, când Imperiul Bizantin era atacat din aceste părţi de bulgari. De aproape o sută de ani deja, de pe timpul lui Vasile Pârvan, întemeietorul şcolii naţionale româneşti de arheologie, Histria este principalul poligon arheologic românesc. Pârvan nu a reuşit să termine lucrările începute la Histria în ajunul Primului Război Mondial pentru că a murit de apendicită la vârsta de 44 de ani. De altfel, acolo sunt prea multe straturi ale săpăturilor. În anul 1982, Histria a fost declarată muzeu în aer liber, iar expoziţia de piatră şi argilă se va înnoi cu siguranţă.

Ruinele oraşului, ale cărui temple romane au fost ridicate pe fundaţii greceşti, simbolizează estetica distrugerii într-o şi mai mare măsură decât vestigiile din Carnuntum, întrucât edificiile antice din acest oraş fie au fost făcute una cu pământul, fie au fost reconstruite cu cărămizi noi şi acoperite cu ţiglă nouă. În Histria nu s-au efectuat lucrări ample de restaurare. Două civilizaţii, greacă şi romană, care au atins perioada de maturitate la jumătate de mileniu una de cealaltă par la Histria la fel de îndepărtate, pe jumătate şterse, mute. Să facem totuşi un calcul simplu: Histria a rezistat la marginea Deltei Dunării

1.300 de ani. Moscova îşi va serba acest jubileu la mijlocul secolului XXV. Histria a existat încă o mie de ani în ruine. Sunt curios ce privelişte se va deschide de pe colinele moscovite Vorobiov în primăvara sau în toamna anului 3750?

A scrie despre Dunăre este uneori ca şi când ai scrie pe apă. Pe malurile acestui fluviu trăiesc oameni de când există specia umană în Europa, iar încercarea de a urmări dinamica migraţiei ginţilor primitive şi a „formaţiunilor păgâne" de la sud-est spre nord-vest, de la vărsare spre izvoarele fluviului, este deopotrivă pasionantă şi ingrată. Pentru că Antichitatea reprezintă începuturile lumii europene numai în concepţia modernă. Grecii şi romanii, copii ai epocii fierului, au creat o civilizaţie urbană, au formulat principiile etice ale politicii şi au elaborat sistemul principalelor instituţii ale statului. Totuşi, în spatele celor care au întemeiat şi au asimilat Europa acum 2.000 de ani s-au aflat, suflându-şi una alteia în ceafă, epoci foarte diferite ale istoriei: epoca bronzului, epoca cuprului, epoca pietrei.

S-a stabilit că migraţia lui *Homo sapiens* spre teritoriul Europei din patria noastră primitivă comună, Africa Orientală, a început în urmă cu aproape 45.000 de ani (intervalul de viaţă a 1.400-1.500 de generaţii) de-a lungul văilor marilor fluvii, îndeosebi în aşa-numitul Coridor al Dunării. În acea perioadă, Dunărea, care încă nu avea un nume, a fost pentru prima dată folositoare progresului omenirii. *Homo sapiens* a populat Europa în decursul vieţii a 400-500 de generaţii, dovedindu-se mai inteligent şi mai creativ în luptele din interiorul speciei decât un alt tip de oameni primitivi, neanderthalienii. Arealul locuit de neanderthalieni includea aproape în întregime bazinul Dunării. Am avut ocazia să stau o vreme în orăşelul croat Krapina, situat pe râul Krapina (afluentul stâng al Savei, afluent drept al Dunării), unde cândva au fost descoperite sute de dinţi şi oase de neanderthalieni cu o vechime de peste o mie de ani. Neanderthalienii şi oamenii de Cro-Magnon („reprezentanţii timpurii ai omului modern") au coexistat cinci sau zece milenii. Aşa cum au demonstrat cercetările recente, diferenţele genetice dintre cele două tipuri de oameni sunt prea mari pentru a-i considera pe neanderthalienii dispăruţi strămoşi ai strămoşilor supravieţuitori.

Însă aceste divergenţe ţin, cum se spune, de trecut. Cu şase sau şapte mii de ani în urmă, regiunea Dunării era deja atât de bine asimilată (după criteriile epocii de piatră), încât în arheologia modernă a căpătat o largă circulaţie expresia „complexul culturilor dunărene”. Ea desemnează ginţile primitive, ai căror membri au acumulat o anumită energie creatoare şi diverse priceperi: defrişarea pădurii, semănarea pământurile roditoare, creşterea animalelor domestice şi construirea de locuinţe, aşa-numitele „case lungi”. Treptat, şi cred că aici reproduc un paragraf din manualul şcolar, a avut loc renunţarea la viaţa nomadă, bazată pe vânătoare şi cules, şi trecerea la viaţa sedentară de agricultori. Specialiştii afirmă că în istoria omenirii nu a existat un proces mai important decât această revoluţie neolitică (sau agricolă). Această noţiune a fost formulată de arheologul Vere Gordon Childe[3].

Dunărea reprezintă o minunată ilustrare a felului în care omul sălbatic a evoluat treptat spre omul primitiv avansat istoric, a felului în care au apărut germenii proprietăţii private şi a dispărut egalitatea socială din comuna primitivă. Cu jumătate de secol în urmă, când a fost construită cascada de uzine hidroelectrice din estul Serbiei, s-au descoperit aşezări umane preistorice datând din epoca pietrei. Această cultură arheologică dunăreană, Lepenski Vir (*vir* în limba sârbă înseamnă „vârtej de apă”, „izvor”), a apărut în urmă cu aproximativ opt-nouă mii de ani în defileul Porţile de Fier, iar după un mileniu şi jumătate sau două a atins culmea dezvoltării. Metoda datării calibrate cu carbon radioactiv i-a permis arheologului belgrădean Dragoslav Srejović să stabilească periodizarea cu cea mai mare precizie posibilă.

În cinci ani de muncă pe teren, pe o rază de 10 kilometri de la marea aşezare, în faţa căreia, pe malul stâng al fluviului, se înalţă stânca Treskovac (pe care oamenii de Cro-Magnon o considerau, probabil, obiect de cult), cercetătorii au descoperit încă o jumătate de duzină de aşezări mai mici. În timpul construcţiei în aval a barajului hidrocentralei Porţile de Fier I, o parte din zona săpăturilor arheologice a fost inundată. În anul 2002, prin apa nu prea adâncă, un pescar localnic pe nume Momcilo Georgevici a scos din lutul şi nisipul de lângă mal

câteva pietre netede şi rotunjite, prelucrate grosolan, cu scobituri semicirculare. Săteanul întreprinzător avea de gând să utilizeze pietrele pentru a-şi decora bazinul din curtea casei, însă, din fericire, despre ciudata descoperire a aflat un angajat al muzeului local. Pietrele au fost identificate ca fiind obiecte ale unei culturi materiale datând de şase mii de ani, cel mai probabil fragmente dintr-un templu păgân.

Arheologii au descoperit în Lepenski Vir fundaţiile a 150 de construcţii primitive, multe morminte şi 35.000 de diverse obiecte, de la simboluri sacre şi lucrări ceramice până la vârfuri din os pentru suliţe, piepteni, figurine, fluiere. Oamenii epocii de piatră nu se deosebeau prea mult nici de vechii romani, nici de noi, cei de astăzi. Doar volumul creierului omului de Cro-Magnon (1.500 de centimetri cubi) depăşea cu zece procente parametrii actuali. Aceşti vânători şi pescari îşi construiau case din pământ, lemn şi pietre, cu podele din calcar, cu vetre pentru foc şi altare. Oamenii părăsiseră deja peşterile, comunicau între ei prin grai articulat, stăpâneau meşteşugul olăritului, desenau şi gravau, îşi făceau haine destul de iscusite din piei de animale. Nimic din ceea ce e omenesc nu le era străin. Iubeau şi urau, îşi înhumau morţii, presărând trupurile reci cu ocru roşu, şi cinsteau memoria strămoşilor şlefuindu-le chipurile în pietre mari de râu. Pentru a nu se despărţi de rude, înhumarea se făcea chiar în locuinţă, lăsându-se în podea un orificiu prin care defuncţilor li se trimiteau merinde. Terasele de lângă malurile abrupte ale Dunării au devenit glia-mamă în care, asemenea seminţei în pântece, intrau părinţii şi unde se odihneau veşnic, continuând să vegheze cu grijă asupra celor vii.

De la stânca Treskovac, Dunărea se vede în amonte până la cinci sau şase kilometri, iar în aval, puternicul şi repezitul curs de apă este strâns între pereţi stâncoşi şi dealuri acoperite de păduri luxuriante. Se pare că peisajul local a rămas aproape neschimbat timp de 10.000 de ani: aceiaşi pini, aceleaşi stânci reci, acelaşi fluviu cu ape tulburi. Zona Parcului Naţional Đerdap este o zonă climatică izolată până acum într-o măsură considerabilă de invaziile din exterior, relativ sigură şi confortabilă pentru cei fără pretenţii prea mari, de aceea, aşa cum se presupune, oamenii primitivi au rămas aici o perioadă atât de îndelungată. De ce au plecat totuşi până la urmă a

explicat V.G. Childe: pentru că, generaţie după generaţie, resimţeau tot mai acut necesitatea unei revoluţii neolitice. Din defileu s-au mutat la şes, unde le era mai la îndemână să lupte, să-şi pască turmele, să-şi are ogoarele şi să cultive grânele. Prin urmare, nu se poate spune că aceşti oameni au apărut în Lepenski Vir nu se ştie de unde şi de ce, că au plecat din Lepenski Vir din motive necunoscute, nu se ştie încotro. Arheologia este o ştiinţă exactă.

Abia de acum încolo Lepenski Vir este destinat să devină un complex muzeal de talie internaţională, întrucât în ultimele decenii Serbia a avut puţine posibilităţi de a iniţia proiecte ştiinţifice de mare anvergură. Un sector al săpăturilor arheologice cu o suprafaţă de 55 de hectare este acoperit cu o construcţie reticulară din beton, plastic şi sticlă. Această carcasă protejează de intemperii cioburi, aşchii şi alte fragmente diverse. Cea mai apropiată localitate de aşezările moarte este satul Boljetin de pe micul râu (mai degrabă pârâu) Boljetinska, un exemplu de fermecător colţ de ţară balcanic. Este ţinutul străvechi al minerilor: localnicii sunt convinşi că exact pe teritoriul aşezării Majdanpek se află cele mai vechi mine de cupru din Europa.

Într-adevăr, aici se află unul dintre numeroasele centre ale „provinciei metalurgice” Balcano-Carpatice. Evident, este o expresie arheologică, nu industrială: cu 5.000 de ani în urmă, oamenii care prelucrau metalele produceau topoare-săpăligi masive, topoare-tesle şi vârfuri de săgeţi, tesle-dălţi. În Europa s-au descoperit sute şi chiar mii de aşezări din epoca de piatră, iar în apropierea malurilor Dunării astfel de aşezări sunt cu zecile sau chiar cu sutele. Urmele acestora sunt minuţios studiate, clasificate şi muzeificate. Ştiinţa descoperă din ce în ce mai multe lucruri, şi totuşi despre viaţa omului primitiv nu se ştie aproape nimic.

Formaţiunea lingvistică indo-europeană unică a început să se destrame la sfârşitul mileniului III î.Hr. Vorbitorii diferitelor dialecte s-au răspândit treptat spre regiunea Balcanilor, spre Italia, spre zonele situate la nord de Alpi. Unele limbi au dispărut, altele s-au păstrat şi s-au dezvoltat. Din străvechea comunitate europeană (la început aceasta s-a divizat în două

areale – *centum*, în sudul şi vestul Europei, şi *satem*, în partea centrală a Eurasiei) s-au desprins treptat şi în perioade diferite grecii, celţii, italicii, germanicii. Perioada celtică pe Dunăre începe aproximativ din secolul al IX-lea î.Hr.; în izvoarele scrise, aceste triburi care au populat cursul superior şi mijlociu al fluviului sunt menţionate pentru prima dată ca obşte închegată de mult timp, din jurul anului 600 î.Hr. Începând cu Hecateu din Milet (cca 500 î.Hr.) şi cu Herodot, autorii antici relatează despre celţi, „popor barbar care trăieşte de cealaltă parte a Alpilor" şi care se deosebeşte de triburile învecinate prin limbă, obiceiuri, înfăţişare şi prin organizarea politică. În cele din urmă, germanicii au năvălit pe pământurile celţilor dinspre est, iar romanii dinspre sud. Oricât de tare au sunat din trâmbiţele lor din bronz (*carnyx*), în formă de cranii de animale, războinicii helveţi şi boii[4*], în două-trei secole triburile celtice, care trăiau după legile societăţii tribale, au fost nimicite, alungate sau asimilate.

Reamintesc: se consideră că celţii au fost cei care au dat numele Dunării, preluat de toate limbile europene. Multe dintre taberele şi cetăţile romane de pe malurile fluviului au fost construite pe ruinele unor aşezări celtice fortificate (*oppidum*). Cele şase limbi celtice care au supravieţuit până în zilele noastre sunt vorbite de circa un milion de persoane în Bretagne (vestul extrem al Franţei) şi în Insulele Britanice. Pe malurile Dunării nu se întâlnesc celţi. De la ei au rămas doar necropole şi mitologia, care s-a dovedit mai puternică decât timpul. În Europa Centrală sunt foarte la modă legendele celtice despre eroul Cuchulain şi taurul cu trei cocori, poveştile celtice despre preoţii druizi, crucile celtice împodobite cu desene, cântările celtice tărăgănate, ritualul celtic de culegere a vâscului şi venerarea spiritelor naturii.

Dacă celţii, aşa cum s-a dovedit, au venit la Dunăre, pentru ca în cele din urmă să părăsească aceste meleaguri, germanicii şi slavii au venit aici pentru a rămâne. Se consideră că formarea etnosului germanic a avut loc între secolele VI şi I î.Hr. În concepţia romanilor, Germania era mărginită la vest de Rin, la sud de Dunăre, la nord de ocean. Graniţa verticală din interiorul lumii barbare – între Germania şi Sarmaţia – era considerată

Vistula. Sarmaţia se întindea de la pământurile situate la nord de Marea Neagră până la Volga Inferioară. Regiunile nordice împădurite ale câmpiilor din estul Europei le erau necunoscute romanilor. Strămoşii slavilor sunt menţionaţi pentru prima dată în operele secolelor de început ale erei noastre: în lucrările unor autori romani şi bizantini, slavii sunt numiţi sclavini, anţi şi venezi (sau veneţi).

Multă vreme, autorii medievali nu au avut acces la scrierile antice, motiv pentru care prezentau informaţii despre patria primitivă şi istoria străveche a barbarilor fără a se baza pe izvoarele greceşti şi romane. Călugărul Nestor de la mănăstirea Kievo-Pecerski, plecând de la legenda biblică, îşi începe *Cronica anilor de demult* (începutul secolului al XII-lea), lucrare slavă, de la construirea Turnului Babel. Iniţial, după părerea lui Nestor, slavii s-au stabilit la Dunăre, „unde astăzi sunt pământurile Ungariei şi Bulgariei. Şi unii dintre acei slavi s-au răspândit pe pământ şi şi-au luat numele după locul pe care s-au aşezat”. Această versiune a stat la baza teoriei dunărene a originii slavilor, care s-a bucurat de popularitate până la începutul secolului XX. Cu toate acestea, ipotezele lui Nestor nu s-au confirmat: prima menţiune adevărată despre aşezarea slavilor în bazinul Dunării datează din secolul al VI-lea. Atunci oştile împăratului bizantin Iustinian respingeau atacul barbarilor care treceau de pe malul stâng al Dunării pe malul drept. Slavii nu asediau oraşele, ci se mulţumeau cu câmpiile propice agriculturii. Romeii îi numeau pe venetici „spori”: puteau fi împrăştiaţi, dar nu puteau fi distruşi.

Prima formaţiune statală slavă, Statul lui Samo, a fost dunăreană. Ea a apărut pe teritoriul actual al Cehiei, vestului Slovaciei, estului Austriei şi nordului Sloveniei în anul 623 (această uniune tribală s-a destrămat după trei decenii sub presiunea Hanatului Avarilor). Spre sfârşitul aceluiaşi secol, Primul Ţarat Bulgar a instituit controlul asupra Dunării de Jos. La începutul secolului al VIII-lea slavii s-au aşezat în Balcani, ţintuind Bizanţul cu spatele la Marea Egee. Autorul latin Isidor din Sevilla scria: „Slavii au cucerit Grecia de la romei”. Termenul *ultra Danubium* (teritoriul de peste Dunăre) prin care călugării învăţaţi desemnau teritoriile locuite de barbari şi-a pierdut sensul, pentru că Dunărea a încetat să mai fie hotarul, limita

civilizaţiei. A început perioada întunecată a Evului Mediu timpuriu. De atunci marele fluviu nu a făcut altceva decât să-şi poarte apele de la vest către sud-est.

Expansiunea slavilor în sud-vestul Europei a reprezentat un episod de complicate procese migratoare, cu o durată totală de câteva secole. Principala direcţie a Marii Migraţii a popoarelor a fost de la est spre vest, de la periferia Imperiului Roman spre centrul acestuia, iar valea Dunării a devenit una dintre axele acestui flux: veneticii se deplasau în amontele fluviului. Primul impuls al Marii Migraţii este considerată năvălirea hunilor în Europa în anul 375. Presiunea la graniţa dunăreană a crescut din ce în ce mai mult, apoi această graniţă s-a deschis, şi nu numai la Carnuntum: goţii au pustiit Peninsula Balcanică, apoi şi Italia. Limesul Rinului şi-a încetat existenţa; francii, burgunzii, vandalii au cucerit Galia, Spania, nordul Africii.

Imperiul Roman târziu era un stat cu putere sacralizată, aproape un despotat. Curtea împăratului autocrat era formată din „însoţitori” care erau în acelaşi timp prietenii, funcţionarii şi slugile împăratului. Un tabel amănunţit al rangurilor deosebea funcţiile „iluştrilor”, „strălucitilor”, „onorabililor”, „luminaţilor”, „desăvârşiţilor” şi „eminenţilor”. Oamenii de ştiinţă explică declinul statului antic, printre altele, prin faptul că romanii au pierdut în multe privinţe noţiunea binelui public, ţara fiind considerată proprietatea împăratului. Romanii au asimilat ideologia supunerii sclavului faţă de stăpân, pentru care cândva îi dispreţuiau atât de mult pe barbari. Citez dintr-o lucrare a filologului rus Mihail Gasparov, *Ausonius şi epoca sa*: „În secolul al IV-lea imperiul încă se menţine, în secolul al V-lea se va scinda, în secolul al VI-lea rămăşiţele civilizaţiei urbane antice vor fi asimilate de civilizaţia rurală a Evului Mediu… Împăraţii romani vor deveni marionete în mâinile căpeteniilor războinice ale barbarilor”.

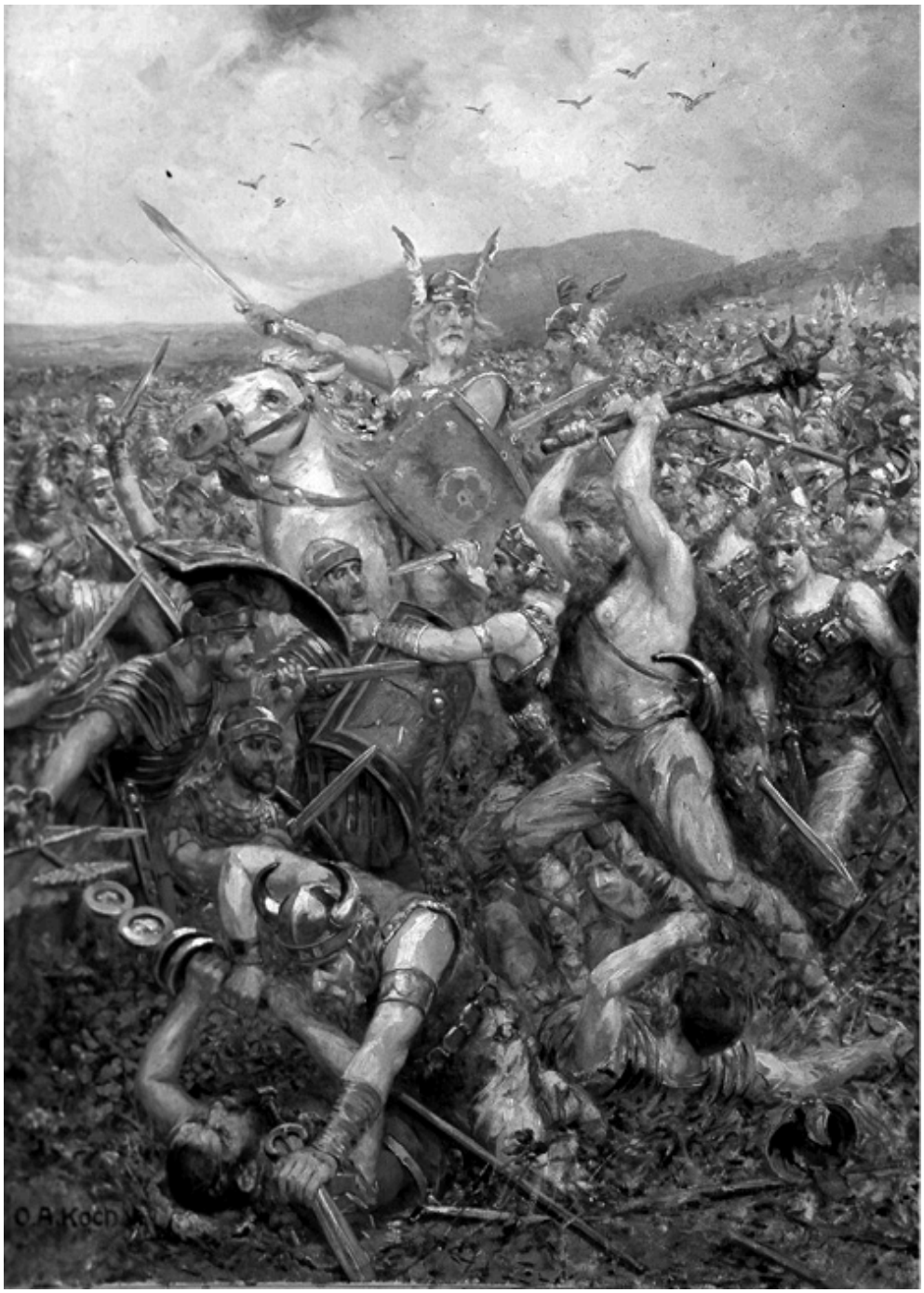

Otto Albert Koch, *Barbarii germanici pe câmpul de luptă,* Muzeul Districtului Lippe, Detmold, Germania, 1909

Pe 4 septembrie 476, căpetenia tribului germanic dunărean al scirilor, Odoacru, un comandant militar remarcabil al imperiului, a devenit primul barbar suveran al Romei. Adolescentul Romulus Augustulus (Romulus cel Mic), pe care

acesta l-a înlăturat de la tron, era el însuşi pe jumătate „sălbatic”, fiul secretarului căpeteniei hunilor, Attila. Odoacru a expediat la Constantinopol însemnele imperiale (diadema şi mantia de purpură), hotărând probabil că Imperiul Roman şi-a pierdut rostul existenţei. Populaţia de un milion de locuitori a Cetăţii Eterne, sleită de asedii şi tâlhării, era în acea perioadă de numai 50.000 de oameni. Aşa cum a demonstrat evoluţia evenimentelor, căpetenia barbarilor nu s-a înşelat: fără împărat nu există Roma.

În sud-est strălucea steaua Bizanţului, căreia i-a fost sortit să apună pentru totdeauna abia peste o mie de ani, însă Europa Occidentală, după prăbuşirea Imperiului Roman, le-a rămas moştenire regilor germani şi episcopilor latini. Constantinopolul a avut nevoie de mai multe generaţii de strategi şi misionari pentru a-i „digera” şi civiliza câtuşi de puţin pe venetici, pentru a-şi lua înapoi graniţele de pe malurile Dunării, pentru ca în Balcani să ia naştere „Uniunea bizantină a naţiunilor”. Astfel a numit istoricul britanic de origine rusă Dmitri Obolenski „comunitatea supranaţională a statelor creştine, în care Constantinopolul era centrul, iar Europa Răsăriteană era o regiune periferică”. Nucleul acestei „periferii” rămânea Dunărea, ceea ce l-a determinat pe cercetătorul rus Vladimir Petruhin să numească acest fluviu „coordonata principală a începutului istoriei slavilor”.

1. În anul 395, Imperiul Roman a fost împărţit în două – Imperiul Roman de Apus, cu centrul la Roma, şi Imperiul Roman de Răsărit, cu capitala la Constantinopol, deşi formal continua să fie considerat un stat unic, condus de doi suverani şi de două curţi imperiale. După anul 476, Imperiul Roman de Răsărit este cunoscut sub numele de Imperiul Bizantin.

2* Li – unitate de măsură a lungimii la vechii chinezi, egală cu 576 de metri (n.t.).

3. Vere Gordon Childe (1892-1957) – om de ştiinţă britanic de origine australiană, cel mai mare antropolog şi arheolog al secolului XX. Autor al unor bestselleruri de popularizare a ştiinţei – *În zorii civilizaţiei europene* (1925), *Dunărea în perioada preistorică* (1929), *Omul se creează pe sine* (1936), *Ce s-a întâmplat în istorie* (1942) –, Childe a fost şi un istoric marxist convins. A vizitat de mai multe ori Uniunea Sovietică, a inclus în referatele sale citate din cuvântările lui Stalin, iar după Congresul al XX-lea al PCUS, la care a fost demascat cultul personalităţii, le-a trimis colegilor sovietici o scrisoare plină de amărăciune despre starea în care se afla arheologia sovietică. Ca semn al simpatiilor sale politice, Childe purta cravate roşii. La cursuri, fără să-şi dea seama, trecea de la o limbă la alta, necunoscută studenţilor. Utilizând metodologia marxistă, a elaborat o concepţie universală a evoluţiei umanităţii. Savantul a murit la un an după ce a ieşit la pensie,

aruncându-se de la 300 de metri, în Munţii Albaştri din Australia. A fost o sinucidere provocată de îngrijorarea lui legată de şubrezirea stării sale de sănătate, de diminuarea capacităţilor intelectuale şi, după cum se bănuieşte, de dezamăgirile provocate de practica socialismului.

4* Triburi celtice (n.t.).

Capitolul 3
Donau. Apa sfântă

„Fluviul are o sută de chipuri şi doar un singur destin; izvorul său poartă răspunderea şi îşi asumă meritele pentru tot restul drumului. Din izvor se scurge forţa. E puţin probabil ca imaginaţia să ţină cont de afluenţi.”

Gaston Bachelard, *Apa şi visele*, 1942

Izvorul unui mare fluviu reprezintă una dintre interpretările Marelui Principiu German. Această interpretare am împrumutat-o de la Hölderlin (evident, nu sunt nici pe departe singurul), care considera fluviile nişte axe ce adună laolaltă lumea. Studiul operei acestui poet care a creat la cumpăna secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea, în general destul de puţin popular printre contemporanii săi, dar care în timp s-a transformat într-un vizionar, a impulsionat semnificativ literatura universală în urmă cu un secol. Un critic literar local a caracterizat foarte bine acest fenomen, pe care l-a numit „istoria unei opere amânate cu un secol”. Traducerile, transpunerile, comentariile, recitarea versurilor clasicului romantismului şi idealismului german sunt desemnate în ştiinţele umaniste de expresia „renaşterea hölderliniană”, furnizându-le filologilor, filosofilor şi teologilor material pentru reflecţii. Dacă studiezi sectorul german al Dunării, nu-l poţi ocoli pe Hölderlin. El a crescut la Baden-Württemberg, nu departe de Schwarzwald, dar, evident, problema nu este geografia locală: poezia „fluvială” a lui Hölderlin, imnurile sale închinate Dunării şi Rinului conţin o mare încărcătură conceptuală.

Verticala germană hölderliniană este Rinul, care izvorăşte din gheţarii Elveţiei şi se varsă în Marea Nordului, în Olanda: „Părăsind munţii, liber/ Se va simţi pe pământul german,/ Se va

linişti şi îşi va dezmorţi membrele”. În „focul suferinţelor” acestui fluviu, este convins Hölderlin, „se va făuri tot ce este autentic şi pur”. Patru cincimi din lungimea Rinului, cel mai mare fluviu din Germania contemporană, îi revin teritoriului german (863 de kilometri). Rinul este un rezervor inepuizabil de mitologie germană antică şi contemporană, iar Hölderlin este doar unul dintre cântăreţii acesteia. În bazinul Rinului este situată pădurea Teutoburg, în desişurile căreia triburile germanice răsculate sub conducerea căpeteniei Arminius, în anul 9, au zdrobit armata lui Quinctilius Varus, stabilind graniţa fluvială a regatului barbar cu Imperiul Roman. Pe malurile Rinului s-a desfăşurat acţiunea epopeii medievale *Cântecul Nibelungilor*, respectiv a ciclului de opere al lui Richard Wagner *Inelul Nibelungilor*. În apele Rinului a plasat Wagner păzitoarele comorii nepreţuite a frumoaselor naiade Woglinde, Wellgunde şi Flosshilde, iar Heinrich Heine pe fecioara Lorelei, al cărei cântec ademenitor lua minţile pescarilor, care deveneau imprudenţi.

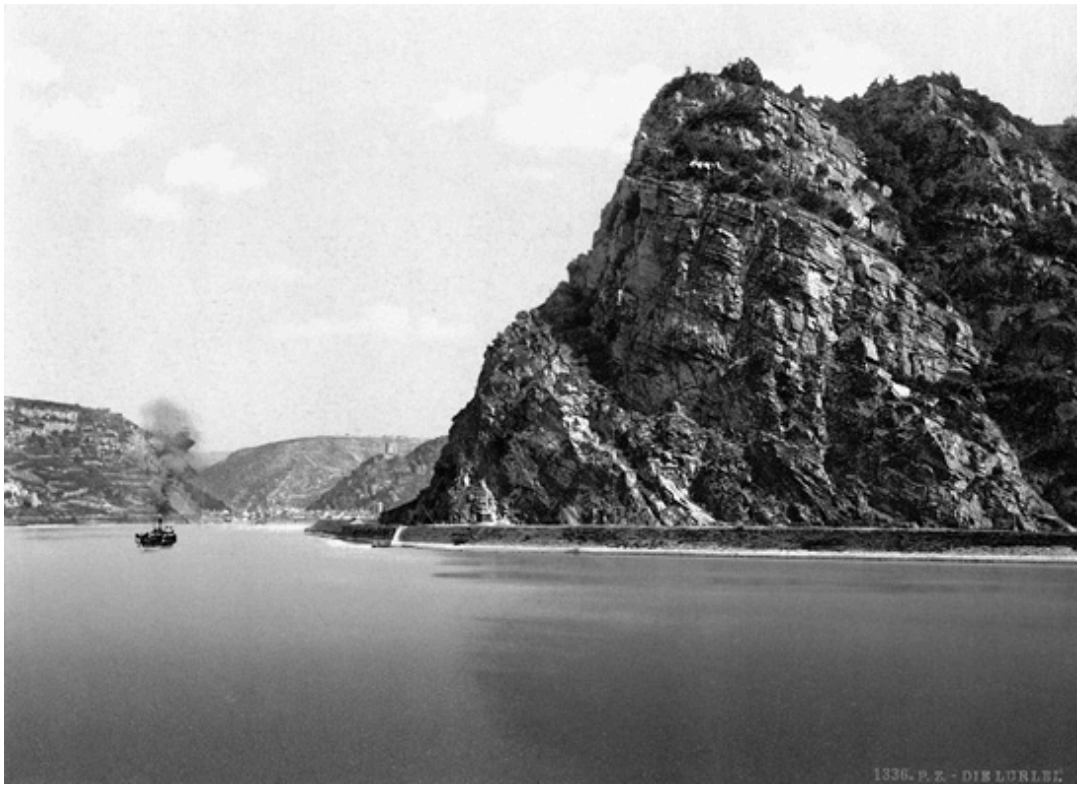

Stânca Lorelei, ilustrată din 1900

În imnul „Rinul”, Hölderlin numeşte izvorul fluviului care coboară din defileurile Alpilor în lacul Bodensee „un semizeu furios” de care oamenii fug înspăimântaţi, „văzându-l cum se zbate în cuşca lui întunecoasă”. Rinul se comportă ca o creatură nepământeană din cauză că, urmând relieful regiunii muntoase, la început fluviul se întoarce spre izvoare, apoi se repede în jos, formând o cascadă – explică criticul rus de artă Mihail Iampolski. În felul acesta, izvorul simbolizează în acelaşi timp şi căderea, şi devenirea. Tocmai în aceasta constă contradicţia fluviului, care defineşte în esenţă ceea ce, în observaţiile pe marginea tragediilor lui Sofocle, Hölderlin numeşte „modulaţii ritmice de sens contrar”. În tragedii, consideră poetul german, o undă ritmică se deplasează de la început spre final, iar altă undă – de la final spre început. Când are loc suprapunerea acestor unde, metrul poetic necesită o cezură, „un cuvânt pur”.

Dunărea, după cum menţionează o lucrare filosofică, se află „în antiteză cu Rinul”[1]. Dunărea (conform teleologiei lui Hölderlin – o dimensiune germană vest-estică) îi dăruieşte Germaniei o cincime din lungimea sa, dacă ne raportăm la graniţele actuale, primii săi 647 de kilometri. Forţa şi importanţa mamei Donau nu constau numai în faptul că izvoarele sale, ascunse în pădurea virgină Schwarzwald, transformă acest fluviu într-un simbol şi o sursă de inspiraţie pentru geniul naţional german. „Pe cursul superior, Dunărea este nehotărâtă”, scrie unul dintre exegeţii operei lui Hölderlin. „Apele sale întunecate se opresc uneori şi, învolburându-se, par să curgă înapoi. Aproape la fel, din acel loc, unde fluviul se varsă într-o mare străină, pare că Dunărea izvorăşte din nou şi curge în direcţia contrară celei a izvorului.” Iată cum ia naştere „cuvântul pur”. Primii 200 sau 300 de kilometri ai Dunării sunt într-adevăr plini de astfel de opriri şi vârtejuri care pot, cu adevărat, să-i provoace călătorului o stare de melancolie.

Poveşti dunărene

Cum s-a transformat fecioara în zână a apelor

În septembrie 1836 a avut loc premiera baletului lui Adolphe Charles Adam *Fecioara Dunării*. Spectacolul romantic în două acte şi patru tablouri respecta regulile genului: sentimentele curate se află sub protecţia unor forţe magice. Special pentru prim-balerina Marie Taglioni, baletul a fost montat de tatăl acesteia, coregraful Filippo

Taglioni. Marie Taglioni este considerată cea mai bună balerină europeană a secolului al XIX-lea. Ea a fost cea care a introdus în practică costumul de balerină şi poantele. Subiectul baletului-poveste era următorul: o frumoasă fată pe nume Floare de Câmp (micuţa orfană a fost găsită pe un câmp înflorit) este îndrăgostită de Rudolph, tânărul scutier (în alte versiuni – fiul) al unui baron de seamă. Însă şi puternicul aristocrat a pus ochii pe Floare de Câmp. Tinerii îndrăgostiţi sunt deznădăjduiţi, pentru că destinul nemilos este mai puternic decât sentimentele lor. Ca să nu-i fie dată celui neiubit, fata se aruncă în Dunăre. Rudolph, cu mintea rătăcită de durere, se îneacă şi el în apele fluviului. Cei doi îndrăgostiţi se întâlnesc în adâncuri. Mişcată de forţa pasiunii lor, Nimfa Dunării îi readuce în lumea oamenilor pe Floare de Câmp şi pe Rudolph. Baletul a făcut senzaţie în Europa. După un an, tatăl şi fiica Taglioni au plecat în turneu cu spectacolul la Petersburg, iar după încă un an, în 1838, baletul *Fecioara Dunării* a fost montat la Teatrul Bolşoi. Cu trei decenii înainte de Adam, figura nimfei dunărene a trezit interesul compozitorului austriac Ferdinand Kauer: el a compus opera-feerie *Fecioara Dunării* (a cărei variantă s-a numit *Zâna Dunării*), care a avut premiera la Viena, în 1798. Dramaturgul Karl Friedrich Hensler s-a inspirat pentru subiect din legenda despre Lorelei şi iubirea neîmpărtăşită a acesteia pentru un frumos cavaler. Hensler şi Kauer au înlocuit Rinul cu Dunărea, iar drama au transformat-o într-o comedie de moravuri: *Singspiel*-ul romantic vorbeşte despre nestatornicia vieţii de zână a apelor. În diverse interpretări, opera s-a bucurat de popularitate în Europa. În Rusia a fost pusă în scenă în 1803, sub numele *Rusalca Niprului*: era povestea de iubire dintre ţărăncuţa Lesta şi prinţul Vidostan. Aria din primul act al operei lui Kauer este pomenită de Aleksandr Puşkin în *Evgheni Oneghin*. În Austria, *Fecioara Dunării* a mai fost o dată adusă în actualitate în anii 1950 – ca spectacol avangardist –, prin forţa creatoare a orchestrei Wiener Gruppe.

Imnul „Istrul” început de Hölderlin în anul 1803 şi rămas neterminat, în care numele Dunării de Sus este cel pe care l-au dat vechii greci cursului inferior al fluviului, explică această contradicţie bizară prin mijloace filosofice: fluviul se întoarce la origini, se transformă în propriul izvor. Ideea de bază a lui Hölderlin, fermecat de Antichitate, este următoarea: obârşia civilizaţiei occidentale se află în Grecia, iar Occidentul nu dispare în depărtări, ci se deplasează în direcţie inversă, asemenea Istrului sau Dunării, spre a-şi afla sfârşitul în Germania. În sens filosofic, fluviul este legat nu numai de geografia germană, ci şi de cea antică şi asiatică: sacrul curs de apă vine la nemţi dinspre răsărit prin Grecia (din cele două râuri paradiziace – Ind şi Alpheus). „Izvorul izvorului Dunării” nu se află în vest, în sens metafizic fluviul îşi poartă apele contra propriului curent. Măsurarea arbitrară a Dunării de la capăt spre origini poate contrazice, desigur, atât tradiţia ştiinţei, cât şi judecata sănătoasă, dar le permite celor care doresc să navigheze pe acest fluviu în ambele sensuri simultan,

îndepărtându-se de izvoare şi apropiindu-se de ele. În felul acesta, Hölderlin a obligat Dunărea să facă un elegant „viraj hesperian”.

Martin Heidegger, autorul uneia dintre cele mai importante lucrări de filosofie universală a secolului XX, *Existenţă şi timp*, şi-a întărit analiza amănunţită, rând cu rând, a imnului fluvial al lui Hölderlin cu următoarea concluzie: Germania reprezintă civilizaţia Occidentală, adevărata succesoare a principiului grecesc european. Îndreptându-se spre răsărit, Dunărea fie îşi va pierde forţa spirituală germană, fie, dimpotrivă, o va face cunoscută şi popoarelor aşezate mai jos pe cursul fluviului. Autorii australieni ai epopeii documentare *Istrul* exploatează cu ironie această trimitere: ei îşi focalizează camerele de filmat pe acumulările de deşeuri din plastic; nenumăratele *techno-islands* reprezintă nişte faruri inutile şi absurde ale civilizaţiei, care la începutul secolului XXI nu mai este, evident, exclusiv germană, ci a întregii Europe. De altfel, în noua Europă unită, tocmai Germania este cea care are rolul de lider. Istoria se repetă: după ce a dezlănţuit atât Primul, cât şi al Doilea Război Mondial, Germania a revenit la începuturile descrise de Hölderlin.

Peste aproximativ încă o jumătate de secol, Milorad Pavić, care observa Dunărea de la fereastra sa belgrădeană, a expus o altă concepţie ironică despre esenţa fluviului. Trei dintre paginile textului său infect *Biografia Dunării* reprezintă o batjocură evidentă la adresa lui Hölderlin şi Heidegger. Vărsarea fluviului, scrie autorul *Dicţionarului khazar*, a fost descoperită înainte de izvorul său, întrucât fluviul curge dinspre infern spre paradis. Ca să ajungi în iad, trebuie pur şi simplu să aluneci de-a lungul apei, iar ca să ajungi la ceruri va trebui să înoţi din greu în necunoscut. Fluviul timpului şi Dunărea îşi poartă apele în direcţii diferite: timpul curge de la est la vest, iar fluviul atrage corăbiile şi călătorii din astăzi spre ieri, în negura vremurilor. Peştele care vine din Marea Neagră şi înoată în amonte pentru depunerea icrelor nu îmbătrâneşte tocmai datorită acestui fapt, observă, printre altele, Pavić.

Măiestria poetului Hölderlin constă în priceperea de a lega filosofia de poezie astfel încât graniţele dintre ele să dispară. Aversiunea faţă de realitate i-a generat poetului sentimentul înălţător al frumosului: el îşi căuta idealurile în trecut, sub cerul

etern al Eladei, în misticismul antic. Pentru multe versuri ale lui Hölderlin, afirmă criticii literari, sunt caracteristice trăirile unui păgân care venerează măreţia divină a naturii. Poezia, cum se întâmplă adeseori, se împletea cu viaţa. Ipohondria juvenilă a lui Hölderlin, care îşi câştiga existenţa predând, a fost intensificată de pasiunea pentru mama unuia dintre elevii săi, Susette Gontard. Această Susette, soţia unui bancher din Frankfurt, împărtăşea sentimentele poetului, însă idila lor a fost condamnată la un final dramatic, întrucât soţul înşelat a pus repede lucrurile la punct. Poetul de 27 de ani şi-a expus idealul feminin în cea mai importantă operă a sa, romanul epistolar *Hyperion*, în figura preotesei păgâne Diotima. Iubirea bolnăvicioasă pentru Susette-Diotima, cred biografii săi, a agravat tulburarea psihică a lui Hölderlin şi l-a scos efectiv din minţi – din păcate, nu numai în sens poetic. Curând Susette a murit din cauza unei gripe.

Hölderlin şi-a scris principalele opere – şase volume de versuri filosofice, proză filosofică şi scrisori romantice – până la vârsta de 40 de ani. Încă trei decenii şi ceva, geniul pe jumătate rătăcit a locuit la Tübingen, fiind îngrijit de nişte oameni inimoşi, familia dulgherului Zimmer. La înmormântarea poetului nu au venit nici membrii familiei sale, nici prietenii săi din tinereţe Georg Hegel şi Friedrich Schelling.

ı degeaba fluviile
ı seacă. Dar cum aşa?
e au nevoie de un semn,
ı mai puţin, pentru a purta cumva soarele
ı luna împreună, nedespărţiţi, în linişte
zi, şi noapte să curgă înainte, şi pentru ca
rului să-i placă să se oglindească-n ele.

Iată adevărata filosofie a poeziei şi a vieţii! Şi, chiar aşa, de ce nu seacă fluviile? Mai este oare nevoie şi de altă explicaţie? Fluviile curg pentru ca să-i placă cerului să se oglindească-n ele…

Patosul alegoriilor alemanice antice a căpătat o popularitate deosebită în Europa Centrală după încheierea războaielor napoleoniene (în istoriografia germană, această perioadă este cunoscută sub numele de Războiul de Eliberare dintre anii 1813 şi 1815) şi constituirea Uniunii Germane, care a însemnat unificarea politică şi ideologică a zeci de teritorii diferite locuite

de vorbitori ai limbii germane, de la Königsberg până la Luxemburg, de la Breslau la Schwerin. Spre deosebire de poetul-filosof Hölderlin, care era un admirator al tradiţiei antice, pe care o subordona însă principiului naţional (poetul numea acest lucru „eliberarea de litera grecească”), cei care dictau cu voinţa şi cu portofelul în moda artistică a vremii respectau sârguincioşi normele clasicismului. Iar clasicismul presupunea imitarea artei greco-romane, considerată model absolut. Valea pitorească a Dunării germane a furnizat posibilităţi minunate pentru experimente arhitecturale. Cel mai important şi mai înflăcărat experimentator dintre capetele încoronate ale Germaniei a fost regele Bavariei, Ludwig I Wittelsbach, care s-a străduit să-şi transforme capitala München într-o „Nouă Atenă”.

Cum a construit regele panteonul

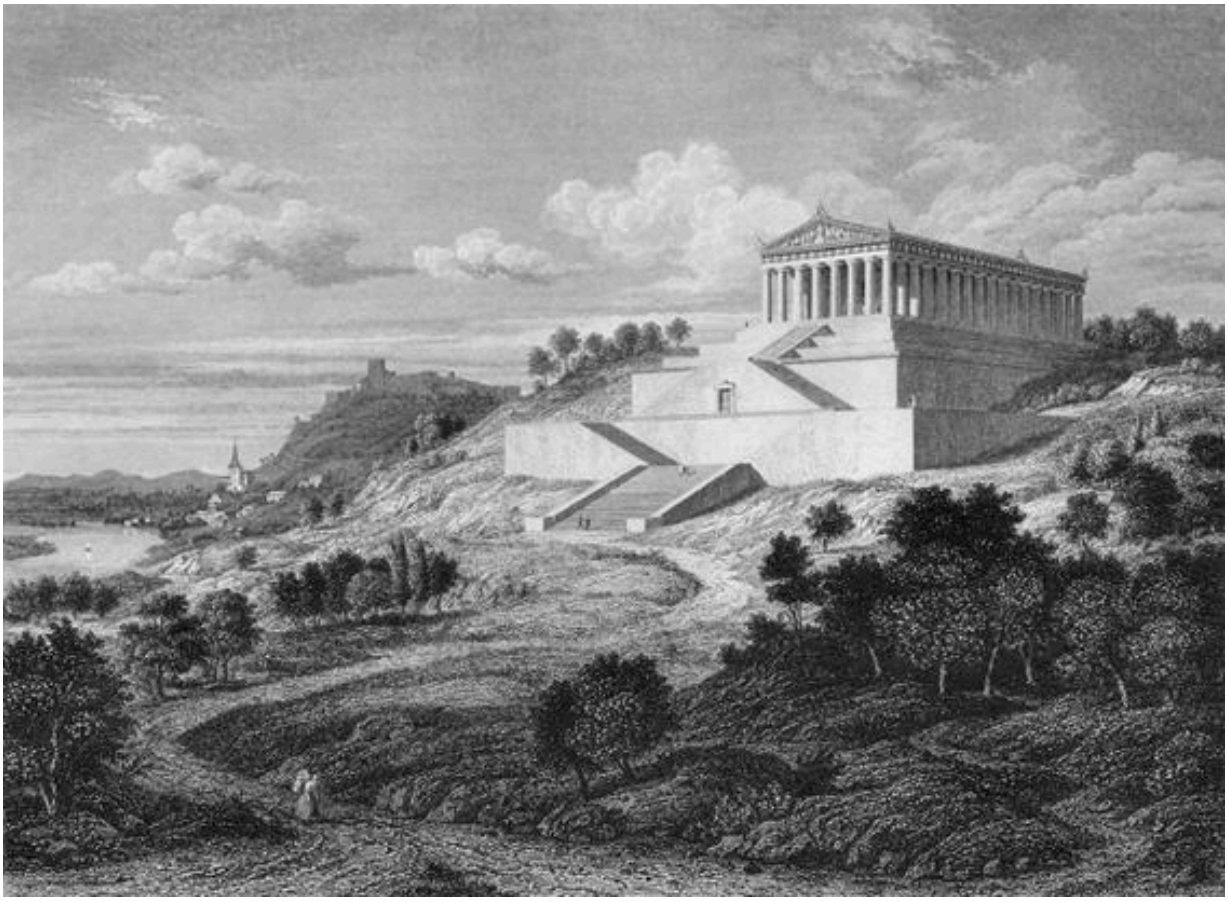

Karsten Dörr, *Walhalla*, 1845

În anul 1827, Ludwig I a dispus începerea lucrărilor de construcţie a Sălii Gloriei – Walhalla – pe o colină din apropierea Dunării, nu departe de orăşelul Donaustauf, la zece kilometri de Regensburg. În mitologia germano-scandinavă, Walhalla este un palat ceresc fastuos, paradisul războinicilor viteji căzuţi în luptă. Ţelul ideologic al proiectului conceput de Ludwig încă de pe vremea când era prinţ consta în susţinerea ideii că Germania era continuatoarea culturii antice. Arhitectul Leo von Klenze (care a proiectat clădirea Noului Ermitaj din Petersburg) nu a căutat cu orice preţ să fie original: a folosit ca model pentru panteonul pangermanic templul principal al Atenei antice, Partenonul. În Sala Gloriei au fost amplasate statui ale „germanilor de seamă" şi plăci memoriale dedicate acestora. Spre deosebire de Walhalla mitologică, unde petreceau numai războinicii, paradisul german al lui Ludwig I era destinat şi oamenilor de ştiinţă, poeţilor, scriitorilor, pictorilor, funcţionarilor statului şi slujitorilor cultelor. Cel mai important personaj din marmură al Walhallei este însuşi regele bavarez, înveşmântat într-o togă romană, cu o cunună de lauri pe cap (statuia a fost amplasată după moartea lui Ludwig). Principalul criteriu de selecţie a „celor mari" era apartenenţa lor la cultura germană – de aceea, printre eroii Walhallei se află reprezentanţi a zece state, inclusiv Rusia (Ekaterina a II-a cea Mare, de exemplu); nu am remarcat acolo niciun reprezentant al României. În momentul inaugurării Sălii Gloriei, în toamna anului 1842, în panteon au fost eternizate numele a 160 de persoane. Actualmente Walhalla conţine 195 de obiecte comemorative (printre ultimii „veniţi" se numără Albert Einstein, Konrad Adenauer, Heinrich Heine, Sophie Scholl). A doua zi după deschiderea Sălii Gloriei, Ludwig de Bavaria a pus prima piatră la temelia Sălii Eliberării, Befreiungshalle. Acest panteon situat pe colina Michelsberg, în apropierea oraşului Kelheim, a fost ridicat în memoria eliberării statelor germane de sub dominaţia lui Napoleon. Lucrările de construcţie au fost începute de arhitectul Friedrich von Gärtner, dar au fost continuate şi încheiate în 1863 (din mijloacele financiare ale lui Ludwig, care şi-a pierdut tronul în anul 1848) de acelaşi Leo von Klenze. Acest edificiu sacru respectă principiile numerologiei masonice, multe dintre dimensiunile lui fiind multipli ai cifrei şase. Pe linia conturului exterior al panteonului, care, din cauza formei sale originale, este comparat în glumă cu un rezervor de gaze, sunt amplasate 18 statui, simbolizând triburile germanice (în rândul cărora au fost incluşi cehii şi moravii). Iată ce scria Claudio Magris referitor la Befreiungshalle: „Războaiele de eliberare dintre anii 1813 şi 1815 şi spiritul reformator, ai cărui exponenţi au devenit politicienii şi generalii instruiţi, aveau foarte puţine în comun cu patosul naţionalist în spiritul căruia a fost construit acest monument. Germania din perioada deşteptării naţionale a trăit o clipă de progres, înnoire, speranţă. Germania care a înălţat un monument pe malul Dunării a stagnat în condiţiile reacţiunii politice". Între anii 1842 şi 1850, Leo von Klenze a construit la porunca lui Ludwig I încă o Sală a Gloriei, pe o pajişte de la marginea oraşului München, Theresienwiese, unde se organizează sărbătoarea berii Oktoberfest. Într-un portic antic au fost amplasate statui ale unor bavarezi celebri, iar în faţa pavilionului se înalţă statuia din bronz a Bavariei.

Monarhul s-a înconjurat de oameni de artă şi cultură, a înfiinţat Academia Artelor, s-a ocupat cu ridicarea unor edificii pompoase în stil greco-roman, a colecţionat sculpturi antice. În plan politic, pasiunile romantice ale excentricului rege s-au

manifestat prin susţinerea răscoalei grecilor împotriva Imperiului Otoman. În 1833, după desfiinţarea republicii în Elada eliberată cu un deceniu în urmă, Ludwig a fost de acord cu alegerea fiului său de 17 ani, Otto, ca rege al Greciei. Vistieria Bavariei a fost destul de afectată de această situaţie, fiind nevoită să susţină o ţară străină ruinată. Otto a domnit la Atena aproape trei decenii, apoi a fost detronat de revoluţionari şi s-a întors în patrie când tatăl său era încă în viaţă.

Un poet şi un rege au amintit de trecutul antic al Dunării, iar dacă în sistemul roman de coordonate acest fluviu reprezenta ultimul hotar al lumii cunoscute, pentru Germania care abia prindea putere el a devenit un important simbol al unităţii naţionale. Contemporan cu Hölderlin şi Ludwig I, economistul Friedrich List afirma că orientarea „firească” a germanilor spre sud-est, după sensul de curgere a Dunării, le va mări forţa. După încă un secol, istoricul Heinrich von Srbik a numit Dunărea „o parte a sufletului german, a gloriei germanilor şi a suferinţei lor”. Srbik a militat pentru răspândirea idealurilor germane în Europa Centrală şi de Est, pentru crearea unei civilizaţii universale sub influenţa germanilor. În opinia lui, slavii dunăreni puteau fi transformaţi în nemţi, la fel cum barbarii au fost transformaţi în romani. Cu toate acestea, adevărata cultură poate fi numai germană, aşa cum înainte adevărata cultură era numai cultura antică.

Principalele monumente dunărene ale „antichităţii germane” sunt, evident, panteonurile înălţate gloriei germane la porunca regelui Ludwig. De la malul Dunării spre Walhalla duc 358 de trepte din marmură; pe colina abruptă Michelsberg, dinspre fluviu urcă prin pădure, asemenea unui arc îndoit, o potecă de un kilometru. Am cucerit ambele culmi simbolice ale spiritului german. Aici, fiecare centimetru pătrat de piatră colorată, adusă din toate colţurile lumii germane, este destinat elogierii trecutului glorios şi proslăvirii geniului naţional. Nimic nu a fost lăsat la voia întâmplării, totul a fost calculat până în cele mai mici detalii, totul – relieful regiunii, peisajul forestier, talentul şi priceperea oamenilor, lumina solară, chiar şi rafalele vântului – subliniază, încadrează, formează, pune în lumină, evidenţiază ideea plină de trufie a măreţiei, de dragul căreia Ludwig de Bavaria nu a precupeţit nici timpul, nici imaginaţia, nici

inspiraţia şi nici creioanele arhitecţilor săi, nici banii din vistieria sa, nici forţele şi nici efortul miilor de supuşi.

Aici, victoriile germane sunt păzite de walkirii din marmură[2] (una simbolizează o victorie rapidă, îndrăzneaţă; alta – o victorie obţinută cu preţul unor mari sacrificii; altă walkirie simbolizează o victorie decisivă după o bătălie sângeroasă etc.); despre realizările germanilor relatează basoreliefurile din marmură cu multiple ornamente geometrice; alegorii din marmură ale landurilor germane se apleacă spre tronul Germaniei. 34 de fete înaripate din Sala Eliberării, aşezate în cerc, simbolizează cele 34 de state germane existente în perioada construirii panteonului; 17 scuturi din bronz fac aluzie la victoriile germane; pe 18 plăcuţe din marmură sunt gravate numele unor conducători de oşti germani victorioşi. „Fie ca toţi germanii să conştientizeze cândva că au o patrie comună – o patrie de care pot fi mândri!”, a exclamat regele Ludwig la ceremonia inaugurării Walhallei. „Fie ca germanii să nu uite niciodată de ce a fost necesară lupta pentru eliberare!”, scrie cu marmură pe pardoseala de la Befreiungshalle. De la înălţimea de 45 de metri, prin sticla cupolei rotunde cade un fascicul de lumină rece chiar pe această inscripţie. Alte mijloace de iluminat pentru Victorie nu au fost prevăzute.

Priveliştea panoramică de pe soclul Sălii Gloriei şi din galeria Sălii Eliberării dezvăluie două imagini diferite ale Dunării germane. De la Walhalla peste fluviu, şi la stânga, şi la dreapta, spre Regensburg, cât vezi cu ochii, se întind câmpuri cultivate deasupra cărora, până în zare, plutesc nori germani, în timp ce tu, legănându-ţi picioarele, stai pe o piatră răcoroasă (pentru a nu veni în contradicţie cu liniile clasice ale panteonului, aici nu au fost prevăzute balustrade; anunţurile ne previn: Fiţi atenţi să nu cădeţi!). De la Michelsberg, Dunărea se strecoară prin defileul Weltenburg ca un şarpe argintiu, sclipindu-şi în soare solzii umezi, prin valea stâncoasă mărginită de pădurile de un roşu ruginiu. Mijlocul toamnei este perioada cea mai potrivită pentru asemenea excursii: fastuoasa ofilire a naturii este în concordanţă cu măreţia Veşniciei Germane.

În acest sezon, cei mai numeroşi vizitatori ai panteonurilor lui Ludwig sunt energicii pensionari care, spre amurgul vieţii,

fac o ultimă trecere în revistă a ceea ce au învăţat la şcoală în urmă cu o jumătate de secol. Sunt copiii primei generaţii postbelice, concepuţi de mame obişnuite să calculeze raţia zilnică a familiei pe baza cartelelor de alimente, cu taţi întorşi din prizonierat. Bătrânei vioi, încălţaţi cu ghete solide pentru drumeţii, ei înşişi încă destul de solizi, urcă treptele Walhallei cu tenacitate. Din Kelheim, o motonavă fluvială duce turişti la mănăstirea Weltenburg, pentru a degusta cea mai veche bere neagră călugărească din lume (ab 1050). Germania părinţilor lor nu a supravieţuit încercărilor prin măreţia proprie – Reichul s-a destrămat deja, doar panteonurile sale din marmură şi granit au rămas pe colinele dunărene.

Opinia conform căreia Dunărea este un fluviu german, iar Germania are dreptul legitim de a deţine controlul absolut asupra lui se consolida pe măsura întăririi şi dezvoltării ideii germane. După încheierea conflictului austro-prusac[3] şi constituirea Imperiului German, Dunărea s-a transformat într-un canal de răspândire a teoriei şi practicii pangermanismului. Pe hărţile etnice ale Europei din acea perioadă, teritoriul locuit de germani semăna cu o cometă îndreptată spre est, a cărei coadă pierdea sute de picături de „substanţă cosmică” – enclave nemţeşti erau împrăştiate tocmai până la Volga şi Ural. La începutul secolului XX, tema pătrunderii germanilor spre sud-est era intens dezbătută în revista *Die freie Donau* (*Dunărea liberă*). În timpul naţional-socialiştilor, fluviul era numit „drumul german de apă”: cuceririle Reichului necesitau o navigaţie activă şi utilizarea potenţialului energetic al fluviului. Hitler considera Dunărea „un curs de apă al viitorului”, legat de Don şi de Nipru prin Marea Neagră; în Reich, deşi contra curentului, ajungeau pe Dunăre petrol şi grâne din teritoriile ocupate.

Viena a fost desemnată port principal al Dunării, „noul Hamburg de la sud”. Ministerul Înarmării a elaborat „marele proiect al Porţilor de Fier”, care prevedea darea în funcţiune pe Dunăre a unui „nucleu energetic” – construirea unei hidrocentrale pentru a asigura curentul electric necesar obiectivelor industriale din Balcani (într-un context politic diferit, acest proiect a fost realizat de Iugoslavia şi România între anii 1964 şi 1972). Erau elaborate planuri de unire a

Dunării cu diferite mări: Marea Nordului, Baltică, Adriatică, Egee. Naţional-socialiştii plănuiau să-i concentreze pe nemţii din sud-estul Europei în împrejurimile Belgradului; sârbii urmau să fie strămutaţi, iar numele oraşului avea să fie schimbat. Comunitatea germană visa la crearea unui stat naţional independent pe teritoriul dintre Dunăre şi Tisa. Însă conducătorii Reichului au decis altfel: în anul 1941, la nord de Belgrad, pe teritoriul Banatului sârbesc, a luat fiinţă „doar” un raion administrativ autonom german.

Kelheim şi Sala Eliberării, ilustrată din 1900

În prezent, Dunărea germană se termină, aşa cum îi poruncesc hărţile, exact în orăşelul Obernzell, iar sectorul dunărean austriac, exact în localitatea Hainburg, deoarece corectitudinea politică a începutului de secol XXI nu-i permite fluviului să depăşească graniţa nici măcar cu o picătură. Slalomul nautic german pe „cursul de apă al viitorului” s-a

terminat cu o catastrofă. Dezlănţuirea ideologică şi războinică a naţional-socialismului a anulat eforturile multor generaţii de nemţi, care, prin munca, tenacitatea şi talentul lor, au supus şi au asimilat timp de secole regiunea dunăreană, cândva virgină. Acum, pe aceste meleaguri, amintirea lui Hölderlin coexistă cu cea a lui Adolf Hitler, mult mai reală, mai materială, mai vizibilă, mai palpabilă decât toate ruinele antice şi medievale.

Sala Eliberării, în formă de castron, şi Sala Gloriei, ditamai construcţia, simboluri ale epopeii despre campania germanilor pe Dunăre, provoacă emoţii destul de complexe (cel puţin unei persoane aparţinând unui mediu cultural rus şi cu educaţie sovietică). Încercam să redau în cuvinte aceste senzaţii, depăşindu-i pe treptele Walhallei pe pensionarii care urcau gâfâind şi privind din turnul Befreiungshalle cum apune soarele nemţesc peste Dunăre, ca o stea strălucitoare din aur. Voi spune chiar aşa, nu fără un oarecare patos: acestea sunt monumente închinate victoriilor care exclud categoric posibilitatea înfrângerii; aceasta este proslăvirea eroismului care nu cunoaşte suferinţa; este un simbol închinat vitejiei care nu cunoaşte dezonoarea. Îi răsfoiesc din nou pe Hölderlin şi pe Heidegger: dacă gloria şi mândria nemţilor au o origine, aceasta trebuie căutată la izvoarele Dunării.

Poveşti dunărene

Cum au călătorit logodnicele pe „corabia fecioarelor”

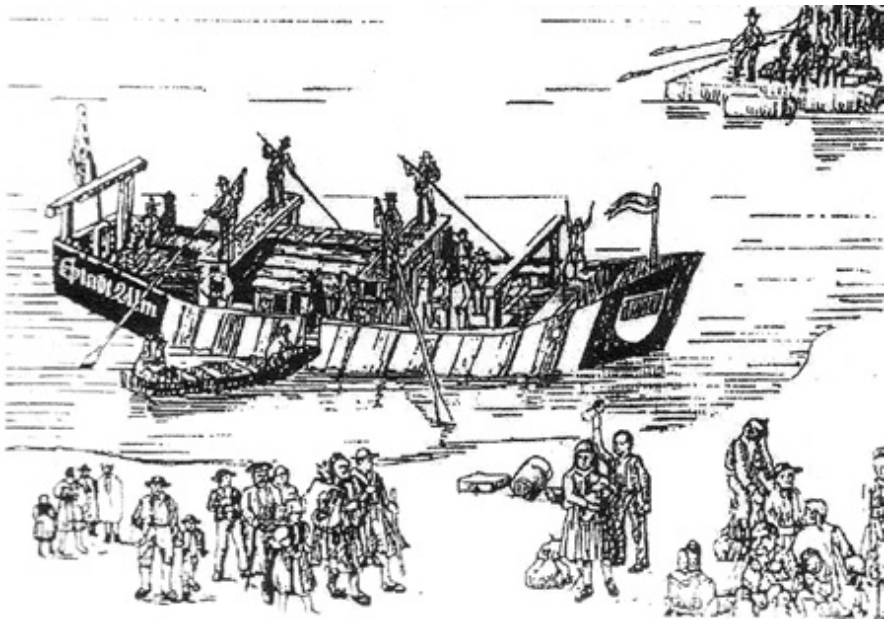

Cutiile din Ulm, desen, mijlocul secolului al XVIII-lea

În anul 1719, viitorul duce de Württemberg, Karl Alexander, a echipat o corabie pentru a face un drum pe Dunăre în jos până la garnizoanele din Banat, unde erau încartiruiţi ofiţeri germani. La bordul corabiei se aflau 150 de fete neprihănite din Bavaria şi Suabia. Procesul colonizării germane în est începuse încă din secolul al XII-lea: ţăranii şi târgoveţii s-au aşezat pe teritoriile slab populate de la graniţe, la invitaţia regilor Cehiei, Ungariei, Poloniei, beneficiind de privilegii importante, precum dreptul de autoguvernare, diferite facilităţi fiscale şi împroprietărirea cu pământ. În Evul Mediu a luat naştere o mare comunitate de colonişti în Transilvania. Nemţii, care au adus cu ei în aceste locuri o cultură urbană evoluată şi metode înaintate de gospodărire, erau numiţi generic „saşi”. În urma victoriilor obţinute în războaiele cu Imperiul Otoman la cumpăna secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, guvernul Austriei a întreprins câteva campanii de populare a pământurilor ungare nelocuite de la malul Dunării. De obicei primeau aprobare de emigrare numai bărbaţii căsătoriţi; mulţi se căsătoreau cu puţin timp înainte de a pleca în călătoria pe fluviu, de regulă, cu şlepuri speciale din Ulm sau Günzburg. În total, pe noile teritorii, în secolul al XVIII-lea, s-au stabilit circa 150.000 (după alte informaţii – până la 400.000) de oameni. Teritoriul dintre Drava şi Dunăre, asimilat de nemţi (actualmente judeţele ungureşti Tolna şi Baranya), a primit numele de „Suabia Turcească”, iar reţeaua de aşezări nemţeşti de pe cursul mijlociu al fluviului – „Suabia Dunăreană”. Coloniştii şi-au păstrat limba germană arhaică, iar obiceiurile lor se îmbinau, dar nu se contopeau cu cele locale. Comunitatea acestei naţionalităţi nu era omogenă: se distingeau „nemţii unguri”, „nemţii din Voivodina”, „şvabii bănăţeni”, „şvabii din Satu-Mare”. Urmaşii coloniştilor au întreprins tentative de unificare politică; după Primul Război Mondial a fost studiat proiectul înfiinţării pe teritoriile dunărene a

unei republici independente a Banatului. Tot atunci a intrat în circulaţie sintagma „şvabi dunăreni”, iar peste alţi zece ani, Ministerul Afacerilor Interne al Germaniei a recunoscut această comunitate drept cel mai tânăr dintre grupurile etnice germane. În pragul celui de-al Doilea Război Mondial, efectivul şvabilor dunăreni număra, după toate aparenţele, circa un milion de oameni; mulţi dintre aceştia au salutat venirea la putere în Berlin a partidului naţional-socialiştilor. După război, şvabii dunăreni au fost victime ale represaliilor: au fost uciși nu mai puţin de 250.000 de oameni, aproape toţi cei care au supravieţuit au fost deportaţi în Germania sau trimişi în lagărele staliniste. Astăzi, în Ungaria şi România trăiesc aproximativ câte 60.000 de nemţi, iar în fosta Iugoslavie, circa 15.000. Prezenţa germană în judeţele „nemţeşti” din Ungaria, Croaţia, Serbia, Transilvania este nesemnificativă. Interesul pentru trecut a devenit o raritate: patronul unui anticariat din oraşul românesc Braşov (în germ. Kronstadt) a fost atât de profund mişcat de întrebările mele, încât la despărţire mi-a dăruit volumul *Nuvela romantică engleză* în original, apărută în anul 1980 la Editura Progress din Moscova. În Germania şi Austria, cu studiul istoriei şi culturii saşilor transilvăneni şi şvabilor dunăreni se ocupă câteva societăţi şi institute ştiinţifice. În oraşul vechi Ulm a fost inaugurat Muzeul şvabilor dunăreni.

De altfel, acest triumfalism, caracteristic în general tipului imperial de conştiinţă socială, trebuia contracarat de ceva anume: dacă undeva cineva proslăveşte în cor ceva sau pe cineva înseamnă că undeva cineva este dator, fie şi de unul singur, să înjure. Înjurături dunărene ca la uşa cortului se făceau auzite la peste două sute de kilometri în amonte de Kelheim, în orăşelul Sigmaringen. Acesta este fosta capitală a micului principat Württemberg, care era condus de secole de reprezentanţii unei ramuri mai tinere a familiei de Hohenzollern, patronaţi de martirul ordinului monahal al capucinilor, sfântul Fidel de Sigmaringen, până când Prusia şi-a anexat aceste teritorii, la mijlocul secolului al XIX-lea. În fermecătorul orăşel Sigmaringen plasează Jules Verne începutul acţiunii romanului său despre pilotul de pe Dunăre. În acea perioadă, orăşelul plonjase deja într-o somnolenţă provincială, din care mă tem că nu s-a mai trezit niciodată. Ca nişte santinele ale gloriei trecute, aici se înalţă statuile unor Hohenzollerni de seamă – am numărat vreo şase. Şi iată că la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial această curte princiară a devenit dintr-odată, deşi nu pentru mult timp, capitala unei puteri practic inexistente.

Castelul din Sigmaringen, ilustrată din 1905

În toamna anului 1944, naziştii care se retrăgeau din Occident au transformat pitorescul castel Sigmaringen, situat pe un mal abrupt al Dunării, în reşedinţa guvernului-marionetă al Statului Francez[4]. Familia princiară a fost evacuată. Sigmaringen a căpătat statutul formal de oraş-stat, unde erau acreditate ambasadele Germaniei, Italiei şi Japoniei, unde funcţiona un post de radio francofon şi apăreau ziare în limba franceză. Alături de miniştri şi funcţionari, la Sigmaringen şi-au găsit refugiu noii exilaţi, colaboratori ai hitleriştilor, 1.500 sau 2.000 de oameni. După război, *les collabos* au fost împuşcaţi, spânzuraţi şi, în orice caz, condamnaţi la „oprobriul general”.

În mijlocul acestui public nelalocul lui s-a pomenit şi Louis-Ferdinand Céline, „un scriitor peste măsură de talentat şi incredibil de nefericit, un om care nu şi-a găsit locul în propria viaţă, din a cărui nefericire personală a crescut o proză subtilă, bizară, neliniară, amorfă”. Céline, care nu îşi ascundea vederile antisemite, a căpătat în cercurile liberale, încă din anii 1930, reputaţia de mizantrop şi „nebun furios”. Un exeget al operei

sale a comparat proza lui Céline cu imaginea apăsătoare a unui „fluviu întunecat, plin de speranţe moarte şi de cadavre ale iluziilor”. Acesta este un adevăr: în romanul *De la un castel la altul*, apărut în 1957, primul dintr-o trilogie autobiografică, Dunărea este prezentată exact în această ipostază. Dedicată războiului, oraşului Sigmaringen şi absurdului existenţei, cartea lui Céline, datorită supleţei stilului şi forţei metaforei, este probabil cea mai bună carte pe care am avut ocazia s-o citesc despre acest fluviu.

În Germania, Céline a practicat medicina, aşteptând şi chiar salutând, în virtutea naturii sale contradictorii, prăbuşirea Reichului. El vedea castelul Hohenzollernilor ca pe „bârlogul celor mai prădători lupi ai Europei”. Scriitorul dispreţuia atât de mult Sigmaringen, încât a stâlcit intenţionat numele oraşului: germanul Sigmaringen i-a sunat lui Céline asemenea nazistului *Sieg* (germ. „victorie”). Scriitorul nu a remarcat însă nicio victorie în lumea din jurul său: doar fragmente ale tabloului unei dezamăgiri totale în privinţa omenirii. În opinia lui Céline, Dunărea este fluviul istoriei intrat în descompunere, un flux al mizeriei şi fărădelegii, care va aduce mult aşteptata dispariţie a civilizaţiei: „Bâldâbâc!... va face Dunărea cea clocotitoare şi capricioasă! O să ne înghită pe toţi!... Na, săturaţi-vă de Blau Donau... Blau, pe dracu’!... Apa asta nebună, nestăpânită este capabilă să care cu ea Castelul împreună cu toate clopotele lui... şi cu toate personajele demonice din el!... Da’ ce să mai vorbim! Să-i ia dracu’ pe toţi! Şi toate trofeele, zalele, steagurile şi trâmbiţele din cauza cărora se cutremura cândva toată Pădurea Neagră cu uriaşii ei pini seculari cu tot!... Nici ei n-o să reziste, o să se prăbuşească!... Şi o să se amestece cu avalanşa de aşchii!...”. Marile personalităţi istorice care s-au succedat pe malurile fluviului i se păreau lui Céline nişte „gangsteri dunăreni”. Evident, nu se extazia nici în faţa Walhallei.

Ulm, ilustată din anii 1890-1900

În apropierea castelului lor din Sigmaringen, Hohenzollernii din ramura tânără au barat Dunărea cu un stăvilar, lângă care au construit o centrală electrică rudimentară pentru a furniza lumină şi căldură capitalei lor liliputane. Fluviul lăţit arată aici ca un lac, uneori destul de murdar şi de tulbure. Probabil că, plimbându-se pe maluri şi privind apa întunecată, Céline se întuneca la rândul său de furie. În primăvara anului 1945, când Sigmaringen a fost ocupat de armata franceză, fluviul nu a luat cu sine vechiul castel, a lăsat în pace pinii seculari şi portretele „personajelor demonice”. Spre iritarea lui Céline, fluviul nu a reuşit să înece omenirea în adâncurile sale. Scriitorul a fugit în Danemarca, îl aşteptau închisoarea şi exilul, amnistia şi întoarcerea în patrie. Ultimului său roman, *Rigodon*, Céline i-a ataşat un epigraf: „Dedicat animalelor”. Omul, care cu flecăreala sa, cu lăcomia şi trufia ce-l caracterizează, nu este capabil decât

să întineze rostul existenţei, i se pare lui Céline o creatură extrem de stupidă.

Într-o scenă a romanului *De la un castel la altul*, eroul său priveşte cu amară satisfacţie cum escadrilele britanice se îndreaptă spre est, pentru a bombarda oraşele Ulm, Günzburg, Ingolstadt, situate în aval. Fluviul le-a servit piloţilor drept fir călăuzitor al morţii; din cauza „loviturilor răzbunătoare" au murit refugiaţii germani din oraşele suprapopulate – femei, copii, bătrâni. În oraşul Ulm, situat la graniţa dintre Württemberg şi Bavaria, din aproape 13.000 de clădiri au rămas în picioare doar 2.500. Cea mai înaltă catedrală creştină din lume, celebra Münster (161 de metri de la fundaţie până în vârful ascuţit al turnului), ca prin minune, nu a fost afectată aproape deloc. Se spune că pe timp senin, din vârful catedralei se văd crestele Alpilor, dar nu este adevărat. În schimb se vede cum Dunărea, cu nesfârşitele ei meandre domoale, se strecoară spre nicăieri, în timp ce gorgonele, himerele şi harpiile pline de răutate îşi cască neputincioase gurile, încercând să o ajungă din urmă.

La Ulm, înainte de război au locuit Hans şi Sophie Scholl, membri ai grupului studenţesc de rezistenţă „Trandafirul alb" din München. Ei au ales tactica luptei nonviolente şi încercau să împrăştie manifeste cu îndemnuri pacifiste; în februarie 1943 au fost arestaţi şi executaţi. Sophie a devenit simbolul rezistenţei germane antifasciste. Am văzut statuia ei la Walhalla. Pe ecrane au rulat deja trei ecranizări ale biografiei ei, în Germania există de mult un premiu literar care poartă numele fraţilor Scholl. Iată ce mi se pare important: în primii ani de război, Hans a luptat în Franţa şi pe Frontul de Răsărit, iar înainte de aceasta, la fel ca toţi ceilalţi tineri germani, a făcut parte din *Hitlerjugend* (Tineretul hitlerist). Sophie, la fel ca toate colegele ei de clasă, a purtat cravata neagră a Uniunii Fetelor Germane. Hans şi Sophie erau copiii unui funcţionar important, care cândva a ocupat chiar postul de primar al unui orăşel german din sudul ţării. Cum se face că Hans şi Sophie Scholl, spre deosebire de milioane de tineri de vârsta lor, nu au devenit soldaţi politici ai Reichului? Când şi unde au găsit ei forţa de a lupta, înţelegând probabil că mai devreme sau mai târziu vor fi prinşi şi acuzaţi de trădare? Putem pune întrebarea şi altcumva: de ce din „Trandafirul alb"

făceau parte doar opt nemţi, şapte studenţi şi un lector? Într-un colţ al Pieţei Catedralei din Ulm a fost amplasat un monument închinat eroilor-studenţi: doi stâlpi din oţel pe care sunt gravate flori albe. Petalele împotriva metalului.

Nazismul a paralizat Germania, la fel cum stalinismul a paralizat Uniunea Sovietică, pentru că totalitarismul privează societatea de voinţa de a riposta. La Regensburg, singurul act de nesupunere faţă de Hitler a fost în primăvara anului 1945: demonstraţia locuitorilor care cereau ca oraşul să fie cedat fără luptă trupelor americane; demonstranţii au fost împrăştiaţi şi trei dintre organizatori au fost împuşcaţi. În ultimele luni ale războiului, manifestele „Trandafirului alb" au devenit materiale de propagandă pentru Aliaţi: erau tipărite milioane de foi şi aruncate deasupra oraşelor nemţeşti în timpul raidurilor aviaţiei. Împreună cu bombele, evident.

Günzburg, un orăşel bavarez liniştit, legat de Dunăre printr-o linie de cale ferată, poartă stigmatul răului absolut. Este amintirea victimelor lui Josef Mengele, chirurgul sadic al lagărului de concentrare Auschwitz-Birkenau. Criminalul de război Mengele, care răspundea de ordinea în care erau ucişi deţinuţii în camerele de gazare, care a făcut experimente medicale monstruoase pe copii evrei şi ţigani (îl interesau în special gemenii, pe care îi cosea unul de celălalt şi cărora încerca să le modifice culoarea ochilor cu ajutorul unor substanţe chimice), s-a născut la Günzburg. Căpitanul Mengele a ocupat postul de la Auschwitz-Birkenau după ce a fost rănit pe Frontul de Est. A primit Crucea de Fier pentru că a salvat echipajul unui tanc în flăcări. O faptă eroică a medicului, dacă nu ţinem cont cărei armate îi aparţineau epoleţii purtaţi de *Hauptsturmführer.* Timp de 21 de luni, Mengele a dispus după bunul său plac de viaţa şi de moartea a sute de mii de deţinuţi, iar victimele experimentelor sale nu pot fi calculate. Mengele a continuat să practice chirurgia în America Latină, unde a fugit sub un nume fals, la câţiva ani după război. A murit nepedepsit, fără să-şi recunoască crimele şi, probabil, fără ca măcar să-şi conştientizeze vina.

Aşa ceva nu vezi pe toate drumurile: un monument în memoria celor ucişi de mâna unui om care, prin simplul fapt că a venit pe lume, şi-a acoperit oraşul cu o faimă nefastă. Sigur,

oraşul nu are nicio vină, totuşi istoria lui este destul de săracă şi nu prea are pe cine opune diavolului Mengele. Autorii „panglicii timpului” amplasate la loc vizibil în portalul turistic local au enumerat, deşi au început cu anul 75, doar 18 evenimente demne de a fi menţionate. Însă zicala „ruşinea nu doare” nu se referă la Germania. În anul 2005, elevii gimnaziilor din Günzburg, băieţi şi fete din Bavaria, au făcut mulajele a zeci de chipuri de copii, iar acum, de pe placa verticală din bronz situată în scuarul de pe strada Münzgasse, colţ cu salonul de frumuseţe al distinsei *frau* Bettina Bal, privesc lumea zeci de ochi din bronz. Sunt ochii copiilor ucişi de doctorul Mengele.

Aici sunt turnate în bronz şi cuvintele jurnalistului austriac Jean Améry (Hans Mayer), autorul culegerii de eseuri *Dincolo de limitele vinovăţiei şi răscumpărării*, una dintre principalele cărţi despre Holocaust: „Nimănui nu-i este dat să fugă de trecutul propriului popor. Trecutul nu trebuie uitat, altfel va învia şi se va transforma din nou în prezent”. Mengele şi Mayer aveau aproape aceeaşi vârstă, s-au născut şi au murit la diferenţă de un an. Mayer, ca şi Mengele, a petrecut 21 de luni în lagărele de concentrare, numai că le-a petrecut cu totul altfel. După eliberare a plecat în Belgia, şi-a luat un pseudonim francez şi timp de 20 de ani a refuzat să scrie în germană şi să păşească pe pământ german. Spre deosebire de doctorul nazist, care a murit în urma unui infarct în timp ce se scălda în ocean, Mayer-Améry şi-a încheiat în mod conştient socotelile cu viaţa, luând în anul 1978 o doză letală de somnifere. Nu a uitat niciodată atrocităţile din lagăr. În schimb, lui Mengele lagărul nu i se părea deloc o atrocitate.

Dacă de la monumentul de pe strada Münzgasse o luăm la stânga şi mergem în direcţia catedralei Sfintei Fecioare Maria şi spre micul afluent al Dunării, Günz, nu avem cum să ratăm un alt monument: *Korczak şi copiii*. Evreul polonez Janusz Korczak (Henryk Goldszmit) a fost un pedagog de faimă mondială şi organizator al „Casei copiilor orfani” din Varşovia. A murit în anul 1942 împreună cu elevii săi, în camera de gazare a lagărului Treblinka. Practic, profesorul a mers de bunăvoie la moarte, pentru că nu concepea să-şi lase singuri elevii în faţa nenorocirii. Korczak nu avea nicio legătură cu Günzburg. Se pare totuşi că nu este atât de simplu să fii concetăţean cu Josef

Mengele. Monumentul închinat lui Korczak a fost inaugurat cu un an şi jumătate mai devreme decât monumentul ochilor copiilor ucişi.

În Günzburg mai există şi parcul de distracţii Legoland, un tărâm de basm, construit din cincizeci de milioane de piese diferit colorate.

Regensburg, Podul Vechi, litografie din secolul al XVII-lea

Principalul oraş al sectorului german al Dunării este Regensburg, care s-a „ridicat” în Evul Mediu până la nivel federal, cum am spune astăzi, pe baza comerţului avantajos, mai ales a celui cu sare. Câştigurile din vânzările profitabile i-au permis consiliului oraşului să construiască un pod de piatră peste Dunăre, pe care în anul 1147 armata de cruciaţi a regelui francez Ludovic al VII-lea a plecat la drum lung, spre Ţara Sfântă. Cruciada s-a încheiat cu un eşec, în schimb podul de pe Dunăre, cel mai vechi din câte au rezistat până în zilele noastre, s-a dovedit a fi veşnic; în opt secole şi jumătate de existenţă s-a transformat, dintr-o minune a gândirii tehnice (310 metri, 15 deschideri), într-o ciudăţenie istorică. Să stai pe un pod de piatră

atât de vechi şi să caşti gura la valurile repezi ale Dunării care se sparg de pintenii ascuţiţi de granit este o adevărată plăcere. Aparent curată, apa este închisă la culoare, curge în straturi, parcă ar fi marmeladă lichidă. Pe malul sudic, lângă turnul podului, se află un depozit de sare, o căsoaie solidă cu opt etaje şi acoperiş ţuguiat; în interior, pe lângă muzee şi biroul de informaţii, este amplasată şi sala restaurantului-berărie „Bucătăria istorică”, unul dintre cele mai faimoase de pe Dunăre. De cinci secole încheiate, în timpul tuturor regimurilor politice, aici se servesc cârnaţi din carne de porc cu varză murată, totul după o reţetă specială. Odată ce te-ai săturat şi te-a cuprins toropeala, îţi trece prin cap o idee năstuşnică de neamţ dunărean: ce bine ar fi dacă vreun încrezut de patron s-ar apuca să umple fluviul cu bere şi să-l populeze cu cârnaţi în loc de peşti!

Regensburg, ilustrată din 1900

Regensburgul negustorilor liberi, în care autoritatea ducilor şi arhiepiscopilor era contracarată de autoorganizarea breslelor

meşteşugăreşti şi comerciale, putea fi considerat în mod formal capitala politică a întregii Germanii, întrucât aici (din anul 978 din când în când, iar din anul 1663 până în 1806 în permanenţă, cu o întrerupere de numai opt ani) aveau loc şedinţele Adunării Stărilor Sociale ale Sfântului Imperiu Roman. Reichstagul, probabil, nu rezolva prea multe, dar îi aducea oraşului Regensburg respectul tuturor nemţilor şi îi conferea un oarecare prestigiu. Mai important însă era respectul de sine, pentru că pe atunci viaţa era organizată altfel decât în prezent. Conştiinţa naţională era abia în formare, drumuri adevărate nu existau şi nici servicii poştale. Târgoveţii stăteau în spatele zidurilor înalte, ameninţaţi din toate părţile de tot felul de primejdii ale unei lumi ostile. Aşa încât pare neverosimil că s-a încercat conducerea a jumătate de Europă din sala adunării reprezentative, totuşi relativ modeste a vechii Primării, cu plafoanele din lemn, goblenurile îmbâcsite, ferestrele cu vitralii, lustra masivă, aerul stătut. Tot aici, în perioada ultimei sesiuni plenare, a fost desfiinţat în anul 1806 imperiul naţiunii germane. După voinţa istoriei, Regensburgul a devenit centrul legislativ după ce şi-a pierdut potenţialul comercial: după cucerirea Constantinopolului de otomani şi după descoperirea Americii, rutele principalelor drumuri comerciale s-au mutat de pe sectorul bavarez al Dunării.

Vinovaţi de declinul economic au fost găsiţi negustorii de alte naţionalităţi: în anul 1519, orăşenii de treabă au atacat comunitatea evreiască din Regensburg, i-au gonit pe evrei din oraş, au dat foc sinagogii (conturul acesteia este marcat în prezent de compoziţia sculpturală *Locul întâlnirii*) şi cimitirul a fost distrus (în locul acestuia sunt amplasate ateliere de arhitectură). Evreii erau agresaţi aici şi înainte (ca de altfel în aproape toată Europa) sau erau comise tot felul de sacrilegii cu scopul de a-i jigni: pe faţada sudică a maiestuoasei catedrale Sfântul Petru (mai scundă, dar mai lată decât cea din Münster), împodobită cu chipuri ale sfinţilor, eroilor, cu simboluri şi basoreliefuri, se lăfăie imaginea unei scroafe din mamelele căreia sug câţiva iudei. Tichiile de pe capetele lor au fost sparte şi înlăturate când lumea a devenit mai tolerantă, totuşi, până una-alta, batjocorirea altei credinţe de către creştini avea un

destinatar concret: cartierul evreiesc era amplasat chiar în faţa catedralei.

Oraşului nu i-a fost de niciun folos alungarea necredincioşilor. Ajungând într-un impas comercial, atât în sens propriu, cât şi în sens figurat, Regensburg sărăcea mai rapid decât se îmbogăţise odinioară. Lovitura pe care a primit-o comerţul, ce a dus şi la pierderea influenţei politice, a fost atât de mare, încât şi în prezent ghizii mai suferă de un complex de inferioritate: „Cel care priveşte cu atenţie Regensburgul va observa cu siguranţă că oraşul este din nou în formă pentru victoriile viitoare”. Cu alte cuvinte, au acumulat formă, dar victorii încă nu au. Însă istoricii sunt de părere că tot răul e spre bine: vechile cartiere s-au păstrat aici pentru că în perioada revoluţiei industriale nu s-au găsit mijloacele financiare necesare pentru reconstrucţia acestora. Eu am privit Regensburgul cu foarte mare atenţie şi cu simpatie. Centrul oraşului este plăcut organizat, aici te simţi ca acasă: aspectul greoi al arhitecturii bavareze este mascat de eleganţa italiană. Arcade, logii, balcoane şi galerii; patiouri cu fântâni arteziene din marmură şi fântâni din fier forjat, palazzo cu ferestre în contururi discrete, înnobilate de vaze cu flori, dând spre piaţă, toate acestea justifică până la un punct impertinenţa ghizilor care numesc centrul administrativ al regiunii Palatinatul de Sus „cel mai nordic oraş al Italiei”. Nu suntem în Italia, desigur, însă aceasta este probabil concepţia bavarezilor despre viaţa italienilor. Din vremuri străvechi, în Regensburg s-au păstrat 20 de turnuri familiale (în treacăt fie zis, cu şase mai multe decât în San Gimignano). Ca şi în Toscana, patricienii bogaţi îşi construiau deseori astfel de turnuri, nu atât din necesităţi comerciale, cât din vanitate; unele au rămas neterminate până în ziua de astăzi, fără buiandrugi şi fără etaje. Cel mai mândru turn din Regensburg – Goldener Turm (Turnul de Aur) are 10 etaje şi 50 de metri înălţime. Şi tocmai acest turn nu este pustiu – de 30 de ani deja în el este amenajat un cămin studenţesc.

Cel mai comod este să admiri frumuseţea dantelată a Regensburgului dinspre nord, de pe malul scund al unei insule fluviale, dar şi mai comod e din grădina berăriei „Bătrânul tei” de pe această insulă. Un pod de piatră uneşte Regensburgul cu Stadtamhof, actualmente un raion administrativ liniştit, însă

odinioară un oraş concurent, cu propriile catedrale, cârciumi şi depozite de sare. Pe stema oraşului Stadtamhof figurează nu două, cum are Regensburg, ci trei chei ale apostolului Petru. Regensburg şi Stadtamhof au rivalizat secole la rând cu atâta înverşunare, încât pe ambele maluri ale fluviului circula zicala: „Nu-ţi lua nevastă de peste Dunăre!”. Sfârşitul competiţiei, dar şi al bunăstării oraşului Stadtamhof a survenit odată cu aşa-numitul Război al celei de-a Cincea Coaliţii: în aprilie 1809, armata lui Napoleon l-a învins aici pe arhiducele austriac Karl. Francezii au cucerit cetatea Regensburg din a treia încercare de asediere, Bonaparte a fost rănit la gleznă, iar Stadtamhof, neavând fortificaţii serioase, a fost incendiat. Războiul a provocat mutaţii politice asimetrice: chiar la începutul secolului al XIX-lea, Regensburg, care şi-a pierdut statutul de oraş liber al imperiului, a fost anexat Bavariei, iar Stadtamhof a fost ulterior anexat Regensburgului.

Poveşti dunărene

Cum a suferit în captivitate „Mareşalul roşu”

În februarie 1915, sublocotenentul de 22 de ani Mihail Tuhacevski din Regimentul Semionovski al Armatei Imperiale Ruse a fost luat prizonier de nemţi lângă oraşul Łomża, situat în estul teritoriului actualei Polonii. După patru tentative eşuate de evadare, Tuhacevski a fost mutat într-un lagăr din fortăreaţa Ingolstadt de pe malul Dunării, unde erau ţinuţi ofiţeri din armatele diferitelor ţări, prizonieri de război. În lagăr, Tuhacevski l-a cunoscut pe căpitanul Charles de Gaulle, viitorul preşedinte al Franţei, care ulterior îşi amintea cu plăcere de simpaticul sublocotenent rus. În anul 1920, destinul i-a adus din nou împreună pe Vistula, unde Tuhacevski comanda Frontul de Vest al Armatei Roşii a Muncitorilor şi Ţăranilor, care ataca Varşovia, iar de Gaulle, ofiţer al misiunii militare franceze, comanda un detaşament polonez de infanterie. Inactivitatea impusă de captivitate a favorizat discuţiile în contradictoriu despre război şi despre politica mondială. Ofiţerul francez Rémy Roure, autorul unei cărţi despre Tuhacevski, a reprodus reflecţiile sale astfel: „Simţul măsurii, calitate obligatorie pentru occidentali, la noi în Rusia reprezintă un mare neajuns. Noi avem nevoie de forţa cutezătoare a bogatârilor, de viclenia orientală şi de spiritul sălbatic al lui Petru cel Mare. De aceea nouă ni se potriveşte cel mai bine veşmântul dictaturii... Armonia şi măsura – iată ce trebuie să distrugem!”. Tuhacevski a suportat greu revoluţia şi desfiinţarea armatei ruse, visând la apariţia unei personalităţi puternice care să restabilească ordinea în ţară. În toamna anului 1917 a apărut o oportunitate de evadare: pe baza unui acord internaţional, prizonierilor li se permitea să se plimbe prin oraş cu condiţia să semneze un angajament că se vor întoarce în lagăr. Tuhacevski s-a folosit de această situaţie; o săptămână mai târziu, camaradul său, căpitanul Cerniavski, a fost prins, dar sublocotenentul a reuşit să fugă în Elveţia, ajungând ulterior în Rusia. A fost din nou înrolat în Regimentul Semionovski, iar în 1918 a trecut de bunăvoie de

partea bolşevicilor. Tuhacevski a făcut o carieră strălucită în Armata Roşie, avansând până la gradul de mareşal şi funcţia de prim-locţiitor al comisarului poporului pentru Apărare şi şi-a câştigat pe merit reputaţia de comandant militar talentat şi aspru. În 1937 a fost arestat şi împuşcat în urma unui denunţ fals, fiind acuzat de organizarea unui complot antisovietic. „Mareşalul roşu" a căzut victimă unui sistem pentru triumful căruia nu s-a cruţat nici pe sine şi nu a cruţat nici vieţile altor mii de oameni. Povestind despre perioada petrecută de Tuhacevski în captivitate, istoricul Boris Sokolov scrie: „Noţiunea onoarei de ofiţer era cam tocită la Tuhacevski... Nu avea cum să nu conştientizeze că evadarea sa, legată de încălcarea cuvântului dat, va înrăutăţi situaţia prizonierilor din Ingolstadt. Nu există mărturii că ar fi fost chinuit de mustrări de conştiinţă după ce i-a expus pe cei cu care a împărţit vicisitudinile prizonieratului".

După cum se vede, oraşul cel elegant nu s-a îngrijit să aibă şi cheiuri la fel de elegante. La Regensburg, Dunărea prea este lăsată de capul ei. Aici nu există parapete de granit, dar poate că e mai bine aşa, n-ai decât să-ţi iei apă cu mâna. Promenada presărată cu frunze căzute duce de la „Bucătăria istorică" spre vapoarele bavareze care nu mai pleacă nicăieri. La bordul remorcherelor care şi-au trăit traiul *Freudenau* şi *Ruthof*/*Érsekcsanád* (numele german antebelic şi numele maghiar postbelic) sunt amenajate expoziţii ale Muzeului Navigaţiei pe Dunăre. Sub diverse pavilioane, *Ruthof* cel cu două coşuri de fum negre, din anul 1923, a remorcat barje pe fluviu timp de o jumătate de secol, până când a fost dus pentru totdeauna la conservare. Ceva mai modest, *Freudenau*, cu motor diesel, a rămas funcţional până la sfârşitul secolului XX. Covorul de frunze s-a aşternut până aproape de parâmele care-i ţintuiau de mal pe veteranii flotei fluviale de transport.

De cealaltă parte a vechiului pod se vărsa cândva în Dunăre un pârâu urât mirositor, plin de tot felul de mizerii. După ce, cu două secole în urmă, în Regensburg s-a construit sistemul de canalizare, pârâul a fost închis în conducte, iar două străduţe au fost numite Pârâul de Sus şi Pârâul de Jos. Eu am locuit pe străduţa Pârâul de Jos, plimbându-mă zilnic în drum spre fluviu pe fundul albiei pârâului, a cărei lăţime abia permitea ca printre faţadele clădirilor să se strecoare un automobil. Mai jos întâlneşti la tot pasul prăvălii, berării, magazine, case de schimb valutar; în piaţă este amplasat monumentul închinat unui celebru personaj, originar din Regensburg, Don Juan de Austria. În anul 1546, împăratul Karl al V-lea, cel mai puternic suveran al epocii sale (datorită Habsburgilor, cuplurilor dinastice le

aparţineau teritorii imense din Europa, America de Sud şi Africa), a onorat cu prezenţa lui sesiunea Reichstagului din Regensburg, iar în trecere a conceput un copil cu o tânără pe nume Barbara Blumberg. Împăratul deţinea recordul mondial în privinţa coroanelor (nouă), însă bastardului nu i-a revenit niciuna. Când avea doar doi ani, a fost luat de lângă mama lui, i s-a dat un nume spaniol şi a fost trimis spre a fi educat la curtea din Madrid. Tatăl şi-a recunoscut fiul abia înainte de a muri.

Juan a crescut şi a ajuns un ambiţios conducător de oşti. La 24 de ani a repurtat o grandioasă victorie împotriva flotei Imperiului Otoman în bătălia de lângă oraşul Lepanto. În ultimii ani ai vieţii, acest hidalgo a fost guvernator general al Ţărilor de Jos spaniole. Oraşul natal, în care Don Juan nu a mai revenit niciodată, i-a cinstit memoria printr-o placă comemorativă pe casa în care s-a născut şi printr-o statuie în mărime naturală, după standardele politice actuale, nu fără cusur: îmbrăcat în zale, războinicul calcă în picioare capul retezat al duşmanului. Însă în perioada în care a fost turnată această statuie (anul 1572, originalul este expus la Messina), concepţiile despre vitejie erau altele decât cele de azi. În Piaţa Primăriei, în asortimentul cofetăriei Prinzess, autointitulată „probabil cea mai veche casă a cafelei din Germania”, am remarcat o amintire despre fiul nelegitim al împăratului: pralinele „Sărutul Barbarei”. Bomboana mi s-a părut cam amară.

Hotelul de pe străduţa Pârâul de Jos îmi amintea de un alt personaj istoric: mi s-a repartizat camera „Johannes Kepler”, lucru de care m-a înştiinţat până şi covoraşul de la intrare. Pe pereţi erau expuse portretul bărbosului astronom, matematician şi optician, precum şi schema modelului său de sistem solar, compus din cinci corpuri cereşti. Nu am văzut nicăieri astrolabul şi cvadrantul, în schimb camerista, grijulie, mi-a strecurat în noptieră, împreună cu Biblia, un volum cu lucrările lui Kepler în limba germană, absolut necunoscută mie. Am reuşit să înţeleg doar câteva titluri în latină: „De nive sexangula” („Despre fulgii de zăpadă în şase colţuri”), „Nova stereometria doliorum vinariorum” („Noua stereometrie a butoaielor de vin”) şi „Harmonices mundi” („Armoniile lumilor”).

Novator al studiului legilor mişcării planetelor şi autor al tabelelor astronomice, Kepler şi-a petrecut cei mai prolifici ani

la Praga, la curtea împăratului Rudolf al II-lea, admirator al astrologiei şi chiromanţiei. Toamna vieţii lui Kepler este legată de Dunăre: savantul, care nu mai era nici tânăr, nici bogat, a petrecut un deceniu şi jumătate la Linz, iar în 1626, următorul război european l-a alungat în amonte pe cursul fluviului, la Regensburg, apoi la Ulm. În 1630, Kepler a revenit la Regensburg, însă, aşa cum s-a dovedit ulterior, numai pentru a muri aici: tentativa de a obţine retribuţia promisă de la reprezentantul împăratului în Reichstag s-a finalizat cu o răceală fatală. Moştenitorilor lui Kepler le-au revenit 22 de florini bani lichizi, 29.000 de florini reprezentând salariul neplătit, 27 de lucrări publicate şi o mulţime de manuscrise nepublicate. Cimitirul în care a fost înmormântat savantul a fost distrus, mormântul său nu s-a păstrat (la începutul secolului al XIX-lea, în calitate de înlocuitor al pietrei de mormânt, în parcul din Regensburg a fost amplasat un pavilion memorial Kepler), iar o parte însemnată a arhivelor s-a pierdut. Din cele 22 de volume care s-au păstrat, 18 au fost achiziţionate de Academia de Ştiinţe din Petersburg.

Numai cu planetele pe care Kepler le observa atât de atent nu s-a întâmplat nimic. El, ca de altfel toţi cercetătorii autentici, era un romantic îndrăzneţ, credea în armonia geometrică a Universului. Reflectam la aceste lucruri la fereastra camerei de hotel care dădea spre străduţa pârâului, fremătând domol de viaţă; fereastra scundă nu-mi permitea să văd cerul fără să mă aplec. În onoarea lui Johannes Kepler, numele lui a fost dat unor cratere de pe Marte şi de pe Lună, observatorului orbital al NASA, Universităţii din Linz, unei staţii de metrou din Viena şi unei camere de hotel din Regensburg. Strada unde se află casa în care a murit omul ce a pus mai presus de legile pământeşti legile cereşti îi poartă de asemenea numele. Înainte se numea Strada Dunării.

La fel ca multe alte mari oraşe comerciale medievale (cum sunt în special oraşele dunărene apropiate Ulm şi Passau), Regensburg se mândreşte mai ales cu marea sa catedrală. Însă aproape la fel de mult ca aceasta (cel mai important monument de arhitectură gotică din Bavaria) impresionează partea din spate a ei, o curte împrejmuită cu grilaj în care se află atelierele restauratorilor. Aici se păstrează sfinţenia dezmembrată în

bucăţi, precum cuburile dintr-un joc de construcţii pentru copii: jumătăţi şi sferturi de figuri din piatră cenuşie ale unor călugări, monarhi şi luptători pentru credinţă, himere cu labe ciobite, grifoni cu capete sparte, cruci deteriorate, crucifixuri necorespunzătoare. O placă desprinsă, fragmente de rame pentru ferestre, vitralii, coloane, planşee sunt distribuite şi aranjate cu acurateţe nemţească în vrafuri şi rânduri, numărate şi numerotate. Toate sunt minuţios sortate, curăţate, restaurate, pentru ca într-o bună zi să fie aşezate unde trebuie, strict pe locul lor din catedrală.

Orice catedrală este pustie dacă în ea nu se face auzit glasul lui Dumnezeu. În această privinţă, oraşul Regensburg a avut noroc: în urmă cu mai bine de o mie de ani, episcopul Wolfgang (canonizat ulterior) a înfiinţat în cadrul catedralei Sfântul Petru o şcoală de muzică vocală religioasă. „Vrăbiuţele catedralei” sunt acum atât de celebre, încât fotografiile făcute în timpul spectacolelor lor sunt imprimate pe mărci poştale, iar înregistrările concertelor lor au tiraje de sute de mii de exemplare. Băieţii cântă şi la Vatican, şi, în ziua imediat următoare, la Regensburg, în timpul liturghiei. Evlavia merge şi aici mână în mână cu viciul: conducătorii corului nu au scăpat de acuzaţiile tulburi, atât de caracteristice epocii noastre, de a fi contribuit la depravarea micilor cântăreţi. Timp de 30 de ani, „vrăbiuţele” au ciripit sub conducerea artistică a capelmaistrului Georg Ratzinger, fratele mai mare al papei Benedict al XVI-lea. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cei doi fraţi, fiind de vârsta coriştilor din Regensburg, au fost mobilizaţi: cel mai mic (seminarist) a nimerit într-o subunitate auxiliară a Luftwaffe, fratele cel mare, în armata activă. Ambii au fost nevoiţi să cânte cu totul alt gen de imnuri, deloc religioase.

Oamenii Dunării

Ulrich Schmidl, explorator

Ulrich Schmidl s-a născut, probabil, în anul 1510 în familia primarului orăşelului dunărean Straubing şi se consideră că a murit în 1580 la Regensburg. La vârsta de 23 de ani a plecat spre Lumea Nouă ca participant la expediţia lui Pedro de Mendoza, cu scopul de a studia fluviul Río de la Plata din Argentina de astăzi. Sub comanda lui Mendoza erau 2.500 de oameni, din care 150 de archebuzieri din Bavaria, Saxonia şi Flandra. Ulrich Schmidl a rămas în America de Sud două decenii. A participat la numeroase bătălii primejdioase şi campanii pe văile fluviilor Paraguay şi Paraná, devenind unul dintre întemeietorii oraşelor Buenos Aires şi Asunción. Lumea Nouă nu i-

a adus acestui oştean bogăţie, de aceea, în anul 1554, primind o scrisoare de la fratele său care se îmbolnăvise, Schmidl a revenit la Straubing pentru a moşteni o parte din averea familiei. Câţiva ani a trăit onorabil, a trecut la credinţa luterană şi a fost chiar membru al consiliului orăşenesc, dar în anul 1562 a fost nevoit să se mute la Regensburg: Bavaria traversa o perioadă de războaie religioase, iar Straubing trecea drept un bastion al catolicismului. În America Latină, în pauzele dintre lupte şi fapte de eroism, Schmidl a ţinut un jurnal. Pe baza însemnărilor sale, în 1557 a fost publicată o carte în limba germană, cu un ditamai titlu clasic: *Povestea adevărată a captivantei călătorii a lui Ulrich Schmidl din Straubing... scrisă de el însuşi*. La sfârşitul secolului al XVI-lea, volumul a fost tradus în latină, apoi în franceză şi în spaniolă. Este o carte despre călătorii în scopuri războinice, care şi astăzi este considerată o mărturie importantă a conquistei, nefiind recomandată copiilor. Într-un stil laconic şi sec, fără a scăpa din vedere detaliile, Schmidl povesteşte, de pildă, despre nimicirea cu cruzime a băştinaşilor. Nici cuceritorilor nu le-a fost uşor: din mica armată a lui Mendoza au scăpat numai 560 de oameni. Conchistadorii mureau mai ales de foame: mulţi au supravieţuit datorită canibalismului.

Bazinele hidrografice ale Dunării şi Rinului se apropie cel mai mult lângă văile a două râuri mici, Schwäbische Rezat şi Altmühl. Pentru prima dată în istorie s-a încercat rezolvarea problemei transportului încărcăturilor peste principala cumpănă europeană a apelor (pentru care era nevoie să se unească bazinele Mării Nordului şi Mării Negre), la sfârşitul secolului al VIII-lea, la porunca lui Carol cel Mare (în anul 793 acesta nu era încă împărat al Imperiului de Apus, ci doar regele francilor, longobarzilor şi duce de Bavaria). Însă proiectul ingineresc al lui Carol nu a fost suficient de bine gândit: începerea lucrărilor a coincis cu ploile de toamnă, iar obişnuitele alunecări de teren au zădărnicit toată munca. Din canalul cunoscut sub numele latin de Fossa Carolina şi sub numele german de Karlsgraben (Şanţul lui Carol) s-au păstrat câteva urme ale lucrărilor de terasament, precum şi aproximativ un kilometru de şanţ lângă satul Graben.

Peste mai bine de o mie de ani s-a repetat încercarea, iar de această dată lucrarea, deşi prost gândită, ca multe alte iniţiative ale lui Ludwig I de Bavaria, a fost dusă la bun sfârşit. De la Kelheim până la oraşul Bamberg de pe afluentul Rinului, Main, Ludwigskanal a fost construit între anii 1836 şi 1848. Acest canal îngust chiar la vărsarea sa este traversat vrând-nevrând de toţi cei care se îndreaptă spre Sala Eliberării. Lângă ultima ecluză a canalului am stabilit o întâlnire cu soţia mea, care a preferat asaltului colinei Michelsberg o plimbare pe mal în direcţia

Dunării. După vreo două ceasuri ne-am întâlnit din nou pe podeţul din lemn, în orăcăitul romantic al broaştelor. Stăvilarele ecluzelor erau deschise, iar în adâncul canalului se contopeau apele liniştite ale unor mări europene diferite.

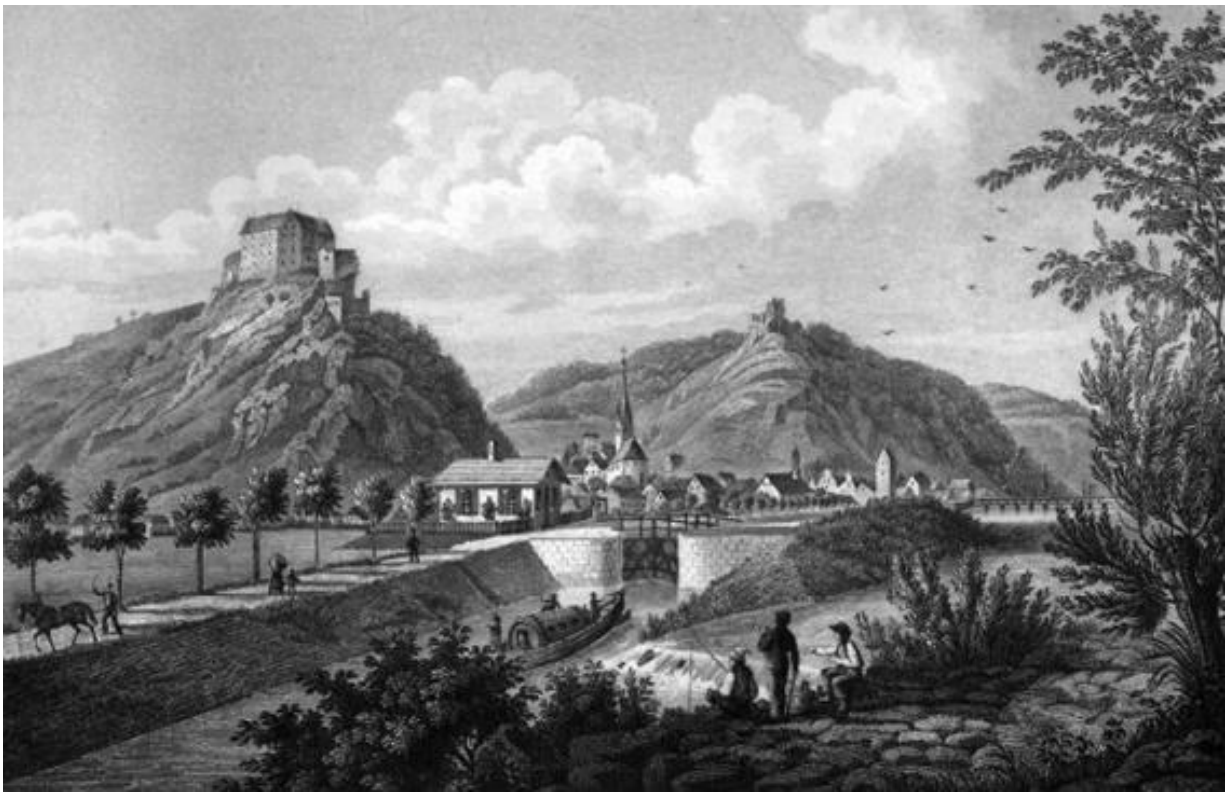

Alexander Marx, *Ecluza canalului Ludwig. Râul Altmühl lângă Riedenburg*, 1845

Ludwigskanal nu mai este de multă vreme utilizat în scopul pentru care a fost construit – de altfel, ineficienţa lui a devenit evidentă aproape imediat după darea în exploatare. S-a observat că în perioadele de arşiţă sau secetoase ale anului, deşi canalul prelua apele tuturor pâraielor din vecinătate, nu era totuşi suficient de adânc. Dezvoltarea impetuoasă în landurile sudice ale Germaniei a reţelei de căi ferate (prima din Bavaria a fost construită în anul 1835 la porunca aceluiaşi Ludwig) a făcut ca proiectul transportului pe apă să nu mai aibă sens din punct de vedere comercial. În urma distrugerilor provocate de al Doilea Război Mondial, canalul nu a fost inclus în planurile de reconstrucţie. Probabil, mai mult decât din punct de vedere economic, acesta s-a dovedit util din punct de vedere artistic. În

faza finală a lucrărilor de construcţie, în 1845, pictorul Alexander Marx a realizat o serie de gravuri în metal excelente şi desene realiste după natură. Sunt nişte peisaje reuşite, puţin industriale, din perioada capitalismului naiv: pe oglinda liniştită a apei plutesc bărci cu pânze înclinate, pe fondul unor scene de viaţă fericită a ţăranilor şvabi şi bavarezi. Scriitorii nu se lăsau nici ei mai prejos: poetul şi istoricul Eduard Duller, autorul unor captivante interpretări ale legendelor acvatice *Ţările dunărene pitoreşti şi romantice*, a cântat, aproximativ în acelaşi an, „căsătoria dintre cele două principale cursuri de apă ale Europei – Rinul şi Dunărea”.

Ideea de a deschide „drumul acvatic Dunăre-Main” a revenit în actualitate în perioada Primului Război Mondial. În 1921, în Germania republicană s-a înfiinţat compania Rhein-Main-Donau AG cu misiunea de a săpa un canal paralel cu Ludwigskanal, capabil să permită navigaţia unor nave fluviale mari. Pentru realizarea acestui obiectiv, a cărui lungime totală era de 171 de kilometri, au fost necesare şapte decenii. Lucrările de terasament au demarat în 1938, în timpul lui Adolf Hitler, s-au reluat în 1960, în timpul lui Konrad Adenauer, şi s-au încheiat în 1992, în timpul lui Helmut Kohl. Canalul RMD a costat echivalentul a 2,3 miliarde de euro; o cincime din bani au fost cheltuiţi pentru măsuri de protecţie a mediului înconjurător. Cel mai dificil segment din punct de vedere tehnic a fost porţiunea dintre orăşelul Hilpoltstein şi ecluzele de la Bachhausen: acesta este punctul cel mai înalt de pe pământ (406 metri) la care poate ajunge o navă ce navighează pe fluviu direct de la ţărmul mării. „Navele navighează peste munţi”, a găsit expresia plastică potrivită un publicist local.

Deşi canalul RMD funcţionează eficient de mult timp, specialiştii încă mai au controverse în privinţa parametrilor şi destinaţiei acestuia. Economiştii sunt de părere că, pentru o navigaţie comercială rentabilă, adâncimea canalului ar trebui să fie mult mai mare de patru metri, cât are acum, iar lăţimea sensibil mai mare decât cei 55 de metri actuali. Ecologii sunt convinşi că cel mai bine ar fi să fie astupat, pentru că navigaţia transeuropeană este în principiu o chestie letală pentru mediul înconjurător. Problema constă în faptul că, de la o mare la alta,

de la est la vest şi de la vest la est, prin cea mai importantă cumpănă europeană de ape, pătrund pe cale artificială organisme străine, de la microorganisme până la răpitori amfibii, şi acest lucru are o influenţă distrugătoare asupra echilibrului ecosistemelor regionale. De pildă, în anul 1912, odată cu apele de balast, în Europa a pătruns crabul chinezesc (*Eriocheir sinensis*); prin canalul Rin-Main-Dunăre crabul a ajuns şi în Marea Neagră. Acest crab face parte din categoria aşa-numitelor organisme invazive[5]: distruge digurile, deteriorează plasele de pescuit, transmite boala cunoscută sub numele de „ciuma racilor”. Dacă nu ar fi existat canalul, nu ar fi existat nici problema crabilor, afirmă inamicii RMD. Adepţii căilor de comunicaţii acvatice caută şi ei contraargumente: conform unor calcule, s-a stabilit că pe canal, navigând cu viteză mică, se transportă într-un an atâtea mărfuri cât pot încăpea în 250.000 de autotrailere.

Amintesc în treacăt că economiştii transportatori sunt interesaţi şi de unirea bazinului fluvial al Dunării cu Marea Baltică. Se consideră că primul care a formulat această idee, deşi strict teoretic, a fost împăratul Sfântului Imperiu Roman, Karl al IV-lea. Pentru elaborarea unor planuri mai mult sau mai puţin concrete a fost nevoie să treacă 400 de ani. Parlamentul Austro-Ungariei a primit de două ori pachete cu documentaţia de construcţie a canalului Dunăre-Oder, însă crizele economice şi problemele politice amânau proiectul. Pe ruta care traversa teritoriile Moraviei şi Sileziei poloneze, calculele şi schiţele au început să se concretizeze în beton în perioada cât au fost la putere naţional-socialiştii. Canalul, care purta numele lui Adolf Hitler, trebuia să lege de Viena oraşul polonez Gliwice, situat pe râul Kłodnica, un afluent al Oderului. Lucrările au început şi au fost abandonate în 1938, lăsând ca amintire câteva cicatrice pe suprafaţa solului, pline cu apă.

La această idee nu s-a renunţat nici până în prezent, ea menţinându-se în proiectul pe termen lung privind coridorul acvatic Dunăre-Oder-Elba. Cea mai interesată de acest proiect este Cehia, lipsită momentan de o cale fluvială de comunicaţie directă cu mările din nordul şi sudul Europei. De aceea, organizaţia pragheză Dunaj-Odra-Labe avansează ideea unei căi

acvatice de la Bratislava la orăşelul Přerov de pe micul râu Bečva, cu despărţirea ulterioară a traseului în două – la dreapta şi la stânga: spre Elba (Labe) şi spre Oder (Odra). Însă adepţii acestui proiect nu au deocamdată mijloace decât pentru propagandă.

Passau, ilustrată din 1892

Canalul din Main se uneşte prin unul dintre braţele sale cu Dunărea în apropiere de Regensburg. În drum spre Walhalla am văzut afluentul artificial al fluviului şi un întreg sistem de geamanduri, probabil pentru a ghida remorcherele spre şenal. Aici Dunărea este vizibil mai lată şi mai puternică, în schimb, în amonte, dincolo de Kelheim şi Ulm, navigaţia serioasă este imposibilă. Adâncimea acolo este suficientă numai pentru vaporaşele turistice cu pensionari, iar odinioară, înainte de a se întreprinde diverse măsuri pentru regularizarea albiei fluviului, adâncimea apei era suficientă doar pentru luntrile pescarilor. Am observat în Ulm câteva care se legănau priponite la chei. Coloniştii germani plecau pe fluviu în aval pe nişte ambarcaţiuni late şi greoaie ca nişte barje, manevrate de la

proră şi de la pupă cu nişte vâsle lungi; aceste mijloace de călătorie spre o viaţă nouă erau poreclite „cutiile din Ulm”. În general, sectorul german (mai exact, germano-austriac) al Dunării este cel mai organizat, cel mai cultivat şi cel mai valorificat de oameni. Cel mai „dichisit”, cel mai simpatic. Şi cel mai monoton.

Dunărea capătă o măreţie monumentală în ultima staţie germană importantă, la Passau, unde în fluviul cu apă cenuşiu-verzuie se varsă, venind din direcţii diferite, la distanţă de câteva sute de metri unul de celălalt, râul Ilz cu apă neagră şi râul Inn cu apă albastră. De fapt, se vede cu ochiul liber că Inn, afluentul din dreapta, este mai lat şi mai plin decât Dunărea, aşa că nu prea e clar care în care se varsă. Însă geografii au optat pentru coborârea Innului, care izvorăşte din Alpii Elveţieni, în categoria râurilor auxiliare. Să ne amintim cuvintele lui Gaston Bachelard: „Imaginaţia nu prea ţine cont de afluenţi”. Fotografiile făcute de la mare înălţime demonstrează că, într-adevăr, la Passau are loc contopirea apelor de trei culori diferite, ca şi cum fiecare râu adaugă în albia comună un butoi de culoare. De pe pământ nu este vizibil acest fenomen: faţă de „săgeata principală”, Ilz intră cu forţă în Dunăre din stânga şi din spate, astfel încât nu putem avea o imagine panoramică a confluenţei râurilor. Acest lucru ar deveni posibil dacă am avea un ochi suplimentar la ceafă.

Deasupra confluenţei Ilzului cu Dunărea se află o veche cetate; celor care urcă pe zidurile şi bastioanele acesteia, fantasticul relief al regiunii le va dezvălui toate tainele fluviului. Cartierele de locuinţe ale oraşului Passau nu ajung până la confluenţa Dunării cu Innul; la răscrucea apelor a fost amenajat un scuar destul de golaş: cutii cu nisip, băncuţe şi sculpturi de diferite forme, fără cafenele sau măcar vreun bufet. Ascetismul acesta este justificat de practică: Passau, ca niciun alt oraş dunărean, este deseori inundat în perioadele revărsărilor, iar limba de pământ argilos dintre Dunăre şi Inn este prima victimă a apelor zbuciumate.

Turismul modern a făcut din oraşul Passau, cel mai mic dintre oraşele central-europene relativ mari (50.000 de locuitori), o victimă a comparaţiilor banale. Un individ oarecare, vulgar şi cu limba ascuţită, a poreclit Passau „Veneţia bavareză”,

făcând aluzie la faptul că aici inundaţiile sunt la fel de frecvente şi îndelungate ca în Laguna Veneţiană. Probabil că tocmai această împrejurare l-a determinat pe istoricul Karl von Weber încă din 1834 să le numească poetic pe fetele drăguţe, blânde şi cu suflet bun de aici „naiade dunărene”. Cifra „trei” a devenit un simbol magic al oraşului Passau: el este numit nu doar „oraşul celor trei râuri”, ci şi „oraşul celor trei popoare” (celţii, romanii, bavarezii), precum şi „oraşul cu trei nume” (la numele german se adaugă numele celtic Boiodorum şi anticul Batavis).

Adevărul istoric este că aşezarea geografică favorabilă şi înfiinţarea timpurie în aceste locuri (în anul 738) a unei eparhii creştine i-au asigurat oraşului Passau pentru câteva sute de ani o influenţă incompatibilă cu dimensiunile sale. Puterea principelui-episcop local care-i îndruma pe enoriaşii celei mai mari dieceze a lumii germane se întindea în Evul Mediu până la graniţele îndepărtate ale Austriei. Passau a fost pus la punct prin anexarea sa forţată la Bavaria şi transformarea lui pentru totdeauna într-o provincie religioasă, în acelaşi an cu Regensburg – 1803.

Întruchiparea puterii spirituale a episcopului din Passau a devenit catedrala Sfântul Ştefan, construită în stil baroc şi pictată de maeştri italieni în acelaşi stil, vastă, rece ca o cameră frigorifică şi răsunătoare ca toba regimentului. Cu un secol în urmă, când pretenţiile preasfinţiilor lor la influenţă politică se epuizaseră deja de mult, s-a construit în interiorul catedralei cea mai mare orgă din Europa sau din lume, cu 233 de registre şi 17.774 de tuburi. Nu am avut ocazia să-i aud sunetul puternic, dar nu mă îndoiesc că acest instrument le face o concurenţă acerbă „vrăbiuţelor catedralei” din Regensburg.

Claudio Magris are pentru Passau o simpatie vădită, probabil pentru că orice italian ajuns în acest colţişor al Germaniei puţin mai viu colorat şi luminat de un soare ceva mai strălucitor se simte mai în largul său decât în Bremen sau Braunschweig. Şi mie mi-a plăcut la Passau: aici practic nu există linii drepte, tot timpul urci sau cobori, fiecare piaţă reuneşte suprafeţe înclinate, străduţele şerpuiesc plăcut, zidurile clădirilor sunt frumos cioplite. Profesorul Magris consideră că, în general, la Pasau „predomină rotunjimile şi curburile, este un univers închis şi finit, ca o minge care s-a păstrat perfect sub tiara

episcopului. Confluenţa apelor sale poartă în ea libertatea mărilor sudului”. În privinţa libertăţii mărilor sudului aş fi fost poate tentat să-l contrazic, deşi nu prea era nimic de contrazis: un scriitor este liber să-şi aleagă propriile imagini artistice cărora să le confere o multitudine spontană de sensuri.

De aceea vă voi propune propria mea comparaţie îndrăzneaţă. Extremitatea estică a oraşului Passau, peninsula îngustă şi lungă formată de Dunăre şi de râul Inn, seamănă cu vârful ucigător al lăncilor războinicilor germanici.

De aici pleacă în croaziere linere de un alb imaculat, navigând în necunoscut, pe ruta dificilă a pilotului de pe Dunăre, personajul lui Jules Verne, spre deltă. Am revăzut ulterior aceste nave, obosite după drumul lung, acostate la Sulina şi Izmail, odihnindu-se, refăcându-şi forţele pentru drumul de întoarcere. Însă cel mai important este faptul că la Passau apa sfântă a Dunării face cunoscute tuturor ţărilor şi popoarelor îndepărtate, celor situate în aval pe cursul marelui fluviu, îndemnurile germanilor la tărie şi izbândă.

1. Place du Danube, din al XIX-lea arondisment al Parisului, a fost redenumită în 1951 Place du Rhin-et-Danube, în onoarea Armatei I franceze, care, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, a participat la operaţiuni de luptă în sudul Germaniei. Cu toate acestea, schimbarea numelui are un caracter simbolic.
2. În mitologia germano-scandinavă, walkiriile sunt fecioarele războinice care îi conduc pe eroii morţi la Walhalla. Fecioarele îi servesc pe oşteni la masă, aducându-le mied. Uneori, zeul suprem Odin le dăruieşte dreptul de a decide soarta unei bătălii. Walkiriile au chipuri aspre şi nume înspăimântătoare: Randgrid („Cea care sparge scuturile”), Róta („Cea care seamănă panică”), Hlökk („Vacarmul bătăliei”), Herfijötur („Lanţurile războiului”).
3. În vara anului 1866, neînţelegerile dintre Prusia şi Imperiul Austriac au dus la aşa-numitul Război de Şapte Săptămâni (sau Războiul Germano-German), care a divizat lumea germană: de partea Berlinului erau 16 state, de partea Vienei – 13, din care Baden, Württemberg şi Bavaria, situate pe Dunăre. Relativa stagnare din domeniul tehnologic şi izolarea politică europeană a Austriei au fost cauzele înfrângerii acesteia. Principala consecinţă a războiului a fost respingerea de către Habsburgi a ideii de unificare a landurilor germane şi preluării de către Prusia a conducerii lumii germane.
4. Statul Francez este regimul colaboraţionist al sudului Franţei, având capitala în oraşul Vichy, stat care a apărut în iulie 1940. În anul 1942, când Germania a ocupat întregul teritoriu al Franţei, autoritatea regimului de la Vichy a devenit fictivă. Formal, acest stat era neutru, dar acţiona pe făgaşul politicii germane. Guvernul de la Vichy şi-a petrecut ultimele luni ale existenţei sale în exil.
5. Organismele invazive (animale şi plante) sunt organisme străine care, fiind mutate dincolo de limitele arealului natural, în alte locuri, provoacă sau pot provoca

prejudicii mediului înconjurător, economiei şi sănătăţii oamenilor.

Capitolul 4

Dānuvius. Oglinda Austriei

„Fluviile nu mai au astăzi niciun pic de poezie. Nici pentru pictori, nici pentru poeţi. În ele a rămas doar murdăria. Fluviile s-au îndepărtat de sensurile personal şi mistic. Ele au devenit o parte a mecanicii cotidiene a vieţii noastre.”

Hans-Jürgen Syberberg, 2004

În primul vers al imnului de stat, compus în anul 1946 de nepoata unui clasic al poeziei sârbo-croate, Paula von Preradović, Austria este numită „Ţinutul munţilor şi al apelor, ţara torentelor”. Unul dintre precedentele imnuri de stat, cu titlul *Austria germană, tărâm minunat*, compus la scurt timp după prăbuşirea monarhiei Habsburgilor de Karl Renner, primul cancelar al nou-născutei republici, menţionează cel mai important fluviu naţional în mod direct: „Apele izvorâte din piscurile îngheţate ale munţilor îşi croiesc libere drum spre Dunăre”. Cu ocazia sărbătoririi anexării Austriei la Germania nazistă (în primăvara anului 1938, *Anschluss*-ul a fost salutat de majoritatea covârşitoare a austriecilor) poetul Hans Heger şi compozitorul Heinrich Strecker, autorul a numeroase cântecele populare vieneze[1], au compus corala *Trezeşte-te, Wachau a Germaniei!*, în care îndemnau valea istorică a Dunării să se bucure de unirea pangermană „într-o patrie măreaţă” (*in das groβe Vaterland*). În această scurtă piesă muzicală, Dunărea este pomenită de două ori.

În marele Reich german, Austria, din păcate, a încetat să mai existe, pierzându-şi nu numai independenţa de stat, ci şi numele: la început au numit-o „Marca de Est”, apoi şi mai simplu: Provincia Alpilor şi Provincia Dunăreană[2].

Asemenea Alpilor, din raţiuni geografice lesne de înţeles, Dunărea a fost înscrisă şi ea la loc de cinste în lista clişeelor naturale ale Austriei. Nu întâmplător, pitoreasca buclă pe care o face în apropiere de Schlögen are reputaţia de a fi pe primul loc în lista peisajelor naţionale, chiar înaintea pârtiilor de schi alpin de la Kitzbühel şi a aleilor parcului imperial din Schönbrunn. Acest fenomen mai este cunoscut şi sub numele de „trecerea printre stânci”. E drept că aici, la jumătatea distanţei dintre Passau şi Linz, nu se zăresc cine ştie ce stânci: încorsetat de pantele împădurite ale dealurilor, fluviul coteşte brusc cu 270 de grade, un veritabil *U-turn*, cu nimic mai prejos decât cele de pe circuitele de Formula 1. Acest segment, pe care piloţii fluviali îl numesc „coada şarpelui”, este cu adevărat un peisaj încântător. Pe o platformă de observaţie, nu departe de hotelul Donauschlinge, nişte biciclişti se uită cu gurile căscate la panorama maiestuoasă a meandrului Schlögen. Prin urmare de aici, din aceste peisaje, din această apă curgătoare, din blândeţea şi forţa ei s-au născut şi farmecul artistic al Dunării, şi mitologia antică în care este zeificată, şi patosul fluviului ca principiu feminin. Nu întâmplător pictorul modernist Otto Friedrich şi-a intitulat remarcabilul tablou *Mama Dunăre*.

Aici sunt oportune două citate care ne trimit înapoi la discuţia despre relaţiile dintre fluviile germane. „Încă de pe timpul *Cântecului Nibelungilor* Dunărea şi Rinul nu au fost binevoitori unul faţă de celălalt”, afirmă Claudio Magris. „Rinul este Siegfried, sufletul german şi puritatea, credinţa până la mormânt, eroismul cavaleresc, acceptarea neînfricată a sorţii. Dunărea este Panonia, stăpânită de Attila, fluviul de la răsărit în apele căruia, la sfârşitul poemului, pier virtuţile germanilor. Deseori Dunărea simbolizează tot ceea ce este străin şi ostil faţă de ceea ce este german. Este fluviul pe malurile căruia se întâlnesc şi se amestecă popoarele. Rinul, păzitorul mitologic al purităţii rasei germane, nu este deloc aşa.”

Cântecul Nibelungilor, Siegfied şi Crimhilda, desen, 1914

Acţiunea poemului *Cântecul Nibelungilor*, un monument al literaturii Evului Mediu ridicat în secolul al XIX-lea la statutul de epos naţional german, are loc şi în partea superioară a sectorului austriac al albiei Dunării, deci nu departe de cotitura Schlögen. În orăşelul Tulln, în amonte de Viena, aminteşte de acest lucru Fântâna Nibelungilor, o compoziţie epică din zece statui reprezentând războinici mândri, înarmaţi cu suliţe şi înveşmântaţi în mantii de bronz, stropiţi de apa care ţâşneşte cu putere. Iată cum descria acum un secol filosoful Peter Stachel

două teritorii germane, două caractere germane, două modele de state germane: „Germania este ţara ordinii pedante, raţionale, a militarilor metodici, a pragmatismului; Austria este o mamă cu mulţi copii, optimistă, este ţara muzicii şi a catolicismului baroc. Ele sunt întruchipate de două figuri istorice antagonice: soldatul singuratic şi filosof pe tron Friedrich al II-lea şi austriaca Maria Tereza, mamă pentru familie şi pentru patrie”. Regele Prusiei şi împărăteasa Austriei au fost contemporani, ambii şi-au extins hotarele posesiunilor, ambii au întărit prestigiul ţărilor lor, ambii au fost nişte mari suverani. Maria Tereza a născut 16 copii, din care doi au ajuns împăraţi. Friedrich nu iubea femeile, era rece faţă de soţia sa şi, conform bârfelor de la curte, „cunoştea desfătarea numai în braţele toboşarilor regimentelor”; după el a domnit un nepot al său.

Oamenii Dunării

Franz Joseph I, împărat şi rege

Împărat al Imperiului Austriac şi rege apostolic al Ungariei, Franz Joseph (1830-1916) îşi spunea „ultimul monarh de şcoală veche”. Urcând pe tron în 1848, an furtunos pentru Europa, şi începându-şi activitatea la cârma statului prin înăbuşirea sângeroasă a revoluţiei maghiare, el s-a menţinut pe tron 68 de ani – o perioadă incredibil de lungă. Imperiul moştenit de Franz Joseph de la unchiul său Ferdinand I şi reformat în monarhia dual austro-ungară i-a supravieţuit suveranului său numai doi ani. Educat în tradiţia absolutistă, Franz Joseph considera coroana un drept dat de Dumnezeu de a stăpâni popoarele şi un simbol de onoare al responsabilităţii familiale. Om de o disciplină rară, cu simţul datoriei şi funcţionar destoinic, împăratul şi regele Franz Joseph (prescurtarea *k und k* – de la *Kaiser und König* – a devenit una din poreclele Monarhiei Dunărene; în romanul *Omul fără însuşiri*, Robert Musil numea batjocoritor statul habsburgic Kakania) lucra neobosit pentru binele supuşilor săi, însă potenţialul său de guvernare nu a fost suficient pentru ca ţara să supravieţuiască. Indiferent de împrejurări, împăratul se trezea la ora cinci dimineaţa, se aşeza la masa de scris şi, cu acurateţe, în ordine cronologică, fără să acorde atenţie gradului de importanţă sau de urgenţă al documentului, studia cazurile şi emitea hotărâri. Totuşi, timpul este mai puternic decât regii: din exponent al puterii absolute, monarhul s-a transformat treptat într-un instrument al statului, iar spre sfârşitul secolului al XIX-lea a devenit un fel de mit al imperiului şubrezit. În caracterizările romanţate ale contemporanilor săi, Franz Joseph este personificarea valorilor perimate ale Europei Centrale, după care mai oftează cu nostalgie unii la Budapesta şi Praga, la Bratislava şi Triest, la Zagreb şi Ljubljana, la Lvov şi Sarajevo. Franz Joseph a fost un ascet, un militar călit, care privea cu neîncredere noutăţile tehnice: el nu folosea telefonul, maşina de scris sau liftul şi dormea pe un pat de campanie din metal. Cu toate acestea, împăratul accepta inovaţiile sociale ale epocii: parlamentarismul, stilul arhitectural modern, sindicatele, deputaţii socialişti şi căsătoriile civile. Curtea austeră a Habsburgilor, una dintre cele

mai bogate dinastii ale Europei, nu se remarca prin lux; sobrietatea afişată era considerată normă. În viaţa personală, *Kaiser und König* nu a fost fericit: căsătoria din dragoste încheiată în 1853 cu prinţesa Elisabeta din dinastia Wittelsbach s-a sfârşit după zece ani. În 1898, împărăteasa a fost victima atentatului unui anarhist. Timp de 30 de ani, actriţa vieneză Katharina Schratt a fost metresa lui Franz Joseph. Fratele mai tânăr al împăratului, arhiducele Maximilian, care a urcat pe tronul Mexicului, a fost împuşcat de revoluţionari în 1867. Moştenitorul coroanei, fiul lui Franz Joseph şi al Elisabetei, prinţul Rudolf, s-a sinucis în 1889. Împăratul l-a ales ca succesor pe nepotul său Franz Ferdinand, pe care nu-l agrea, dar şi acesta a fost ucis în 1914 la Sarajevo. Se pare că Viena îl consideră pe Franz Joseph singurul vinovat de propria dramă: acestui împărat, spre deosebire de alţi Habsburgi, i-a fost ridicat un monument modest pe o mică pajişte a grădinii castelului. Pe un postament scund.

Istoricii vienezi contemporani – mă voi referi în special la lucrarea *Istoria Austriei. Cultura, societatea, politica* a lui Karl Vocelka – scriu, deşi cu o oarecare doză de ironie, că, după prăbuşirea monarhiei Habsburgilor, cetăţenii republicii alpine (iată adevărata metamorfoză geopolitică!) „se simţeau uneori germani mai buni”. Această aroganţă intragermană a fost, chipurile, generată de faptul că austriecii sunt de confesiune catolică, o versiune mai rafinată, mai elegantă a creştinismului; ei au atins nişte culmi inaccesibile altor germani în cultură, în special în muzică; în plus, au o fire mai binevoitoare şi mai conciliantă decât bavarezii şi saxonii. În opinia mea, toate aceste stereotipuri au o oarecare justificare. Însă acelaşi Vocelka glumeşte cu îndrăzneală pe seama faptului că, în conştiinţa colectivă a compatrioţilor săi, Ludwig van Beethoven trece deseori drept austriac, iar Adolf Hitler este considerat neamţ[3]. Se ştie că uneori sentimentul vinovăţiei naţionale poate fi reprimat prin însuşirea meritelor altora. „Răspunsul prusac” simetric adresat vecinilor sudici ne trimite în special la propaganda cinematografică nazistă: în monumentala dramă istorică *Marele rege*, despre evenimentele din timpul Războiului de Şapte Ani (1756-1763), realizată la comanda lui Joseph Goebbels şi lansată în primăvara anului 1942, austriecii sunt prezentaţi drept principalii duşmani ai celui mai important monarh din istoria germanilor, Friedrich cel Mare: aroganţi, cruzi, perfizi; pe ecrane austriecii arătau chiar mai rău decât ruşii.

De mai bine de o mie de ani, încă de pe timpul lui Carol cel Mare şi al dinastiei Babenberg, principatele germane şi Austria

îşi împart treimea superioară a Dunării. Timp de şase secole, Austria a încercat cu îndârjire, cu tenacitatea apei care erodează pietrele, să se extindă pe fluviu în jos, reunind sub sceptrul Habsburgilor teritorii întinse şi o duzină de popoare. În perioada târzie a imperiului central-european, în ajunul prăbuşirii acestuia, imnul Austro-Ungariei a răsunat în 11 limbi, de la germană şi maghiară la ucraineană, ebraică şi dialectul friulan al limbii italiene. Secole la rând, pentru milioanele de locuitori ai acestei ţări atât de vaste, sentimentul patriotic a fost în primul rând determinat de devotamentul faţă de familia imperială catolică, nu de ideea naţională, dat fiind faptul că ţara s-a dezmembrat, printre altele, şi din cauza unor contradicţii naţionale. În imnul *Cântec pentru kaizer* nu este pomenită Dunărea, în schimb, statul Habsburgic, care cu un secol în urmă era al doilea stat european ca suprafaţă şi al treilea ca număr de locuitori, în viaţa de zi cu zi era numit mai des „monarhia dunăreană" decât Austro-Ungaria. „Douăsprezece glasuri îşi şoptesc în sângele popoarelor aşezate pe malurile fluviului, iar cel care este un adevărat austriac are douăsprezece şi chiar mai multe suflete", scria în stilul său emfatic istoricul şi literatul Hermann Baumann. Dunărea a străpuns imperiul central-european, s-a arcuit în meandrul de la Schlögen, în timpul revărsărilor a inundat câmpia Moraviei, a traversat pusta maghiară şi şi-a croit drum spre ţărmul mării. La trei sferturi de secol de la dispariţia lumii austro-ungare, scriitorul Péter Esterházy din Budapesta scria: „La Viena, Dunărea se gândeşte pentru prima dată la mare, dar marea este încă departe".

Marele fluviu părăsea posesiunile Habsburgilor la exact o mie de kilometri distanţă de ţărmul mării, lăsând în urmă oraşul Orşova din partea românească a Banatului. Habsburgii nu visau să ajungă stăpânii a două mări, Adriatica şi Marea Neagră; acest lucru era peste puterile lor: timp de mai multe secole, Austria s-a opus cu mult curaj expansiunii otomane, iar la începutul secolului al XVIII-lea Rusia a intrat în lupta pentru influenţă la gurile Dunării şi în nord-estul Balcanilor. Într-un fel sau altul, căderea imperiului a reprezentat pentru Viena şi spulberarea unui vis istoric: republica Austria ocupă astăzi doar o optime din teritoriul fostei monarhii. Viena este singura capitală europeană a cărei populaţie nu a crescut în secolul XX, ci s-a micşorat. Dacă

în anul 1910 Viena, care avea două milioane de locuitori, era al patrulea oraş al Europei (Austro-Ungaria, după majoritatea indicatorilor economici, era a patra ţară europeană), în anul 2010 capitala austriacă s-a rostogolit spre locul 20 în topul oraşelor Lumii Vechi în privinţa numărului de locuitori, ocupând o poziţie modestă, între Varşovia şi Bucureşti. Viena nu poate fi numită serios megalopolis. Până şi faima de primă capitală dunăreană a cedat-o Budapestei. Acest lucru nu a influenţat totuşi calitatea vieţii: în diverse anchete şi sondaje sociologice internaţionale privind confortul, ambianţa, buna gospodărire a oraşului, Viena ocupă invariabil şi pe drept primele locuri.

Noua poziţie a Austriei pe harta politică a determinat şi o altă perspectivă a locuitorilor ei în privinţa fluviului. Nucleul statului austriac modern a rămas acelaşi, locul în care cu o mie de ani în urmă a luat naştere acest stat – valea Wachau. Dunărea, din fluviul mai multor popoare unite de ideile tutelei habsburgice, din fluviul care exporta de la centru spre provincii nu numai mărfuri şi servicii, cunoştinţe ştiinţifice şi realizări ale tehnicii, valsuri şi operete, ci şi conceptul mesianic de civilizaţie, s-a transformat în simbolul umilinţei naţionale. În oglinda apelor Dunării nu se mai reflectă grandoarea unei mari puteri. După prăbuşirea politico-militară, Austria a căutat refugiu în amintirile despre fosta măreţie; trecutul monarhic şi bagajul cultural au stat la baza noii identităţi naţionale. Linz, Krems, Tulln, Viena sunt acum aşezate pe malurile altui fluviu, Dunărea austriacă nu mai este atât de adâncă precum era odinioară.

Marika Rökk, starul cinematografiei naţional-socialiste, a fost o femeie încântătoare, o dansatoare minunată şi o cântăreaţă cu voce deosebită. Fiica unui arhitect din Budapesta, Rökk vorbea germana cu accent maghiar, ceea ce, după cum a remarcat un spiritual critic nazist de film, adăuga o doză „exotică de paprică” comediilor muzicale în care juca. Printre milioanele de admiratori ai Marikăi Rökk se numărau şi ambii lideri totalitari Adolf Hitler şi Iosif Stalin. În discuţiile particulare, führerul o numea pe Rökk „o vrăjitoare drăguţă”, iar Stalin a aprobat proiecţia în Uniunea Sovietică a câtorva filme inofensive în care a jucat actriţa. De fapt, „Fata visurilor mele” nu a jucat numai în producţii cinematografice uşurele, ci şi în filme dramatice

serioase. În pelicula cu succes de casă *Concert la cerere* Rökk a a întruchipat o femeie exemplară din al Treilea Reich, soţie credincioasă a unui aviator din Luftwaffe.

După terminarea războiului, Rökk a rămas fără loc de muncă din cauza legii privind interdicţia exercitării profesiei. Totuşi, în 1947, actriţa a fost reabilitată, întorcându-se pe marele ecran în toată splendoarea înfăţişării şi a talentelor. Rökk era fermecătoare: regizorul sovietic Mihail Romm a poreclit-o „pisica sexului”. Arhivele cinematografiei germane şi austriece au ajuns în acea perioadă la dispoziţia Fondului de Stat al Filmelor, garderobele actriţelor berlineze au fost confiscate pentru „Mosfilm”, studioul cinematografic vienez Wien-Film am Rosenhügel lucra sub controlul administraţiei militare sovietice. În 1949, în acest studio cinematografic regizorul Georg Jacoby a distribuit-o pe soţia sa Marika Rökk în comedia muzicală *Copila Dunării*, care a rulat şi în Uniunea Sovietică un an mai târziu.

Subiectul filmului este înduioşător de simplu. O chelneriţă drăguţă din cârciumioara Arca lui Noe locuieşte pe vechiul vapor *Marika* acostat la malul Dunării. Într-o zi, chelneriţa (pe nume Marika!) găseşte la bordul casei sale plutitoare un tânăr scriitor pe nume Georg, care, auzind cum cântă fata şi văzând-o cum dansează, o sfătuieşte să devină actriţă. Pe arena antică din Carnuntum Marika deschide Noul Teatru Dunărean, urmând ca banii câştigaţi din concerte şi spectacole să-i folosească pentru repararea vaporului. După o serie de peripeţii comice şi dramatice, această activitate artistică îi aduce un mare succes şi o poveste fericită de dragoste. Din apele Dunării se naşte o stea a operetei. Pe ecranele austriece nu se văd nicio umbră a recentului război, nici tristeţe şi nici bucurie pentru prăbuşirea Reichului, nici urmă de haos, numai cântece vesele şi dansuri înflăcărate. Pentru regizorul Jacoby şi actriţa Rökk Dunărea este o apă vie, susurând ca o muzică romantică. Evident, totul se termină cu un vals:

ınăre albastră dragă,
ıntă împreună cu noi
valurile tale neastâmpărate.
ıciul apelor înalte
ırge ca o muzică
sub luna fermecată…

După alţi şase ani, regizorul Ernst Marischka a transformat Dunărea într-o apoteoză a trecutului glorios al Austriei. Într-o scenă a trilogiei cinematografice despre Elisabeta, împărăteasa Austriei (interpretată de frumoasa actriţă Romy Schneider), tânăra prinţesă soseşte la Viena cu o navă fluvială oficială, pentru a participa la propria nuntă. De pe ambele maluri ale Dunării, viitoarea regină este salutată cordial de supuşii care flutură steguleţele galben-negre ale statului habsburgic şi batiste de un alb imaculat. La debarcader, înconjurat de simbolurile puterii monarhice, mirele, splendidul prinţ moştenitor, în uniformă de feldmareşal, cu un bicorn cu penaj verde, îşi aşteaptă mireasa. Coşul vaporului scoate un fum negru, dar această navă nu are nevoie de pânze purpurii: niciuna dintre poveştile hollywoodiene despre drumul spre fericire nu putea fi mai frumoasă. Şi nu întâmplător acest drum este Dunărea.

Cu totul alta este înfăţişarea Dunării în filmul poliţist clasic *Al treilea om*, un film britanic foarte bun, turnat la Viena în 1949, după scenariul lui Graham Greene. Acţiunea acestui film *noir* se desfăşoară (în sunetele muzicii interpretate la ţiteră, compuse de Anton Karas) pe ruinele postbelice ale unui oraş în care înfloreşte piaţa neagră, iar legea o fac bandele de hoţi şi de tâlhari. În pelicula lui Carol Reed, Dunărea reprezintă artera întunecată pe care plutesc cadavre, iar deznodământul dramatic are loc în labirintul sistemului vienez de canalizare care poartă apele de scurgere spre fluviu.

În deceniile ce au urmat, arta sovietică a interpretat în mod constant temele dunărene cu un patos politic plin de asprime. Nici vorbă de farmecul lunii, doar cer plumburiu şi valuri de culoarea oţelului. După victoria asupra Germaniei, caporalul Egor Isaev a lucrat la ziarul *Pentru gloria Patriei* al Grupului Central de Trupe de Ocupaţie din Austria şi Ungaria. După demobilizare, în anul 1953, tânărul poet a publicat poemul filosofic antifascist „Pe valurile Dunării”, al cărui erou principal, plutonierul Erşov, împreună cu un soldat din Paris, un caporal din Londra şi un sergent din oraşul american Charleston patrulează prin cartierele Vienei ocupate de aliaţi. Această patrulare a „celor patru din jeep” a încetat cu câteva luni înainte de premiera filmului dulceag al lui Ernst Marischka: Austria şi-a

proclamat neutralitatea şi trupele străine au părăsit malurile Dunării.

Călătoria pe sectorul austriac al fluviului, de la capătul vestic al comunei Engelhartszell până la extremitatea estică a orăşelul Hainburg, îl plasează pe călător în decoruri istorice complicate: fragmente de peisaje pastorale, caste ale cavalerilor din perioada prehabsburgică se învecinează aici cu localităţi cochete, înecate în grădini de flori, ale căror nume – Mauthausen, de exemplu – nu pot fi considerate pur şi simplu nume ale unor comune-târguri. Strada principală din oraşul Linz, Hauptstrasse, duce spre principala piaţă a oraşului, Hauptplatz, de pe malul stâng pe cel drept, pe Podul Nibelungilor, de pe care poate fi admirată tradiţionala panoramă dunăreană. Acest pod a fost construit şi numit astfel la ordinul lui Hitler, care considera oraşul Linz mica sa patrie şi plănuia să se stabilească aici după ieşirea la pensie. De aceea, în anul 1938 oraşul a fost declarat unul dintre cele cinci „oraşe ale führerului”, intenţionându-se transformarea lui într-o „Budapesta germană”, în primul rând pentru a da o lovitură Vienei, pe care Hitler o ura, considerând-o „murdară” şi „întoarsă cu spatele la Dunăre”. Un grup al celor mai buni arhitecţi ai Reichului, în frunte cu Albert Speer, a pregătit operativ schiţele şi proiectele reconstrucţiei oraşului Linz: un elegant cartier pe malul Dunării, cu o clădire administrativă, Hitlerzentrum; Führermuseum, cu cea mai mare colecţie de obiecte de artă din Europa, o colonadă de 150 de metri, o bibliotecă de o sută de puduri, un teatru de operă monumental şi hotelul Adolf Hitler; complexul comitetului regional de partid, cu o încăpătoare sală de conferinţe, turn şi criptă pentru viitoarele funeralii ale conducătorului. Pentru ca oraşul Linz să corespundă titlului de „metropolă dunăreană a Reichului”, s-a decis transformarea lui într-un centru al industriei germane metalurgice şi chimice. Acest lucru a fost parţial realizat, în schimb multe proiecte arhitecturale au rămas doar pe hârtie. Pentru decorarea Podului Nibelungilor, au fost comandate şase statui masive ale unor personaje din vechiul epos german. Totuşi, pentru vizita führerului din 1941, la Linz au apucat să amplaseze doar două figuri, şi acelea din ipsos. Sculptorul Bernhard von Plettenberg i-a înfăţişat pe Siegfried şi pe

Crimhilda, doi coloşi de şase metri fiecare, în manieră asiriană impunătoare: învingătorul dragonului Fafnir este musculos, precum Tarzan, iar fiica regilor burgunzi nu este atât frumoasă, cât expresivă. Statuile nu au mai fost niciodată turnate în bronz.

Linz în anul 1594

În prezent, Linz este al treilea oraş din Austria ca mărime şi importanţă, cu o populaţie de aproape 200.000 de locuitori, cu patru universităţi, cinci teatre, un castel în formă de cufăr situat pe o înălţime deasupra Dunării, o biserică a pelerinilor pe colina Pöstlingberg, un centru modern de artă contemporană, Lentos, căruia iluminatul nocturn cu neon îi poate modifica efectiv culorile, precum şi cu alte lucruri care fac viaţa unui locuitor al centrului Europei plăcută şi interesantă. Totuşi, chiar şi în Austria, oraşul Linz, nu se ştie de ce, nu este iubit de toată lumea: de multe ori auzi rima Linz-Provinz, oraşului i se aminteşte că ocupă primul loc din ţară la numărul de sinucideri

sau i se reproşează aspectul deprimant al vastei zone industriale. Cu acest lucru nu sunt de acord: zona industrială nu poate fi comparată, de exemplu, cu cea din Nijni Taghil.

În Linz am fost găzduit de hotelul La ursul brun, situat nu departe de Stifterhaus. În clădirea cu trei etaje funcţionează Centrul de studiere a limbii şi literaturii Austriei Superioare, ce poartă numele celui mai faimos locatar al acestei clădiri. Scriitorul, pictorul, jurnalistul, pedagogul Adalbert Stifter a intrat în istoria oraşului Linz ca un cetăţean al său tipic şi tragic. Şi nu doar din cauză că, suferind de o boală a ficatului, într-o criză de depresie şi-a tăiat gâtul cu lama de ras. În biografia umanistului Stifter uimeşte contradicţia dintre percepţia idilică livrescă a existenţei şi destinul anost al scriitorului. Stifter a fugit de viaţa din capitală pentru a face în provincie o carieră modestă de inspector în învăţământul primar. A pictat în acuarelă şi ulei peisaje lipsite de strălucire, în stilul Biedermeier, cu râuri, păduri, câmpii şi munţi; pe lângă povestiri şi romane istorice, a publicat câteva mici volume de nuvele, reunite sub titlul generic *Studii*. Sunt povestiri de mare întindere, precise în redarea detaliilor traiului de zi cu zi şi a percepţiei vieţii materiale. În studiile sale literare, Stifter a formulat legea ideală, „blândă”, a existenţei. „Este o lege a dreptăţii, moralităţii, o lege care cere ca fiecare om să trăiască alături de alt om şi să fie respectat şi onorat, pentru a putea trece demn prin viaţă, pentru a merita dragostea şi admiraţia celor din jur, pentru a putea fi ocrotit ca o comoară, întrucât fiecare om este o comoară pentru toţi ceilalţi oameni”, citim în prefaţa autorului la cartea *Pietre pestriţe*. Deşi în lume nu se întâmplă miracole, lumea însăşi este un miracol, se încăpăţâna să creadă scriitorul austriac. Însă lumea şi viaţa i-au contrazis legea blândeţii, şi probabil nu întâmplător una dintre idilele lui Stifter se numeşte „Cetatea unui excentric”. Din cauza unei dureroase poveşti de dragoste cu o frumoasă vieneză, Stifter se refugiază în alcoolism. Se căsătoreşte cu modista Amalia Mohaupt, o femeie simpatică şi de treabă, dar fără educaţie, după spusele contemporanilor, care i-a tocat soţului toată averea. Neavând copii, cei doi au încercat în perioade diferite să le asigure viitorul celor trei nepoate ale Amaliei. Una dintre fetiţe a fugit, alta a dispărut, iar după o lună cadavrul ei a fost găsit în Dunăre.

Stifter nu agrea literatura contemporanilor săi, întrucât considera că scriitorii îşi atribuie în mod abuziv dreptul de a cotrobăi în sufletele oamenilor. Cititorii progresişti, fermecaţi de curajul noii arte europene, l-au etichetat drept moralist pe pedagogul din Linz şi l-au inclus în categoria clasicilor anoşti. Însă pe nedrept: acum proza sinceră a lui Stifter pare naturală şi realistă, este ca buchetul de verdeaţă dintr-o grădină de la ţară în raionul cu legume din plastic de la supermarket. Sau poate că timpul este cel care a schiţat meandrul Schlögen şi prospeţimea veritabilă a acelor studii prăfuite? Se întâmplă deseori şi următorul lucru: stai pe malul fluviului, admiri frumuseţea plină de forţă a apei curgătoare. Dar ce îţi mai rămâne din această forţă, în afară de amintirea ei? Poate doar o mână de pietricele pestriţe găsite pe malul nisipos.

În anii aceia, când Adalbert Stifter redacta în timpul programului de lucru ziarul orăşenesc, iar în serile lungi de iarnă îşi îneca în şnaps dezamăgirea legată de procesul literar, compatriotul său Anton Bruckner susţinea concerte de mare virtuozitate la orgă în catedrala din Linz şi preda la Viena teoria muzicală. Urmaşii au construit şi pentru acest compozitor, unul dintre cei mai buni creatori de muzică spirituală ai secolului al XIX-lea, o casă ce poartă inscripţia numelui proprietarului, principala sală de concerte din Linz. Numele lui Bruckner l-au moştenit şi orchestra locală, şi universitatea particulară de arte, şi festivalul de muzică clasică. Spre deosebire de Stifter, bunul catolic Bruckner nu a fost niciodată căsătorit, dar era interesat în mod deosebit de fetele foarte tinere, cărora le făcea propuneri sincere de căsătorie. Compozitorul a făcut ultima încercare de a dobândi fericirea conjugală când a păşit pragul vârstei de 70 de ani, însă corista de numai 17 ani nu i-a răspuns cu aceleaşi sentimente. Principalele muze ale lui Bruckner au rămas simfoniile, messele, psalmii şi motetele. Muzician excepţional, dar extrem de neîncrezător în forţele proprii şi suferind de tulburări nervoase, fiul unui învăţător sărac de la ţară, Bruckner a luat lecţii de armonie şi de compoziţie până la vârsta de 40 de ani. Celebru a devenit abia după vârsta de 60 de ani. Lista compoziţiilor sale alcătuieşte un vast catalog, fapt explicabil prin receptivitatea ieşită din comun a compozitorului la părerile celorlalţi: Bruckner aducea modificări partiturii unei opere deja

terminate la primul sfat al unui coleg sau la observaţia unui critic. În muzicologie chiar există expresia „problema Bruckner” pentru a denumi multitudinea de versiuni ale aceleiaşi compoziţii, care se contrazic una pe cealaltă. Oricum, Bruckner este un mare compozitor, comparat cu Wagner şi cu Beethoven, toate cele nouă simfonii ale sale fiind numite monumentale.

A existat un pictor austriac pe nume Otto Böhler specializat în tehnica siluetelor pe hârtie (acum un secol, un secol şi jumătate, acest procedeu artistic se bucura de o extraordinară popularitate). Böhler i-a dedicat unul dintre tablourile sale alb-negru lui Bruckner; compoziţia cu mai multe figuri se numeşte *Anton Bruckner soseşte în paradis*. În rai, înconjurat de o mulţime de îngeraşi semănând cu nişte muşte, nou-venitul este întâmpinat de 11 dintre cei mai geniali muzicieni austro-germani, de la Mozart la Bach, deja familiarizaţi cu cea mai bună dintre lumi. Artistul a surprins scena cu multă subtilitate: asemenea celor 12 apostoli, compozitorii Muzicii Germane a Veşniciei sunt şi ei tot 12 la număr.

Otto Böhler, *Anton Bruckner soseşte în paradis. Siluete*, înainte de 1900

Evident, Bruckner a fost parazitat şi de nazişti, care considerau că numai acest compozitor a exprimat cu o precizie deosebită „spiritul timpului” al poporului german. Ştirea despre sinuciderea lui Hitler pe 1 mai 1945 a fost comunicată la radio pe fondul muzicii lui Bruckner: adagio din *Simfonia a VII-a*. Compozitorul însuşi considera această simfonie lirică.

Muzica lui Bruckner, o atracţie turistică importantă a oraşului Linz, se revarsă şi acum peste apele Dunării. Şi ce concerte se organizează aici! Privesc portretele a doi bărbaţi îmbrăcaţi în negru, care reprezintă gloria intelectuală a Austriei Superioare: chipurile lor exprimă importanţă, de aceea sunt mohorâte, operele lor sunt de o înaltă ţinută morală şi de aceea sunt lipsite de bucurie. Cu toate acestea, în apropierea oraşului Linz, Dunărea nu a fost doar martora muncii creatoare istovitoare, ci a devenit şi sursa unor poveşti romantice pline de

farmec. Una dintre acestea îmbină în mod fericit dragostea, banii şi prudenţa. În anul 1800, funcţionarul prusac Johann Jakob von Willemer, un bancher bogat, a cumpărat, pentru suma de 2.000 de guldeni plus o pensie pe viaţă, tutela asupra unei copile de 16 ani, Marianne Jung, de la mama acesteia. Marianne era actriţă, juca în spectacole la Presburg (Bratislava de astăzi), Viena şi Frankfurt, dansa minunat într-un costum de arlechin cusut din petice multicolore, sărea sprintenă dintr-un ou uriaş care se rostogolea pe scenă. Tocmai această spontaneitate a tinereţii l-a fermecat pe finanţistul de 40 de ani.

La moşia lui Willemer Marianne învăţa bunele maniere, limbi străine, lua lecţii de canto şi de versificaţie. Finalul poveştii despre acest Pygmalion de Prusia a fost unul fericit: după un deceniu şi jumătate, Willemer (care mai fusese însurat de două ori) s-a căsătorit legal cu protejata sa ajunsă la vârsta maturităţii. Istoricii literari afirmă că această transformare a Mariannei din amantă în soţie a fost determinată de comportamentul nepotrivit al lui Johann Wolfgang Goethe, pe atunci în vârstă de 65 de ani, vechi prieten al lui Willemer. Înainte de a o cunoaşte pe ultima sa iubită, Ulrike von Levetzow, mai tânără decât el cu 55 de ani, renumitul poet a încercat să se apropie periculos de mult de frumoasa Marianne. Nu a avut succes, în schimb a imortalizat-o pe Marianne în „Cartea Suleikăi”, a opta parte a poemului epic *Divanul occidental-oriental*. În anul 1869, filologul Herman Grimm a primit de la Marianne von Willemer accesul la corespondenţa ei cu Goethe şi a ajuns la concluzia că ea este Suleika. Mai mult decât atât, Marianne s-a dovedit a fi coautoare a poemului, întrucât anumite strofe sunt scrise de ea. Oaspeţii oraşului Linz sunt conduşi acum de ghizi şi la adresa Pfarrplatz 4, unde s-a născut această fată simplă devenită aristocrată şi care a ajuns în paginile istoriei literaturii. Lângă casă se află un garaj subteran şi cafeneaua Meier, un local destul de plăcut.

ınd Suleika
ıi dăruieşte eterna fericire
uncându-mi dragostea ei,
prind
pe o minge
ca răspuns,
ă arunc pe mine însumi,

›dicându-mă ei.

Lăsând în urmă suburbiile oraşelor Linz şi Mauthausen, Dunărea coteşte brusc spre sud-est, descriind între câmpiile şi pădurile Austriei Inferioare şi Austriei Superioare un arc lin, cu deschidere mare, care conduce fluviul din nou spre nord, spre porţile văii Wachau, provocată în chip atât de nefericit de nazism în 1938. Această vale este un model de leagăn al unui stat european demn, care se respectă; pe ambele maluri se văd ferme micuţe, ca de jucărie, cu toate aparenţele unui trai fericit; pătrăţelele verzi ale viilor şi livezilor pe dealurile conturate blând; acurateţea geometrică, curăţenia de farmacie în deplină concordanţă cu stereotipurile despre pedanteria caracterului germanilor. De fapt, austriecii resping aceste stereotipuri, considerând că trăsătura lor naţională caracteristică este *schlamperei* – „superficialitate", „delăsare", ca să nu căutăm sinonime mai expresive în lexicul trivial. Însă, fireşte, depinde şi cu ce este comparat acest *schlamperei.* Pe de o parte, ţara Babenbergilor şi Habsburgilor a diluat, într-adevăr, voinţa nemţească cu dragostea de viaţă a popoarelor mediteraneene şi cu nepăsarea est-europeană care se transformă deseori în lene. Totuşi, trântorii care moţăie pe cuptor nu sunt în niciun caz personaje ale basmului austriac. Caracteristicile hedonismului dunărean au fost foarte bine formulate de Robert Musil, cunoscut critic al monarhiei austro-ungare: „Se aflau în centrul Europei, unde se intersectează vechile axe ale lumii. Pe şosele rulau automobile, dar nu foarte multe... Nu exista ambiţia economiei mondiale şi a supremaţiei mondiale. Cunoşteau luxul, dar nu luxul super-rafinat al francezilor. Făceau sport, dar nu erau atât de extravaganţi ca anglo-saxonii. Oraşul principal era şi el mai mic decât celelalte mari oraşe ale lumii, totuşi considerabil mai mare decât oraşele pur şi simplu mari". În multe privinţe, şi mie mi-ar fi plăcut să trăiesc într-o astfel de ţară.

Deţinuţii lagărului de concentrare Mauthausen salută trupele americane, fotografie de Donald R. Ornitz, caporal în armata SUA, 6 mai 1945

Conform planurilor lui Albert Speer, străzile şi pieţele oraşelor Germaniei naziste trebuiau pavate cu plăcuţe din granit standardizate. În 1938, lângă carierele de piatră din apropierea comunei Mauthausen, compania DEST (compania germană pentru lucrări de terasament şi pietruire), al cărei proprietar era şeful Direcţiei Principale Economico-Administrative a SS, generalul Oswald Pohl (spânzurat în 1951 conform sentinţei tribunalului militar de la Nürnberg), a început construirea barăcilor pentru muncitorii care lucrau la extracţia granitului. Iniţial, la Mauthausen erau deţinuţi infractorii de drept comun consideraţi incorigibili, însă din primăvara anului 1939 în acest „lagăr de muncă” erau trimişi în special „duşmanii politici înverşunaţi ai Reichului” din mai multe ţări europene. Printre cei închişi la Mauthausen s-au aflat şi viitorul vânător al criminalilor de război Simon Wiesenthal, viitorul prim-ministru al Poloniei Józef Cyrankiewicz şi scriitorul francez Jacques Bergier. Din sistemul Mauthausen-Gusen făceau parte, pe lângă cele patru lagăre de concentrare principale, încă circa 50 de închisori muncitoreşti relativ mici, răspândite pe teritoriul Austriei şi în sudul Germaniei. Lagărul central al complexului

avea cel mai aspru regim de detenţie (gradul III de severitate, conform concepţiei „nimicire prin muncă”). Numărul total al celor executaţi, morţi din cauza torturii, epuizării sau experimentelor medicale în şase ani de existenţă a sistemului de lagăre Mauthausen-Gusen era, după diferite estimări, între 122.000 şi 320.000. Din ei, nu mai puţin de 32.000 erau cetăţeni sovietici, printre care inginerul militar generalul-locotenent Dmitri Karbîşev (în iarna anului 1945 a murit de hipotermie după ce a fost udat cu apă pe un ger cumplit), Dmitri Osnovin, organizatorul mişcării de partizani din Slovacia, şi cercetaşul Lev Manevici. Simbolul chinurilor prin care au trecut prizonierii de la Mauthausen era „scara morţii”, cu 186 de trepte pe care aceştia cărau din carieră blocurile de granit. Schema nazistă a muncii până la epuizare completă aducea câştiguri considerabile: în anul 1944, profitul complexului de lagăre Mauthausen-Gusen a reprezentat 11 milioane de mărci germane (144 de milioane de euro la cursul din 2013). Munca deţinuţilor nu era folosită numai la cariera de granit; aceştia lucrau şi în întreprinderile de apărare, lichidau urmările bombardamentelor, munceau în agricultură. În februarie 1945, câteva sute de prizonieri sovietici au evadat de la Mauthausen. Operaţiunea de exterminare a acestora, la care a ajutat şi populaţia locală, a primit numele de „Vânătoare de iepuri în comuna Mulfirtel”. Se cunosc numele a 11 prizonieri salvaţi de ţărani austrieci. Familia Annei Langthaler, ai cărei patru fii luptau în unităţile Wehrmachtului, a ascuns timp de trei luni în cătunul Winden doi ofiţeri sovietici. În mai 1945, prizonierii de la Mauthausen au fost eliberaţi de trupele SUA. Cadavrul comandantului lagărului, Franz Ziereis, mort din cauza rănilor provocate în timpul arestării, a fost atârnat de prizonieri pe gardul lagărului. În 1949, Mauthausen a fost transformat în muzeu. În perimetrul complexului sunt amplasate 20 de monumente în memoria victimelor din diverse ţări, de la Albania la Ucraina.

Valea Wachau propune chintesenţa atitudinii austriecilor faţă de viaţă: plimbări lejere pe malurile unui pârâiaş, un vin alb slab, un lichior dulce de caise cu nume caraghios – Marillenschnaps –, aer curat. Brusc, ghidul dă dovadă de onestitate: „Aici nu prea aveţi ce să faceţi, aşa că odihniţi-vă şi

bucuraţi-vă de peisajele minunate”. Este adevărat: o duzină de localităţi situate în vale sau în apropierea ei îşi dispută dreptul de a fi considerate cele mai vechi din Austria sau cele mai frumoase oraşe de pe Dunăre. Krems, Ybbs, Spitz, Artstetten, Melk sunt la fel de pitoreşti şi la fel de mohorâte, în pofida tuturor vechilor mănăstiri, biserici şi pieţe de aici. Cu o mie de ani în urmă, valea Wachau era importantă prin faptul că pe aici treceau drumurile comerciale vest-est. Latifundiarii locali, baronii Kuenring, nu aveau habar de poezia lui Goethe, dar nici nu stăteau tolăniţi pe divane, ci, prin metode violente şi escrocherii, încasau dări de la vasele comerciale, ascunzând prada în numeroasele cetăţi de pe malul Dunării. Zeci de castele vechi (mai bine zis, ruinele a zeci de castele vechi) pot fi văzute în valea Wachau, mărturii ale trecutului ei încărcat de evenimente.

Krems, ilustrată din 1900

Babenbergii, primii conducători ai Austriei, s-au remarcat în valea Wachau, printre altele, şi prin faptul că l-au ţinut prizonier o perioadă pe Richard Inimă de Leu în castelul Dürnstein. Întorcându-se din cea de-a treia cruciadă, regele Angliei a fost luat prizonier de aliatul său creştin, ducele Leopold al V-lea. Cauzele arestului au fost certurile politice din familia monarhilor europeni, însă versiunea proprie a conflictului cântată de trubaduri şi expusă de ghizi este mult mai captivantă: Leopold, chipurile, nu a suportat ofensa pe care i-a adus-o Richard smulgând steagul austriac de pe zidurile cetăţii Acra cucerite de cruciaţi. Papa de la Roma l-a ameninţat pe Leopold cu excomunicarea, iar în primăvara anului 1192 ducele a fost nevoit să predea prizonierul împăratului Sfântului Imperiu Roman, Henric al VI-lea. Cu toate acestea, Richard a stat închis încă un an întreg, aşteptând plata răscumpărării, echivalentă cu venitul pe doi ani al coroanei britanice. Castelul din Dürnstein nu a mai avut de atunci asemenea locatari de vază şi nici nu va mai avea vreodată: în 1645, cetatea a fost distrusă de armata suedeză, care a participat în aceste locuri la bătălii în timpul Războiului de Treizeci de Ani. Ruinele vechilor ziduri construite din pietre cioplite aşezate în straturi compacte adaugă un plus de mister acestui orăşel destul de simpluţ.

Vreme de peste un secol, una dintre reşedinţele de bază ale Babenbergilor (înainte de a se muta la Klosterneuburg, de unde ulterior s-au mutat la Viena) a fost cetatea Melk. Probabil că, dacă ar fi înclinaţi spre patetism, actualii părinţi ai oraşului ar putea exclama: de aici începe pământul Austriei! Părăsind oraşul Melk, principii au predat fortăreţele călugărilor ordinului Sfântului Benedict, care în anul 1089 au înfiinţat aici un lăcaş al Domnului. De atunci fraţii aduc neobosit laudă Celui Preaînalt: rugăciunile se fac auzite în Melk de 333.000 de zile, de opt ori pe zi. În secolul al XVI-lea a apărut o ameninţare pentru pelerinajul pe bandă rulantă, când, din cauza popularităţii crescânde a ideilor Reformei, mănăstirea catolică devenise aproape pustie. Însă papa a numit la Melk un abate inteligent, care a reuşit să adune sub flamurile lui Benedict o nouă oaste de novici.

Abaţia din Melk se pregătea să aniverseze 900 de ani de existenţă când a apărut traducerea în limba rusă a romanului *Numele trandafirului*. Tânărul novice Adson, pe care Umberto

Eco îl face naratorul unei poveşti verosimile despre anchetarea unor crime misterioase într-o mănăstire din nordul Italiei, a studiat la abaţia Melk. *Numele trandafirului* este probabil cea mai importantă carte a tinereţii mele. Ca să fiu cinstit, Melk cel învăluit în mister a devenit unul dintre motivele interesului meu pentru Dunăre. Am vizitat această mănăstire pentru prima dată cam la 15 ani după ce am citit (şi aproape am învăţat pe de rost) *Numele trandafirului* şi nu am fost dezamăgit, deşi tot ceea ce-mi imaginasem eu despre Melk era, fireşte, departe de realitate. Nici pomeneală de construcţii mohorâte, în stilul gotic sobru din Evul Mediu: în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, abaţia a fost reconstruită în întregime în stil baroc înalt; văzut dinspre fluviu, complexul mănăstiresc seamănă cu un uriaş tort galben-crem.

Probabil că aşa trebuie să arate un lăcaş reprezentativ al credinţei şi tradiţiilor creştine. În lumea aspră a benedictinilor, Melk este considerat un model: reforma regulamentului intern iniţiată la începutul secolului al XV-lea de abatele Nikolaus Seyringer a servit ca exemplu pentru toată lumea catolică. Pentru a se împărtăşi din această experienţă uriaşă, aici veneau călugări din toate colţurile Europei. Actualmente abaţia este atât de plină de relicve şi de obiecte de cult valoroase (pe primul loc se află crucea de aur din Melk, bătută cu pietre preţioase, care a inspirat deviza mănăstirii: *Absit gloriari nisi in cruce* – „Numai în cruce este gloria”), încât chiar şi o simplă discuţie despre sărăcia lui Hristos pare nelalocul ei între aceste venerabile ziduri. La şcoala mănăstirii din Melk se predau învăţăturile Domnului de peste opt secole, iar în ultimele decenii s-a pus accent şi pe studiul aprofundat al limbilor franceză şi greacă veche. Biblioteca abaţiei, carte cu carte, a luat fiinţă cu mult înainte de naşterea lui Johannes Gutenberg, iar cea din prezent nu este prima; prima bibliotecă a fost distrusă de un incendiu în 1297 (incendiul din biblioteca mănăstirii italiene descris de Umberto Eco în cartea sa are loc cu un sfert de secol mai devreme). Totuşi, *Cântecul Nibelungilor* nu a ars, unul dintre manuscrisele originale ale poemului a fost descoperit relativ recent în biblioteca de la Melk.

De pe terasa vestică a abaţiei se deschide o privelişte previzibil de liniştitoare spre fluviul care curge încet spre

livezile de pomi fructiferi (probabil caişi), spre cer şi spre veşnicie. Melk este, evident, puternic afectat de turism, dar cum altfel aţi vrea să fie venerabila mănăstire în secolul XXI, dacă până şi predica arhiepiscopului bisericii romano-catolice seamănă uneori cu un concert rock? În catedrala Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel îşi dorm somnul de veci câţiva Babenbergi, dar cele mai importante sunt moaştele sfântului mucenic Koloman, ocrotitorul călătorilor şi apărătorul spânzuraţilor. Koloman a fost un călugăr pelerin irlandez, fiu de rege, şi a murit în anul 1012 în drum spre Ţara Sfântă: în Austria a fost luat din greşeală drept răufăcător şi spânzurat de un arbust de soc uscat, alături de doi tâlhari. În mod miraculos, cadavrul călugărului nu se descompunea şi de aceea a fost canonizat în 1244. În prezent, sfântul Koloman este venerat în toate cele nouă landuri federale ale Austriei. Lângă mormântul martirului spânzurat am văzut un grup de excursionişti autişti însoţiţi de un asistent social, iar un ghid în sutană neagră le povestea cu răbdare oaspeţilor ceva religios-istoric. Seara i-am revăzut într-o pizzerie: niciunul dintre ei nu-şi putea aminti cine anume comandase pizza margherita pe care tocmai o adusese chelnerul. Acesta le-a spus: „E foarte gustoasă, cine vrea?” şi toţi, până la ultimul, au ridicat veseli mâinile. Patronul localului privea scena de după tejghea, apoi s-a dus la bucătărie şi curând i s-a adus fiecăruia câte o margherita. Asistentul social a dat din cap în semn de mulţumire. Spuneţi-mi, prin ce se deosebesc cei doi de preoţi?

Cea mai monumentală din toate seriile de picturi dunărene pe care le cunosc a fost realizată între anii 1820 şi 1826 de peisagistul Jakob Alt, tânăr în acea perioadă, şi de venerabilul deja maestru al planografiei germane Adolph Friedrich Kunike. Prin eforturi comune, Alt şi Kunike au produs o serie foarte mare de litografii intitulată „264 de peisaje dunărene pe cursul fluviului, de la izvoare la Marea Neagră”. Enumăr la întâmplare titlurile câtorva: *Vedere asupra Belgradului dinspre Zemun*, *Vedere spre Nußdorf*, *Regensburg. Vedere din nord-vest spre Podul de Piatră*, *Portul Sulina*. Spuneţi-mi, de ce a mai fost nevoie să fie inventată fotografia, aproximativ în aceeaşi perioadă, dacă mai vârstnicul meu coleg pasionat de Dunăre, Jakob Alt, s-a exprimat artistic atât de convingător, păstrând pentru generaţiile viitoare imagini ale marelui fluviu? Un adevărat profesionist al cadrului

dunărean, un lunetist al picturii, cu privire ageră şi mână sigură: a venit, a schiţat peisajul, şi-a strâns şevaletul şi din nou la drum.

Pensulei şi condeiului lui Alt le mai aparţin câteva serii peisagistice, din care face parte şi *Călătorie pe Dunărea pitorească de la Engelhartszell la Viena*. În timpul lungilor sale călătorii creatoare, a făcut şi un ierbar; am văzut aceste ierburi şi floricele uscate în muzeul landului Austria Inferioară. Pictorul cu nume de familie muzical a străbătut toate domeniile Habsburgilor în lung şi-n lat, de la orăşelul silezian Jablunkov până la Triest, principalul port al imperiului, de la dalmaţianul Spalato (Split) până la oraşul maghiar Raab (Győr). În 1835, Ludwig Bechstein, un renumit folclorist german şi culegător de basme, a făcut la rândul său cercetări pe Dunăre, iar cinci ani mai târziu şi-a publicat concluziile în cele două volume ale lucrării *Călătorii pe Dunăre şi minunatele sale peisaje*. „Minunatele peisaje” erau sutele de gravuri ale lui Jakob Alt incluse în carte ca ilustraţii. Reproducerile după desenele lui Alt, ierbarul, minunata lume moartă se vând astăzi prin magazinele online cu 15 euro bucata.

Jakob Alt, *Vedere spre Nussdorf*, Galeria Albertina, 1820

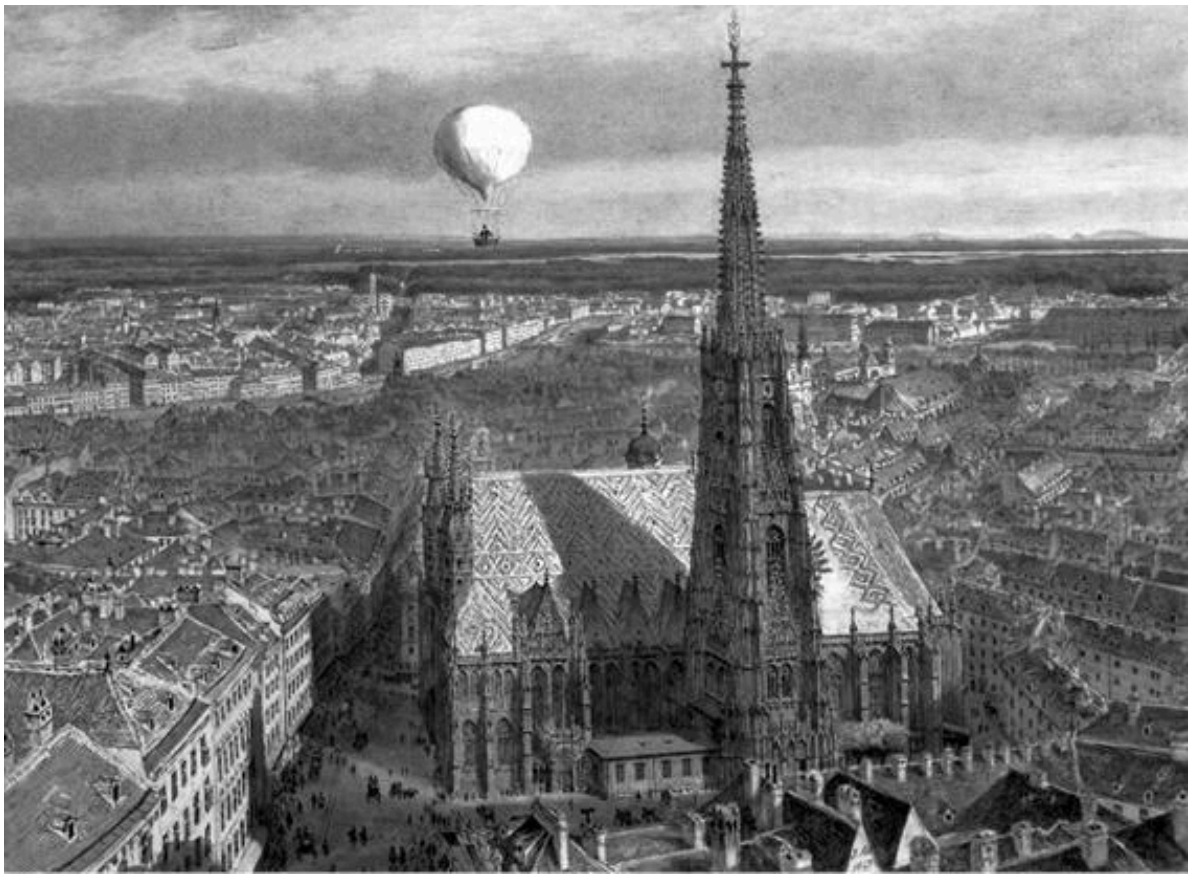

Jakob Alt, *Vedere asupra Vienei*, Muzeul Vienei, 1848

Aspectul cel mai remarcabil al creaţiei sale este perfecţiunea stilului. Desenele lui Alt au în comun sentimentul unităţii unor teritorii diferite, sentiment cunoscut celor născuţi pe domeniile unui cu totul alt imperiu, dintr-un vers al unui cântec: „Omul trece pe aici ca un stăpân”. Austria germană este centrul nervos, inima şi creierul ţării desenate de Jakob Alt, iar Dunărea este coloana sa vertebrală.

Oamenii Dunării

Joseph Kyselak, egoist şi alpinist

Modest funcţionar al unei instituţii financiare vieneze, Joseph Kyselak (1799-1831) a rămas în istorie nu datorită unor însuşiri şi talente excepţionale, ci pentru că, pretutindeni unde avea posibilitatea, îşi scria numele pe lemn sau pe piatră. Kyselak a călătorit prin regiunile germanofone ale regatului Habsburgilor; alpinist amator, el şi-a folosit abilităţile şi tehnicile de căţărare pe stânci pentru a-şi mâzgăli (de obicei cu vopsea neagră) sau scrijeli numele în diverse locuri vizibile: pe malurile abrupte ale Dunării, pe pantele Alpilor, pe pereţii clădirilor şi peşterilor, pe pilonii podurilor şi pe ruinele cetăţilor. După spusele contemporanilor săi, numele lui Kyselak era cunoscut de mulţi supuşi ai împăratului Franz al II-lea, precum şi de monarh. În Austria, acest nume a devenit simbolul unui amor propriu exacerbat, al egoismului şi fanfaronadei. Iată un fragment din cartea de amintiri a jurnalistului István Ráth-Végh: „Turistul înfumurat călătorea prin cele mai frumoase locuri ale Austriei, pentru a mâzgăli peste tot unde putea, cu litere care săreau în ochi: J. Kyselak. A profanat astfel ruinele templelor, turnurilor, pereţii peşterilor, vârfurile stâncoase ale munţilor. La Viena a fost construit un nou pod peste Dunăre şi, când a fost gata, de ambele părţi au fost puşi paznici pentru a evita ca înainte de inaugurarea oficială să apară Kyselak cu pensula sa. Cu toate acestea, când prima navă a trecut pe sub pod, pasagerii săi au văzut că pe partea exterioară a unuia dintre arcele podului se lăfăia numele bine-cunoscut... Probabil că e doar o anecdotă, însă ea caracterizează perfect omul şi legendele care se ţes în jurul

lui”. În 1829, Kyselak a publicat o carte cu impresii din călătoriile sale: *Observaţii despre drumeţiile prin Austria, Stiria, Carintia, Salzburg, Tirol şi Bavaria până la Viena.* A murit la 32 de ani de holeră, de care s-a molipsit pentru că în timpul epidemiei a refuzat să excludă din regimul său alimentar fructele proaspete. În prezent este considerat inventatorul tehnicii graffiti. Semnătura J. Kyselak poate fi văzută în special în parcul vienez Schwartzenberg, în valea Wachau, pe stâncile dintre Krems şi Dürnstein. Magris scria despre el: „Kyselak a vrut să-şi facă rost de puţină nemurire şi a reuşit”.

Dacă toate cele 264 de peisaje de pe Dunăre, plus ciclul „De la Engelhartszell la Viena”, plus încă multe altele create de Alt în aproape 60 de ani de carieră artistică ar fi puse pe un taler al balanţei creaţiei, probabil că echilibrul s-ar restabili dacă pe cel de-al doilea taler am pune un ciclu muzical, mult mai modest ca volum, al lui Johann Strauss fiul. Acesta a dedicat temei fluviale câteva compoziţii de mici dimensiuni, însă pentru Istorie au fost suficiente. Valsul *Pe minunata Dunăre albastră*[4] a devenit cea mai populară compoziţie clasică din istoria muzicii, cu cel mai mare tiraj. Succesul global a ridicat *Opusul 314* pe culmile culturii universale, în timp ce unii au împins până la extrem limitele vulgarităţii: comicul britanic Paul Oldfield, cunoscut sub pseudonimul Mister Methane, „interpretează” valsul lui Strauss prin metoda meteorismului, adică eliminând gaze intestinale.

Valsul *An der schönen blauen Donau* a fost interpretat în primă audiţie în anul 1867 la Viena, apoi, cu un triumf deplin, la Paris, la expoziţia mondială. Data poate fi considerată simbolică: anul 1867 a fost crucial pentru imperiul dunărean şi pentru întreaga Europă Centrală. *Monarchia Austriaca* s-a transformat în Austro-Ungaria[5], a traversat o perioadă grea de maturitate, care după o jumătate de secol a dus la destrămare, prăbuşire şi haosul instalat în urma Habsburgilor. Însă în 1867 nimeni nu avea cum să ştie acest lucru. „Cred că nu greşesc dacă afirm că valsul lui Strauss, care încânta deopotrivă şi publicul profesionist, dar şi pe cel neiniţiat, i-a acordat Vienei calitatea de prim oraş fluvial al Europei”, scria compozitorul Johann von Herbeck. „Nu ştiu dacă ascult Dunărea sau un vals despre Dunăre. Uneori aud fluviul care curge neîncetat, alteori valsul care se roteşte fără întrerupere.” În 1899, când Johann Strauss a încetat din viaţă, prin Viena circula o glumă: s-a dus vremea lui Franz Joseph. În fond, vienezii aveau dreptate.

E limpede că tema apei a vibrat în sufletul genialului muzician ani întregi. Unul dintre biografii lui Strauss afirmă că, în timp ce lucra la renumita sa compoziţie, muzicianul a utilizat motivele valsului *Valuri şi talazuri* (*Op. 141*), care i-a fost inspirat în anii 1850 de călătoria la Hamburg, portul de la Marea Nordului. Titlul pe care Strauss l-a ales pentru valsul său dunărean este fals, întrucât, aşa cum se consideră, a fost inspirat de poezia lui Karl Isidor Beck „Pe minunata Dunăre albastră”, dar se ştie că poeţii iau deseori dorinţa drept realitate. Poetul Beck, acest autentic supus al statului imperial universal, provenea din familia unui negustor evreu. A crescut la Pesta, a studiat filosofia clasică la Viena şi a scris în limba germană romane pretenţioase în versuri, inspirate din viaţa maghiarilor. Criticii au descoperit în operele sale „caracterul maghiar pătimaş”. Beck a scris poezia despre Dunăre în 1850, referindu-se la culoarea pe care o are fluviul în oraşul său natal, Baja, din sudul Ungariei, dar, credeţi-mă, acolo apa fluviului nu este deloc mai albastră decât în Austria. Textul pentru partitura deja finalizată a lui Strauss a fost scris de poetul Societăţii Corale Vieneze, Joseph Weyl. Cunoscătorii au calificat acest text drept un eşec. Valsul a căpătat popularitate mai ales în versiune orchestrală, deşi ulterior alţi poeţi, doi austrieci şi un francez, au ales pentru fermecătoarea melodie cuvinte mai mult sau mai puţin sugestive: despre înrudirea Dunării cu Rinul, despre valuri repezi sau line, despre eterna glorie germană, despre şoaptele zânelor apelor şi despre avântul spre Marea Neagră.

Cei care au fost în capitala Austriei ştiu: valsul lui Strauss este o muzică absolut vieneză, ca ideologie, spirit şi textură, care corespunde caracterului ideal al acestui oraş dansator, dar care nu corespunde deloc relaţiei Vienei cu Dunărea. Viena, şi acesta era, chipurile, motivul pentru care nu o agrea ratatul de Hitler, nu a încercat niciodată să asimileze, să-şi însuşească Dunărea. Îmi amintesc prima mea întâlnire cu capitala Austriei: am realizat că pentru a ajunge la fluviu trebuie să străbaţi centrul oraşului, că acesta nu este considerat promenada principală, că lacurile din împrejurimi nu sunt mai puţin importante, în concepţia locuitorilor Vienei, decât principala magistrală acvatică. Oraşul raţional, cu stil arhitectural patetic, ar fi trăit probabil mai liniştit la doi-trei kilometri distanţă de malurile

marelui fluviu, care-i ameninţă deseori locuitorii cu tot felul de neplăceri. Acest paradox (oraşul dansator, ca idee, nu poate şi nu trebuie să fie raţional) presupun că a fost predeterminat de principala contradicţie istorică a epocii Habsburgilor: un stat imens, paralizat de conflicte internaţionale şi naţionale, care, cu mult timp înainte de destrămarea sa, şi-a pierdut interesul şi voinţa de a face schimbări. Austria nu şi-a ales un alt destin dunărean.

Hedonismul locuitorilor Vienei, iubitori ai dansului şi ai altor distracţii senzoriale, se îmbină în cel mai bizar mod cu înclinaţia generală spre ordinea birocratică. Acest lucru este atestat de documente din diverse perioade, fixat şi în creaţia artistică. De pildă, eroii dramelor unui clasic al literaturii, unul dintre principalii creatori ai mitului habsburgic, Franz Grillparzer[6], sunt gata să moară pur şi simplu pentru ordine, pe care o consideră rânduiala divină a lucrurilor, trimisă din ceruri. Psihologii au găsit explicaţia acestei concepţii: mentalitatea austriecilor evaluează personalitatea în funcţie de ierarhia prestabilită a lumii, de aici şi ostilitatea Vienei faţă de distrugătorul tradiţiilor, Napoleon Bonaparte.

La un secol de la victoria împotriva „bestiei corsicane”, unora dintre supuşi statul Habsburgilor încă li se mai părea veşnic, la fel ca Dunărea, în timp ce alţii simţeau în viaţa politică şi în traiul cotidian o totală instabilitate: între diferite straturi ale populaţiei, între diferite popoare izbucneau mereu conflicte. Burghezii îi urau pe social-democraţi, slavii nu aveau încredere în nemţi, cei fără avere îi invidiau pe cei bogaţi, periferia căuta cu orice preţ să fugă de centru. Esenţa imperiului se reducea din ce în ce mai mult la curteni, funcţionari, generali, preoţi. Capitala întruchipa uriaşul stat într-o asemenea măsură, încât a devenit principalul său stil: cafeaua vieneză, bucătăria vieneză, valsul vienez, scaunul vienez defineau Austro-Ungaria. Viena, oraş îndestulat, iubea, ca întotdeauna, tot ce era modest şi detesta tot ce era strident: statica idilică, ritmicitatea zilelor de lucru lejere, supuse unor reguli fixe, dar blânde, ceea ce le permitea vienezilor să se bucure din plin de avantajele unui trai confortabil. „Viena poate ocupa primul loc în privinţa slăbiciunii şi rutinei vieţii spirituale, ale cărei intensitate şi energie sunt

nesemnificative", scria cu amărăciune criticul muzical Michael Graf la sfârşitul secolului al XIX-lea. „Singurul domeniu în care spiritul vienez s-a manifestat în mod creator – valsul vienez – nu este de fapt altceva decât bunătate filistină înnobilată de muzică." În unele privinţe, Viena a rămas aproape la fel până în zilele noastre: am convingerea că acesta este oraşul în care, împăcată, îşi trăieşte traiul în deplină seninătate şi bunăstare fericirea pensionarilor.

Această senină mulţumire se perpetuează generaţie după generaţie.

Viena nu are cu apa relaţii atât de complexe şi de rafinate ca Amsterdam, Veneţia sau Petersburg, care au transformat luciul apei fluviului sau a mării în principala orizontală arhitecturală. Berlinul, Parisul, Roma, Moscova, Londra şi-au integrat fluviile în spaţiul citadin, mai mult sau mai puţin ingenios, utilizându-le drept canale prin care pătrund în mediul de piatră fluxuri de aer proaspăt şi de idei noi. Cu toate acestea, pentru Viena fluviul reprezintă o metaforă sintetizatoare, aproximativ la fel ca muzica lui Strauss. „Dunărea, vârful catedralei Sfântul Ştefan, lanţul crestelor alpine în depărtare, toate acestea învăluite în fum de tămâie catolică – iată varianta prescurtată a descrierii Vienei", îi împărtăşea din reflecţiile sale jurnalului compozitorul german Robert Schumann, care, în treacăt fie zis, nu a fost apreciat în Austria. Anticipând puţin, trebuie remarcat faptul că singura capitală care a dorit sau a avut posibilitatea să supună necondiţionat Dunărea a fost Budapesta, care, în numele acestui ţel, a adunat toate resursele naţiunii maghiare, toată mândria maghiarilor şi toate cele trei centre istorice. Iar titlul corect al renumitului vals al lui Strauss, simbolul simbolurilor Vienei, ar trebui să fie *Lângă minunata Dunăre albastră*.

Evident, când omenirea a acumulat un volum suficient de cunoştinţe inginereşti, Viena a sistematizat malurile fluviului, l-a făcut mai puţin periculos, dar, în general, a lăsat Dunărea în pace, nu a ferecat-o între cheiuri de granit şi interminabile diafragme ale podurilor. Totuşi, în total, lucrările de regularizare a albiei fluviului au durat un secol încheiat şi au intrat în istoria hidrografiei ca o operaţiune de inginerie a apelor de mare amploare, organizată ştiinţific. Dunărea năvăleşte din valea Wachau pe câmpia numită de geografi Bazinul Vienei, la circa 30

de kilometri mai sus de capitala austriacă. Cu un secol şi jumătate în urmă, albia principală a fluviului se despărţea aici în câteva braţe. Malul stâng era o luncă mlăştinoasă, lată de cinci sau opt kilometri, fragmentată în insuliţe şi peninsule de braţul sinuos Kaiserwasser şi de o mulţime de braţe mici, mai scurte. În această sălbăticie, pe lângă crânguri se vedeau mai ales cătune şi diverse acareturi. La fiecare revărsare, câmpia era inundată.

În perioada războaielor napoleoniene, aceste locuri şi, împreună cu ele, Dunărea au intrat în istorie: lângă Aspern şi Essling, Bonaparte a suferit prima înfrângere semnificativă din cariera sa militară. S-a întâmplat în felul următor. În 1809, pe la mijlocul lunii mai, francezii au ocupat Viena fără luptă şi au hotărât să întâlnească trupele arhiducelui Karl Ludwig al Austriei într-o bătălie decisivă pe malul stâng al Dunării. Într-o singură noapte, geniştii au construit din lemn câteva locuri de trecere, însă numai jumătate din armata de 70.000 de oameni a lui Napoleon a reuşit să se întărească pe insula Lobau, unde era amplasat punctul de comandă al împăratului: Dunărea furioasă a rupt podul principal şi le-a distrus pe cele secundare. Acesta a fost unul dintre factorii care au decis în cele din urmă soarta crâncenei bătălii în favoarea austriecilor (orăşelul Essling a trecut de la unii la alţii de 10 ori).

Napoleon afirma că s-a retras de bunăvoie, dar împăratul francez nu a reuşit să le ascundă adevărul contemporanilor şi urmaşilor săi. În bătălia de la Aspern a fost rănit mortal favoritul lui Bonaparte, mareşalul Jean Lannes, pierderile ambelor părţi s-au ridicat la câte 25.000 de oameni. Vlăguit, arhiducele Karl nu i-a mai impus inamicului o nouă bătălie. A comis probabil o greşeală, pentru că Napoleon a pus la punct un nou plan de forţare a Dunării. După o lună şi-a trimis armata pe malul stâng, luându-şi revanşa într-o încleştare şi mai sângeroasă, lângă orăşelul Wagram, la 15 kilometri de Viena. De data aceasta, fluviul nu a mai ajutat Imperiul Austriac, pentru că perioada inundaţiilor se încheiase. Înfrângerea suferită de Habsburgi a fost catastrofală nu atât din punct de vedere militar, cât, mai ales, din punct de vedere moral şi politic. Rusia, aliată a Franţei în acest război, în conformitate cu prevederile tratatului de pace, a primit regiunea Tarnopol din Galiţia, cu o populaţie

de 400.000 de locuitori. Până la principala confruntare a războiului ruso-francez, bătălia de la Borodino, un sat de lângă Moscova, care nu a adus victoria niciuneia dintre părţi, dar a devenit prologul înfrângerii lui Napoleon, nu mai rămăseseră nici trei ani.

Oamenii Dunării

Eduard Suess, geopoet

Eduard Suess s-a născut în 1831 la Londra, în familia unui negustor evreu de lână, originar din Saxonia. Când avea trei ani, părinţii s-au mutat la Praga, iar după alţi 10 ani, familia s-a stabilit la Viena. Eduard era pasionat de geologie şi, la vârsta de 19 ani, şi-a publicat prima lucrare ştiinţifică, un articol despre solurile şi apele termale de la Karlsbad (astăzi Karlovy Vary, în Cehia). Pe lângă studiul mineralelor, Suess s-a interesat activ de politică. Pe când era student la Viena, a luat parte la mişcarea revoluţionară din 1848, fiind rănit la picior, apoi a fost arestat şi a petrecut o lună la închisoare. Odată cu trecerea anilor, Suess a devenit mai ponderat: a fost şeful catedrei de geologie a Universităţii din Viena, a făcut parte mai întâi din comisia pentru alimentarea cu apă a oraşului, apoi din parlamentul landului Austria Inferioară, iar în anul 1873 a devenit deputat în Reichsrat (parlamentul părţii austriece a monarhiei Habsburgilor). Prima monografie a lui Suess (1862) s-a numit *Originea şi compoziţia solului Vienei şi influenţa acestuia asupra vieţii orăşenilor*. În anii 1870, Suess a jucat un rol crucial în operaţiunea grandioasă pentru acele vremuri de îndreptare a albiei Dunării şi de organizare a alimentării cu apă a Vienei prin conducte. Suess avea convingeri politice de stânga şi era considerat unul dintre cei mai buni oratori din parlament. Cu aceeaşi pasiune se manifesta şi pe tărâm ştiinţific: lui Suess îi aparţine ipoteza privind existenţa supercontinentului preistoric Gondwana şi a oceanului Tetis, el a introdus în circulaţie termenii „atmosferă” şi „biosferă”; în lucrarea *Suprafaţa Pământului* a sintetizat principalele realizări ale geologilor secolului al XIX-lea. Obiectul unui interes ştiinţific concret al acestui savant a fost, timp de mai mulţi ani, stratigrafia Alpilor, deşi Suess a teoretizat mult şi pe tema formării depresiunilor marine şi a lanţurilor muntoase, pe tema constituirii învelişurilor dur şi fluid ale planetei. A fost ales membru de onoare al academiilor de ştiinţe din diverse ţări (în 1898 s-a aflat la conducerea Academiei de Ştiinţe a Austriei). Savantul rus Vladimir Obrucev l-a numit pe Suess „filosof şi poet al geologiei”, însă răuvoitorii l-au poreclit „geopoet”, întrucât îl considerau mai mult literat decât om de ştiinţă. Suess a murit în ajunul izbucnirii Primului Război Mondial; unul dintre cei cinci fii ai săi a devenit un geolog renumit. Un crater de pe Lună şi unul de pe Marte poartă numele lui Suess. Sistemul de alimentare cu apă al Vienei este până astăzi cunoscut sub numele de „apa lui Suess”.

Sigur, Dunărea nu trecea la atac numai pe timp de război. Fluviul inunda cu regularitate cartierele sărace, ai căror locuitori se salvau urcându-se pe mansarde şi pe acoperişuri, privind cu disperare cum furia apelor le distruge agoniseala. Proiectele de regularizare a albiei Dunării, de unire a braţelor sale într-unul singur şi de construire a unui pod permanent au

apărut la Viena de la începutul secolului al XIX-lea, înainte de invazia lui Napoleon, însă problema a fost pusă deosebit de tranşant după inundaţia din 1862.

Susţinând la o şedinţă a parlamentului necesitatea îndreptării albiei Dunării, tânărul geolog în vârstă de 30 de ani Eduard Suess, care era interesat de lucrările la Canalul Suez, a exclamat: „Cel care a auzit scrâşnetul draglinelor, cel care a trăit emoţia lucrărilor nocturne la baraje şi clipele de triumf în caz de succes va deveni pentru tot restul vieţii un susţinător fervent al proiectelor de îmblânzire a forţelor naturii, spre binele oamenilor”. Un proiect propunea menţinerea albiei în formă de arc a Dunării, cu înălţarea malurilor şi secarea braţelor, altul prevedea săparea unei albii drepte, cu lungimea de şapte kilometri. Primarul Kajetan von Filder (entomolog cu reputaţie internaţională, posesor al unei colecţii extraordinare de fluturi din India) susţinea cel de-al doilea proiect. În favoarea scurtării albiei era şi inginerul conducător al lucrărilor, baronul Gustav Ritter von Wex.

Principala dificultate a acestei acţiuni consta în aceea că lungimea canalului destinat îndreptării arcului Dunării era de 14 kilometri, iar căderea apei fluviului pe acest segment depăşea cinci metri şi jumătate. Un fluviu care curge cu atâta repeziciune are tendinţa de a se „sălbătici”, de a eroda malurile şi de a se împărţi necontrolat în braţe. Pe lângă faptul că transportă nisipul şi mâlul, curentul deplasează pe fundul albiei prundiş şi bolovani. Se spune că în nopţile liniştite poate fi auzit foşnetul pietrelor pe fundul apei. Acolo unde se formează vârtejuri, precum şi pe partea externă a coturilor albiei, deasupra nivelului apei se acumulează prundiş. În aceste locuri, solul se acoperă cu iarbă şi arbuşti, care reţin nisipul şi mâlul. Astfel iau naştere insulele care „împrăştie” cursul fluviului pe toată câmpia.

Harta Vienei şi a Dunării, 1780

Conform proiectului iniţial, canalul trebuia să aibă trei metri adâncime şi aproximativ 350 de metri lăţime. Baronul von Wex propunea o îngustare în formă de pâlnie la kilometrul al doilea al canalului, mizând pe faptul că puternicul fluviu îşi va lărgi şi adânci singur noua albie. Însă specialiştii au prezis altceva: o parte a Dunării avea să rămână în vechea albie, iar cealaltă parte avea să se „sălbăticească”, formând braţe în aval de locul îngustării. Din această cauză proiectul iniţial a fost respins, iar asta a însemnat dublarea volumului lucrărilor de terasament, până la 13 milioane de metri cubi.

Aceste lucrări au demarat în primăvara anului 1870 şi au înaintat fără complicaţii, probabil pentru că totul a fost pregătit judicios, până în cele mai mici detalii. În paralel cu obligaţiile de serviciu, Suess, care era unul dintre conducătorii operaţiunii, reuşea să facă şi cercetări ştiinţifice: în straturile de prundiş scoase la suprafaţă a descoperit minerale de porfir şi olivină, iar pe draglinele aduse din Suez a găsit scoici din zona tropicală

care s-au adaptat în regiunile nordice şi au format colonii în apele fluviilor. Spre primăvara anului 1875, canalul de 6.700 pe 285 de metri a fost terminat. Pe malul stâng al acestuia a fost lăsată o fâşie uşor înclinată, de o jumătate de kilometru, pentru cazul în care fluviul avea să se reverse. Noua albie a fost despărţită de cea veche printr-un baraj. Pe fundul canalului a ieşit pânza freatică, iar nivelul acesteia s-a dovedit a fi cu doi metri mai jos decât pe cursul principal al Dunării. Suess supraveghea trecerea apei prin baraj, din albia veche în cea nouă. Presiunea a fost atât de puternică, încât a distrus malul drept al canalului. O barjă încărcată cu pietre a fost atunci scufundată lângă malul afectat. Dunărea nu se supunea, aşa încât lucrările de barare au continuat: fluviul lupta cu atât mai furios cu cât insistenţele de a-i îngusta coridorul erau mai mari. A trebuit să se recurgă la fascine cu bolovani, legate cu parâme metalice şi întărite cu şine. Pe 30 mai 1875 a fost deschisă navigaţia pe noua albie a fluviului, dar în noiembrie ploile puternice au provocat inundaţii. La sfârşitul iernii, Dunărea a adus sloiuri, iar pe segmentul inferior al canalului, unde continuau lucrările de consolidare a malurilor, fluviul arunca pe uscat bucăţi de aluviuni îngheţate. Nivelul fluviului a crescut cu cinci metri şi, pentru a evita inundaţiile, a fost necesar ca surplusul de apă să fie lăsat să treacă pe albia veche. Revărsările din primăvară au pricinuit noi dificultăţi, până s-a realizat o consolidare ultra-rezistentă a malurilor. În 1876, Dunărea a capitulat în sfârşit şi pericolul inundaţiilor periodice a fost eliminat. Eduard Suess a revenit la geologia teoretică.

Victoria asupra Dunării la Viena a fost inclusă în manualele de hidrotehnică. Însă practica a demonstrat că eforturile lui von Wex şi ale lui Suess au fost insuficiente: de două ori la sfârşitul secolului al XIX-lea şi o dată în 1954 nivelul Dunării a crescut atât de mult, încât Bazinul Vienei a fost inundat. În plus, oraşul avea nevoie de noi terenuri sigure pe malul stâng. De aceea în 1972 au fost demarate alte lucrări de regularizare a fluviului: paralel cu albia a fost săpat încă un canal lat de 200 de metri, separat de creaţia lui Suess şi Wex prin insula de umplutură Donauinsel, lungă şi îngustă ca un ac. Donauinsel a devenit o populară zonă de recreere, cu numeroase cârciumi, restaurante,

cluburi de noapte, terenuri pentru diverse sporturi, plaje pentru nudişti şi pentru cei mai sobri.

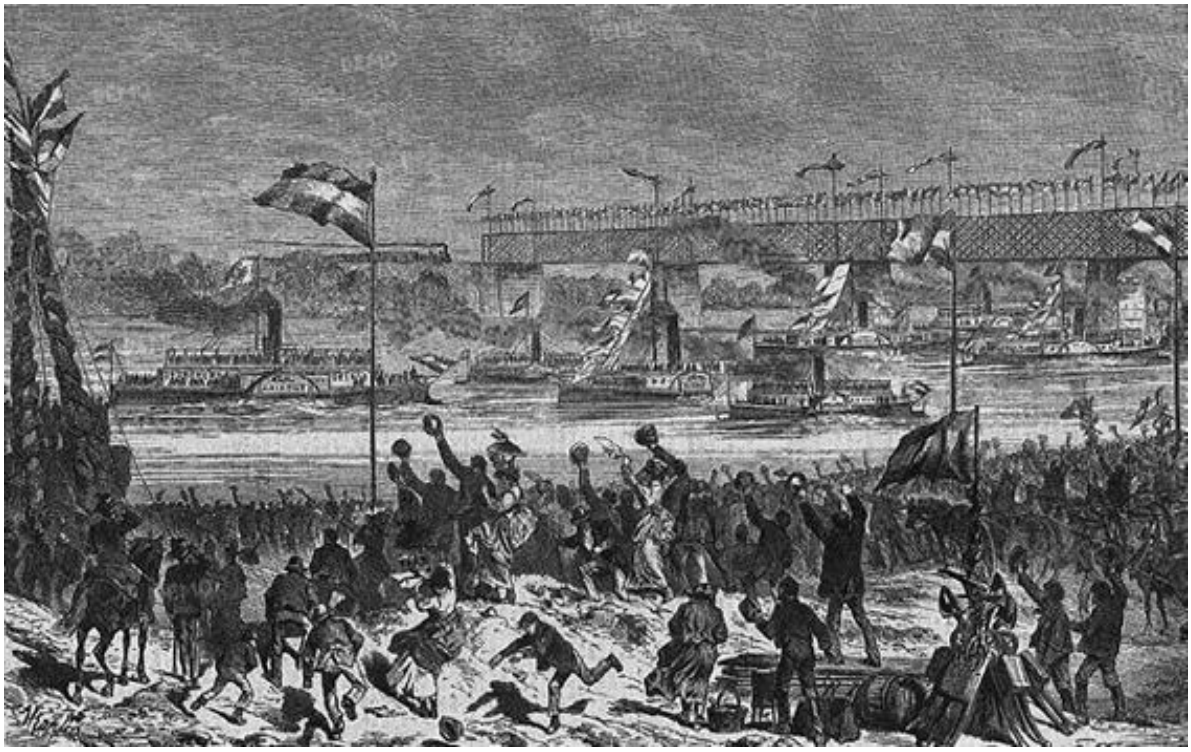

Dunărea la Viena, desen din 1875

Acum, pe malul stâng al Dunării sunt situate două din cele 22 de cartiere ale Vienei (cele mai mari şi cele mai populate), din care unul se numeşte simbolic Donaustadt (Oraşul Dunării). Însă nici măcar construirea masivă de locuinţe nu a legat oraşul de fluviu într-o asemenea măsură încât să se poată afirma că Viena este situată pe Dunăre. Mai degrabă unele cartiere ale oraşului sunt situate pe malurile Dunării. În anii 1970, după ce ONU a ales capitala Austriei cea de-a treia reşedinţă a sa, după New York şi Paris, pe terenurile inundabile a fost construit un Centru Internaţional în care s-au instalat diplomaţi şi funcţionari din sute de ţări. În apropierea acestuia a fost ridicat complexul din beton şi sticlă Donau City, amplasat cu faţa spre Dunăre. Este aproximativ acelaşi lucru ca şi Moscova City, numai că nu e atât de sobru. În epoca globalizării, asemenea construcţii au, desigur, dreptul la existenţă, sunt confortabile, funcţionale, dotate cu un mare număr de platforme de observaţie şi restaurante de înaltă

clasă. Vechea albie a Dunării aminteşte de trecut numai prin câteva contururi dantelate brun-albastre; insula Dobau, care şi-a păstrat luncile şi crângurile, a încetat să mai fie o insulă; despre eroismul soldaţilor arhiducelui Karl aminteşte doar leul din marmură adormit de lângă biserica Sfântul Martin. Două pieţe principale din Donaustadt au fost patetic numite Piaţa Eroilor de la Aspern şi Piaţa Victoriei de la Aspern.

Faleza Franz Joseph şi Canalul Dunărean, ilustrată din 1900

Prin cartierele centrale ale capitalei austriece curge un râuleţ destul de firav care a dat de fapt numele oraşului. Aproape tot anul, Wien arată ca un pârâiaş neînsemnat, a cărui albie a fost pavată cu plăci din beton, astfel încât parapetele cheiului se înalţă deasupra apei cu cinci sau şase metri. Problema este următoarea: o parte considerabilă a bazinului râului este situată pe solurile nisipoase ale Pădurii Vieneze, iar acest tip de sol nu absoarbe apa destul de bine. La topirea zăpezilor şi în caz de ploi torenţiale puternice, debitul apei în Viena are uneori valori

de 2.000 de ori mai mari decât indicele normal. De aceea râul aparent neînsemnat era aproape mai periculos decât Dunărea, răspândind în perioadele de revărsare tot felul de molime. În cele din urmă, firavul Wien a fost ascuns pe fundul pietruit al unui canal adânc, pentru ca oamenii să se poată plimba liniştiţi pe malurile sale burgheze, decente, frumos finisate.

Lângă observatorul Urania, Wien se varsă în Canalul Dunărean, care nu este de fapt un curs artificial, ci un braţ al Dunării, prevăzut de multă vreme cu ecluze. În limba germană, cuvântul *kanal* creează asociaţii cu sistemul de canalizare deschisă, de aceea autorităţile au încercat în repetate rânduri să reboteze râul, să-i spună, de exemplu, Dunărea cea Mică. Însă tradiţia populară nu a acceptat noul hidronim. Donaukanal se desparte de albia principală la Dobling şi se întoarce acasă după 17 kilometri şi ceva, la Simmering, formând o insulă pe care se află acum cartierele Brigittenau şi Leopoldstadt. În prezent, acestea sunt cartiere respectabile, pentru orăşenii familişti cu venituri peste medie, având drept centru de atracţie parcul Prater. Pe suprafaţa acestuia se află imensa Gară de Nord şi Coloana Rostrală, având în vârf statuia unui important amiral al unei ţări care în prezent nu are ieşire la mare, Wilhelm von Tegetthoff. Baronul a obţinut victoriile pe mare, dar în zorii carierei sale, în timpul războiului Crimeii, fiind comandantul navei cu zbaturi *Taurus*, efectua misiuni de patrulare la gurile Dunării, în zona Sulinei.

Prater, litografie din 1875

O jumătate din teritoriul insulei fluviale este ocupat de parcul de distracţii care a dat numele întregii suprafeţe (fostele domenii de vânătoare ale familiei imperiale, donate pentru distracţii populare, unde şi în prezent trăiesc fazani); această insulă desparte oraşul istoric interior de „fluviul principal”. În comparaţie cu alte capitale europene, Viena a conservat în deplină ordine, pregătindu-se de luptă, zidurile cetăţilor (oraşul a suferit totuşi două asedii otomane serioase)[7] şi de aceea, până la mijlocul secolului al XIX-lea, oraşul nu s-a extins sistematic la est de Canalul Dunării. Pe insulă se stabileau proscrişi care le erau de folos Habsburgilor, zarafi şi negustori evrei, care îşi construiau aici depozitele şi sinagogile, departe de drumurile imperiale. În prezent, malul dunărean al insulei este curtea din spatele principalului parc vienez de cultură şi odihnă; de-a lungul fluviului au fost amenajate piste pentru alergători şi biciclişti, despărţite de Prater printr-o ramificaţie subdimensionată a căii ferate.

În apropierea Canalului Dunărean, în zona-tampon verde, la sfârşitul secolului al XVIII-lea s-au deschis, una după alta, cafenele de vară, cârciumi cu muzică, săli de dans, ca renumitul Kursalon Hübner din Grădina Publică, unde răsunau atât de des valsurile lui Strauss. Prin urmare, Donaukanal a fost cel care a constituit principala promenadă fluvială, deşi relativ modestă, dar sigur plină de veselie, devenind graniţa vestică a vastei zone de distracţii în aer liber. Istoricul Louis-Clair, conte de Sainte-Aulaire, scria în cartea *Amintiri despre slujba mea de ambasador la Viena*: „La sfârşitul zilei de lucru… orice slujbaş îşi punea un costum elegant şi se îndrepta împreună cu soţia şi copiii spre unul din numeroasele restaurante mici răspândite pe terenurile înflorite de pe malurile Dunării, pentru a mânca o friptură de pui… În zona centrală a fiecărui parc se află câte un ring de dans încăpător. Strauss şi Lanner[8] nu se dădeau în lături să dirijeze orchestrele care interpretau pe aceste ringuri valsuri şi fragmente din opere”. Valsurile, operele, simfoniile sunt şi în prezent muzica preferată a vienezilor; dacă studiem afişele de pe panourile publicitare, observăm un raport de 1:4 în defavoarea muzicii rock şi de estradă. O bună cunoştinţă a mea, rusoaică din Moscova, vizitând Viena, a remarcat: „Se pare că în Rusia oamenii nu fac decât să meargă la concerte de muzică pop, în schimb în Austria toţi au o viaţă spirituală înaltă”. Poate că lucrurile nu stau chiar aşa, însă tendinţa a fost definită corect. Un alt francez, Marcel Brion, istoric al culturii, relata despre distracţiile nautice care au pătruns în Viena la începutul secolului al XIX-lea: „Numărul bărcilor şi micilor ambarcaţiuni de pe Dunăre creşte necontenit, iar plimbările pe fluviu au devenit pentru vienezi modalitatea preferată de petrecere a timpului liber: unii alunecă pe luciul apei, bucurându-se de adierea răcoroasă a vântului, alţii ridică o cupă cu vin sau o halbă de bere în sănătatea navigatorilor temerari, privindu-i de pe terasele restaurantelor suspendate deasupra Dunării”.

Navigatori temerari sunt şi acum o mulţime. Viena de la malul Dunării a devenit, desigur, alta, însă unele aspecte esenţiale nu s-au schimbat. Oraşul este destinat zilelor libere, nu lucrătoare, zilelor de sărbătoare, nu de muncă. La ce mai este

bună Dunărea, dacă nu pentru a pluti liber pe valurile ei într-o ambarcaţiune cu pânze, astfel încât vântul care te însoţeşte să te poarte în necunoscut?

În acelaşi timp, oraşul, obligat secole la rând să-i demonstreze capriciosului fluviu rezistenţa şi impermeabilitatea sa, a nutrit ideea unei dominaţii iluzorii a omului în raport cu natura. Inaugurarea la Viena a conductei de alimentare cu apă din pâraiele alpine reci ca gheaţa a ameliorat starea de igienă şi condiţiile de trai ale locuitorilor săi. De fapt, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, după depăşirea acestui obstacol igienic, capitalele europene s-au transformat în oraşe în sensul modern al cuvântului: după igiena corporală, *water-closed*-uri şi străzile spălate, au apărut prospectele şi bulevardele, splaiurile şi cartierele de blocuri, au apărut modernismul şi Jungendstill-ul (stilul tânăr), cu interesul lor exagerat pentru noile tehnologii din arhitectură şi artă. La fel ca un apeduct din Roma antică, conductele de canalizare au reprezentat un promotor al progresului în epoca industrială; conductele au modernizat fântânile arteziene ale oraşelor; în cinstea conductelor au fost ridicate monumente ce reprezentau alegoric fluvii îmblânzite, a căror importanţă înceta astfel să mai fie vitală. Un astfel de monument, ridicat în 1846, este Austriabrunnen (Fântâna Austriei), situată în piaţa vieneză Freyung: ţara care posedă apă potabilă pură este întruchipată de Palas Atena având pe cap un coif şi înarmată cu lance şi scut, iar stihia învinsă este sugerată de figurile celor patru fluvii importante ale imperiului. În prezent, doar Dunărea i-a mai rămas credincioasă Austriei. În epoca New Age, un astfel de monument ar fi fost, inevitabil, conceput altfel şi iată un exemplu: compoziţia Fântânii Fluviilor (altă denumire – Fântâna Providenţei) din piaţa Neuer Markt. Statuia Providenţei, simbolul succesului şi al minţii sănătoase, este aşezată pe un piedestal înalt, cum le place criticilor să se exprime, „într-o poziţie complicată”. Pe marginile fântânii sunt amplasate figurile alegorice ale afluenţilor Dunării: Ybbs şi Morava sunt întruchipate de două fete frumoase, Traun este un tânăr care ţine într-o mână un harpon, iar Enns este înfăţişat ca un bătrân musculos cu o vâslă pe umăr. Sculptorul Georg Donner a dat dovadă de bine-cunoscuta ambiguitate geopolitică

– toate cele patru râuri se varsă în Dunăre la doar 100-200 de kilometri de Viena.

Hidrografia determină amplasamentul Vienei astfel: kilometrul 1929 al malului drept al Dunării; aproximativ o treime din drumul parcurs de fluviu spre mare a rămas în urmă. Într-un fel de neînţeles, oraşul care timp de secole a avut un puternic magnetism ce a stat la baza constituirii statului, o mare forţă centripetă, la sfârşitul celui de-al doilea mileniu al istoriei sale s-a întors la începutul începutului, ajungând, la fel ca în perioada romană, în apropierea graniţei. Sau poate că aşa a fost Viena dintotdeauna? „Dincolo de Landstrasse începe Asia", afirma la timpul său Klemens Metternich[9]. În acea perioadă, când atotputernicul cancelar al Austriei era poreclit „vizitiul Europei", cartierul Landstrasse era o mahala sărăcăcioasă a Vienei. Aristocraţia bănuitoare avea impresia că drumul de ţară care începea de la palatul imperial şi străbătea stepele maghiare ducea direct în Siberia.

Prejudecăţile s-au risipit de mult, totuşi se observă clar următorul lucru: imediat după Viena, Dunărea, oglinda tulbure a Austriei, încetează să mai fie fluviul german domesticit, care curge printre coline prielnice şi văi pe care se desenează parcele cu diverse culturi agricole. Din punct de vedere geografic, Europa rămâne un centru, dar în sens general uman încetează să mai fie occidentală. Şi vă spun exact când a dispărut, când s-a volatilizat această speranţă de a fi occidentală: pe 1 noiembrie 1921, ziua în care deja fostul împărat Carol I de Habsburg, Carol Ultimul, care îşi pierduse speranţa de a reveni pe tron, a fost îmbarcat împreună cu soţia însărcinată pe nava britanică *Glow Worm* şi trimis în jos pe Dunăre, în exil dincolo de mare. Probabil că Dunărea nu mai avusese niciodată ocazia să însoţească un călător atât de trist. Carol şi-a luat rămas-bun de la fluviu pentru totdeauna: după cinci luni a murit de pneumonie pe insula Madeira.

Nici nu se termină bine Oraşul Dunărean, că începe Donau-Auen: Parcul Naţional Lunca Dunării se întinde ca o panglică îngustă de-a lungul malului stâng al fluviului, tocmai până în Slovacia. Parcul protejează ceea ce austriecii au lăsat neasanat în urma regularizării albiei Dunării: lunci inundabile şi terenuri

mlăştinoase, ultimele colţişoare ale Lumii Vechi, unde, după cum afirmă ecologii, se mai păstrează biosfera specifică. Nibelungengau, „ţara copiilor ceţii”, se apropie aici de ultimul său hotar. Cerul îşi pierde albastrul înalt, peisajul nu mai poate fi pictat în culori pastelate, căluţii care pasc pe maluri se transformă în mustangi, iar văcuţele de lapte se metamorfozează în tauri sălbatici. Între cele două războaie mondiale, Viena şi Bratislava erau legate de o linie de tramvai; astăzi, călătoria pe autostradă dintr-o capitală dunăreană în cealaltă nu durează mai mult de o oră. Deosebirile dintre nivelurile de civilizaţie nu mai sunt atât de mari ca altădată, dar o oarecare diferenţă se simte totuşi. Dacă aş fi cinic, aş defini-o astfel: la 40 de kilometri est de Viena, lumea în care întreprinderile cele mai rentabile erau considerate lagărele de concentrare a fost înlocuită de lumea în care încă mai dăinuie amintirile despre sângeroasele insule ale gulagului. Dar mă pot exprima şi altfel, mai blând: teritoriul valsului cedează locul teritoriilor unde domnesc ceardaşul, *kolo*[10]* şi jocul.

1. Cântecelele vieneze – gen tipic pentru folclorul urban muzical vienez în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi prima jumătate a secolului XX. Erau interpretate în dialectul austro-bavarez.
2. Declaraţia de la Moscova a aliaţilor din coaliţia antifascistă, adoptată în toamna anului 1943, numea Austria „prima ţară liberă care a căzut victimă agresiunii hitleriste”, dar nu o scutea de răspunderea pentru participarea la război de partea Germaniei. În Austria acţiona o mişcare de rezistenţă, însă această ţară cu o populaţie de circa şapte milioane de locuitori urma linia generală a politicii germane. Aproximativ 250.000 de austrieci au murit pe fronturile celui de-al Doilea Război Mondial, în cadrul Wehrmachtului şi trupelor SS, aproape o jumătate de milion au fost luaţi prizonieri. 538.000 de locuitori din Provincia Alpilor şi din Provincia Dunăreană au fost membri ai partidului naţional-socialist.
3. Adolf Hitler s-a născut în 1889 în oraşul austriac Braunau, situat la graniţa cu Germania, pe malul Innului. În 1895, familia lui s-a mutat la Linz, iar în 1907, după moartea părinţilor, Adolf s-a mutat la Viena. Nefiind admis la Academia de Arte, se descurca destul de greu cu ceea ce câştiga uneori ca pictor sau grafician. În 1913 a plecat la München. După declanşarea Primului Război Mondial, Hitler s-a înrolat în armata germană; forţele armate austriece i se păreau excesiv de multinaţionale. Întoarcerea triumfală a lui Hitler în Viena care îl respinsese în tinereţe a avut loc în zilele *Anschluss*-ului. Pe 15 martie 1938 führerul s-a adresat mulţimii entuziasmate din balconul fostului palat al Habsburgilor, Hofburg: „Aduc la cunoştinţa poporului german îndeplinirea celei mai importante misiuni din viaţa mea”.

Ludwig van Beethoven s-a născut în 1770 la Bonn şi a murit în 1827 la Viena, unde a şi fost înmormântat. Beethoven este considerat un reprezentant de seamă al şcolii muzicale clasice vieneze. În Austria şi-a scris toate compoziţiile principale, inclusiv *Oda bucuriei*, imnul Consiliului Europei şi al Uniunii Europene. Aranjamentul modern al imnului a fost realizat în 1972 de muzicianul austriac Herbert von Karajan, în tinereţe membru al Partidului Naţional-Socialist şi figură emblematică a culturii naziste. Peste tot unde Beethoven a utilizat nota de o jumătate de timp (doimea), Karajan a folosit pătrimea.

4. Pe lângă valsul *Pe minunata Dunăre albastră*, Johann Strauss a compus valsul *Fata de pe Dunăre* (1887, *Op. 427*) şi polca *Pe malurile Dunării* (1873, *Op. 356*). Compozitorul a dedicat arii muzicale şi altor fluvii, în special Vltavei (germ. Moldau) şi Volgăi.

5. După încheierea în martie 1867 a acordului (aşa-numitul compromis) între împăratul Austriei Franz Joseph şi reprezentanţii mişcării naţionale maghiare, în frunte cu Ferenc Deák, a apărut dubla monarhie. Acordul prevedea autonomia părţii maghiare a statului în problemele interne şi soluţionarea împreună cu Viena a problemelor de politică externă, de apărare şi financiară.

6. Franz Grillparzer (1791-1872) – poet şi dramaturg austriac, autor a numeroase piese cu subtext politic, eseuri filosofice şi observaţii critice. Dramele lui Grillparzer cu tematică inspirată din istoria Austriei au provocat vii controverse sociale.

7. În toamna anului 1529, Viena a fost asediată timp de trei săptămâni de armata de 120.000 de oameni a sultanului Suleiman I. Imperiul Otoman era în acea perioadă la apogeul puterii, iar cucerirea oraşului de către marele vizir Ibrahim-paşa a fost împiedicată numai de epidemii şi de vremea ploioasă. În iulie-septembrie 1683, aproximativ 200.000 (după alte informaţii, circa 90.000) de oşteni ai sultanului Mehmed al IV-lea au întreprins un nou asediu al oraşului. Conducătorul armatei, marele vizir Kara Mustafa, a adus cu sine haremul de 1.500 de cadâne şi 700 de eunuci; lângă zidurile Vienei, turcii şi-au instalat 25.000 de corturi. Pe 11 septembrie, armata lui Kara Mustafa a fost învinsă într-o bătălie teribilă de trupele poloneze, austriece şi lituaniene aflate sub comanda lui Jan al III-lea Sobieski. La porunca sultanului, Kara Mustafa a fost strangulat cu funia de mătase, drept pedeapsă pentru înfrângerea suferită. Bătălia de la Viena a pus capăt expansiunii otomane în Europa.

8. Joseph Lanner (1801-1843) – compozitor austriac, violonist, autor a cel puţin 200 de valsuri, galopuri, potpuriuri şi marşuri. O perioadă a activat în aceeaşi orchestră cu Johann Strauss tatăl.

9. Principele Klemens von Metternich-Winneberg zu Belstein (1773-1859) – diplomat austriac, ambasador al Austriei în Saxonia, Prusia şi Franţa. În 1809 a ocupat postul de ministru al Afacerilor Externe, în 1821 a primit funcţia de cancelar (şef al guvernului) al Imperiului Austriac. Organizator principal al Congresului de la Viena, ideolog al restructurării politice a Europei după războaiele napoleoniene. S-a retras la pensie în timpul evenimentelor revoluţionare din 1848.

10* *Kolo* (Hora) – dans popular sârbesc (n.t.).

Capitolul 5
Procesul fluviului

„Toate râurile se varsă în mare, şi marea tot nu se umple: ele aleargă necurmat spre locul de unde pornesc, ca iarăşi să pornească de acolo.”

Vechiul Testament, Eclesiastul 1:7

Orice râu are o zeitate a sa, iar fiecare om are un râu al său. Sortimentul este bogat, numai că pe pământ curg circa 170 de râuri foarte lungi, de peste 1.000 de kilometri. Câte râuri sunt în total pe planetă nu se poate afla, probabil. Cum să deosebim un pârâu de un râu mic? Care râu poate fi considerat cel mai scurt? Putem, de pildă, să spunem despre Roe River din Montana că este un râu adevărat, dacă acest curs de apă are doar 60 de metri? Deşi este surprinzător de lat de la punctul ieşirii la suprafaţă a apelor subterane până la albia puternicului Missouri. Prin Croaţia curge micul râu Ombla, lung de 30 de metri de la izvoare la vărsare, numit cu indulgenţă în atlasele geografice „fenomen carstic”. La doar 18 metri de ţărmul abhaz al Mării Negre ţâşneşte dintr-o peşteră subterană un curs de apă numit Reprua. Este şi acesta un râu? Reprua, deşi din cale-afară de scurt, are chiar şi o legendă tristă, despre lacrimile fiicelor unui duh subpământean. Se ştie un lucru: ştiinţa a stabilit că numărul râurilor de pe pământ este egal cu numărul stelelor de pe cer. Oare omul este cel care alege din sumedenia de râuri unul singur sau râul îl alege pe el? Existenţa relaţiei dintre om şi râu este incontestabilă, pentru că principalele dileme ale existenţei se reduc la comunicarea cu râul: să caut un vad de trecere sau să rămân pe mal, să plutesc dus de curent sau să vâslesc împotriva lui?

Există fluvii renumite şi râuri necunoscute; importante şi neînsemnate; râuri terne, anonime (numai în Rusia sunt zece râuri fără nume) şi râuri colorate. Dincolo de fluviul Orange trăiesc burii şi zuluşii, lângă Râul Negru Georges d'Anthès l-a împuşcat pe Aleksandr Puşkin[1], despre Fluviul Galben a cântat trupa Christie, iar despre Râul Alb, cântăreţul rus de rock Iuri Şevciuk. În apropiere de Râul Albastru din Iakutia au fost descoperite zăcăminte aurifere, în valea Râului Verde din Africa de Sud se extrag diamante, pe Râul Roşu (Red River) cowboy-ul interpretat de John Wayne a avut un schimb de focuri cu indienii, nu departe de Râul Cenuşiu cuibăresc pinguinii Magellan. În copilărie, în fanteziile mele despre lume, formate sub influenţa romanelor de aventuri, fluviile curgeau după bunul plac, încotro voiau: îmi imaginam Orinoco luxuriant şi tropical, Nilul plictisitor şi egiptean, Mississippi argilos şi vâscos ca o bomboană Iris. Din diferite surse ajungeau până la mine tot felul de informaţii despre fluvii care, deşi amuzante, aveau totuşi o valoare îndoielnică. Nu ştiu de ce, ţin minte şi acum că în Amazonia cresc opt sute de specii de palmieri, că Okavango pierde nouă zecimi din cantitatea de apă din cauza evaporării şi dispare în deşertul Kalahari. Ţin minte şi că John Hanning Speke, în anul 1858 parcă, descoperind izvorul Nilului Alb, a expediat din Alexandria o telegramă la Londra cu următorul conţinut: „Cu Nilul este totul în ordine!". În general, totul este în ordine cu fluviile: ele şlefuiesc pietrele cu migală şi se grăbesc spre orizont, pentru a dispărea în mare sau în alt fluviu. Însă mările nu se umplu niciodată.

Panglica albastră a Dunării împodobeşte globul şcolar în centrul emisferei nordice, ocupând circa o zecime din paralelele 43, 45 sau 47. La început, Dunărea curge pe colinele de pe teritoriul Germaniei, apoi traversează Bazinul Vienei, după care îşi duce albia prin masivul muntos ce uneşte Carpaţii cu Alpii, iar după aceea îşi continuă drumul prin Bazinul Panonic. După ce trece de Carpaţii Meridionali, până la Marea Neagră, fluviul curge prin Câmpia Română.

Pe cursul superior, după caracteristicile văii şi albiei, Dunărea este un râu tipic de munte; pe sectorul de la izvoare

până la localitatea Gönyű din Ungaria (992 de kilometri) îşi croieşte de şapte ori drumul prin ramificaţiile nu foarte înalte ale unor masive muntoase. Căderea de apă a Dunării (diferenţa de înălţime dintre două puncte) pe segmentul dintre Ulm, Germania, şi Devín, Slovacia (711 kilometri), reprezintă în medie 46 de centimetri pe kilometru. Aproape de finiş, pe cursul inferior, acest indice este de patru ori mai mic. Se modifică şi aspectul fluviului, care îşi poartă apele încet şi sobru printre malurile joase.

În linie dreaptă, distanţa dintre izvorul Dunării şi vărsare, de la Donaueschingen până la Sulina, este de 1.630 de kilometri. Împărţim, înmulţim, calculăm coeficientul sinuozităţii fluviului: 1,71. Acest indice (raportul dintre lungimea albiei şi distanţa cea mai scurtă dintre punctele A şi Z) este propriu tuturor râurilor, liniştite sau vijelioase, lungi sau scurte, întrucât în natură nu există cursuri de apă cu traiectoria perfect dreaptă, cu excepţia, poate, a râurilor Reprua şi Ombla şi, desigur, a ploii. Râurile de câmpie sunt de regulă mai sinuoase decât cele de munte, iar sinuozitatea Dunării se încadrează în normele hidrografice. Pentru Volga, acest coeficient este 2, pentru Irtîş, 2,5, pentru micul râu Dudikova Balka, din regiunea Rostov, 1,23, iar pentru Emba, din regiunea Vologda, 2,7.

Prima apă curgătoare din viaţa mea nu a fost Dunărea, ci un râu cunoscut de prea puţină lume, Tom, un afluent al unui afluent[2*] al Amurului. La trei ani mă bălăceam, supravegheat de părinţi, în acest râu din Orientul Îndepărtat. Timp de aproape 25 de ani am locuit la câţiva kilometri de râul Moscova, însă nici până în prezent nu mi-aş putea defini atitudinea faţă de acesta. Din diverse necesităţi şi capricii, m-am scăldat şi în Dvina de Vest, şi în Nipru, Irtîş, Pahra, Volga, Oka, Desna, Orşiţa, Ira, Kuban, Neva, în râul kazah Ili, chiar şi în fluviul cubanez Cauto. Cu trecerea anilor, dorinţa de a mă scălda în apele râurilor s-a diminuat, iar în prezent tinde spre zero.

Am văzut pentru prima dată Dunărea la sfârşitul primăverii anului 1991, când am trecut cu trenul pe Podul Prieteniei (acum se numeşte Podul peste Dunăre) dintre Giurgiu şi Ruse şi de atunci călătoresc din când în când pe malurile ei. Să mă scald în Dunăre, depăşindu-mi reticenţele, cauzate de cu totul altceva

decât de teama de înec, m-am decis doar o singură dată, în 2004, cred, când am participat la un marş ciclist de la Linz la Viena. Era o vară foarte călduroasă, iar scăldatul nu mi-a făcut o plăcere deosebită, fiindcă apa fluviului nu mi-a adus răcoarea mult dorită. Oricum, bine măcar că nu trecea tocmai în acele momente o pată de păcură.

Procesele de albie[3*] ale fluviilor sunt studiate de ştiinţa numită potamologie. Aceasta este, dacă mă pot exprima astfel, un afluent al ştiinţei numite hidrologia uscatului (continentală), care se varsă în geografia fizică. Obiectul de studiu al acestei ştiinţe – morfometria bazinelor fluviale, constituirea reţelelor fluviale, regimul regiunilor de vărsare, evaporarea şi infiltrarea apei – a fost definit foarte sugestiv de poetul şi cântăreţul rock Boris Grebenşcikov: „Tandreţea apei este cel mai sigur lucru din tot ceea ce cunosc”. În general, potamologia, o ştiinţă a naturii, este aproape o ştiinţă exactă, iar de realizările ei se folosesc foarte mulţi: inginerii hidrotehnişti, constructorii de poduri, specialiştii în îmbunătăţiri funciare, pescarii, căpitanii de nave. Regimul fluviului, un mecanism economic complex, se calculează deja de multă vreme pe baza unor formule matematice în mai multe etape, ceea ce permite uneori scutirea de neplăceri a localităţilor de pe maluri. În afară de termenii potamologici complicaţi, se întâlnesc şi unele noţiuni mai simple din sfera ştiinţelor naturii, care amintesc că fluviul, în pofida tuturor eforturilor omului de a-l supune şi de a-l ţine sub control, rămâne totuşi o stihie şi un simbol al naturii vii. Orice fenomen de pe fluviu, chiar şi cel mai neînsemnat, are un nume. Acumulările alungite de aluviuni în apropierea unui mal nisipos se numesc bancuri. Un banc mai mare, cu panta dorsală abruptă, care ajunge în albia fluviului se numeşte bară. O acumulare subacvatică de prundiş care se întinde paralel cu albia se numeşte întinsură. Depunerile de aluviuni fără vegetaţie din mijlocul cursului apei se numesc ostroave; prelungirea mlăştinoasă a unui mal înalt se numeşte podmol; un banc de nisip separat, de forma unei movile, se numeşte grind.

Dacă este adevărat că valoarea unei culturi ajunse la maturitate este determinată de detaliile acesteia, cultura fluvială

are o valoare reală, intrinsecă şi pluridimensională, întrucât este compusă din straturi şi planuri neparalele. Există Dunărea istorică şi hidrografică, Dunărea navigabilă şi etnografică, muzicală şi literară, piscicolă şi industrială, cinematografică şi mitologică, există fluviul sutelor de evenimente politice şi fluviul a milioane de destine omeneşti. Toate aceste fluvii complet diferite, dar cu acelaşi nume sunt legate între ele, însă nu sunt identice. Din acest motiv, opiniile despre Dunăre ale arheologului, balizorului, militarului, hidrografului, directorului de uzină, vânătorului, ziaristului probabil că pot coincide uneori, însă cel mai adesea sunt divergente, întrucât fiecare interes este determinat de propriul unghi de vedere. În lumea folclorului bancurilor aluvionare, al barelor, grindurilor şi ostroavelor dunărene domneşte „bătrânul duh stăpânitor al apelor", conducătorul ştimelor, al celor înecaţi şi al altor locuitori ai fluviului. În schimb, în lumea descoperirilor geografice şi a problemelor practice, suverani sunt profesorii Institutelor de Cercetări Ştiinţifice din domeniul consumului de apă şi funcţionarii Comisiei Dunărene[4]. Principalul fluviu central-european a dat numele nu numai zecilor şi sutelor de nave, motonave, hoteluri, restaurante, nu numai valsului lui Strauss şi odei lui Hölderlin *Dunărea albastră*; numele lui îl poartă şi autocarul maghiar cu două etaje Ikarus E99, şi prima bombă nucleară britanică de aviaţie (Blue Danube), şi chioşcul din livada de meri a bunicului meu Kuprian Mitrofanovici dintr-un sat slav de lângă Alma-Ata. De asemenea, cu numele „Dunărea" erau numite fenomene şi noţiuni dintre cele mai diverse: şi operaţiunea de invadare a Cehoslovaciei de unele ţări ale Tratatului de la Varşovia în vara anului 1968, şi o navetă spaţială din serialul de televiziune *Star Trek*.

Conform tuturor parametrilor, mitologici şi potamologici, Dunărea este un fluviu complex, cu un bazin de peste 800.000 de kilometri pătraţi, care reprezintă 8% din teritoriul Europei, aici locuind 10% dintre europeni. Calculele au stabilit că reţeaua hidrografică a bazinului dunărean este formată din aproximativ 120 de râuri importante. Probabil că la fel este organizat şi sistemul circulator sangvin, numai că Dunărea nu are o inimă.

Are 16 afluenţi lungi – arterele –, fiecare cu o lungime mai mare de 300 de kilometri, şi o mulţime de afluenţi mai modeşti, circa 300. Cel mai lung este Prutul (950 de kilometri), afluentul cu debitul cel mai mare este Sava (1.670 de metri cubi pe secundă), afluentul cu cel mai vast bazin hidrografic este Tisa, care adună apele de pe o suprafaţă de 157.000 de kilometri pătraţi. Este interesant că doi afluenţi mari, care nu au nicio legătură unul cu celălalt, au acelaşi nume: Morava. Una dintre Morave se varsă în Dunăre pe partea stângă, la graniţa dintre Austria şi Slovacia, iar cealaltă Moravă, mai lungă şi cu un debit mai mare, se uneşte cu Dunărea la 770 de kilometri în aval, pe partea dreaptă, în Serbia.

În afară de afluenţi, Dunărea mai are canale şi numeroase braţe care uneori se îndepărtează foarte mult de albia principală. Unele dintre ele (Dunărea Mică, Dunărea de la Moson, Dunărea de la Soroksár, Dunărea Veche, Borcea) parcurg zeci de kilometri până se varsă înapoi în fluviu. Adăugaţi la toate acestea albiile vechi, gârle despărţite de tufişuri, canale lungi colmatate, râpele din zonele inundabile şi veţi înţelege de ce uneori Dunărea seamănă cu o frânghie destrămată. Dunărea e o noţiune generică, întrucât pe hartă veţi găsi şi Bălţile Dunării, şi Ostrovul Dunării, şi Lunca Dunării, şi Oraşul Dunării (Donaustadt), şi Canalul Dunării. Uneori, pentru a deosebi cursul principal al fluviului de un curs secundar, trebuie să fii localnic sau cartograf profesionist. Cândva, mergând cu autobuzul de la Budapesta la Belgrad prin Câmpia Voivodinei, mi-am amuzat însoţitorii, întrucât nu reuşeam deloc să mă lămuresc unde, când şi ce râu am traversat de fapt. Îmi era absolut imposibil să deosebesc Dunărea de braţele sale, de braţele mai mici şi de afluenţi.

Cel mai neobişnuit şi, probabil, cel mai modest canal al sistemului hidrografic al Dunării este canalul Schwarzenberg. Acest canal artificial, lung de 44 de kilometri şi adânc de un stânjen, uneşte micul râu germano-ceh Studená Vltava cu germano-austriacul Grosse Mühle („moara mare”), care se varsă în Dunăre pe partea stângă, lângă orăşelul Untermühle („lângă moară”). Canalul a fost săpat cu peste 200 de ani în urmă, pe domeniile principilor Schwarzenberg, cu scopul de a aproviziona Viena cu lemne de foc şi material lemnos pentru construcţii. Totuşi, în prezent canalul pentru plutărit pare a fi şi

un simbol al unificării Europei noii epoci: stabilind traseul Schwarzenbergscher Schwemmkanal, proiectantul acestuia, inginerul Joseph Rosenauer, printr-o abilă mişcare a creionului, a tăiat linia principalei cumpene europene a apelor. Canalul Schwarzenberg conduce apele de munte din bazinul Mării Nordului spre bazinul Mării Negre, încălcând, chiar şi într-o mică măsură, echilibrul natural.

Canalul Schwarzenberg începe la înălţimea de 915 metri, pe versantul nordic al muntelui Dreisesselberg („cu trei scaune”), în apropiere de graniţa Cehiei cu Germania, care taie masivul forestier Böhmerwald (Šumava). Pentru efectuarea lucrărilor de terasament, exact în anul căderii Bastiliei, în pădurile principilor au fost aduşi mii de ţărani din zonă. Aceştia au mânuit necontenit târnăcoapele şi lopeţile timp de 27 de luni. Proiectul de tăiere a pădurii şi plutărit a asigurat un loc de muncă grea locuitorilor de prin satele din împrejurimi, plus unor noi emigranţi atraşi de acest loc uitat de lume din centrul Europei. Buştenii lungi şi scurţi deja prelucraţi erau căraţi din toată regiunea cu săniile la canal, erau lăsaţi la uscat până în martie-aprilie, după care foştilor brazi şi pini li se dădea drumul în jos, pe cursul apei (în zilele bune, câte 1.000 de bucăţi). Plutăritul activ a continuat în Pădurea Boemiei un secol întreg. Un specialist în istoria economiei a calculat că în această perioadă pe canalul cam îngust au fost transportaţi în capitala Imperiului Habsburgic opt milioane de metri cubi de material lemnos. Transportul era supravegheat neîntrerupt de sute de plutaşi înarmaţi cu cângi. Buştenii pluteau încet, mai bine de o săptămână, spre cuptoarele, sobele şi căminele vienezilor, la început prin metoda plutăritului liber (nelegaţi), iar la vărsarea râului Mühle, lângă Dunăre, erau încărcaţi în bărci.

În prezent, canalul Schwarzenberg este o zonă de agrement şi muzeu tehnic în aer liber, al cărui segment de 10 kilometri a fost restaurat pentru plutărit demonstrativ în zilele de sărbătoare. Muncitori harnici cu pălării albastre, veste largi şi saboţi trainici din lemn binecuvântează înainte de drum câţiva buşteni scurţi, pentru distracţia turiştilor. Un ansamblu folcloric interpretează cu măiestrie o polcă populară cehă, berea curge în valuri, aidoma apelor Vltavei din bazinul Mării Nordului în cel al Mării Negre. Canalul Schwarzenberg este simbolul spiritului

întreprinzător dunărean, o iniţiativă modestă, dar rentabilă pentru acea perioadă, îmbinând cu succes timp de un secol interesul public, acumularea primară de capital şi munca salariată. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, această cale îngustă „din Vltava în Dunăre” şi-a pierdut sensul din cauza revoluţiei industriale: cărbunele s-a dovedit un combustibil mai economic decât lemnul, iar transportul pe calea ferată – mai practic decât transportul pe apă.

Oamenii Dunării

Patrick Leigh Fermor, drumeţ şi gentleman

Britanicul Patrick Leigh Fermor avea 18 ani când a renunţat să se înscrie la Academia Militară Regală din Sandhurst şi a plecat pe jos spre Turcia. Fermor (fiul unui lord englez) a parcurs drumul de la Rotterdam la Istanbul de unul singur, în ceva mai mult de 12 luni, folosindu-se doar de scrisorile de recomandare ale tatălui său şi de sfaturile unor oameni întâlniţi pe drum. A pornit în decembrie 1933. De la Ulm la Budapesta, Fermor a mers pe malul Dunării. Lăsând în urmă Transilvania, a ajuns din nou la Dunăre, lângă oraşul românesc Orşova. A ajuns la Istanbul pe 1 ianuarie 1935, de unde a plecat pe jos spre Grecia. La Atena a cunoscut-o pe prinţesa românca Bălaşa Cantacuzino şi a petrecut la moşia ei din Basarabia câţiva ani plini de romantism. După izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, Fermor s-a înrolat voluntar în armata britanică. Ofiţer al unui serviciu de informaţii şi diversiuni, a organizat în Grecia mişcarea de partizani, deghizându-se uneori în păstor grec pentru executarea unor „misiuni pe teren”. În 1944 a condus operaţiunea de răpire a generalului Heinrich Kreipe, guvernatorul german al insulei Creta. Despre călătoria sa transeuropeană, Fermor, care a scris 10 lucrări de publicistică şi câteva romane, a lăsat impresii de călătorie foarte vii. Primul volum de „amintiri dunărene”, *Vremea darurilor*, a apărut în 1977; al doilea, *Între păduri şi ape*, în 1986; al treilea nu a fost publicat nici până astăzi. Fermor se mândrea cu filoelenismul său („Afecţiunea mea pentru Grecia este absolută”, scria el) într-o asemenea măsură, încât numea Istanbulul doar Constantinopol, iar în ultimii ani ai vieţii a locuit într-o casă situată într-un crâng de măslini din peninsula Pelopones. A murit în 2011, la vârsta de 96 de ani, şi dacă există moarte elegantă, aceasta este moartea lui Fermor: ştiind de boala incurabilă de care suferea, a decis să plece în Anglia. A murit a doua zi după întoarcerea în patrie. Un jurnalist britanic s-a exprimat despre Fermor astfel: „Acest om reuneşte în persoana sa calităţile lui James Bond, Indiana Jones şi Graham Greene”.

După ce adună laolaltă apele a sute de râuri, Dunărea îi dă Mării Negre tot ce nu s-a evaporat, nu s-a împrăştiat şi nu i-a fost luat de oameni: aproximativ 203 sau 204 kilometri cubi de apă pe an. Numai Sava contribuie la debitul Dunării cu aproape 57 de kilometri cubi, peste un sfert din valoarea acestuia. Dunărea se umple neuniform, în anumite locuri, pe cursul superior, mai mult pierde decât adună. De la izvoare şi până la vărsarea

micului râu Elta, o parte din apa Dunării se scurge sub pământ prin fisurile din rocile calcaroase, ajungând în sistemul Rinului. De aceea unii oameni de ştiinţă consideră că peste câteva secole cursul superior al Dunării se va transforma într-un afluent al Rinului. Însă Dunărea nu va dispărea, chiar dacă va deveni mai scurtă: după prima mie de kilometri, fluviul are totuşi un debit de aproape 60 de kilometri cubi, o treime din debitul total. După cursul superior, cea de-a doua zonă cu pierderi de apă, în detrimentul Mării Negre, este delta: Dunărea se iroseşte semnificativ pe sine pentru a umple lacuri, braţe, gârle, bălţi, precum şi prin evaporare. Un procent mare din apa Dunării (până la 80%) se scurge în sezonul cald, din martie până în septembrie.

Alimentarea fluviului este neuniformă şi pe altă axă de coordonate: Dunărea primeşte două treimi din volumul apei sale de la afluenţii din partea dreaptă. Apele lacurilor umplu şi ele fluviul, la fel şi apele rezultate din topirea gheţarilor alpini, din apele pluviale şi din apele subterane. Acestea conţin particule de sol cu loess, care colorează Dunărea în galben-maroniu, în funcţie de proprietăţile fiecărui tip de sol. Nici măcar pe cursul superior fluviul nu poate fi numit albastru, decât cel mult de vreun poet cuprins de patos sau de vreun fotograf care utilizează un program de editare pe computer. Indicele mediu al tulburelii apei (există şi un astfel de termen) la gurile Dunării este de 208 grame pe metru cub. Înseamnă că fiecare metru cub de apă conţine două sute de grame de nămol. Nu este un nămol obişnuit, particulele minuscule în suspensie absorb metalele grele şi tot felul de alte chimicale. Pentru comparaţie, tulbureala Niprului nu depăşeşte 50 de grame pe metru cub.

Gradul de limpezime a apei Dunării se modifică de zeci de ori pe an: de menţionat faptul că cel mai mare volum de particule în suspensie este adus în Dunăre pe partea stângă, de puhoaiele care se formează în Carpaţi. De aceea în zona Vienei Dunărea este aproximativ de două ori mai limpede decât în zona Sulinei. În ultimele decenii, datorită apariţiei pe cursul mijlociu a lacurilor de acumulare, Dunărea nu mai este atât de tulbure ca înainte. Totuşi, conform normelor europene, volumul

aluviunilor în suspensie rămâne semnificativ – 42 de milioane de tone pe an (după alte evaluări, 66 de milioane de tone)[5]. Volga, mai puternică decât Dunărea, duce în Marea Caspică o cantitate de aluviuni de cel puţin o dată şi jumătate sau chiar de două ori mai mică. Pentru hidrologia internaţională, asemenea cifre cu multe zerouri sunt obişnuite. Există chiar afirmaţia că „Nepalul exportă pământ în câmpiile Indiei”, care se bazează pe faptul că afluenţii Gangelui transportă de pe versanţii munţilor Himalaya 1.450 de milioane de tone de particule mici de sol, în timp ce pentru Fluviul Galben, „nenorocirea Chinei”, acest indice este de un miliard şi jumătate de tone pe an. Concluzia unanimă europeană e limpede: Dunărea nu este fluviul cel mai albastru, ci cel mai tulbure dintre toate fluviile Lumii Vechi. De pe fiecare kilometru pătrat al suprafeţei de colectare, Dunărea şi afluenţii săi iau peste 80 de tone de pământ. Unii au făcut chiar calcule ridicole şi complet inutile: pentru a spăla un strat de pământ cu grosimea de un metru de pe toată suprafaţa bazinului de colectare, Dunărea ar avea nevoie de ceva mai puţin de 20.000 de ani.

Orice fluviu este un complex de fenomene naturale ciclice. Pe cursul superior şi pe cel mijlociu, Dunărea înregistrează nivelul cel mai ridicat al apei în luna iunie, iar cel mai scăzut în timpul iernii. În aval de vărsarea afluenţilor mari, regimul fluviului se modifică: pe malurile românesc şi bulgar ale Dunării, revărsările se produc în aprilie-mai, iar cel mai scăzut nivel al apei se înregistrează în septembrie-octombrie. În aceste regiuni (în general calde) ale Europei se mai întâmplă să fie şi ierni foarte aspre, însă, exceptând zonele montane ale Bavariei, grosimea stratului de zăpadă în bazinul Dunării este neuniformă. Pe diverse segmente ale fluviului variază şi regimul termic: temperatura medie anuală la Passau este cu 11 grade mai mică decât în deltă. La vărsare, temperatura medie a apei are valori mai ridicate decât temperatura aerului pe tot parcursul anului; la Viena, apa este mai caldă decât aerul din octombrie până în martie, iar la Novi Sad, din august până în mai.

Uneori, Dunărea îngheaţă, dar numai uneori: pe cursul mijlociu probabilitatea îngheţului nu atinge 50%. La vărsare,

şansele sunt cu aproape o dată şi jumătate mai mari, în schimb cursul superior, mult mai rapid, nu îngheaţă aproape niciodată. Dezgheţul fluviului nu se produce simultan, iar din acest motiv apar blocaje (la începutul iernii se formează şi aglomerări de bucăţi mici de gheaţă), care provoacă tot felul de pagube pe maluri, cum ar fi distrugerea digurilor şi a construcţiilor portuare. Ultima dată, navigaţia a fost închisă pe tot cursul Dunării, din Germania până în România, din cauza gerului aspru, în februarie 2012. Pentru ca autorităţile să ia o asemenea măsură, trebuia să îngheţe între 60% şi 70% din suprafaţa fluviului. În iarna aceea, bacurile îşi reluau cursele de la un mal la celălalt numai în condiţiile în care căpitanii considerau condiţiile atmosferice neprimejdioase pentru siguranţa pasagerilor. Pentru ca Dunărea să îngheţe în întregime, susţin sinopticienii, temperatura aerului pe tot cursul său nu trebuie să depăşească –10 ºC minimum o săptămână.

Formarea şi ruperea gheţii pe fluviu nu simbolizează numai imaginea îngheţului politic sau a dezgheţului sovietic, sunt şi o metaforă generală foarte sugestivă a eternei instabilităţi a vieţii şi materiei. Laureatul Premiului Nobel pentru literatură Elias Canetti, născut în Bulgaria, într-o familie de evrei în care se vorbea limba ladino[6*], dar care a scris în germană, îşi aminteşte în cartea *Limba salvată. Istoria unei tinereţi* de copilăria petrecută pe malul Dunării. În acele ierni rare când fluviul îngheţa şi se transforma în „propriul meu pod”, povesteşte Canetti, oamenii treceau cu săniile pe malul opus, de la Rusçuk (Ruse) la Giurgiu, şi luau întotdeauna o armă cu ei: de la munte şi din păduri coborau pe oglinda îngheţată a Dunării lupii. Dragan Kujundžić, critic literar sârb (şi cel mai mare specialist în vampirologie), relatează în unul dintre eseurile sale filosofice despre operaţiunea „Raid 1942”. E o poveste dureroasă despre evenimente petrecute în timpul războiului: în ianuarie 1942, în oraşul Novi Sad ocupat de maghiari au fost ucişi circa 2.000 de evrei şi sârbi; cele mai multe victime au fost evrei – civili, inclusiv bătrâni, femei şi copii. Oamenii erau adunaţi pe plaja Štrand şi împuşcaţi în serii. Iarna s-a nimerit geroasă şi Dunărea a îngheţat. Pentru a face copci în gheaţă ca să arunce cadavrele celor ucişi, foloseau dinamită. Dacă oamenii erau încă în viaţă,

mureau sufocaţi sau se înecau. Pentru Canetti, gheaţa de pe Dunăre este metafora frigului, pentru Kujundžić, metafora morţii. O imagine tragică: fluviul spală urmele crimei.

Aproape toate oraşele dunărene au rănile lor provocate de fluviu. Pe parapetul cheiului, pe soclul vreunui imobil important, în staţia „tramvaielor acvatice", pe peretele chioşcului unde se află casa de bilete, în locuri publice importante pot fi văzute tăbliţe pe care sunt marcate caracteristicile unor calamităţi naturale. S-a estimat că în ultimii 500 de ani Dunărea a ieşit serios din matcă de 45 de ori. Se pare că cea mai distrugătoare inundaţie din istoria Europei Centrale a avut loc în 1501. Pe atunci în Austria domnea împăratul Maximilian I, un Habsburg model; în prăvăliile din Antwerpen (Anvers) a apărut ardeiul iute, adus de portughezi din coloniile de peste ocean; Albrecht Dürer a încheiat lucrul la marele ciclu al gravurilor în lemn. În Passau, oraşul german situat într-o zonă mlăştinoasă, la confluenţa a trei râuri, nivelul apei în iulie 1501 s-a ridicat la 11,5 metri, fapt atestat şi de un semn de pe zidul Primăriei Vechi a oraşului. Când la Viena se efectuau lucrări de corectare a albiei Dunării, posibilităţile noului sistem de protecţie împotriva inundaţiilor au fost calculate plecând tocmai de la valorile critice înregistrate cu 500 de ani în urmă; în prezent, fluviul poate să „transporte" fără a afecta oraşul 14.000 de metri cubi de apă pe secundă. Pe teritoriile Austriei şi Germaniei, albia Dunării a fost solid amenajată, în scopul prevenirii inundaţiilor şi a altor nenorociri: pe cei 1.000 de kilometri ai cursului superior, fluviul a fost oprit din loc în loc de 59 de baraje, cu frecvenţa medie de o construcţie hidrotehnică la fiecare 16 kilometri. În linii mari, într-un fel sau altul, 80% din albia Dunării este ţinută sub control în mod artificial. Cu toate acestea, nu numai celelalte 20 de procente rămase libere provoacă neplăceri. După fiecare inundaţie mare, ţările situate în aval le reproşează ţărilor din amonte că pe teritoriile lor fluviul este „gâtuit", că lunca este îngustată în mod artificial, ceea ce duce la creşterea debitului apei pe teritoriile vecinilor ghinionişti: Austria acuză Germania, Ungaria se plânge de Austria, Serbia arată cu degetul spre Ungaria.

Dunărea a ieşit cu o forţă mare din matcă şi înainte, şi după anul 1501. În timpul inundaţiei din vara anului 1342 (numită Maria Magdalena, întrucât dezastrul s-a produs în ajunul acestei sărbători religioase) au pierit peste 6.000 de oameni. Aceste două inundaţii, ca şi cea din 1876, de pildă (Budapesta: 867 de centimetri deasupra cotei obişnuite), conform clasificării ştiinţifice, fac parte din categoria inundaţiilor catastrofale (la nivelurile inferioare sunt inundaţiile extraordinare, mari şi mici). Potopuri de proporţii biblice au loc o dată sau de două ori într-un secol, de aceea sunt numite uneori „seculare”; acestea sunt în stare să distrugă bazine fluviale întregi, să facă numeroase victime şi să producă pagube economice uriaşe. Cu toate acestea, proporţiile calamităţilor provocate de fluviile europene nu pot fi comparate nici măcar ipotetic cu dezastrele din Asia: în timpul inundaţiei din 1887 în bazinul Fluviului Galben (Huang He) au murit peste un milion de oameni; sute de sate de pe malurile fluviului au fost îngropate sub un strat de mâl de trei metri grosime.

Încercând să prezică frecvenţa cu care se dezlănţuie stihia apelor, matematicienii au iniţiat un adevărat joc ştiinţific: calculează formula inundaţiilor. Ultima inundaţie „seculară” ce a afectat cursul mijlociu şi pe cel inferior ale Dunării, în vara anului 2002, a fost provocată de ploi torenţiale prelungite. O ţin minte perfect: totul a fost cuprins de ape de la Ulm în aval. Sistemele de protecţie contra inundaţiilor de la Viena şi Bratislava au rezistat solicitărilor, deşi în capitala Slovaciei nivelul apei s-a ridicat la peste nouă metri. La Budapesta, Dunărea a inundat atunci nivelul inferior al cheiurilor, a lins treptele renumitei clădiri a parlamentului, puţin a lipsit ca apa să ia podurile, al căror iluminat a trebuit să fie întrerupt preventiv.

Poveşti dunărene

Cum s-a dedublat romanul despre fluviu

Georges Roux, ilustraţie pentru romanul lui Jules Verne *Pilotul de pe Dunăre*

Cea mai mare parte a operelor scriitorului francez Jules Verne (1828-1905) – 68 de romane şi povestiri – a fost publicată de editorul acestuia, Pierre-Jules Hetzel, în seria „Călătorii neobişnuite”. Începând cu anul 1863, de obicei o dată la şase luni, în această serie intra câte un nou roman. Jules Verne era capabil să lucreze şi mai repede, însă editorul considera că nu e bine să accelereze prea mult ritmul. În 1901, după circa trei luni de lucru, Jules Verne a scris un roman de 200 de pagini despre o călătorie fluvială prin centrul Europei, pe care l-a numit, făcând aluzie la valsul lui Strauss, *Minunata Dunăre galbenă*. Biografii lui Jules Verne afirmă: ideea romanului i-a venit scriitorului după ce a făcut cunoştinţă cu studiile istoricului francez Victor Jean Duruy despre călătoria de la Paris la Bucureşti, studii publicate în 1860. Fiind preocupat de corectura unui alt manuscris, *Logodnica nevăzută*, Jules Verne nu a mai trimis editurii romanul terminat deja, iar după trei ani a încetat din viaţă. Moştenirea literară a lui Jules Verne – 10 romane nepublicate şi un fişier de 20.000 de caiete din diverse domenii ale cunoaşterii – au încăput pe mâna unicului său fiu, Michel (1861-1925). Relaţiile dintre tată şi fiu au fost destul de complicate în perioada tinereţii lui Michel, însă ulterior cei doi s-au împăcat şi au pus la punct o colaborare literară. Michel Verne a continuat cu succes seria „Călătoriilor neobişnuite”: a redactat sau a terminat de scris în locul tatălui

său opt romane, s-a ocupat de ecranizarea celor mai cunoscute opere ale sale. În 1907, la propunerea editurii, a rescris şi cartea despre călătoria pe Dunăre, corectând subiectul şi schimbându-i titlul. La Editura Pierre-Jules Hetzel, creaţia târzie a lui Jules Verne era considerată cam monotonă, de aceea Michel a fost rugat să adauge subiectului ceva mai multă vervă şi suspans. Romanul *Pilotul de pe Dunăre* a apărut în 1908 cu numele lui Jules Verne pe copertă, iar manuscrisul original a fost publicat pentru prima dată abia 80 de ani mai târziu. Aceasta este ceea ce se numeşte o capcană literară: un autor, două titluri, două romane practic de sine stătătoare. Compararea celor două texte scoate în evidenţă următoarele: Michel Verne a păstrat numai începutul acţiunii, transformând un instructiv roman de călătorie şi aventuri exclusiv într-un roman politic poliţist. Construcţia subiectului a rămas aceeaşi: aventurier încercat şi pescar iscusit, ungurul Ilia Krush (în *Pilotul de pe Dunăre*, Ilia Brush, care este de fapt patriotul bulgar Serghei Ladko) se angajează să parcurgă într-o barcă cu vâsle cei aproape 3.000 de kilometri ai Dunării, „şapte sute de leghe pe apă”, hrănindu-se cu ceea ce va prinde la undiţă. Atmosfera şi spiritul cărţii sunt altele: naraţiunea şi-a pierdut caracterul geografic, exprimând în schimb simpatie pentru mişcarea de eliberare naţională (acţiunea în cartea lui Michel Verne se desfăşoară în preajma războiului ruso-turc din 1877-1878, iar în cartea lui Jules Verne – la începutul anilor 1860). După cum se ştie, Jules Verne nu a văzut niciodată Dunărea, deşi cunoştea foarte bine meşteşugul marinăresc şi tehnologia călătoriilor lungi: pe iahtul propriu, *Saint-Michel*, a făcut destul de multe călătorii pe mare. Michel Verne, dimpotrivă, a vizitat Belgradul şi Budapesta; cu toate acestea, criticii literari consideră cartea *Pilotul de pe Dunăre* secundară în raport cu romanul *Minunata Dunăre galbenă*. Actualmente, ambele cărţi sunt traduse în multe limbi, fiecare cu propria existenţă, iar pentru mulţi cititori acestea sunt două romane ale aceluiaşi autor. Mult mai cunoscutul *Pilot de pe Dunăre* a fost chiar ecranizat în 1974, în Ungaria socialistă.

În general, în Europa Centrală, primii 15 ani ai secolului XXI s-au nimerit să fie bogaţi în precipitaţii, iar oamenii de ştiinţă pun acest lucru pe seama procesului de încălzire globală. Dunărea s-a revărsat semnificativ de cel puţin 16 ori. Desigur, savanţii şi inginerii au căpătat îndemânare şi şi-au dezvoltat deprinderi pentru a regla nivelul apei şi pentru a face predicţii, chiar şi pe termen scurt, în legătură cu producerea inundaţiilor. Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea au fost înfiinţate Biroul Hidrografic Central al Austriei, Biroul Hidrografic din Baden şi Serviciul Hidrografic Maghiar. Se consideră că legătura telegrafică inventată la mijlocul secolului al XIX-lea s-a extins rapid tocmai din necesitatea protecţiei împotriva revărsării fluviului: între anii 1848 şi 1850, localităţile din Austria Superioară au fost dotate cu aparatură ultramodernă în acea perioadă, pentru a putea preveni Viena în legătură cu pericolul creşterii apelor. În prezent, în diferite ţări dunărene funcţionează agenţii de control al resurselor acvatice; în bazinul

fluviului, numai posturile de măsurători hidrologice sunt peste 2.000. De fapt, nici agenţiile, nici posturile nu au capacitatea să ne apere, ele sunt capabile doar să înregistreze un dezastru provocat nu numai de fenomene naturale, ci şi de neglijenţa omului sau de reaua sa intenţie.

În octombrie 2010, după o vară ploioasă urmată de inundaţii, a avut loc un accident la combinatul maghiar de aluminiu Ajkai Timföldgyár Zrt, la peste 100 de kilometri vest de Dunăre. Barajul rezervorului pentru reziduurile de producţie s-a rupt şi un val toxic cu înălţimea de un metru şi jumătate, care putea răsturna inclusiv autobuze – un milion de tone de substanţe numite „şlam roşu” (în germană, cuvântul *schlamm* înseamnă „noroi”, iar şlamul roşu este un produs secundar rezultat din procesul de obţinere a aluminei) –, s-a rostogolit pe străzile localităţilor din împrejurimi. Zece persoane s-au înecat în acest lichid cleios sinistru sau au murit din cauza arsurilor chimice, alte 150 au fost rănite, populaţia a trebuit evacuată, patronul combinatului a fost amendat cu 650 de milioane de dolari (!) şi arestat. După trei zile, soluţia alcalină, care s-a răspândit pe şosele şi pe câmpii ca o lungă coadă otrăvită, a ajuns în Dunăre pe râurile Marcal şi Rába. Pentru a neutraliza deşeurile otrăvitoare, în toate apele din zonă s-a aruncat ipsos – se pare că ajută. În timp ce ecologii se agitau, autorităţile îi încredinţau că apele tulburi ale Dunării vor dizolva totul.

Prin urmare, e clar de unde a apărut năravul birocratic de a lăsa lucrurile în voia sorţii. Cu un deceniu mai devreme, la întreprinderea de exploatare a zăcămintelor aurifere a companiei româno-australiene Aurul din oraşul românesc Baia Mare s-a produs o scurgere de 100.000 de metri cubi de „apă moartă” contaminată cu compuşi cianici în principalul râu transilvănean, Someş; din Someş, în Tisa şi, mai departe, în Dunăre. Explicaţia a fost următoarea: din cauza ploilor şi ninsorilor abundente, s-a rupt digul bazinului de decantare. În Tisa a murit aproape tot ce era viu, din râu au fost scoase, fără undiţe şi plase de pescuit, 1.200 de tone de peşte care plutea cu burta în sus. Zicătoarea maghiară „Tisa este două treimi apă şi o treime peşte” s-a adeverit atunci în mod tragic. Acest peşte a intrat în putrefacţie. Conţinutul de cianide în Someş a depăşit limita normală de 700 de ori, iar în Dunăre, de 500 de ori. După

numai cinci săptămâni, pe Tisa şi pe Dunăre a ajuns o altă pată otrăvitoare, cu lungimea de 70 de kilometri: o exploatare minieră dintr-un alt oraş românesc, Băile Borşa, a „scăpat” 200.000 de metri cubi de apă argiloasă, conţinând compuşi ai zincului, cuprului şi plumbului, printr-o breşă în digul iazului de decantare de la Novăţ. Din nou, vinovate au fost precipitaţiile. Formaţia germană heavy metal Rammstein a compus balada de mare intensitate *Copiii Dunării*, cu aluzie la legenda despre flautistul din Hameln:

ınăre, izvorul tău sângerează,
el s-au topit şi alinarea, şi necazul,
nu mai găseşti nimic bun
malurile tale şi în lunci.
ıde sunt copiii tăi?

Şi aşa mai departe, cu patos, cu „noua duritate germană” caracteristică acestui stil muzical, balada vorbeşte despre „valuri ruginii”, „miros respingător”, „şobolani îmbuibaţi” şi „tristeţea care a rupt zăgazul”. Acordurile funebre ale baladei grupului Rammstein corespund în totalitate adevărului. În primăvara anului 1999, cursul mijlociu al Dunării s-a aflat în plină zonă de conflict. În timpul operaţiunii militare NATO împotriva unei Iugoslavii micşorate, dar încă existente, la Novi Sad au fost distruse de bombardamente toate cele trei poduri peste Dunăre; în acelaşi Novi Sad şi la Pančevo au avut de suferit rafinăriile de petrol, situate nu departe de fluviu şi în legătură directă cu acesta. Curând, în Serbia au descins inspectori ecologici internaţionali. Aceştia nu au depistat consecinţe „catastrofale” pentru mediul înconjurător, dar bineînţeles că apa nu a devenit mai curată din cauza bombelor şi rachetelor. Se consideră că Dunărea şi-a restabilit puritatea (chiar şi în aval, unde poluarea a fost de două ori mai mare din cauza minelor transilvănene) în anul 2003. Podurile din Novi Sad au fost reconstruite cu bani europeni doi ani mai târziu şi tot atunci s-a reluat integral navigaţia pe Dunăre. Navigaţia fluvială în Serbia, Croaţia, Slovacia şi Ungaria a suferit pagube însemnate de pe urma întreruperii. Statele respective au făcut demersuri pentru a obţine compensaţii, însă fără succes. Distrugerile şi contaminarea mediului în perioada celui de-al Doilea Război Mondial (pe care nimeni nu le-a calculat cu aceeaşi exactitate cu

care se calculează în prezent prejudiciile provocate de neghiobia unora sau de calamităţile naturale) au fost, desigur, mult mai mari: atunci au ars şi au sărit în aer poduri şi la Viena, şi la Budapesta, şi la Belgrad. Atât aviaţia naziştilor, cât şi aviaţia aliaţilor lansau covoare de bombe, nu se limitau să bombardeze anumite obiective din oraşe. Din experienţa acelui război, cunoscut acum numai din filme, romane şi manualele şcolare, şi nu din amintirile unor rude mai în vârstă, se desprinde o lege implacabilă: se pare că războiul a avut loc pentru că trebuia să aibă loc. Numai războaiele viitoare par imposibile.

În ultimele decenii, zeci de organizaţii, internaţionale şi naţionale, de stat şi obşteşti, profesionale şi de voluntariat, inclusiv organizaţii multiforme şi multicolore, ca mişcarea populară „Prietenii naturii" sau Uniunea europeană pentru navigaţia fluvială şi de cabotaj, se preocupă activ de protecţia ecologică a Dunării. Prin eforturi comune au fost depistate de-a lungul fluviului 160 de obiective potenţial periculoase pentru ecologie, în special întreprinderi din fostele ţări socialiste. Patruzeci dintre aceste uzine, mine şi fabrici sunt obiective cu un grad de risc ridicat, de aceea este puţin probabil că în viitor vor putea evita scurgerea în apa Dunării a unor „cozi" urât mirositoare şi otrăvitoare. Caracterul cosmopolit al fluviului este în acelaşi timp un plus, dar şi un minus în lupta pentru salvgardarea sa. Evident, deversarea deşeurilor toxice în fluviu este dificilă când eşti monitorizat de organizaţii internaţionale, însă nici armonizarea intereselor mai multor ţări din bazinul dunărean nu este mai simplă. Cam pe tot cursul fluviului este în vigoare legislaţia Uniunii Europene privind protecţia mediului, susţinută de diverse angajamente de colaborare, bilaterale sau de grup, precum acordul de creare a „coridorului verde" la gurile Dunării. Tocmai pe acest „coridor verde" au ajuns în Marea Neagră deşeurile toxice româneşti şi ungureşti. „Ultima mie de kilometri" rămâne zona cea mai îngrijorătoare a Dunării.

Activitatea economică şi de altă natură a oamenilor în Europa Centrală are un efect dezastruos asupra ecosistemului Dunării, dar, cu toate acestea, tot s-a mai păstrat câte ceva pe malurile şi în adâncurile fluviului: mii de specii de insecte şi plante, sute de specii de păsări, sute de specii de peşte. În Dunăre trăiesc şi pot fi pescuiţi practic aceiaşi peşti care trăiesc

şi pot fi pescuiţi în toate fluviile Europei. În ceea ce mă priveşte, nu am pescuit nici pe cursul superior al Dunării, nici pe vreunul dintre braţele sale, în schimb, în diferite ţări dunărene, la o masă bună, am auzit o mulţime de poveşti adevărate: despre micuţii obleţi argintii, plătici cu spinarea cocoşată şi gura mică, despre porcuşori cu mustăţi lungi şi ochi bulbucaţi, despre crapi cu flancurile aurii şi burta galbenă. În fluviu trăiesc şi specii noi, cândva neobişnuite pentru aceste meleaguri europene: ghiborţul-balon, acul-de-mare cu fălci durdulii, strunghilul, umflătura (*Benthophilus stellatus*). Se spune că în Dunăre trăiesc şi în ziua de astăzi somni de cinci metri lungime, cântărind trei sute de kilograme, şi moruni de opt metri, cântărind o tonă. Evident, asemenea peşti nu se pescuiesc pentru ciorba pescărească, ci pentru a fi aşezaţi în vitrinele muzeelor. Despre ei se scriu poezii şi se cântă imnuri pescăreşti.

Cea mai valoroasă specie de peşte a Dunării este cea a sturionilor (morunul, cega, păstruga, nisetrul rusesc) şi probabil că din această cauză au fost pescuiţi aproape toţi. Iar celor care au mai rămas, oamenii s-au străduit să le creeze nişte condiţii de viaţă imposibile: în fiecare primăvară, sturionii migrează din Marea Neagră în sus pe fluviu, pentru depunerea icrelor; cu 50 de ani în urmă, Iugoslavia şi România, unindu-şi forţele, au construit în defileul Porţile de Fier o hidrocentrală gigantică, pentru ca peştele să nu pătrundă prea mult în amonte. În trecut, dacă este să-i credem pe cronicari, peştele-rege ajungea înot tocmai până la Passau. Sturionii din Dunăre pot depune icre de mai multe ori pe an, de fiecare dată milioane de boabe. La sărbători ne place să luăm din borcan pe lama cuţitului câteva boabe de icre roşii scumpe sau de icre negre din cale-afară de scumpe, pentru a le întinde pe felia de pâine cu unt.

Cum se naviga în amonte

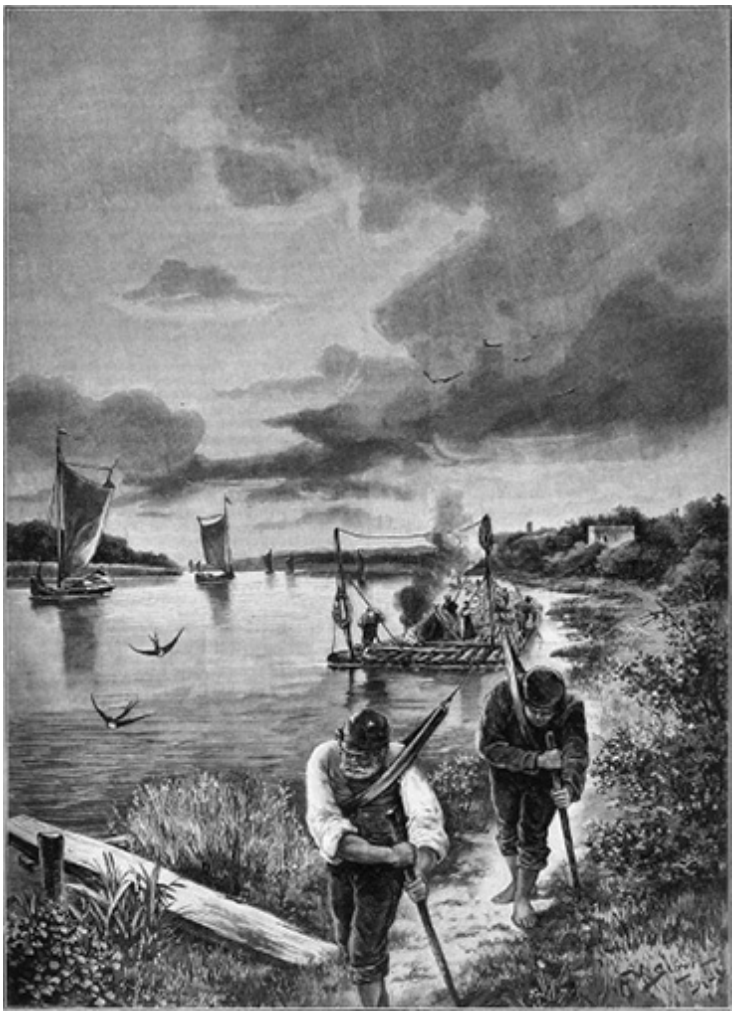

La edec, desen din 1890

Traficul de pe Dunăre, mai mult sau mai puţin regulat, a fost iniţiat la sfârşitul secolului al XVII-lea, primul itinerar deschis fiind Regensburg-Viena. Se călătorea cu ambarcaţiuni mari, cu fundul plat, iar pasagerii luau loc sub coviltire, împreună cu încărcătura. Cursele se făceau numai în aval. Majoritatea vaselor efectuau o singură cursă şi în punctele de destinaţie erau demontate, pentru evitarea cheltuielilor cu drumul de întoarcere. Totuşi, ambarcaţiunile cele mai mari erau folosite pentru mai multe curse: erau conduse contra curentului cu ajutorul hipotracţiunii. De-a lungul fluviului a fost construit un drum special pentru caii care trăgeau la edec (*treppelweg*). În caravană se utilizau şase-şapte duzini de cai şi 30-40 de îngrijitori de cai, intendenţi, marinari şi salahori. Era nevoie de asemenea de o ambarcaţiune de tip bac pentru traversarea, în caz de necesitate, a cailor şi îngrijitorilor pe malul opus; de o barcă separată pentru pregătirea hranei, cu scopul de a evita riscul unui incendiu pe vasul cu pasageri, de

bărci pentru susţinerea parâmelor deasupra apei. Odgoanele lungi de 350-450 de metri cântăreau chiar mai mult de o tonă. Când vântul era prielnic, se ridicau pânzele. De regulă, îngrijitorii de cai şi marinarii erau oameni cu trecut tenebros, locuitorii satelor din împrejurimi se temeau de ei, îi acuzau de hoţii, violenţă şi grosolănie. Muncitorii de pe fluviu, se înţelege, beau mult alcool. Autorităţile principatelor germane şi ale landurilor austriece au trecut la rezolvarea sistematică a problemelor transportului pe Dunăre după războaiele napoleoniene. Primele vapoare, de construcţie rudimentară, *Carolina* şi *Donau*, au apărut pe Dunăre în 1818, însă au avut o viaţă scurtă. Bazele navigaţiei regulate a vapoarelor au fost puse în toamna anului 1830: vaporul pentru transportul mărfurilor şi pasagerilor *Franz I*, de construcţie britanică, având un deplasament de 318 tone, a plecat de la Viena spre Budapesta. Era un vas cu puntea liberă, cu un coş înalt pe mijloc şi o copertină pentru pasageri; la pupa era suspendată o şalupă de salvare. Navigaţia germană şi austriacă acoperea doar cursul superior şi cursul mijlociu ale fluviului. În 1829, la Viena s-a înfiinţat prima companie austriacă de transport naval, care în 1840 avea peste 40 de vapoare şi 100 de barje. Această companie a devenit cea mai mare întreprindere navală din Europa. În 1835 s-a înfiinţat societatea navală regală privilegiată Bavaria-Württemberg. Primul vapor rusesc, *Nadejda*, a apărut pe cursul inferior al fluviului în 1828, primul vapor sub pavilion sârb, *Deligrad*, a fost lansat la apă în 1862. La mijlocul secolului al XIX-lea erau transportate anual pe Dunăre circa 2,5 milioane de tone de mărfuri, la începutul secolului XX – aproape 10 milioane de tone. La sfârşitul anilor 1980, volumul transporturilor s-a apropiat de 100 de milioane de tone. Totuşi, din cauza destrămării URSS şi a conflictului militar din fosta Iugoslavie, acest indice a scăzut la o pătrime. În prezent, pe Dunăre circulă 3.800 de vase pentru transportul mărfurilor.

În ciuda zicătorii ruseşti „a urla ca un morun”, morunul (rus. *beluga*) nu urlă, însă în folclor s-a confundat acest sturion cu delfinul nordic beluga (delfinul alb), care, într-adevăr, scoate nişte sunete foarte puternice. Morunul, chiar dacă are opt metri lungime şi cântăreşte aproape o tonă, moare fără să scoată un sunet.

În 1958, ţările dunărene, printre care se număra şi Uniunea Sovietică, au semnat un acord care formula regulamentul piscicol – cu stabilirea cotelor şi a altor detalii tehnice concrete, până la calibrul ochiurilor plaselor de pescuit şi dimensiunile minime permise ale peştilor capturaţi. În fiecare primăvară, în luna depunerii icrelor, pescuitul sturionilor în Dunăre este interzis, iar în ultimii ani România, Bulgaria şi Ucraina au anunţat practic interzicerea totală a pescuitului acestor peşti. Ihtiologii deţin soluţia menţinerii efectivelor de sturioni din Dunăre: sunt necesare sistarea excavării nisipului şi pietrişului în sectoarele depunerii icrelor, încetarea scoaterii unor mari cantităţi de apă, interzicerea deversării canalizărilor, abordarea

mai activă a procesului de reproducere artificială a sturionilor. Ar fi de asemenea bine-venite restrângerea navigaţiei vapoarelor, desfiinţarea întreprinderilor industriale poluante din apropierea malurilor fluviului, dar cel mai bine ar fi să fie aruncată în aer sau măcar scoasă din funcţiune cascada de hidrocentrale Porţile de Fier, ridicând pentru totdeauna obloanele stăvilarelor. Ihtiologii ştiu toate aceste lucruri, dar mai ştiu şi că este puţin probabil să fie puse în practică, iar unele sunt de-a dreptul imposibil de realizat. Piaţa neagră a caviarului înfloreşte.

Fluviile se varsă în mări în două feluri. Unul este printr-un singur braţ, care se lărgeşte ca o pâlnie în direcţia mării. Ca să ia naştere o astfel de pâlnie (estuar), pentru ca albia să nu se ramifice în mai multe braţe, cursul fluviului trebuie să fie rapid, iar adâncimea la mal semnificativă, şi atunci depunerea de aluviuni nu are loc. Cele mai cunoscute estuare ale Europei sunt la vărsarea Tamisei şi a Elbei, iar cel mai impresionant, în opinia mea, este la vărsarea fluviului Tajo, poate pentru că pe colinele de pe malurile sale se întinde Lisabona, oraş de o mare frumuseţe, în special toamna. Mulţi specialişti consideră că Tajo nu se varsă direct în Oceanul Atlantic, ci mai întâi în golful Mar da Palha („marea de paie”), peste care a fost construit cel mai lung pod suspendat din Europa, Podul Vasco da Gama. În Tajo, ca şi în Dunăre, apa nu este limpede precum cristalul; în lunca acestui fluviu există multe ferme agricole, de aceea golful e plin de tot felul de paie. Însă acesta este un inconvenient minor: fluviul lat, oraşul elegant, oceanul cel mare – iată o îmbinare rară de minuni create de mâna omului şi minuni ale naturii. O armonie de înaltă clasă.

Dacă gura fluviului se ramifică în mai multe braţe, aşa cum se întâmplă cu Dunărea, înseamnă că fluviul are o deltă. Delta Dunării, cu o suprafaţă de circa 5.000 de kilometri pătraţi, corespunzător tabelului ierarhiei fluviale mondiale, este de patru ori mai mică decât Delta Volgăi, de cinci ori mai mică decât Delta Nilului şi de 20 de ori mai mică decât Delta Amazonului. Cea mai vastă din lume este Delta Gangelui (105.000 de kilometri pătraţi), la formarea căreia participă 240 de cursuri de apă. Să lăsăm totuşi comparaţiile deoparte: vă asigur că Delta Dunării arată mult, mult mai impresionant. Iar

diferenţele de mărime pot fi observate numai din cosmos; de pe mal, din barcă sau chiar din avion, acesta sunt insesizabile.

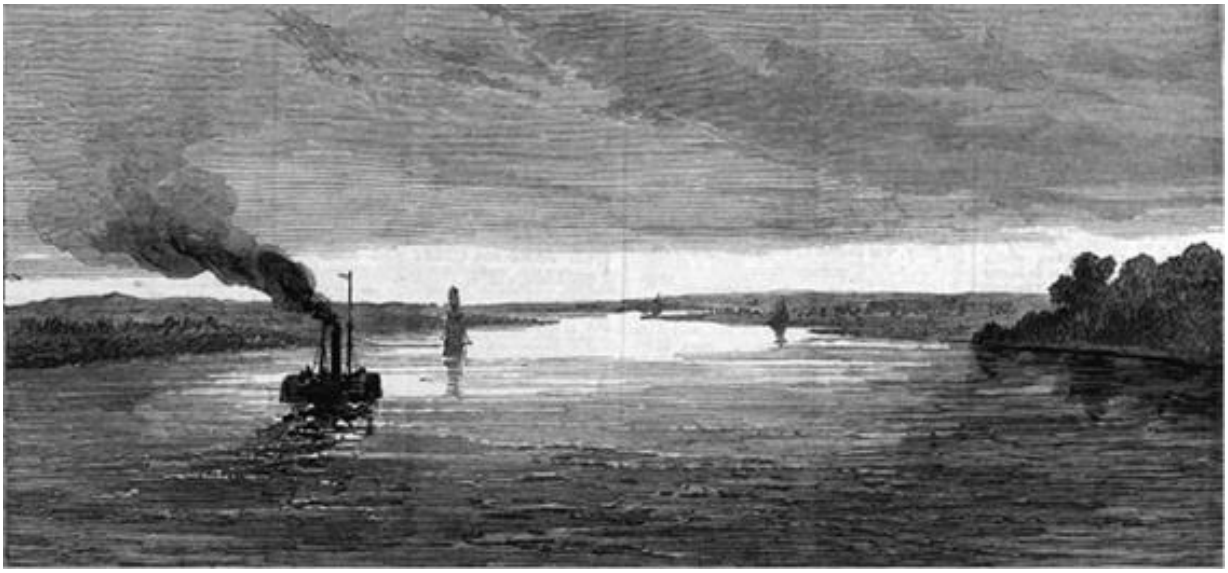

Dunărea în zona Brăilei, desen din *The Illustrated London News*, 1877

Fotografia Deltei Dunării făcută din cosmos poate fi cel mai simplu comparată cu sistemul radicular al unei plante fantastice: fluviul formează o reţea triunghiulară de insule cu dimensiuni de circa 75×65 de kilometri, străbătută de canale drepte şi curbe. Claudio Magris a comparat acest sistem cu un labirint: „Eposul deltei este constituit din poveştile anonime care circulă prin colibele din stuf şi lut ale pescarilor localnici”. Punctul cel mai înalt al deltei se află lângă promontoriul ceatalului Izmail, la 80 de kilometri de mare. Aici, albia principală a Dunării se desparte în braţul nordic Chilia şi braţul sudic Tulcea. Braţul Chilia îşi vede liniştit de drum până aproape de mare, unde se divide cu o forţă incredibilă, în schimb, braţul Tulcea, după numai 20 de kilometri, se desparte în braţul nordic Sulina şi braţul sudic Sfântu Gheorghe. Braţul Sulina al Dunării nu are propria deltă, el a fost scurtat în mod artificial, a fost îndreptat, regularizat şi de aceea este deosebit de propice navigaţiei. Segmentul cuprins între Sulina de la ţărmul mării şi ceatalul Sfântu Gheorghe – 65 de kilometri – este în întregime navigabil pentru navele maritime, malurile sale sunt bine consolidate, iar la vărsare au fost construite diguri din piatră

pentru călăuzirea navelor. Toate aceste lucrări au fost efectuate cu mult timp în urmă. Au început în 1868 şi s-au terminat abia în secolul XX. În ceea ce priveşte braţul Chilia, în apropierea liniei ţărmului mării, cursurile secundare de apă şi insuliţele sunt nenumărate; configuraţia acestora se modifică odată cu trecerea timpului. Chiar la vărsare, fluviul depune noi şi noi aluviuni cu o repeziciune extraordinară, desigur, după criteriile geografice. De aceea suprafaţa deltei creşte: se consideră că în ultimele două secole ea s-a mărit de patru ori, în primul rând pe baza extinderii braţului Chilia. „Aici se acumulează nămol din interiorul Europei”, a presupus ingenios scriitorul polonez Andrzej Stasiuk.

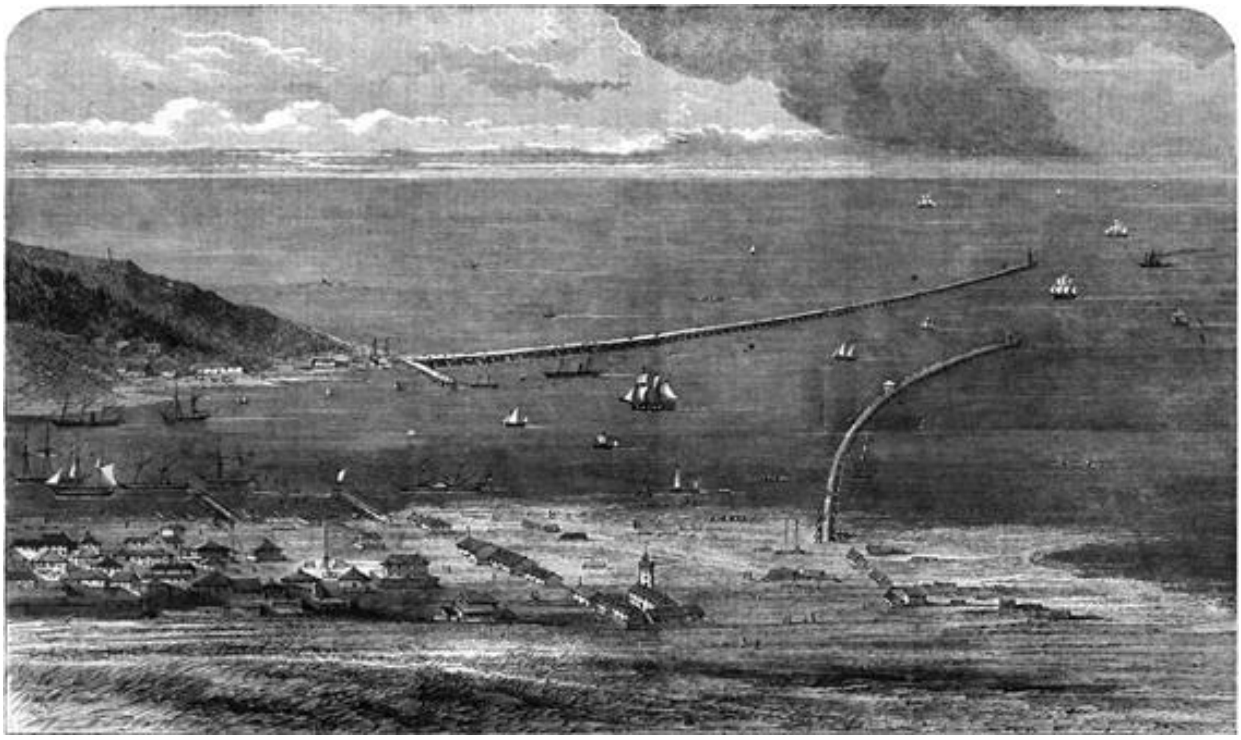

Vedere spre Delta Dunării în zona Sulinei, după încheierea lucrărilor coordonate de inginerul Charles Hartley, efectuate la decizia Comisiei Europene a Dunării, desen, 1861

Imperiile Otoman şi Rus, ulterior şi Uniunea Sovietică considerau braţul Chilia coridorul principal de transport al Deltei Dunării. Oamenii de ştiinţă, luând în considerare condiţiile naturale şi contextul politic, propuneau înfiinţarea

unor trasee diferite pentru navigaţia vapoarelor. De la sfârşitul anilor 1950, pentru navigaţia navelor civile era utilizat braţul Prorva, însă după destrămarea URSS acesta nu a mai fost curăţat şi fundul albiei, în pofida numelui[7*] acestui braţ, s-a colmatat. Între anii 2004 şi 2007, Ucraina a mai „corectat” pe alocuri albia: ramificaţiile braţului Chilia-Bîstroe (care în perioada sovietică era utilizat numai în scopuri militare) şi Stambulul Vechi (Starostambulskoe) au fost deschise navigaţiei navelor de ape adânci. Refacerea acestor trasee navigabile a provocat o vie polemică internaţională, în primul rând deoarece navele, inclusiv cele maritime, treceau pe teritoriul rezervaţiei biosferei Delta Dunării; în al doilea rând, pentru că aceste trasee, în pofida taxelor vamale moderate şi a capacităţii de trafic considerabile, din punct de vedere economic nu erau foarte rentabile.

Delta Dunării rămâne o zonă dificilă pentru navigaţie: braţul central, Sulina, pe care sunt situate porturile Sulina şi Tulcea, în pofida tuturor eforturilor făcute de-a lungul anilor pentru îndreptara şi adâncirea albiei, este puţin propice navigaţiei navelor cu pescaj mare; braţul Sfântu Gheorghe are o adâncime mică şi este prea sinuos. De aceea pe cursul inferior al Dunării s-a stabilit recordul mondial în privinţa volumului lucrărilor de terasament efectuate în perioada construcţiei unui canal navigabil: pentru construirea Canalului Dunăre – Marea Neagră a fost necesară dislocarea a 381 de milioane de kilometri cubi de pământ şi roci stâncoase (imaginaţi-vă deplasarea unui cub cu latura de 381 de metri). Această valoare depăşeşte de aproape două ori indicatorii Canalului Moscova, este mai mult decât dublă comparativ cu parametrii Canalului Panamá şi de peste cinci ori mai mare decât cei ai Canalului Suez. În presa comunistă din epoca lui Nicolae Ceauşescu, Canalul Dunăre – Marea Neagră era numit „magistrala albastră”. Actorul şi cântăreţul Dan Spătaru, cel care a cucerit inimile cinefilelor din Uniunea Sovietică după apariţia pe ecrane, în anul 1970, a filmului *Cântecele mării*, interpreta la toate concertele sale cântecul *Magistrala albastră*, transmis de altfel şi pe toate posturile de radio. Din păcate, această magistrală fluvială este cunoscută şi sub un alt nume: „canalul morţii”.

Poveşti dunărene

Cum şi-au împărţit imperiile delta fluviului

Apariţia primului proiect de construire a unui canal de la oraşul dunărean Cernavodă (numele otoman: Boğazköy) până la portul maritim Constanţa (colonia antică grecească Tomis; în limba turcă otomană – Köstendje) datează din anii 1830. După semnarea Tratatului de Pace de la Adrianopol, care a însemnat încheierea războiului ruso-turc, Delta Dunării a ajuns pentru prima dată în istoria sa în întregime sub controlul Rusiei. Petersburgul, care îşi extindea comerţul spre sud, în special prin Odessa şi porturile din Crimeea, a primit cu răceală iniţiativa aprobată de Viena a contelui maghiar István Széchenyi privind deschiderea navigaţiei libere pe Dunăre. Széchenyi a încercat să obţină de la Constantinopol aprobarea pentru construcţia unui canal navigabil pe ruta cea mai scurtă, ocolind delta fluviului, dar fără succes, din cauza opoziţiei diplomaţilor ruşi şi a corupţiei funcţionarilor sultanului. În 1844, când nivelul apei pe braţul Sulina a scăzut foarte mult din cauza depunerilor masive de aluviuni, contele Karl von Birago, un inginer militar austriac, inventatorul unui procedeu nou de traversare cu pontoane, a desfăşurat ample activităţi de cercetare la sud de gurile Dunării. Rapoartele cercetaşilor săi nu au fost deloc încurajatoare: din cauza faptului că portul Köstendje nu era pregătit să primească nave mari, precum şi din cauza complexităţii tehnice a traseului, construirea canalului era imposibilă. În 1850, savantul român Ion Ionescu de la Brad a propus un proiect detaliat, dar şi acesta a fost respins de guvernul sultanului, care se temea de deteriorarea relaţiilor cu Rusia. După alţi cinci ani, Austria, în parteneriat cu Franţa şi Marea Britanie, a organizat consorţiul Wilson-Morny-Breda. Pentru construirea canalului navigabil care urma să poarte numele sultanului Abdul-Medjid I, Imperiul Otoman a acceptat să concesioneze pe o perioadă de 99 de ani terenul necesar, de o parte şi de alta a viitorului canal, şi garanta un regim privilegiat al taxelor. Cu toate acestea, situaţia s-a schimbat din cauza Războiului Crimeii: Petersburgul a pierdut controlul asupra deltei, graniţa „basarabeană” a imperiului Romanovilor s-a retras spre nord, iar pentru concurenţii Rusiei construirea canalului nu mai era necesară. După proclamarea independenţei României în anul 1878, la Bucureşti s-a revenit de câteva ori la ideea construirii canalului, dar de fiecare dată reieşea că era mai ieftină continuarea navigaţiei pe braţul Sulina. În 1927, inginerul Jean Stoenescu-Dunăre a formulat cel mai elaborat proiect de construire a canalului. Punerea în practică a ideilor sale a fost împiedicată de obstacole mai vechi şi mai noi: lipsa banilor şi cel de-al Doilea Război Mondial. Visul dunărean a devenit o realitate pentru România numai după instaurarea în ţară a regimului comunist de structură stalinistă.

Proiectul românesc a confirmat cu toată temeinicia: canalele sunt simboluri ale ambiţiilor politice faraonice, care, la fel ca zborurile pe Marte şi pe Lună, ca piramidele funerare ale mayaşilor şi ca zgârie-norii şeicilor arabi, sunt menite să măgulească orgoliile unora şi să demonstreze imperfecţiunea Creaţiei Divine[8]. De multe ori, cheltuielile pentru construirea canalelor şi prejudiciul cauzat mediului au fost mai mari decât câştigurile de pe urma lor. Până în anii 1960, aproape toate

iniţiativele de acest gen erau plătite cu munca silnică a milioane de persoane şi cu nenumărate vieţi omeneşti. În timpul lucrărilor de construcţie a Canalului Suez, din cauza căldurii şi a epidemiilor de holeră, au murit „multe mii de muncitori” (în Egipt, la mijlocul secolului al XIX-lea, cine mai ţinea evidenţa lor?). Cu un secol în urmă, în perioada construirii Canalului Panamá, frigurile galbene, malaria şi accidentele au ucis aproape 30.000 de oameni. Nu există o statistică verosimilă a mortalităţii în ceea ce priveşte Canalul Marea Albă – Marea Baltică, la săparea căruia, între anii 1931 şi 1933, au muncit „duşmanii de clasă”, deţinuţii lagărului sovietic din zonă – Belbaltlag („Ostaşule de la canal! Datorită muncii înflăcărate ţi se va topi termenul de detenţie!”). Însă termenul nu li se topea tuturor: mii de deţinuţi de la Dmitrovlag (lagărul Dmitrov), constructori ai Canalului Moscova-Volga, botezat cu numele lui I.V. Stalin, după deschiderea navigaţiei au fost împuşcaţi pe poligonul de la Butovo. Între anii 1948 şi 1952 au lucrat la canalul Volga-Don 700.000 de angajaţi civili, 100.000 de prizonieri de război şi 100.000 de deţinuţi. Circa un sfert dintre aceştia au fost eliberaţi înainte de termen, iar 15 fruntaşi în muncă au fost distinşi cu ordinul Steagul Roşu Muncitoresc.

Aşa a fost creat sistemul navigabil unit al părţii europene a Rusiei.

n împrăştiat norii cei negri,
ste ţară a sosit primăvara,
precum Volga, fluviul puternic,
început să curgă viaţa noastră liberă!

În mai 1949, biroul politic al Partidului Muncitoresc Român a luat o hotărâre privind construirea unui canal navigabil cu lungimea de 65 de kilometri, din oraşul Cernavodă până la portul sudic Constanţa, prin valea mlăştinoasă Carasu. În romanul *Cel mai iubit dintre pământeni*, clasicul literaturii române Marin Preda, bazându-se pe documente ale epocii, afirma că ideea construirii acestui canal a fost enunţată de însuşi Iosif Stalin, într-o discuţie cu tovarăşii de la Bucureşti. Confirmarea fermă sau infirmarea acestei supoziţii este imposibilă, însă o altă împrejurare nu suscită deloc îndoieli: comuniştii români au copiat şi pe alocuri au aplicat în mod

creator experienţa sovietică de utilizare a muncii silnice pentru rezolvarea problemelor din industrie. Pe la începutul anului 1950, în lagărele de muncă din nordul Dobrogei au fost transferaţi circa 40.000 de deţinuţi din diverse închisori româneşti, în cea mai mare parte deţinuţi politici. A apărut astfel primul detaşament de „ostaşi ai canalului”. Printre aceştia erau şi ţărani care se împotriviseră colectivizării generale, şi muncitori care se împotriviseră industrializării totale, şi membri ai partidelor politice burgheze, şi foşti membri ai Gărzii de Fier, şi evrei tradiţionalişti, şi comunişti insuficient îndoctrinaţi, şi intelectuali, şi preoţi ortodocşi – toţi cei care se îndoiau de adevărul „unicului drum adevărat”. Ziarul partidului unic, *Scânteia*, sublinia că lichidarea fizică a elementelor „periculoase ale societăţii” din diverse straturi ale populaţiei în procesul „reeducării prin muncă” era o îndatorire importantă a puterii populare; Canalul Dunăre – Marea Neagră era considerat „mormântul burgheziei române”.

Părerea istoricilor este unanimă în privinţa faptului că la hotarul anilor 1950 România nu avea un potenţial economic care să-i permită realizarea unui proiect atât de mare; chiar din momentul votului unanim din biroul politic al PMR, canalul dunărean a fost doar „un balon de săpun”, iar specialiştii se presupune că înţelegeau acest lucru. Uniunea Sovietică a ajutat în primul rând cu sfaturi, dar a trimis pe noul şantier al muncii socialiste şi utilajele rămase disponibile după darea în folosinţă a Canalului Volga-Don. Cea mai mare parte a lucrărilor de terasament din mlaştini şi de pe colinele stâncoase ale Dobrogei s-a executat manual, cu lopeţi şi târnăcoape. În trei ani de muncă silnică, foame şi condiţii de viaţă insuportabile au murit zeci de mii de deţinuţi din lagărele de concentrare. Evaluările privind mortalitatea diferă semnificativ; cercetătorii din categoria celor mai neîmpăcaţi duşmani ai comunismului vorbesc despre 200.000 de victime, însă nu există confirmări ale acestor date. La construirea canalului au lucrat şi angajaţi civili şi soldaţi ai armatei române; inginerii-şefi erau schimbaţi anual, ca „incompetenţi”. Nu ajuta nici supravegherea strictă a lucrărilor de construcţie de către Departamentul Securităţii Statului.

„Vinovaţii” de eşec au fost nominalizaţi atunci când conducerea superioară de partid şi-a dat seama că numai târnăcopul nu poate sparge stânca. La sfârşitul anului 1952, serviciile speciale au descoperit un complot împotriva statului, de organizarea căruia au fost învinuiţi vreo 20 de ingineri şi muncitori. După un proces rapid, trei dintre ei au fost împuşcaţi, alţi trei au fost condamnaţi la închisoare pe viaţă, ceilalţi primind termene lungi de detenţie – pentru spionaj, sabotaj, propagandă sionistă, cosmopolitism şi trădare de patrie. Procesul-spectacol s-a desfăşurat pe fondul luptei ascuţite dintre conducătorii români pentru putere şi, cel mai probabil, a devenit o parte componentă şi o reflectare a acesteia. Rapoartele însufleţite din presă despre realizările fruntaşilor, care depăşeau cu uşurinţă planurile la săpături şi la turnarea betonului, deveneau tot mai modeste. Se pare că scriitorul Petru Dumitriu a scris degeaba romanul *Drum fără pulbere*, iar compozitorul Leon Klepper a compus şi el tot degeaba poemul simfonic „Dunărea curge spre mare”. În modesta mea colecţie filatelică am şi un dar de la nişte prieteni – o marcă poştală românească emisă în 1951, „Planul cincinal” cu imaginea canalului încă neconstruit. Planul nu a fost îndeplinit. Se pare că şi unii funcţionari poştali şi-au depus carnetele de partid. În 1953, lucrările de construcţie a canalului au fost sistate.

Partidul Comunist s-a predat, dar nu definitiv. La scurt timp după prăbuşirea regimului dictatorial din România, în primăvara anului 1990, am avut ocazia să mă întâlnesc la Bucureşti cu unul dintre „deţinuţii dunăreni”. Membru al Partidului Naţional-Ţărănesc şi participant la mişcarea de rezistenţă antifascistă, după venirea comuniştilor la putere, Corneliu Coposu a petrecut 17 ani în diferite închisori. După ce a fost eliberat, a muncit ca salahor încă 25 de ani pe diverse şantiere de construcţii, întrucât autorităţile nu aveau de gând să-i anuleze acestui „duşman al poporului” interdicţia de a-şi practica profesia. Sfârşitul dramatic al socialismului românesc a fost pentru Corneliu Coposu un moment de triumf personal: deşi la o vârstă înaintată, viaţa a confirmat sensul şi valoarea luptei sale. Ţin minte foarte bine şi acum cât de mult m-a uimit discuţia noastră: în caracterul acestui bătrân de 75 de ani, înţelepciunea a biruit ura faţă de regimul care i-a frânt destinul

şi i-a furat tinereţea. Ca şi cum oamenii care l-au persecutat nu erau de fapt oameni, aşa încât nu puteau fi evaluaţi conform scării valorilor morale, considerate proprii oamenilor.

Excavatoarele au început să mugească din nou pe valea pietroasă de lângă Cernavodă în vara anului 1973. De data aceasta, aproape toate utilajele tehnice pentru construcţii erau de producţie românească (deşi după licenţe occidentale), pentru că Ceauşescu voia să construiască un „socialism naţional", bazându-se pe forţele proprii, în multe privinţe în ciuda Uniunii Sovietice, care în perioada postbelică a luat din nou sub control strict principalul braţ navigabil al Dunării. Autorităţile române nu concepeau un al doilea eşec. S-a făcut un nou proiect al canalului: în dreptul orăşelului Poarta Albă, canalul se despărţea în două, ramura sudică îndreptându-se spre Constanţa. „Magistrala albastră" a fost integral deschisă navigaţiei după un deceniu şi jumătate, după multe tergiversări şi nenumărate decalări ale termenelor de dare în exploatare. Se miza pe faptul că uriaşele costuri de construcţie, care au secătuit o ţară oricum destul de săracă – circa două miliarde de dolari –, se vor amortiza în jumătate de secol. Realitatea s-a dovedit dezamăgitoare: la mijlocul anilor 2000, profitul anual al funcţionării canalului de adâncime relativ redusă (cinci-şapte metri), pe care navigaţia navelor se desfăşoară într-un singur sens şi numai în timpul zilei, era mai puţin de patru milioane de dolari.

Ceauşescu a revigorat proiectul dunărean din Dobrogea în anii dezgheţului politic. La noul ordin al partidului, muncitorii şi inginerii condamnaţi în procesul din 1952 au fost reabilitaţi. Ultimul secretar general al CC al PCR i-a supravieţuit „şantierului secolului" numai doi ani. Procesul pe care revoluţia comunistă i l-a intentat lui Ceauşescu a fost la fel de pripit şi de aspru ca procesul „sabotorilor şi diversioniştilor". Canalul Dunăre – Marea Neagră, cu toată utilitatea sa economică, cu toate că scurtează cu 400 de kilometri drumul pe apă de la Cernavodă la Constanţa, rămâne un monument funest al represiunilor şi ambiţiilor nemăsurate ale liderilor comunişti. Ce să facă, să-l astupe la loc? Bineînţeles că nu. Pur şi simplu, admirând viile Murfatlarului şi peisajele de stepă ale Dobrogei,

nu trebuie să uităm cu ce preţ a fost făcută această „mare săpătură”, ca să-l citez pe scriitorul rus Andrei Platonov:

Lângă groapa de fundaţie începută, Paşkin a stat un timp cu faţa spre pământul excavat, ca, de altfel, spre toate lucrările care se efectuau.

— Ritmul este lent, le-a spus el muncitorilor. De ce nu vreţi să creşteţi productivitatea? Socialismul se va descurca şi fără voi, în schimb voi fără el o să trăiţi degeaba şi o să muriţi…

Jenaţi de reproşul lui Paşkin, muncitorii au tăcut. Stăteau în picioare şi se gândeau: bine zice omul, trebuie să săpăm mai repede… altfel, te pomeneşti că murim şi nu mai apucăm. Chiar dacă viaţa se scurge ca aerul expirat, dar în schimb… ne-o putem organiza astfel încât să fie de folos pentru fericirea durabilă a generaţiilor viitoare.

Controversata experienţă a construcţiei Canalului Dunăre – Marea Neagră se pare că nu le-a fost suficientă autorităţilor române. În 1986, una dintre cele mai sărace ţări din CAER (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc) a trecut la realizarea încă unui proiect grandios: o nouă „magistrală albastră” de 73 de kilometri lungime, cu o cascadă de hidrocentrale, trebuia să lege Dunărea de Bucureşti (prin intermediul râului Argeş) în zona oraşului Olteniţa. Nici această idee nu este nouă, are şi ea peste un secol: primele planuri le-a întocmit inginerul Nicolae Cucu, încă din 1880; în 1927, parlamentul României a adoptat legea privind construcţia Canalului Bucureşti-Dunăre şi a portului fluvial al capitalei, dar lucrurile nu au mers mai departe de votarea legii. În timpul vieţii lui Ceauşescu s-a construit mai mult de jumătate din traseu, în schimb, după împuşcarea liderului comuniştilor lucrarea nu a mai înaintat nici măcar cu un metru: noua Românie avea acum destule alte griji. Acum funcţionează doar o microhidrocentrală lângă orăşelul Mihăileşti. Pentru finalizarea lucrărilor, pe lângă voinţă administrativă, este necesară suma de o jumătate de miliard de dolari, precum şi cinci ani de muncă asiduă.

Corăbierii din Antichitate, navigatori pe mări şi pe fluvii, au născocit nume romantice pentru canalele Deltei Dunării: primejdiosul braţ Chilia era numit de romei (grecii pontici) „Gura lupului”; braţul Sulina, cel care le făcea cele mai puţine probleme navigatorilor, era poreclit „Canalul cel bun”, iar braţul Sfântu Gheorghe, de mică adâncime, era cunoscut sub numele de „Canalul sfânt”. Această poetică pare şi astăzi valabilă: rezervaţia Delta Dunării este ţinutul mirific al păsărilor, al stufărişului, al nuferilor multicolori şi al apusurilor purpurii.

Este un ecosistem ramificat, iar locuitorii lui cu drepturi egale sunt şi sâcâitoarele lipitori de 20 de centimetri, şi stârcii într-un picior, şi mistreţii cu râtul turtit, şi somnii mereu somnoroşi, şi libelulele jucăuşe, şi furnicile harnice. Aici ai impresia că Dunărea, în călătoria sa lungă din centrul până în sud-estul Europei, s-a străduit să-şi adune forţa apelor tocmai pentru ca viaţa animalelor şi plantelor din deltă să uimească printr-o incredibilă diversitate. Şi prin absenţa aproape desăvârşită a omului.

Oamenii Dunării

Grigore Antipa, naturalist

Savantul român Grigore Antipa (1867-1944) a fost hidrobiolog, zoolog, oceanolog, limnolog, în general – naturalist. A învăţat în Germania, în tinereţe a efectuat cercetări ştiinţifice în Franţa, în Italia şi pe insulele Mării Nordului, a studiat caracteristicile structurale ale peştilor şi meduzelor. În 1892 este numit şef al secţiei zoologice, apoi director al Muzeului de Istorie Naturală din Bucureşti (care astăzi îi poartă numele), unde a lucrat peste o jumătate de secol. În 1893 a efectuat o expediţie oceanografică în Marea Neagră la bordul navei-amiral a FMM (Forţele Militare Maritime), cuirasatul *NMS Elisabeta*. În 118 zile de navigat, membrii expediţiei au studiat Delta Dunării, litoralul românesc, au vizitat oraşele Sinop, Istanbul, Odessa şi Sevastopol. Grigore Antipa a fost întemeietorul Institutului de Cercetări Marine din Constanţa. În anii 1910, acest om de ştiinţă a emis o ipoteză originală cu privire la formarea Deltei Dunării. El considera că în trecut acest teritoriu a fost un liman protejat de un ţărm continuu, ca o limbă de nisip, ce se întindea de la braţul Chilia până la actualul lac Sinoie. Biruind uriaşa barieră de nisip, presupunea Antipa, Dunărea s-a avântat spre mare prin şase braţe. Savantul şi-a publicat principala lucrare, *Marea Neagră. Oceanografia, bionomia şi biologia generală*, în amurgul vieţii, în 1941, însă nu a reuşit să termine şi al doilea volum al acestei lucrări fundamentale.

Portretul lui Grigore Antipa se află pe bancnota românească de 200 de lei9*.

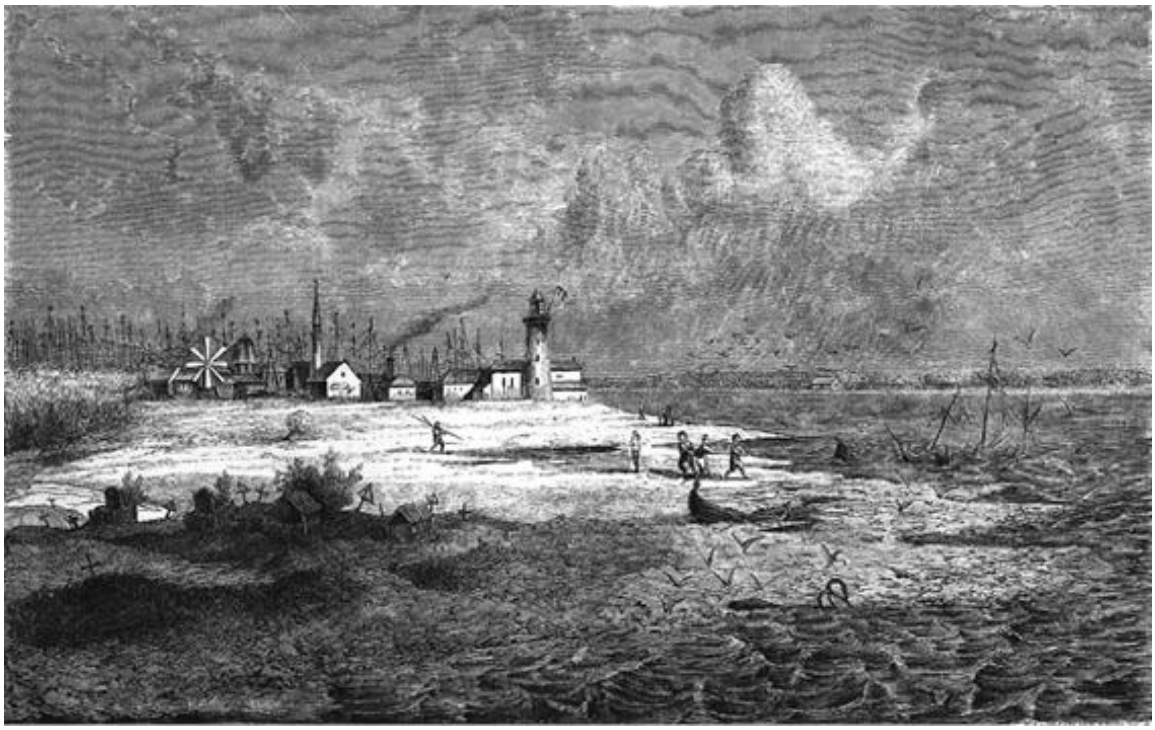

Zona Sulinei, desen, 1859

Pe cinci şesimi din lungimea sa, de la Ulm sau Kelheim până la Sulina, Dunărea este navigabilă. O motonavă de pasageri parcurge fără grabă această distanţă în zece zile de croazieră. Jules Verne şi-a trimis eroul romanului dunărean într-o călătorie cu barca de la izvoarele fluviului până la vărsare, ceea ce înseamnă cam trei luni de vâslit din zori şi până la apusul soarelui, chiar şi cu pânza ridicată. În prezent, o şalupă cu aripi subacvatice, cu o viteză de croazieră de 40 de noduri, ajunge de la Kelheim la Sulina în 35 de ore. Deşi acest lucru este posibil doar teoretic, fiindcă în practică, bineînţeles, şalupa trebuie să acosteze pentru alimentare. Această cursă impetuoasă este improbabilă şi din cauză că Dunărea este blocată de baraje şi ecluze. Apropo, ar fi interesant de ştiut dacă s-au găsit vitezomani care, cine ştie din ce motiv, să fi stabilit un record al vitezei fluviale.

Apa Dunării curge mai încet decât s-a deprins omul să lunece pe ea. După calculele mele rudimentare[10], un strop din izvorul Breg sau Brigach ajunge până la vărsare în circa o lună. Dacă nu îl evaporă soarele, dacă nu îl reţine vreun baraj, dacă nu îl scoate vreun pescar cu găleata, dacă nu-l înghite un pescăruş

sau o vrabie-de-câmp. Şi atunci, acest strop care poartă cu el o particulă infimă de argilă inofensivă sau o moleculă-două de plumb nociv va deveni parte a Oceanului Planetar, una dintre cele patru cvintilioane (număr cu 18 zerouri) de particule pe care Dunărea le dăruieşte anual Mării Negre. Însă marea nu se umple niciodată. Şi pe urmă, după cum scrie Peter Ackroyd, „apele fluviilor se întorc la izvoare şi pot să se cureţe de toate murdăriile”. Tocmai în asta constă Procesul Fluviului.

1. Poetul Aleksandr Puşkin (1799-1837), unul dintre cei mai prestigioşi scriitori ruşi ai secolului al XIX-lea şi întemeietorul limbii ruse contemporane, a fost ucis în duel de ofiţerul francez Georges d’Anthès. Râul Negru este un mic afluent al unuia dintre braţele Deltei Nevei.

2* Râul Zeia, afluent stâng al Amurului (n.t.).

3* Procesele de albie sunt fenomene care se produc în mod natural (eroziunea malurilor, depunerile de aluviuni etc.) datorită curgerii debitului lichid, a celui solid şi a gheţurilor (n.t.).

4. Comisia Dunăreană – organizaţie internaţională constituită în 1948, conform prevederilor Convenţiei privind regimul navigaţiei pe Dunăre. La lucrările comisiei iau parte reprezentanţii a 11 state (inclusiv Rusia, ca succesor de drept al Uniunii Sovietice) şi nouă state observatoare. Scopurile principale ale CD sunt unificarea documentelor normative naţionale din domeniul navigaţiei şi integrarea Dunării în sistemul de transport european comun.

5. În potamologie există noţiunea de „scurgere solidă”, care semnifică totalitatea aluviunilor în suspensie transportate de un curs de apă, precum şi a substanţelor dizolvate în apă. Scurgerea solidă anuală a Dunării este evaluată la 120 de milioane de tone. Procentul substanţelor dizolvate în apă reprezintă circa jumătate din această valoare.

6* Limba evreilor sefarzi (n.t.).

7* Numele Prorva vine de la verbul *prorvat’sia*, care înseamnă „a răzbi”, „a răzbate”, „a-şi croi drum” (n.t.).

8. Ultimul dintre proiectele de acest tip, realizat în Uniunea Sovietică în anii 1930, prevedea construirea unui sistem format din şapte canale care să lege mările Baltică, Albă, Caspică, Neagră şi Barents. De aici a apărut practic lozinca: „Moscova – port la cinci mări”. S-au construit doar Canalul Volga-Don şi o parte a Canalului Eurasia (Marea Caspică – Manîci – Marea Azov). Canalele Vîcegda-Kama şi Kama-Peciora (parte a proiectului de modificare a cursului râurilor nordice) s-a propus să fie săpate cu ajutorul a 225 de explozii nucleare controlate. După primele experimente, în 1971 norul radioactiv a ajuns în Suedia; a izbucnit un scandal în urma căruia Moscova a trebuit să renunţe la intenţiile sale.

9* E vorba despre bancnota de 200 de lei emisă în decembrie 1992, care acum nu mai este în circulaţie (n.t.).

10. Viteza cursului Dunării depinde de o multitudine de factori şi are, în medie, următoarele valori: pe cursul superior – de la trei la zece kilometri pe oră; pe cursul mijlociu – de la trei la nouă kilometri pe oră; pe cursul inferior – de la doi la

şase kilometri pe oră. Dunărea curge cu cea mai mare viteză la Bratislava, unde, în timpul apelor mari, viteza atinge 12-14 kilometri pe oră.

Capitolul 6
Dunaj. Fiica Gloriei

„De obicei, pe fluviu vântul îţi suflă cu putere din faţă, indiferent în ce direcţie ai naviga.”

Jerome K. Jerome, *Trei într-o barcă (fără a mai socoti şi câinele)*, 1889

De la Vltava la Dunăre, de la Praga la Bratislava, pasagerii sunt transportaţi de trenul accelerat 275, clasa EuroCity. Pe lângă indicaţiile privind standardul de confort, acest cod feroviar conţine şi o anumită metafizică: dintr-un oraş de clasă europeană, garnitura de tren circulă spre un alt asemenea EuroCity. Expresul 275 se numeşte Slovan, adică „Slavul”, şi acest lucru nu este întâmplător: numele subliniază faptul că magistrala de oţel leagă două capitale surori, iar cea mai tânără dintre ele, Bratislava, spre deosebire de cea mai în vârstă, Praga, se mândreşte deschis cu originea ei slavă.

Această mândrie este îndreptăţită. La sfârşitul secolului al XIX-lea, promotorii culturii de origine slovacă Ján Kollár şi Pavel Šafárik, independent unul de altul, au formulat teoria aşa-numitei reciprocităţi slave. K&Š au elaborat concepţia atracţiei sociale şi culturale reciproce a popoarelor lumii slave, pe baza unităţii etnice, istorice şi spirituale. În acea perioadă, toate cele 15 popoare înrudite erau, politic vorbind, slavi sau austro-ungari, turci, germani sau ruşi. Elementul organizator al „sistemului reciprocităţii” era considerată Rusia, fiind la acea vreme singurul stat slav independent, deşi, în privinţa popoarelor „frăţeşti” care trăiau între graniţele imperiului lor, Romanovii duceau o politică mai aspră decât aveau Habsburgii

faţă de „slavii lor” şi chiar, în multe privinţe, mai aspră decât a otomanilor.

În fluxul miturilor care alimentau teoria reciprocităţii au intrat şi fluvii nemitologice. În conştiinţa maselor au primit statut istorico-folcloric fluviile Volga şi Nipru, Don şi Ural, Enisei şi Amur, Vltava şi Vistula, deşi nu toate au fost leagăne ale slavismului. Adepţii panslavismului considerau întemeiată şi teza „Dunărea este un fluviu slav”, întrucât pe cursurile mijlociu şi superior sunt situate teritoriile a şase popoare slave (slovacii, ruşii şi ucrainenii pe malul stâng; croaţii şi bulgarii pe malul drept; sârbii pe ambele maluri). În folclorul slovac şi în tradiţia literară slovacă, Dunărea a devenit destul de târziu creatoare de mituri, poate şi din cauză că asimilarea reală a malurilor Dunării de către slovaci este un eveniment al istoriei recente a acestui popor.

Praga, de unde am plecat spre Bratislava, era în perioada apariţiei „reciprocităţii” un centru provincial preponderent germanofon al landului austriac Boemia. Bratislava, spre care mă îndreptam venind de la Praga, se numea pe atunci Pozsony, în maghiară, sau Pressburg, în germană (din lat. Posonium; echivalentul slav Prešporok se utiliza rareori), şi era considerată de fapt o suburbie îndepărtată a Vienei, unde se stabileau nu numai meşteşugari germani şi negustori evrei, ci şi (din motive de ierarhie a demnitarilor curţii) aristocraţii maghiari. Unul dintre eroii romanului clasic al secolului al XIX-lea *Un nabab maghiar*, baronul filfizon Abellino Kárpáthy, caracterizează viitoarea capitală slovacă astfel: „La Pozsony poţi să mori de plictiseală. Singurul lucru demn de luat în seamă este berea”. Cu un secol în urmă, în oraşul cu o populaţie de 80.000 de locuitori, numai unul din opt sau din zece era slovac. Bratislava a primit actualul său nume în 1919, la câteva luni după constituirea Cehoslovaciei. Se consideră că acesta (într-o formă fonetică uşor diferită) a fost propus în 1837 de acelaşi slovac stabilit în Cehia, Pavel Jozef Šafárik. Studiind variantele medievale efemere ale numelui oraşului (Vratislaburgum, Braslav, Brezalauspurc), Šafárik a ajuns la concluzia eronată că întemeietorul capitalei actualei Slovacii a fost principele ceh Brzetislav I, care a domnit pe la mijlocul secolului al XI-lea. Cinstirea memoriei lui Brzetislav prin atribuirea numelui său unui oraş pe care acesta

nu l-a cunoscut nu a fost o greşeală gravă: la sfârşitul anului 1918, în semn de recunoştinţă faţă de preşedintele Statelor Unite, care a binecuvântat întemeierea statului comun al cehilor şi slovacilor, s-a propus schimbarea numelui Pozsony/Pressburg în Wilsonovo mesto („oraşul lui Wilson”). Totuşi, această idee radicală nu a avut o susţinere prea mare.

În istoriografia slovacă s-a fixat utilizarea oiconimului „Bratislava” pentru întregul trecut urban al aşezării (un mileniu). Uneori, această situaţie produce efecte comice. Interiorul principalei „cafenele vieneze” din Bratislava – cofetăria Mayer din Piaţa Centrală – păstrează stilul ceremonios al nostalgiei austro-ungare: cu bustul venerabilului Franz Joseph, cu o copie a portretului frumoasei împărătese Elisabeta, opera pictorului curţii, Franz Xaver Winterhalter. Pereţii cafenelei sunt plini de fotografii stilizate ale unor peisaje urbane de la începutul secolului trecut; pe toate aceste fotografii este trecut numele Bratislava. Franz Joseph şi Elisabeta, jigniţi, le privesc în tăcere, în schimb, cei mai numeroşi vizitatori ai cafenelei, turiştii japonezi şi spanioli, nu acordă nicio atenţie neconcordanţelor istorice.

Istoria Slovaciei, afirmă mulţi savanţi cunoscuţi, corifei ai slavisticii occidentale, precum Francis Dvornik şi Robert Seton-Watson, este în primul rând istoria poporului slovac, şi nu a statalităţii slovace. Claudio Magris scrie cu multă compasiune despre „mariajul milenar” cu ungurii, dezavantajos pentru slovaci, şi despre relaţiile complicate cu cehii. Această particularitate a dezvoltării naţionale, experienţa îndelungată a vieţii în robie într-un stat multinaţional, le oferă intelectualilor slovaci numeroase prilejuri pentru dezbateri publice şi motive de ofense patriotice. De pildă, se simt jigniţi că Jozef Šafárik, ca şi alţi promotori populari[1] sunt consideraţi la Praga doar „iluminişti de origine slovacă”. Custode al bibliotecii Universităţii Caroline din Praga, acest istoric şi lingvist pătruns de teoria reciprocităţii a revizuit regulile principiului metric al versificaţiei cehe, a introdus în practică disciplina ştiinţifică numită „arheologia slavă” şi, din raţiuni de comoditate, şi-a modificat pronunţia şi scrierea propriului nume de familie în Šafařík, mai familiar pentru ochii şi urechile cehilor. În prezent,

un bulevard şi universitatea din oraşul Košice poartă varianta slovacă a numelui savantului, în timp ce o stradă şi o placă memorială din Praga au adoptat varianta cehă.

Oamenii Dunării

Ján Kollár, poet şi slavist

S-a născut în 1793 în satul Mošovce. A studiat teologia la Liceul Luteran din Pozsony, iar din 1817 a locuit în Germania. La Yena, Kollár a întâlnit-o pe Wilhelmina Schmidt (istoricii slovaci o numesc „fiica unor descendenţi germanizaţi ai slavilor polabi”), dar nu s-a putut căsători cu aleasa inimii decât în 1835, din cauza împotrivirii părinţilor acesteia. Principala operă literară a lui Kollár, influenţată de Petrarca şi Dante, este poemul epic *Fiica Slavei*, în a cărui ultimă variantă 645 de sonete sunt reunite în cinci cânturi (cântul al treilea este intitulat „Dunărea”). Reflectând la destinele popoarelor, Amur, eroul liric al lui Kollár, rătăceşte pe pământurile triburilor slave, de la insulele baltice, până în Bavaria. Acţiunea cânturilor finale ale epopeii se desfăşoară în paradisul slav (Leta) şi în infern (Aheron). În paradis, Kollár o are drept călăuză pe Mina, care îi apare uneori ca o frumoasă fată din Yena, alteori ca fiica strămoaşei slavilor, zeiţa Slava. „Aşteaptă, am să-mi scot inima şi am s-o rup în două –/ O jumătate o voi da patriei, iar cealaltă i-o voi dărui ei”, exclamă poetul, neputându-se hotărî pe cine iubeşte mai mult: pe Mina sau pe slavi. Kollár numeşte Germania „groparul slavilor”, de aceea îşi populează infernul cu monarhi germani în genul lui Carol cel Mare:

e mult nu a mai răsunat glasul blând al Slavei
e la valurile înspumate ale Boltului, până la Dunărea albastră
de la trădătoarea Elba până în văile
ecredincioasei Vistule! Astăzi el a amuţit…
cine este vinovat de acest jaf strigător la cer?
ne a insultat toată omenirea într-un singur popor?
oşeşte de ruşine, invidioasă Teutonie,
cină a Slavei! Nimic nu va putea spăla de pe mâinile tale
urile de sânge vărsate în lupta cu Slava.

Poemul *Fiica Slavei* este scris în limba cehă, în dialectul pe baza căruia s-a dezvoltat ulterior limba slovacă literară. Unul dintre criticii acestui poem, care a suscitat un interes extraordinar şi a provocat un val de imitaţii în lumea slavă, scria: „Tot ce a considerat măreţ la triburile slave, Kollár a glorificat în versuri înflăcărate; tot ce a considerat nefast şi înjositor, a condamnat cu indignare profetică”. Lui Kollár i se atribuie paternitatea principalei lozinci a reciprocităţii slave: *Slávme slávne slávu slávov slávnych* (literal: „slăvi-vom cum se cuvine slava slăviţilor slavi!”). În anii 1836 şi 1837, Kollár a editat în limbile cehă şi germană tratatul *Despre reciprocitatea literară a diferitelor popoare şi dialecte slave*. Spre deosebire de L’udovít Štúr, care făcea propagandă dezvoltării limbii slovace literare, Kollár era de partea standardizării lingvistice pe baza limbilor rusă, poloneză, sârbo-croată („illirică”) şi cehă. La Pesta, unde Kollár a fost pastor timp de trei decenii, ideile sale nu au găsit adepţi: mulţimea râdea de predicator, iar enoriaşii îi organizau concerte de miorlăituri. Kollár s-a adăpostit de maghiarime la autorităţile austriece.

În trei ore şi jumătate de mers cu trenul am reuşit să beau câteva porţii de cafea din păhărele de carton şi să răsfoiesc cartea lui Stanislav Kirschbaum *Istoria Slovaciei: lupta pentru supravieţuire*. În traducere din limba germană, Kirschbaum înseamnă „vişin”. Livezile de pomi fructiferi care mi se perindau prin faţa ochilor în goana trenului mi s-au părut o coincidenţă amuzantă, care, ce-i drept, îmi abătea atenţia de la lectură. Cartea lui Kirschbaum, considerată primul studiu complex de istorie a Slovaciei în limba engleză, prezintă un punct de vedere subiectiv, întrucât este scrisă de pe poziţiile autonomismului radical slovac. Este totuşi o lucrare inteligentă şi instructivă. Într-o oarecare măsură, ideile autorului sunt explicabile prin faptul că tatăl său, publicistul Jozef Kirschbaum, a jucat el însuşi un rol în istoria Slovaciei. În perioada interbelică, Kirschbaum-senior, sub pseudonimul ingenios Marian Čerešňa, a publicat texte despre utilitatea independenţei naţionale. Ulterior a deţinut funcţii de partid şi diplomatice în Republica Slovacă profascistă, ai cărei soldaţi au participat la al Doilea Război Mondial de partea Puterilor Axei, luptând (ce-i drept, fără prea mult eroism, uneori se predau în masă) împotriva Armatei Roşii în Ucraina şi în regiunile din sudul Rusiei. Cu toate acestea, cel mai bun pilot militar slovac, Ján Režňák, a primit Crucea de Fier şi a doborât cel puţin 32 de avioane sovietice. Jozef Kirschbaum a trebuit să petreacă 50 de ani din viaţă în Canada, unde s-a mutat în 1949 împreună cu fiul său Stanislav, pe atunci elev la şcoala primară.

Şase ani de independenţă sub tutela Germaniei naziste le-au adus slovacilor o controversată experienţă de organizare a statului, combinând soluţionarea problemelor dezvoltării naţiunii cu campaniile de persecuţie a evreilor şi practica clericală radicală. După război, preşedintele destituit al Republicii Slovace, preotul Jozef Tiso, şi prim-ministrul Vojtech Tuka au fost declaraţi criminali de război. Conform sentinţei unui proces popular rapid, ambii au fost spânzuraţi în curtea interioară a Palatului de Justiţie din Bratislava. Politicienii slovaci contemporani, cu foarte rare excepţii, nu consideră noul stat independent urmaş al republicii lui Tiso, preferând să-şi amintească, în legătură cu evenimentele din perioada războiului, de tradiţiile luptei partizanilor împotriva fasciştilor.

Condamnând colaborarea cu Reichul a „acelei” Slovacii, Stanislav Kirschbaum se străduieşte să construiască în cartea sa un sistem al protecţiei ideologice, conform căruia chiar şi o independenţă firavă, cu aliaţi neputincioşi, este totuşi preferabilă convieţuirii în condiţii de subordonare efectivă cu alte popoare, fie ele şi prietene. Autorul *Luptei pentru supravieţuire* scrie cu amărăciune: slovacii „şi-au ratat istoria”. Ulterior, renaşterea naţională aproape că a lăsat acest popor fără statalitate.

Istoria secolului XX i-a măsurat Slovaciei 172 de kilometri de Dunăre. Hidrografii afirmă că la graniţa slovaco-austriacă, lângă Poarta Devín, începe cursul mijlociu al Dunării. De aici fluviul îşi croieşte drum spre Carpaţii Mici şi, după impactul cu ramificaţiile acestor munţi, nu prea înalţi, la 200 de kilometri în aval coteşte brusc spre sud, în inima Ungariei. Cu un sfert de secol în urmă, Devín era frontiera interzisă dintre două lumi. În încercarea de a fugi în Occident, din Slovacia în Austria, pe acest mic segment au murit 62 de oameni. Au fost împuşcaţi de santinelele din turnurile de observaţie, s-au înecat în Dunăre sau în Morava, s-au electrocutat atingând gardul de sârmă ghimpată. Fragmente din fâşia de graniţă demontată după „revoluţia de catifea” s-au păstrat până astăzi; intrarea Slovaciei în Uniunea Europeană a golit de sens aceste petice din „Cortina de Fier”, mormanele ruginite de sârmă ghimpată.

Cursul Dunării coincide cu graniţa slovaco-austriacă numai pe o mică porţiune: fluviul intră în Slovacia sub un unghi aproape drept. Malul drept al Dunării – circa 100 de kilometri pătraţi incluşi astăzi integral în perimetrul oraşului – a fost tăiat de Cehoslovacia nou-creată în 1920, conform Tratatului de la Trianon[2], care a privat Budapesta inclusiv de teritoriile sale cele mai vestice în avantajul Vienei şi Pragăi; a mai ciupit ceva şi la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. La mijlocul secolului trecut, în afară de câteva sate şi de portul fluvial, pe teritoriul actualei Bratislava erau amplasate lagăre: la început lagăre naziste „de muncă” pentru evrei, apoi lagăre cehoslovace de tranzit pentru unguri. În prezent, aici, la graniţa nevăzută dintre trei state, viaţa se desfăşoară paşnic, în bună vecinătate. Absorbit de studierea malurilor Dunării şi cotind într-o direcţie

greşită în tempo de marş, era să mă îndrept pe drumul Schengen, pe lângă un lan de porumb, din Slovacia în Ungaria, spre punctul de trecere şi control acum inexistent Rusovce-Rajka. De faptul că treci dintr-o ţară în alta te anunţă doar indicatoarele rutiere albastre; pădurea, câmpiile, drumul sunt la fel.

La Bratislava toată lumea este de părere că originea Slovaciei, din toate punctele de vedere – şi geografic, şi istoric –, este în ruinele castelului Devín. De pe versantul înalt şi abrupt (zidurile pe jumătate distruse înconjoară vârful colinei) se vede foarte bine cu câtă plăcere primeşte Dunărea cea tulbure apele verzui ca sticla ale Moravei. Cu aproape 2.000 de ani în urmă, pe această stâncă, deasupra confluenţei celor două ape, pe locul unei aşezări celtice, au apărut nişte fortificaţii romane. După alte şapte sau opt secole, castelul, menţionat în vechile cronici germane sub numele Dowina, a devenit un punct de rezistenţă al vechilor slavi. Devín, care în 864 a fost cu siguranţă asediat de nepotul lui Carol cel Mare, Ludovic la II-lea Germanicul, a jucat un rol important în apărarea Moraviei Mari împotriva francilor. În secolul al IX-lea şi la începutul secolului al X-lea, această formaţiune statală, citim în cărţile de istorie, a unit, deşi nu pentru multă vreme, sub autoritatea dinastiei princiare a Mojmírizilor, teritorii destul de vaste ale Europei Centrale. În perioada înfloritoare a istoriei sale, Devín a fost santinela expansiunii Moraviei Mari, deşi ceea ce a mai rămas din cetate în ziua de azi au construit şi reconstruit noii ei stăpâni, ungurii. Ajungând în interiorul teritoriilor Habsburgilor, Devín şi-a pierdut importanţa de post de graniţă, trecând de la o familie maghiară la alta. Conturul actual al ruinelor castelului s-a format cu 200 de ani în urmă, după ce trupele lui Napoleon l-au aruncat în aer. Devín nu a mai fost restaurat de atunci, s-a făcut numai ordine în perimetru, pentru a conferi sumbrelor ruine antice un aspect distins.

Actualmente, în vastul complex muzeal Devín domneşte spiritul slovac. Concepţia continuităţii istorice este susţinută de un citat înălţător din opera unui important iluminist, L’udovít Štúr, turnat în bronzul unei plăci memoriale, precum şi dimensiunile mari ale parcului expoziţiei, cu sculpturi, ruine,

bănci, felinare şi puternicul curs al Dunării, dincolo de care, dacă privim de pe colina Devín, se deschid cele mai îndepărtate zări. Şesurile întinse şi vastele suprafeţe împădurite ale Austriei (pe ruinele cetăţii se recepţionează posturile FM germanofone, iar telefoanele primesc mesaje de salut de la *provider*-ii austrieci de telefonie mobilă), extremitatea sud-estică a Câmpiei Moraviei, unde a avut loc una dintre cele mai importante bătălii ale Evului Mediu. În 1278, locuitorii teritoriilor din împrejurimi au luat parte la bătălia de la Dürnkrut alături de trupele maghiare, aliate cu armatele hanului cumanilor (poloveţilor) şi ale împăratului Sfântului Imperiu Roman. Toate aceste trupe au luptat împotriva armatei războinicului rege ceh Přemysl Ottokar al II-lea, care şi-a pierdut viaţa pe câmpul de luptă. Moartea lui a însemnat începutul celor 640 de ani de dominaţie a Habsburgilor în Europa Centrală, influenţând în mod hotărâtor destinul istoric pentru zeci de popoare, inclusiv pentru cehi, polonezi, unguri şi slovaci. În contextul actual, bătălia de la Dürnkrut nu prezintă prea multă însemnătate pentru Devín, ea având loc mult mai târziu de epoca dinastiei Mojmírizilor, „vechii slovaci”. Din punct de vedere ideologic, Devín reprezintă istoria acestei dinastii. Studiul izvoarelor istorice permite următoarea concluzie: principala contribuţie a acestei dinastii la dezvoltarea lumii slave constă în faptul că principele Rostislav i-a invitat la momentul oportun, în anul 862, pe pământurile Moraviei Mari pe propovăduitorii Kiril şi Metodiu. Călugării greci au petrecut trei ani în această misiune. Au tradus în limba slavă veche, codificată de ei anterior, texte bisericeşti, au iniţiat populaţia locală în utilizarea alfabetului glagolitic. Alfabetul chirilic, folosit în prezent şi la Moscova, şi la Kiev, şi la Sofia, a fost inventat de ucenicii celor doi fraţi şi a primit numele celui mai tânăr. În 869, Kiril s-a stins din viaţă la Roma, iar Metodiu, în pofida uneltirilor clerului latino-german, a mai revenit de două ori în nord: îi boteza pe principii şi oamenii simpli din partea locului, oficia serviciul divin, scria cărţi patristice. Toate acestea îi dau dreptul oricărui oraş sau orăşel slovac să amplaseze în piaţa centrală, dacă nu este ocupată deja de alte monumente, o statuie a „povăţuitorilor slavilor”.

De acest drept a uzat şi orăşelul Devín (districtul IV al Bratislavei), situat în apropierea castelului: biserica Sfânta Cruce

are o sculptură tipică a sfinţilor fraţi. De jur împrejur – peisaj static provincial: o piaţă cu un rond de flori, berăria, casa de cultură de tip socialist. Despre Moravia Mare, care s-a menţinut pe harta Europei Centrale doar 85 de ani, locuitorii Devínului ştiu, probabil, foarte puţine lucruri. De fapt, nici istoricii de profesie nu ştiu mai multe despre acest principat, întrucât civilizaţia Moraviei Mari nu prea a lăsat urme ale existenţei sale. Cu toate acestea, în Bratislava a căpătat popularitate o şcoală de cercetare care îi consideră pe Mojmírizi nu doar suverani ai vechilor slavi, ci şi „vechi slovaci”. Schiţând mai distinct urmele istorice pe jumătate şterse, la aceeaşi concluzie a ajuns şi Stanislav Kirschbaum. La intrarea în principala cetate naţională slovacă, Bratislava, în anul 2010 a fost amplasată statuia ecvestră a celui mai războinic şi mai biruitor dintre Mojmírizi, prinţul Svatopluk (Sviatopolk). Realizarea statuii prinţului a fost încredinţată sculptorului Ján Kulich, care a creat în anii 1950 statuia lui V.I. Lenin, monumentele soldaţilor sovietici eliberatori şi eroilor slovaci, confirmaţi în această calitate de autorităţile comuniste. Artist cu experienţă, Kulich a pus în mâna bătrânului principe un scut cu imaginea unei cruci, care reproducea simbolistica statului slovac profascist, ce cocheta şi el cu amintirea Mojmírizilor. După prima dezbatere publică, scutul a fost modificat, deşi sensul apariţiei monumentului – să demonstreze că statalitatea slovacă a apărut pe malurile Dunării înainte de apariţia triburilor maghiare migratoare pe aceste meleaguri – este evident şi fără tot felul de cruci. Statuia călăreţului a fost realizată în maniera plastică adecvată, desigur, dinamicii construirii statului slovac.

Svatopluk cel de bronz stă cu faţa spre malul drept al Dunării, unde pe locul fostului sat german Engerau (germ. Valea Îngustă), la mijlocul anilor 1970, a început construirea masivă de locuinţe. Raionul Petržalka, cu o populaţie de 115.000 de locuitori, reprezintă un monument al arhitecturii Slovaciei socialiste, care impresionează în anumite privinţe la fel de mult ca operele arhitecţilor antici. În limba rusă, Petržalka s-ar fi numit Petruşkino sau Petruşkovo (*петрушка*[3]* în slovacă – *peteršilj*): cândva, pe teritoriile de la malul Dunării, pe fostele câmpii şi lunci înguste, oamenii se ocupau cu legumicultura şi

pomicultura. Şirurile nesfârşite de blocuri şi cutii din Petržalka, vesel colorate, nu arată atât de sumbru precum cartierele moscovite ale navetiştilor din epoca socialismului dezvoltat. Însă unele caracteristici ale cartierelor Ceriomuşki şi Troparev sunt evidente în aspectul cartierului Petržalka: grupuri unificate de blocuri cu patru, nouă, douăsprezece etaje, cu mai multe scări, curţi interioare golaşe şi posomorâte, lipsa schizofrenică a unui centru, încercările îndoielnice de a cârpi ceea ce a început să se distrugă înainte de termenele stabilite şi de a reconstrui ceea ce, oricât ai reconstrui, va avea oricum un aspect de paragină. Arhitectul Stanislav Talaš a proiectat acest oraş slovac al viitorului muncitoresc de pe malul Dunării ca pe un ansamblu de trei complexuri cu nume naturale: Dvorî, Luga, Roşci[4*], dar cum să deosebeşti luncile cu blocuri de crângurile din panouri prefabricate? Acum Petržalka este dotată cu tot arsenalul capitalei: Aupark Shopping Center, zona comercială Danubia, promenada Petržalske korzo, Universitatea Economică, pistă pentru jogging cu strat superior sintetic, clădirile înalte ale centrelor de afaceri Technopol şi Vienna Gates. Tabloul urbanistic este însufleţit de parcul din apropierea fluviului, construit încă din secolul al XVIII-lea şi, din fericire, netăiat, care astăzi poartă numele poetului romantic Janko Kráľ; două lacuri artificiale unde se spune că iernează lebede; un canal de drenaj, cândva un fost braţ al Dunării care a fost izolat de fluviu acum o jumătate de secol printr-un perete subteran din argilă.

Jurnaliştii locali nu mai numesc Petržalka aşa cum îi spuneau înainte, „Bronxul Bratislavei”. Se spune că infracţionalitatea stradală a început să scadă, că traficul cu stupefiante a încetat să mai fie agresiv, că numărul sinuciderilor nu depăşeşte indicatorii naţionali generali. Într-o dimineaţă frumoasă de vară, făcând turul cartierului Petržalka pe bicicletă, eşti tentat să crezi toate acestea, însă realitatea sumbră a unui amurg de februarie bănuiesc că-ţi poate sugera cu totul altceva.

Din punct de vedere ideologic, noua Petržalka suprapopulată prezintă o importanţă deosebită pentru concepţia vechii Slovacii. Tocmai aceste jungle din beton au transformat Bratislava într-un megalopolis potrivit standardelor europene,

cu toate particularităţile culturale şi plăgile sociale cunoscute germanilor sau francezilor sau măcar suedezilor. Petržalka a fost cea care a adăugat forţă slovacă Bratislavei, în trecutul căreia sunt o mie de ani de statalitate străină şi două secole şi jumătate de statut maghiar, şi nu de capitală slovacă de încoronare, pentru că slovacii nu au avut regi „proprii”[5][1]. Petržalka a adăpostit în sutele de cuşti supraetajate pentru iepuri o treime din populaţia urbană – muncitorii de la rafinăria de petrol Slovnaft şi de la fabrica de anvelope Matador, angajaţii uzinei de asamblare a automobilelor Volkswagen, profesorii din învăţământul gimnazial şi surorile medicale ale policlinicilor raionale, funcţionarii municipali şi sergenţii de poliţie, vânzătorii din magazinele universale şi casierele din hipermarketuri, toţi laolaltă alcătuiesc Slovacia modernă. Petržalka îşi păstrează identitatea slovacă la fel de temeinic ca şi oraşul vechi Devín, pentru că trecutul scurt al cartierului social este imposibil de reinventat. Nu întâmplător priveşte aprobator, de peste Dunăre, la Petržalka bătrânul slovac de bronz Svatopluk.

Am revenit în centrul oraşului pe marele pod al Insurecţiei Naţionale Slovace[6] (în prezent i se spune simplu: Podul Nou); în partea superioară a pilonului podului este amenajat modernul restaurant UFO Watch, Taste, Groove. În perioada socialistă, restaurantul se numea simplu, fără pompă, Bistriţa (există un râu slovac cu acest nume). Perioada aceea, când frumuseţea Bratislavei era admirată de la înălţimea zborului păsărilor numai de activiştii de partid, a trecut. În prezent vi se propune să priviţi (*watch*) în toate direcţiile de la balcoanele UFO, la o măsuţă a restaurantului UFO să gustaţi (*taste*) din preparatele unei bucătării rafinate, iar la barul UFO să „simţiţi” (*groove*), cum ar spune un critic de muzică rock, ritmul mişcării.

Atât din restaurantul UFO, cât şi de la mijlocul podului se vede foarte bine faptul că Bratislavei îi lipseşte forţa unui megalopolis, caracterul de capitală, pentru a îmbrăţişa Dunărea cu toată puterea ei slovacă, transformând-o într-o magistrală fluvială internă cu lăţimea de 300 de metri. De-a lungul secolelor, nici locuitorii din Pozsony nu s-au apucat să

construiască masiv pe malul drept, înţelegând că oricum oraşul nu are destul potenţial, anvergură, bogăţie, de aceea au construit „dincolo” doar un parc orăşenesc umbros, plăcut ochiului, cu alei şi chioşcuri; pe „valea îngustă” au amenajat o vastă zonă verde. Urbanismul şi-a impus legile, dar situaţia nu s-a schimbat: oamenii din Petržalka traversează Dunărea pe poduri, evident, nu pentru a merge „în centru”, ci exclusiv „în oraş”. Structurile arhitecturale vechi şi noi nu s-au contopit deocamdată.

La Bratislava, malurile Dunării comunică prin cinci poduri. Primul dintre ele (numit acum, logic, Podul Vechi) a fost construit în 1891 şi a primit la inaugurare, conform legii, numele împăratului Austriei şi regelui Ungariei Franz Joseph; în primele luni de guvernare republicană s-a numit Podul Štefánik[7]. După al Doilea Război Mondial, destinul podului distrus de hitlerişti s-a complicat: a primit un nume nou (Podul Armatei Roşii), a fost reparat de mântuială, s-a degradat şi, în cele din urmă, s-a transformat într-un obiectiv în continuă reconstrucţie. Ultimele reparaţii capitale s-au încheiat în 2011: podul a fost adaptat pentru a fi utilizat de pietoni şi de biciclişti, precum şi pentru circulaţia tramvaielor.

Pe distanţa de un kilometru dintre Podul Vechi şi Podul Nou începe întregul centru istoric al Bratislavei. La sfârşitul anilor 1960, când, în legătură cu naşterea cartierului Petržalka a apărut şi ideea construirii unui pod elegant, fără piloni, o parte semnificativă din Podhradie, raionul Vydrica şi practic tot cartierul evreiesc au fost demolate, întrucât spre pod trebuia să ducă o autostradă largă, trecută pe hărţi cu numele de Strada Oraşului Vechi. Ea desparte Bratislavský Hrad de oraşul condus odinioară de stăpânii acestui castel-palat puţin cam sumbru. E drept că pe la mijlocul secolului al XVIII-lea Hrad (în tradiţia maghiară – cetatea Pozsony) şi-a pierdut însemnătatea administrativă şi uriaşa clădire a ajuns să găzduiască un seminar catolic. În 1811, castelul a ars, iar lucrările de restaurare au demarat abia în comunism. Localnicii glumeţi poreclesc acest palat greoi, din piatră albă, „taburetul răsturnat”, din cauza turnurilor de la colţurile clădirii dreptunghiulare, care seamănă, într-adevăr, cu picioarele unui scaun. După ce a

restaurat în sfârşit Hrad (aşa cum arăta cetatea pe timpul Mariei Tereza), puterea populară s-a apucat şi de principala magistrală urbană.

Şefii instituţiilor care se ocupă cu construcţia de drumuri şi poduri au soluţionat în acelaşi timp şi problemele ideologice: această autostradă menită să fluidizeze traficul transdunărean a fost practic lipită de catedrala Sfântul Martin. Ea trece pe lângă catedrală, urâţind-o şi acoperind-o, privând-o de spaţiu. Cândva, această catedrală se afla în interiorul zidurilor medievale ale cetăţii; păi, dacă-i aşa, de ce să nu fie zidită şi într-o estacadă a şoselei? În alegerea acestei abordări arhitecturale şi-a spus cuvântul nu numai dispreţul faţă de istorie şi religie, ci s-a ţinut cont cu subtilitate şi de particularităţile relaţiilor naţionale. Pentru că în catedrala Sfântul Martin au avut loc timp de aproape trei secole ceremoniile de încoronare a Habsburgilor în calitate de monarhi unguri. La mijlocul secolului al XIX-lea, pentru a-i sublinia însemnătatea sacră, în vârful ascuţit al catedralei din Pozsony a fost aşezat un model al coroanei ungare, cu diametrul de peste un metru, cântărind un chintal şi jumătate. De jos, evident, nu se vede mare lucru şi de aceea, în anul 2010, când coroana a fost din nou acoperită cu un strat de aur, a fost expusă în catedrală, pentru a putea fi văzută de oricine[8]. Au trecut deja aproape cinci decenii de când catedrala Sfântul Martin are portalul principal îndreptat spre autostradă; la un minut de mers, sub pilonii de beton ai podului se află nodul principal al curselor de autobuze, răspândind în jur miros de benzină şi de toaletă. Odinioară, în faţa catedralei era o sinagogă din Evul Mediu, dar de aceasta chiar nu i-a fost milă nimănui. Cândva, cetatea de pe colină şi catedrala de la poalele colinei erau două părţi ale aceluiaşi întreg, simbolurile unităţii laice şi forţei spirituale, semnele legământului regelui cu Dumnezeu şi ale încrederii pe care Atotputernicul i-o acorda regelui. Nu întâmplător, şi catedrala, şi castelul au fost aşezate cu faţa spre Dunăre. În prezent, această aşezare nu mai e vizibilă absolut deloc.

Pozsony, secolul al XVII-lea

La Muzeul oraşului Bratislava mi-a atras atenţia un exponat amuzant – o ţintă de tir decorativă, realizată în 1827 şi intitulată *Patinaj pe Dunăre*. Un tablou pictat în ulei pe lemn în maniera peisajelor hibernale ale lui Pieter Bruegel cel Bătrân: cui i-ar trece prin cap să tragă un glonte în acest obiect? Nişte omuleţi fără griji alunecă pe suprafaţa gheţii. Băieţii poartă surtuce multicolore şi mănuşi îmblănite, fetele au şorţuri elegante şi bonete albe, o mulţime pestriţă de copilandri, nimeni nu a căzut, nimeni nu s-a lovit… Alături este expus un desen mult mai ispititor pentru un trăgător neastâmpărat: *Portretul primarului Franz Kumpfmüller pe fondul Castelului Bratislava* (trebuie să presupunem totuşi „pe fondul cetăţii Pozsony”). Un bărbat mustăcios cu o expresie plină de importanţă întipărită pe chip, în uniformă de ofiţer de husari, cu dolman şi manta îmblănită; privirea aspră îndreptată spre pictor, mâna pe mânerul sabiei, iar în spate, zidurile şi turnurile „taburetului răsturnat”. Două subiecte simple, datând aproximativ din aceeaşi perioadă: puterea şi supuşii, înaltul demnitar şi burghezia, datoria de curtean şi distracţiile plebei, gerul şi soarele, gheaţa şi piatra.

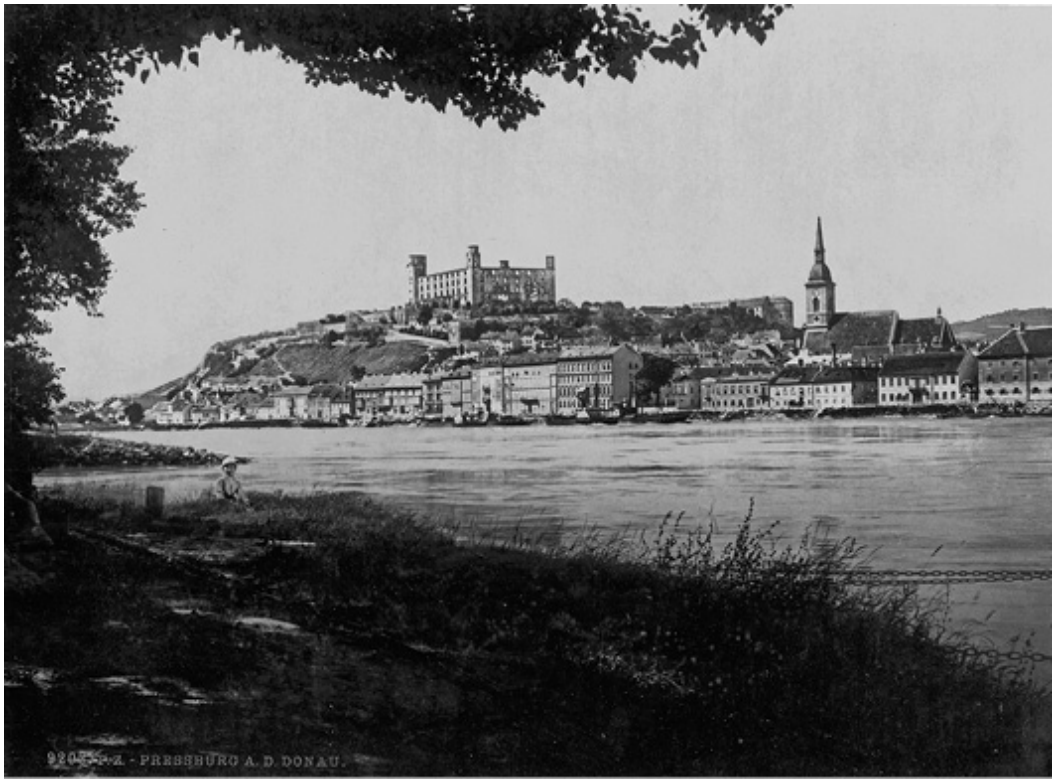

Cetatea Pozsony, ilustrată din anul 1900

În acea perioadă, relaţiile omului cu fluviul erau mai simple, mai intime şi, probabil, mai primejdioase decât în prezent. Acum nimănui nu i-ar trece prin minte să-şi spele rufele în Dunăre sau să iasă cu patinele pe fluviu. Dunărea nu mai este de mult folosită pentru astfel de activităţi: fluviul este despărţit de cartierele oraşului cu stâlpi din piatră şi balustrade din oţel. Debarcaderele sunt un fel de intermediari între apă şi pământ. Eu am numărat opt sau nouă astfel de pontoane acostate de-a lungul promenadei asfaltate – de la cheiul care poartă numele preotului protestant şi scriitorului creştin Dušan Fajnor, la cheiul care poartă numele generalului comunist, preşedinte al Cehoslovaciei, Ludvík Svoboda. Totul e firesc: viaţa pe fluviu a fost înlocuită cu viaţa lângă fluviu, în timp ce fluviul se îndepărtează tot mai mult de viaţă, încetând să mai fie o parte componentă a marelui oraş.

Cea mai utilizată caracterizare a Bratislavei este „frumoasa dunăreană”. În ceea ce mă priveşte, Bratislava este mai degrabă drăguţă: înfăţişarea ei nu are nimic ce nu ai putea întâlni şi în altă parte – stilul său, în proporţii uneori reuşite, este un

amestec între secesionismul vienez şi barocul praghez, cu un adaos din farmecul arhitecturii religioase maghiare. Aproape toate obiectivele istorice pe care slovacii au reuşit sau au vrut să le conserve la Bratislava sunt prezentate fără ostentaţie, fără a deranja privirea. Iată, de pildă, Fântâna Ganymede din faţa Teatrului Naţional, un model al arhitecturii imperiului, cu ţestoase şi broscuţe din bronz pe marginile bazinului. Iată şi birtul cu firma respectabilă „Cel mai vechi restaurant chinezesc din Bratislava". Iată clubul Nue Spirit, însemnând probabil „noul spirit", cu un program nocturn tropical disco. Totul cum se cuvine: poate nu chiar ca la vecini, poate puţin mai modest, câte ceva pe alocuri, poate, în manieră proprie. Un oraş curăţel, compact, care în lipsa luxului se îngrijeşte de confort şi de reputaţie, ştergând sârguincios de pe străzi şi din pieţe toate lucrurile cu care este ruşinos sau penibil să te mândreşti: topografia comunistă, urâţenia din piatră a epocii trecute şi, într-o oarecare sau chiar semnificativă măsură, caracterul maghiar înnăscut. Bratislava este o capitală provincială care şi-a găsit liniştea în acest statut. Turiştii se opresc aici pentru o zi sau două, venind din ceremonioasa Viena, din Budapesta cea somptuoasă, din Praga cea stilată. Se pare totuşi că niciun oaspete nu a regretat timpul petrecut la Bratislava: aceasta are farmecul său, aici toţi conştientizează faptul că centralitatea vieţii europene are loc fără participarea Slovaciei, cea mai central-europeană republică.

Nu tuturor celor care privesc panorama Dunării la Bratislava li se taie răsuflarea de admiraţie. Se consideră că cea mai bună platformă de observaţie din oraş o oferă colina pe care cu o jumătate de secol în urmă a fost construit Slavin, panteonul sovietic al îndureratei recunoştinţe. Dacă Ján Kollár s-ar fi născut cu un secol mai târziu, ar fi scris, urcând spre Slavin, o odă solemnă închinată eroilor căzuţi, plecaţi pentru totdeauna spre o Walhalla a slavilor. În mod oficial, Slavin e un simbol al victoriei asupra fascismului, însă în realitate acest monument este un simbol al spiritului de sacrificiu şi al morţii, o uriaşă necropolă a Armatei Roşii, fără egal pe malurile Dunării. Profesorul Ján Svetlík, care a răspuns de proiectarea şi construcţia memorialului pentru circa 7.000 de ostaşi, a

respectat două tradiţii arhitecturale: clasicismul monumental sovietic al lui Evgheni Vucetici[9] şi canonul german al construcţiilor funerare gigantice al lui Bruno Schmitz[10]. Svetlík a urmat strict regulile ritualurilor militare: unii soldaţi de granit de pe basorelief depun jurământul lângă drapel, alţi soldaţi incluşi în compoziţie luptă cu un duşman nevăzut, alţii se apleacă deasupra camarazilor ucişi. Fete slovace din bronz duc flori în semn de recunoştinţă faţă de eliberatorii ucişi care îşi dorm somnul de veci, probabil, sub imnurile zeiţei Slava. La o înălţime de 40 de metri deasupra colonadei panteonului (dincolo de uşile metalice masive se află un sarcofag greu din marmură albă) mai este un soldat din bronz, cel mai important, înfăţişat desfăşurând, asemenea unui înger, încă un steag din bronz, principalul. În 1960, din motive lesne de înţeles, nimeni nu s-a gândit să pună o cruce cât de mică deasupra miilor de morminte slave. Greşeala a fost corectată relativ recent: crucea din lemn, amplasată nu departe de mormântul locotenentului de gardă Aleksandr Kovbasa, situat în capătul unui lung şir mortuar, arată proaspăt geluită. Pe panta colinei, mai jos de această cruce, este un cimitir de rămurele uscate de brad şi sticle goale din plastic.

În Slovacia, atitudinea faţă de amestecul rus şi sovietic în istoria statului şi a naţiunii este mai ponderată decât în ţările vecine – Cehia, Ungaria, Polonia. Corpul imperial expediţionar comandat de generalul Ivan Paskevici, care l-a ajutat pe tânărul împărat Franz Joseph să înăbuşe Revoluţia maghiară din 1848-1849[11], nu este considerat în Slovacia un corp de armată punitiv. Chiar în perioada aceea, iluminiştii slovaci s-au adresat pentru prima dată autorităţilor maghiare printr-o petiţie în care solicitau recunoaşterea drepturilor naţionale ale slovacilor, primind drept răspuns un refuz şi represalii. Ultima schimbare a orânduirii sociale nu a spulberat complet rusofilia localnicilor, deşi perspectivele evoluţiei politice în Slovacia sunt legate univoc nu de Moscova, ci de Bruxelles.

Un alt monument al ostaşilor sovietici, realizat cu destul bun-gust, se află în Piaţa Centrală a Bratislavei. Pe chei este amplasat un monument al marinarilor flotilei dunărene sovietice. Aceste monumente nu sunt împrejmuite cu garduri, ca la Budapesta.

Aici nimeni nu le-a vopsit în roz, ca la Praga sau Sofia. Invazia din 1968 a lăsat o amintire neagră, totuşi represaliile care au urmat, vizând elita liberală cehă, au fost însoţite şi de modificarea echilibrului relaţiilor federative dintre Praga şi Bratislava în domeniile cultural şi politic, în avantajul Slovaciei. Aşa încât preşedinţii Slovaciei independente depun şi în prezent flori la memorialul Slavin, în fiecare an, pe 4 aprilie, de ziua eliberării Bratislavei de fascişti. Ceea ce, din păcate, nu face ca monumentul să fie mai frecventat de oameni. Totul respectă tradiţia sovietică: nimeni şi nimic nu a fost uitat, nici păsările nu cântă aici. Prin crăpăturile din lespezile de pe morminte îşi fac loc smocuri de iarbă. De pe vârful dealului ar trebui să se deschidă o panoramă spre Carpaţii Mici, însă lanţul muntos din depărtare îl poate admira, probabil, doar stegarul din bronz. În schimb, Dunărea se vede foarte bine: o panglică cenuşiu-argintie când vremea e însorită şi de un cenuşiu tulbure când este timp ploios: fluviul împrumută culoarea lespezilor de beton din cimitirul slav.

Prozatorul ucrainean combatant pe front Oleksandr (Oles) Honcear a evocat eroismul ostaşilor sovietici care i-au eliberat pe români, pe unguri, pe slovaci, pe cehi de fascism, imediat ce această eliberare a fost confirmată de împărţirea postbelică a Europei. Între anii 1946 şi 1948 el şi-a publicat, mai întâi la Kiev, apoi la Moscova, opera de debut – trilogia *Stegarii*[12*], consecventă concepţiilor Kremlinului privind misiunea literaturii realismului socialist. Epopeea lui Honcear narează despre înaintarea Armatei Roşii prin Carpaţi (pe care îi numeşte Alpii Transilvaniei), eliberarea Budapestei şi luptele din Cehoslovacia; totul se încheie cu intrarea trupelor sovietice în Praga. Luptând cu duşmanul, locotenentul Evgheni Cernîş, personajul principal al trilogiei (al cărei autor a fost distins cu un premiu Lenin şi cu două premii Stalin) şi în acelaşi timp un alter ego al scriitorului, reflectează nu numai la sensul propriei vieţi şi la iubirea pentru felcerul militar Şura Iasnogorskaia (conform tiparelor genului literar, aceasta moare cu puţin timp înainte de Victorie), ci şi la probleme politice de diferite grade de complexitate. La întrebarea privind modul în care a reuşit Armata Roşie „să atragă atât de uşor” popoarele care anterior au

luptat de partea Germaniei naziste sau care au răbdat supuse jugul fascismului, Cernîş găseşte un răspuns simplu: „Numai cu adevărul luptei noastre, numai cu vinul libertăţii”.

În URSS şi în ţările cu democraţie populară, chiar dacă deschisă, cu puternice trăsături autohtone, nu numai după criteriile actuale, cărţile scrise de Honcear despre Carpaţi şi Dunăre au fost reeditate de peste o sută (!) de ori. Nu numai în virtutea talentului literar, ci şi din considerente de utilitate socială, Honcear (nu toate cărţile sale respectau canoanele vremii ale literaturii sovietice) este considerat un clasic şi în Ucraina contemporană. Având o vârstă înaintată, scriitorul pasionat de ideile renaşterii naţionale a murit după dezmembrarea Uniunii Sovietice, deci a apucat să vadă prăbuşirea lumii politice rezultate în urma celui de-al Doilea Război Mondial. Una dintre cărţile trilogiei *Stegarii* se numeşte *Dunărea albastră*, deşi autorul ei a văzut şi singur care este de fapt culoarea Dunării. Utilizarea mitului straussian în crearea unei imagini literare simple este, desigur, justificată: fluviul albastru ca seninul cerului este pentru scriitorul sovietic un simbol al victoriei asupra fascismului şi al unui viitor postbelic fericit. Iată un citat din roman: în răgazul dintre lupte, soldaţii sovietici stau de vorbă.

— De ce este Niprul atât de albastru?

— De la cer.

— Deci tu crezi că şi Dunărea este la fel?

— Vara, poate că-i la fel… De la cer. Văzduhul e complet albastru, azuriu…

— Acum Dunărea cred că e ca oţelul, s-a amestecat gânditor în discuţie Saşa Siverţev. La fel ca Neva (Siverţev era de loc din Leningrad). Ştii, fluviile, ca şi oamenii, îşi schimbă dispoziţia. Când au sufletul senin, sunt de culoare albastră, când sunt zbuciumate, se întunecă.

Comparaţiile poetice ale eroului literar mă tem că n-ar fi fost pe placul cenzorilor partidului, dacă ar fi fost mai atenţi în timpul lecturii romanelor lui Honcear: în viaţa socialistă, când se presupune că „sufletul e senin”, Dunărea şi-a păstrat culoarea obişnuită. Totuşi, percepţia romantică a fluviului de către cei care trăiesc pe malurile sale este pe deplin firească. Capitala Slovaciei îi plăteşte acestui romantism obişnuitul tribut: la Bratislava am locuit pe Strada Dunării (care nu ieşea la Dunăre), am luat micul dejun la cafeneaua Danubia, am cumpărat

suvenire de la magazinul universal Dunaj. Lista poate continua şi datorită faptului că la Bratislava bazele tradiţiei cinstirii fluviului au fost puse, evident, nu acum. Istoricii slovaci afirmă că numele grecesc al oraşului – Istropolis („oraşul de pe Dunăre”) – era utilizat din secolul al IX-lea, fiind introdus în circulaţie cinci secole mai târziu de Matia I Corvin[13]. Acest monarh a devenit şi fondatorul primei instituţii de învăţământ superior[14] de pe teritoriul actualei Slovacii (prima din Ungaria acelei perioade).

Totuşi, pentru mine, expresia simbolică cea mai directă a caracterului Bratislavei a devenit un obiectiv care nu are legătură directă cu Dunărea. Este vorba despre complexul de clădiri proiectat acum un secol de arhitectul maghiar Ödön Lechner la marginea centrului de atunci al oraşului. Cândva, pe locul acestor cartiere era un braţ liniştit al Dunării, din care, după cum se povesteşte, se pescuiau de minune porcuşorii. Cu timpul, golful a primit numele Grössling (din germ. *Kressling* – „porcuşor”), iar când regiunea a fost desecată, numele braţului a fost moştenit de strada apărută pe albia acestuia. În perioada care a urmat evenimentelor descrise în trilogia *Stegarii*, acestei artere i s-a dat numele Strada Armatei Roşii, care însă nu a supravieţuit încercărilor politice din ultimele decenii.

Distinsul arhitect Lechner a construit mult prin toată Ungaria acelor vremuri, a dezvoltat, în măsura forţelor şi talentului său, concepţia de modernism şi, aşa cum consideră specialiştii, a introdus cu succes în art nouveau şi în secesionism elemente de arhitectură orientală (indiană). Construind pe strada Grössling clădirea gimnaziului catolic regal, iar în vecinătatea acestuia, biserica Sfânta Elisabeta, care se cuvenea să fie frecventată de tinerii elevi ai gimnaziului, Lechner, din modestele mele cunoştinţe, nu a apelat la tradiţia arhitecturii orientale. Nici nu încerca măcar să ascundă faptul că sursa de inspiraţie a eforturilor sale în acest caz a fost geniul catalan al lui Antoni Gaudí: minimum de linii drepte, contururi plastice discrete, ceramică glazurată multicoloră, mozaicuri vesele, motive rustice şi zoomorfe. Toate acestea le-am studiat deja la Barcelona, în parcul Güell şi în zona Eixample.

Arhitectul a înzestrat biserica şi gimnaziul cu ceea ce, în opinia lui Saşa Siverţev, îi lipseşte Dunării: culoarea albastră. Gimnaziul catolic, transformat astăzi într-o prestigioasă şcoală cu profil matematic, are faţada de culoarea nisipului, în timp ce casa Domnului rămâne provocator de albastră. Această nuanţă elegantă, ornamentele frivole, modul de a cocheta cu sensul sacru şi formele riguroase la începutul secolului XX s-au aflat probabil la limita kitschului. Însă tendinţa de a construi nu atât luxos, cât ostentativ, nu patetic, ci elegant se justifică odată cu trecerea timpului: spre deosebire de Slavin, valuri de turişti curg spre Biserica Albastră într-un fluviu aproape la fel de lat ca Dunărea.

Ödön Lechner a lăsat moştenire oraşului clădiri care sunt minunate tocmai pentru că reprezintă modele excepţionale ale artei imitaţiei. Pe stăpânirea acestei arte se construieşte sufletul modest al Bratislavei. Privind tufişurile cu floricele roz din curtea mică a Bisericii Albastre, mi-am amintit de un personaj al unui roman clasic al literaturii ruse din exil a secolului XX. Personajul romanului *Disperare* al lui Vladimir Nabokov afirmă că un artist adevărat caută întotdeauna unicitatea, nu asemănarea. Iată aşadar că acest domn nu are dreptate. Biserica Albastră din Bratislava şi Bratislava însăşi sunt minunate tocmai pentru că ele sunt biserica-imitaţie şi oraşul-copie. Până şi Dunărea, care taie capitala Slovaciei, este doar o copie de culoare cenuşie a ei înseşi.

Rudolf von Alt, *Piaţa principală din Pressburg*, 1843

Oamenii Dunării

Ján Bahýl', inventator şi pilot

Talent înnăscut, inginerul şi tehnicianul slovac Ján Bahýl' (János Bahily) a văzut lumina zilei în 1856, în târguşorul Nagyszalatna (astăzi Zvolenská Slatina din partea centrală a Slovaciei), într-o familie de ţărani, reuşind să se specializeze, cum am zice astăzi, în construcţii militare. Încă din tinereţe a dovedit calităţi excepţionale de inventator, datorită cărora a fost admis la Academia Militară din Viena, unde a primit şi grad de ofiţer. S-a ocupat de construcţia unor fortificaţii în cele mai îndepărtate provincii ale Austro-Ungariei, în Galiţia şi Dalmaţia. În anii 1880 a lucrat ca inginer militar la Petersburg, Kiev şi Harkov. Armata ţaristă a achiziţionat de la Bahýl' un model de tanc cu tracţiune bazată pe forţa aburului, proiectat şi construit de el cu mijloace proprii. Inginerul a investit banii câştigaţi în construirea de aparate aeronautice. În 1895, Bahýl' s-a mutat la Pozsony, unde a continuat să se ocupe de invenţii. A patentat în special un prototip de elicopter, a cărui elice era pusă în mişcare prin forţa muşchilor, apoi prototipul elicopterului Avion, cu motor pe benzină, prototipul balonului cu turbină cu aburi, prototipul unui dispozitiv pentru cuplarea vagoanelor de cale ferată şi a elaborat conceptul utilizării scurgerilor canalizărilor pentru producerea de electricitate. Timp de

două decenii, Bahýl' a condus organizaţia locală de aeronautică. În anii 1897, 1903 şi 1905 a efectuat la Pozsony (pe câmpul devenit astăzi Piaţa Libertăţii) teste cu aparate de zbor construite de el: avionul cu elice şi elicopterul. A murit în 1916 şi a fost înmormântat la Bratislava sub o piatră de mormânt al cărei design îi aparţine.

Construcţia cea mai lipsită de gust din Bratislava – şi nu este nevoie de organizarea unui concurs pentru a i se acorda acest titlu – nu este realizată în niciun caz pe baza unei simbolici acvatice decente. Monstruoasa fântână *Prietenia* a fost inaugurată în anul 1980, în cadrul lucrărilor de modernizare a pieţei care se numea atunci Klement Gottwald[15]. Piaţa a apărut de fapt cu aproape patru secole în urmă, în apropierea palatului arhiepiscopal, pe un teren viran; după încă o sută de ani, terenul a fost semănat cu iarbă, înnobilat cu o alee umbroasă, probabil mărginită de tei. În timpul monarhului-împărat, în acest spaţiu se desfăşurau paradele, se organizau serbări populare, aveau loc reprezentaţii de circ şi teste ale aparatelor aeronautice. În epoca socialistă, oraşul în plină dezvoltare şi-a intrat în sfârşit în drepturi: statuia conducătorului comunist a fost pusă pe locul cuvenit, aleea a fost scurtată, poiana a fost acoperită de clădiri. Pe locul cimitirului din perioada Războiului de Treizeci de Ani a fost ridicată clădirea Universităţii Slovace de Tehnologie. În vasta aulă a universităţii am admirat fresca de pe plafon intitulată *Victoria raţiunii şi a muncii*, gândindu-mă că aceste alegorii cvasibiblice uneori pot părea de rău augur. Imediat după încheierea perioadei socialiste, monumentul lui Gottwald a fost demolat, iar piaţa a primit un nume în consonanţă cu momentul – Piaţa Libertăţii.

Cu toate aleile, bordurile şi băncile aferente unei astfel de construcţii, fântâna *Prietenia* ocupă o suprafaţă atât de mare, încât pentru Bratislava nu va fi deloc simplu să se descotorosească de ea. Floarea de tei care constituie baza compoziţiei acvatice este considerată în Cehia şi Slovacia un simbol botanic al slavilor. Totuşi, interpretarea acestui simbol al reciprocităţii, propusă de arhitectul Juraj Hovorka, bănuiesc că îl face pe Ján Kollár să se răsucească în mormânt. Floarea de tei cântărind 12 tone, cu diametrul de nouă metri, făcută din oţel cromat este amplasată într-un uriaş bazin în trepte, tăiat în sectoare, ca o pizza, de nişte grinzi din beton. Pe fotografiile

vechi se vede cum apa ţâşneşte din uriaşa floare spre cerul Bratislavei, înălţându-se mai sus decât plafonul pictat al universităţii tehnice. Însă în ziua când mă plimbam prin Piaţa Libertăţii, bazinul era uscat şi mohorât. Din cel mai bătrân tei al lumii slave s-a păstrat doar o buturugă; ghizii din Bratislava afirmă că are o mie de ani şi a fost plantat cândva, cum altfel, de urmaşii principilor Mojmírizi pe locul care a devenit cu timpul spaţiul dintre casele cu numerele 12 şi 14 de pe strada cu un nume încântător: Strada Palisadelor.

Probabil că acum fântâna *Prietenia* nu mai are ce simboliza. A venit timpul altor proiecte, legate de noua Europă, întrucât Dunărea, fluviu european, este atuul oricărui oraş situat pe malurile sale. Cea mai amplă iniţiativă culturală a Slovaciei din anii 2000 a fost deschiderea muzeului de artă contemporană Danubiana, într-o suburbie a capitalei ţării. Mergeam să văd exponatele sale când, din greşeală, am cotit-o pe strada Schengen a unei foste comune, actualmente a raionului sudic al Bratislavei, Čunovo, cu care se termină malul drept slovac. Această greşeală a amânat, dar nu a compromis întâlnirea mea cu frumosul.

Čunovo a beneficiat de o modestă dezvoltare urbanistică în anii 1980, când, la ordinul conducerii de partid, teritoriile din împrejurimi s-au transformat în şantierul de construcţie a unei hidrocentrale socialiste. Dunărea a fost blocată aici cu un baraj, formându-se astfel o mare artificială. Au fost stăviliţi circa două sute de milioane de metri cubi de apă, pe luciul căreia plutesc acum şalupe şi iahturi. Lacul de acumulare Hrušov este atât de lat, încât pe malul opus nu se distinge localitatea Hamuliakovo.

Din raţiuni de conştiinciozitate profesională, m-am plimbat pe barajul Čunovo nu o dată, ci de mai multe ori. După ce am răsfoit ghidul jerpelit, am clasificat această construcţie în cenuşiu şi albastru drept una de umplutură, din beton armat, de evacuare, de filtrare. În plus, pustie: paznicii şi-au părăsit posturile şi nu m-au împiedicat să cercetez hidrocentrala. În spaţiile dintre puternicele stăvilare ale barajului, care semănau cu nişte lame de buldozere din ţara uriaşilor, pluteau alandala tot felul de gunoaie naturale, menajere şi industriale. Apa făcea zgomot, dar pescăruşii albăstrui probabil se obişnuiseră, pentru

că îşi vedeau liniştiţi de pescuit. Betonul şi fierul au zăgăzuit temeinic principala albie a Dunării şi, trecând prin stăvilar, fluviul îşi pierdea şi unda, şi măreţia, şi adâncimea. Apa cea mare a luat-o spre stânga, pe un curs nou. Probabil că Čunovo a avut de câştigat de pe urma construcţiei hidrotehnice: notorietate, avantaje economice, locuri de muncă. În principala berărie a localităţii, numită în manieră ungurească Čunovská čárda[16], este întotdeauna animaţie: în fiecare seară, de joi până duminică, aici găseşti musică live şi carne la grătar. Ca să demonstreze caracterul inofensiv din punct de vedere ecologic al proiectului hidrotehnic, autorităţile au deschis în zona Čunovo un centru pentru practicarea sporturilor nautice, iar în apropiere au înfiinţat parcul peisagistic Luncile Dunării.

După toate aparenţele, cel mai important obiectiv din Čunovo mileniului trei este Meulensteen Art Museum, de la numele lui Gerard H. Meulensteen, întreprinzător, colecţionar şi mecena din Ţările de Jos. Acesta a finanţat construirea edificiului ultramodern al muzeului fără unghiuri drepte, care seamănă de departe când cu o galeră, când cu o balenă – în orice caz, cu ceva marin-oceanic. Muzeul se află pe o peninsulă lungă ca un ac care desparte Dunărea de lacul de acumulare Hrušov şi începe dincolo de cabina vânzătoarei de bilete. Îmbinarea compoziţiilor figurative abstracte cu estetica socialistă a construcţiilor produce, credeţi-mă, o impresie puternică. Reflexia zgârcită a apelor Dunării, cerul nesfârşit deschis în toate direcţiile şi, dacă aveţi noroc (aşa cum am avut eu), vântul pătrunzător suflând în rafale aducătoare de ploaie, toate acestea alcătuiesc arta conceptuală modernă. O mostră reprezentativă pentru sculptura din est e compoziţia *Aripile Dunării*, amplasată chiar în vârful promontoriului peninsulei. Trebuie să-i recunoaştem meritele sculptorului Peter Pollág, în lucrarea căruia sesizăm zborul liber.

Poveşti dunărene

Cum au avut ţările frăţeşti ghinion la construirea hidrocentralei

„Sistemul construcţiilor hidrotehnice Gabčíkovo-Nagymaros” este un proiect hidrotehnic la realizarea căruia Cehoslovacia şi Ungaria au participat, în cadrul Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, în anul 1977. Planul ambiţios prevedea devierea apelor Dunării într-un canal artificial de 100 de kilometri, construirea unui baraj lângă localitatea Dunakiliti şi construirea a două hidrocentrale, una în zona Gabčíkovo (Slovacia), cu o putere echivalentă cu jumătate din puterea hidrocentralei de

pe Nipru, iar cealaltă, mai modestă, nu departe de orăşelul maghiar Nagymaros. A fost un şantier demonstrativ, care trebuia să dovedească tuturor că în noile condiţii sociopolitice chiar şi popoarele cu o experienţă complicată de convieţuire pot fi înfrăţite. Partenerii şi-au stabilit şi obiective economice: prevenirea inundaţiilor, deschiderea navigaţiei pe Dunăre pe tot parcursul anului şi, evident, producerea de electricitate. Cea mai mare parte a lucrărilor de construcţie urma să se desfăşoare pe malul slovac stâng, însă Ungaria s-a obligat să participe la lucrări pe bază de paritate, pentru ca ulterior să primească jumătate din energia electrică produsă. După cinci ani, totul a început să se spulbere. Mai întâi Ungaria, invocând probleme financiare, şi-a redus participarea la proiect. În 1984, biologul budapestan János Varga a organizat mişcarea „Inelul Dunării", care a declanşat o campanie publică împotriva construirii hidrocentralei. În Cehoslovacia, deşi mai puţin activ, împotriva barajului de pe Dunăre au luat atitudine grupări ecologice. În Ungaria, proiectul construcţiei hidrotehnice a început să fie perceput ca un simbol al regimului comunist şi în 1989 Ungaria s-a eschivat de la participarea la lucrări. În 1995, în Slovacia independentă, complexul a fost dat în funcţiune. Sistemul hidrotehnic include un canal auxiliar de 10 kilometri, barajul Čunovo cu o mică hidrocentrală, lacul de acumulare Hrušov şi barajul Gabčíkovo, cu cea mai mare hidrocentrală din ţară. Problema navigaţiei fluviale nu a fost rezolvată, iar la Bratislava răspunderea pentru această situaţie este atribuită părţii ungare. În 1993, Slovacia a acţionat Ungaria în judecată la Curtea Internaţională de Justiţie a ONU. În prezent dosarul este încă în studiu.

Fiind reţinut de studierea barajului, am ajuns la muzeul Danubiana mai târziu decât mi-am propus, aproape de ora închiderii, şi, după cum mi-a mărturisit plictisită femeia de serviciu, eram singurul vizitator din ziua aceea mohorâtă. Aşa încât, în sălile răsunătoare în care expoziţia permanentă se deschide cu portretul domnului Meulensteen în costum elegant, cu batistă colorată în buzunarul sacoului, s-au bucurat toţi de vizita mea. M-am bucurat şi eu de noua experienţă: Danubiana era ingenios organizată, cu inventivitate, de la subsol la mansardă, de la sala centrală asimetrică până la *book-shop*-ul inevitabil în astfel de instituţii, cu ceşti pentru ceai de firmă şi cu luciul apăsător al albumelor de artă ale Editurii Taschen. Proiectul clădirii-muzeu este minuţios păstrat în detalii, în toate: de la suprafeţele curate ale geamurilor, care măresc optic peisajele fluviale, până la afişul care aminteşte că peştele-balenă al lui Meulensteen va primi curând în pântecele său următoarea bienală a tinerilor artişti ai ţărilor dunărene. E limpede că opţiunea corectă pentru acest concept, propriu nu atât muzeului Danubiana, cât mai ales proiectului naţional slovac (şi dunărean internaţional), este mai importantă decât lista numelor artiştilor contemporani ale căror lucrări sunt expuse în apropierea

barajului Čunovo. Pentru că la începutul secolului XXI arta liberă este cea care determină configuraţia malurilor marelui fluviu, nu stăvilarul metalic al barajului sau ghereta grănicerului neprietenos. Pentru prima dată din epoca Imperiului Roman până în prezent, fluviul cu lungimea de 3.000 de kilometri a devenit, practic, de la izvoare până la vărsare, o parte a unui întreg universal, un râu intern al Noii Europe. Chiar dacă pe banii Vechii Europe, dacă avem în vedere generozitatea lui Gerard H. Meulensteen.

Am avut timp suficient să reflectez la lucruri înălţătoare, întrucât autobuzul, urmând traseul duminical pe insula fluvială Žitný ostrov, nu se grăbea nicăieri. Pe ambele părţi ale şoselei erau lanuri de diverse soiuri de cereale care dădeau în spic. Pe hartă, Žitný ostrov nu se observă prea bine, întrucât nu este înconjurată de apă, ci de uscat, colorat în atlas într-un monoton verde-deschis, fără nervuri de culoare bej care semnifică terenuri mai înalte. În felul acesta este reprezentat teritoriul numit în Slovacia Depresiunea Dunăreană, iar în Ungaria – Kisalföld, adică Mica Câmpie Ungară. Žitný ostrov (insula a primit numele slovac în 1919) este cea mai mare insulă fluvială a Europei[17], cu o suprafaţă de aproape 2.000 de kilometri pătraţi, însă locuitorii ei nu prea se consideră insulari. Ei îşi numesc mica patrie în manieră ungurească: Csallóköz. Istoria comună presupune versiuni naţionale diferite ale trecutului şi cel mai simplu ar fi să spunem că în aceste locuri, maghiarizării din perioada austro-ungară i-a luat locul slovacizarea din perioada Cehoslovaciei. Ungurii, spre deosebire de germani, nu au fost expulzaţi sistematic din Cehoslovacia postbelică, deşi au existat astfel de intenţii, iar uneori chiar au fost puse în practică. În primul deceniu de după război, de voie, de nevoie, fiind acuzaţi de colaboraţionism, au părăsit ţara circa 200.000 de unguri. Comunitatea maghiară din Slovacia numără în prezent aproximativ o jumătate de milion de oameni, diminuându-se treptat: unii se transformă în slovaci, formal sau efectiv, alţii emigrează. Pe Žitný ostrov, în orice limbă ai numi insula, devine clar un lucru: cu un secol în urmă, frontiera de stat era trasată pe fluviu, şi nu după criterii etnice.

Poveşti dunărene

Cum se construiau pe fluviu nave maritime

La sfârşitul secolului al XIX-lea, conducerea Companiei Maghiare de Navigaţie Fluvială şi Maritimă a luat decizia de a construi în oraşul Komárom o radă de iarnă şi un şantier naval pentru reparaţii. În 1898, cei 150 de muncitori angajaţi la această întreprindere au reparat vapoarele *Erzsébet* (numele unguresc al împărătesei Elisabeta) şi *Fertő* (lac sărat la graniţa dintre Ungaria şi Austria). În 1904, de pe cala de construcţie a şantierului Komárom a fost lansată la apă prima navă de construcţie proprie, vaporul *Petőfi*. După înfiinţarea Cehoslovaciei, şantierul naval i-a revenit companiei cehe Škoda. Aici, pe lângă altele, au început să se construiască cargouri pentru diferite ţări şi şalupe militare. În 1930, la Komárno s-a construit cel mai modern remorcher dunărean din acea vreme, *Regina Elisabeta*. După război, principalii clienţi ai întreprinderii naţionalizate au devenit partenerii din URSS. În anii 1950, aici se proiectau şi se construiau câte 50-60 de nave pe an, în primul rând motonave de croazieră pentru prietenii sovietici. În CAER, proiectul de construcţie navală 92-016 „Valerian Kuibîşev” era considerat un model al calităţii producţiei cehoslovace a anilor 1975-1983. Motonavele de acest tip, cele mai mari vase fluviale utilizate în URSS, puteau lua la bordul lor, pe lângă membrii echipajului, circa 500 de persoane. Conform criteriilor fluviale, aceste nave erau atât de mari, încât, după ce erau construite, erau demontate şi transportate pe bucăţi în portul Chilia, pe cursul inferior al Dunării, unde erau din nou asamblate. Cei nouă gemeni ai proiectului 92-016 au fost botezaţi cu numele unor personalităţi ale istoriei ruse şi sovietice. În 1980, pe şantierul naval lucrau aproape 5.000 de oameni, fiecare al şaptelea locuitor al oraşului Komárno. Brusc, socialismul şi-a încetat existenţa, apoi s-a dezmembrat şi Cehoslovacia. Şantierul a devenit obiectul privatizării prin vouchere, foştii clienţi au dispărut, producţia s-a diminuat, iar în 2001 întreprinderea a dat faliment. În prezent, principalul proprietar al Slovenské lodenice Komárno este banca austriacă Euram. De pe calele de construcţie din Komárno nu se mai lansează la apă motonave cu nume de eroi sovietici; toate tipurile de cargouri din nomenclatorul de producţie al construcţiilor slovace de nave ne duc cu gândul la râurile germane: *Amisia*, *Leda*, *Maas*, *Main*, *Jümme*. La comandă, meşterii din Komárno sunt gata să construiască orice fel de navă, chiar şi un iaht luxos. Calitatea va fi excelentă, indiferent a cui este comanda, a unui şeic arab sau a dumneavoastră.

Mulţi locuitori ai centrului raional Komárno vorbesc limba slovacă cu un accent melodios maghiar. Cea mai importantă construcţie din Komárno şi din oraşul maghiar Komárom, situat pe celălalt mal al fluviului (în urmă cu 100 de ani era zona Ujszon a oraşului „comun” Komárom), este cetatea austro-ungară, un sistem ciclopic de fortificaţii care putea adăposti o armată de peste 200.000 de oameni. Citadela cu 11 bastioane situată la vărsarea râului Váh în Dunăre, două linii de apărare şi patru forturi (fiecare de mărimea unei cetăţi) a fost construită şi reconstruită de câteva ori timp de aproape 500 de ani. Aspectul final grandios l-a căpătat în anii 1870, iar după încă un secol a

devenit inutilă, pentru că în prezent cetăţile nu mai au pe cine şi nici de cine apăra. Pentru a da un ocol perimetrului Cetăţii Noi şi Cetăţii Vechi (destul de părăginită) unite printr-un zid de şase kilometri, am avut nevoie de peste două ore. Unele porţiuni au rămas nestudiate: accesul spre ele era închis de grădini de legume, garaje şi tot felul de alte acareturi. Zona industrială s-a extins în voie şi pe peninsulă. Acolo unde, strict vorbind, ar fi trebuit să poată fi admirată confluenţa Dunării cu râul Váh, este amplasată o bază de materii prime. Acest peisaj nu trezeşte sentimente poetice, în schimb, după câte am văzut, luncile de lângă fluviu constituie zona de agrement preferată a tineretului.

Dincolo de zidul roşu-închis al cetăţii pot fi adăpostiţi locuitorii unui oraş de cinci ori mai populat decât Komárno şi, probabil, în spaţiul rămas liber s-ar putea amplasa câteva docuri uscate ale şantierului naval Slovenské lodenice. A fost restaurat cu eleganţă un singur bastion, al şaselea, unde, în afară de un restaurant, a fost amenajat Lapidariul Roman, o colecţie de pietre şi fragmente de pietre care au fost folosite cândva la construcţia castrului Brigetio pe malul opus al fluviului şi a fortificaţiei sale pentru patrulare Celemantia, pe malul acesta. Deocamdată, speranţele Slovaciei într-un ajutor financiar din partea Uniunii Europene nu s-au împlinit: fără o consolidare suplimentară, cetatea se degradează, pietrele se înnegresc şi mai mult, zidurile se acoperă de buruieni.

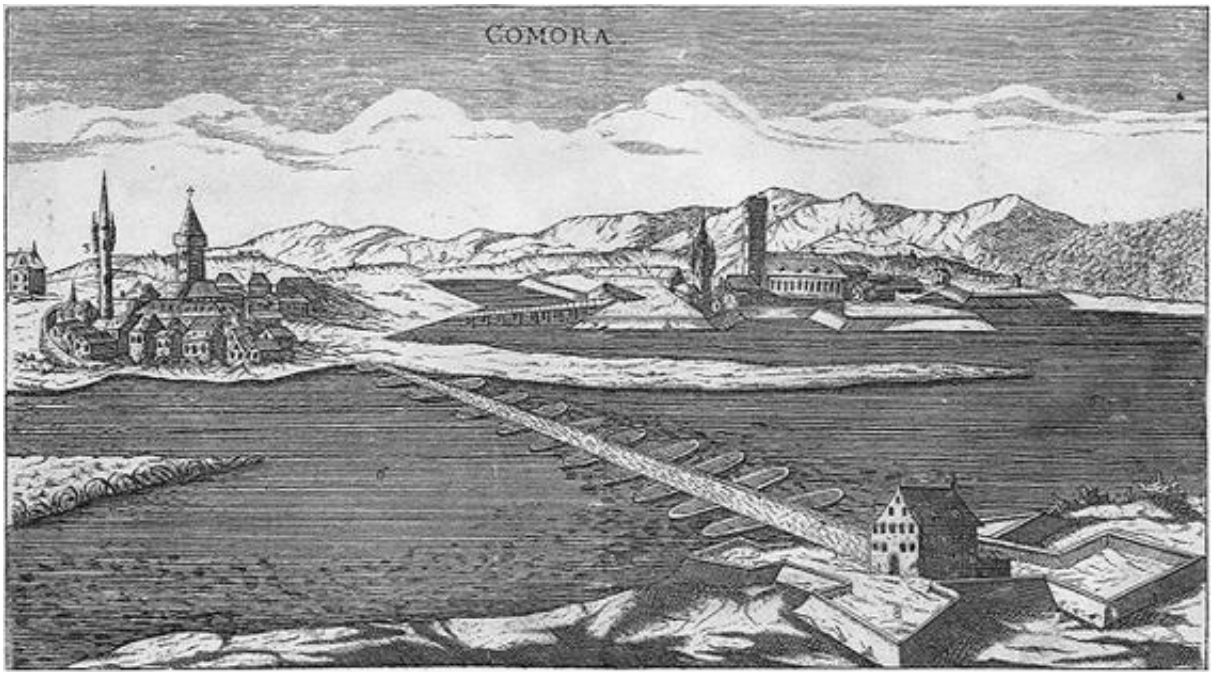

Komárom, secolul al XVII-lea

Turcii nu au reuşit să cucerească Komárom. În 1809, când împăratul Franz al II-lea a fugit de la Viena din calea năvălitorilor francezi, Napoleon nu s-a putut hotărî dacă să asedieze această cetate, temându-se de pierderi. În 1968, când a intrat în Cehoslovacia, armata sovietică şi-a amplasat în fortul Monostor un arsenal uriaş, dar şi ea a părăsit Komárno, predând cazărmile fără luptă. Se spune că o parte a cetăţii se află în prezent în administraţia militarilor slovaci, însă eu nu am observat santinele la porţi şi pe metereze.

Se pare totuşi că gloria cetăţii Komárno este de origine maghiară. În aprilie şi iulie 1849, în împrejurimile acestui oraş au avut loc trei bătălii ale armatei imperiale austriece împotriva forţelor revoluţionarilor maghiari. A treia a fost şi cea mai sângeroasă bătălie a revoluţiei împotriva puterii Habsburgilor: din ambele tabere au murit atunci aproximativ câte 2.500 de oameni. Ungurii au ocupat cetatea în septembrie 1848 şi nu au cedat-o decât peste un an, după ce şi-au negociat condiţii onorabile de capitulare. Cetatea Komárom a rămas efectiv ultimul bastion al revoluţionarilor: când, în asaltul baionetelor austriece şi ruseşti, cetatea a căzut, a murit şi revoluţia. Garnizoana şi întreaga Armată Nordică a ungurilor erau sub

comanda generalului György Klapka. Statuia acestui erou maghiar cu arma în mână, cu o gură de tun la picioare şi cu un leu lângă piedestal, călcând cu labele pe un steag, se află în piaţa centrală a oraşului slovac Komárno. În contextul poveştilor acvatice, figura lui György Klapka este interesantă prin faptul că, după înăbuşirea revoluţiei, acesta a fugit în Marea Britanie, unde l-a cunoscut pe negustorul Jerome Clapp. În cinstea acestui prieten maghiar al tatălui său a primit al doilea nume Jerome Klapka Jerome, în opinia mea, autorul uneia dintre cele mai bune cărţi despre o călătorie pe fluviu din întreaga literatură universală. În 1889, când a apărut cartea *Trei într-o barcă (fără a mai socoti şi câinele)*, György Klapka, iertat de mult de Franz Joseph şi ieşit la pensie, îşi trăia bătrâneţea la Budapesta.

Vincent Katzler, *Predarea cetăţii Komárom în august 1849*, litografie

Komárno este frumos datorită aceluiaşi lucru care îl atrage pe vizitatorul dornic de cunoaştere în multe oraşe şi orăşele ale fostei provincii austro-ungare, actualmente central-europeană: istoria pestriţă, deşi aproape întotdeauna politizată. La

Komárno, trecutul maghiar învinge şi acum prezentul slovac. Pentru că (îmi amintesc de Stanislav Kirschbaum) istoria Slovaciei abia se formează, încă nu a fost scrisă până la capăt, încă nu a fost descoperită, explicată de oamenii de ştiinţă, deocamdată nu a încremenit ferecată în bronzul monumentelor. Ce poate opune Bratislava charismei vechilor localnici ai acestor meleaguri – talentatului compozitor de operete Franz Lehár (un monument şi un festival muzical îi poartă numele), clasicului autor al romanelor despre baronii Kárpáthy, Jókai Mór (un teatru, un monument şi un festival al teatrelor de amatori poartă numele său), genealogiei regelui Ladislau Postumul (un monument, fără muzeu şi festival, dar acest rege a trăit doar 17 ani), pieţei de turtă dulce a Europei (o duzină de postamente pe care, ca nişte acadele gigantice pe băţ, sunt amplasate statui ale principalilor monarhi maghiari realizate recent)? Pe zeiţa Slava? Încă un monument al lui Kiril şi Metodiu la intersecţia bulevardelor oraşului? Încă un general Milan Štefánik standardizat, din bronz? Un marinar sovietic eliberator deasupra unui bazin din care apa a fost evacuată de mult? Nu trebuie să uităm nici faptul că ungurii au stăpânit aceste ţinuturi o mie de ani, pe când slovacii le au în proprietate de mai puţin de un secol.

1. Promotorii populari (*Národni buditelé*) sunt iniţiatorii procesului renaşterii naţionale sociale şi culturale (în primul rând lingvistice) a popoarelor slave din Europa Centrală şi de Sud-Est (sfârşitul secolului al XVIII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea).
2. Tratatul de la Trianon a fost semnat, de puterile învingătoare în Primul Război Mondial şi de Ungaria în iunie 1929, într-unul din palatele de la Versailles. Tratatul consfinţea pierderea de către Ungaria a unei mari părţi din teritoriile sale. Transilvania şi partea de est a Banatului au fost incluse în România. Croaţia şi partea de vest a Banatului au revenit Regatului sârbilor, croaţilor şi slovenilor. Slovacia şi Rutenia Subcarpatică (actualmente Regiunea Transcarpatică a Ucrainei) au fost atribuite Cehoslovaciei. Burgenland a fost preluat de Austria.
3* „Pătrunjel” (n.t.).
4* „Curţile, Luncile, Crângurile” (n.t.).
51. După cucerirea Budei, în 1541, de către Imperiul Otoman şi dezmembrarea Ungariei, până în anul 1684 Pozsony a fost considerat capitala regatului.
6. Insurecţia Naţională Slovacă (august-octombrie 1944) a fost o revoltă militară a unei părţi a armatei Republicii Slovace împotriva guvernului lui Jozef Tiso, susţinută de detaşamente ale partizanilor antifascişti, de orientare preponderent comunistă. Insurecţia a fost pregătită de facţiuni diverse ale Rezistenţei cehoslovace, susţinute de Londra şi Moscova. După ce insurgenţii au preluat controlul a circa o treime din

teritoriul ţării, la sfârşitul verii anului 1944 Slovacia a fost ocupată de trupele germane. La această insurecţie, care nu a beneficiat de susţinerea populaţiei locale, au participat circa 80.000 de oameni. Ajutorul promis de statele coaliţiei antihitleriste nu a mai sosit; regiunile vestice ale Slovaciei (inclusiv Bratislava) nu au fost afectate de insurecţie. În două luni de acţiuni militare au fost ucişi în jur de 10.000 de insurgenţi; nemţii au executat 5.300 de prizonieri. Acţiunile partizanilor au continuat totuşi până la eliberarea slovacilor de către trupele sovietice şi române în primăvara anului 1945.

7. Milan Rastislav Štefánik (1880-1919) a fost un politician slovac, general de aviaţie în armata franceză, autor al unor lucrări de astronomie. Organizator al legiunilor cehoslovace, unul dintre întemeietorii Cehoslovaciei, ministru al Apărării în primul guvern al republicii. A murit într-un accident aviatic ale cărui împrejurări sunt şi în prezent considerate de unii istorici neelucidate. În 1920, în centrul Bratislavei a fost amplasată o statuie a lui Štefánik (pe locul monumentului împărătesei Maria Tereza); generalul este înfăţişat în uniformă de vară şi coif, iar pe stela monumentului a fost înălţată o sculptură reprezentând un leu care sprijină cu laba scutul cehoslovac. O legendă urbană spune că Adolf Hitler, vizitând în 1938 Au Café de pe malul drept al Dunării, a văzut pe malul opus statuia lui Štefánik şi a ordonat: „Luaţi pisica de-acolo!”. Leul a fost demontat ulterior şi, la ordinul autorităţilor comuniste, a fost dat jos de pe soclu şi generalul însuşi. În 2009, o copie a statuii lui Štefánik a fost amplasată pe faleză, lângă noua clădire a Teatrului Naţional Slovac şi centrul comercial Eurovea. Revenirea leului, considerat simbolul federalismului, pe stela de culoare albă a declanşat o vie polemică în presă. Istoricii sugerau că acest leu ar fi simbolul mişcării legionarilor.

8. De catedrala Sfântul Martin este legat un episod emoţionant de manifestare a noii solidarităţi central-europene. În 2000, capitalele tuturor ţărilor vecine cu Slovacia i-au dăruit Bratislavei câte un clopot pentru clopotniţa catedralei. Din Viena a sosit un clopot de 2.200 de kilograme – „Maria Tereza” –, de la Budapesta a venit „Sfânta Margareta”, cântărind 850 de kilograme, din Varşovia, clopotul de o jumătate de tonă „Ioan Paul al II-lea”, din Praga, „Sfântul Voitech” (340 de kilograme), din Kiev, „Sfântul Vladimir” de 290 de kilograme. Este interesant că „cea mai grea donaţie” au făcut-o două foste capitale ale Austro-Ungariei, şi nu „sora slavă” Praga.

9. Evgheni Vucetici (1908-1974) a fost un sculptor monumentalist sovietic. Veteran de război, Erou al Muncii Socialiste, de cinci ori laureat al Premiului Stalin. Creatorul, printre altele, al monumentului *Ostaşul eliberator* din parcul Treptow din Berlin şi al ansamblului memorial de pe Kurganul lui Mamai din Volgograd, autorul a cel puţin şase statui ale lui Lenin, trei statui ale lui Iosif Stalin, unei statui a lui Feliks Dzerjinski, autorul pietrelor funerare de pe mormintele comandanţilor militari sovietici.

10. Bruno Schmitz (1858-1916) a fost un sculptor berlinez, autorul unor compoziţii memoriale de proporţii. Principala sa lucrare este cel mai înalt monument militar din Europa (91 de metri înălţime), dedicat celor căzuţi în Bătălia Popoarelor de la Leipzig din anul 1813. În această bătălie, considerată cea mai sângeroasă din secolul al XIX-lea, trupele Rusiei, Austriei, Prusiei şi Suediei au fost victorioase împotriva armatei lui Napoleon.

11. Revoluţia maghiară a fost o mişcare socială în Regatul Ungariei care a avut ca scop obţinerea independenţei ţării, a unor libertăţi burghezo-democratice, lichidarea rămăşiţelor feudale din agricultură. În timpul revoluţiei au avut loc transformări radicale ale orânduirii sociopolitice a Ungariei. În 1849, revoluţia a fost înăbuşită de forţele unite ale armatei austriece, minorităţilor naţionale cu orientări antimaghiare şi unui corp expediţionar al armatei ruse. Liderii revoluţiei au fost executaţi sau condamnaţi la închisoare. Unii au reuşit să fugă peste graniţă.
12* Constituită din *Alpii* (1946), urmată de *Dunărea albastră* (1947), *Praga de aur* (1948) (n.t.).
13. Matia I Corvin (1443-1490) a fost rege al Ungariei din anul 1458. Porecla Corvinus a primit-o din cauza imaginii unui corb de pe blazonul familiei. A întărit statul centralizat, a iniţiat reforme economice şi administrative, a înfiinţat o puternică armată de mercenari numită „Armata Neagră”, după culoarea platoşelor. A intenţionat crearea unei Monarhii Dunărene care să unească teritoriile centrului Europei şi să depăşească Imperiul Otoman ca potenţial. A dus lupte victorioase în Silezia şi Austria, fiind singurul rege maghiar care a ocupat Viena (1485). Monarh luminat, protector al artelor, Corvin a familiarizat Ungaria cu cultura Renaşterii şi a înfiinţat o vastă bibliotecă. Se consideră că moda italiană de la curtea Ungariei a fost introdusă de soţia lui, prinţesa napolitană Beatrice. Soţii nu au avut copii, iar Corvin intenţiona să-l numească succesor la tron pe fiul său nelegitim Jánosz. Conform uneia dintre versiuni, Beatrice s-a făcut vinovată de moartea soţului, pe care l-a ucis cu o smochină otrăvită. Rege al Ungariei a fost ales László (Vladislav) al II-lea din dinastia poloneză a Jagiełłonilor.
14. Înfiinţată în 1465 cu binecuvântarea papei de la Roma, Universitas Istropolitana şi-a încetat existenţa peste un sfert de secol, după moartea lui Matia Corvin. Cea mai veche dintre universităţile existente în prezent în Slovacia este cea fondată la Bratislava în 1919, care poartă numele iluministului ceh din secolul al XVII-lea Jan Amos Comenius.
15. Klement Gottwald (1896-1953) a fost un politician cehoslovac, unul dintre fondatorii Partidului Comunist al Cehoslovaciei (PCC). Secretar general al PCC între 1948 şi 1953, preşedinte al Cehoslovaciei.
16. *Csárda* (magh.) înseamnă „cârciumă” sau „han”, deseori cu muzică ţigănească.
17. Insula fluvială este o porţiune de uscat înconjurat de apele unui fluviu. Cea mai mare insulă fluvială din lume, înconjurată în totalitate de apă dulce, este insula Bananal din bazinul Amazonului, cu o suprafaţă de 19.200 de kilometri pătraţi (ceva mai mică decât teritoriul Sloveniei).

Capitolul 7
Duna. Cântecul nomadului

„Dunărea curgea întruna. Ca o mamă duioasă care,
Mişcându-şi coapsele şi genunchii,
leagănă pruncul, adâncită în gânduri.
Fluviul se juca cu mine pe valuri.
În fluxul timpului se leagănă apa,
Aşa cum se leagănă sicriele deasupra gropii.”

Attila József, „De-a lungul Dunării”, 1936

Impresia mea este că cel mai trist ţinut dunărean este Ungaria. Nicio altă tristeţe nu se compară cu tânguirea viorii maghiare. Depresiunea Carpatică este un imens crater în centrul Lumii Vechi, care adună laolaltă apele a zeci de râuri şi zecile de amărăciuni ale maghiarilor, dar din această groapă scapă numai întunecata Dunăre. Desigur, problema nu este totuşi de natură geografică sau hidrografică. Ungurii trăiesc aici, în curtea de trecere a istoriei europene, deja de unsprezece secole, dar se pare că încă nu au scăpat de sentimentul de izolare, încă se simt nişte venetici oropsiţi. Iată încă un citat din moştenirea poetică tristă, precum cântecul nomadului, a lui Attila József: „Noi suntem la marginea cosmosului”.

Literatura şi istoriografia maghiară demonstrează în mod clar că maghiarii au fost robii unui vis de măreţie, ostaticii unei iluzii lingvistice şi ai perseverenţei în neputinţa de a se amesteca de la egal la egal cu alte popoare; această trăsătură a caracterului naţional a fost, se pare, înlocuită de capacitatea asimilării altora în scopul constituirii unei naţiuni ungare politice (*Natio Hungarica*), a absorbţiei şi dizolvării a tot ceea ce este străin, asemenea Dunării, care absoarbe şi dizolvă apele râurilor mari

şi mici. În Europa, în privinţa specificului naţional, a disidenţei istorice, ungurii sunt depăşiţi doar de evrei, reflectam eu şezând pe treptele faţadei îndreptate spre Dunăre a masivei bazilici Adormirea Maicii Domnului şi a Sfântul Adalbert din Esztergom. Aceasta este cea mai importantă catedrală catolică şi cea mai înaltă biserică (100 de metri) din Ungaria, aflată în prezent în zona de frontieră. Se spune că aici, pe o colină foarte înaltă, deasupra fluviului, în urmă cu 1.000 de ani a existat o catedrală construită cu ocazia încoronării primului suveran creştin al Ungariei, Ştefan cel Sfânt[1]. În epoca aceea, Esztergom era capitala ungară, nu ca acum – un oraş provincial, nu foarte plăcut, din vecinătatea capitalei. Aş fi rămas o veşnicie să privesc cum curge Dunărea spre mare, de la stânga la dreapta, pe lângă dealul catedralei, pe sub podul Maria Valeria vopsit în verde. Podul a fost construit cândva în onoarea mezinei împăratului Franz Joseph şi a fost aruncat în aer de două ori, în timpul celor două războaie mondiale. În prezent, pe podul verde, restaurat în secolul XXI în calitate de simbol al noilor relaţii slovaco-ungare, se poate trece din Ungaria în Slovacia şi invers. Ziua se stinge într-o tăcere binecuvântată. De jur împrejur nici ţipenie, nici foşnet, nici ciripit, nici râsete, nici soare, nici nori. Un tablou plin de smerenie, un marş solemn al nostalgiei maghiare.

Vedere spre Esztergom de pe Dunăre, ilustrată din 1890

Sunt posibile şi alte abordări ale problemei izolării istorice. Scriitorul şi revoluţionarul Zsigmond Kemény afirma cândva: misiunea ungurilor constă în apărarea imperiului multinaţional al Habsburgilor, de a fi un element de echilibru între nemţi şi slavi, şi atunci în ţara comună nu vor putea predomina nici unii, nici alţii. Urmaşi ai nomazilor care au năvălit din stepele Asiei, ungurii s-au înfipt ca o aşchie în câmpiile dunărene, între pământurile germanilor, slavilor şi romeilor. Timp de o jumătate de mileniu s-au străduit să-şi construiască un stat, prin muncă şi cu sabia, pentru ca în secolul al XVI-lea să-l piardă efectiv în doar cinci decenii; nimerind ulterior sub sceptrul Habsburgilor, l-au reconstruit vreme de încă trei secole. În 1896 au sărbătorit cu fast Millenium – o mie de ani de la aflarea unei patrii –, construind pe această idee conceptul de identitate naţională; după un sfert de secol s-au prăbuşit din nou, lăsând în afara graniţelor îngustate două treimi din suprafaţă şi jumătate din populaţie.

„Din nefericire, sunt maghiar”, a spus referitor la acest lucru poetul Endre Ady. Nefericirea maghiarilor se prelungeşte: de un secol deja, Ungaria arată aşa cum ar fi arătat Rusia dacă

Vologda, Tambov, Nijni Novgorod şi, în plus, Breansk ar fi rămas în afara frontierelor sale. Înainte de a le pierde, Ungaria a stăpânit teritoriile actualei Slovacii timp de 1.000 de ani; a cârmuit pământurile croaţilor opt secole; Belgradul, sub numele de Nándorfehérvár, a fost secole la rând o cetate maghiară de frontieră; Transilvania acum românească era considerată centrul organizării statului maghiar, când celelalte regiuni ale regatului au revenit Habsburgilor şi Otomanilor.

Îmi cer iertare pentru citatul amplu care urmează, însă este foarte potrivit. Iată ce scria în 1994 Péter Esterházy în eseul *Despre nimic, despre toate*: „În mod evident, Europa a devenit ceea ce este datorită, printre altele, ungurilor. Însă acest aport, confruntat cu realitatea, este incomparabil mai mic, influenţa noastră este vizibilă numai cu lupa… Eu personal nu văd nimic rău în aceste dimensiuni mici (şi nimic bun, pur şi simplu m-am născut aici, fapt din care decurg şi stinghereala, şi ataşamentul), însă mulţi dintre compatrioţii mei nu reuşesc deloc să pună de acord acest fapt cu imaginea pe care o au despre ei înşişi. De aici senzaţia de frustrare, agitaţie, iritare spirituală şi, în final, căutarea unui ţap ispăşitor: noi, vezi Doamne, am fi mari, dar suntem împiedicaţi tot timpul – ba de turci, ba de austrieci, ba de muscali, ba de vrăjmaşi din interior. Nu suntem mari, suntem mici… Înţelegerea acestui lucru ne-ar aduce multe beneficii, în locul durerii umilirii de sine am câştiga sensibilitate la durerile altora”. Şi bazilica enormă din Esztergom, şi acordurile viorii ungureşti tânjesc tot după aceste lucruri neîntâmplate.

Ungaria a atins apogeul expansiunii teritoriale în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în timpul lui Ludovic I cel Mare[2], iar apogeul strălucirii de curte s-a ridicat după încă un secol, în timpul lui Matia I Corvin. Legenda despre alegerea lui Corvin ca rege este una pe deplin dunăreană: cronicile afirmă că, în ianuarie 1458, reprezentanţii stărilor sociale ungare, 40.000 de oameni, s-au strâns pe fluviul îngheţat, la poalele colinei Castelului din Buda, pentru a-l proclama într-un glas rege pe Matia. Şi gheaţa nu s-a crăpat.

Istoria Ungariei (ca, de altfel, istoria oricărei alte ţări) e plină de astfel de scene semilegendare emoţionante, care povestesc despre mari victorii şi amarnice înfrângeri. Prăbuşirea ordinii

maghiare a avut loc după numai o jumătate de secol de la triumful pe gheaţă al tânărului Corvin şi a avut ca principală cauză o serie de neînţelegeri interne. În primăvara anului 1514, papa de la Roma le-a încredinţat episcopilor unguri misiunea de a organiza o cruciadă împotriva Imperiului Otoman. Armata formată din ţărani voluntari era condusă de un reprezentant al micii nobilimi, boierul transilvănean György Dózsa (în tradiţia românească – Gheorghe Doja), lucru care nu era pe placul multor magnaţi influenţi. Regele Vladislav al II-lea a anulat cruciada, dar 50.000 de oşteni voluntari, înfierbântaţi de credinţa creştină, au perceput decizia monarhului ca pe o trădare a ideii sfinte de către aristocraţie: oştenii (curuţii) au început să-i ia în furci pe nobili, proclamându-şi căpetenia „stăpânul adevărat” al pământului. Răsculaţii au fost nimiciţi, iar conducătorul răscoalei a fost torturat cu o cruzime monstruoasă chiar şi pentru secolul al XVI-lea: Doja a fost aşezat pe un tron de fier încins în foc, pe cap i s-a îndesat o coroană de fier înroşit. Apoi, trupul încă viu al regelui ţăranilor a fost sfârtecat în bucăţi pe care ofiţerii armatei sale erau siliţi să le mănânce; nimeni nu a avut suficientă forţă pentru a refuza înfiorătoarea masă. În 1963, sculptorul Tibor Szervátiusz, în niciun caz în stilul realismului socialist, a creat din forme metalice, ace şi bare figura conducătorului ţăranilor, supus supliciului focului. E greu să-ţi desprinzi privirea de sinistra sculptură: este întruchiparea în metal a durerii şi groazei animalice, metafora suferinţei pentru propriile convingeri şi păcate. Suferinţă în general, pentru că scheletul din metal întruchipează toată nefericirea Ungariei şi pe toţi martirii unguri, nu doar pe cei siliţi să înghită carnea carbonizată a idolului lor.

Supliciul lui Gheorghe Doja, litografie

În 1945, numele conducătorului ţăranilor şi martirului revoluţionar a fost dat unui club de fotbal al miliţiei şi unui bulevard din centrul Budapestei, iar după şase ani, pe strada György Dózsa a apărut o statuie a lui Iosif Stalin, un dar prilejuit de a şaptezecea aniversare a liderului sovietic. Statuia de opt metri cu inscripţia „Conducătorului, învăţătorului şi celui mai bun prieten al poporului maghiar” a fost turnată din bronzul monumentelor „epocii burgheze”, devenite inutile în „republica populară”. Figura generalisimului se înălţa deasupra tribunei de la care, până în 1989, liderii comunişti ai Ungariei îi salutau pe oamenii muncii şi pe soldaţi în timpul demonstraţiilor şi paradelor. Pentru a face loc acestui monument, a trebuit să fie

demolată prin explozie catedrala Preasfânta Fecioară, construită cu puţin timp înainte de al Doilea Război Mondial. Stalin cel de bronz a stat la Budapesta numai cinci ani: chiar din primele ore ale revoltei împotriva regimului prosovietic, monumentul a fost dărâmat, pe soclu rămânând doar cizmele conducătorului. Acum, piaţa care a purtat câţiva ani numele lui Stalin[3] este consacrată eroilor şi martirilor revoluţiei din 1956. Crucea din piaţă aminteşte de distrugerea bisericii Domnului, în timp ce noul monument, realizat în manieră avangardistă, sugerează unitatea poporului, condiţie indispensabilă în lupta împotriva oricărei forme de totalitarism. În noul context, prezenţa numelui lui Dózsa pe indicatoarele rutiere este pe deplin oportună.

Revolta ţăranilor din 1514 a fost înăbuşită, cruciada nu a mai avut loc, puterea reală a slăbit din cauza pretenţiilor magnaţilor. Într-o oarecare măsură şi din această cauză (fapt confirmat, pe lângă alţi istorici, şi de Zsigmond Kemény în lucrarea *Despre cauzele dezastrului de la Mohács*), după doar un deceniu armata ungurilor a fost complet zdrobită de oastea lui Suleiman Magnificul, cu o uşurinţă înspăimântătoare. Această bătălie de scurtă durată (soarele gloriei maghiare a apus după numai câteva ore) este numită la Budapesta „mormântul măreţiei naţionale”, iar orăşelul dunărean Mohács a intrat în manualele şcolare ca „Waterloo al Ungariei”. Regele Ludovic al II-lea Jagiełło, fiul de 20 de ani al lui Vladislav, a fugit de pe câmpul de luptă şi, fiind împopoţonat cu o armură grea, s-a înecat prosteşte într-o mlaştină. Detaşamentele principalului călău al lui Gheorghe Doja, principele János (Ioan) Zápolya, din motive necunoscute, nu au luat parte la bătălie. Acest principe a devenit ultimul rege ungur în stăpânirea căruia s-a aflat, chiar dacă formal, tot teritoriul regatului; în realitate, i se supunea doar Transilvania. Dreptul cârmuirii acesteia i-a fost acordat lui Zápolya de magnificul sultan.

După „banchetul de pe câmpul însângerat de la Mohács”, armata lui Suleiman a intrat în oraşul Buda, în 1541 l-a ocupat şi, într-un secol şi jumătate, a transformat acest oraş, din capitala Regatului Maghiar, într-un centru administrativ provincial. Având în vedere că Ludovic nu a avut copii şi a fost

însurat cu o prinţesă austriacă, regiunile vestice şi nordice ale Ungariei au ajuns în stăpânirea Habsburgilor. Până în zilele noastre, atunci când au ghinion, ungurii se consolează cu vorbele: „Több is veszett Mohácsnál” („La Mohács a fost şi mai rău”). Întrebarea „când se va întrerupe, în sfârşit, pentru Ungaria şirul înfrângerilor început în 1526?” este de actualitate şi în prezent, chiar dacă nu în sensul politic contemporan. Cu prilejul comemorării a 450 de ani de la măcelul de lângă localitatea Sátorhely, unde s-a desfăşurat de fapt nefasta bătălie, a fost inaugurat un monument al durerii. Forţele învingătorilor şi cele ale învinşilor sunt reprezentate pe câmpul de la Mohács prin statui de piatră de culoare neagră, semănând cu nişe idoli păgâni.

Acolo şi acum terenul este la fel de mlăştinos.

Tisa este un afluent al Dunării de pe partea stângă, unul dintre cei mai lungi şi cu debitul cel mai mare. Cândva, Tisa era numită şi „cel mai unguresc râu”, pentru că aproape toţi cei 1.500 de kilometri ai cursului său se aflau pe vastele teritorii ale Regatului Maghiar. Tisa izvorăşte de pe versanţii Munţilor Rahău şi ai masivului muntos Gorgany din Transcarpatia, iar acum curge pe teritoriile a cinci ţări: de-a lungul graniţelor Ucrainei şi României, se îndreaptă spre Slovacia, traversează de la nord la sud toată Ungaria, iar în Dunăre se varsă în Serbia, lângă localitatea Stari Slankamen[4].

În prezent, orice atlas indică o lungime a cursului Tisei de 966 de kilometri. Ce s-a întâmplat cu aproape o treime din cursul râului? Pe cursul mijlociu şi inferior Tisa traversează Marea Câmpie din Ungaria Alföld, partea estică a Bazinului Panonic, care ocupă aproximativ jumătate din teritoriul Ungariei actuale. Acest ţinut, lipsit de dimensiunea verticală, cu soluri fertile, desţelenite pentru culturi de cereale şi viţă-de-vie, este un exemplu grăitor de monotonie geografică. Am avut ocazia să călătoresc prin Alföld, pe care poeţii maghiari l-au evocat în cântecele lor nu doar triste pur şi simplu, ci de-a dreptul sfâşietoare. Probabil că exact aşa ar trebui să arate fundul fostei mări preistorice a Panoniei: pe întinderile orizontale, Tisa, în virtutea trăsăturilor hidrografice specifice explicate de oamenii de ştiinţă cu mult timp în urmă, ieşea din matcă de câte trei ori

pe an, transformând teritorii vaste în mlaştini şi lunci inundabile, şerpuia în meandre nesfârşite în semicerc, formând numeroase bălţi şi lacuri mici.

Toate aceste pământuri se aflau într-o regiune expusă inundaţiilor naturale, care veneau una după alta, lăsându-i pradă deznădejdii nu numai pe ţăranii din partea locului, ci şi pe barzii spiritului naţional. „Oare râurile patriei îi vor inunda întotdeauna cu aceeaşi furie fără margini cele mai roditoare regiuni, oare miasmele mlaştinilor vor hrăni veşnic sărăcia şi moartea ungurilor?”, se întreba cu tristeţe, în 1831, un publicist. „Până când… ne vor împiedica stâncile Dunării să comunicăm cu lumea? Oare ungurii vor rămâne pentru totdeauna un popor necunoscut? Nu, nu! Ţara noastră, care merită o soartă mai bună, trebuie să se debaraseze de această infirmitate, de toate aceste cusururi vrednice de dispreţ.” Geografia este şi aici amestecată cu politica, de parcă această apă ar lua şi ar duce cu sine în fluviul istoriei visul naţional de „recunoaştere europeană”. În felul acesta, lupta cu stihia se transformă într-o bătălie pentru libertatea şi demnitatea maghiarilor, dându-le acestora şansa de a-şi lua revanşa pentru Mohács.

La mijlocul secolului al XIX-lea, pentru a pune capăt inundaţiilor, neobositul reformator contele István Széchenyi a propus reglarea debitului Tisei, care ajunsese la 800 de metri cubi pe secundă. Contele vedea domolirea „celui mai unguresc râu” ca pe o parte a unui uriaş proiect ingineresc, a cărui realizare ar fi permis Imperiului Habsburgic să civilizeze Dunărea, de la Viena până la mare, unde, vă reamintesc, Széchenyi nu a mai reuşit să ajungă cu lucrările la canalul ce purta numele sultanului turc. Totuşi, câteva dintre iniţiativele contelui au fost puse în practică.

Convingerea Budapestei este că, în privinţa proiectului şi volumului lucrărilor, *Tisza szébalyozása*, „regularizarea albiei Tisei”, nu este cu nimic mai prejos de realizările olandezilor, care i-au smuls mării o parte însemnată a teritoriului ţării. Ungaria Habsburgilor a trebuit să lupte necontenit ca să învingă râul: timp de 45 de ani a consolidat malurile, a îndreptat albia (în consecinţă, lungimea Tisei s-a micşorat cu aproape 500 de kilometri), a desecat mlaştinile, a construit diguri, a săpat canale, a schimbat cursul unor afluenţi. Începând din 1880, Tisa,

fără a mai fi deviată de nimic secundar, îşi duce apele direct spre Dunăre.

Am studiat scheme amănunţite şi foarte complicate ale unei instalaţii hidrotehnice din Alföld la Muzeul Dunării din Esztergom, la câteva cartiere de bazilica Adalbert. Chiar şi la foarte mică depărtare de malul fluviului, bătrâna capitală a Ungariei îşi pierde trăsăturile rare ale măreţiei. Muzeul Dunării are totuşi o anvergură decentă. Hărţile hidrografice, impresionante prin detaliile tehnice, acoperind ca nişte goblenuri pereţii câtorva săli ale muzeului, pot fi înţelese doar de specialişti. Principalul autor al calculelor geodezice şi matematice care au stat la baza „campaniei împotriva Tisei", inginerul de origine slovacă Pál (Pavol) Vásárhelyi, a decedat imediat după începerea transformării hidrografice a patriei sale. Timpul a confirmat postum corectitudinea calculelor lui Vásárhelyi, acestea se utilizează până în prezent, întrucât lucrări de ameliorare a hidrosistemelor au loc în permanenţă. În 1990 s-a încheiat amenajarea lacului artificial numit Tisa, cu o suprafaţă de 100 de kilometri pătraţi, plăcut pentru turişti şi util pentru specialiştii în îmbunătăţiri funciare. Lucrarea a durat două decenii.

Oamenii Dunării

István Széchenyi, cel mai mare ungur

Originar dintr-o familie aristocrată, fiu al fondatorului Muzeului Naţional al Ungariei şi Bibliotecii Naţionale a Ungariei, István Széchenyi (1791-1860) a beneficiat de o excelentă educaţie în familie, consacrându-şi tinereţea carierei militare şi călătoriilor în străinătate. La curtea vieneză, Széchenyi trecea drept un pierde-vară şi amorez: timp de un sfert de secol contele a ţinut un jurnal în care a inclus nu numai observaţii politice şi etnografice, ci şi rapoarte despre aventurile sale romantice. După moartea lui Széchenyi, secretarul acestuia, conform testamentului contelui, a distrus peste 5.000 de pagini de însemnări intime. În călătoriile sale prin Europa, Széchenyi era însoţit nu numai de servitori şi de bucătar, ci şi de un pictor. În jurul vârstei de 30 de ani, trăsătura definitorie a caracterului şi comportamentului lui Széchenyi a devenit naţionalismul pozitiv. În 1825 şi-a donat venitul anual de pe moşiile sale pentru înfiinţarea Academiei de Ştiinţe a Ungariei; a organizat un forum al nobililor patrioţi – un club politic în cadrul şedinţelor căruia a fost formulată ideea emancipării maghiare. Discursul lui Széchenyi ţinut în limba maghiară (deşi contele nu a reuşit să înveţe perfect limba maternă) la Pozsony, în cadrul şedinţei Adunării de Stat, a făcut furori în cercurile maghiarofile. Educat în spiritul tradiţiei familiei, de loialitate faţă de dinastia Habsburgilor, Széchenyi avea o atitudine critică faţă de proiectele naţional-radicale, considera Ungaria o componentă inseparabilă a Imperiului Austriac şi nu susţinea tendinţele revoluţionare.

Misiunea crucială a Ungariei era, în opinia sa, modernizarea vieţii sociale şi a sistemului economic care în prima jumătate a secolului al XIX-lea încă mai aveau trăsături feudale. Széchenyi acorda cea mai mare importanţă regularizării albiei Dunării, de la Pesta până la Marea Neagră, în scopul creării unei căi de transport şi comerciale moderne. Contele îşi susţinea neobosit iniţiativele la curte, a primit postul de reprezentant al guvernului Austriei pentru dezvoltarea economică a Ungariei, apoi – nu pentru mult timp – fotoliul de ministru al Transporturilor şi a supravegheat marile proiecte industriale şi de construcţii. Széchenyi a avansat ideea construcţiei unui pod permanent între Buda şi Pesta, ceea ce a creat premisele unirii celor două oraşe. Contele ştia de ce se zbate: în iarna anului 1820, vrând să ajungă la Pesta la înmormântarea tatălui său, Széchenyi a aşteptat aproape o săptămână la Buda să îngheţe Dunărea. Construit în 1849 după un proiect britanic, podul suspendat cu lanţuri – primul pod de piatră peste Dunăre din Ungaria – poartă numele lui Széchenyi (filmul biografic din 2002 al regizorului Géza Beremény consacrat lui Széchenyi se numeşte *Omul-pod*). Datorită caracterului întreprinzător al contelui au fost puse în practică multe iniţiative progresiste. El a susţinut dezvoltarea navigaţiei vapoarelor; s-a ocupat de construirea băilor şi a morilor cu aburi, a înfiinţat Societatea Maghiară de Canotaj, a organizat primele curse de cai din ţară şi a înfiinţat primul atelier de turnătorie, a întemeiat un conservator şi o şcoală de meserii; pe banii săi, la Pesta s-a construit un modern debarcader. Neobositul Széchenyi era încă din tinereţe instabil psihic, iar spre sfârşitul anilor 1840 ajunsese la limita unei căderi nervoase. Ultimul deceniu al vieţii şi l-a petrecut într-un sanatoriu pentru bolnavi psihic dintr-o suburbie a Vienei, apelând din când în când la publicistica politică. În 1860 s-a împuşcat. Principalul său adversar politic intern, liderul mişcării revoluţionare Lajos Kossuth, l-a numit pe Széchenyi „cel mai mare dintre unguri”. În prezent, aproape în fiecare oraş maghiar există o piaţă, un bulevard sau o stradă care-i poartă numele.

Regiunea situată pe cursul inferior al râului, intrată din punct de vedere istoric în structura regatului maghiar (cunoscută la Budapesta ca „ţinutul sudic”), după revoluţia de la 1848-1849 a primit numele de Voivodina („ducatul”)[5]. Unuia dintre prietenii mei, sârb din Novi Sad, îi place să repete, după ce bea nişte şliboviţă tare: „Voivodina nu este un dar al naturii, omul i-a răpit-o naturii”. Spusele lui sunt adevărate în sensul că pe şesurile cu sol umed de pe malul stâng ungurii se stabileau întotdeauna fără tragere de inimă, iar sârbii – numai dacă erau siliţi. Aceştia erau mai ales fugari din Balcani care căutau la Habsburgi protecţie faţă de turci; urme ale prezenţei acestor emigranţi pot fi observate în prezent chiar şi la Budapesta. La Buda, pitoreasca zonă Tabán de pe malul fluviului, unde s-a format o comunitate ortodoxă de meşteşugari şi negustori, la cumpăna dintre secolele al XIX-lea şi XX avea faima unui Montmartre al Ungariei, unde îi plăcea atât de mult tineretului

artistic să chefuiască în compania plăcută a domniţelor accesibile. În anii 1930, conform unui plan nemilos de sistematizare, vechile cartiere ale Tabánului au fost demolate, amenajându-se în spaţiul eliberat un parc care astăzi e destul de popular. Un alt bastion al prezenţei sârbilor, bulgarilor, grecilor în Ungaria dunăreană este orăşelul Szentendre, situat la nord de capitală. Într-o măsură considerabilă, timpul a spulberat de aici spiritul ortodox, însă a păstrat o plăcută diversitate de culori, deşi uşor vulgară, reprezentată de vreo zece galerii de artă şi expoziţii de diverse produse ale meşteşugurilor populare.

Timp de trei secole, populaţia „ţinutului sudic" unguresc, Voivodina, abia dacă depăşea 200.000 de locuitori. Acum densitatea populaţiei a crescut de zece ori, iar regiunea, spre deosebire de multe alte zone ale Europei Centrale, nu şi-a pierdut diversitatea etnică. Primele lucrări de drenaj au fost efectuate aici, ca întotdeauna, de romani, iar aceiaşi prieteni ai mei, cunoscători ai gustului rachiului de fructe, afirmă că aceste canale din Antichitate sunt în perfectă stare şi pot fi folosite şi în ziua de astăzi.

Colonizarea regiunii mlăştinoase dintre Dunăre şi cursul inferior al Tisei, începută în vremea împărătesei Maria Tereza, ar fi fost imposibilă fără nişte lucrări hidrotehnice elementare. Întregul secol al XIX-lea, de la un fluviu mare până la un cătun, de la acest cătun până la un sat, de la acest sat până la un orăşel şi de la acest orăşel până la un alt râu mare au fost regularizate în etape albiile vechi, au fost construite canale noi care să îndrepte şi să scurteze comunicarea între Dunăre şi Tisa. Canalele artificiale din regiunea Bačka (Bácska)[6] se deosebesc cu greu de numeroasele ramificaţii şi braţe naturale ale Dunării. Cursul principal al fluviului, făcut aici ferfeniţă, este numit de localnici Dunărea Vie. În aceste locuri pline de culoare, pitorescul este la el acasă. Satul Bački Monoštor, spre care, din orice direcţie ai veni, drumul trece peste poduri, pentru că este situat pe o insulă formată de diverse cursuri de apă, a fost botezat „satul de pe şapte Dunări". Sunt numeroase astfel de sate insulare în Bačka.

În a doua jumătate a secolului trecut, inginerii Iugoslaviei socialiste au reuşit să integreze reţeaua haotică de canale naturale şi artificiale ale regiunii Bačka şi ale Banatului într-un sistem complex. În prezent, această întrepătrundere complicată de canale de drenaj, cursuri mici de apă, pâraie cu maluri consolidate, diguri şi baraje mici, cu o suprafaţă totală de 1.300 de kilometri pătraţi, este cunoscută sub numele de Canalul Dunăre-Tisa-Dunăre. „Pentru a mă înţelege, ar trebui să te naşti, să creşti şi să trăieşti pe această câmpie nesfârşită. Trebuie să simţi profund, să percepi cu toată profunzimea posibilă aceste suferinţe pricinuite de apă şi aceste chinuri cauzate de lipsa ei, această veşnică luptă cu apa şi această sete veşnică. Dacă anul este umed, aşteaptă-te la pericole şi necazuri; dacă este secetos, va veni o nenorocire şi mai mare”, descria cu eleganţă literară traiul în Voivodina un om cu specializare strict tehnică, inginerul sârb Nikola Mirkov. El a întărit cele afirmate prin exemplul personal. S-a născut şi şi-a petrecut toată viaţa în Voivodina, de care s-a despărţit doar pentru a merge la studii la Viena şi la Budapesta, după care a repetat destinul colegului său ungur Vásárhelyi. Mirkov a dedicat un întreg deceniu fundamentării proiectului hidrosistemului în mai multe trepte al Voivodinei şi a murit în 1957, când abia începuse construcţia primelor obiective. De o jumătate de secol deja, regiunea dintre Dunăre şi Tisa este protejată împotriva inundaţiilor de staţiile de pompare şi digurile proiectate de Mirkov.

Budapesta îi va provoca oricărui cercetător onest al Dunării un sentiment de neprefăcută încântare. Budapesta nu este pur şi simplu un oraş frumos, e oraşul care a integrat Dunărea în ţesătura sa complicată, premeditat şi cu acurateţe, fără cârpeli, a încadrat fluviul în raioane şi cartiere, l-a încins cu eleganţă în cingătorile podurilor, transformându-l într-o parte componentă a spaţiului asimilat de oameni, care i-au născocit şi o structură în două trepte a cheiurilor. Într-o zi mă plimbam cu părinţii mei pe faleza superioară din Pesta, de-a lungul liniei tramvaiului numărul doi, celebră în oraş. Discutam în general despre maghiari, urmărind cum plutea de-a curmezişul curentului autobuzul galben, ambarcaţiunea turistică amfibie „cu fundul plat”. Autobuzul care traversa fluviul, cu care ulterior am avut ocazia să călătoresc şi eu, nu miră pe nimeni la Budapesta,

întrucât aici Dunărea este o adevărată şosea lichidă, un bulevard liber, un drum lat şi neted. Despre acest lucru s-a exprimat în termeni strict ştiinţifici criticul de artă moscovit Igor Svetlov: „În felul în care a fost întemeiată Budapesta s-a manifestat voinţa naţională cu energia romantică specifică acesteia. Energia, temperamentul, fantezia naţiunii maghiare s-au purificat în această creaţie, determinând şi compoziţia oraşului, şi trăsăturile stilului său, una dintre caracteristicile acestuia fiind percepţia Dunării ca element constituent al oraşului”.

Joris Hoefnagel, *Buda*, 1617

Oaspeţii inactivi ai capitalei Ungariei ignoră sau, mai degrabă, le este indiferent de ce acum un secol şi jumătate părinţii oraşului (data oficială a unirii Budei, Obudei şi a Pestei este considerat anul 1873) şi-au propus supunerea, îmblânzirea cu orice preţ a Dunării şi nu au luat exemplu de la inginerii vienezi, care au preferat să împingă frumos fluviul mai departe

de capitala imperiului. Motivele nu sunt doar de natură geografică (totuşi Dunărea taie cel mai mare dintre oraşele sale în două părţi egale), ci se găsesc şi în specificul personalităţii ungurilor, mai ales în mândria naţională: cu alte cuvinte, eforturile Budapestei în privinţa Dunării reprezintă o parte a eforturilor sufletului maghiar. Revin la eseul profesorului Svetlov publicat în culegerea *Centrele artistice ale Austro-Ungariei*: „Arhitecţii din Budapesta au îmbinat ingenios clădirile voluminoase cu bazinul Dunării şi cu masivele muntoase vizibile dinspre Buda... Amploarea construcţiilor din capitala Ungariei nu a fost stimulată de dorinţa de a epata, ci de competiţia antrenantă cu Viena. În 1896, la sărbătorirea cu mare fast a Mileniului s-au manifestat foarte pregnant accente asiatice, motive ale traiului nomad în stepă interpretate mistic. Dorinţa de întoarcere la protosurse a avut şi un alt accent: o provocare lansată europenismului subţire al Habsburgilor".

Profesorul rus are dreptate, pentru că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Europa nu exista, probabil, un alt oraş cu o creştere atât de vertiginoasă şi înflorind atât de spectaculos: din 1847 până în 1910, populaţia Budei şi Pestei a crescut de şase ori şi jumătate, iar numărul clădirilor s-a dublat din 1869 până în 1894. Situată într-o zonă colinară, Buda şi-a pierdut treptat trăsăturile tipice ale marii libertăţi a meşteşugarilor germani, în timp ce Pesta, situată în zonă de câmpie, a încetat să mai fie oraşul negustorilor evrei. Limba maghiară dificilă a devenit nu atât o modă, cât o necesitate pentru comunicarea zilnică (până la jumătatea secolului al XIX-lea, în Ungaria se utiliza limba latină pentru corespondenţa de stat şi administrativă), din rândul intelectualilor cu orientări naţionaliste şi al aristocraţiei cu vederi patriotice era recrutată noua clasă politică. Burghezia avea nevoie de micul ei şic parizian şi promova obiceiurile londoneze: în zeci de cafenele clienţii răsfoiau ziarele noi, „vestele de pichet"[7*] localnice analizau ştirile politice, în oraş clocotea, la propriu şi la figurat, viaţa operei şi operetei. În ajunul Primului Război Mondial, în multe privinţe, Budapesta era o demnă concurentă a Vienei. Vapoare albe care făceau curse regulate transportau pasagerii dintr-o capitală a Habsburgilor în cealaltă, navigând lejer, într-o singură noapte.

„Unui locuitor al Vienei, să zicem, din anul 1820, călătoria la Budapesta i s-ar fi părut o expediţie”, scria istoricul american de origine maghiară John Lukacs. „În jurul anului 1900, austriecii care aveau afaceri la Budapesta considerau acest oraş foarte plăcut, mai ales vara. Ei puteau avea o atitudine critică faţă de Budapesta şi faţă de politica maghiară, dar acest criticism conţinea elemente de respect şi chiar de invidie. O călătorie la Budapesta însemna o călătorie prin Europa.”

Miklós Barabás, *Faleza din Pesta cu vedere spre Biserica Grecească*, 1843

Deloc întâmplător, la Pesta, pe malul Dunării a fost construită clădirea poate nu cea mai mare de pe tot traseul dunărean, dar cu siguranţă cea mai impozantă: Országház, Casa Poporului. Acest colos, această piramidă egipteană a epocii dezvoltării parlamentarismului central-european este o apoteoză a statului maghiar şi a tuturor celor 70 de comitate ale sale[8], de la muntosul Trencsén (Trenčín), din extremitatea nordică, până la Modrus-Fiume de pe coasta Adriaticii, în extremitatea sud-vestică, şi împăduritul Háromszék (Trei Scaune), din extremitatea estică a regatului. De aproape un secol deja, toate

aceste teritorii nu mai aparţin Ungariei. Probabil de aceea şi Országház este percepută acum ca un monument închinat nu atât măreţiei maghiare, cât măreţiei speranţelor neîmplinite ale maghiarilor.

Dacă nu ar fi existat fluviul care să-i asigure Casei Poporului minunatul decor, splendoarea edificiului şi-ar fi pierdut strălucirea. Clădirea parlamentului, cu faţada imensă deschisă spre Dunăre, ca o armonică întinsă, se vede foarte bine de pe malul opus, mai înalt. De acolo, de la Castelul Regal, îşi îndreaptă calul de bronz spre Pesta Eugen de Savoia[9], a cărui armată a eliberat Buda în 1686 de sub stăpânirea sultanului; tot de acolo îşi deschide aripile de doi metri statuia păsării mitologice Turul, cea care a fecundat-o pe Emese, strămoaşa principilor maghiari, şi le-a arătat nomazilor drumul spre noua lor patrie. Prinţul Eugen, unul dintre cei mai buni conducători de oşti ai Habsburgilor, este o relicvă a monarhiei. Pasărea de pradă Turul, mesagerul zeilor păgâni, este un vestigiu al animismului.

Decizia de a înălţa o clădire a parlamentului atât de mare, cea mai impunătoare pe care ne-o putem imagina, a fost luată de Adunarea de Stat a Ungariei în 1880. Drepturile suverane apărute în urma constituirii monarhiei dualiste (conform observaţiei unui publicist din Budapesta, în 1867, „ungurii au devenit o naţiune liberă, dar ţara lor nu a devenit un stat independent”), după cum considerau deputaţii, cereau insistent întruchiparea lor adecvată în arhitectură. Tocmai acestei ideologii transpuse în piatră, a libertăţii mândre, dar incomplete îi este subordonată toată Pesta reconstruită la sfârşitul secolului al XIX-lea: Piaţa Eroilor, cu monumentul pompos închinat marilor compatrioţi, începând cu prinţul Árpád şi terminând cu Lajos Kossuth[10]; Parcul Orăşenesc şi castelul Vajdahunyad, care imită diverse stiluri ale arhitecturii maghiare; bulevardul Andrássy, proiectat după tiparele Parisului şi Londrei; ramificaţia de sub acest bulevard a primului metrou continental din Europa (în momentul inaugurării a primit numele împăratului Franz Joseph); clădirile luxoase ale Operei şi sălii de concerte Vigadó; şirul de hoteluri de lux de pe malul fluviului;

bazilica neoclasică Sfântul Ştefan, cu numeroase statui reprezentând sfinţi autohtoni.

Bulevardul Andrássy, ilustrată din 1896

Licitaţia pentru construirea complexului parlamentului a fost câştigată de un distins arhitect, profesor la Universitatea Tehnică, Imre Steindl, care a conceput un proiect în stil neogotic (după modelul palatului Westminster) cu nuanţe de beaux-arts (după modelul Hôtel de Ville din Paris), în unele detalii copia depăşind originalele. Primii din cele câteva zeci de piloni din lemn de pin au fost înfipţi în solul mlăştinos al câmpiei dunărene, pentru susţinerea fundaţiei, în 1885. După unsprezece ani, deputaţii s-au întrunit pentru prima dată în clădirea neterminată a parlamentului cu ocazia sărbătoririi Mileniului de la constituirea statului. Lucrările de finisaj au mai

durat încă aproape zece ani. Steindl nu reuşit să-şi vadă opera în toată splendoarea ei: arhitectul a orbit şi a murit înainte de finalizarea construcţiei.

Országház este o creaţie arhitecturală excepţională pentru epoca sa, în privinţa oricăror parametri. Dimensiuni: 268×123 metri; suprafaţa utilă – cât patru terenuri de fotbal; înălţimea de la fundaţii până în vârful cupolei principale – 96 de metri; palisada cu turnuleţele ascuţite, zidurile construite din 40 de milioane de cărămizi; clădirea are aproape 700 de încăperi, 30 de scări, 20 de kilometri de coridoare, 10 curţi interioare. Pe faţade sunt amplasate statui ale regilor şi ale altor conducători, în total 88. Nu au fost uitate nici personalităţile istorice secundare. De-a lungul ferestrelor ogivale ale uneia dintre galerii, în paralel cu şirul statuilor regilor de la exterior, stau ca nişte străjeri ai îndatoririlor de deputat statui simbolizând diferite profesii: printre aceşti unguri sculptaţi în lemn există şi un marinar, şi un filosof, şi un soldat, şi un inginer. Interioarele Casei Poporului sunt abundent decorate, într-o manieră patetică, în culori predominant purpurii, cu o mulţime de mozaicuri, tablouri, vitralii complicate, scuturi heraldice expresive, lemn de esenţe preţioase, poleială cu argint şi cu aur. Este greu de spus dacă ar putea cineva să analizeze vreodată întregul ansamblu de simboluri istorice, aluzii, exemple şi paralele adunate laolaltă sub aceste mari cupole. Nu degeaba în tinereţe Imre Steindl a fost atras de practicile masonice. „Nu sunt convins că vom avea vreodată destulă democraţie pentru a umple tot acest spaţiu”, a evaluat un martor, glumind, rezultatul lucrărilor de construcţie de pe malul fluviului. În perioada socialistă a istoriei Ungariei, vârful Casei Poporului, asemenea turnului Kremlinului din Moscova, era împodobit cu o stea în cinci colţuri; nu ştiu dacă strălucirea acesteia putea fi observată de pe versanţii colinei Castelului din Buda.

Intrarea principală a parlamentului (Poarta Leilor: două feline supuse păzesc treptele din faţa uşii) este îndreptată spre Piaţa Lajos Kossuth. În 1927, aici a fost amplasat un monument ineluctabil dedicat principalului conducător al mişcării maghiare de eliberare, un monument cu un destin ideologic complex. Începând cu anul 1952 şi până în 2014, Kossuth, a cărui figură turnată sculptorii şi arhitecţii au fost nevoiţi să o refacă

de mai multe ori din cauza criticilor opiniei publice, le arăta cu un gest leninist aceloraşi reprezentanţi abstracţi ai profesiilor şi stărilor sociale – păstorului, studentului, meşteşugarului, tânărului cu înfăţişare aristocratică, mamei cu pruncul în braţe – calea spre viitor. „Înainte de socialism”, statuia unui Kossuth mult mai calm în privinţa gesticulaţiei era înconjurată (şi este şi în prezent) de opt camarazi de luptă sculptaţi în piatră albă, având identităţi concrete. Nu toţi aceşti părinţi ai statului maghiar au susţinut în mod univoc deciziile şi acţiunile liderului revoluţiei, însă voinţa urmaşilor i-a reunit pe toţi pe acelaşi postament frăţesc.

Eu vizitez Budapesta cu regularitate, printre altele, şi pentru a verifica modul în care actuala perioadă politică îşi amplasează noile monumente şi, mai ales, corectează conţinutul conceptual al celor vechi. Plimbarea prin împrejurimile Casei Poporului este foarte instructivă. Învingătorul din bronz al „imperiului răului”, Ronald Reagan, este aici vecinul comunistului-reformator, din bronz şi el, Imre Nagy, spânzurat după revolta din 1956 de comuniştii-dogmatici, al monumentului ostaşilor sovietici eliberatori, care au făcut Budapesta una cu pământul şi cu Dunărea, cu monumentul contestat al victimelor ocupaţiei naziste, ai cărui autori au încercat să muşamalizeze amintirea faptului că în timpul celui de-al Doilea Război Mondial Ungaria nu numai că s-a supus agresiunii naziste, dar a fost şi aliata Germaniei hitleriste.

Poveşti dunărene

Cum a cucerit Armata Roşie Budapesta

Timbru emis la 25 de ani de la eliberarea Budapestei, 1970

Ungaria, căreia sprijinul Germaniei i-a permis să-şi recupereze o parte din teritoriile pierdute la sfârşitul Primului Război Mondial, a rămas aliata Reichului până la capăt. În 1942 şi 1943 Armata a II-a maghiară (210.000 de oameni) a fost nimicită de trupele sovietice în bătăliile de la Stalingad şi Voronej: circa 100.000 au fost ucişi şi alţi 60.000 au fost luaţi prizonieri. Regentul Ungariei, Miklós Horthy, a început negocierile cu SUA şi Marea Britanie privind ieşirea din război, dar fără succes. În primăvara anului 1944, sub presiunea Berlinului, Horthy a acceptat introducerea de trupe germane în Ungaria, iar în octombrie, după încercarea de a încheia un armistiţiu cu URSS, a fost înlăturat de la putere şi înlocuit cu liderul partidului nazist „Crucile cu Săgeţi”, Ferenc Szálasi. În 1944, la sfârşitul lunii octombrie, forţele Frontului al Doilea Ucrainean (aproximativ 700.000 de oameni), susţinute de unităţi ale armatei României, care trecuse de partea coaliţiei antihitleriste, au început operaţiunea de încercuire a Budapestei. Capitala Ungariei şi zona petroliferă Nagykanizsa erau apărate de Grupul de Armate Sud (400.000 de oameni). În pofida ordinului lui Stalin, nu au reuşit să cucerească oraşul până la aniversarea Revoluţiei din Octombrie. Trupele sovietice au fost întărite cu unităţi ale Frontului al Treilea Ucrainean. Se ştie că Stalin aţâţa rivalitatea dintre comandanţii săi militari, de aceea de multe ori aceştia acţionau în dezacord şi nu-şi cruţau soldaţii. Mareşalii Rodion Malinovski şi Fiodor Tolbuhin nu constituiau excepţii: proporţiile pierderilor suferite de Armata Roşie i-au uimit până şi pe duşmani. „Artileria noastră trăgea fără încetare în ruşii care încercau să traverseze Dunărea”, scria în jurnalul său ofiţerul ungur Emil Tomk. „Şansele lor de supravieţuire erau extrem de mici. Cei care nu erau ucişi de gloanţe ripostau cu focuri de armă, stând până la piept în

apa îngheţată. Sătul de această privelişte, unul dintre husari m-a întrebat: «Domnule colonel, ce fac ruşii cu duşmanii, dacă se poartă cu atâta cruzime faţă de soldaţii lor?».”
Abia la sfârşitul lui decembrie Budapesta a fost înconjurată. În oraşul cu o populaţie de 800.000 de locuitori a fost dislocată Garnizoana 70 germano-maghiară. Deşi Hitler a declarat Budapesta „oraş-fortăreaţă”, dând ordin să fie apărată până la ultimul soldat, apărarea în ansamblu a fost organizată execrabil. Nemţii nu prea aveau chef să-şi rişte viaţa pe pământ străin, ungurii nu voiau să lupte sub comandă străină. Situaţia era contradictorie: în unele unităţi maghiare fenomenul dezertărilor a luat proporţii masive (la cucerirea oraşului a participat un corp de armată constituit din militari din Buda care au trecut de partea Uniunii Sovietice), dar nici lipsa voluntarilor din rândul apărătorilor oraşului nu se făcea prea mult simţită. Devotamentul şi fanatismul educat prin propagandă se îmbinau cu pacifismul şi scepticismul, cu frica de „raiul siberian”, ceea ce a determinat câteva sute de soldaţi şi ofiţeri unguri să se sinucidă. Mai mult decât efectivele umane, Budapestei îi lipseau armele şi alimentele.
Pe 26 decembrie, comandamentul sovietic a trimis la Buda şi Pesta un ultimatum de capitulare. Negociatorii din ambele grupuri, al căpitanului Ilia Ostapenko şi al căpitanului Miklós Steinmetz, au fost împuşcaţi, inclusiv ofiţerii. Împrejurările în care au murit nu au fost elucidate; totuşi, cel mai probabil, focul asupra negociatorilor a fost deschis de pe poziţiile germane sau maghiare. În aceeaşi zi, ofensiva sovietică s-a reluat, timp de câteva zile oraşul a fost bombardat de 800 de avioane şi s-a tras cu 900 de piese de artilerie. Luptele îndârjite de stradă au mai continuat câteva săptămâni şi, cu toate că armata germană a încercat de trei ori să deblocheze oraşul, pe 18 ianuarie trupele sovietice au ocupat Pesta. Podurile peste Dunăre au fost distruse, dar rezistenţa continua la Buda. În noaptea de 11 februarie, forţele garnizoanei germano-maghiare, ignorând ordinul lui Hitler, au întreprins o tentativă de a ieşi din încercuire. Foarte puţini au reuşit să scape din inelul sovietic de foc; circa 20.000 de oameni, inclusiv locuitori paşnici, au murit. Pe 13 februarie, oraşul a capitulat în sfârşit. Asediul şi cucerirea Budapestei reprezintă una dintre cele mai îndelungate şi mai sângeroase lupte urbane din istoria militară universală. Învingătorii au pierdut circa 80.000 de oameni, iar 200.000 au fost răniţi. Pierderile învinşilor au constat în 48.000-50.000 de morţi şi 26.000 de răniţi; aproape 50.000 de oameni au fost luaţi prizonieri. În 108 zile de lupte au murit pentru oraş sau de inaniţie în jur de 40.000 de civili.
Cu prilejul victoriei, compozitorul Semion Cerneţki a scris marşul *Intrarea Armatei Roşii în Budapesta*. În 1947, pe colina Gellért, deasupra Dunării, înălţime strategică a cărei cucerire a făcut ca apărarea Budei să fie lipsită de sens, a fost ridicat Monumentul Libertăţii, cu inscripţia „Memoriei eroilor sovietici eliberatori. Din partea poporului maghiar recunoscător”. Zsigmond Kisfaludi Strobl, autorul sculpturii centrale a monumentului, o statuie de 14 metri din bronz reprezentând o femeie cu o ramură de palmier în mâini, şi-a conceput lucrarea în alte împrejurări istorice: monumentul trebuia să-i fie dedicat aviatorului István Horthy, fiul regentului, ucis pe Frontul de Est. În 1956, când trupele sovietice au înăbuşit revolta din Ungaria, tancurile au tras din nou spre dealul Castelului de pe înălţimea Gellért. Acum, pe soclul monumentului este gravată inscripţia: „Memoriei celor care şi-au dat viaţa pentru libertatea, independenţa şi înflorirea Ungariei”, însă turistul străin care urcă pe Gellért, necunoscând complicata limbă maghiară, nu va înţelege conţinutul acesteia. Monumentele negociatorilor

sovietici uciși au fost demontate în anii 1990 și mutate din centrul Budapestei la periferia orașului, în Parcul de Sculptură Memento.

În ceea ce-l privește pe Kossuth, acest propovăduitor al naționalismului radical maghiar, fiind învins de demonii Imperiului Austriac, a petrecut în exil aproape o jumătate de secol, dar tot nu a apucat prăbușirea Habsburgilor, pe care îi ura atât de mult. Probabil că înflăcăratul Kossuth este cel mai important și cel mai neîmpăcat visător din istoria Ungariei. Printre proiectele de stat concepute de el și care nu au beneficiat de șansa realizării se numără și Confederația Dunăreană, alcătuită din Ungaria, Transilvania, Croația și Slavonia, Principatul Unit al Valahiei și Moldovei, Serbia și „celelalte state slave din sud", evident, sub tutela ideologică a maghiarilor. Această concepție formulată la începutul anilor 1860 arăta ca o utopie și nu le convenea nici ungurilor (întrucât drepturile lor se dizolvau în ideea de multinaționalitate), nici reprezentanților altor popoare (ce le trebuia lor confederație, când ei luptau pentru independență?). Și, din nou, Dunărea nu a intrat în hărțile politice ale Europei.

Abia după moarte „Moise al ungurilor" și-a găsit liniștea în patrie. A fost înmormântat cu doi ani înainte de Mileniul maghiar, cu toată pompa specifică epocii de înflorire a Budapestei. Am vizitat mausoleul lui Kossuth din cimitirul Kerepesi. Sarcofagul cu rămășițele pământești ale conducătorului, ridicat la înălțimea de 10 metri, este păzit de două feline care își arată colții, sculptate în piatră. Cele de la intrarea parlamentului par ceva mai calme.

Eforturile constructorilor Budapestei au fost apreciate cum se cuvine de urmașii acestora. UNESCO a inclus pe lista Patrimoniului Internațional complexul Palatului Regal, bulevardul Andrássy și cheiul Dunării în întregime. În fond, tocmai această uriașă cutie de granit cu o lungime de câțiva kilometri, care separă apa Dunării de uscatul Budapestei, este cea care conferă peisajului urban perfecțiunea și unitatea care i-au încântat pe experții internaționali. Ambele benzi ale cheiurilor, și cea vestică, și cea estică, sunt deschise circulației intense a automobilelor, de aceea plimbarea pe jos de-a lungul Dunării este doar parțial plăcută. Totuși, pe anumite segmente

(cartierele din Buda Víziváros, Oraşul de Apă sau pe pietonala corso la nord de podul Erzsébet) este de-a dreptul încântătoare.

Miklós Barabás, *Construirea Podului cu Lanţuri*, 1843

De altfel, epitetul „încântătoare” nu se potriveşte întotdeauna, pentru că malurile Dunării erau destinate nu numai plimbărilor, ci şi execuţiilor prin împuşcare. Membrii partidului „Crucile cu Săgeţi” îi obligau pe evreii din Budapesta să se descalţe înainte de a fi împuşcaţi (diplomatul suedez Raoul Wallenberg nu a reuşit să-i salveze pe toţi de la moarte). De Holocaust amintesc 60 de perechi de pantofi şi ghete din metal, aşezate de regizorul de film Can Togay şi sculptorul Gyula Pauer, în 2005, pe bordura de beton a cheiului din Pesta, în aval de Casa Poporului. Această încălţăminte de oţel nu poate fi smulsă de acolo. Menţionez că Togay este ungur născut la Budapesta din părinţi turci, iar Pauer este neamţ după tată. Pe lângă durerosul memorial trec necontenit oameni fără griji şi puţini sunt cei care îi acordă atenţie, doar nu este un monument închinat eroilor sovietici eliberatori sau veşniciei maghiarilor, poate trece cu uşurinţă neobservat.

În perioada unirii Budei cu Pesta, malurile Dunării se aflau într-o stare de totală dezordine naturală, iar orăşenii utilizau activ fluviul ca pe un canal de scurgere. În perioada aceea, Ungaria era considerată principala ţară exportatoare de cereale, furnizând grâu inclusiv Braziliei. Sectorul unguresc al Dunării era intens utilizat pentru morărit, morile de apă constituind un detaliu al peisajului Budapestei la fel de obişnuit cum erau morile de vânt din Brabant sau din Castilia. Primele măsuri de sistematizare a zonei urbane a malurilor fluviului au fost întreprinse în 1853 de Compania de Navigaţie pe Dunăre, care, spre sfârşitul secolului al XIX-lea, a fixat standardele amenajării cheiurilor: 50 de metri de pereţi de sprijin alternează cu cinci metri de trepte pentru ieşirea la fluviu. Acest lucru face ca Dunărea la Budapesta să fie şi mai pitorească, iar părinţii mei dornici de cunoaştere nu se mai săturau de plimbarea pe corso. La sud de podul Széchenyi am coborât direct la apă, riscând să ne scrântim picioarele pe criblura de granit, ca să ne spălăm pe mâini în apa Dunării. Amiaza de aprilie forma pe valurile de un verde închis iepuraşi de soare. Mi-am amintit de o cărticică pe care mi-o citea mama cu mulţi, mulţi ani în urmă, în copilărie: un iepuraş de soare este o bucăţică din lumina soarelui, care a luat-o pe un alt drum, altfel decât celelalte.

De-a lungul graniţei maghiaro-slovace, Dunărea curge drept spre est, dar iese din Ungaria spre Serbia vertical, direct dinspre nord spre sud. Fluviul face o cotitură bruscă, aproximativ în dreptul kilometrului 1685, ocolind complet ramificaţiile estice ale Munţilor Transdunăreni. Aceste dealuri cu creste plate pot fi numite munţi probabil numai în Ungaria, însă ultimul din lungul lanţ al Munţilor Transdunăreni îşi justifică numele pretenţios. Pe acest vârf împădurit în secolul al XIII-lea a fost construită cetatea Visegrád. Pe atunci, grosimea de peste opt metri a zidurilor era aproape egală cu înălţimea acestora. Însă, chiar şi cu asemenea ziduri, Visegrád ar fi rămas doar o reşedinţă nobiliară obişnuită dacă în anii 1330 nu ar fi fost de două ori locul unor întrevederi prelungite dintre regele ungur Carol Robert de Anjou, regele Cehiei Jan de Luxemburg şi monarhul polonez Cazimir al III-lea din dinastia Piast. Cei trei suverani ridicau cupele pentru prietenie veşnică, vânau, urmăreau turnirurile cavalereşti, se delectau cu peisajele

fluviale, iar în timpul care le rămânea plănuiau acţiuni comune împotriva Habsburgilor, care încă nu aveau puteri depline. În plus, în 1335, Jan de Luxemburg i-a vândut lui Cazimir al III-lea, pentru suma de 20.000 de groşi praghezi, drepturile de succesiune la tronul său, iar în 1339 monarhii au hotărât că în cazul în care Cazimir moare fără a avea copii, succesorul său va fi Ludovic, fiul lui Carol Robert şi al Elisabetei, sora lui Cazimir. În 1370, aşa s-a şi întâmplat: ultimul Piast a avut cinci fiice şi trei fii nelegitimi, ceea ce nu i-a permis dinastiei sale să se menţină la putere.

Visegrád, Turnul lui Solomon, ilustrată din 1912

Un secol mai târziu, Matia Corvin a fost cel care s-a ocupat de dezvoltarea cetăţii Visegrád. La porunca acestuia, la poalele dealului, tot pe malul Dunării, s-a construit un palat în stil italian. Potrivit relatărilor cronicarilor curţii, cu anumite ocazii festive, fântânile palatului regal erau umplute nu cu apă, ci cu vin. Toată această opulenţă a fost transformată în praf şi pulbere mai întâi de armatele sultanilor otomani, apoi de cele ale Habsburgilor, care au adus Visegrádul într-o stare de paragină de lungă durată.

Au trecut secole. În condiţii politice modificate radical, funcţionarilor din aparatele administrative recent eliberate de comunism din Ungaria, Polonia şi Cehoslovacia li s-a părut o idee ingenioasă reînnoirea simbolicii medievale a uniunii statelor vecine. În februarie 1991 (cu 10 zile înainte de desfiinţarea Organizaţiei Tratatului de la Varşovia), prim-ministrul Ungariei i-a salutat la Visegrád pe preşedinţii Poloniei şi Cehoslovaciei. Grupul de la Visegrád promovează integrarea central-europeană, în timp ce în reşedinţele regale surogat ridicate din ruine sau pur şi simplu nou-construite înfloreşte o viaţă de trândăvie, de perpetuă vacanţă.

Poveşti dunărene

Cum a fost construit Stalingradul unguresc

La sfârşitul anilor 1940, conducerea comunistă a Ungariei a aprobat programul de industrializare care prevedea, în special, construirea în câmp deschis a unui oraş pentru 25.000 de locuitori şi a unui centru siderurgic. În „oraşul viitorului” a fost transformat satul Pentele, situat pe malul drept al Dunării, la 70 de kilometri în aval de Budapesta; satul purta numele sfântului călugăr grec Pantelimon. În urmă cu 2.000 de ani, aici era castrul roman Intercisa. Numele conducătorului sovietic inclus în noul nume al oraşului, Stalinváros, avea afinităţi cu profesia majorităţii locuitorilor11*: în 1954 a fost dat în exploatare Combinatul Metalurgic Dunărean, cu 10.000 de locuri de muncă. Nou-veniţii au fost cazaţi în blocuri lipsite de personalitate, cu trei-patru etaje, construite în perimetrul respectiv. Minereul de fier era adus pe fluviu în portul local din Ucraina sovietică. În toamna anului 1956, numele oraşului a fost schimbat în Dunapentele, însă foarte curând, odată cu sosirea tancurilor armatei sovietice, oraşul a revenit la numele anterior. Acesta s-a menţinut încă cinci ani, după care a fost schimbat cu Dunaújváros („noul oraş de pe Dunăre”), nume neutru din punct de vedere ideologic. Dunaújváros a devenit o cunoscută vitrină a puterii populare maghiare: victoriile socialismului au fost admirate în Casa Partidului din localitate de Iuri Gagarin, Fidel Castro şi de preşedintele Indoneziei Sukarno. Infrastructura şi aprovizionarea în oraşul oţelarilor erau mai bune decât în provincie în general, spre deosebire de condiţiile de muncă şi de situaţia ecologică. Peisajele din Dunaújváros nu au nici acum cu ce să bucure ochiul unui estet:

deşi unele cartiere sunt construite în stil Bauhaus, în general oraşul-combinat reprezintă un exemplu tipic de baroc stalinist cu mozaicuri muncitoreşti-ţărăneşti, cu fresce în motive industrial-folclorice, cu basoreliefuri despre topirea oţelului. În oraşul a cărui populaţie a ajuns la 60.000 de locuitori s-a deschis o şcoală tehnică de metalurgie, cea mai mare şcoală medie din Europa Centrală, iar în cadrul combinatului s-au înfiinţat ateliere în care meşteri din diferite ţări turnau compoziţii din oţel de format mare. Acest fier vechi cu înalte calităţi artistice este expus astăzi pe o terasă a fluviului numită Parcul Sculpturilor în aer liber. Combinatul Dunărean, căruia noii proprietari ucraineni i-au schimbat numele în Dunaferr şi care poluează atmosfera ca şi înainte, este un exemplu de afacere cu o mare răspundere socială şi întreţine o echipă de hochei – „Bivolii de oţel din Dunaújváros". Viaţa oraşului se diversifică: s-a înfiinţat o uzină de anvelope, peste Dunăre s-a construit un pod modern, însă toate acestea nu pot opri declinul centrului metalurgic Dunaújváros cu laminoarele, furnalele şi cutiile sale din beton. În anii care au trecut de la prăbuşirea socialismului, populaţia oraşului s-a redus la un sfert.

De pe zidurile Cetăţii de Sus a Visegrádului, în miros de bălegar (aici se organizează în mod regulat spectacole cu turniruri cavalereşti), se deschide obişnuita paletă diversă a orizonturilor ungare albastre, verzi, albe: extremitatea insulei Szentendre, care desprinde din albia principală braţul Sfântul Andrei al Dunării; terenul de golf de lângă localitatea Kisoroszi, teleschiul. Dacă aş fi lucrat aici ca organizator artistic principal, aş fi născocit pentru Visegrád un slogan solemn: „Probabil cea mai frumoasă panoramă fluvială din Europa". De fapt, Visegrádul are destui manageri inventivi şi fără mine: clienţii restaurantului Renaissance sunt întâmpinaţi de ospătari în costume de paji ai regelui Matia, lovind cu putere în tobe, iar procesul digestiei are loc în scârţâielile unui instrument semănând cu o lăută pântecoasă, mânuit de un muzicant în costum de epocă.

Peste drum de tobe şi lăută, pe panta lină a malului stâng, în faţa liniei vag conturate a dealurilor care acoperă orizontul, se distinge clar capitala colaborării eşuate slovaco-maghiare în domeniul hidroelectric, târguşorul Nagymaros, cu principala sa magistrală, bulevardul Millenium. Până la urmă, Dunărea nu a mai fost blocată de un baraj gigantic, în schimb, pe malul ei se efectuează lucrări de obţinere a pietrei sparte şi a prundişului. La Visegrád, fluviul, natura în general, se îmbină armonios cu monumentele istorice, cu obiectivele economice şi ale turismului sportiv. Pretutindeni este vizibil faptul că acesta este locul în care Dunărea săvârşeşte principala sa cotitură maghiară.

Anton Schrödl, *Visegrád*, 1906

De la cheiul Dunării spre Cetatea de Sus duc câteva drumuri. Eu şi soţia mea l-am ales pe cel mai lung, dar cu panta cea mai lină: de la marele turn care poartă numele străvechiului rege maghiar Solomon (în care, dacă este să dăm crezare legendei, a petrecut 10 ani, ca prizonier de onoare al regelui Corvin, domnitorul valah Vlad Dracula, care se distra mai ales cioplind cu mâinile sale ţepuşe mici în care înfigea păsări şi rozătoare) nu am urcat panta abruptă, ci ne-am luat după un biciclist american vânjos, înconjurând vreo cinci kilometri de şosea pe o rută întortocheată. Drumul de întoarcere a fost mai scurt, mai periculos şi mai spiritual: pe creasta dealului, apoi pe panta abruptă. Locuitorii Visegrádului au amenajat cu multă ingeniozitate pe acest deal ceva în genul unei Golgote autohtone, marcând apropierea de o reprezentare metalică a Răstignirii prin obeliscuri cu basoreliefuri rudimentare egale ca număr cu opririle pe Drumul Crucii. Concepţia maghiară despre suferinţă, despre potolirea patimilor la cumpăna vieţii şi despre moarte şi-a găsit expresia şi aici, în sălaşul turismului internaţional.

La vreo 20 de kilometri în aval de Visegrád se află orăşelul Vác, minunat prin liniştea sepulcrală şi frumoasele ansambluri de clădiri în stilurile baroc şi rococo. În 1994, în timpul unor lucrări de restaurare, în subsolul bisericii dominicane din oraş s-a descoperit o criptă secretă zidită ermetic de nişte necunoscuţi cu mai bine de două secole în urmă. În interiorul criptei au fost descoperite 262 de cadavre mumificate natural. După părerea oamenilor de ştiinţă, cei mai mulţi dintre aceşti nefericiţi au murit de tuberculoză. Rămăşiţele pământeşti perfect conservate ale acestor cetăţeni ai oraşului Vác, de diferite vârste, profesii şi stări sociale, îmbrăcămintea de înmormântare şi sicriele vopsite destul de superficial constituiau o colecţie *memento mori* unică (nu mai există ceva asemănător în bazinul dunărean, ne-a anunţat cu mândrie custodele muzeului).

Cel mai vechi complex arhitectural din Vác, o reşedinţă solidă în mijlocul unei grădini umbroase, construită pe la sfârşitul secolului al XVII-lea, este ocupată de Institutul Naţional pentru Problemele Surdo-Muţilor, de instituţii prestigioase având o istorie medicală de aproape două secole. În ziua în care mi-am propus să studiez modelele de arhitectură barocă şi cultul maghiar al morţilor, în Vác – a fost o coincidenţă – se încheia ediţia a VIII-a a Festivalului European de Artă şi Cultură al persoanelor cu deficienţe de auz, Salvia. Programul concursului, cu participarea unor trupe de teatru din zece ţări, se încheiase, institutul se pregătea pentru gala laureaţilor, iar artiştii îşi petreceau timpul cu discuţii însufleţite în limbajul gesturilor la măsuţele cafenelelor din zona pietonală foarte frumoasă, dar complet pustie. Această sâmbătă de la sfârşitul lui iulie s-a nimerit insuportabil de caldă. Am ieşit din semiobscuritatea şi liniştea subsolului plin de mumii unicat în lumina şi arşiţa unui spaţiu nu mai puţin mistic, unde se auzea un singur zgomot – cel făcut de fântâna arteziană din piaţa centrală.

Acum mi-a devenit clar că până şi Dunărea curge prin Ungaria într-un fel cu totul aparte, concentrat, în tăcere. Am lăsat în urmă cu părere de rău fâşia de parcuri şi grădini cu care oraşul Vác s-a separat respectuos de puternicul fluviu în caz de inundaţii şi m-am aşezat comod la umbra teilor, pe parapetul de piatră care mărgineşte albia Dunării. Adierea vântului legăna fără zgomot bărcile legate de pontoane. Podeţele care duceau la

pontoane erau intenţionat scufundate puţin. Cam la o sută de metri în direcţia Budapestei, un bac ducea fără grabă un transport de automobile şi motociclişti spre şoseaua întreruptă de cursul Dunării. Erau, probabil, clienţii obişnuiţi ai plajelor, extenuaţi de expunerea la soare, care se întorceau de pe insula fluvială.

Cu 70 de ani în urmă, când ungurii abia se obişnuiau cu noile frontiere înguste ale statului, publicistul Lajos Fülep şi-a comparat ţara cu un bac fluvial care face legătura între Orient şi Occident: „Toate vechile forme ale vieţii sociale maghiare provin din Occident şi numai cu trecerea timpului, nereuşind să ţină pasul cu Occidentul, Ungaria a rămas în urmă, aşa cum rămâne în urma companiei sale un soldăţel sleit de puteri". Pe care mal s-a împotmolit acest bac? Spre sfârşitul secolului trecut, ungurii au ajuns din urmă încă o dată marea companie a Europei, iar acum ar trebui să se liniştească în noua formaţie comună. La acelaşi lucru îndemna György Kónrád în eseul „Despre memorie şi uitare": „Cum a fost secolul XX? Înfumurat şi iresponsabil. La începutul secolului, tinerii considerau că pot, lăsând la o parte prudenţa burgheză, proprie părinţilor lor, să se lanseze în aventuri istorice grandioase. Rezultatul a fost mulţimea deceselor şi actelor de cruzime, pentru că planurile grandioase au şi preţuri pe măsură. Cu cât iniţiativa este mai îndrăzneaţă, cu atât conţine mai multă iresponsabilitate şi violenţă. Nu trebuie să regretăm faptul că în prezent sunt deja prea puţini cei care vor să modifice ordinea lucrurilor... În Europa nimeni nu mai visează la o lume nouă-nouţă".

Algernon Blackwood, un clasic al literaturii fantastice, a dedicat sectorului ungar al Dunării povestirea „Sălciile". Subiectul povestirii de la începutul secolului XX este de o elegantă simplitate: doi călători, coborând de la Viena spre Budapesta cu caiacul în perioada vântoasă a revărsărilor de vară, se opresc să facă un popas pe o mică insulă cu sălcii, din mijlocul fluviului revărsat. „Sălciile se leagănă aici fără încetare, de aceea ai impresia că şesul acoperit de tufe se mişcă singur, parcă ar fi viu. Vântul goneşte valurile pe suprafaţa lui – valuri de frunziş, nu de apă – şi el devine o mare verde agitată, iar când frunzele se întorc spre soare cu cealaltă parte, marea devine argintie." O serie de întâmplări terifiante şi ciudate îi

convinge pe călători de faptul că au devenit jucăriile unor forţe necunoscute, că au nimerit întâmplător lângă frontierele unui univers străin: „Vălul dintre două lumi diferite se subţiază exact aici, în acest loc prin care, ca prin gaura cheii, pândesc pământul nişte creaturi extraterestre invizibile”. Salvarea este una singură: să stea şi să aştepte până când Dunării îi va fi distrasă atenţia, până când va găsi o altă victimă pe care să o trimită „pe calea apei şi a vântului”. Eroii povestirii au evitat printr-o minune, nu, nu moartea, ci dispariţia chinuitoare pe lumea cealaltă a fluviului.

Aproximativ pe itinerarul eroilor lui Blackwood (adevărata celebritate acesta a cunoscut-o la mijlocul anilor 1930, când conducerea companiei de radio BBC l-a invitat la microfon să citească într-o emisiune de seară poveşti cu fantome) am mers şi eu, îndreptându-mă din Esztergom spre capitala Transdanubiei Occidentale, Győr. Am plecat dimineaţa atât de devreme, încât nici păsările nu se treziseră încă. Gara provincială de tip habsburgic se afla într-o îndepărtată suburbie ţigănească a oraşului, la marginea unei pădurici, lângă un cartier proletar mort; începuse să picure, natura se posomora. În sfârşit, a fost tras şi expresul meu feroviar, constând într-un singur vagon de o vârstă venerabilă, cu motor diesel. Eram singurul pasager şi conductorul cu o faţă întunecată şi boţită, cu ochi roşii ca ai lui Dracula, mi-a compostat biletul uitându-se chiorâş şi dezaprobator la mine pe sub cozorocul zmeuriu. În sfârşit, ne-am urnit încet şi solemn, în zăngănitul mărunt al sticlei ferestrelor cu ramele uscate, în fumul subţire şi uleios al carburantului diesel, în bâzâitul unei muşte captive. Pe partea dreaptă, prin golurile strâmbe din fâşia de pădure se vedea uneori Dunărea, când venind direct spre calea ferată îngustă, când despărţindu-se de ea prin vaste luminişuri mlăştinoase. Malurile erau în întregime mărginite de sălcii crescute chiar la marginea apei, pentru că lor le place umezeala. Vântul le legăna ramurile, dar eu nu îl auzeam, sălciile se mişcau tăcute în zorii dimineţii.

Făceam pe curajosul, dar o oarecare nelinişte pusese stăpânire pe mine şi îmi căutam, fără succes, o ocupaţie. Articolele din ziare nu-mi intrau în cap, la telefonul mobil nu aveam semnal, aplicaţiile iPad-ului mi se păreau plictisitoare, nu

funcţionau nici măcar căştile smartphone-ului. Nu mă puteam concentra la nimic, iar drumul care de obicei te predispune la reflecţii nu făcea decât să-mi împrăştie gândurile. Brusc, bătrânul vagon a scrâşnit din toate încheieturile, s-a smucit convulsiv, s-a oprit, a tăcut şi musca prizonieră, peisajul verde-cenuşiu de dincolo de geamul murdar a încremenit, numai fluviul cel tulbure se îndrepta spre zarea ceţoasă şi sălciile fremătau fără zgomot. Din motive de neînţeles, vagonul diesel a stat acolo vreo oră şi jumătate, poate mai mult, nu ştiu cât anume, deşi mă uitam la ceas din minut în minut; în această cutie de conserve am pierdut, se pare, şi noţiunea timpului. Probabil că la situaţii de acest fel se referea Blackwood când scria: aşa se mişcă Pământul prin cosmos. Nu cumva este adevărat că Dunărea e o imensă fisură supranaturală, o gaură prin care comunică între ele lumi diferite, o limită a unor linii de forţă necunoscute, unde se întâlnesc şi intră într-o misterioasă interacţiune fenomene supranaturale?

În după-amiaza acelei zile de luni, zi de lucru, Győr m-a întâmpinat cu o totală şi bizară inactivitate. În continuare fără să ţin cont de timp, am hoinărit prin Piaţa Széchenyi şi cartierele centrale ale oraşului, însă nu am apucat să admir elegantele balcoane de colţ cu pervazurile sculptate. Nu mă părăsea senzaţia tulbure de agitaţie pe care mi-o provocase Dunărea (exact aceeaşi senzaţie am avut-o din nou un an mai târziu în bălţile cu stufăriş ale Deltei Dunării). Fără a consulta harta, am ajuns la parcul de pe mica insulă Rado, lângă vărsarea micului râu de smarald Rába în braţul Moson. Pe aleile pustii, lângă monumentul standard dedicat victimelor Primului Război Mondial, hoinărea vântul, mişcând buclele ramurilor sălciilor. Şi, la fel, nu am auzit niciun foşnet, niciun zgomot al frunzişului verde-argintiu.

1. István (Ştefan) cel Sfânt (970/975-1038) – mare cneaz din 997 şi rege al Ungariei din 1000/1001, din dinastia Arpadienilor. Scena înălţătoare a dezicerii cneazului de numele păgân Vajk este înfăţişată de o pictură monumentală, foarte importantă pentru maghiari, semnată de pictorul Gyula Benczúr (1875). Canonizat în 1083, regele István este cinstit ca ocrotitor şi creştinător al Ungariei.
2. Lajos (Ludovic) I cel Mare (1326-1382), din dinastia de Anjou, a fost rege al Ungariei din 1342 şi al Poloniei din 1370. Statul lui Ludovic cel Mare – un ansamblu de teritorii moştenite, principate vasale şi teritorii anexate în urma încheierii unei

uniuni personale – ocupa o parte însemnată a Europei Centrale şi de Sud-Est, de la Marea Neagră şi Adriatica până aproape de ţărmurile Balticii.

3. În Budapesta postbelică, numele lui Stalin l-a purtat şi principalul bulevard al oraşului (care din 1885 până în 1950 – şi începând din 1990 – s-a numit Gyula Andrássy, un important om politic maghiar şi austro-ungar). În perioada celui de-al Doilea Război Mondial, una dintre pieţele care intersectau bulevardul Andrássy a fost numită piaţa Adolf Hitler (acum poartă numele compozitorului Zoltán Kodály), iar cealaltă s-a numit piaţa Benito Mussolini (astăzi Octogon).

4. În 1691, armata lui Fazıl Mustafa-paşa Köprülü a suferit o grea înfrângere în lupta cu armata statelor europene. Marele vizir Köprülü a fost ucis de un glonte rătăcit, iar soldaţii lui s-au retras în dezordine. În 1699, Mohács a revenit în structura Ungariei.

5. Voivodina sârbească şi Banatul Timişan reprezintă o unitate administrativă autonomă din structura Imperiului Austriac, „pământul coroanei”, supusă direct împăratului. După înfiinţarea monarhiei duale în 1867, ducatul este transferat Budapestei, însă până în ultimele zile ale existenţei Austro-Ungariei împăratul a avut şi titlul de „arhiduce al Serbiei”.

6. Bačka (Bácska) este regiunea istorică dintre Dunăre şi Tisa. Cea mai mare parte a ei este în Serbia, iar cea mai mică parte îi aparţine Ungariei.

7* Personaje care apar în capitolul XIV al cărţii *Viţelul de aur* de Ilf şi Petrov (n.t.).

8. Comitatul (din lat. *comitatus* – teritoriu guvernat de un conte) a fost unitatea administrativ-teritorială a Regatului Ungariei (secolul al X-lea – anul 1918).

9. Eugen de Savoia (1663-1736) a fost un general al statului habsburgic, de origine franco-italiană, din familia de Savoia. Comandant de oşti excepţional de la sfârşitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea.

10. În colonadele monumentului Mileniului, în spatele arhanghelului Gabriel au fost amplasate 14 statui ale regilor şi altor eroi ai naţiunii. În acest şir au fost iniţial şi cinci reprezentanţi ai dinastiei Habsburgilor, însă după cele două războaie mondiale aceştia au fost înlocuiţi cu antihabsburgi.

11* Numele Stalin vine de la substantivul *stal’* – „oţel” (n.t.).

Capitolul 8

Tuna. Graniţa uitată

„Dintre toate fluviile Europei… Dunărea este un fluviu cosmopolit. Ce viaţă furtunoasă are ea chiar sub ochii noştri!… Un italian a remarcat cu subtilitate caracterul schimbător al Dunării: la izvoare, acest fluviu seamănă cu o bună credincioasă catolică, pentru ca în cele din urmă să se transforme într-un adept al Profetului.”

Ghidul Primei Companii Privilegiate Imperiale-Regale Austro-Ungare de Navigaţie Dunăreană, 1906

În decembrie 1905 a avut loc cu succes premiera operetei *Gül Baba* a compozitorului Jenő Huszka, pe o temă a trecutului eroic colonial. Subiectul era următorul: Gábor, un tânăr ungur, intră într-o competiţie inegală cu otomanul[1] Ali-paşa pentru inima frumoasei Leila. Ca de obicei, marele dregător are de partea sa banii, ienicerii şi puterea. De partea cuplului internaţional de îndrăgostiţi sunt, aşa cum se şi cuvine, numai forţa sentimentelor lor şi simpatia bătrânului înţelept Gül Baba, care se ocupă de îngrijirea superbilor trandafiri din curtea moscheii din Buda. Pentru a-l salva de la moarte pe tânărul prizonier al lui Ali-paşa, Gül Baba îi distruge minunata grădină, spunându-i dregătorului că Allah a făcut acest lucru fiindcă s-a mâniat. Speriat, Ali-paşa se retrage. În aria de final, Gábor şi Leila, salvaţi de ingeniosul derviş, care apoi le-a unit pentru totdeauna destinele, îi jură lui Gül Baba (în traducere – „tatăl trandafirilor”), aflat pe patul de moarte, să-i aducă zilnic la mormânt trandafiri proaspeţi, care cu timpul vor alcătui o grădină nouă, de o frumuseţe nepământeană.

Aceasta este legenda. Predicatorul sufit Gül Baba nu este un personaj imaginar, ci istoric, deşi în realitate, spun istoricii, călugărul pelerin din ordinul Bektaşi se numea probabil Kel Baba, „tatăl pleşuv”. Acest nume ar fi atenuat farmecul operetei, iar Budapesta mondenă de la începutul secolului XX preţuia frumosul: la 200 de ani după ce stăpânirea otomană a devenit istorie, ungurii au învăţat să o privească cu ironie. Ca toată lumea creştină de altfel: ameninţătorul imperiu oriental s-a transformat din sperietoare în miraj, era poreclit „bolnavul Europei”, iar în fostele mari oraşe cucerite de sultan cântărilor patetice despre vitejii căzuţi le-au luat locul motivele de operetă. Mai mult: la sfârşitul secolului al XIX-lea, orientalistul maghiar Ármin Vámbéry a formulat cu succes concepţia „turanismului”, teoria originii comune a popoarelor turcice şi fino-ugrice. Mai târziu, în condiţiile istorice ale perioadei interbelice, turanismul maghiar adoptat de forţele radicale de dreapta a căpătat un caracter reacţionar.

Zona din Budapesta în care se află mormântul dervişului se numeşte acum Colina Trandafirilor. Strada Gül Baba, pavată cu piatră cubică, strâmbă ca o sabie de mameluc, urcă abrupt de pe cheiul Dunării, nu departe de podul Margit. Dervişul îşi doarme somnul de veci pe Strada Moscheii, într-un *türbe* (mormânt) octaedric luxos, cu o cupolă verzuie, având o semilună în vârf. În jurul mausoleului sunt plantate tufe de trandafiri, iar printre coroanele platanilor se deschide o largă privelişte spre fluviu. Şi în ziua de azi aici sunt încă vii amintirile oraşului Buda despre dominaţia otomană.

Sufitul Gül Baba, care a cutreierat lumea în lung şi-n lat şi a devenit celebru prin interpretarea Coranului, este cunoscut în lumea islamică şi ca autor al unor parabole şi poeme semnate cu numele Mithali. Cel mai bun dintre volumele de poezii ajunse până la noi se intitulează *Buchetul de trandafiri*. La o vârstă foarte înaintată, dervişul ajunge la Buda cu armata sultanului, însă curând moartea îl răpune. Conform unei versiuni, el a murit în timpul asediului oraşului, în altă variantă a murit în timpul rugăciunii de mulţumire pentru victoria asupra ungurilor. Sfârşitul predicatorului şi poetului mistic l-a transformat într-o figură mitologică, în obiect de veneraţie

pentru drept-credincioşi şi în sursă de inspiraţie pentru necredincioşi. În ziua funeraliilor lui Gül Baba, sultanul, care avea un respect profund pentru înţelept, l-a numit pe acesta ocrotitor sfânt al oraşului. În 1886, pictorul maghiar Ferencz Eisenhut i-a dedicat dervişului o pânză de mari dimensiuni, intitulată *Moartea lui Gül Baba*. În tablou, marele sultan este înfăţişat mâhnit la căpătâiul înţeleptului muribund. Pe Gábor şi pe Leila nu i-am observat printre cei prezenţi.

Armata lui Suleiman Magnificul, în timpul domniei căruia Imperiul Otoman a ajuns la apogeul puterii sale în Europa, s-a fortificat în cetatea regilor maghiari Buda în anul 1541. După un asediu de scurtă durată, dacă este să dăm crezare cronicilor, 7.000 de apărători ai oraşului au fost înecaţi în Dunăre. Capitala Ungariei a rămas sub dominaţie otomană aproape un secol şi jumătate. Izvoarele turceşti afirmă că în această perioadă, la Budin, centrul administrativ care includea vaste teritorii ale vilaietului[2] de pe malurile Dunării, mai luxuriant decât tufele de trandafiri înfloreau ştiinţele şi meseriile. După obiceiul lor, otomanii au transformat bisericile creştine în moschei, au înălţat lângă acestea minarete, în total peste 60, au deschis băi publice, şcoli-medrese[3*], case de rugăciune şi biblioteci. Nimic, în afară de un *türbe* şi de câteva băi reconstruite de mai multe ori, nu s-a păstrat până în zilele noastre; de altfel, sultanii nu aveau obiceiul să împovăreze oraşele de provincie cu prea multe realizări arhitecturale.

Regii creştini au recucerit oraşul în 1686, tratându-i pe inamicii învinşi cu aceeaşi cruzime cu care îi trataseră turcii cândva pe locuitorii Budei: au căzut victime ale măcelului peste 3.000 de oameni. Răzbunătorii locali intenţionau să distrugă mausoleul lui Gül Baba, dar memoria dervişului era atât de importantă pentru otomani, încât au stipulat caracterul intangibil al edificiului în acordul de pace. Mormântul a fost transformat într-o capelă a iezuiţilor, apoi a fost lăsat de izbelişte. În 1867, între zidurile mausoleului s-a rugat pentru odihna sufletului lui Gül Baba sultanul Abdul Aziz, în timpul uneia din rarele vizite ale suveranilor otomani în teritoriile europene cucerite de ei cândva. Mormântul Tatălui

Trandafirilor, obiectivul cel mai nordic al pelerinajelor credincioşilor islamici, a fost predat, în sfârşit, Republicii Turce. Nu departe de mormânt este acum o statuie: propovăduitorul din bronz are o mână în dreptul inimii, iar în cealaltă ţine un manuscris cu versuri. Sunt convins că aceste versuri sunt despre o lege a înţelepciunii vieţii. De exemplu, despre arta de a cultiva trandafiri.

Vilaietele Ungariei otomane, *török hódoltság*, au format cordonul nordic al securităţii imperiului şi au avut concomitent rolul unei baze de operaţiuni pentru manevrele armatelor sultanului şi promovarea ideilor islamului în Europa Centrală. Esztergom a devenit avanpostul vest-dunărean al posesiunilor otomane. Acest oraş a nimerit de două ori „sub jug”, ceea ce a determinat schimbarea de două ori a literei „m” de la sfârşitul numelui său cu litera „n”. Pentru o scurtă perioadă – cinci ani –, la sfârşitul secolului al XVI-lea, Győr-Raab, situat mai la vest, s-a aflat sub stăpânire otomană, fiindu-i schimbat numele în Yanik-Kale. Otomanii nu au reuşit să cucerească nici Viena, nici Pozsony, nici Cracovia, deşi unele teritorii moştenite de Habsburgi, ca Stiria şi Carintia sufereau de pe urma incursiunilor distrugătoare ale duşmanilor, iar punctul cel mai nordic de pătrundere a turcilor în Europa era teritoriul actualei regiuni Hmelniţki din Ucraina. „Este destul să se îndepărteze cale de o zi de Raab”, scria în 1669 călătorul englez Edward Browne, „pentru ca omului să înceapă să i se pară că s-a despărţit de lumea noastră şi că, încă înainte de a ajunge la Buda, a nimerit într-o altă lume, complet diferită de ţările vestice, pentru că aici oamenii nu poartă peruci, panglici, manşete, pălării, mănuşi, aici nu există paturi şi nu se bea bere”. Probabil că lipsa pălăriilor, a perucilor şi a berii constituia un neajuns, însă nu era în niciun caz principala trăsătură a noii ordini dunărene. Un autor contemporan, descriind în tonuri dramatice asediul Vienei din 1529 (reamintesc că oraşul a rezistat asediatorilor mai degrabă datorită unor împrejurări nefavorabile decât graţie vitejiei apărătorilor), a concluzionat: acest eveniment „aproape că a devenit cauza unei cotituri bifurcate a civilizaţiei central-europene”. Presiunea otomană asupra teritoriilor Habsburgilor

nu a slăbit până la sfârşitul secolului al XVII-lea. Scriitorii şi istoricii au căutat epitete poetice pentru aceste porniri sângeroase. „Nomazii sunt atraşi instinctiv spre soare-apune”, a spus unul dintre ei.

Oamenii Dunării

Iuri Franz Kulciţki, tălmaci şi cafegiu

„Omul care i-a învăţat pe europeni să bea cafea” s-a născut în 1640 într-o familie ortodoxă din mica nobilime de origine ruteană (ucraineană), în orăşelul Kulczyce (Kulciîţi) din Galiţia, care pe atunci aparţinea Uniunii Polono-Lituaniene. Vorbea câteva limbi străine. În tinereţe a participat la campaniile cazacilor zaporojeni, a fost răscumpărat de la turci, din captivitate, de nişte negustori sârbi care aveau nevoie de un tălmaci. A slujit ca traducător la filiala din Dar-ul-Jihad (Belgrad) a Companiei Comerciale Orientale a Austriei, iar ulterior s-a mutat la Viena, unde în 1678 şi-a deschis propria afacere. În 1683 a jucat un rol important în apărarea Vienei: riscându-şi viaţa, îmbrăcat în haine occidentale, s-a furişat din oraşul asediat de otomani având asupra sa o epistolă către ducele de Lorena, Carol al V-lea. A reuşit să revină la Viena cu o promisiune de ajutor din partea armatei aliate. După ridicarea blocadei, autorităţile oraşului l-au recompensat pe Kulciţki pentru curaj oferindu-i funcţia de traducător al curţii imperiale. Legenda spune că regele polonez Jan al III-lea Sobieski i-a dăruit lui Kulciţki 300 de saci de cafea din prada de război. În 1686 a deschis în centrul Vienei cafeneaua Hof zur Blauen Flasche („Casa de sub sticla albastră”), popularizând noua băutură în rândul europenilor. Se consideră că Kulciţki a fost primul care s-a gândit să adauge lapte şi zahăr în cafea. Cafeneaua „Casa de sub sticla albastră” s-a închis în 1694, curând după ce proprietarul ei a murit de tuberculoză. La Viena, Kulciţki (Georg Franz Kolschitzky) a devenit un personaj folcloric: numele său a fost dat unei străzi, i-a fost dedicat şi un mic monument. Polonia şi Ucraina îl consideră pe Kulciţki eroul lor naţional. Pe Strada Ruteană din Lvov există cafeneaua „Sub sticla albastră”.

Cu toate acestea, în luptele de lângă Viena nu a avut loc nicio cotitură groaznică (în accepţiunea istorică obişnuită pentru europeni). În Ungaria, până în perioada actuală, au rezistat doar trei minarete de pe vremea otomanilor, pe care nu le-au distrus nici Habsburgii, nici comuniştii. Aceste ruine antice constituie un obiect al mândriei europenilor, însă cu moştenirea orientală din teritoriile ocupate au fost necruţători. Turnurile islamice care au supravieţuit în Ungaria, lipsite de conţinut sacru şi ideologic, se îndreaptă fără noimă spre cer, ca nişte mulaje de rachete. Însă ce ar fi fost dacă în toamna anului 1529 Ibrahim-paşa ar fi cucerit totuşi Viena, iar apoi, mi-e şi frică să mă gândesc, şi-ar fi condus hoardele contra curentului Dunării, spre Amsterdam şi Londra, dacă ar fi transformat în grajduri

pentru cai catedralele Sfântul Ştefan şi Notre-Dame din Paris? Cum ar fi fost acum viaţa în Europa? Chiar, este cineva convins că ar fi fost mai puţin fericită?

Oamenii Dunării

Evliya Çelebi, autorul *Cărţii călătoriilor*

Mehmed Zilli, cunoscut ca Evliya Çelebi, a fost un călător oriental care a petrecut aproape o jumătate de secol călătorind prin Imperiul Otoman şi teritoriile limitrofe acestuia. S-a născut în 1611 în familia bijutierului principal al curţii, căsătorit cu sora marelui vizir. Çelebi a primit o excelentă educaţie pentru acea epocă: a studiat dreptul şi teologia, a învăţat Coranul pe de rost, iar prin lectura expresivă a textelor sfinte a reuşit să câştige bunăvoinţa sultanului Mehmed al IV-lea. Sfătuit de tatăl său, tânărul capabil a alcătuit o descriere detaliată a capitalei Imperiului Otoman, inclusă în prima parte a *Cărţii călătoriilor*, apărută în zece volume. În 1640, Çelebi a întreprins o călătorie pe ţărmul din Caucaz şi Crimeea al Mării Negre. Au urmat călătoriile în Creta, Liban, Siria, Palestina, din nou Crimeea, Transcaucazia, Persia şi Bagdad. În 1651, Çelebi a întocmit o descriere a zece oraşe bulgăreşti, în 1656, o descriere a Bosniei, apoi a teritoriilor Croaţiei, Ungariei, Transilvaniei şi sud-vestului actualei Ucraine. De multe ori scriitorul a însoţit armata sultanului şi de aceea era martor sau participant al incursiunilor şi asediilor cetăţilor de graniţă. În 1665, făcând parte din corpul diplomatic otoman, Çelebi a ajuns la Viena, a fost în Moldova şi Valahia, după care, în calitate de oaspete de onoare al hanului Mehmed Ghirai al IV-lea, a călătorit în ţinuturile tătarilor din Crimeea şi, traversând pământurile populate de cazacii de pe Don, a ajuns în Povoljie. Următorii cinci ani au însemnat studierea sudului şi regiunii centrale a Balcanilor, a insulelor Adriaticii, pelerinajul la Mecca. Çelebi şi-a petrecut ultimii ani din viaţă în Egipt, sistematizându-şi impresiile din călătorii. Se presupune că ar fi murit la Cairo în 1679 sau 1682, fără a-şi fi încheiat lucrul la *Cartea călătoriilor*. *Seyahatname* este o descriere captivantă şi absolut realistă a stilului de viaţă, moravurilor şi culturii Imperiului Otoman din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Acest document al epocii este unic prin caracterul său multilateral, deşi unii îi reproşează lui Çelebi faptul că exagerează în multe privinţe. Cercul intereselor călătorului otoman este extrem de vast: de la arheologie şi lingvistică până la economie şi cunoştinţe teoretice despre tehnica militară. Zonei dunărene îi sunt dedicate fragmente din volumele 3, 5, 6 şi 7 ale *Cărţii călătoriilor*. După câţiva ani de la moartea lui Çelebi, manuscrisul lucrării sale a fost adus la Istanbul ca dar pentru unul dintre dregători – cu toate acestea, cartea nu s-a bucurat de popularitate la curtea sultanului: *Seyahatname* era considerată „o cronică amuzantă, dar dezlânată”. Primul dintre exegeţii occidentali ai operei lui Çelebi a fost orientalistul austriac Joseph von Hammer-Purgstall, care între 1834 şi 1850 a editat traduceri în limba engleză ale primelor două volume din *Cartea călătoriilor*. Publicarea integrală a lucrării lui Çelebi în patrie s-a întins pe aproape o jumătate de secol (1896-1938) şi se consideră că textul conţine denaturări. *Cartea călătoriilor* este studiată şi tradusă şi în prezent.

În Ungaria, turcii au luat contact pentru prima dată cu societatea organizată după maniera europeană occidentală, a cărei structură se deosebea de cea existentă în Evul Mediu în

statele greco-slave din Balcani. Otomanii nu au reuşit să asimileze în adevăratul sens al cuvântului stepa pustie: musulmanii colonişti erau puţini în aceste locuri, dar şi aceştia părăseau rareori oraşele (densitatea populaţiei în teritoriile europene stăpânite de sultan rămânea în general mică); aparatul administrativ era întreţinut pe baza câştigurilor obţinute în Egipt; malurile Dunării au devenit atât de mlăştinoase, încât nici vitele pentru vânzare nu erau transportate pe fluviu, ci erau mânate pe uscat.

Arcul de foc Otomano-Habsburgic a fost secole la rând principala linie de scindare a Europei şi din cauza faptului că relaţiile erau stabilite de două state uriaşe, cu două concepţii diferite despre organizarea lumii, două religii diferite, două dinastii monarhice, fiecare cu trufia şi aroganţa ei, cu cele mai bune păreri despre propria importanţă istorică şi cu opinii similare privind forţa lor dominatoare (numai că la otomani această forţă era exclusiv militară, în timp ce la Habsburgi era în mare măsură şi politico-diplomatică). Tipul imperial de conştiinţă determină două tipuri de duşmani: cei slabi sunt striviţi şi totodată trataţi cu superioritate dispreţuitoare; cei puternici, în multe privinţe, dacă nu chiar în toate, egali cu sine (numai că în sens contrar: „Faptele noastre eroice sunt la fel de măreţe pe cât de îngrozitoare sunt nelegiuirile lor”), provoacă teamă şi respect. Casa de Habsburg a fost una dintre cele mai vechi şi mai puternice dinastii ale lumii creştine. Habsburgii, comparându-şi măreţia cu anticii, se mândreau cu coroana Sfântului Imperiu Roman, moştenită în sens figurat de la augusti. Otomanii erau descendenţi direcţi ai lui Allah.

„Sultanul este umbra lui Dumnezeu pe pământ şi la el găseşte refugiu orice asuprit”, a grăit profetul Mahomed. Statul etern, Devlet-i Ebed Müddet, aşa se numeau teritoriile stăpânite de sultan. Deznodământul conflictului dintre civilizaţii – crucea împotriva semilunii, pălăria contra turbanului, iataganul contra spadei – a determinat în cele din urmă felul în care avea să arate noua epocă europeană. La începutul acestei perioade istorice, teritoriile stăpânite de sultan includeau aproape trei cincimi din lungimea Dunării; Imperiul Otoman, în perioada

respectivă cea mai importantă putere din punct de vedere militar şi economic, controla peste 1.500 de kilometri de fluviu.

Carlo Bossoli, *Turci privind spre Istanbul*, 1839

Câmpia Dunării a devenit limita nordică a Pax Ottomana. Obiectiv vorbind, această „lume otomană" care-i speria pe creştini a avut şi părţile ei bune: de pildă, faptul că a reuşit să pună capăt luptelor feudale intestine, care vreme de mai multe secole au sfâşiat sud-estul Europei, conflictelor naţionale şi interetnice, intoleranţei religioase. În condiţii de război, stăpânii asiatici acţionau fără cruţare, pedepseau aspru atentatele la autoritatea lor şi nu se purtau ceremonios cu localnicii (numai de pe teritoriile maghiare au fost luaţi în robie peste un milion de oameni), însă pe timp de pace aparatul administraţiei orientale funcţiona fără exces de severitate, mai degrabă relaxat. „Era un imperiu islamic, războinic, progresist şi tolerant din punct de vedere religios", scria istoricul britanic

Jason Goodwin în cartea *Stăpânii orizonturilor. O istorie a Imperiului Otoman* (*Lords of the Horizons. A History of the Ottoman Empire*). „Pentru cei care trăiau dincolo de graniţele lui, pe pământurile numite în tradiţia islamică *daral-harb*, Casa Războiului, imperiul era o sursă de nelinişte şi groază. Totuşi, pentru popoarele aflate sub stăpânirea sa, Imperiul Otoman se transforma în *dar al-islam*, Casa Păcii; şi atât de plin era acest stat de energie şi de spirit războinic, atât de bine era condus şi perceput de contemporani ca o întruchipare a geniului omenesc, încât acestora li se părea că imperiul îşi datorează totuşi înflorirea unor forţe supranaturale, divine sau diavoleşti, depinde în care tabără se afla observatorul.”

Dar şi taberele se schimbau. Ţăranii din ţările europene înrobite priveau deseori venirea turcilor ca pe o eliberare de samavolnicia feudalilor „proprii”. Obişnuitelor conflicte sângeroase dintre catolici şi protestanţi, în timpul stăpânirii otomane le-a luat locul toleranţa relativă, când aceştia nu îi mai prigoneau pe cei de alte credinţe. În cadrul imperiului sultanului, nemusulmanii erau supuşi de categoria a doua: ei plăteau impozite mai mari, bisericile lor nu puteau fi mai înalte decât moscheile, nu li se permitea să se îmbrace în haine de culoare verde, pentru a-i saluta pe drept-credincioşi, trebuiau să descalece; cel mai important era faptul că legile islamului aveau întâietate faţă de toate celelalte legi.

Mulţi europeni, trecând la mahomedanism sub presiunea fricii şi a împrejurărilor, au urcat pe scara socială a Imperiului Otoman. Ca orice stat universal, Înalta Poartă[4] se baza doar pe Dumnezeu şi pe unicul şi marele stăpân – naţionalităţile şi limbile materne ale supuşilor nu aveau nicio importanţă. Numai una din cele 16.000 de picături de sânge ale ultimului sultan era otomană. În armată erau întotdeauna recrutaţi activ locuitorii provinciilor cucerite – slavi, valahi, greci, unguri, albanezi, care nu numai că luptau cu vitejie împotriva compatrioţilor, dar erau trimişi şi în campanii de peste mări sub flamurile Profetului. La graniţa dintre Egipt şi Sudan trăieşte şi în prezent tribul maghiarabilor, care se consideră urmaşii ungurilor veniţi în Nubia în 1517, la porunca sultanului Selim I,

pentru slujba de patrulare la graniţă. Maghiarii nubieni au fost „redescoperiţi” pentru patria lor istorică, după patru secole, de ofiţerul şi aventurierul László Almásy, a cărui figură romanţată este cunoscută de cei care au văzut filmul *Pacientul englez*.

Pe malurile cursului inferior al Dunării, la periferia Bizanţului, primele patrule ale achingiilor[5] au apărut la sfârşitul secolului al XIV-lea. Probabil că aceşti călăreţi li se păreau localnicilor pescari şi agricultori nişte adevăraţi semizei, centauri, care şi-au luat armele în mâini: aveau deprinderea de a lansa din arcuri câte trei sau patru săgeţi pe minut şi nimereau fără efort orice ţintă, întorcându-se în şa. Dacă un asemenea cavalerist ajungea să fie condamnat la moarte pentru o abatere, era executat şi calul împreună cu stăpânul. Otomanii au înfrânt uşor împotrivirea a şase state care se duşmăneau între ele în nordul fărâmiţat al imperiului romeilor. Europa Sud-Vestică, lăcaşul ortodoxiei, părea că îi aşteaptă pe noii cuceritori, pentru că Bizanţul îi învăţase deja pe locuitorii Balcanilor, foste popoare barbare, tot ceea ce ştia.

Prima mare putere europeană care a căzut sub săbiile războinicilor islamului a fost Bulgaria. Capitala celui de-al Doilea Ţarat Bulgar[6], Tărnovo, a fost cucerită de turci în 1393, după ce ocupaseră deja cetăţile dunărene Sviştov (redenumită Zigit), Dorostol (devenită Silistria[7]), Tutrakan (transformată în Turtukai), Ruse (rebotezată Rusçuk). O importanţă crucială pentru această campanie a sultanului Baiazid I Fulgerul a avut-o victoria de la Nicopole (redenumit Niğbolu), situat tot pe malul Dunării, din 1396, asupra armatei cruciaţilor. Dinastia bulgară a Şişmanizilor şi-a încheiat misiunea istorică în mod tragic: ţarul Ioan a murit, fie în luptă, fie în captivitate, fratele său după tată Ivan Sraţimir, care guverna Vidinul, a fost sugrumat în temniţă. Copiii acestor ţari, Konstantin şi Frujin, au încercat curând să ridice o răscoală, dar au fost zdrobiţi. Ultimul Şişman, Konstantin al II-lea Asen, a cârmuit când ca vasal al sultanului, când ca vasal al regelui Ungariei, când proclama independenţa de stat. După moartea sa, în 1422, Bulgaria nu este menţionată în cronici ca stat de sine stătător.

Otomanii au blocat temeinic cursul inferior al Dunării. La mijlocul secolului al XVI-lea, Auger de Bousbecque, ambasador al Sfântului Imperiu Roman la curtea sultanului, i-a comparat pe învingători cu o puternică apă curgătoare: „Turcii sunt asemenea unui fluviu puternic, cu apele umflate după ploi: e destul ca apa să se infiltreze printr-o fisură cât de mică a digului, pentru ca apoi toată să se îndrepte spre acest loc vulnerabil şi să producă mari distrugeri”.

Sultanii au înghiţit pământurile sârbilor şi o parte din cele ale croaţilor în doar câteva etape. Teritoriile Kosovo şi Raška, centre sârbeşti ale organizării de stat feudale, s-au predat duşmanului aproximativ în aceeaşi perioadă ca şi Bulgaria. Bătălii cruciale pentru ocuparea teritoriilor dunărene ale sârbilor au fost asedierile cu succes de către ieniceri şi spahii ale cetăţilor fluviale Golubac (1458) şi Smederevo (1459). Belgradul (în perioada aceea, cetatea maghiară de graniţă Nándorfehérvár) a rezistat până în 1521. Practic, tocmai căderea acestui oraş le-a deschis turcilor drum liber spre Mohács, Buda şi Viena.

Oamenii Dunării

Osman Pazvantoglu, paşa Vidinului

Osman Pazvantoglu s-a născut, se pare, în 1758, pe teritoriul actualei Albanii, şi a murit în 1807 la Vidin, în Bulgaria de astăzi. Originar din familia unui ienicer (valah sau slav din Bosnia), a intrat în slujba domnitorului Valahiei, iar în 1793 a adunat o armată de mercenari cu care a luat în stăpânire o regiune vastă din nord-vestul Imperiului Otoman. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, ţara traversa o perioadă de lupte interne, puterea centrală slăbise, bandele de tâlhari-cârjalii, care acţionau deseori la comanda feudalilor locali, îl sfidau pe sultan. Pazvantoglu (numele său înseamnă „fiul străjerului”) a proclamat la Vidin un stat independent, ale cărui frontiere se întindeau de la Belgrad la Varna. Încercările lui Selim al III-lea de a-l pedepsi pe răzvrătit s-au soldat cu eşecuri, trei campanii împotriva Vidinului încheindu-se cu tot atâtea înfrângeri. În 1799, sultanul resemnat îi acordă lui Pazvantoglu iertarea şi titlul de paşă. Acest paşă a fost un personaj controversat. Protector al ştiinţelor şi al artelor, a înfiinţat la Vidin o bibliotecă pe care a dedicat-o mamei sale. Legenda spune că, la porunca paşei, semilunile din vârful minaretelor au fost înlocuite cu inimi. În oraş există câteva clădiri din acea perioadă care au rezistat până în zilele noastre, iar Vidinul este considerat cel mai frumos monument al urbanismului otoman din Bulgaria. Incursiunile armatei lui Pazvantoglu ţineau în alertă teritoriile din jur. În 1802, zvonul că se apropie de Bucureşti cârjaliii paşei din Vidin a provocat o panică imensă. Vidinul întreţinea relaţii diplomatice cu mai multe state (inclusiv cu Republica Franceză) şi bătea monedă proprie. Statul creat de paşa Osman a existat până la moartea acestuia,

în 1807. Conform uneia dintre versiuni, Pazvantoglu a fost otrăvit de un agent secret al sultanului. Potrivit altor informaţii, şi-ar fi pierdut mai întâi un ochi, apoi şi viaţa în luptele cu haiducii. În Bulgaria, paşa din Vidin are o imagine romantică (se spune că ar fi fost îndrăgostit fără speranţă de o fată creştină, ceea ce explică prezenţa inimilor pe minarete), în schimb, în România Pazvantoglu este considerat un ucigaş cu sânge rece. În felul acesta a şi fost înfăţişat acest feudal turc în filmele istorice ale lui Dinu Cocea. În limba română s-a păstrat expresia „Pe vremea lui Pazvante Chiorul", echivalentă expresiei ruseşti „Pe timpul ţarului Mazăre". După un an de la moartea răzvrătitului paşă, sultanul Selim a fost detronat şi sugrumat în temniţă.

La nord de cursul inferior al Dunării se învecinau cu Imperiul Otoman state dependente de voinţa altora, conduse de monarhi-marionete, plătitori de tribut, instalaţi pe tronuri nesigure prin „bunăvoinţa" sultanului şi supuşi voinţei acestuia: principatele Transilvaniei, Valahiei şi Moldovei, precum şi Hanatul Crimeii (teritorii „aflate sub protecţia sultanului"). La mijlocul secolului al XIX-lea, istoricul rus şi bulgar Spiridon Palauzov a descris caracterul relaţiilor teritoriilor vasale creştine cu Imperiul Otoman în felul următor: „Dacă această apropiere... este pur protecţionistă, ea reprezintă o recunoaştere a ocrotirii celui slab de cel puternic în schimbul unei plăţi stabilite, care de altfel nu afectează dreptul la independenţă al celui supus de bunăvoie acestei protecţii... Însă Valahia, care încă nu avea o conştiinţă civică destul de puternică în viaţa politică internă şi externă, a fost silită de împrejurări să recunoască protecţia unui popor al cărui scop principal erau cuceririle".

Principala deosebire efectivă dintre teritoriile vasale şi provinciile sultanului era faptul că pe pământurile libere nu existau oficial garnizoane otomane permanente. Formaţiunile militare ale feudalilor locali şi tot felul de bande ale „răzbunătorilor poporului" efectuau raiduri transdunărene devastatoare de la sud la nord şi de la nord la sud; cetăţile dunărene treceau de la unii la alţii, îşi schimbau apartenenţa de stat, erau incendiate şi construite din nou. Periodic, vasalii creştini deveneau recalcitranţi dacă tributul datorat sultanului era peste puterile lor sau dacă situaţia politică le permitea să spere în cucerirea independenţei. La hotarul dintre secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, de exemplu, domnitorul Mihai Viteazul a unit pentru scurt timp sub sceptrul său Valahia, Moldova şi Transilvania, a învins cu dibăcie şi curaj armata de 100.000 de

oameni a marelui vizir, însă curând a fost el însuşi învins şi ucis de rivalii săi politici. Dependenţa de Înalta Poartă s-a prelungit. Totuşi, după orice perioadă istorică de înflorire urmează declinul. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, Marea Neagră a încetat să mai fie considerată un „lac turcesc" (până atunci, scria un istoric oriental plin de sine, „orice hamal din pieţele Istanbulului ştia că Tuna este fluviul principal al acestui lac"), iar rivalii sultanilor în lupta pentru cursul inferior al Dunării au devenit ţarii ruşi. Pierzându-şi energia agresivă, Imperiul Otoman şi-a pierdut propria *raison d'être*, pentru că orice stat universal are o singură raţiune de a exista: înglobarea de noi teritorii.

Viaţa unui imperiu se reduce la războaie şi la extinderea graniţelor, la fel cum esenţa unui fluviu se reduce la curgerea sa. Sultanii nu cunoşteau ceremonia încoronării: la Înalta Poartă, această tradiţie a fost înlocuită cu ritualul încingerii fiecărui nou Mare Turc cu sabia lui Osman. Extinzându-şi nelimitat de mult dimensiunile, statul teocratic devine greoi, lipsit de flexibilitate în conducere, în final prăbuşindu-se sub propria-i greutate. „Dimensiunile şi complexitatea puterii otomane nu au avut precedent în istorie", afirmă Jason Goodwin. „Imperiul s-a ridicat deasupra mecanismelor medievale create pentru a-l guverna."

Întreţinerea uriaşelor armate – armata propriu-zisă plus armatele de slujitori, funcţionari, preoţi – numai pe baza impozitelor din comerţ şi agricultură devenea din ce în ce mai dificilă. Vremurile prăzilor bogate şi capturilor uşoare din războaie aparţineau trecutului. Câtă vreme împrejurările le-au fost favorabile, otomanii au făcut parte din categoria stăpânitorilor rezonabili: nu au încercat să schimbe modul de viaţă al popoarelor cucerite, i-a interesat doar ca acestea să plătească tributul, nu le obligau să adopte credinţa lor şi nici să le vorbească limba. Declinul imperiului a durat atât de mult şi din cauza faptului că dinastia a alunecat treptat de pe culmile gloriei şi ale puterii – în două secole şi jumătate – reuşind, chiar dacă numai pentru câţiva ani, să le supravieţuiască principalilor rivali, Habsburgii şi Romanovii[8]. Acţiunile de

înlăturare a flamurilor Marelui Turc de pe malurile dunărene, care s-au prelungit pe durata câtorva generaţii, au constituit de asemenea scene ale dramei declinului. Ultimul episod al acestei piese a fost unul tumultuos: garnizoana turcească a părăsit cetatea din Belgrad (în perioada respectivă oraşul era deja capitala Serbiei semiindependente) în 1867, prima fortăreaţă de pe malul drept al cursului inferior al Dunării, Sviştov, a căzut în mâinile ruşilor în 1877, după încă un an otomanii au pierdut pentru totdeauna şi delta fluviului. Dimitrie Cantemir, domnitorul Moldovei, vasal al sultanului şi aliat al ruşilor, autorul *Istoriei creşterii şi descreşterii curţii otomane* (1714-1716), compara traiectoria dezvoltării Imperiului Otoman cu un arc plecând de la victorie şi ducând spre înfrângere: pe drumul de la prosperitatea statului spre declin, eşecurile apăreau uneori în perioadele de triumf, dar şi în momentele celor mai umilitoare înfrângeri această ţară arunca o umbră de măreţie. Cantemir a prezis corect viitorul otomanilor – de altfel, acelaşi lucru poate fi spus despre destinul oricărui alt imperiu.

În general, pe Dunăre, Imperiul Otoman a avut un rol dominant începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, până la începutul secolului al XIX-lea. Alături de Nil, Eufrat şi Tigru, fluviul Tuna a intrat în rândul celor mai mari artere de navigaţie ale uriaşului stat, ale cărui teritorii s-au întins pe trei continente. Practic, era încadrat de aceste fluvii: Eufratul la est, Dunărea la nord şi la vest. Pe malurile fluviilor, turcii fortificau vechile cetăţi şi construiau noi puncte de sprijin. De la Esztergom până la Chilia a apărut un sistem de construcţii defensive, dintre care numai cetăţile de mari dimensiuni erau în jur de 30 la număr, egalând aproape sistemul defensiv al romanilor. La fel ca în Antichitate, zona de frontieră a Dunării rămânea şi pe timp de pace militarizată formal: guvernatorul oricărei provincii era comandant militar, fiecare drum avea destinaţie militară, vasele comerciale puteau fi transformate în caz de necesitate în nave de război. Zidurile şi bastioanele cetăţilor fluviale erau, evident, mai solide decât ale romanilor, întrucât în intervalul de o mie de ani şi tehnica din domeniul construcţiilor, şi mijloacele de asediere, printre care praful de

puşcă şi artileria, s-au perfecţionat considerabil. Dar, întrucât războiul continuu nu este posibil, soldaţii se transformau în ţărani: ei apărau graniţele şi concomitent cultivau porumb şi secară, se descurcau pescuind ştiuci şi nisetri, creşteau albine. Prin eforturi neîntrerupte, pe sectorul turcesc al Dunării erau întreţinute în stare ideală debarcaderele, punctele de traversare, vadurile, şantierele navale. Navigaţia era însoţită de comerţul prin caravane, tradiţional pentru lumea orientală.

Thomas Allom, *Înalta Poartă*, litografie, cca 1840

Poveşti dunărene

Cum apăra o hulubărie fluviul

În 1426, regele Ungariei şi Cehiei, Sigismund I de Luxemburg, şi vasalul său sârb au încheiat următoarea înţelegere: posesiunile despotului Stefan Lazarecić vor fi moştenite de nepotul acestuia, Đurađ Branković, dacă îi va ceda suzeranului din dinastia Luxemburg regiunea numită Mačva, precum şi două cetăţi de pe Dunăre, Belgrad şi Golubac. După un an, Stefan a murit la vânătoare, iar noul despot Đurađ intenţiona să îndeplinească promisiunea unchiului, când, brusc, s-a lovit de împotrivirea comandantului garnizoanei din Golubac, voievodul Eremia. Acesta i-a

pretins regelui 12.000 de ducaţi drept compensaţie, iar când Sigismund a refuzat să plătească, a predat cetatea turcilor. Turcii au cucerit prima dată cetatea Golubac în 1389 sau 1391, când armata lor abia se apropiase de malurile Dunării, însă ungurii au reuşit atunci să-i alunge pe vrăjmaşi din cetate. Încă din vremea aceea cetatea Golubac, construită, se presupune, la începutul secolului al XIV-lea, era o fortăreaţă cu 10 turnuri de 20-25 de metri înălţime şi cu trei sectoare de apărare. Această cetate a fost ridicată la kilometrul 1040 al Dunării, pe o stâncă de la intrarea în defileu, iar zidurile cu grosimea de aproape trei metri coboară spre fluviu, a cărui albie era cândva barată cu lanţuri de fier, astfel încât Golubac încuia la propriu Dunărea cu lacăte. Şi iată că Eremia şi-a predat inamicului ameninţătoarea proprietate chiar în momentul în care sultanul Murad al II-lea, după eşecul asediului Constantinopolului, a reînnoit atacul în Balcani. Despotul Đurađ nu a reuşit de unul singur să-l pedepsească pe voievodul trădător şi, în primăvara anului 1428, sub zidurile cetăţii Golubac a apărut armata de 30.000 de oameni a lui Sigismund: infanteria maghiară, cavaleria poloneză, artileria italiană, arcaşii din Valahia, flotila fluvială. Asediul s-a prelungit o lună şi s-a încheiat fără un asalt hotărâtor: însuşi sultanul s-a grăbit să sară în ajutorul garnizoanei. În timpul unei ciocniri a fost ucis (sau luat prizonier) cavalerul polonez Zawisza Czarny din Garbów. Zawisza, eroul bătăliei de la Grunwald, cel care la un turnir în Perpignan l-a doborât de pe cal pe Ioan al Aragonului, servea drept model în Evul Mediu târziu pentru aventurile cavalerilor. Juliusz Słowacki şi Henryk Sienkiewicz l-au transformat într-un erou popular, armura sa de culoare neagră se păstrează printre relicvele mănăstirii Jasna Góra, în Polonia există cluburi de fotbal şi patrule de cercetaşi care îi poartă numele.

Turcii au fortificat temeinic cetatea Golubac şi (cu câteva mici întreruperi) au stăpânit-o aproape patru secole şi jumătate. În 1867, pe donjon a fost ridicat steagul sârb. Ulterior Golubac şi-a pierdut importanţa defensivă. Cetatea părăsită a început să se degradeze, iar în subsolurile ei s-a înmulţit o specie periculoasă de muşte-vampiri care le pricinuiau necazuri ţăranilor localnici. După Primul Război Mondial, prin curtea interioară s-a construit un segment al şoselei paralele cu fluviul, după alţi 50 de ani, fundaţia turnurilor de la nivelul inferior a fost acoperită de ape: construcţia hidrocentralei de la Porţile de Fier a determinat creşterea nivelului apei Dunării. În 2005 au fost demarate, în sfârşit, nişte lucrări de restaurare: au cosit buruienile, au dus gunoiul, au cârpit zidurile. Cetatea, ale cărei turnuri seamănă cu un stol de porumbei cenuşii cu penele zbârlite, a revenit la vechea ei austeritate posacă.

În zona dunăreană de graniţă, lucruri neobişnuite şi eretice erau din abundenţă, orice religie se impregna aici de un spirit răzvrătit aparte. Haosul de pe malul otoman li se părea ezoteric călătorilor europeni, de parcă islamul ar fi comprimat distanţele, apropiind lumi străine unele de altele, unind populaţiile nomade cu cele sedentare, pe albanezi şi pe unguri, pe romei şi pe valahi, pe ţigani şi pe slavi. Diferite teritorii dunărene aveau niveluri inegale ale dezvoltării economice, conflictele armate excludeau de multe ori relaţiile economice directe, însă, cu toate acestea, chiar şi în vremurile cele mai

tulburi, fluviul rămânea principala cale comercială europeană. Această zonă de contact se remarca prin stabilitate naturală, caracteristică pentru schimburile comerciale fluviale din întreaga lume. Fernand Braudel numea Dunărea „drumul comercial al Lumii Vechi”. În virtutea unor contexte politice complicate, au căpătat aici o importanţă deosebită personaje ca negustorul-samsar, comerciantul energic, contrabandistul abil, care restabileau legăturile întrerupte din cauza războaielor. În perioada îndelungată a competiţiilor iniţiativelor particulare, din rivalitatea negustorilor nemţi, evrei, greci, români, armeni ieşeau învingători cei care beneficiau de o mai mare susţinere din partea statului.

În perioada cuprinsă între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea, imperiile Otoman şi Habsburgic au semnat 21 de acorduri de pace, în 18 dintre ele fiind menţionată Dunărea. Problemele comerţului de graniţă au fost reglementate pentru prima dată în 1606, iar de atunci relaţiile comerciale s-au derulat sub supravegherea celor doi monarhi. În perioada 1663-1664 a fost abordată din nou elaborarea legislaţiei tranzacţiilor comerciale, însă tot ce se referea la regimul navigaţiei a rămas confuz. În 1665, sultanul le-a acordat negustorilor austrieci dreptul de a face comerţ privilegiat până în deltă, în schimbul a trei procente din valoarea mărfurilor. În 1699, când turcii au pierdut malul stâng al cursului mijlociu al Dunării, poziţia Austriei s-a întărit şi mai mult. Însă câtă vreme Imperiul Otoman stăpânea cursul inferior al fluviului, nimic nu ameninţa dominaţia sa asupra principalelor rute comerciale. În legătură cu acest lucru, colegul rus al lui Braudel, istoricul Vitali Şeremet, scria următoarele: „Frumoasa Dunăre albastră atenua caracterul tragic şi implacabil al luptei de trei secole dintre iataganul neînfricat, dar cam tocit al Istanbulului şi biletul de ordin vienez, ingenios şi clarvăzător”.

Imperiul Otoman nu suporta ambiguităţile, preţuia hotarele clare. Pe această temă improvizează foarte interesant Jason Goodwin: aşa cum Universul se împarte în cer şi pământ, lumea care-i înconjura pe otomani era scindată în Casa Războiului şi Casa Păcii, sultanul domnea peste două continente şi două mări, Marea Neagră şi Marea Albă (Mediterana), statul era

compus din două părţi principale, Anatolia şi Rumelia, casa turcească includea haremul (încăperile pentru capul familiei şi rudele sale apropiate) şi selamlâcul (camerele de oaspeţi), supuşii erau de două feluri: raio (turma care asculta de păstori, păturile inferioare ale populaţiei) şi axeri (slujbaşii). Marele Fluviu (Dunărea) era important şi prin faptul că era un hotar clar între pământurile cucerite rapid şi temeinic asimilate şi teritoriile vasale, deseori instabile, uneori ostile, rareori periculoase. Prejudecăţile otomane includeau frica de ungherele întunecate şi de apele stătătoare: conform credinţelor din bătrâni, astfel de locuri atrăgeau duhurile necurate. În perioada sa de înflorire, imperiul oriental era o apă curgătoare repede; în momentul în care imperiul s-a osificat şi a înţepenit, a început să moară.

Instabilitatea unui râu se corectează construind poduri peste el. Celebre sunt următoarele poduri otomane: peste Neretva (podul curbat, cu un arc înalt, de la Mostar) şi podul Mes peste râul Kir din Albania, la baza căruia, pentru a-i asigura trăinicia, a fost zidită o frumoasă fată. Turcii au construit numeroase poduri şi peste râurile bazinului dunărean. Cel mai impresionant, probabil, era podul de importanţă strategică dintre localităţile Rusçuk şi Giurgiu. Un alt punct de trecere, un pod de opt kilometri din lemn, cu un lanţ de turnuri, peste mlaştinile din valea Savei, în raionul Oseka (Osiek din Croaţia de astăzi), deschidea drumul spre sudul Ungariei. Pe podul peste Dunăre de la Vác erau mânate vitele. Favoritul sultanului Suleiman Magnificul, marele vizir Pargalı Ibrahim-paşa, grec sau italian prin naştere, a construit un pod de pontoane la Buda, fixându-l cu clopote luate de la bisericile creştine, în loc de ancore. Însă acest pod a avut o existenţă foarte scurtă. Destinul lui Ibrahim a fost de asemenea tragic: a fost sugrumat la porunca sultanului furios.

La kilometrul 951 de la gurile Dunării, nu departe de capătul segmentului cu multe praguri al fluviului, cunoscut încă din Antichitate sub numele de Cataracte[9], se afla o mică insulă numită Ada-Kaleh („insula-fortăreaţă”), cu o suprafaţă de vreo 10 kilometri pătraţi. La începutul secolului al XVIII-lea, austriecii stabiliţi pe insulă au construit un fort pentru

controlul navigaţiei şi au săpat chiar şi un tunel subacvatic până pe malul sudic al fluviului. Ulterior au cedat insula inamicului. Turcii s-au menţinut aici un secol şi jumătate. Conform prevederilor tratatului încheiat după războiul din 1877-1878, garnizoana otomană de 500 de baionete a părăsit Ada-Kaleh. Dar însemnătatea insulei era atât de mică, încât nici măcar nu a fost menţionată în tratat. O palmă de pământ pe fluviu, la îmbinarea graniţelor Austro-Ungariei şi Serbiei, rămânea o enclavă turcească, un porto-franco pentru contrabandişti. Aici acţiona legea Şaria, din Istanbul erau trimişi funcţionari şi judecători, iar în 1908 locuitorii insulei au luat parte la alegeri în Mejlis. În 1913, Ada-Kaleh a fost anexată în sfârşit de Austria, iar după încă un deceniu insula a devenit românească.

Subiect literar prolific, bucăţica de pământ smulsă de apele Dunării din agitaţia şi zbuciumul unei lumi aspre l-a inspirat şi pe scriitorul Jókai Mór. Clasicul literaturii maghiare a transferat o parte a acţiunii romanului sentimental *Omul de aur*, apărut în 1872, pe „insula nimănui”, la graniţa dintre posesiunile habsburgice şi otomane. Drept model pentru acest tărâm mistic al liniştii şi frumuseţii i-a slujit Ada-Kaleh. Pentru puritatea experimentului, Jókai Mór şi-a imaginat că această insulă era nelocuită; ea a devenit adăpostul Terézei, văduva unui negustor ungur ruinat, şi al frumoasei sale fiice, Noémi. Teréza şi Noémi au o gospodărie prosperă: cultivă pomi fructiferi, culeg plante medicinale, în schimbul cărora îşi procură cele necesare de la marinarii şi vânătorii de pe fluviu. Personajul principal al romanului, Mihály Timár, căpitanul vasului comercial *Sfânta Barbara*, îmbogăţit ca prin minune, îşi găseşte în cele din urmă liniştea în viaţa de insular, după ce se convinge că nici banii, nici puterea, nici faima nu aduc fericirea.

Realitatea, desigur, se deosebea întru câtva de lumea cărţii lui Jókai Mór, însă schimbările politice influenţau într-adevăr foarte puţin stilul de viaţă al locuitorilor din Ada-Kaleh. Insularii, în majoritate turci, lucrau în mica fabrică de ţigări, pescuiau, cultivau viţă-de-vie şi smochini, frecventau conştiincioşi moscheea. În 1931 au fost vizitaţi de regele

României, iar în 1967, de prim-ministrul Turciei. Süleyman Demirel nu a venit în vizită pur şi simplu: conform proiectului hidroelectric româno-iugoslav, Ada-Kaleh urma să fie evacuată şi inundată, aşa încât autorităţile de la Ankara erau îngrijorate de soarta compatrioţilor lor. Bastioanele cetăţii, moscheea din lemn, casa lui Mustafa-paşa şi alte construcţii istorice au fost demontate pentru a fi transportate pe insula Şimian, la vreo 30 de kilometri în aval. Le-au transportat, le-au asamblat din nou, arătau chiar mai bine decât înainte, dar noul vechi fort stă nelocuit. Colonia turcească nu a mai apărut la Şimian: cei mai mulţi dintre locuitorii insulei s-au mutat în patria istorică, alţii au preferat ţărmul românesc al Mării Negre. Valorosul covor lucrat manual dăruit comunităţii islamice locale de către sultanul Abdul-Hamid al II-lea a fost expediat moscheii din Constanţa.

Ada-Kaleh în 1912, ilustrată

În 1971 Ada-Kaleh a fost inundată. Ultima palmă din Atlantida otomană a ajuns pe fundul apei. Acum deasupra ei se leagănă un strat gros de douăzeci de metri de apă tulbure a Dunării.

1. Otomani îşi spuneau toţi musulmanii Imperiului Otoman – după numele întemeietorului statului, primul sultan, beiul unui trib turc, Osman (1281-1326). Acest termen nu indica apartenenţa etnică, ci apartenenţa confesională şi statală. Etnonimul „turci” (pentru clasa dominantă otomană acesta simboliza plebea) care a intrat în circulaţie iniţial în Europa a devenit uzual numai după proclamarea Republicii Turce în anul 1923. În capitalele lumii, expresia *à la turque* a avut timp de secole o nuanţă politică peiorativă; strict ştiinţific, utilizarea termenului „turci” utilizată pentru supuşii Imperiului Otoman este incorectă. Dispreţul faţă de duşmani nu-i împiedica pe europeni să-şi însuşească în mod activ obiceiurile acestora: la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea au intrat în modă lalelele, culturile de cafea şi de tutun, dulciurile orientale şi marşurile orchestrelor ienicerilor; de un succes deosebit se bucurau poemele şi operele pe teme orientale.
2. Vilaiet (eialet, beilerbeilâc, paşalâc) – principala unitate teritorial-administrativă a Imperiului Otoman între anii 1362 şi 1864. Primele beilerbeilâcuri au fost Anatolia (Asia Mică) şi Rumelia (numele istoric oriental al Balcanilor), care includea toate posesiunile europene ale turcilor. Spre sfârşitul secolului al XVI-lea, numărul vilaietelor depăşea 40. În 1860, din vilaietele Vidin, Silistra şi Niš s-a constituit Vilaietul Dunării (Tuna Vilayeti), cu o populaţie de circa 2.000.000 de locuitori, situat în partea de nord a Bulgariei actuale şi în nordul Dobrogei.
3* Medresă – şcoală găzduită de o moschee, unde se predă teologia islamică (n.t.).
4. Înalta Poartă (din fr. *Sublime Porte*; tc. *Bab-i Ali*) – denumirea adoptată în istoria relaţiilor internaţionale pentru Imperiul Otoman şi guvernul acestuia; după denumirea porţii din centrul Istanbulului care ducea spre curtea marelui vizir.
5. Achingii (tc. „cei care fac incursiuni”) – cavaleria uşoară folosită în misiuni de cercetare şi raiduri la graniţă. Împreună cu spahiii (cavaleria grea), alcătuiau baza armatei Imperiului Otoman. În 1365, sultanul Murad I a format regimente regulate de ieniceri – unităţi de infanterie pentru care a recrutat tineri din familii creştine care au primit educaţie islamică. Luarea copiilor pentru a-i face ieniceri (*devşirme* – „tributul de sânge”) era una dintre obligaţiile supuşilor creştini ai imperiului. Cu timpul, corpul de ieniceri s-a transformat într-o forţă politică incontrolabilă de către autoritatea sultanului, iar în 1826 a fost desfiinţat de Mahmud al II-lea.
6. Al Doilea Ţarat Bulgar a fost un stat medieval bulgar în partea de nord-est şi centrală a Balcanilor, care a existat între anii 1185 şi 1396, în ultima perioadă fiind considerabil descentralizat. Spre sfârşitul secolului al XIV-lea, pe lângă regatul cu capitala la Tărnovo existau şi regatul Vidinului şi cnezatul Dobrogei. Primul Ţarat Bulgar, întemeiat, conform legendelor, la sfârşitul secolului al VII-lea de hanul Asparuh, a fost înghiţit în 1018 de Imperiul Bizantin.
7. Numele actual este Silistra, toponim utilizat în perioada stăpânirii otomane în Bulgaria.
8. Nikolai al II-lea Romanov a abdicat pe 2 (15) martie 1917. Carol I Habsburg a anunţat că „renunţă la conducerea statului” pe 12 noiembrie 1918. Ultimul sultan, Mehmed al VI-lea, a domnit până la 1 noiembrie 1922. După patru ani a murit în exil în Italia. A fost înmormântat la Damasc.

9. Segment al cursului mijlociu al Dunării dificil din punctul de vedere al navigaţiei (între kilometrii 931 şi 1048), din Munţii Banatului, cu maluri stâncoase, înalte de până la 100 de metri. Lăţimea Dunării, a cărei albie este aici sinuoasă şi pietroasă, e de 130 de metri, iar adâncimea – până la 52 de metri. Înainte de efectuarea unor lucrări hidrotehnice, acest segment era navigabil pentru nave nu prea mari, timp de trei-patru luni pe an. În anii 1960 şi 1970, la kilometrii 943 şi 864 s-au construit centralele hidroelectrice Porţile de Fier. O parte a albiei Dunării a fost inundată.

Capitolul 9
Sensurile fluviului

„Şi merge Marko zi şi noapte
Prin păduri, pe malul Dunării,
Tot căutând, tot suspinând: «Unde e zâna?».
Dar valurile-i râd în faţă: «Nu ştim».
El însă le strigă: «Minţiţi!
Chiar voi vă hârjoniţi cu ea!».
Şi s-a aruncat nătângul flăcău
În Dunăre, să-şi găsească zâna.
Zâna se scaldă în Dunăre,
Cum se scălda şi înainte de Marko;
Dar Marko nu mai este… Şi totuşi,
Despre el a rămas măcar un cântec.
Însă voi veţi trăi pe pământ
Cum trăiesc viermii cei orbi:
Nu se vor spune poveşti despre voi
Şi nici cântece nu se vor cânta!”

Maxim Gorki, „Legenda lui Marko”, 1902

Într-o zi, uşor buimac de atâta scris (am impresia că s-a întâmplat aproape de finalul capitolului „Oglinda Austriei”), am înţeles că a sosit momentul să mă detaşez puţin de activitatea literară. La Praga era o după-amiază fierbinte de august. Tot gândindu-mă ce-aş putea să fac, am hotărât să îmbin plăcutul cu utilul: m-am urcat pe bicicletă şi am luat-o pe străzile adormite spre gara de mărfuri Žižkov, în ale cărei foste hale de depozitare tocmai se deschisese Bienala Praghează, aflată la a şasea ediţie. În privinţa artei moderne, Praga poate că nu este Veneţia sau Parisul, dar cel puţin organizatorii cehi ştiu să amenajeze un spaţiu industrial astfel încât lucrările artiştilor contemporani să arate firesc pe fondul secţiilor uzinelor,

panourilor cu indicaţii de pază împotriva incendiilor şi al reţelelor electrice.

Gara este o metaforă a peregrinărilor prin ţinuturi îndepărtate şi a mişcării eterne, la fel de reală şi-n acelaşi timp la fel de confuză ca portul maritim sau fluvial. Din 1933, în zgomotul roţilor de tren, garnituri grele au transportat diverse mărfuri pe calea ferată îngustă de la Žižkov spre oraşe foarte îndepărtate, ca Hamburg sau Rotterdam, pentru că nu există un traseu fluvial care să străbată Europa de la nord la sud prin Cehia. Pe căile ferate, lângă rampele puţin ruginite se descarcă şi acum zeci de containere, însă clădirea propriu-zisă a gării a fost declarată monument al arhitecturii funcţionale şi cândva, probabil, va fi transformată cu atenţie într-un modern spaţiu de locuit în stilul loft. Pe peroanele de la Žižkov hoinăresc tineri fără griji, degajaţi, aici îşi desfăşoară activitatea cu plăcere artişti fotografi şi maeştri ai artelor vizuale, iar în nopţile calde de vară se proiectează în aer liber filme de artă. Şi iată că la cea de-a şasea Bienală Pragheză mi s-au revelat câteva sensuri suplimentare ale fluviului: fie mi se învârtejeau prin minte, după o zi grea, tot felul de întorsături ale subiectului cărţii, fie a fost un semn al Providenţei. Aşa se întâmplă deseori: oriîncotro ţi-ai arunca privirile, totul te inspiră.

Maestrul emerit Lee Seung-taek din Coreea de Sud a trimis la expoziţia din Praga un tablou fotografic cu titlul budist *Tablouri în flăcări plutesc pe fluviu* (1964). Nu se ştie ce tablouri a incendiat artistul, transformându-le în flăcări uleioase şi înecăcioase, nu este menţionat numele apei pe care acestea, de o jumătate de secol deja, plutesc spre veşnicie (spre ape îndepărtate şi, în fum ameţitor, spre cer). În imaginaţia mea, acestea erau icoane ortodoxe ce pluteau în derivă (nu ştiu de ce, pe Mekong) în întâmpinarea morţii lor duble, prin foc şi apă: fie se vor îneca, fie vor arde. Fluviul maestrului Lee nu este neapărat Mekong, ci mai degrabă Fluviul pur şi simplu, privit ca drum al morţii. Reflectând la intersectarea principiilor fundamentale ale existenţei, consider oportun aici un citat din Gaston Bachelard: „Fiecărei stihii îi corespunde propria stare de dezagregare. Pământul se transformă în propria pulbere, focul – în propriul fum. Apa favorizează descompunerea totală,

ea ne ajută să murim complet”. Improvizând pe tema asocierii neasociabilului, filosoful francez îl citează pe misticul german Novalis („Apa este un fel de flacără impregnată de umezeală”) şi pe compatriotul său, „poetul blestemat” Arthur Rimbaud („Pretind. Pretind! – O lovitură de furcă; o picătură de foc”).

Imaginaţia naivă îi atribuie fluviului (apei în general) funcţia de sursă a vieţii, îl înzestrează cu un caracter feminin, cu un fel de maternitate profundă. Apa reprezintă de asemenea arhetipul purităţii; în fond, această idee are la bază imaginea lichidului transparent. Nu numai unui filosof, ci şi unui sălbatic îi vine în minte să compare curgerea fluviului cu trecerea timpului şi a vieţii. Şi chiar să formuleze o concluzie: dacă şi când apa seacă înseamnă că timpul s-a scurs şi vine moartea. Monumentala sculptură a lui Allan Houser, o statuie de patru metri înălţime reprezentând o mamă indiană, se numeşte *As Long as the Waters Flow* (*Atât timp cât apele curg*). Sculptorul Houser (numele său indian, Haozous, înseamnă Cel Care Smulge Rădăcini) era urmaşul căpeteniei apaşilor Geronimo, luptător pentru libertate. Prin toate mijloacele de care dispune – bronzul robust, numele patetic, concepţia despre lume a apaşilor –, Houser subliniază ideea vieţii veşnice a poporului său pe cale de dispariţie, în timp ce scepticul Bachelard se concentrează pe funcţia morbidă a apei: „Apa întotdeauna curge, întotdeauna cade, îndreptându-se întotdeauna spre moartea sa orizontală”.

Pe podeaua unui depozit al gării Žižkov se prăfuieşte un morman de fire subţiri încâlcite de culoare zmeurie. Artistul italian contemporan Alberto Garutti a calculat distanţa de la uşa atelierului său până la amplasamentul expoziţiei bienale cu numărul 6, pentru a depăna *Firul cu lungimea de 871 de kilometri*. O descriere vizuală plăcută a drumului! Dar dacă Garutti s-ar fi decis pentru o metaforă fluvială? – m-am gândit eu. Lungimea Dunării este de trei ori mai mare decât distanţa de la Milano la Praga, ceea ce înseamnă că grămada de fire de lungimea Dunării (să zicem, de culoarea verde-brun a apelor sale) le-ar fi ajuns vizitatorilor expoziţiei până la brâu. Dar dacă facem puţină ordine: un ghem de la Donaueschingen până la

Ulm, un mosorel de la Viena la Bratislava, o bobină ceva mai grea de la Budapesta la Orşova?

Ghereta din placaj a grănicerului, împodobită cu steguleţe tăiate strâmb din hârtie colorată, îmi amintea de abandonatul punct de trecere şi control Raika din luncile dunărene, la graniţa slovaco-ungară. Amplasată în coridorul dintre halele de depozitare ale gării, butaforia infantilă, instalaţia artistului ceh Luděk Rathouský (în Cehia este cunoscut prin faptul că şi-a făcut un autoportret ieşit din comun, pictat cu propriul sânge) se numeşte *Europa, Europa*, simbolizând probabil caracterul convenţional şi absurd al oricăror frontiere. Frontierele în genul celor înfăţişate de Rathouský, uşor ridicole, totuşi de prisos oricum, reprezintă, chiar dacă într-o manieră folclorică, semne ale pericolelor şi interdicţiilor şi de aceea nu sunt capabile să despartă nici cerul, nici apele Dunării. Nici dacă este vorba despre „Cortina de Fier”, a cărei sârmă ghimpată ruginită am remarcat-o pe fosta graniţă fluvială dintre ideologiile Estului şi Vestului.

Agnes Bernauer, martira fluviului

Joseph M. Mayer, *Moartea lui Agnes Bernauer*, 1874

Fata cu părul roşcat a unui bărbier din Augsburg a trăit doar 25 de ani, dar, de aproape şase secole deja, destinul său tragic este considerat una dintre cele mai romantice poveşti ale Dunării. Legenda spune că în 1428, la un turnir cavaleresc din Augsburg, Albrecht, fiul ducelui Ernst, a văzut-o pe frumoasa fată din popor în vârstă de 18 ani şi s-a îndrăgostit de ea. Istoria nu consemnează dacă Albrecht şi Agnes s-au căsătorit, însă se ştie că aleasa inimii moştenitorului tronului nu le era pe plac nici ducelui, nici curtenilor. Ernst se temea atât de mult de perspectiva unei mezalianţe, încât, în toamna anului 1435, într-o zi când Albrecht se afla la vânătoare, Agnes a fost acuzată de vrăjitorie, că i-a făcut farmece înaltului dregător. Vrăjitoarea a fost înecată în Dunăre. Furios, Albrecht a părăsit casa părintească, îndreptându-se spre Ingolstadt, la o rudă a sa, ducele Ludwig, cu care a încheiat o alianţă de apărare împotriva propriului tată. Între tată şi fiu nu a avut totuşi loc niciun război: Albrecht s-a împăcat cumva cu pierderea suferită şi curând s-a căsătorit cu Anna, fiica ducelui de Braunschweig. Aceasta, în 25 de ani de căsnicie, i-a născut soţului său 10 copii. În semn de împăcare cu fiul său, Ernst a poruncit să se construiască o capelă în oraşul Straubing, unde a

murit Agnes. În podeaua capelei (situată în cimitirul de lângă catedrala Sfântul Petru) este zidită o lespede din marmură cu imaginea „îngerului din Augsburg" în haine de călugăriţă. Fata înecată ţine în mână un rozariu. În realitate nu se ştie unde este înmormântată Agnes sau dacă a fost înmormântată, dar pentru legendă acest lucru nu are importanţă. E important faptul că amintirea unei victime a samavolniciei feudale a devenit un mit turistic, care de un secol încoace produce versiuni literare şi muzicale pe tema iubirii, morţii şi pericolelor emancipării. Portretul lui Agnes Bernauer pictat în secolul al XVI-lea de un artist german necunoscut (copiat după 200 de ani de un alt pictor anonim) este probabil principala icoană dunăreană a frumuseţii feminine. În 1855, dramaturgul Christian Friedrich Hebbel (autorul trilogiei *Nibelungii*) a scris piesa *Agnes Bernauer*, a cărei eroină este înfăţişată ca o „Antigonă a Germaniei". În 1949, compozitorul Carl Orff (autorul cunoscutei cantate scenice *Carmina Burana*) a compus opera *Femeia din familia Bernauer*. În oraşul Straubing, numele nefericitei Agnes îl poartă şi o fântână arteziană, şi un turn al cetăţii, şi un festival de teatru, şi un parc al oraşului, şi un tort de migdale. În filmul franco-italian *Poveşti de dragoste celebre* (1961), rolul lui Agnes a fost interpretat de Brigitte Bardot. Spre deosebire de întâmplarea reală, filmul are un final fericit: în momentul decisiv îşi face apariţia Alain Delon, în costumul lui Albrecht. În realitate, Dunărea a avut un rol nefast în destinul frumoasei roşcate, constituind o metaforă a morţii şi locul de veci al nevinovatei fete.

Proiectul artistului slovac Tomáš Šoltys, *Un om pe fluviu*, avansează o concepţie diametral opusă, cea a interpretării meditative a libertăţii abstracte, făcând apel direct la estetica dunăreană. Performanţa video corespunde literalmente titlului proiectului: un tânăr în jeans şi jachetă scurtă (este chiar Tomáš Šoltys, student la Academia de Arte din Bratislava), stând în picioare pe un cadru din lemn, pluteşte lent pe apa fluviului, pe sub poduri şi prin dreptul portului, iar toate acestea pot fi urmărite la nesfârşit – în mişcare sau nu – pe un imens panou mural. Omul mic, fluviul foarte lat (iniţial Morava, apoi Dunărea nesfârşită), oglinda lui tulbure se află într-o mişcare aproape insesizabilă (*motion*). Tomáš Šoltys este asemenea lui Hristos: nu face nimic, doar stă, pluteşte pur şi simplu, curgând împreună cu timpul şi reintegrând după bunul-plac spaţiile fluvial şi urban. Fluviul este cea mai înaltă formă de meditaţie.

Această interpretare (ca de altfel oricare alta) se potriveşte tuturor celorlalte Sensuri ale Fluviului, mă gândeam eu în timp ce plecam din gara Žižkov pe drumul nu prea lung de întoarcere. Fluviul ca paradigmă a iubirii. Fluviul ca torent de ură. Oglinda apei ca reflexie. Fluviul ca abis. Fluviul ca depozit de obiecte pierdute şi fluviul ca legătură între timpuri („Într-un fluviu antic niciun timp nu moare definitiv, trecutul şi

prezentul se conservă unul lângă altul, împletindu-se strâns”). Fluviul ca altar şi ca entitate căreia i se aduceau jertfe. Fluviul ca mijloc punitiv. Fluviul ca voce umană – are acelaşi murmur. Fluviul ca metaforă a vieţii şi ca descriere a morţii. Fluviul ca apă sau apa ca fluviu. Fluviul ca obiect sacru („Dunărea nu este un fluviu, Dunărea este un zeu”, scria Mihajlo Pantić). Fluviul ca scop („Fluviile sunt drumuri care se mişcă singure şi ne duc şi pe noi în locurile spre care ne îndreptăm” – din aforismele lui Blaise Pascal). Fluviul ca univers („Apa cuprinde totul şi de aceea este transparentă” – citat din Peter Ackroyd). Aici mi-am întrerupt enumerarea, dar nu pentru că s-ar fi epuizat sensurile fluviului. M-am întors acasă, am dus bicicleta în debara şi, după ce am mai răsfoit o dată capitolul despre sectorul austriac al Dunării, m-am aşezat comod la televizor, la un meci de fotbal.

Dintre toate imnurile celebre dedicate Dunării, poetice sau muzicale, cel mai popular trebuie să fie cel care lasă posibilitatea celor mai multe interpretări, m-am gândit eu în dimineaţa următoare, începând studiul unei noi teme. Cartea lui Ackroyd *Tamisa. Fluviul sacru* era pe masa mea de lucru, deschisă la aceeaşi pagină, cu pasajul despre apa care cuprinde totul: „Fluviul este o oglindă. El nu are formă proprie. Nu are nici sens propriu. Fluviul este reflexia circumstanţelor, geopolitice sau economice… Apa este o substanţă absolut banală şi totuşi absolut de nestăpânit. Iată de ce este deseori caracterizată în termeni negativi. Nu are miros. Este incoloră. Este insipidă… Asemenea luminii albe, apa conţine totul, întruchipând paradoxul simplităţii şi eterogenităţii”.

Trebuia să-mi încep cercetările ghidându-mă după aceste însuşiri – simplitate şi eterogenitate. Metodica s-a dovedit corectă. La mare distanţă în rivalitatea cu strofele şi notele lui Hölderlin, Gorki, József, Strauss şi alţii, cu cântecele ucrainene *Cazacul pleca peste Dunăre* şi *Privighetoarea de lângă Dunăre*, cu imnul lui Gavrila Derjavin, cu „Cântecul malorus” al lui Anton Delvig, cu simfonia lui Joe Zawinul *Povestea Dunării* şi altele, în fruntea clasamentului popularităţii se află valsul *Valurile Dunării*. Această melodie a fost compusă de Iosif Ivanovici în 1880, într-o garnizoană militară din provincie.

Valurile Dunării este probabil compoziţia muzicală românească cea mai cunoscută în lume, însă a fost compusă de un sârb, iar ruşii, americanii, coreenii şi israelienii o consideră a lor. Jovan Ivanović s-a născut în 1845 în Voivodina Sârbească şi Banatul Timişan, teritoriu care aparţinea Austriei, într-o familie foarte săracă, dar în 1902, când a murit, avea gradul de maior şi funcţia de inspector principal al orchestrelor armatei regale române. Ciobănaşul de la ţară a învăţat să cânte la fluier, iar la 14 ani a fost înscris în orchestra unui regiment, unde a învăţat să cânte la flaut, apoi la clarinet. Ivanovici nu a făcut studii superioare muzicale, însă cu toate acestea a compus peste 300 de melodii dansante, printre care şi piese excelente cu titluri emoţionante: *Suvenir din Moscova*, *La curtea prinţesei*, *Vals*, *Trandafirii Orientului* sau *Fata pescarului*. Se consideră că în 1890 Ivanovici a fost în Rusia. Valsul dunărean l-a compus în timp ce era dirijor al fanfarei Regimentului 6 Infanterie, încartiruit în oraşul românesc Galaţi. Prin urmare, această melodie lină i-a fost inspirată de experienţa personală, de aceea este atât de plăcută şi plină de pasiune. Galant, Ivanovici a dedicat valsul *Valurile Dunării* soţiei unui editor muzical din Bucureşti, Emma Gebauer. Emma a fost foarte impresionată, însă compozitorul militar nu a obţinut dintr-odată recunoaşterea europeană, ci abia după un deceniu, când valsul, în aranjamentul francezului Émile Waldteufel, a fost interpretat la Paris.

Aranjamente orchestrale, texte, abordări corale, muzicale, tematice, chiar ideologice ale valsului *Valurile Dunării* există cu zecile. Am fost atât de captivat de compararea lor, încât, selectând materialul pentru carte, am ascultat valsul lui Ivanovici în 135 (!) de variante – atâtea am putut descoperi în arhivele muzicale de pe internet. De multe ori, interpreţi naivi numeau această compoziţie în diverse feluri: vals „vechi românesc”, vals „vienez” („al lui Strauss”, căci cine altcineva ar fi putut compune un vals despre Dunăre?), „clasic rusesc” („al lui Dunaevski”, confuzia fiind cauzată de numele de familie al compozitorului sovietic), vals „vesel-trist” şi chiar valsul „Fluviul ţiganilor”. Am ascultat valsul interpretat în special de ansamblurile lui Klaus Hallen şi Paul Mauriat, Emir Kusturica &

No Smoking Orchestra, de toboşarul rock Jim Capaldi, de orchestra Ministerului Apărării URSS, de primul trio naţional de baianişti, de cvartetul „Balalaica Moscovei”, Tom Jones, Ghenadi Kamennîi, Bing Crosby, Frank Sinatra. Au fost şi artişti anonimi – unul dintre ei s-a prezentat foarte natural astfel: „Ascultaţi valsul în interpretarea mea”. Fiecare dintre ei cânta ce voia, nu neapărat despre Dunăre: asemenea culorii albe sau apei, această muzică „include totul, întruchipând paradoxul simplităţii şi eterogenităţii”. Dintre toate variantele, eu personal am preferat versiunea din 1914, cea mai apropiată de original, interpretată de orchestra de instrumente de suflat a societăţii Zonophone, sub conducerea lui Ivan Arkadiev.

Muzicologii consideră *Valurile Dunării* o piesă clasică a genului. Ca orice vals, această melodie este scrisă în măsura ¾, cu accent pe prima parte. Ivanovici a gândit melodia cu iscusinţă şi a îmbinat totul foarte firesc, alternând teme contrastante, încetiniri de efect, secvenţe energice, modulaţii emoţionante. Grupul violoncelelor începe foarte frumos: pam-ra-ra-ram, pa-ra-ra, ra-ra-ra-a-am; apoi intră instrumentele de suflat: pam-pam-pam-pam, pam-pam-pam-pam-pam-pam; viorile încep şi ele să vibreze: ti-ri-ri-rim, ri-rim-ri-rim; şi abia la finalul fragmentului bubuie tobele şi timpanele: brrum-tu-ru-rumm!

Textul în limba română la muzica lui Ivanovici a fost scris de poetul Carol Scrob: „Barca pe valuri saltă uşor…”. Cea dintâi versiune a cântecului („Inima-mi bate plină d-amor/ Dulcea speranţă e-n al meu pept/ Vino, ah! Vino, că te aştept”) se bucură şi acum în România de o popularitate constantă, în interpretarea cunoscutei şi talentatei cântăreţe de muzică uşoară Corina Chiriac. În schimb, soprana coreeană Yun Sim-deok a transformat valsul speranţei despre un fluviu maiestuos într-o alegorie tristă, „Imnul morţii”. Destinul acestei interprete a fost tragic: în Japonia (unde a avut loc de fapt înregistrarea), Yun, în vârstă de 29 de ani, l-a întâlnit pe bărbatul vieţii sale, care i-a răspuns cu aceleaşi sentimente, dar, din păcate, era căsătorit. Regulile societăţii orientale au jucat un rol fatal: întorcându-se în patrie, îndrăgostiţii nu au găsit altă soluţie pentru situaţia lor decât să se înece în mare. Am căutat şi am

găsit traducerea „Imnului morţii”. O, da, este într-adevăr un cântec trist, care conţine versuri sfâşietoare despre un „dans pe muchie de cuţit”, însă niciun cuvânt despre Dunăre. Ca de altfel şi varianta în ivrit a valsului, apărută la Tel Aviv curând după înfiinţarea statului Israel şi care a căpătat o largă răspândire sub titlul *Vals de nuntă*.

Şi în tradiţia americană melodia *Valurile Dunării* a căpătat o rezonanţă semantică diferită de ideea lui Ivanovici. În 1946, regizorul Alfred Green a realizat filmul muzical biografic *The Jolson Story*, cu Larry Parks în rolul principal. Cântăreţul şi showmanul Al Jolson (Asa Yoelson), care a făcut primii paşi spre celebritate în corul de băieţi al sinagogii din Washington, pe parcursul carierei sale a formulat regulile principale ale estradei americane şi a stabilit standardele pentru teatrul burlesc şi menestrel-show. Pentru propria biografie cinematografică, Jolson a scris versurile *Cântecului aniversar* pe muzica valsului *Valurile Dunării* (protagonistul îl interpretează în cinstea părinţilor săi vârstnici), o romanţă emoţionantă cu refrenul „My darling, I love you so!”. Practic nu mai există nimic dunărean în această compoziţie dulceagă ce însoţeşte sărbătorile americanilor prilejuite de aniversări ale căsătoriilor. În total, *Valurile Dunării* (sau acordurile acestuia din *Cântec aniversar*) a răsunat într-o duzină de filme hollywoodiene[1].

„În Rusia, acest vals a fost iubit dintotdeauna” – citez din recenzia unui muzicolog. „Multă vreme a fost chiar considerat un vechi vals rusesc, fiind chiar şi publicat cu acest subtitlu în partituri şi culegeri.” Prima versiune în limba rusă, în deplină concordanţă cu tradiţiile de salon, a propus-o Semion Ukolov în 1887:

›mol şi frumos este, Dunăre, al tău plai,
‹ unde curgi tu, ţara pare un rai.
ımenii acolo sunt blânzi, au iubirea în sânge,
‹ dor după locurile-acelea inima-mi plânge.
ılurile Dunării, cu sclipiri de peruzele,
›artă din capăt în capăt bărcile uşor
‹ nu vă ascund că-mpreună cu ele
sele, gândul îmi pleacă în zbor.

Rimele „plai-rai” şi „sânge-plânge” sugerează un final tragic. Pe malurile fluviului „unde am fost atât de fericit”, eroul liric

mai găseşte doar ecoul pasiunilor de altădată: „Dar totul, vai, trecut-a ca un fum!”. Doamnele regimentului – din Galaţi sau, să zicem, din Sîzran – erau cucerite de la primele acorduri ale acestui vals: „Mi-e sortită doar nefericirea…/ Adio, adio, dragostea mea!”. Câteva decenii mai târziu, poetul sovietic Samuil Bolotin a renunţat la imaginea Dunării ca decor pentru poveştile de dragoste. În concepţia sa, fluviul este o minune a naturii, „curgând peste veacuri”, purtând „razele argintii ale lunii”, „focul de aur al stelelor”, „imaginea munţilor de poveste”, „jocul nestematelor din adâncul de catifea”. Sistemul noţiunilor nu mai exprimă aici sentimentele de amărăciune ale bărbatului (aşa ceva nu există în Ţara Sovietelor), ci un „spaţiu liber” abstract, „corăbii-gigant”, un „ţinut paşnic îndepărtat” la care va ajunge fluviul până la urmă:

ınăre albastră, fluviu minune,
apele tale se oglindesc veacuri.
ı există pe pământ, aşa să ştii,
va mai frumos decât tine, Dunăre!
pe vârfurile înzăpezite
e Alpilor şi Carpaţilor
grăbesc spre tine râurile.
apele tale zorind să se verse,
sură pâraie cristaline.

În ultimul cuplet, Bolotin aşterne o noapte liniştită peste fluviu şi peste sălciile pletoase, silind Dunărea să-şi domolească forţele: „Şi stelele au zâmbit altor stele”… Ca text al unui cântec, versurile sunt destul de rafinate.

La sfârşitul anilor 1970, în seria „Cântece ruseşti”, la Paris a apărut un disc al lui Jean Tatlian cu o nouă versiune a valsului *Valurile Dunării*. Tatlian, originar dintr-o familie de armeni greci, artist de estradă cu un puternic farmec sudic, a devenit cunoscut în URSS în calitate de interpret al unor compoziţii elegiace, scrise deseori după tiparele şansonetei de restaurant. Puterea sovietică nu l-a iertat pentru că a emigrat: vechile înregistrări ale lui Tatlian au fost distruse, iar la Moscova sau Erevan nu a fost invitat să cânte piese noi. Versiunea valsului pe care a ales-o Tatlian are probleme cu geografia: în text se pomeneşte de un „tainic murmur de glasuri venind din bezna de nepătruns a pădurilor munţilor din Muntenegru”. Dunărea

este numită „un fluviu cu destin slav”, iar din romantismul lui Bolotin nu a mai rămas nici urmă:

e multă vreme rătăceşte Dunărea prin lume
utând drumul spre raiul pierdut.
şnindu-şi stuful pe la coturi,
eme sufletul său.
.....
unţii i-au închis cărarea,
ı sugrumat-o şi o alungă în întuneric,
lgerele se sting şi vor să fie robite
zidurile din piatră cenuşie.
smulge Dunărea din Porţile de Fier,
duce valurile spre Marea Neagră.
un cazan clocotind furios
ieşte Dunărea prin ţinut.

Dunărea lui Tatlian este capabilă, teoretic, să dezlege de farmece ţara oraşelor cufundate în toropeală şi să „rupă tăcerea”, însă această transformare nu are totuşi loc până la acordurile finale. În plus, cântăreţul le refuză apelor Dunării dreptul de a fi albastre.

Poetului şi cântăreţului Evgheni Dolmatovski, care a inclus compoziţia lui Ivanovici în repertoriul regelui estradei sovietice a anilor 1930-1950, Leonid Utiosov, ideologia comunistă i-a trasat o sarcină concretă: să transforme valsul liric într-o baladă militară, ceea ce s-a şi făcut. Pe malurile Dunării, Utiosov a văzut „Vitejii tineri sovietici/ Prieteni de nădejde şi buni soldaţi”:

tele priveau în urma lor cu duioşie,
mergeau înainte pe drumul victoriei,
de imaginea valurilor Volgăi
chii lor erau plini.

Dolmatovski vede Dunărea ca pe un fluviu rusesc, pe care îl aşază după virgulă lângă Volga, Dunărea rămânând astfel datoare ruşilor, întrucât, „în focul bătăliilor, apărând acest ţinut,/ am apărat libertatea ta, Dunăre!”. Această versiune vocală a valsului îi atribuie Dunării un singur epitet banal („Dunărea albastră”), pentru că în anul postbelic 1950 Dolmatovski nu scria de fapt despre fluviu, ci despre puterea sovietică. Sensurile se deplasează: în mod paradoxal, libertatea nu este simbolizată de apa curgătoare, ci de soldatul viteaz. În general, se creează impresia că atunci când urechea sovieto-

rusă ascultă valsul lui Ivanovici, imaginaţia poetică sovieto-rusă produce strofe deprimante. Dunărea nu dăruieşte speranţă, ci insuflă anxietate; fluviul suferă pentru că este sugrumat şi neapărat din cauza sufletului care suspină. Versurile lui Carol Scrob: „Să mă săruţi cu foc, cu dor,/ Să tot trăiesc, să nu mai mor!” sunt aici nelalocul lor.

Poveşti dunărene

Cum a împletit o cunună compozitorul sovietic

Pe la jumătatea anilor 1950, patosului victoriei militare din compoziţiile sovietice de muzică uşoară i-a luat locul lirismul vieţii paşnice. Orientările ideologice s-au mai atenuat: poeţii şi compozitorii abordau tema prieteniei frăţeşti a popoarelor din Blocul Răsăritean, nu neapărat legată doar de experienţa eliberării de nazism. A apărut o serie de cântece dedicate aliaţilor: Poloniei, Cehoslovaciei, României, Iugoslaviei, Bulgariei. *În Bucureştiul iubit* („Vom întâmpina veşnic luna mai împreună la Bucureşti...”), *Varna* („Mă simt bine pe pământul înverzit al Bulgariei...”), *Să trăieşti, Praga mea!*, *Te salut, Bucureşti!* („Nu am fost la prietenii mei din Bucureşti, dar cu sufletul suntem mereu şi pretutindeni împreună...”), *Doamnă Varşovia, tovarăşă Varşovia*, *Cântec despre Belgrad* („Aici Sava se întâlneşte cu Dunărea,/ Aici cântecele se contopesc ca şi râurile/ Şi inimile popoarelor noastre...”). În 1962, Evgheni Dolmatovski a abordat din nou tema dunăreană: a scris versurile pentru melodia compusă de Oscar Feltsman *Cununa Dunării*, completând într-un fel eforturile creatoare pe tema frăţiei socialiste.

ieşit unguroaica pe malul Dunării,
aruncat în apă o floare,
imind darul matinal al Ungariei,
uviul a curs mai departe.
oarea aceasta au văzut-o slovacii
e pe malul lor,
u început şi ei să arunce maci roşii,
oa îi primea la fel.
.....
au întâlnit în valuri trandafirii bulgarilor
u iasomia iugoslavă.
e pe malul stâng, un crin înrourat
-a aruncat şi românul.
n Ucraina, Moldova, Rusia,
opiii Ţării Sovietelor
u aruncat şi ei flori de câmp
crestele valurilor Dunării.

Ideea cântecului corespundea momentului politic: germanii şi austriecii capitalişti de pe cursul superior al Dunării nu aruncau trandafiri în apă; Moldova, de dragul rimei, a primit un nume latinizat; Rusia, care nu avea ieşire la Dunăre, dar fără ea nu se putea, şi-a rezervat dreptul de „a arunca şi ea” o modestă floare. În 1968, URSS a ocupat Cehoslovacia. S-a terminat atunci cu prietenia şi cu macii purpurii.

Când dirijorul Ivanovici, fredonând melodia care i-a asigurat nemurirea, privea peste Dunăre, avea în faţa ochilor un tablou destul de posomorât: malul drept, opus, era un şes mlăştinos, monoton, pe care crescuseră copaci pitici şi tufişuri. La sfârşitul secolului al XIX-lea, Galaţiul se învecina cu Imperiul Rus; Regimentul 6 Infanterie acoperea graniţa basarabeană aflată la mică distanţă. În prezent, memoria compozitorului popularului vals o păstrează doar plaja municipală, cam murdară, amenajată nu departe de vărsarea Siretului în Dunăre. Plaja se numeşte „Valurile Dunării”.

Strănepotul lui Ion Ivanovici a ajuns un eminent pianist rus clasic. Andrei Ivanovici este profesor la catedra de pian a Conservatorului din Sankt-Petersburg şi face deseori turnee. Însă nu compune valsuri.

Dacă am calculat corect, pe malurile Dunării sunt aşezate 20 de oraşe cu populaţii de peste 50.000 de locuitori. Trei dintre ele sunt megalopolisuri de peste un milion şi jumătate de locuitori: Budapesta, Belgrad, Viena; cinci sunt considerate oraşe mari, conform standardelor europene (200.000-300.000 de locuitori): Bratislava, Galaţi, Novi Sad, Brăila, Linz; alte cinci au peste 100.000 de locuitori. Am fost în toate aceste oraşe. În fruntea listei se află capitala Ungariei, cu o populaţie de 1.740.000 de locuitori, la urmă fiind oraşul Passau din Germania, cu 50.500 de locuitori. Din sutele de localităţi dunărene mijlocii şi mici, atrage în mod deosebit atenţia satul Giurgiuleşti. Este localitatea cea mai sudică a Republicii Moldova (3.000 de locuitori). Giurgiuleşti controlează tot malul dunărean al republicii (400 de metri), primit în 1999 de la Ucraina în schimbul unui segment de autostradă din zona satului Palanca (localitatea cea mai estică a Moldovei).

Strict geografic vorbind, Giurgiuleşti este situat pe râul Prut, foarte aproape de vărsarea acestuia în Dunăre, dar însăşi existenţa acestui sat a căpătat acum şi o importanţă geopolitică deosebită. După schimbul teritorial nu mai sunt nouă ţări dunărene, ci zece. În toate organizaţiile ţărilor dunărene, la toate întâlnirile regionale, tricolorul moldovenesc flutură în rând cu steagurile Germaniei, Ungariei, Austriei. Cu noul său statut strategic, satul modest se dezvoltă în ritm susţinut: în

foarte scurt timp, la Giurgiuleşti s-a construit o bază petrolieră, plus un terminal de pasageri şi mărfuri generale cu numele sonor „Portul liber internaţional”. În fiecare luni, linerul *Prinţesa Elena* pleacă de aici într-o „plimbare încântătoare şi de neuitat” Giurgiuleşti-Istanbul-Giurgiuleşti. Această minunată croazieră oferă fericiţilor călători nu numai „mic dejun, prânz şi cină pe timpul călătoriei”, ci şi „o masă festivă într-un restaurant de lux din Istanbul, cu vizionarea unui spectacol care include şi dansuri orientale”. Înainte ar fi putut oare locuitorii satului Giurgiuleşti măcar să viseze la aşa ceva?

Aici, pe un fost teren viran, delimitat de Dunăre şi de Prut numai printr-o cale ferată îngustă, la îmbinarea celor mai îndepărtate puncte a trei state, probabil că „Europa” are o sonoritate aparte. Autostrada din oraşul ucrainean Reni spre România, prin teritoriile moldoveneşti nou-achiziţionate, a fost concepută astfel încât, imediat după punctul de control de la graniţă, şoseaua E87 să intre în drumul european E584, după care lasă în urmă altă barieră, iar de acolo se vede deja şi podul peste Prut, pe care îl păzesc grăniceri din Galaţi, poate chiar urmaşii acelui Regiment 6 Infanterie care, cu un secol şi jumătate în urmă, mărşăluiau pe muzica orchestrei lui Ivanovici. În doar două minute dai o raită prin toată Moldova, de la stânga, adică de la Portul liber internaţional nou-nouţ, constând dintr-o îngrămădire haotică de hangare şi benzinăria cu înfricoşătorul nume Tirex Petrol, până în dreapta, unde se află stadionul echipei de fotbal „Dunărea” a satului şi staţia rusească de benzină Lukoil, dacă nu ar fi severitatea cam interesată a angajaţilor serviciilor de control, care îţi caută nod în papură. Dacă nu ai noroc (ceea ce este mai mult decât probabil), rămâi blocat pentru vreo jumătate de zi şi ai timp să te gândeşti la Sensurile Fluviului.

O grămadă de obstacole – bariere ale poliţiei în capul şi în coada coloanei compacte de automobile; în faţă, pe stânga se agită un fluviu mare; în faţă, pe diagonală, clipoceşte altul; garduri de acelaşi fel pe ambele părţi, plus duhoarea de benzină şi, colac peste pupăză, la radio se anunţă vânt şi precipitaţii – determină aici însăşi natura vieţii să intre într-o contradicţie revoltătoare cu toate condiţiile ei stupide şi cu

restricţiile absurde. Reprezentând un fragment al acestei scene de călătorie, Dunărea are şi ea rolul ingrat de obstacol care ne mănâncă timpul şi energia. Cu toate acestea, acelaşi fluviu este capabil, cu acelaşi succes, să joace rolul unui drum imperial de gală. Babenbergii, Wittelsbachii, Habsburgii, paşalele otomane şi domnitorii valahi adorau să plutească pe Dunăre pe şlepuri împodobite cu steaguri şi flamuri sau pe nave decorate cu simbolurile puterii şi cu buchete de flori. Nu monarhii erau cei care sfinţeau apa, apa îi sfinţea pe ei.

În celebrul său eseu despre tragedia popoarelor încleştate între Rusia şi Germania, Milan Kundera a dedus principala regulă a structurării Europei Centrale: maximum de diversitate în minimum de spaţiu. Dunărea, fluviul central care şi-a înfipt – ca pe nişte bucăţele de carne pe frigare – obiceiuri, deprinderi, tradiţii, limbi, moduri de viaţă ale multor popoare europene, confirmă „regula lui Kundera”. Şi o dezminte în acelaşi timp, întrucât culorile acestei diversităţi sunt şterse de eterna monotonie a apei curgătoare. Aş putea afirma că peisajele dunărene sunt incredibil de pitoreşti şi schimbătoare, dacă ar fi fost imposibil de demonstrat cu aceeaşi convingere că ele sunt extrem de statice şi de neatrăgătoare, cu aceste lunci şi păduri nesfârşite, cu stepe monotone şi terenuri necultivate, stufărişuri şi bălţi cât vezi cu ochii. Prin fluviul acesta remarcabil, dar neimpunător, care îţi insuflă calm şi nelinişte, uitare şi disperare, Occidentul european curge fără grabă în Orientul european. Pe teritoriile slovace, bulgare, româneşti, acest lucru se vede clar şi datorită faptului că Dunărea robustă este singurul fir albastru orizontal al Lumii Vechi care poate fi observat chiar şi pe un mic glob şcolar.

Scriitoarea contemporană Anna Jókai, reprezentând în literatura maghiară cercurile patriotice eurasiatice, a alcătuit o listă completă de noţiuni ce caracterizează diferenţa de percepţie a lumii la izvoarele şi la vărsarea marelui fluviu. Este un fel de hotar între lumină şi umbră, între realitate şi reverie, între energie şi beatitudine, între raţional şi senzorial. „Străvechiul principiu al Orientului: viaţa pământească este un miraj”, consideră Anna Jókai. „Principiul străvechi al Occidentului: viaţa pământească este singura realitate. Orient

înseamnă: mai bine să nu faci, decât să faci. Occident înseamnă: să faci, să faci, să faci. Orientul meditează. Occidentul creează. În Orient, Dumnezeu nu are nimic omenesc. În Occident, Dumnezeu este prea umanizat.”

În viaţa de zi cu zi, pe malurile Dunării contrastele existenţei nu sunt atât de subtile. Dacă lâncezeşti într-un ambuteiaj între primul şi al doilea post moldovenesc de grăniceri, îţi este imposibil măcar să-ţi imaginezi că la doar 100 de kilometri de Portul liber internaţional Giurgiuleşti Dunărea, cu toată forţa kilometrilor cubi lichizi ai săi, se aruncă în Marea Neagră. Iar acolo sentimentul libertăţii este complet diferit. Paradigma Annei Jókai nu este nouă şi poate fi descrisă, să zicem, prin contradicţiile dintre practicile creştine ale Vestului şi cele ale Estului, în special prin deosebirile dintre etica protestant-catolică şi morala ortodoxă. În acest sens, hotarul întrepătrunderii diferitelor stiluri de viaţă europene este destul de precis trasat de istorie şi se află aproximativ la kilometrul 1330 al Dunării, după oraşul croat Vukovar, unde fluviul, scăpat de sub autoritatea Romei, trece formal sub jurisdicţia patriarhilor ortodocşi. Înainte, linia principală a rupturii era şi mai distinctă: iniţial antic-barbară, ulterior creştin-islamică. Treptat, în conflictele sociale cultura a luat locul religiei, principalul purtător şi acumulator actual al valorilor spirituale. Totuşi, în general, acest schimb de locuri nu a modificat situaţia: conflictele poate că au devenit mai puţin violente şi sângeroase, însă lumea nu a devenit mai puţin agitată.

La o abordare mai largă, în contextul conflictelor şi luptei civilizaţiilor, această temă ne conduce la ideea că adevărata sursă de anxietate a Occidentului (cel puţin din momentul slăbirii şi în special după înlăturarea ameninţării otomane) este de fapt forţa ruşilor. Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, unul dintre „părinţii poporului ceh”, istoricul František Palacký, justifica existenţa „prea îndelungată” a Imperiului Habsburgic numai prin faptul că a avut rolul de scut eficient împotriva Rusiei, „o mare putere care, atingând în zilele noastre o forţă uriaşă, continuă să şi-o sporească, devenind de neînlăturat pentru oricare dintre statele europene”. Cuceririle dunărene, iniţial ale Romanovilor, apoi ale lui Stalin, au ilustrat, se pare,

justeţea acestor temeri. În plus, i-au oferit noi argumente lui Kundera, care pune în opoziţie „pasiunea central-europeană” cu diversitatea monolitului Rusiei Sovietice, „concentrată pe transformarea tuturor naţiunilor care o alcătuiesc într-un popor rusificat unic”. Dunărea, istoria curgătoare a Europei, se termină şi astăzi acolo unde începe Moscova, efectiv la limita lumii europene obişnuite, percepută ca un tot unitar: „În Rusia, dezastrele sunt mai mari, iar caracterul lor este diferit, imaginea spaţiului este diferită, percepţia timpului este diferită (lent şi cu răbdare), râsul este diferit, viaţa şi moartea sunt diferite”.

Într-o frumoasă dimineaţă de primăvară (este doar o presupunere, dar asta mi-a venit în minte în timp ce admiram peisajul dunărean), pe 1 mai 1776, Johann Adam Weishaupt şi patru dintre colegii săi au înfiinţat în oraşul Ingolstadt Ordinul Iluminaţilor bavarezi. În vârstă de 28 de ani, Weishaupt, absolvent al unei şcoli iezuite, tânăr profesor de drept natural şi canonic la universitatea din oraş, era filosof şi teolog, adept al deismului (nega revelaţia divină şi dogmatismul religios), şi intenţiona să-şi folosească noua organizaţie în lupta împotriva superstiţiilor şi a ignoranţei, pentru moralitate şi pentru ideile iluminismului. Practic, de aici a apărut şi numele de „iluminaţi”, „luminaţi” „inspiraţi”. Această iluminare spirituală interioară le este dată de sus celor aleşi, obligându-i să lupte dezinteresat pentru tot ce este bun, împotriva a tot ce este rău. Membrii societăţii secrete căutau modelul perfecţiunii interioare în Antichitate – de aceea şi-au schimbat numele germane cu nume romane şi greceşti. Johann Adam a devenit de bunăvoie fratele Spartacus, Xaver von Zwack – Cato; Massenhausen – Aiax; baronul Meggenhofen – Sulla. La fel ca majoritatea deiştilor, ei considerau că, după facerea lumii, Dumnezeu, chiar dacă se amestecă în mersul evenimentelor, nu le influenţează în întregime; cu alte cuvinte, ei credeau că viaţa se desfăşoară de la sine, liberă.

Ca Dunărea.

Pentru recrutarea adepţilor, Weishaupt i-a vizat iniţial pe profesorii din Ingolstadt; ulterior, pentru a grăbi lucrurile şi pentru a lărgi sfera căutării de noi fraţi, a intrat în loja

masonică din München. Ordinul secret al iluminaţilor – în cea mai bună perioadă – număra până la 2.000 de membri, toţi, fără excepţie, proveneau din rândurile nobilimii, printre ei aflându-se şi doi sau trei membri ai unor familii princiare germane, precum şi poetul Johann Wolfgang Goethe. Se presupunea că iluminaţii, urcând pe scara socială, vor ajunge până la urmă în diferite guverne şi vor putea influenţa activitatea acestora din interior, în direcţia civilizaţiei şi a emancipării sociale. Doctrina iluminaţilor se baza pe misticism şi practici oculte, însă nu din această cauză autorităţile bavareze au interzis în 1784 ordinul lui Weishaupt. Lui Kurfürst Karl Theodor nu putea să-i placă faptul că scopul declarat al „iluminaţilor", înnobilarea umanităţii pe calea „construirii unui nou Ierusalim", era de fapt intenţia de înlocuire a monarhiei cu republica, desfiinţând totodată proprietatea privată şi drepturile succesorale. Apartenenţa la acest ordin a fost declarată infracţiune, iar Spartacus-Weishaupt a fost nevoit să fugă din Bavaria în Turingia, unde, sub protecţia ducelui August de Saxa-Gotha-Altenburg, a compus până la sfârşitul vieţii apologii ale iluminaţilor.

Figura acestui iluminat bavarez nu-mi dădea pace, nu ştiu din ce motiv. Cârlionţat şi puţin chel, cu trăsăturile chipului inteligent amintind de un animal de pradă, cu tricorn şi mantie neagră, Adam-Spartacus, aşa mi se părea, trebuia să aibă o oarecare legătură cu sensurile ascunse ale fluviului pe malurile căruia a pus bazele ordinului său secret. Eu am fost la Ingolstadt în luna mai; iluminaţii localităţii (dacă ar fi reuşit să aducă peste timp lumina revelaţiei) ar fi putut participa în această perioadă, sub vişinii în floare, la aniversarea organizaţiei lor. Orăşelul bavarez arată prosper şi curat, îşi îngrijeşte minuţios bătrâna cetate, în ale cărei temniţe, vă reamintesc, în timpul Primului Război Mondial au suferit viitorul preşedinte francez Charles de Gaulle şi viitorul mareşal sovietic Mihail Tuhacevski. Cu peste două secole în urmă, din motive financiare, universitatea în care a predat Weishaupt a fost mutată la München, capitala landului federal Bavaria. După Weishaupt, în instituţia de învăţământ superior din Ingolstadt a apucat să lucreze un timp şi celebrul personaj

literar, naturalistul Victor Frankenstein, din romanul lui Mary Shelley. Doctorul Frankenstein, care „cercetează natura până în cele mai ascunse taine ale ei”, încerca să transforme un cadavru într-un om perfect, dar a resuscitat un monstru oribil, nu un minunat Prometeu Modern. În concluzie, pe malurile Dunării, un cercetător care a existat în realitate a intenţionat să creeze o societate ideală, iar celălalt, savantul imaginar, a intenţionat să creeze un *Homo sapiens* ideal. Ambii au dat greş. Ca să folosesc limbajul afectat al lui Mary Shelley, „spiritul binelui a făcut tot ce era posibil, însă în van. Destinul a fost prea puternic şi legile sale imuabile au adus moartea îngrozitoare”.

Copiii Dunării

Vít Jedlička, un glumeţ virtual

Pe 13 aprilie 2015, activistul civic ceh Vít Jedlička a anunţat înfiinţarea unui microstat virtual, situat pe malul Dunării, republica independentă Liberland. Pe locul respectiv, la graniţa regiunilor Bačka şi Baranja, puţin mai sus de vărsarea Dravei în Dunăre, albia fluvială, variabilă pe câteva sectoare, „împinge” graniţa Serbiei şi Croaţiei când spre est, când spre vest. Această situaţie i-a permis lui Jedlička să proclame *terra nullius* („pământul nimănui”) un teritoriu cu o suprafaţă totală de şapte kilometri pătraţi şi să emită pretenţii în legătură cu acesta. Liberland este format din păduri inundabile şi din insuliţa Siga, locuri pitoreşti şi sălbatice unde nu se desfăşoară nicio activitate economică. Pe teritoriul noului stat se află o singură clădire părăsită; stabilirea în zonă este împiedicată de relieful acesteia şi de lipsa şoselelor asfaltate. Jedlička, preşedintele noii republici, s-a născut în 1983 în oraşul Hradec Králové, a absolvit Şcoala Superioară Economică din Praga, după care a fost atras de activitatea obştească. Actualmente este activist al unui partid neparlamentar – Partidul Cetăţenilor Liberi –, iniţiator al proiectului web Reforma.cz, cu ajutorul căruia promovează proiecte libertarianiste, a căror esenţă se reduce la limitarea influenţei statului asupra vieţii cetăţenilor. Comunicatele privind iniţiativa dunăreană a lui Jedlička au ajuns şi în presa internaţională – şi, cum se întâmplă deseori în astfel de situaţii, au fost primite cu simpatie. De fapt, nu de toţi. Ministerul Afacerilor Externe al Croaţiei a caracterizat apariţia statului Liberland ca pe „o glumă virtuală”. Totuşi, când Jedlička a încercat să intre pe noul său domeniu, a fost reţinut de o patrulă de poliţie. El a petrecut o noapte în arest şi a fost amendat pentru încălcarea legii privind trecerea frontierei Uniunii Europene. Pe site-ul republicii virtuale, preşedintele ei se preocupă activ de elaborarea legislaţiei; orice doritor poate deveni cetăţean al Liberlandului. Apariţia unei republici „a libertăţii şi echităţii” pe malurile Dunării a fost salutată de câteva partide europene pitice, de orientare libertariană, ca Partidul Raţiunii din Germania şi Partidul Capitalist Norvegian. În general, practica proclamării unor microstate este destul de larg răspândită – în lume există între 20 şi 30, din Scandinavia până în Polinezia şi Antarctida. Unele dintre ele (de pildă, principatul Seborga din Italia) au argumente juridice pentru justificarea existenţei lor. Istoria microstatului Akhzivland (pe teritoriul Israelului) are peste şase decenii, iar principatul

Sealand (platforma maritimă din apropierea ţărmului Angliei), care şi-a organizat emisia de mărci poştale şi monedă proprie, intră periodic în conflict cu autorităţile britanice. Pentru Liberland, primul microstat din bazinul Dunării, asemenea realizări sunt de domeniul viitorului.

Poate că acesta este sensul, viaţa ca destin? Curgerea fluviului este predeterminată, este mai puternică decât omul. Inversarea cursului Dunării, să zicem, pentru ca fluviul să curgă de la est spre vest, ar fi peste puterile unui secretar general comunist şi chiar ale unor minţi de ingineri şi oameni de ştiinţă din Ministerul Sovietic al Îmbunătăţirilor Funciare şi Gospodăririi Apelor. Traseul fluviului poate fi puţin corectat, dar Dunărea este imposibil de oprit – ea nu poate fi suprimată. Fluviul e, în acest sens, o forţă superioară, pe care o concepem numai în imaginea unei zeităţi. Conştiinţa umană e asemenea unui abis („Orice imagine distinctă, generată de raţiune, este cufundată într-un şuvoi ce curge liber de jur împrejur”, scria William James în *Principiile psihologiei*), dar acest „flux al conştiinţei” este şi o metaforă a epilogului, evident încă din prologul piesei: început timid, continuare energică, maturitate viguroasă, iminenţa oceanului.

Cu două secole în urmă, poetul rus al curţii, Gavrila Derjavin, afirmase aproximativ acelaşi lucru în poezia „Despre deşertăciune”. Aceasta consta din numai opt versuri schiţate pe o tăbliţă de ardezie, care în perioada respectivă, din cauză că nu existau computere, erau folosite pentru ciorne. Derjavin a scris versurile şi după numai trei zile a murit.

uviul timpului, în avântarea sa,
cu el toate faptele oamenilor
îneacă în abisul uitării
poare, regate şi regi.
chiar de ceva mai rezistă
in sunet de liră şi corn,
-va înghiţit de hăul veşniciei
nu va scăpa de soarta ce i-a fost hărăzită!

Dunării îi este proprie ambiguitatea. Este fluviul unei măreţe idei germane, transformată de Hitler în şovinism, fluviul lagărului de concentrare Mauthausen, o apă moartă în care erau înecaţi evreii la Budapesta şi Novi Sad. Dunărea este în acelaşi timp fluviul salvării evreilor, pentru că pe apa lui vie numai în anul 1938 au reuşit să plece spre America şi Palestina

circa 10.000 de refugiaţi din Germania, Cehoslovacia, Polonia, Austria. La sfârşitul anului 1939, comunitatea evreilor din Iugoslavia a organizat o caravană formată din trei nave de pasageri cu care au plecat pe cursul fluviului în aval încă aproape 1.000 de oameni. Istoricul sârb Ranko Jakovljević descrie în detaliu acest episod tragic: întrucât nefericiţii nu aveau vize de tranzit şi nici bani suficienţi pentru închirierea unui vas de transport maritim din Sulina, ei au fost întorşi „la capătul lumii", în orăşelul sârb Kladovo. Pasagerii „transportului Kladovo" au stat aici aproape un an, aşteptând o posibilitate de a părăsi Europa, însă mulţi dintre ei au murit: războiul şi ocupaţia nazistă au venit mai repede. În Ţara Sfântă au reuşit să ajungă doar 200 de oameni...

În 2008, regizorul maghiar de origine română Kornél Mundruczó a prezentat cu succes la festivalul de la Cannes filmul *Delta*, care povesteşte, în limbaj cinematografic maghiar, despre viaţa pe cursul inferior românesc al Dunării. Pe lângă perechea de îndrăgostiţi care încearcă să-şi construiască un cuib al fericirii, o casă din lemn pe piloni în apele albastre ale unui canal, personajul principal al acestui film de artă despre înstrăinare şi incest este de fapt Dunărea, care constituie un maiestuos plan cinematografic general, fiind prezentată în gama autentică a nuanţelor reci cenuşii, pe muzica pătrunzătoare a virtuozului Félix Lajkó. Acest Lajkó, ungur din Voivodina (am avut ocazia să-i ascult vioara în orchestra de alămuri a lui Boban Marković), a interpretat în filmul *Delta* nu numai coloana sonoră, ci şi principalul rol masculin, alăturându-se colectivului de actori după moartea subită a lui Lajos Bartók, actorul care trecuse de toate probele cinematografice pentru rol. Cu mult timp înainte de premiera filmului, Delta şi-a cerut jertfa. Atracţia imorală a lui Mihail, revenit în locurile natale sărăcăcioase după ce a muncit prin Europa, pentru sora lui mai mică, Fauna, este percepută pe fondul peisajelor pitoreşti ale deltei dunărene ca un protest împotriva lumii obtuze. Natura fluvială, singura eternă şi fără sfârşit, preia acest protest şi intră în armonie cu el. Pe spectatorul obosit de desfăşurarea tristă a vieţii eroilor filmului îl aşteaptă firescul final: în mod categoric, consătenii nu sunt

pregătiţi să accepte relaţia dintre Mihail şi Fauna. Ei apar toţi la judecata desfrânaţilor cu o întreagă flotilă de bărci pescăreşti; frumoasa casă de pe apă, devenită casa vrăjitoarei, nu-i salvează pe cei doi de mânia poporului. Trebuie precizat faptul că, până în momentul în care au simţit atracţia nefirească unul pentru celălalt, Mihail şi Fauna nu s-au văzut de foarte mult timp. Probabil este vorba despre situaţia pe care sexologii o caracterizează drept „genetic sexual attraction", incestul cauzat de întâlnirea după o îndelungată despărţire: pur şi simplu fratele şi sora nu se consideră fraţi. Regizorul Mundruczó a încălcat interdicţiile etice descrise în urmă cu 100 de ani de un alt locuitor al văii Wachau, Sigmund Freud, în lucrarea *Totem şi tabu*.

Am fost nevoit să înţeleg *Delta* în maghiară, întrucât nu am reuşit să fac rost de o copie în altă limbă a filmului. Sunetele ritmice ale unei limbi melodioase necunoscute completau minunat imaginile. Fie din cauza necunoaşterii limbii maghiare, fie din alte motive, mi s-au părut extrem de sugestive scenele „mute" ale filmului – de exemplu, scena insuportabil de lentă, care îţi oboseşte atenţia, a construirii pereţilor casei acvatice. Totul este filmat sută la sută laconic şi cu o cameră statică: Mihail bate leaţurile de pin unul câte unul pe grinzile orizontale ale carcasei. În zgomotul loviturilor de ciocan, scândurile înguste ascund privirii spectatorului peisajul acvatic însorit. Între mine şi Dunăre se înalţă un perete compact, The Wall. Aceasta este starea de spirit a celui care bate cuiele sicriului.

Am analizat *Delta* cu un cunoscut critic de fim din Moscova, care, din ultimele 30 de ediţii ale festivalului de film de la Cannes, se pare că nu a ratat niciuna. Filmul lui Mundruczó i s-a părut un exemplu concludent de film central-european – nu degeaba acţiunea se petrece în Delta Dunării, care uneşte toată această regiune, aşa cum Volga uneşte Rusia. „Însă aceasta nu este o unire înălţătoare, ci un imn al decadenţei şi al iubirii interzise. Parfumul decadent al periferiei Europei pluteşte ca şi înainte pe deasupra acestui teritoriu dunărean, deşi acum el face parte din Uniunea Europeană."

După doi ani, acelaşi regizor a adus la festivalul de la Cannes un alt film artistic, de data aceasta nu din scânduri de pin. Pelicula *Un fiu tandru – proiectul Frankenstein*, al cărei scenariu semnat de Mundruczó este inspirat de romanul lui Mary Shelley, a primit în Franţa nu premii, ci critici zdrobitoare pentru pretenţiozitate şi incoerenţă creatoare. Abordarea de către regizor a imaginii lui Frankenstein la scurt timp după asimilarea filosofiei incestului în filmul *Delta* a fost, probabil, o pură întâmplare.

1. Una dintre aceste poveşti cinematografice trebuie neapărat amintită, măcar pe scurt. În centrul atenţiei realizatorilor filmului *Dishonored,* apărut pe ecrane în 1931, se află rivalitatea dintre serviciile de spionaj austro-ungare şi ruseşti, în perioada Primului Război Mondial. Agentul X27 Marie Kolverer (Marlene Dietrich), din lumea femeilor uşoare vieneze, care în momentele de răgaz cântă la pian *Valurile Dunării*, denunţă un spion rus la Marele Stat-Major. Primind o misiune secretă dincolo de linia frontului, ea se întâlneşte din nou cu acest colonel Kranau. Conflictul dintre cei doi spioni se transformă într-o poveste de dragoste pasională, pentru ca în cele din urmă iubirea să învingă patriotismul: X27 îl ajută să fugă pe iubitul ei luat prizonier de austrieci. Tribunalul o condamnă la pedeapsa capitală, iar în noaptea dinaintea execuţiei Marie interpretează în celulă valsul preferat. Salva plutonului de execuţie răsună pe acordurile finale din *Valurile Dunării*.

Capitolul 10

Dunav. Eterna bătălie

„Şi dacă va fi să se-ntâmple-un necaz vreodată,
Unde-s stânci lângă râu, găseşte piatra adevărată.
Citeşte ce au cioplit apele reci
Dar taina aceasta păstreaz-o pe veci –
Pe malul râului vijelios,
Pe malul acestui râu liniştit,
Lângă apa cea sfântă, în hăţişul stufos
În pădurile calde ale râului nenumit.”

Viaceslav Butusov, Ilia Kormilţev,
„Pe malul râului fără nume”, 1991

Am încercat să disting oraşul Vukovar prin geamul murdar al portbagajului unui jeep, stând înghesuit rău de tot, şi de aceea aproape că nu am văzut Dunărea, pentru că fluviul era mai jos de marginea geamului. În aprilie 1995 am plecat de la Zagreb spre Srpska Krajina cu treburi gazetăreşti. Autorităţile republicii autoproclamate nu mi-au dat aprobarea pentru această călătorie, de fapt, nici nu le-a informat nimeni în legătură cu vizita mea. Jeepul militar UAZ al unei subunităţi ruse a „căştilor albastre”, dislocată nu departe de linia de demarcaţie a părţilor, m-a întâmpinat la punctul de control croat din orăşelul Nuštar. La recomandarea unui căpitan ager şi cam pistruiat, m-am instalat pe lada cu armament, în spatele banchetei din spate, şi, după vreo 40 de minute de drum cu zdruncinături, am ajuns cu bine la dispozitivul batalionului rus din aeroportul Klisa.

Războiul sârbo-croat (la Zagreb este numit „patriotic”, la Belgrad, „războiul din Krajina”), în care au murit nu mai puţin de 20.000 de oameni din ambele tabere, era în desfăşurare de cinci ani deja. Separatiştii sârbi, susţinuţi de Belgrad, controlau

aproape o treime din teritoriul Croaţiei. Nimeni nu poate spune al câtelea război pe Dunăre era acesta de când există fluviul, însă cu siguranţă nu era ultimul: după alţi patru ani, NATO a desfăşurat împotriva Iugoslaviei „mici” operaţiunea „Forţele aliate” drept pedeapsă pentru incapacitatea regimului lui Slobodan Milošević de a rezolva conflictul cu albanezii din Kosovo fără încălcarea masivă a drepturilor omului. Croaţia, care a ieşit singură, prin luptă, din federaţia iugoslavă, a terminat cu rebelii sârbi în forţă, organizând în mai şi august 1995 operaţiunile militare „Fulgerul” şi „Furtuna”. Rezistenţa sârbilor, fără ajutor extern, era lipsită de perspectivă, iar sectorul dunărean din Slavonia de Est, Sremul de Vest şi Baranja, împreună cu Vukovarul[1], rămas sub controlul separatiştilor, a ajuns iniţial, pentru scurt timp, în administrarea ONU, apoi a fost reintegrat în Croaţia în mod paşnic.

La mijlocul anului 1997, în oraşul Vukovar, care pentru croaţi era simbolul rezistenţei în lupta cu agresiunea Belgradului, iar pentru sârbi, avanpostul transdanubian al ideii naţionale, a sosit din Zagreb „trenul libertăţii”, cu pasageri de seamă. Locomotiva avea ataşate 20 de vagoane (exact câte jupanii-regiuni croate existau) şi toate erau pline de politicieni, funcţionari, generali, artişti şi ziarişti. Aceştia alcătuiau suita preşedintelui Franjo Tuđman, care adora acţiunile patriotice „cu lacrimi”. În situaţia dată, patetismul era justificat: în 1991, asediul Vukovarului de către forţele superioare numeric ale sârbilor s-a prelungit trei luni, devenind cea mai lungă şi mai sângeroasă bătălie a acestui conflict armat[2]. Numărul celor ucişi în luptele pentru oraş era de ordinul miilor; după victoria sârbilor, cei mai mulţi locuitori croaţi au devenit refugiaţi. La Vukovar, sârbii au comis una dintre cele mai odioase crime din toate războaiele iugoslave: lângă fosta fermă de creştere a porcinelor de la Ovčara au fost împuşcaţi 250 de pacienţi militari şi civili ai spitalului orăşenesc. Cadavrele au fost aruncate într-o groapă şi acoperite cu pământ cu ajutorul buldozerelor. Criminalii mai sunt căutaţi şi judecaţi şi în ziua de astăzi; conform sentinţelor date la Haga, la Zagreb şi, în ultimul timp, şi la Belgrad, 15 dintre ei au fost condamnaţi la un număr total de 220 de ani de închisoare.

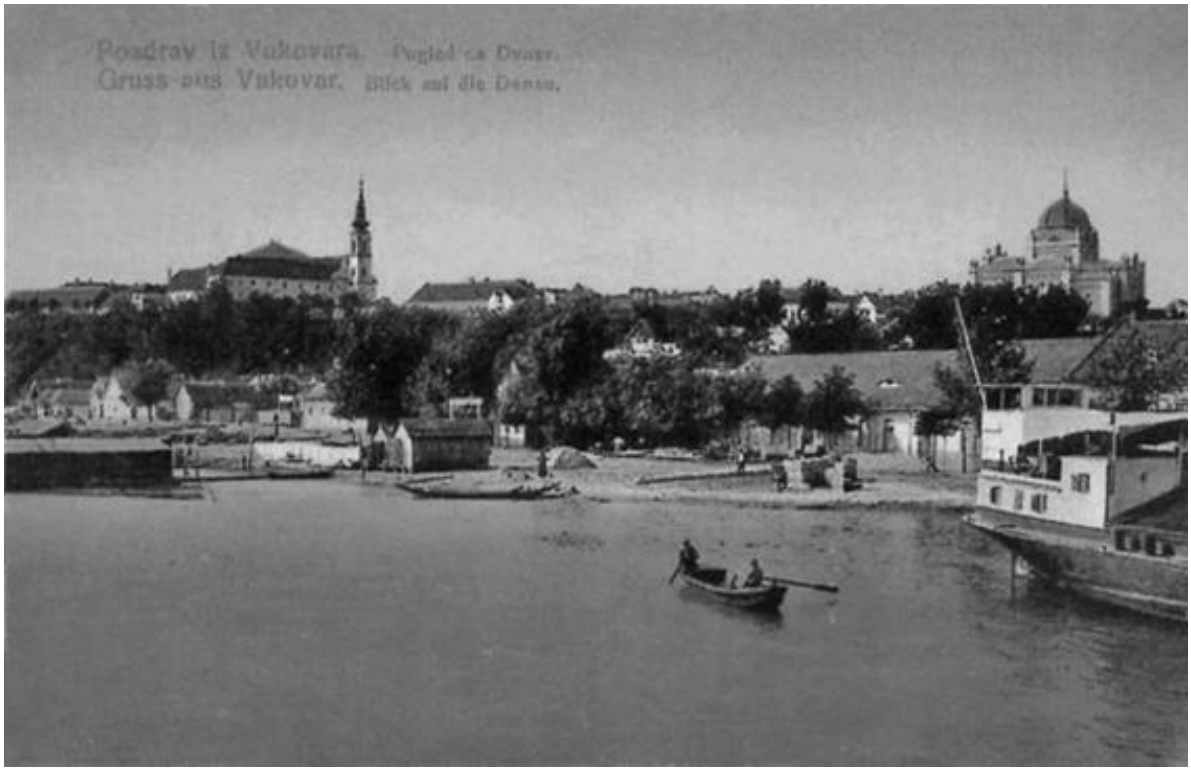

Panorama oraşului Vukovar văzută de pe Dunăre, ilustrată de la începutul secolului XX

Oraşul Vukovar a avut enorm de suportat de pe urma schimburilor de focuri şi a luptelor de stradă; mi-au parvenit date conform cărora au suferit distrugeri de diferite grade 90% din numărul total al clădirilor. Prin luneta jeepului se zărea simbolul acestei tragedii, castelul de apă înalt de 50 de metri, găurit de tirul artileriei, deasupra căruia flutura nestingherit drapelul sârb. După război s-a luat decizia ca turnul să nu fie renovat, ci să fie transformat într-un monument de tristă amintire; noii învingători s-au limitat la înlocuirea drapelului de pe cupola ciuruită de gloanţe şi proiectile. Pentru că drapelul este lucrul cel mai important.

În Iugoslavia „mare”, oraşul Vukovar, cu o populaţie de 45.000 de locuitori şi cu nume maghiar (din magh. *vár* – „castel”), situat la vărsarea în Dunăre a pârâului Vuka, nu era considerat un oraş provincial cu perspective prea mari. Printre principalele obiective turistice ale zonei se numără palatul în stil baroc construit de nobilii germani din familia Eltz, precum şi vasul ceramic preistoric descoperit în anii 1930 în suburbiile

Vukovarului, numit „porumbiţa din Vučedol” datorită formei sale de pasăre. Acest vas, căruia războiul contemporan i-a atribuit dintr-odată o semnificaţie sacră deosebită, este păstrat într-o vitrină a Muzeului de Arheologie din Zagreb; reşedinţa contelui Eltz, bombardată şi incendiată, ulterior reconstruită şi redecorată, este un adevărat muzeu cu tematică urbană generală. În 1945, foştii stăpâni ai palatului, împreună cu ceilalţi germani din localitate, au fost alungaţi de comunişti, care, deşi erau adepţi ai principiilor internaţionalismului, se remarcau printr-un ascuţit simţ social şi, evident, erau la fel de patrioţi ca sârbii şi croaţii de astăzi.

Porumbiţa din Vučedol

Oraşul Vukovar nu a jucat în economia naţională a Iugoslaviei un rol consecvent, care să-i permită acestui port mic transbordarea mărfurilor fluviale de tranzit, însă, în noua

Croaţie, Vukovarul reprezintă efectiv singura poartă fluvială a ţării. Nu e vorba de faptul că autorităţile tinerei republici nu ar înţelege suficient de bine această împrejurare, dar deocamdată dezvoltarea economică a teritoriului dunărean nu şi-a accelerat ritmul. Spre deosebire de reşedinţa contelui, infrastructura urbană nu a fost reabilitată în totalitate, iar rata şomajului se ridică la circa 40%. Populaţia Vukovarului a scăzut la o treime comparativ cu perioada iugoslavă, veteranii şi familiile lor abia îşi duc zilele cu modestele ajutoare de la stat. Războaiele nu favorizează echitatea: în timp ce apărătorii patriei îşi riscă vieţile, foştii lor colegi de şcoală fac carieră, se ocupă cu afaceri profitabile, se căsătoresc cu cele mai frumoase fete. Am fost martorul unor astfel de situaţii în Croaţia, Serbia, Bosnia: celor întorşi de pe front le rămâneau ca recompense elogiile de la televizor, medaliile de la Ministerul Apărării, cicatricile rănilor după spitalizare şi traumele sufleteşti cauzate de ceea ce se întâmpla în jur. De aceea mulţi luptători preferă să depene amintiri despre trecut prin berării decât să participe la înnoirea economică şi socială a patriei. Sârbii, conform unei statistici oficiale, constituie, ca şi înainte de război, circa o treime din populaţia Vukovarului, însă vechile jigniri nu au fost uitate. Încercarea întreprinsă în anul 2010, în conformitate cu legislaţia privind drepturile minorităţilor etnice, de a dubla numele străzilor oraşului cu numele scrise în alfabetul chirilic a provocat în rândul croaţilor un acces atât de puternic de furie patriotică, încât toate aceste tăbliţe au fost rapid înlăturate.

Din motive lesne de înţeles, Vukovarul avea calitatea de important centru al memoriei naţionale. Scriitorul croat Nedelko Fabrio, un reprezentant de seamă al „noii proze oficiale” a Zagrebului, a publicat în 1994 romanul postmodernist *Moartea lui Vronski*, o parafrază tragică (şi pe alocuri comică din cauza tragismului deliberat) a unei opere clasice a literaturii ruse. Cartea, un *sequel* al romanului *Anna Karenina* al lui Lev Tolstoi, are următorul subiect: contele Aleksei, neconsolat după ce iubita lui s-a aruncat în faţa trenului, călătoreşte în timp, deplasându-se cu 100 de ani în viitor, şi, urmând tradiţia rusească a oamenilor de prisos, pleacă să ia parte la noul război balcanic. Luptând de partea separatiştilor sârbi, Vronski îşi dă

seama că nu şi-a ales corect tabăra şi găseşte soluţia dramei existenţiale, ieşind pe câmpul minat de lângă Vukovar.

Oameni Dunării

Đorđe Balašević, marinarul din Panonia

Cel mai popular interpret al propriilor compoziţii din republicile fostei Iugoslavii s-a născut în 1953 la Novi Sad; tatăl său era sârb, iar mama provenea dintr-o familie mixtă croato-maghiară. Đorđe Balašević a început să scrie versuri încă din şcoală. În tinereţe era pasionat de muzica rock, cânta în grupurile Žetva (Recolta) şi Rani Mraz (Ger timpuriu). În 1978 a compus piesa *Računajte na nas* (*Contaţi pe noi*), la modă în toată Iugoslavia, un fel de jurământ de credinţă al tinerei generaţii faţă de partizani, motiv pentru care Balašević a fost poreclit „comsomolistul mareşalului Tito”. El nu ascundea faptul că era un adept al federalismului iugoslav; criticii îl numesc şi acum „iugonostalgic”. În 1982 a început o carieră solo de succes. Era uşor de recunoscut după stil şi maniera interpretativă, apropiată de cea a şansonetiştilor francezi şi a cântăreţilor italieni; la acestea se adaugă sinceritatea de membru al unui club de cântăreţi amatori şi uşurinţa proprie unui artist de cabaret de a relaţiona cu publicul. Balašević interpretează cu dezinvoltură şi plăcere motive folclorice balcanice şi central-europene. Este unul dintre puţinii artişti iugoslavi cunoscuţi care, la începutul anilor 1990, s-au situat pe poziţii principiale antirăzboinice. Balašević interpreta cântece satirice şi pacifiste, în înregistrări şi în concerte îi critica făţiş pe naţionalişti şi regimul lui Slobodan Milošević, motiv pentru care a şi fost supus unui regim de izolare în Serbia. Balada lui Balašević *Omul cu luna în ochi* (1994) este dedicată tragediei Vukovarului, cântecul *A trăi liber* (2000) a devenit imnul unei mişcări de protest masive, care a dus la înlăturarea lui Milošević de la putere. La sfârşitul anului 1996, Balašević a devenit primul artist din Serbia care a concertat la Sarajevo după terminarea războiului. Este autorul câtorva volume de versuri şi a două romane. Printre cele mai populare melodii ale lui Balašević se numără *Marinarul din Panonia*, *Viaţa este o mare*, *Cântec slav*, *Portretul vieţii mele* şi, desigur, *În noaptea când am trecut Dunărea înot*. Aceasta este confesiunea melancolică a unui tâlhar şi hoţ de cai, întors de dincolo de „Carpaţii-nverziţi” la iubita sa, cu „o sută de ducaţi şi o năframă de caşmir în culori minunate”. Tânărul este căutat de poliţie şi, ca să înşele santinelele de pe pod, se aruncă în apă:

noaptea aceea trecut-am Dunărea înot, adâncă, înfricoşătoare.
ă iartă, măreţ fluviu, înţeleg, ţi-am pricinuit supărare,
ı am avut de-ales. Că ţi-am făcut în ciudă cer iertare.

Piaţa centrală din Vukovar poartă acum numele răposatului Franjo Tuđman; la vărsarea în Dunăre a pârâului Vuka a fost ridicată o cruce uriaşă de pomenire, în afara oraşului a fost înfiinţat un vast cimitir memorial, şi totuşi, memoriile de război, deşi explică trecutul, nu spun nimic despre viitor. Perspectivele de dezvoltare sunt legate aici de proiectul fluvial „Sava-Dunăre”, care constă în construirea, cu bani europeni, a unui canal de 60 de kilometri până la orăşelul Slavonski Šamac. De fapt, Sava se varsă în Dunăre, însă nu într-un loc convenabil pentru Croaţia –

în inima teritoriului Serbiei, lângă Belgrad. De aceea la Vukovar se vorbeşte despre acest canal încă din acea zi glorioasă când în oraş a sosit „trenul păcii”. Susţinătorii proiectului presupun pe bună dreptate că noua arteră de navigaţie poate propulsa economia întregului nord al Croaţiei, însă lucrările de construcţie nu au demarat încă în mod serios. Se analizează cu multă satisfacţie şi proiectul unui „coridor naţional de transport” de la Dunăre la Adriatica. Totuşi, chiar dacă un astfel de coridor ar apărea cândva, e greu de crezut că va fi în întregime acvatic: drumul către mare este barat de Alpii Dinarici, deci transportul naval va trebui combinat cu cel rutier sau feroviar.

Creată de contextul istoric şi de partidul mareşalului Iosip Broz Tito, Iugoslavia federativă era o ţară ciudată, organizată complicat şi, din păcate, inechitabil. În RSFI era mai multă libertate decât în Uniunea Sovietică sau în Germania de Est şi totuşi mai puţină decât era necesar pentru menţinerea unei organizări de stat comune a unor popoare care înainte nu aparţinuseră aceleiaşi sfere a civilizaţiei. Ce-i drept, comuniştii au moştenit în multe domenii problemele altora, întrucât statul apărut în 1918 prin voinţa marilor puteri era alcătuit din rămăşiţe amestecate ale fostelor pământuri habsburgice şi din bucăţi ale fostelor teritorii otomane[3]. Iar practica secolului XX a demonstrat: cu toate că ideologia bazată pe constrângeri şi interdicţii este capabilă temporar să strângă mase mari de oameni, cercurile ei de oţel nu pot face faţă presiunii din butoiul fixat cu aceste cercuri.

Am avut ocazia să văd cu ochii mei urmările destrămării Iugoslaviei: la mijlocul anilor 1990 locuiam în Zagreb şi, în ciuda faptului sau, mai bine zis, datorită faptului că era război, am cutreierat de-a lungul, de-a latul şi de jur împrejur, ca în cântecelul comic *De la Vardar la Triglav*[4], toate cele şase republici şi două regiuni autonome ale fostei federaţii, o ţară destul de mare şi de variată. Rezultatul transformărilor acestui spaţiu socialist colorat arată pe cât de trist, pe atât de firesc, şi nu numai din cauza caracterului politic al momentului, ci şi

pentru că în cultura iugoslavă (prin extensie – balcanică) haosul luptă constant cu ordinea şi câştigă mai des decât pierde.

Cel mai important scriitor croat al secolului trecut, Miroslav Krleža, observa cu un oarecare cinism că frontiera Balcanilor trece prin holul hotelului Esplanade din Zagreb. Locul este foarte plăcut pentru a reflecta la existenţă cu o ceaşcă de cafea în faţă, am făcut şi eu asta de nenumărate ori. Frontiera cafelei lui Krleža este metafizică, lângă hotelul său preferat se află gara de unde trenurile se îndreaptă direct spre Viena: o călătorie de şase ore, strict spre nord. De fapt, exact în zona contactului plăcilor geografice şi politice balcanică şi central-europeană se află Belgradul, nu Zagrebul. Este o zonă agitată: în cele 23 de secole ale existenţei sale, acest oraş, după cum se spune, şi-a schimbat apartenenţa de stat de peste 40 de ori. Nici nu se poate imagina un destin mai cosmopolit.

Oraşul Belgrad a devenit pentru prima dată capitală de stat la începutul secolului al XV-lea, când, sub presiunea Imperiului Otoman, centrul civilizaţiei medievale sârbeşti s-a mutat din inima Peninsulei Balcanice mai aproape de malurile Dunării. Statul sârb ajunsese la apogeul măreţiei istorice cu o jumătate de secol mai devreme, când regele Dušan cel Puternic din dinastia Nemanjić a cucerit teritoriile vecine, formând un mic imperiu care un timp a rivalizat chiar cu Bizanţul slăbit de puteri. La nord, regatul Nemanjićilor, ţara „sârbilor şi romeilor”, se întindea până la Dunăre.

Dušan a intrat în cronici şi în manualele şcolare ca un monarh energic şi nefericit în acelaşi timp. Pe de o parte, el a consolidat forma organizării de stat cu care sârbii se mândresc până în ziua de astăzi, pe de altă parte, a fost blestemat de propriul tată, regele Stefan Dečanski. Dušan este numit pe şleau de unii cronicari „Dušan paricidul”. El (poate nu întâmplător) este singurul din dinastia Nemanjić care nu a fost canonizat preacuvios sau preasfinţit de Biserica Ortodoxă Sârbă. Cu toate acestea, Dušan a fost înmormântat într-o importantă catedrală din Belgrad, Sfântul Marcu, o copie a bisericii mănăstirii ortodoxe din orăşelul Gračanica, Kosovo, unde am avut o dată ocazia să asist la utrenie.

Belgradul otoman, 1865

Blestemul regelui Stefan, mort în condiţii misterioase, a funcţionat, deşi abia la a treia generaţie: Dušan şi-a încheiat domnia şi a plecat pe lumea cealaltă cu sufletul împăcat, în schimb, fiul său Uroš a risipit până în 1371 tot ceea ce agonisiseră strămoşii săi. Serbia a încetat să existe ca stat unitar, s-a fărâmiţat în teritorii feudale care rivalizau între ele. Belgrad a devenit capitala unuia dintre acestea, însă nu pentru mult timp: după înfrângerea suferită în lupta cu otomanii, sârbii şi-au pierdut independenţa, cnejii lor au devenit vasali şi aliaţii mai mici ai sultanului. În cele din urmă, pentru o perioadă, oraşul a ajuns pe mâna ungurilor.

Timp de secole, Belgradul a reprezentat pentru multe triburi şi popoare o „însemnată cetate de graniţă”, „periferie importantă”, nordică pentru romani şi bizantini, estică pentru franci, vestică pentru sarmaţi şi bulgari, sudică pentru unguri şi austrieci. Fiecare nou stăpân numea în felul său oraşul de la vărsarea Savei în Dunăre, dar toţi doreau acelaşi lucru: să-şi protejeze vechile cuceriri şi să capete sprijin pentru altele noi. Punctul de pe hartă era foarte convenabil: linia fortificaţiilor de pe colina înaltă de 100 de metri, la confluenţa a două mari ape

curgătoare, la intersecţia drumurilor militare şi rutelor comerciale. Din 1521, aici s-a stabilit în sfârşit, pentru o lungă perioadă, armata sultanului şi timp de peste trei secole la porţile Balcanilor s-a dezvoltat un autentic oraş oriental cu zeci de minarete, medrese şi hamame; opt din zece belgrădeni îi aduceau laude lui Allah, şi nu Domnului nostru Iisus Hristos. Însă şi acest oraş de 100.000 de locuitori, ca şi cele existente înainte pe locul său, a dispărut fără urmă, a ars, a fost aruncat în aer, distrus, şters de pe faţa pământului, deşi aproape că trecea drept primul oraş din Europa otomană. Ulterior a fost reconstruit, dar altfel.

De la începutul secolului al XVIII-lea, Zemun[5] (în tradiţia germană – Semlin), un oraş antic, fost castru roman, situat pe acelaşi mal al Dunării ca şi Belgradul, dar de cealaltă parte a Savei, a devenit avanpostul sudului Austro-Ungariei. Pentru visătorii londonezi sau parizieni care veneau la locul întâlnirii a două lumi în căutare de senzaţii orientale, Zemun reprezenta ultimul simbol al Europei creştine în aceeaşi măsură în care Belgradul simboliza puterea otomană în Europa. În 1828, tânărul poet romantic Victor Hugo, în volumul său de poezii *Les orientales*, printre alte poezii, ca „Sara la baigneuse” („Sara scăldându-se”) şi „Nourmalah-la-Rousse” („Roşcata Nourmalah”), în care cântă frumuseţea tinerelor cochete, a inclus şi balada „Le Danube en colère” („Dunărea furioasă”). În numele marelui fluviu, Hugo blestemă cu patos „bubuitul neîntrerupt al tunurilor”, întrebând: „Oare nu puteţi, copilele mele, să trăiţi împreună în pace?”.

ei, turcoaico, şi tu, creştino!
mlin! Belgrad! Ce e cu voi?
ı pot deloc, martor mi-e cerul
dorm măcar un secol, fără să vină
-mi tulbure odihna, cu zarva lor, invidioase
lgrad sau Semlin, amândouă mânioase.

Jakob Alt, *Vedere spre Belgrad dinspre Zemun*, 1826

În 1828, Rusia ducea în Balcani şi în Caucaz un război sângeros cu armatele sultanului, în timp ce Europa se familiariza cu moda otomană, manifestând în acelaşi timp compasiune pentru Grecia, unde revoluţia dura de prea mult timp şi unde a fost trimis un corp expediţionar francez. Creştinii biruiau inamicul lent şi treptat, atacând peste Dunăre şi retrăgându-se din nou, iar fiecare campanie militară alunga de pe teritoriile otomane spre nord noi mase de emigranţi care căutau adăpost pe pământurile Habsburgilor sau ale Romanovilor. Timp de patru secole, creştinii ortodocşi au fost alungaţi din locurile natale de cuceririle sultanilor. Sârbii au populat teritoriile sudice ale Ungariei; în felul acesta, pe linia de 1.000 de kilometri de contact habsburgo-otoman, pe malurile marilor râuri din Câmpia Panonică, s-a constituit Frontiera Militară[6]. La Belgrad, sfârşitul secolului al XVII-lea este numit perioada Marelui Exod: în teritoriul pustiu dintre Drava şi

Dunăre, precum şi în Voivodina de astăzi s-au mutat, dacă este să dăm crezare cronicilor, 37.000 de familii.

Stabilindu-se pe teritoriile de la nord şi de la vest de Dunăre, sârbii s-au amestecat cu ceilalţi, în primul rând cu ungurii şi croaţii (care, la rândul lor, timp de secole s-au aflat în relaţii complicate de autonomie-subordonare cu ungurii[7]). De pe cursul superior al Dunării, la Bačka, Srem, în Banat şi Baranja soseau colonişti germani. Pe câmpia brăzdată de râuri şi pâraie, cu veri călduroase şi ierni geroase, expusă secetei şi inundaţiilor, suferind din cauza vânturilor puternice şi a roiurilor de ţânţari, ar fi putut lua naştere o mică Americă europeană, un teritoriu al sărmanilor care s-au chinuit pentru un viitor liniştit, ai căror strămoşi au pribegit prin lume în căutarea unei vieţi mai bune. Însă pe malurile Dunării teoria „creuzetului" nu a fost confirmată de practică. După al Doilea Război Mondial, 100.000 de şvabi dunăreni au fost expulzaţi, iar între anii 1945 şi 1948 în regiune a năvălit un val de emigranţi, organizat de autorităţi: un sfert de milion de oameni din diferite colţuri ale Iugoslaviei. Aici s-au format diferite tipuri de identităţi, au apărut nu atât contururile unor uniuni statale, cât mai ales premisele unor conflicte naţionale. Una dintre aceste uniuni, care a rezistat trei sferturi de secol, a fost Iugoslavia; un episod al unuia dintre aceste conflicte a fost bătălia pentru Vukovar.

La câţiva ani de la călătoria de-a lungul Dunării în portbagajul UAZ-ului, am avut ocazia să mă întâlnesc cu interpretul croat de muzică rock Goran Bregović. În anii 1980, fiind membru al trupei din Sarajevo Bijelo Dugme (Nasturele Alb), a devenit idolul publicului de la Vardar până la Triglav, iar după izbucnirea războaielor din Balcani şi-a capitalizat cu succes talentul în Europa Occidentală, ocupându-se cu vânzarea muzicii etno. La întrebarea dacă şi-a părăsit patria pentru totdeauna Bregović a răspuns: „După război, în Croaţia s-a făcut puţină ordine, dar veţi simţi diferenţa dacă veniţi în Franţa, unde oamenii locuiesc în case construite în secolul al XV-lea sau al XVI-lea. La noi nu există niciun monument din perioada aceea, au fost distruse în războaie absurde. Între viaţa în ţara în care de secole nu s-a distrus nimic şi viaţa în ţara unde timp de

un mileniu s-a distrus totul o dată la 50 de ani este o diferenţă uriaşă”.

Franc Juza, *Sârbii părăsesc Belgradul*, 1690

La Belgrad, de exemplu, nu există nicio construcţie civilă mai veche de 300 de ani. Din 273 de moschei a rezistat una singură, geamia Bairacli („a steagului”). Cea mai veche clădire „civilă” este o casă cenuşie cu trei niveluri, temelie înaltă şi zidărie din cărămidă, pe strada Cara Dušana. Actualmente, în clădire funcţionează o brutărie şi un atelier de sticlărie, dacă nu mă înşel. Casa este situată în fostul cartier evreiesc din zona Dorćol, mai sus de malul Dunării; este centrul vechi al oraşului, al cărui farmec constă în faptul că, în absenţa unor reparaţii capitale, arată mai vechi decât este în realitate. Cara Dušana duce la Academia de Aviaţie, iar în stânga corpurilor acesteia se află Kalemegdan (din turcă, „piaţa cetăţii”) cu câteva vestigii istorice

şi obiective ale industriei moderne de agrement: fântâna antică, fântâna de tip otoman, băi turceşti vechi, noua grădină zoologică şi restaurantul Terasa Kalemegdan. Iar aici este şi ieşirea pe o altă terasă, minunată, cu vedere spre una dintre cele mai puternice ape curgătoare ale Europei.

Poveşti dunărene

Cum este protejat fluviul împotriva omului

Natura ignoră frontierele de stat. Înţelegând acest lucru, reprezentanţii statelor dunărene au semnat în 2007, în oraşul românesc Tulcea, o declaraţie privind crearea reţelei ariilor protejate DANUBEPARKS. Iniţial, proiectul, susţinut şi finanţat în special de Uniunea Europeană, număra opt astfel de arii, iar în prezent sunt deja 20 – situate pe tot cursul fluviului, din toate ţările dunărene, în afară de Ucraina. În bazinul Dunării există teritorii de categorii diferite, conform clasificării Uniunii Internaţionale pentru Conservarea Naturii: cea mai strictă (rezervaţia naturală intactă, „protejată integral”), parcurile naţionale (protecţia ecosistemelor, „combinată cu turismul”), rezervaţii naturale (conservarea habitatelor şi a speciilor de plante şi animale prin intervenţii active) şi zone protejate (protecţie şi odihnă). Am răsfoit documentele de constituire a DANUBEPARKS: cel mai mult mi-a plăcut expresia „utilizarea raţională”, pentru că este exact lucrul de care au nevoie Dunărea şi locuitorii ei din partea omului, dacă tot nu este încă pregătit să lase Dunărea în pace. Pe hărţile detaliate, unde gradul de poluare a mediului înconjurător este marcat în diverse culori, de la albastrul plăcut până la roşul prevestitor de rele, Dunărea arată ca un şarpe cu pete multicolore. Sunt curate în special cursul superior al fluviului şi delta sa, care posedă un potenţial semnificativ de autocurăţare. Puternic poluate sunt zonele din apropierea marilor oraşe şi a marilor aglomerări industriale. Activitatea DANUBEPARKS se reduce la lupta dintre albastru şi roşu. Asta în linii generale, pentru că detaliile sunt variate: elaborarea de manuale pentru monitorizarea corectă a castorilor, organizarea de conferinţe pe problemele protejării vulturului codalb, revitalizarea lacurilor şi malurilor fluviului, editarea revistei *Danube Inside* etc. Pe lângă zilele de lucru, ecologii au şi sărbători. Pe 29 iunie 2004, la 10 ani de la semnarea Convenţiei Internaţionale pentru Protecţia Dunării, cele 13 ţări participante au petrecut pentru prima dată Ziua Dunării şi de atunci această aniversare se organizează în mod regulat. Niciun alt fluviu din lume nu are o asemenea sărbătoare. În vara anului 2014, în preajma acestei date importante, prietenul meu Kristian Iakimov din oraşul bulgăresc Tutrakan (Turtucaia), a avut ideea următoarei aventuri: entuziaştii au construit o plută greoaie din 60 de buşteni şi au organizat un rafting internaţional fără grabă – din apropierea localităţii Negotin, din Serbia, până la Tulcea, cu picnicuri, ateliere de lucru şi concerte folclorice. Cea mai „mare” rezervaţie din sistemul DANUBEPARKS este Rezervaţia Biosferei Delta Dunării din România; cel mai „internaţional” segment, trei teritorii naturale ale bazinului dunărean care se întrepătrund efectiv: parcul maghiar „Dunăre-Drava”, rezervaţia Kopački Rit din Croaţia şi rezervaţia „Dunărea de Sus” din Serbia.

Aici se dezvăluie privirii un tablou emoţionant, minunat, deşi este întru câtva deranjat de petele designului industrial şi al cartierelor de locuinţe. Mai sus de confluenţa cu lăţimea de un

kilometru a două ape curgătoare, Dunărea şi Sava, veghează de mai bine de 1.000 de ani o cetate bizantino-bulgaro-sârbo-ungaro-turco-austro-iugoslavă: cinci turnuri de mărimi diferite, reconstruite şi restaurate de nenumărate ori, 10 porţi, ziduri groase. Este cetatea Belîi Grad, Bel-Grad (Oraşul Alb). Secole la rând, şi bizantinii, şi otomanii, şi sârbii au tăiat blocurile de piatră albă pentru construirea cetăţii în zona actualului parc Tašmajdan („piaţa de piatră”). Ulterior, pe locul carierei a fost construit un stadion.

Centrul spiritual al cetăţii Belgradului este o coloană cu aspect antic, de 15 metri înălţime, cu statuia Învingătorului pe abacă. Acest nud masculin, cu o sabie grea într-o mână şi cu un şoim călător în cealaltă, a fost realizat de Ivan Meštrović, un sculptor croat, nu sârb, care împărtăşea ideile unioniste şi făcea parte din Comitetul Slavilor Sudici. Silueta din bronz a lui Victor, atinsă de patina timpului, stă cu faţa spre fosta Austro-Ungarie, deşi a fost ridicată în cinstea tuturor victoriilor sârbilor în războaiele din 1912-1918, adică, evident, şi în bătăliile cu otomanii şi cu bulgarii[8]. Practic, Învingătorul stă cu fundul gol spre Istanbul. Ideea monumentului realizat de Meštrović constă în „victoria asupra robiei şi feudalismului”. Ostaşul despuiat este „simbolul noii renaşteri”, iar pasărea de pradă din palma lui este santinela vigilentă care veghează să „nu se trezească forţele întunecate şi tiranice ale istoriei”. Ca să mai reducă din înflăcărarea ghizilor, unii orăşeni mai spirituali afirmă că acest Victor a învins tot ce se putea învinge, inclusiv propria ruşine.

La baza colinei, prin depunerea de aluviuni apele fluviului au creat o insulă de formă perfect triunghiulară, pe care toţi cotropitorii au folosit-o ca bază de operaţiuni pentru asedierea celor care apărau cetatea dincolo de zidurile ei din piatră albă. De aceea insula, din fericire nelocuită, cu plaje nisipoase şi lăstărişuri, se numeşte Marea Insulă Militară. Există în apropiere şi Mica Insulă Militară, în prezent chiar foarte mică, întrucât a fost considerabil excavată în timpul construirii Noului Belgrad, pe mlaştinile de pe malurile Dunării şi Savei. Acesta este un monumental cartier socialist cu 220.000 de locuitori, ridicat pe locul fostului lagăr nazist de tranzit, „conştiincios planificat şi cu dragoste de mâinile şi voinţa oamenilor muncii şi

tineretului, în lupta pentru fericirea şi bunăstarea poporului”, cum se menţionează în textul gravat pe placa memorială din parcul Ušće (Delta).

Noul Belgrad, conceput de partid în 1948, a fost principalul şantier comsomolist al Iugoslaviei: 72 de cartiere (*blok*) de locuinţe din beton şi sticlă, bulevarde largi şi drepte, clădiri reprezentative de dimensiuni ciclopice pentru instituţiile statului. Oraşul cenuşiu situat între două râuri i-a îndemnat de nenumărate ori pe prozatori şi poeţi să creeze: unora le-a inspirat extaz, altora publicistică depresivă, iar câtorva, chiar blesteme în versuri. Rockerii şi-au spus părerea fără compromisuri: „Aici e prea mult asfalt,/ Şi nu pot ajunge la fluviu”. În schimb, distinsul scriitor Mihajlo Pantić a reuşit să găsească Dunărea, dar acest lucru i-a provocat o stare de melancolie: „Tolănit pe fotoliu în balcon, vedeam fluviul, vântul isca valuri mici, înspumate, vedeam arcele podurilor şi coloanele de maşini. Culoarea apei se schimba în funcţie de culoarea norilor. Când pe strada, pe care nu o vedeam, trecea tramvaiul, în ramele uscate ale ferestrelor zăngăneau geamurile”.

Ca să fiu sincer, Belgradul nu este unul dintre oraşele mele preferate, mi se pare lipsit de stil şi de confort, neglijent şi prăfuit. Aceasta este capitala lumii ortodoxe balcanice, sora mai mică a Moscovei, aşa cum era Moscova la începutul şi la mijlocul anilor 1990 – neîngrijită, săracă, mirosind a benzină ieftină şi a parfumuri vrac, o capitală prea mare pentru o ţară micşorată şi de aceea necorespunzătoare realităţii. În agitaţia neîntreruptă de furnicar şi în zumzetul de stup constă, de fapt, tot farmecul Belgradului: este un oraş viu, fără somn şi prietenos, e drept, într-o asemenea măsură, încât atitudinea prea prietenoasă se poate oricând transforma în pericol. Dacă s-ar organiza un concurs pentru titlul de Babilon dunărean, învingător într-o astfel de competiţie ar fi în mod cert Belgradul: un milion de glasuri, chipuri, limbi, popoare şi culturi, aici este o răscruce a destinelor şi influenţelor, o babilonie continuă şi nu tocmai raţională.

Pe un perete al cabinetului meu se lăfăie de mulţi ani deja un poster satiric pe care l-am cumpărat din pasajul subteran de la hotelul Moskva spre restaurantul McDonald’s, din piaţa centrală

Terazije. Posterul înfăţişează mulţimea pestriţă belgrădeană, existenţa ei cotidiană într-o multitudine de mici tablouri amuzante şi maliţioase, pe care nu te saturi să le priveşti: vulturul bicefal care ia de pe clădirea primăriei steaua roşie, un dinozaur în lesă în parcul orăşenesc, încăierarea poliţiştilor-„cosmonauţi" cu suporterii unei echipe de fotbal, reclama pentru urna marca „Gudini" de colectare a buletinelor de vot, Moş Gerilă cu un cuţit în piept. Amestecul de umor negru şi absurd este specific pentru viziunea creatoare postiugoslavă asupra lumii, iar în limbajul criticilor de artă există chiar şi expresia „nebunia creativităţii balcanice". Oraşul din poster se numeşte Swingindunum: la numele cetăţii antice romane au fost adăugate literele care au transformat Singidunum în tărâmul eternului swing.

Ceea ce nu i se poate lua Belgradului este priceperea de a se integra armonios în peisajul fluvial. În lume există puţine oraşe cu un milion de locuitori situate, ca Belgradul, la confluenţa unor ape curgătoare atât de importante ca Dunărea şi Sava. Suprafaţa vastă a apelor lor nu putea fi transformată într-un fragment din spaţiul oraşului, Belgradul nu era capabil să includă două ape mari dintr-odată, dar şi una singură, probabil, ar fi fost prea mult. De aceea oraşul a fost nevoit să se alinieze faţă de ape, să-şi găsească, în sensul propriu al cuvântului, un locşor unde să se aşeze. Şi a reuşit: Belgradul este ingenios construit pe toate malurile Dunării şi Savei, legate prin şapte poduri în total şi prin trei locuri de traversare. Problema nu este, desigur, siguranţa mijloacelor de transport, ci faptul că oraşul a trebuit să se adapteze apelor, dacă i-a fost cu neputinţă să şi le subordoneze.

Cândva, nişte prieteni belgrădeni m-au invitat să petrecem o zi liberă la aşa-zisa lor vilă. Coliba pe ponton, care consta dintr-o cămăruţă şi o bucătărie minusculă, era legată de malul fluviului şi integrată într-un şir lung de alte asemenea case plutitoare la fel de mici. În zona urbană, casa plutitoare este construită după regulile estetice ale ascetismului estival: vreo două straturi cu flori şi ceapă, o bancă la umbra copacilor, niciun fel de garduri, ceva mai încolo o platformă pentru grătar comună cu vecinii. Cartierul de vile pe apă este amplasat, fireşte, în amonte de portul fluvial. În zori am încercat să pescuim ceva la undiţă, însă

cea mai mare parte a zilei mi-a plăcut să stau întins pe „puntea” încălzită de soare, gândindu-mă să descriu cândva această modestă splendoare. Şi iată că visul mi s-a împlinit.

În secolul XX, Belgradul a trecut prin perioade foarte grele de război. În anii Primului Război Mondial, capitala Serbiei a trecut de patru ori de la unii la alţii, iar în 1915 oraşul a avut enorm de suferit din cauza schimbului de focuri dintre artileria austro-ungară şi cea germană, de peste Sava şi dinspre Dunăre. Belgradul a fost părăsit de patru cincimi din locuitorii săi, aproape 80.000 de oameni. În 1941, într-o singură zi de aprilie, au murit 17.000 de locuitori ai oraşului şi au fost distruse cartiere întregi din cauza raidurilor escadrilelor Luftwaffe. Trei ani mai târziu, Belgradul a fost bombardat din nou, de data aceasta de americani şi englezi, deşi nu atât de crunt şi cu un număr mai mic de victime. În octombrie 1944, unităţi ale Armatei Roşii şi partizanii iugoslavi au dus în oraş, timp de o săptămână, lupte de stradă cu ocupanţii germani, şi din nou au fost pierderi.

În secolul trecut, Belgradul a mai suferit o ultimă agresiune, în primăvara şi vara anului 1999: operaţiunea aeriană a ţărilor NATO împotriva Republicii Federale Iugoslavia. În 78 de zile (mai exact, nopţi), asupra oraşului au fost lansate peste două sute de atacuri cu rachete – au fost vizate obiective militare, importante întreprinderi ale industriei de apărare, unele clădiri administrative şi obiective ale infrastructurii. Au avut de suferit şi alte oraşe dunărene, mai ales Novi Sad, Pančevo şi Smederevo. O parte din aceste distrugeri le-am văzut ulterior şi eu, cu ochii mei. În timpul războiului, autorităţile belgrădene nu mi-au permis accesul în Iugoslavia, iar în lagărele refugiaţilor kosovari m-am furişat prin Macedonia.

NATO insista asupra faptului că operaţiunea „Forţele aliate” a avut un caracter umanitar, că misiunea ei, de a pune capăt terorizării populaţiei paşnice din Kosovo, a fost îndeplinită destul de eficient şi cu cheltuieli relativ mici. Acţiunile ţărilor occidentale nu au fost sancţionate de Consiliul de Securitate al ONU din cauza poziţiei Rusiei şi Chinei. Situaţia de criză din jurul RFI a avut parte de o interpretare ambiguă, mai ales întrebarea dacă pedepsirea răului politic justifică moartea unor oameni nevinovaţi şi distrugerea unor oraşe, chiar dacă sunt

vizate numai anumite obiective. Căutarea răspunsurilor este total lipsită de perspectivă. În lumea modernă, practic nimeni nu se îndoieşte că binele se face cu pumnii. Necazul e altul: lipseşte, la nivel global, înţelegerea originii şi manifestărilor răului.

Poveşti dunărene

Cum a fost scufundată o flotilă în Dunăre

În august 1944, România a ieşit din alianţa cu Germania, de partea căreia a participat timp de trei ani în al Doilea Război Mondial, devenind aliata ţărilor coaliţiei antihitleriste. Pe 29 august, un desant maritim sovietic a ocupat fără luptă principala bază a Flotei Maritime Militare Germane din Marea Neagră – portul românesc Constanţa, aflat la 200 de kilometri de Delta Dunării; o parte din nave au fost luate de URSS. Fostul director administrativ german al şantierelor de construcţii navale, contraamiralul Paul-Willy Zieb, a reuşit să organizeze din timp retragerea caravanei de vase şi nave din nord-estul Mării Negre, pe Dunăre, în amonte. Din marea unitate navală de 150 sau 200 de mijloace plutitoare – canoniere, vedete de pază şi de patrulare, remorchere şi barje, puitoare de mine şi dragoare, nave-spital şi auxiliare, cu 5.000-6.000 de soldaţi şi marinari, plus circa 1.000 de civili la bord – făceau parte şi vase ale Flotilei Dunărene Germane, precum şi vase de pe râurile din sudul Rusiei şi Ucrainei, ocupate înainte de trupele germane şi române. Convoiul de pe fluviu se întindea pe 25 de kilometri. Scopul operaţiunii „Elful dunărean” era pătrunderea spre Belgrad. Douăsprezece nave din convoi au fost pierdute în lupta cu unităţile româneşti de lângă Cernavodă, alte 22 în lupta de lângă Calafat. Pe 1 septembrie, caravana a ajuns în orăşelul Prahovo din Serbia (kilometrul 861 al Dunării), care se afla încă sub controlul nemţilor. Navele din capul caravanei au încercat să înainteze în amonte pe fluviu, însă, în apropierea defileului Porţile de Fier au fost oprite de artileria românească. Pe 5 septembrie, contraamiralul a decis să-şi scufunde flota, cu pedanterie nemţească, astfel încât să bareze albia fluviului. Echipajele şi pasagerii au fost evacuaţi, deşi unii martori oculari afirmă că pe nava-spital *Bamberg* au rămas cei grav răniţii (aceste date nu sunt atestate documentar). Pe 8 septembrie, Prahovo a fost ocupat de trupele sovietice. Dacă nu ar fi fost vorba despre ofiţeri şi marinari naziști, studiourile hollywoodiene sau sovietice ar fi făcut de mult un blockbuster – o dramă despre eroismul marinarilor, despre amărăciunea înfrângerii şi despre victoria morală.

Până la sfârşitul anilor 1940 au fost scoase din Dunăre 150 de vase şi nave. Cu toate acestea, peste 100 de mijloace plutitoare, unele cu încărcături de proiectile şi mine (cel puţin câteva zeci de tone de explozibil), se află încă pe fundul apei. Navigaţia pe acest sector este îngreunată, devenind imposibilă atunci când scade nivelul apei: carcasele ruginite ale navelor flotilei germane se văd deasupra apei la doar câţiva kilometri de barajul hidrocentralei Porţile de Fier II. După război, România a fost ocupată de o grupare armată sovietică de 600.000 de militari, ale cărei ultime subunităţi au fost retrase din ţară abia în 1958.

Numărul exact al victimelor operaţiunii „Forţele aliate” este imposibil de calculat. Apărătorii drepturilor omului de la Human Rights Watch au numărat (în toată ţara, inclusiv în

Kosovo, nu numai în Belgrad) 90 de incidente cauzate de atacurile NATO, în urma cărora au murit circa 500 de civili. Cel mai adesea erau „victime colaterale”, iar în unele cazuri „erori tragice”, când rachetele nimereau din greşeală, să zicem, clădirea Ambasadei Republicii Populare Chineze sau clădirea centrului de afaceri Ušće. Autorităţile RFI dau alte cifre: între 1.700 şi 5.200 de morţi. Menţionez că în cele 15 luni cât a durat războiul din Kosovo, militarii iugoslavi au ucis 10.000 de albanezi (şi acestea sunt tot informaţii estimative).

Belgradul este, fără îndoială, un oraş cu o reputaţie războinică răsunătoare şi din cauză că sârbii sunt un popor războinic, care şi-a creat un vast panteon de eroi nemuritori. De victoriile naţionale din Primul Război Mondial aminteşte strălucitorul Victor, care se înalţă deasupra confluenţei Dunării şi Savei. Cei o mie de soldaţi ai Armatei Roşii căzuţi în luptele pentru Iugoslavia îşi dorm somnul de veci sub granit şi marmură în cimitirul Eliberatorilor Belgradului. Cu numele comandanţilor militari sovietici Fiodor Tolbuhin şi Vladimir Jdanov sunt uneori numite străzi ale capitalei, alteori aceste nume sunt schimbate, după cum se schimbă situaţia politică. În general, identitatea RSFI se baza în mare măsură pe mitul eroic al luptei partizanilor. Acest patetism a pălit după moartea lui Tito, ulterior – în parte, din acelaşi motiv – a trecut în lumea amintirilor şi statul creat de el.

Conflictul dintre Iugoslavia şi NATO nu a lăsat în urmă niciun mit eroic. Tot ce a fost distrus, inclusiv podurile peste Dunăre, a fost ridicat din ruine cu mijloacele financiare ale Uniunii Europene. Monumentul în memoria victimelor operaţiunii „Forţele aliate”, coloana *Flacăra veşnică*, mâzgălită prosteşte cu graffiti, este amplasată în Parcul Păcii şi Prieteniei din Belgrad, nu departe de malul fluviului, printre copacii care au fost plantaţi cândva pe o alee, în prezenţa binevoitoare a mareşalului iugoslav, de personaje politice din diverse ţări, de la preşedintele american Richard Nixon şi regina Angliei, Elisabeta a II-a, la dictatorul nord-coreean Kim Ir-Sen, liderul sovietic Leonid Brejnev şi împăratul etiopian Haile Selassie I. La monumentul *Flacăra veşnică* vin atât de rar vizitatori, încât a trebuit să le prezint poliţiştilor vigilenţi actele de identitate şi să le dau explicaţii în privinţa camerei foto.

Într-o sală specială a Muzeului Aviaţiei am văzut bucăţi dintr-un avion al NATO, F-117A Nighthawk, doborât pe 27 martie 1999 deasupra Belgradului de Bateria 3 a Brigăzii 250 Rachete a Apărării Antiaeriene din cadrul Forţelor Armate ale Iugoslaviei. Pilotul american, locotenent-colonelul Dale Zelko, a reuşit să se catapulteze. Inamicii săi erau sub comanda colonelului Zoltán Dani, ungur din Voivodina, care a primit o medalie binemeritată. Acum Dani e pensionar, locuieşte în satul Skorenovac, la cinci kilometri de Dunăre, deţine o brutărie şi în fiecare an, pe 27 martie, face un tort în formă de F-117, aniversându-şi fapta eroică. La câţiva ani după război, locotenent-colonelul american trecut în rezervă a sosit să-l cunoască pe colonelul pensionar: cel doborât a venit în vizită la cel care l-a doborât. Documentariştii sârbi au făcut un film despre acest eveniment, *A doua întâlnire*, deşi o primă întâlnire nu avusese loc.

Belgradul, ca şi celelalte oraşe ale Europei, păstrează rănile nefericitului secol XX, dar se pare că principalele amintiri recente ale sârbilor nu au fost transpuse în monumente închinate unor evenimente tragice. Primul şi al Doilea Război Mondial au fost cumplite, mult mai cumplite decât conflictul local, luat separat, dintre regimul autoritar şi alianţa NATO. Războaiele au întrerupt dezvoltarea omenirii în ansamblu (deşi fiecare popor şi fiecare stat are, fireşte, propria evidenţă a distrugerilor şi pierderilor), în schimb, dezmembrarea Iugoslaviei a frânat numai dezvoltarea acestei ţări. Toată Europa Centrală şi de Est trăieşte de un sfert de secol deja fără comunism; în perioada care s-a scurs de la abolirea totalitarismului, Ungaria şi România, Slovacia şi Bulgaria au apucat-o pe drumuri diferite spre viitor. Pentru a vedea şi a evalua acest lucru, este suficient să faceţi o călătorie turistică pe Dunăre. În esenţă, Serbia încă nu a început serios „să urce”, de aceea şi memoria ei colectivă a ultimilor ani nu este deloc luminoasă, ci tulbure ca apa fluviului. Exact despre acest lucru scria cândva, dar cu alt prilej, scriitorul iugoslav laureat al Premiului Nobel pentru literatură Ivo Andrić: „De ce ţările balcanice nu pot intra în cercul ţărilor civilizate?... Am impresia că una dintre cauze este lipsa respectului faţă de om, faţă de demnitatea lui şi faţă de absoluta sa libertate interioară – am în

vedere un respect necondiţionat şi consecvent. Purtăm cu noi pretutindeni acest neajuns, un fel de păcat oriental al originii noastre, precum şi pecetea calităţii inferioare, imposibil de ascuns”.

La vărsarea în Dunăre a râului Tamiš (sau Timiş, în româneşte) sunt două faruri minunate de construcţie austro-ungară – două turnuri zvelte din cărămidă roşie şi galbenă, cu pălării rotunde. În Serbia, toţi sunt convinşi că acestea sunt singurele faruri fluviale gemene de pe Dunăre şi chiar din toată Europa. Şi se mândresc, bineînţeles, cu acest lucru. Dar de vreo jumătate de secol deja farurile nu mai luminează nimănui drumul, utilajele din vechile turnuri, scoase din uz în anii 1960, au fost furate unul câte unul, plăcuţele de pe faţadă au fost jupuite, scările exterioare, pilite şi furate pentru a fi folosite la case şi grădini sau pur şi simplu duse la fier vechi.

Poveşti dunărene

Cum fugeau ruşii spre fluviu

La jumătatea anilor 1920, în Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor s-au stabilit peste 40.000 de emigranţi din Rusia Sovietică. Guvernul de la Belgrad privea cu simpatie lupta mişcării albilor împotriva bolşevicilor, de aceea a aprobat stabilirea în ţară a refugiaţilor, a iniţiat un program de ajutorare şi le-a acordat un statut juridic favorabil. Cazacii de pe Don şi Kuban, soldaţii Forţelor Armate ale Sudului Rusiei, ofiţerii Armatei Ruse împreună cu membrii familiilor, intelectualii de orientare monarhistă din Sankt-Petersburg, Moscova, Harkov – toţi aceşti oameni nutreau speranţa că se vor întoarce cândva în patrie, însă pentru mulţi dintre ei exilul s-a dovedit fatal. Două treimi din „ruşii iugoslavi” s-au stabilit în Serbia, în special la Belgrad, Novi Sad şi în mici oraşe dunărene din regiunile Srem şi Bačka. În 1921, patriarhul sârb Dmitri şi-a pus la dispoziţie reşedinţa de vară de la Sremski-Karlovci pentru a fi utilizată de acei ierarhi ai Bisericii Ruse ale căror relaţii cu clerul de la Moscova se îndreptau spre o ruptură. Pe malul Dunării a fost înfiinţat Sinodul Arhiereilor Bisericii Ortodoxe Ruse de peste hotare, sub conducerea mitropolitului Kievului şi Galiţiei, Antonie Hrapoviţki. În 1922, a sosit la Sremski-Karlovci, de la Constantinopol, baronul Piotr Vranghel, şeful Uniunii Generale a Luptătorilor Ruşi – scheletul fostei şi, cum se credea pe atunci, prototipul viitoarei armate ruse. Şase ani mai târziu, baronul a încetat din viaţă la Bruxelles, iar în 1929 rămăşiţele sale pământeşti au fost mutate în catedrala Sfânta Treime din Belgrad, construită cu banii emigranţilor (am vizitat această catedrală, am vorbit cu arhiereul). În perioada interbelică, Iugoslavia a rămas un important centru al emigraţiei ruse. În regat apăreau ziare ruseşti monarhiste (în special *Credinţă şi devotament* şi *Drapelul rus*), funcţionau instituţii culturale şi de învăţământ. La Novi Sad dădea spectacole o trupă de cazaci-djighiţi cu orchestră de instrumente de suflat şi un ansamblu de dansatori, la Belgrad dădeau spectacole actori ai Teatrului de Artă din Moscova. Al Doilea Război Mondial s-a dovedit fatal pentru comunitatea rusă. După ocuparea Serbiei de către naziști, „pentru lupta cu bolşevicii” a fost înfiinţat Corpul Rusesc compus din circa

17.000 de oameni, din care două treimi erau emigranţi din ţările balcanice. Sub comanda generalului Boris Şteifon, această mare unitate a luptat cu partizanii lui Tito şi ulterior cu unităţi ale Armatei Roşii. La sfârşitul războiului, corpul a avut pierderi considerabile, iar luptătorii rămaşi în viaţă s-au predat englezilor. Comuniştii iugoslavi au desfiinţat instituţiile ruseşti. Sinodul s-a mutat în Germania Occidentală. În 2007, la Sremski-Karlovci a fost amplasată o statuie a lui Vranghel. Pe poarta curţii Patriarhiei a apărut o placă memorială dedicată mitropolitului Antonie. O altă destinaţie a emigraţiei ruseşti interbelice a fost Bulgaria, unde, în special în oraşele din centrul şi estul ţării, s-au stabilit aproape 30.000 de oameni.

La vărsarea Timişului în Dunăre se află oraşul Pančevo, care în ultimele decenii s-a remarcat prin obiective industriale, nu istorice. Pančevo este de fapt suburbia estică a Belgradului (numai că e situată dincolo de fluviu şi de două insule), care şi-a mutat în raionul vecin toate întreprinderile poluante, precum combinatul chimic cu nouă linii de producţie (propilenă, polietilenă, dicloretan şi altele, cu nume nu mai puţin terifiante), rafinăria de petrol şi fabricile producătoare de îngrăşăminte minerale, dacă este să amintim doar principalele surse de îngrijorare ale ecologilor locali. În condiţiile unei permanente insuficienţe a mijloacelor financiare, după o serie de reforme şi privatizări, după prejudiciul cauzat de sancţiunile internaţionale împotriva RFI, după noua restructurare, tot acest complex al economiei naţionale nu funcţionează la capacitate maximă (deşi se pare că poluează din plin) şi se află într-o permanentă criză. Pančevo, în vârstă de 1.000 de ani, are un trecut fluvial tipic de port comercial sârbo-bulgar, fortăreaţă maghiară, cetate otomană, provincie austro-ungară şi, în sfârşit, centru industrial iugoslav. Istoria recentă a oraşului este şi ea, din păcate, tipică: ocupaţia nazistă, 12.000 de evrei, sârbi, ţigani împuşcaţi în râpele din împrejurimile oraşului şi, ca urmare, expulzarea după război a unui număr aproximativ egal de nemţi. Obişnuitul destin dramatic al unui oraş obişnuit, cu un spaţiu social banal, dar destul de plăcut: biserici ale unor confesiuni diverse, un gimnaziu prestigios, care se mândreşte cu o experienţă de 150 de ani de predare şi cu cel mai de seamă absolvent al său, pictorul Uroš Predić, o veche farmacie, monumente şi memoriale aşa cum se cuvine să aibă centrul administrativ al regiunii Banatului de Sud.

Voivodina era considerată una dintre regiunile dezvoltate din punct de vedere economic ale Iugoslaviei mari, iar oraşul

Pančevo, evident, a căzut victimă acestei dezvoltări. De fapt, nu numai Pančevo. Dar în aceeaşi Voivodină s-a găsit loc şi pentru importante centre ale spiritualităţii sârbe, în primul rând în podişul împădurit, nu prea înalt, Fruška Gora. Acesta este un masiv deluros care se întinde de-a lungul malului sudic al Dunării, iar vârfurile lui rotunjite sunt vizibile peste fluviu şi de pe bulevardele oraşului Novi Sad. În epoca preistorică, Fruška Gora („muntele francilor”), după cum afirmă oamenii de ştiinţă, era o insulă în Marea Panoniei, iar prin secolele XVI-XVII, adică pe la mijlocul perioadei dominaţiei otomane, s-a transformat într-un centru al vieţii şi credinţei ortodoxe. În perioada aceea, „pe munte”, printre coroanele minunatelor păduri de tei, existau 35 de mănăstiri. Din cauza vremurilor aspre, cu alte cuvinte, din cauza necontenitelor războaie, incendii, tâlhării, au rezistat numai 16 valori spirituale, cum se spune în Rusia de astăzi, unde la mare cinste se află patosul patriotic lipsit de conţinut. În perioade şi circumstanţe diferite am vizitat trei dintre mănăstirile din Fruška Gora: Ravanica, construită în aşa-numitul stil morav (după numele unui afluent al Dunării; fundaţiile bisericilor au formă de cruce în combinaţie cu frunza de trifoi), Krušedol (în catedrală sunt înmormântaţi despoţi, patriarhi şi un rege) şi Vrdnik (aici se odihneşte cneazul Lazar Hrebeljanović, cel care a pierdut bătălia de la Kosovo, de o mare importanţă pentru sârbi). Acum Fruška Gora este în aceeaşi măsură o comoară de lucruri sfinte pentru naţiune, un centru al memoriei istorice şi o zonă de agrement, „locul de odihnă preferat al orăşenilor”. Pe cel mai înalt vârf al podişului, Crveni Čot (539 m), mi-am propus să urc într-o zi, ca să verific dacă se vede Dunărea de acolo.

Metropola spirituală a regiunilor sârbe din Imperiul Habsburgic a fost orăşelul Sremski-Karlovci, situat la 10 kilometri în aval de Novi Sad. Una dintre consecinţele Marelui Exod a fost mutarea scaunului arhiepiscopului ortodox din Kosovo la Dunăre. Alegerea micii localităţi Sremski-Karlovci în calitate de capitală religioasă se explică nu numai prin magnetismul zonei Fruška Gora, aflată în apropiere, ci şi prin faptul că, în 1699, aici s-a semnat Tratatul de Pace de la Karlovci, care formula consecinţele victoriei aliaţilor din Liga Sfântă în războiul îndelungat cu Imperiul Otoman. Conferinţa de pace a

avut loc într-o clădire special construită pentru şedinţele participanţilor la convorbiri, un palat din lemn cu patru intrări, câte una pentru fiecare delegaţie (deşi în elaborarea deciziilor, dacă sunt luaţi în calcul şi mediatorii, au participat reprezentanţi din şapte state). Istoricii ne încredinţează că în cursul acestor întâlniri s-a folosit pentru prima dată în practica diplomatică masa rotundă. Bineînţeles că odată cu trecerea anilor clădirea s-a degradat, iar în memoria tratatului care se consideră că a transformat Austria într-o mare putere europeană, iar sârbilor le-a dat o şansă de supravieţuire ca naţiune, la începutul secolului al XIX-lea, pe o colină de pe malul Dunării a fost ridicată Capela Păcii. Vopsită în nuanţe vesele de galben şi auriu, aceasta aminteşte şi astăzi de importanţa păcii.

Tratativele de pace cu otomanii la Sremski-Karlovci, în 1699

Mitropolia din Sremski-Karlovci era considerată cea mai importantă din lumea sârbilor, păstorind toţi credincioşii ortodocşi de pe întinsele teritorii ale Habsburgilor, de la ţărmurile Adriaticii până la Pesta şi Visegrád. În legătură cu crearea în 1848-1849 a Voievodatului Serbiei în cadrul Imperiului Austriac, mitropoliei i-a fost schimbat statutul în patriarhie, iar orăşelul Sremski-Karlovci a devenit pentru scurt timp capitala noii autonomii. În 1920, după constituirea regatului slavilor de sud, bisericile ortodoxe de pe diferite teritorii ale sârbilor s-au unit. Treptat, principalele subdiviziuni administrative ale Bisericii Ortodoxe s-au mutat la Belgrad, însă întâi-stătătorul, oricine ar fi fost şi oriunde s-ar fi aflat, este considerat până în ziua de astăzi succesor spiritual al patriarhului din Sremski-Karlovci. Ca moştenire şi ca amintire a fostei măreţii a orăşelului Sremski-Karlovci, ortodocşilor de aici le-au rămas cinci biserici şi clădiri reprezentative, dintre care una este astăzi reşedinţa arhiereului din Sremski-Karlovci. Complexul reşedinţei patriarhale este construit în forma literei chirilice III, cu o curte interioară cu trandafiri, un adevărat paradis de fapt, cu o fântână din care ţâşnesc şuvoaie argintii de apă rece. Pentru un orăşel cu o populaţie de 9.000 de locuitori, un astfel de palat este o realizare, dar Sremski-Karlovci se poate lăuda şi cu catedrala Sfântul Nicolae, şi cu edificiul solid al Seminarului Teologic, şi cu fântâna celor *Patru lei*.

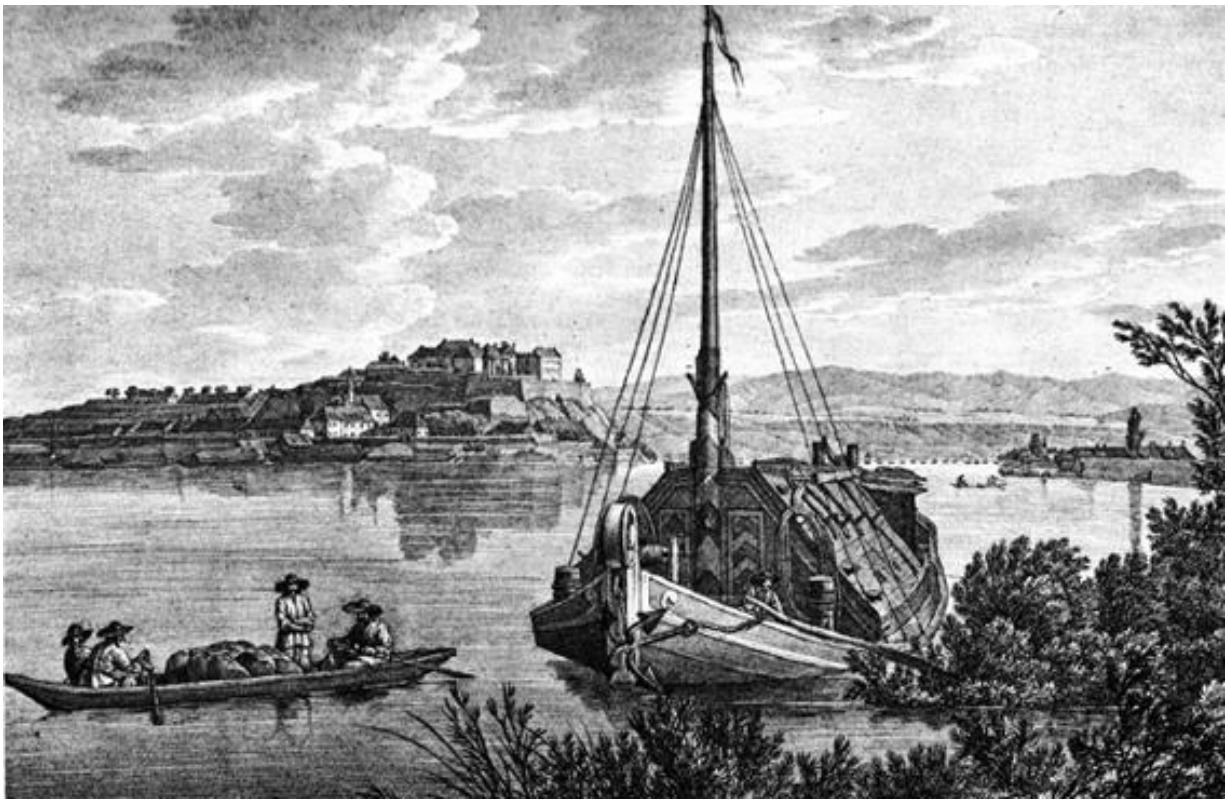

Jakob Alt, *Vedere spre Petrovaradin*, 1821

În anul încheierii războiului cu Pacea de la Karlovci, la kilometrul 1255 al Dunării, pe malul drept, pe locul vechilor fortificaţii turceşti, au fost puse bazele unei puternice „nave de război”, care de atunci a trebuit să stea ferm de strajă valorilor creştine. Construcţia cetăţii Petrovaradin pe malul înalt al fluviului, ridicată pe un teren mlăştinos, a început în 1692, la porunca ducelui Charles Eugène de Croÿ din Ţările de Jos, un renumit condotier. În 25 de ani de carieră militară, acest de Croÿ a fost în slujba a patru state diferite şi a reuşit să ajungă feldmareşal a două armate (după alte date, chiar trei). Spre deosebire de slujbele din armatele daneză, austriacă şi saxonă, slujba în armata rusă i-a fost fatală: în 1700, în lupta de lângă Narva, a fost luat prizonier de suedezi şi a murit în captivitate. Timp de două secole, corpul comandantului militar a stat expus într-o catedrală din Reval (cunoscut astăzi sub numele de Tallinn) într-un sicriu cu capac de sticlă, constituind obiectul interesului curioşilor.

Construcţia „Gibraltarului unguresc” de pe Dunăre a durat aproape 100 de ani, iar când a fost terminată, această puternică cetate cu bastioane, întărituri, cu 400 de tunuri şi-a pierdut practic importanţa militară, întrucât linia frontului cu otomanii s-a mutat mult spre sud[9]. La sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, fortificaţiile au rezistat totuşi câtorva asedii serioase ale turcilor, după care au fost folosite ca închisori pentru diverşi insurgenţi, precum conducătorul Primei Revoluţii Sârbe[10], Karađorđe Petrović, şi viitorul mareşal comunist Iosip Broz, care, fiind pe atunci subofiţer în armata austro-ungară, a fost arestat pentru vederile sale pacifiste. Cetatea suscită interesul şi prin faptul că ceasurile din turnurile ei au minutarul mai scurt decât orarul (chipurile, pentru ca pescarii de pe Dunăre să poată distinge mai clar ora).

În ultimul timp, la Petrovaradin are loc festivalul muzical EXIT, cu participarea unor staruri rock de calibrul celor de la Sex Pistols sau Franz Ferdinand, care cântă mai tare decât orice orchestră militară. Când muzica încetează, cetatea – vastă, pustie şi plicticoasă – devine locul ideal pentru plimbările mămicilor cu bebeluşi în cărucioare.

Novi Sad, secolul al XIX-lea

Capitala Voivodinei, oraşul Novi Sad, îşi datorează existenţa fortăreţei Petrovaradin. Se presupune că numele latin al oraşului, Neoplanta, a fost născocit în 1748 de erudita împărătească austriacă Maria Tereza. Înainte, localitatea întemeiată în faţa cetăţii de negustorii slavi se numea pur şi simplu „Oraşul sârbilor” (Ratzen Stadt[11]). Pe la începutul secolului al XIX-lea, oraşul Novi Sad, cu o populaţie de 20.000 de oameni, situat pe fâşia sudică a pământurilor maghiare, a început din nou să-şi justifice vechiul nume, întrucât, în privinţa numărului de locuitori, a depăşit Belgradul, rămas sub controlul otomanilor, pentru că sârbii luptau încă pentru crearea propriului stat. Novi Sad a avut de suferit din pe urma evenimentelor revoluţiei din 1848, a pierdut jumătate din populaţie, iar două treimi din oraş au ars complet. Cu toate acestea, şi-a păstrat reputaţia romantică şi numele de „Atena sârbilor”: aici apăreau principalele ziare renovaţioniste, aici s-a deschis primul teatru sârb. În perioada socialistă, Voivodina, unde există şi acum o minoritate maghiară semnificativă, a avut, ca şi Kosovo, statutul de regiune autonomă în cadrul Serbiei, adică era, într-un fel, semirepublică. Schimbările politice furtunoase din ultimele decenii au făcut din Novi Sad al doilea oraş al ţării şi un valoros rival al Belgradului în unele aspecte, în special cultural.

Piaţa centrală din Novi Sad, fotografie din 1900

La Novi Sad am câteva cunoştinţe bune – unele s-au mutat din Belgrad în acest oraş cu o populaţie de aproape un sfert de milion de locuitori, preferând agitaţiei megalopolisului cursul lin al Dunării şi priveliştea superbă, deşi statică, spre Petrovaradin. Aşa a procedat şi scriitoarea Mirjana Novaković, autoarea cărţii *Groaza şi sluga ei*, o saga istorică cu vampiri. Iată cât de subtil a descris ea realitatea războaielor habsburgice: „În urma armatei se târa o întreagă Dunăre de refugiaţi şi o întreagă Sava de spioni turci”. Cu mintea înţeleg în ce constă farmecul oraşului Novi Sad: faptul că te afli „de cealaltă parte” faţă de Orient. Da, suflul Balcanilor se simte şi aici, dar Voivodina nu înseamnă Balcani. Aici este un alt fel de cosmopolitism, aici ai pe buze gust de paprică ungurească, aici totul este, din punctul de vedere al sârbilor, puţin nemţesc, iar în cârciumi se servesc, ca fel tradiţional, găluşte slovace. În schimb, lăuntric, cu sufletul, percep acest oraş destul de rău: este frumos atât cât trebuie şi pe

deplin modern, chiar dacă este lipsit de obiective arhitecturale senzaţionale, de lucruri ieşite din comun şi de alte podoabe. Este posibil ca această atitudine faţă de Novi Sad să fie cauzată de faptul că eu cunosc Serbia mai bine decât multe alte ţări dunărene: cu cât cunoaşterea este mai detaliată, cu atât am mai multe îndoieli în privinţa corectitudinii percepţiei.

De Voivodina se leagă totuşi una dintre impresiile mele dunărene cele mai puternice. Într-o zi de toamnă timpurie, aflându-mă într-o companie plăcută, am plecat din Belgrad spre Novi Sad: distanţa dintre cele două oraşe nu e mare, nici 100 de kilometri. Pe la jumătatea drumului am părăsit şoseaua, apucând pe un drum de ţară care şerpuia pe câmpul verde, şi aşa am ajuns la albia veche a Dunării, părăsită nu numai de oameni, ci şi de natură, fiind şi de aceea, probabil, atât de liniştită. Pe mal era o căsuţă albă cu acoperiş de ţiglă, din horn ieşea un firicel de fum, într-un cuptor (un fel de sobă) din cărămidă şi fier, lângă gardul de nuiele, se rumenea un purcel, iar într-un ceaun mare pe pirostrii, deasupra focului, bolborosea o ciorbă de peşte dreasă cu multe condimente. Localul – numai pentru apropiaţi (cum să nimerească un străin aici?) – se numeşte „Capătul lumii”. Aici nu există nici asfalt, nici muzică prostească, nici curent electric, nici meniu de restaurant, în general nu vezi aici nici urmă de civilizaţie dăunătoare. Aici era liniştea pe care numai păsările, broaştele şi ţânţarii aveau voie să o întrerupă, un asfinţit febril şi bucate alese, simple, din popor, care îşi datorează calităţile ingredientelor naturale şi mâinilor pricepute ale bucătarului, şi nu celei mai noi tehnologii în domeniu. Stăteam alături, la o masă rudimentară, la umbra copacilor şi sorbeam ciorba fierbinte din castroane de lut. Rupeam pâinea cu mâinile. Şedeam tăcuţi, pentru că nu trebuia să spunem nimic: există astfel de momente când reveria este mai importantă decât conversaţia.

Albia fluviului era acoperită de o ţesătură fină din plante acvatice, apa s-a oprit pentru că nu mai are unde să curgă, a ajuns la capătul lumii. Iar spre o altă lume, peste Dunăre, duceau nişte podeţe late din lemn, spre nicăieri, prin pâcla semitransparentă de aer şi lintiţă, pentru că soarele ne orbea şi nu puteam distinge malul celălalt. Lumea aceasta, a noastră, se sfârşea lângă un castron de ciorbă şi un ceaun de tuci, iar

cealaltă exista într-o altă dimensiune, imaterială, se năştea din misterioasa fosforescenţă verzuie.

Ivo Andrić, în opera căruia ideea dezbinării şi unirii popoarelor, după cum scriu criticii literari, aproape că este cea mai importantă, are un eseu optimist, „Podurile” – scurt, de doar două pagini şi un singur alineat. „Ele aparţin tuturor şi fiecăruia în parte, ne tratează pe toţi la fel”, cântă autorul osanale podurilor, „sunt folositoare, construite întotdeauna inteligent, acolo unde este cea mai mare nevoie de ele, sunt mai longevive decât construcţiile solide şi nu slujesc unor scopuri obscure şi malefice”. Eseul este scris excelent, însă fiecare concluzie a sa poate fi lesne transformată în contrariul ei, pentru că arta utilizării libere a cuvântului permite canalizarea minţii cititorului aproape în orice direcţie. În acest eseu, Andrić îşi exprimă credinţa în originea nobilă a omenirii, podurile reprezintă pentru el „tendinţa de a-i lega pe oameni, de a-i împăca, de a-i uni… pentru a evita dezbinarea şi despărţirea”. Aşa să fie oare? Dar dacă lucrurile stau cu totul altfel? Dacă rolul lor este de „a cuceri, a supune, a înrobi”? Nu în acest scop a construit împăratul Traian un pod peste Dunăre în marşul său spre Dacia? Sau Ludovic al VII-lea – pe drumul spre Mormântul Sfânt? Dar dacă podurile nu sunt longevive, dacă sunt distruse de artileria sovietică sau de rachetele NATO, fie şi în scopul luptei cu răul mondial?

Romanticul Andrić consideră călătoria îndepărtată singurul scop demn de urmărit, întrucât „viaţa noastră este o trecere, un pod al cărui capăt se îndreaptă spre infinit… Şi toată speranţa noastră este dincolo”. Eu am tot privit spre celălalt mal al fluviului, dar nu l-am văzut, mă împiedicau razele calde ale soarelui. Şi totuşi de ce speranţa noastră nu este pe malul acesta? De ce nu este la acest capăt al lumii, apropiat nouă?

1. Slavonia este o regiune istorică în estul Croaţiei. Srem este o porţiune a Bazinului Panonic, situată între Dunăre şi Sava. Partea cea mai mică se află în Croaţia, partea cea mai mare, în Serbia. Vukovar este centrul administrativ al jupaniei (regiunii) Vukovar-Srem. Baranja este o regiune istorică situată între Dunăre şi Drava; partea de nord aparţine Ungariei, iar sudul aparţine Croaţiei.
2. Procesul dezintegrării Republicii Socialiste Federative Iugoslavia între anii 1991 şi 2008 a fost însoţit de o serie de şase conflicte armate. În această carte se menţionează trei dintre acestea: războiul din Croaţia (martie 1991 – noiembrie 1995), războiul din Bosnia şi Herţegovina (martie 1992 – decembrie 1995) şi

războiul din Kosovo şi operaţiunea NATO împotriva Iugoslaviei (februarie 1998 – iunie 1999). Din 1992, Serbia şi Muntenegru s-au unit, formând Republica Unită Iugoslavia, care în 2003 şi-a schimbat denumirea în Uniunea de Stat a Serbiei şi Muntenegrului, care a existat până în 2006. În concluzie, RSFI s-a dezmembrat în şase ţări independente şi un stat parţial recunoscut. Se consideră că numărul total al victimelor războaielor ce au dus la dezmembrarea Iugoslaviei este de circa 150.000 de oameni, numărul refugiaţilor şi emigranţilor fiind de circa 4.000.000.

3. Pentru reprezentarea intereselor teritoriilor sudice ale Austro-Ungariei, în 1915 s-a înfiinţat la Londra Comitetul pentru Emigrarea Slavilor de Sud. În 1917, liderul acestui comitet şi prim-ministrul Serbiei în exil au semnat o declaraţie care constituia baza juridică pentru crearea unui stat comun – o monarhie constituţională condusă de dinastia sârbă Karagheorghević. Statul Slovenilor, Croaţilor şi Sârbilor apărut la sfârşitul lui octombrie 1918 pe rămăşiţele Austro-Ungariei s-a unit după o lună cu Regatul Serbia. În 1929, ţara şi-a luat numele de Iugoslavia. Iugoslavia monarhică era un stat unitar care nu ţinea cont de interesele minorităţilor naţionale.
4. *De la Vardar la Triglav, de la Đerdap la Jadran* este un cântec patriotic foarte popular în Iugoslavia socialistă, al grupului vocal Ladarice. Vardar este cel mai lung râu al Macedoniei. Triglav este cel mai înalt vârf muntos din Slovenia. Đerdap (aici) este valea cea mai adâncă a Dunării. Jadran este Marea Adriatică.
5. Zemun a rămas un important punct vamal pe Dunăre până la dezmembrarea Imperiului Habsburgic. Pe podul peste Sava, între Zemun şi Belgrad, pe 29 iulie 1914 a căzut primul soldat în Primul Război Mondial, din Compania 11 a Regimentului 68 Infanterie al armatei austro-ungare, Pál Kovács. În 1918, Zemun a intrat în structura statului slavilor sudici, iar din 1934 (cu o întrerupere între anii 1941 şi 1955) s-a numărat printre raioanele Belgradului.
6. Frontiera Militară a fost un sistem de apărare format din sate de ţărani sârbi şi croaţi înarmaţi, situat în zonele de sud-est ale Imperiului Austriac; sistemul a existat până în anii 1860.
7. Din 1102, Croaţia continentală şi Ungaria au fost conduse de acelaşi monarh, ca două regate separate. În 1868 s-a constituit Regatul Unit al Croaţiei şi Slavoniei, care a intrat în partea ungară a monarhiei habsburgice.
8. Primul Război Mondial, al cărui episod de început a fost conflictul dintre Austro-Ungaria şi Serbia, a fost precedat de două conflicte armate în Balcani. În războiul din 1912-1913, ţările Uniunii Balcanice (Bulgaria, Grecia, Serbia şi Muntenegru) au obţinut victoria împotriva Imperiului Otoman. Una dintre consecinţele acestui război a fost formarea Albaniei. Serbia a primit Kosovo. În vara anului 1913 a izbucnit încă un conflict armat – între Bulgaria, pe de o parte, şi România, Serbia şi Muntenegru pe de altă parte. În al Doilea Război Balcanic (în istoriografia bulgară este cunoscut ca Războiul dintre Aliaţi) Sofia a suferit o înfrângere.
9. Cea mai mare cetate medievală a Serbiei, Smederevo, se află tot pe Dunăre. Acest triunghi din piatră cu latura de o jumătate de kilometru a fost construit la vărsarea în Dunăre a râuleţului Jezava, în prima jumătate a secolului al XV-lea, la porunca despotului Đurađ Brancović. Cele 19 turnuri ale Cetăţii Mari şi cele 6 turnuri ale Cetăţii Mici amintesc prin forma lor de turnurile Constantinopolului; de fapt, cetatea a şi fost proiectată de arhitecţi bizantini. Smederevo a fost ultima capitală a

cnezatului medieval sârb, care în 1459 a capitulat sub presiunea otomanilor. Cele mai mari prejudicii aduse cetăţii s-au datorat nu asediilor şi atacurilor, ci exploziei depozitelor de muniţii din vara anului 1941, când ocupanţilor turci le-au luat locul naziştii (într-o oră au murit 2.500 de oameni). Zidurile Cetăţii Mari se află într-o stare avansată de degradare. În Cetatea Mică au loc unele lucrări de restaurare. Putem doar să ne imaginăm ce impresie a produs acest complex defensiv asupra contemporanilor cuceritorilor Constantinopolului. Actualmente Smederevo, cu o populaţie de 65.000 de locuitori, este ultimul mare port sârbesc în aval de Belgrad şi centrul administrativ al districtului Podunavlje. În oraş este amplasat singurul combinat metalurgic din Serbia, Železara Smederevo.

10. Prima Revoluţie Sârbă (1804-1813) a fost o revoltă populară, sub conducerea lui Karađorđe Petrović, împotriva dominaţiei otomane. Revoluţia, în cursul căreia s-au constituit unele instituţii ale puterii de stat a sârbilor, a fost înfrântă. A Doua Revoluţie Sârbă (1815-1817) a dus la crearea cnezatului autonom al Serbiei. În 1878, cnezatului i-a fost recunoscută independenţa, iar în 1882 a fost proclamat Regatul Serbiei.

11. *Ratzen* (germ.; sârbă – *raci*) este un etnonim utilizat în unele ţări europene pentru a-i denumi pe sârbi. Termenul provine din toponimul Raška, o provincie istorică din sud-vestul Serbiei de azi, unde se presupune că la sfârşitul secolului al XII-lea s-a format unul dintre primele cnezate sârbe. Pe hărţile europene din secolele XVI-XVIII, zona de răspândire a sârbilor dunăreni era deseori numită Rascia. Sârbii percepeau etnonimul *raci* ca pe o jignire, astfel încât la începutul secolului al XIX-lea acesta a ieşit din uz.

Capitolul 11

Дунай. Malurile ruseşti

„Tunet al victoriei, fă-te auzit!
Veseleşte-te, vitează Rusie!
Împodobeşte-te cu glorie răsunătoare.
L-ai făcut să se cutremure pe Mahomed!
.....
Apele repezi ale Dunării
Sunt acum în mâinile noastre;
Cinstind vitejia Ruşilor,
Taurida şi Caucazul ni s-au supus.”

Gavrila Derjavin, „Tunet al victoriei, fă-te auzit!”, 1791

Pentru simplificare, vă propun să considerăm că Rusia Kieveană a fost un stat medieval, întemeiat în 862, ca urmare a unirii slavilor de răsărit şi triburilor fino-ugrice sub conducerea dinastiei cnejilor Rurik. În perioada aceea, dacă este să dăm crezare *Poveştii vremurilor de demult* a cronicarului Nestor, obosiţi de luptele interne, ciudii, slavii de răsărit, krivicii şi vesianii şi-au trimis solii şi l-au adus de peste mare în Ladoga şi Novgorod pe prinţul (*konung*) vareg Rurik (în vechile limbi scandinave *Hrorekr* – „puternic prin glorie”). Sau poate că pur şi simplu varegii au cucerit pământurile slavilor. „Puternicul prin glorie” nu a apărut singur în zona viitorului cnezat, ci însoţit de fraţii săi Sineus şi Truvor, precum şi de tot neamul său, pe care cronicarul îl numeşte rus’. Cea mai cunoscută imagine a lui Rurik (concepută de pictorul şi sculptorul academician Mihailov) este o statuie de trei metri din bronz pe nivelul din mijloc al monumentului „Mileniul Rusiei” din Novgorod: un unchiaş cu chipul aspru, coif cu vârful ascuţit, înveşmântat în cămaşă de zale, peste care e aruncată o blană de animal, se

sprijină pe un scut cu inscripţia „Anul 6370”. În traducere din cronologia bizantină, această dată înseamnă exact „începutul istoriei ruşilor”. Cneazul noului popor priveşte spre sud, după cum rezultă din simbolistica monumentului, spre Kiev. Dar şi spre Dunăre.

Informaţiile despre istoria timpurie a patriei mele se bazează pe legende şi pe relatări semilegendare. Poate ar trebui ca „începutul istoriei ruşilor” să fie decalat cu un deceniu înainte sau în urmă (cum a făcut Serghei Soloviov, autorul *Istoriei Rusiei din cele mai vechi timpuri*, în 29 de volume). Cu doi ani înainte de data oficială a semnării „tratatului de prietenie” dintre varegi şi slavi, cronicarii italieni şi bizantini au consemnat probabil prima incursiune a rosilor în împrejurimile Ţarigradului. Se cunoaşte chiar şi data: 18 iunie. „Au venit rosii cu două sute de corăbii, care, cu ajutorul Preaslăvitei Născătoare de Dumnezeu, au fost biruiţi de creştini, înfrânţi complet şi nimiciţi.” „Ajutorul Preaslăvitei” a constat în dumnezeiescul veşmânt al Fecioarei Maria pe care bizantinii, speriaţi de barbari, l-au cufundat în apa mării: Bosforul s-a dezlănţuit şi a spulberat corăbiile rosilor. Barbarii s-au retras spre nord, fără o victorie hotărâtoare, deşi cu o pradă bogată. Au plecat pe acelaşi drum pe care au venit: nu pe uscat, prin Balcani, ci pe corăbiile lor cu pânze şi vâsle, pe Marea Neagră şi Nipru.

Dunărea reprezenta un hotar pe drumul spre Constantinopol pe care rosii şi ruşii intenţionau să-l cucerească, dar nu au reuşit. În 943, cneazul Igor (*Ingvarr* – „cel care apără numele Domnului”), plecând încă o dată, împreună cu aliaţii săi poloveţi (cumani), să cucerească Ţarigradul, s-a întâlnit cu solii bizantini „undeva pe Dunăre” şi a ajuns cu ei la o înţelegere, acceptând în schimbul renunţării la campanie să ia „aur şi ţesături scumpe”. În 957, văduva lui Igor, cneaghina Olga (Helga), ulterior canonizată de ruşi, a făcut un pelerinaj la Constantinopol, unde probabil a şi fost creştinată.

Rusia Kieveană se extindea spre sud. Cneazul Oleg (*Helgi* – „sfânt”), cel al cărui „scut este pe poarta Ţarigradului”[1], părăsind Novgorodul după moartea lui Rurik, s-a stabilit la Kiev; Sviatoslav, nepotul lui Rurik, a părăsit şi Kievul, plecând mai departe, dincolo de mare. Avântul ruşilor din vechime nu a

slăbit odată cu trecerea deceniilor, întrucât avea la bază intenţia de a lua sub control strict ruta comercială maritimă de la Marea Baltică până la Strâmtori. Un istoric francez a numit (poetic) acest proces al atracţiei războinice, comerciale, spirituale a primitivilor vecini nordici spre strălucitorul Imperiu Bizantin „o alunecare lentă spre soare”. După cum se ştie, soarele atrage, dar şi arde. Segmentul maritim al călătoriei „de la varegi la greci”, pe care o făceau anual caravanele de slavi şi varegi, trecea de-a lungul ţărmului rumelian. Pentru a ieşi de pe Nipru în Marea Neagră, vasele aveau nevoie de tachelaj suplimentar: unul dintre punctele prevăzute pentru instalarea noilor pânze a fost Insula Fedonisi (astăzi Insula Şerpilor), aflată la 35 de kilometri de Delta Dunării. Drumul „de la varegi la greci”, care s-a constituit pe la mijlocul secolului al IX-lea şi şi-a pierdut importanţa după jefuirea Constantinopolului în 1204 de către cruciaţi şi după năvălirile mongolilor şi tătarilor, avea numeroase ramificaţii, inclusiv o variantă vestică: pe Dunăre, spre interiorul Europei.

Primele campanii războinice importante ale ruşilor pe malurile Dunării au fost întreprinse de cneazul Sviatoslav. În 968, împăratul bizantin Nicefor Focas a plătit 15 centinaria (450 de kilograme) de aur pentru alianţa cu vechii ruşi în lupta cu Ţaratul Bulgar. La scurt timp Sviatoslav, în vârstă de 26 de ani, a invadat Bulgaria „şi a cucerit 80 din oraşele lor de pe Dunăre şi s-a aşezat să domnească la Pereiaslaveţ, luând tribut de la greci”. Istoria nu cunoaşte şi nu precizează amplasamentul oraşului Pereiaslaveţ (Micul Preslav), iar noua capitală a lui Sviatoslav a rămas până în prezent un oraş legendar. Unii istorici identifică Pereiaslaveţ cu cetatea dunăreană Dorostol (acum Silistra), alţii, cu centrul de atunci al Primului Ţarat Bulgar, Marele Preslav, iar câţiva consideră că oraşul era situat în Delta Dunării. În orice caz, cneazul nu a stat prea mult timp în reşedinţa sa de pe Dunăre: primind veşti îngrijorătoare despre asedierea Kievului de către pecenegi, oastea cneazului a pornit în grabă spre Nipru.

Pecenegii au fugit din calea lui Sviatoslav în stepă. Pentru siguranţă, cneazul a întreprins o campanie rapidă împotriva hazarilor, după care s-a întors la Dunăre, nu înainte de a face un parastas în memoria mamei sale Olga, moartă în vara anului

969. „Nu îmi place să stau la Kiev, vreau să trăiesc în Pereiaslaveţ pe Dunăre. Acolo este centrul pământurilor mele, acolo se adună tot felul de bunuri: de la greci aur, ţesături, vinuri şi fructe, de la cehi şi unguri, argint şi cai, din Rusia, blănuri, ceară, miere şi robi”, îl citează cronicarul pe cneaz. Oastea ruşilor, de 30.000 sau 60.000 de oşteni, însoţită de cavaleria ungurilor şi pecenegilor, a apărut din nou cu luntrile la Dorostol, dar nu a zăbovit prea mult în cetate. Cneazul Kievului nu a căzut la învoială cu noul împărat bizantin, armeanul Ioan I Tzimiskes, în privinţa plăţii tributului şi armata rusă a pornit din nou spre sud. Bizantinii încercau să-l convingă pe Sviatoslav să părăsească Bulgaria, însă cneazul intenţiona să se instaleze temeinic pe Dunăre. Atunci, în aprilie 971, flota romeilor a blocat gurile fluviului; la Preslav, hopliţii şi catafracţii l-au luat prizonier pe ţarul bulgar Boris al II-lea şi au nimicit garnizoana rusească a cetăţii. Sviatoslav a pregătit superficial şi apărarea cetăţii Dorostol, însă a reuşit să reziste mai mult de trei luni în citadela asediată şi de pe apă, şi de pe uscat. În cele din urmă, cneazul şi-a învins mândria şi a propus începerea tratativelor. A avut loc o întâlnire cu Tzimiskes: Sviatoslav s-a obligat să nu mai atace Bizanţul şi să plece de pe teritoriile dunărene, iar împăratul îi lăsa pe inamici să-şi vadă liberi de drum.

Oastea barbară a părăsit cetatea Dorostol. Expediţia dunăreană i-a fost fatală lui Sviatoslav, care nu s-a mai întors la Kiev: în apropiere de Cataractele Niprului, oastea rusească a nimerit într-o ambuscadă a pecenegilor. Hanul Kuria a poruncit să i se facă o cupă aurită din craniul cneazului ucis. Prigonitorul lui Sviatoslav, Tzimiskes, a mai domnit patru ani, până l-au otrăvit curtenii. Nikolai Karamzin îl numea pe Sviatoslav „Alexandru Macedon al istoriei noastre antice”, însă campaniile acestui cneaz curajos şi însetat de sânge nu au transformat Dunărea de Jos într-un fluviu care trece prin mijlocul teritoriilor ruseşti. De atunci şi până în ziua de astăzi, adică într-o mie de ani de istorie, Dunărea a rămas pentru Rus’-Rusia cotul pe care nu-l poţi muşca, oricât te-ai strădui.

După creştinarea cneazului Vladimir, fiul lui Sviatoslav, în relaţiile dintre Rusia şi Bizanţ cooperarea a alternat cu duşmănia vreme îndelungată. Pe de o parte, cel puţin până la începutul secolului al XI-lea, în cadrul armatei imperiale a luptat

un corp de mercenari slavo-varegi. Pe de altă parte, Kievul nu a renunţat la visul de a cuceri Constantinopolul. Vorbind despre sentimentele romeilor faţă de barbarii slavi, un istoric bizantinolog s-a exprimat într-un stil încâlcit: „Timp de peste o sută de ani ruşii au ocupat un loc de frunte în camera groazei, creată de imaginaţia bogată a poporului bizantin”. Ultima campanie a ruşilor în Bosfor a fost organizată de Iaroslav cel Înţelept în 1043. Bizantinii au zdrobit atunci flota kieveană în bătălia de lângă farul Iskrestu. Tuturor prizonierilor le-a fost tăiată mâna dreaptă, membrele retezate fiind expuse apoi pe zidurile cetăţii. După numai trei ani, Constantinopolul şi Kievul au încheiat un nou tratat de alianţă.

Prima ameninţare serioasă a integrităţii Rusiei Kievene a apărut după moartea lui Vladimir Sviatoslavici, în 1015: cei cinci fii ai săi nu şi-au putut împărţi între ei moştenirea părintească. Anul 1132 este considerat limita care marchează destrămarea statului unitar; este anul morţii ultimului cneaz kievean cu adevărat mare, Mstislav. Discordia dintre urmaşii săi a dus la un război intern generalizat, despre care cronicarul din Novgorod scria: „Şi s-a învrăjbit tot pământul Rusiei”. Pe atunci, poloveţii (cumanii), care i-au înlocuit pe hazari şi pecenegi în rolul de principali migratori ai stepelor pontice, le-au transformat în Cumania, tăind practic din Rusia Kieveană teritoriile de pe ţărmul Mării Negre. Comerţul cu romeii şi tentativele ruşilor de a coloniza raţional cursul inferior al Dunării s-au redus treptat la zero, deşi în secolele XII-XIII aceste pământuri vecine cu Bizanţul şi cu Regatul Maghiar puteau fi dependente formal de Cnezatul Galiţiei (ulterior de Cnezatul Galiţiei-Volînia): unii istorici cred acest lucru, alţii îl neagă. În *Cântec despre oastea lui Igor* este menţionat cneazul Iaroslav Osmomîsl, care a stat pe tronul din Halîci între anii 1157 şi 1187: „De la înălţimea tronului său aurit, a proptit munţii ungurilor cu oştirile sale de fier, barându-i regelui [ungur] calea, închizând porţile Dunării, azvârlind poverile dincolo de nori, cârmuind până la Dunăre”.

Pe cursul inferior al Dunării se stabileau fugari din tot felul de triburi şi popoare, inclusiv slavi care voiau să scape de asuprirea cnejilor, boierilor şi poloveţilor. Date despre aceşti „berladnici” (de la numele oraşului Bârlad, situat pe râul cu acelaşi nume, afluent stâng al unui afluent stâng al Dunării,

Siretul) sau „brodnici” (de la verbul *brodit’* – „a rătăci”, „a hoinări”) se întâlnesc în câteva cronici ruseşti.

Nepriceputul cneaz Ivan Rostislavovici din Zvenigorod, cel care în 1145 a încercat să acapareze puterea în Halîci, a primit chiar porecla Berladnicul, întrucât căuta sprijin politic şi militar la aceşti noi colonişti dunăreni („s-a aşezat în oraşele de lângă Dunăre”, afirmă despre el Letopiseţul Ipatiev). Berladnicii-brodnici se ocupau cu pescuitul, mergeau în campanii cu poloveţii împotriva ruşilor şi cu ruşii în campanii împotriva poloveţilor; în 1223 au participat ca detaşament de sine stătător la o importantă bătălie cu mongolii pe râul Kalka. „Pământul berladnicilor” este considerat de unii cercetători precursorul cnezatului Moldovei, alţii îi consideră pe berladnici un fel de protocazaci. Invazia mongolilor lui Batu-han în 1237-1240 a pus capăt pentru aproape o jumătate de mileniu acestui libertinaj, precum şi pretenţiilor vechilor ruşi de a stăpâni cursul inferior al Dunării. Mongolii au ucis aproape jumătate din populaţia Rusiei Kievene (care, conform unor evaluări aproximative, era de circa patru-cinci milioane de oameni), i-au distrus cultura urbană dezvoltată; teritoriile sudice ale ruşilor şi-au pierdut aproape toată populaţia sedentară. Toţi cnejii s-au recunoscut dependenţi de Imperiul Mongol. Regele ungur Béla al IV-lea îi scria papei de la Roma că „toate regiunile care se învecinează cu regatul nostru la răsărit: Rusia… brodnicii, Bulgaria” au devenit plătitori de tribut către han. Şi numai în bălţile Deltei Dunării se ascundeau de incursiunile mongolilor pescarii şi vânătorii săraci care şi-au păstrat libertatea. Autorii arabi contemporani cu Özbeg-han (1313-1342) consideră Dunărea unul dintre cele mai mari fluvii ale Hoardei de Aur.

Studiind cu atenţie harta Federaţiei Ruse, găsim două râuri mici cu numele Dunai (în regiunile Iaroslavl şi Arhanghelsk), două cătune Dunai (în ţinutul Primorie şi în regiunea Leningrad), trei sate Dunai şi un arhipelag în delta fluviului Lena, numit după cazacul de pe Enisei Konstantin Dunai, cel care a explorat Regiunea Arctică. În Rusia Kieveană şi în celelalte cnezate ruseşti, numele Dunai, care nu exista în calendarele bisericeşti, era dat uneori copiilor în cinstea spiritului fluviului: se consideră că slavii au preluat obiceiul venerării acestui spirit de la sciţi şi sarmaţi. Dintr-un document

foarte vechi, Letopiseţul Volîniei, rezultă că la curtea lui Vladimir-Ivan Vasilkovici, care a domnit în Vladimir-Volînski către secolul al XIII-lea, era o căpetenie de oşti pe nume Dunai, care îi învinsese pe leşi, iotvingi şi litvini. Există şi un alt domeniu al istoriei literaturii, cel al legendelor: unul dintre personajele populare ale eposului rus, un viteaz (*bogatîr*) din ciclul kievean purta numele Dunai. „Tăcutul” Dunai este un erou tragic a cel puţin trei balade (*bîline*) importante. Una dintre ele narează călătoria acestui Dunai Ivanovici, care în trecut îi slujise regelui Lituaniei, spre a o peţi pe fiica acestuia, Apraska, pentru cneazul Vladimir I cel Sfânt. Pe drumul de întoarcere spre Kiev, viteazul are ghinionul să-şi întâlnească fosta iubire secretă, prinţesa Nastasia, pe care, după multe peripeţii, a adus-o ca logodnică în capitala rusească. Pentru a câştiga dragostea frumoasei lituanience, Dunai trebuia mai întâi să o învingă în luptă. Iată că a venit şi ziua dublei nunţi, a ospăţului şi a petrecerii voinicilor din Kiev. La tras cu arcul, îndemânatica Nastasia şi-a întrecut soţul: mai întâi a făcut să treacă o săgeată ascuţită printr-un inel de argint aşezat pe capul lui Dunai, apoi, aruncând cuţitul, a despicat fără greş săgeata. În schimb, tânărul viteaz a tras prima dată prea aproape, a doua oară prea departe, iar a treia oară „a nimerit inima aprigă a Nastasiei”, după care şi-a despicat în două tânăra soţie. Dunai Ivanovici „a tăiat în bucăţi trupul femeii” şi s-a convins că prinţesa ucisă purta în pântece un prunc minunat: „Avea picioruşele de argint până la genunchi, mânuţele de aur până la coate, pe căpşor prin perişor mulţimi de stele”. Atunci Dunai s-a repezit în sabie şi a murit în chinuri. În sângele său de *bogatîr*, spune *bîlina*, îşi are originea Dunărea, iar din sângele Nastasiei a luat naştere râul Nastasia, existent doar în legendă.

ıde a căzut căpşorul lui Dunai,
izvorât Dunărea,
r unde a căzut căpşorul Nastasiei,
izvorât râul Nastasia.

Şi-am încălecat pe-o şa. Aşa se sfârşeşte povestea care, în opinia folcloristului Vladimir Propp, „este absolut uluitoare prin profunzimea ideii şi măiestria artistică”, în care principiul feminin se dovedeşte superior celui masculin. În secolul al XIX-lea, un alt exeget al eposului slav, Orest Miller, a formulat

ipoteza conform căreia Dunai Ivanovici nu personifica doar Dunărea, ci fluviul, în general. Desigur, fluviul ceresc, rezervorul norilor, nu fluviul pământesc; ca mulţi alţi *bogatîri*, Dunai personifica forţele întunecate sau luminoase ale naturii.

În *bîlinele*, cântecele şi ritualurile ruseşti, Dunărea este, pe de o parte, centrul care atrage către sine mulţimea apelor curgătoare. Pe de altă parte, reprezintă un hotar dincolo de care ia sfârşit orice existenţă obişnuită, iar uneori ia sfârşit existenţa în general. Insultaţi de cneazul Vladimir, *bogatîrii* îşi părăsesc pământul natal şi pleacă, de obicei peste Dunăre. În cântece, traversarea Dunării simbolizează legătura căsătoriei: miresele îşi iau rămas-bun de la fluviu ca de la libertatea pe care o aveau ca fete. Dunărea este şi un simbol al libertăţii, fluviul este de partea fetei dacă aceasta nu vrea să se căsătorească. Apa Dunării îi vindecă pe bolnavi şi pe răniţi, dar are legătură şi cu moartea. Iată că soţul neiubit se îmbolnăveşte grav şi cere să i se aducă apă din Dunăre, dar soţia nu se grăbeşte să-şi ia cobiliţa şi să dea fuga la apă, aşa că soţul moare. Deseori Dunărea este „Fluviul uitării”, dincolo de care se aşterne ultimul drum, de unde nimănui nu-i este dat să se întoarcă. În descântece, motivul caracterului sacru al Dunării este destul de frecvent, iar în colindele de Crăciun se întâlnesc refrenele „Şi peste Dunăre”, „Dunăre, Dunăre, să nu mai ştii de necazuri”.

Unul dintre vechile motive folclorice ruseşti legate de Dunăre se întâlneşte în cronica versificată *Cântec despre oastea lui Igor*, datând de la sfârşitul secolului al XII-lea: Iaroslavna se transformă într-o pasăre (cuc) şi zboară din ţinutul nordic „spre Dunăre” în căutarea soţului iubit. Conform textului unui cântec popular, Stepan Razin, conducătorul celei mai mari răscoale ţărăneşti din secolul al XVIII-lea, a ajuns spre sfârşitul vieţii la Dunăre: atamanul cere să fie trecut pe malul celălalt şi îngropat lângă „piatra albă”, la răspântia drumurilor. Piatra Alatîr (piatra albă fierbinte) semnifică în eposul rusesc „buricul pământului”, centrul Universului, unde se întâlnesc toate drumurile. Prin urmare, acestea se întâlneau pe malul Dunării. Pe lângă Dunai, personaje ale folclorului rus erau Don şi Dnepr Ivanovici, precum şi surorile lor fără patronime, Dvina, Vazuza, Volga.

Deşi în vremurile descrise de *bîline* triburile slavilor de răsărit populau destul de slab numai cursul superior al Volgăi,

tocmai acest fluviu, la capătul unei istorii de o mie de ani a ruşilor, a devenit principalul fluviu al Patriei. În cronicile secolelor X-XI, Volga era graniţa îndepărtată a Rusiei Kievene, iar din secolul al XVI-lea, după cum remarca subtil un etnograf, „în apele Volgăi se reflecta extinderea orizontului statului rus". Acesta este un adevăr: de la campaniile de cucerire din Siberia, conduse de cazacul Ermak Timofeevici (mijlocul secolului al XVI-lea), Volga s-a transformat într-o linie de start pentru diverse iniţiative profitabile şi riscante privind extinderea teritoriilor Rusiei. În a doua jumătate a secolului al X-lea, Dunărea a jucat aproximativ acelaşi rol pentru oştenii cneazului Sviatoslav, cu deosebirea că aceşti oşteni, în marea lor majoritate, nu auziseră de Hristos, iar sentimentul patriei era diferit, întrucât patria însăşi era diferită. Însă în perioada când pe malurile Volgăi au început să se desfăşoare importante evenimente din istoria ruşilor, Dunărea a fost pierdută pentru Rusia: atât efectiv, ca hotar al cuceririlor, cât şi, într-o măsură considerabilă, în calitate de imagine artistică. Metafizic vorbind, Dunărea este inversul Volgăi: dacă la mijlocul secolului al XIII-lea expansiunea mongolă a pus capăt înaintării ruşilor spre sud-vest, 300 de ani mai târziu ruşii au stins ultimele vetre ale Hoardei de Aur pe malurile estice ale Volgăi, cucerind în 1552 hanatele Kazanului şi Astrahanului.

Volga, cel mai mare fluviu european, curge numai pe teritoriul Rusiei, prin mijlocul ei, în schimb pe Dunăre ruşii nu au putut pune mâna. Deşi după Sviatoslav au încercat şi alţii, de la Petru I până la Nikolai al II-lea şi Iosif Stalin: două secole şi jumătate de războaie istovitoare, alternând succesele cu eşecurile. Sângele vărsat nu a fost răscumpărat, ideea imperială rusă a suferit pe malurile dunărene o înfrângere istorică. La sfârşitul secolului XX, ţara a pierdut din nou ieşirea spre Delta Dunării. Acest fluviu nu poate servi ca metaforă pentru victoria ruşilor, de aceea nici nu ocupă un loc important în noul epos naţional.

În general, Dunărea s-a dovedit prea mare pentru Europa Centrală fărâmiţată în mici parcele naţionale. Fluviul este al tuturor şi al nimănui, el întruchipează ideea tragicului, unind şi despărţind diferite limbi şi popoare. De aici şi unicitatea noţiunii de „ţări dunărene", pentru că nu mai există asemenea expresie

pentru niciun alt fluviu şi nicăieri în lume malurile aceleiaşi ape nu au adunat laolaltă un număr atât de mare de drapele de stat. În schimb, Volga s-a întins de la nord la sud, ca un nucleu al Rusiei, coloana vertebrală naţională, devenind idealul popular, dorinţa arzătoare de posesiune, din creştet până la călcâie. După destrămarea imperiului sovietic, Kazahstanului i-a revenit doar un braţ din Delta Volgăi, braţul Kigaci. Volga este principiul feminin al Rusiei, apa-mamă, a cărei imagine este parafraza suferinţelor poporului (edecarii), a spiritului de sacrificiu (apelul din perioada celui de-al Doilea Război Mondial: „Dincolo de Volga nu mai există pentru noi pământ!”), a revoltelor ruşilor şi faptelor lor eroice. Volga este metafora destinului naţional şi această imagine este fixată în conştiinţa colectivă de mitologia secolelor al XIX-lea şi XX, iar tradiţia sovietică a continuat-o în mod firesc pe cea rusească. Volga a fost de nenumărate ori descrisă, pictată, cântată, răstălmăcită de reprezentanţi ai culturii ruse. Astfel încât Volga este fluviul veşniciei, voinţei şi statorniciei ruşilor. Nu degeaba Volga, după cum spune poetul sovietic Aleksandr Tvardovski:

pte mii de râuri
nu se-aseamănă deloc:
de la munte gonind vijelios
din câmpii, în curbe line
ırgând spre depărtări – şapte mii de râuri
adunat ea, din toate colţurile lumii…

Cândva ruşii au luat în stăpânire Volga şi nu au mai dat-o nimănui, de aceea Volga înseamnă Rusia, deşi pe malurile ei au locuit şi locuiesc alte popoare: tătari, başchiri, ciuvaşi. Dar dacă Volga ruşii nu au cedat-o, Dunărea nu au reuşit să o cucerească. Volga ruşilor nu curge nici liniştit, nici repede, ci aşa cum trebuie. „Fluviul din care bei apă, pe acela să-l ridici în slăvi!”.

În 1711, ţarul rus Petru I, însufleţit de victoriile din războiul împotriva armatei suedezilor, a hotărât să repete fapta eroică a cneazului Sviatoslav şi să întreprindă o campanie îndepărtată pe Dunăre. Ţarul spera să-i mobilizeze în lupta cu turcii pe vasalii creştini ai Imperiului Otoman, însă campania s-a încheiat cu un eşec. Lângă râul Prut, la sud de Iaşi, ruşii au fost încercuiţi. Preţul plătit de ţarul Petru la finalul acestei campanii a fost ţărmul Mării Azov. Numai 5.000 de dragoni din divizia generalului Karl von Rönne au văzut Dunărea. În ziua semnării

tratatului de pace, corpul său expediţionar, neştiind de capitularea ţarului, ataca oraşul dunărean Ibrail (acum Brăila, în România). Daud-paşa şi garnizoana au rezistat o noapte, apoi s-au predat, însă după numai trei zile şi-au primit cetatea înapoi.

Pe malurile Dunării ruşii nu mai luptaseră serios de câteva secole şi iată că s-au întors. Proverbul „Dunărea se agită – vin ruşii” a căpătat în sfârşit sens: pe fronturile fluviale, Imperiul Rus a purtat şapte războaie împotriva turcilor, din care a câştigat cinci şi a pierdut două. Dacă am calculat corect, în secolele XVIII-XIX starea de război pe teritoriile adiacente Dunării de Jos a durat în total aproape 30 de ani. De la o campanie la alta, zona acţiunilor militare se deplasa tot mai mult spre sud, ruşii luptau pe teritoriu străin şi îşi extindeau treptat propriul teritoriu. Pentru ambele părţi beligerante, aceste războaie erau de cotropire, pentru că atât Sankt-Petersburgul, cât şi Istanbulul voiau să-şi impună propriile frontiere. Lozinca protejării coreligionarilor de către ţarul creştin era, din punct de vedere ideologic, la fel de neconvingătoare ca şi lozinca jihadului sub flamura Profetului. Motivaţia „ortodocşii împotriva musulmanilor” este potrivită doar pentru uz intern, întrucât nu se deosebeşte cu nimic de motivaţia „drept-credincioşii împotriva ghiaurilor”. Nu funcţionează nici „teoria progresului”: în opinia multor istorici, statul otoman a fost până la un moment dat mai liberal şi mai avansat din punct de vedere cultural decât statul Romanovilor.

Sankt-Petersburgul şi-a motivat campania peste Dunăre şi prin circumstanţele „moral-etice” despre care a scris etnograful şi guvernatorul Basarabiei Aleksei Haruzin, călătorind prin Balcani la hotarul dintre secolele al XIX-lea şi XX şi bazându-se pe studii mai vechi ale slaviştilor: „Conştiinţa naţională a ruşilor se va putea afirma numai atunci când va găsi în ea însăşi un sprijin adevărat în conştiinţa de sine a neamului slav. Aceasta din urmă trebuie să o întreţină şi să-i dea un caracter mai precis şi mai conştient”. În numele acestei „frăţii slave” ruşii le-au luat apărarea sârbilor şi bulgarilor împotriva turcilor, însă, în aceeaşi perioadă, sentimentul comunităţii etnolingvistice nu a împiedicat Rusia să înăbuşe în sânge răscoala din Polonia. Eroii Rusiei, cele mai bune săbii ale imperiului, îl slujeau pe ţar în credinţă şi adevăr, râvnind la recompense, titluri, poziţii înalte.

Dragostea de patrie era expresia devotamentului faţă de monarh.

Un secol încheiat, Dunărea a rămas principalul hotar al majorităţii manevrelor mari ale armatelor ruse şi otomane în vestul Mării Negre: forţarea pe furiş a fluviului, cucerirea cetăţii de pe malul drept sau stâng, asedierea sau apărarea acesteia erau misiunile numeroaselor episoade sângeroase ale campaniilor războinice. Silistra, Rusçuk (actualmente Ruse, în Bulgaria), Jurja (Giurgiu, în România de astăzi) au trecut de nenumărate ori de la unii la alţii. În perioadele conflictelor armate, cetăţile de pe cursul inferior al Dunării – Chilia, Isaccea, Tulcea, Galaţi, Brăila – alcătuiau spatele frontului ruşilor. Treptat, axa opoziţiei „a alunecat" spre lanţul muntos al Balcanilor. În 1829, armata generalului Hans Karl von Diebitsch a trecut prin defileurile considerate până atunci inaccesibile şi a ocupat pentru prima dată, temporar, Varna, Burgas şi Adrianopol (Edirne).

Rusia a avut propria graniţă dunăreană din 1808. Tratatul de la Adrianopol din 1829 a inclus în întregime Delta Dunării în structura imperiului Romanovilor, marcând limita pătrunderii statului rus în sud-vestul Lumii Vechi. Spre nemulţumirea Europei, în special a Angliei, Germaniei şi Austriei, Rusia a instituit controlul unic asupra regimului navigaţiei pe fluviu[2]. Iritarea internaţională cauzată de această situaţie a devenit una dintre cauzele Războiului Crimeii (1853-1856), la sfârşitul căruia graniţa a fost mutată cu 100 de kilometri spre nord. Până în 1877, Rusia a pierdut complet ieşirea la fluviu.

Oamenii Dunării

Aleksandr Suvorov

Comandantul militar rus Aleksandr Suvorov (1729-1800), provenit dintr-o familie de nobili provinciali, nu şi-a datorat ascensiunea timpurie şi rapidă în carieră numai calităţilor sale excepţionale, ci şi poziţiei tatălui său la curtea imperială, fiind primul guvernator rus al Prusiei Răsăritene. Suvorov a fost avansat patru grade, de la locotenent la colonel, în doar opt ani. În 1763 a primit comanda Regimentului de infanterie Suzdal, fiind deja prezentat împărătesei Ekaterina a II-a. Printre isprăvile militare de notorietate ale lui Suvorov se numără înăbuşirea marii răscoale ţărăneşti conduse de Emelian Pugaciov, din 1775, şi a revoltei antiruseşti din Polonia, în 1794. A participat la două dintre războaiele împotriva Imperiului Otoman. În luptele de pe fronturile dunărene, Suvorov a obţinut şapte din cele circa 60 de victorii militare remarcabile. A ajuns la Dunăre pentru prima dată în 1773, având gradul de general-

maior: în mai şi iunie, detaşamentul lui Suvorov a reuşit să cucerească de două ori actualul Tutrakan (Turtucaia) – cetatea Turtukai (ordinul Sfântul Gheorghe clasa a II-a), iar în acelaşi an, în septembrie, l-a zdrobit pe inamic lângă oraşul Hirsovo (astăzi Hârşova, în România). Târguşorul Kozludja, nu departe de Varna, unde armata rusă, datorită contribuţiei decisive a corpului de armată al generalului-locotenent Suvorov, a reuşit o cotitură bruscă în mersul războiului dintre anii 1769 şi 1774, se numeşte acum Suvorovo. În timpul campaniei din 1789, divizia generalului *en chef* Suvorov a repurtat victoriile de lângă Focşani (crucea cu briliante şi steaua ordinului Andrei Întâiul Chemat) şi lângă râul Râmnic (titlul de conte de Râmnic, ordinul Sfântul Gheorghe clasa I, sabia cu briliante şi inscripţia „Învingătorului vizirului", epoleţi cu briliante şi un inel cu piatră preţioasă, precum şi titlul de conte al Imperiului Austriac). De Râmnic este legată nu numai gloria, ci şi tragedia familiei contelui: fiul comandantului de oşti, generalul-locotenent de 26 de ani Arkadi Suvorov, s-a înecat în acest râu în timpul campaniei din 1811. În decembrie 1790, Aleksandr Suvorov a luat cu asalt Izmailul, o importantă cetate turcească de pe cursul inferior al Dunării, primind titlul onorific de locotenent-colonel al Regimentului Preobrajenski (colonel era însăşi împărăteasa, dar Suvorov contase nu pe un titlu formal, ci pe gradul de general-feldmareşal). Conform obiceiului epocii, soldaţilor li s-a permis să jefuiască oraşul; 10.000 sau 15.000 de locuitori paşnici au fost măcelăriţi. Ziarele europene inserau caricaturi cu Suvorov înfăţişat ca un barbar înfăşurat într-o blană de leu plină de sânge. Ludovic al XVIII-lea l-a numit pe cuceritorul Izmailului „sabia Rusiei şi biciul turcilor". În memoria bătăliei de lângă Râmnic, în 1913, nu departe de oraşul Focşani a fost amplasată o statuie ecvestră a lui Suvorov realizată de Boris Edwards, un dar al Rusiei pentru România. La începutul Primului Război Mondial, monumentul a fost demontat şi returnat donatorilor. Abia pe la mijlocul anilor 1930 monumentul a fost amplasat la Odessa, pe un podium din lemn, la un deceniu după moartea sculptorului care părăsise Rusia sovietică. În 1945, statuia a fost mutată la Izmail. După câţiva ani, la Tulcin (regiunea Vinniţa) şi Odessa au fost amplasate cópii. În 1959, sculptorul român Marius Butunoiu a realizat o versiune proprie a unui călăreţ din bronz cu chipul lui Suvorov. Această statuie, ca odinioară lucrarea lui Edwards, este amplasată în apropiere de Focşani.

În lucrarea *Câmpul de forţă al lui Suvorov*, istoricul militar rus Boris Artamonov, relatând în special campaniile dunărene ale armatei ţariste, introduce în circulaţie expresia „câmp de forţă". Omul de ştiinţă consideră acest câmp un factor pe deplin material, definindu-l ca „energie psihică colectivă, manifestare bruscă a spiritului războinic, care uneori acţionează decisiv asupra inamicului". Efectul câmpului de forţă depinde de gradul însufleţirii soldaţilor de ideea victoriei şi de inflamarea instinctului puterii. „Cu crucea în mâna preotului, cu flamurile desfăşurate şi cu muzică asurzitoare am cucerit eu Izmailul", îşi amintea Aleksandr Suvorov de victoria sa. „Apogeul spiritului războinic" al Imperiului Rus, după calculele lui Artamonov, a fost atins între anii 1770 şi 1814 (în această jumătate de secol,

Sankt-Petersburgul a dus trei războaie cu turcii, patru campanii împotriva lui Napoleon, câte două războaie cu suedezii şi perşii, un război cu Anglia şi a participat de trei ori la împărţirea Poloniei). Pe atunci, teatrul operaţiunilor militare ruseşti se întindea din Finlanda până în insulele din Marea Egee, de la Paris şi Alpii Elveţieni până la Hanatul Talîş de pe ţărmul Mării Caspice.

„Niciun popor nu s-a identificat vreodată într-o asemenea măsură cu conducătorii săi, ca poporul rus în aceşti ani de victorii", scria filosoful Piotr Ceaadaev. Suvorov, ale cărui spirit intransigent şi curaj constituie, după spusele biografilor, esenţa caracterului său, în opinia lui Artamonov a intrat în istorie ca un neîntrecut creator al „spaţiului de forţă". Factorul câmpului de forţă a căpătat o importanţă deosebită în confruntarea cu inamicul care, asemenea armatei Imperiului Otoman sau a lui Napoleon Bonaparte, se remarca el însuşi prin capacitatea de a stimula energia colectivă. În septembrie 1789 (bătălia de lângă Râmnic), detaşamentul de 7.000 de oameni al neobositului general rus a efectuat în trei zile un marş de 80 de verste, s-a unit cu un corp austriac aliat pentru a ataca trei tabere turceşti „cu furie şi curaj". Armata de 100.000 de oameni a lui Iusuf-paşa a pierdut fiecare al cincilea soldat şi o sută de steaguri. Un scriitor militar francez a caracterizat talentul lui Suvorov în felul următor: „Dacă victoria nu i se dădea de bunăvoie lui, iubitul ei, atunci o viola".

Cea mai măreaţă victorie a lui Suvorov pe Dunăre, cucerirea cetăţii Izmail în decembrie 1790, a dat dinastiei Romanovilor imnul imperial pentru o perioadă de un sfert de secol (un cuplet din oda lui Gavrila Derjavin „Tunet al victoriei, fă-te auzit!" constituie epigraful acestui capitol). Însă, la finalul „războiului lui Suvorov", Rusia nu a obţinut ieşire la Dunăre, iar curând după încheierea tratatului de pace Izmailul i-a fost înapoiat Imperiului Otoman. În general, această cetate mult încercată a suferit nouă campanii militare, de cinci ori asediile sau asalturile ruşilor încheindu-se cu eşecuri. Cu 20 de ani înainte de victoria lui Suvorov, primul comandant militar care a ocupat oraşul fără luptă a fost feldmareşalul Nikolai Repnin, iar la 18 ani după Suvorov a reuşit acelaşi lucru, la fel, fără a întreprinde un atac, generalul Andrei Zass.

Atacul lui Suvorov din 11 decembrie 1790 a rămas în cronicile Izmailului drept cea mai mare dramă istorică. Îmi amintesc din manualul şcolar cu câtă aroganţă a răspuns comandantul garnizoanei cetăţii, seraschierul Aidozle Mehmet-paşa, propunerii cinstite de capitulare din partea ruşilor: „Mai curând se va opri Dunărea din curgerea sa şi cerul va cădea pe pământ, decât va fi cucerit Izmailul!”. În lucrarea clasică *Generalisimul Aleksandr Suvorov* (1884), istoricul Aleksandr Petruşevski face rectificarea necesară: încercând să câştige timp, seraschierul le-a trimis inamicilor o scrisoare politicoasă, dar evazivă, iar celebra frază a fost rostită de un paşă prezent la tratativele cu ofiţerul-parlamentar.

Însă cerul nu a căzut, Dunărea nu a secat, iar asfinţitul deasupra fluviului era la fel de superb: „Ruşilor li s-a arătat victoria în persoana unui bătrânel scund, uscăţiv şi slut”. Mehmet-paşa a fost înjunghiat fără milă de oştenii gărzii Regimentului Fanagoria. Fără a diminua importanţa geniului militar al lui Suvorov, în ultimele decenii istoricii ruşi rectifică semnificaţia victoriei de la Izmail, cristalizată în perioada sovietică: se pare că această fortăreaţă era aproape lipsită de apărare dinspre fluviu şi, cu excepţia câtorva bastioane, era construită din pământ.

Întrucât, conform condiţiilor Tratatului de Pace de la Paris din 1856, construcţiile genistice ale cetăţii au fost aruncate în aer de ruşi, iar fortificaţiile de pământ au fost dărâmate, cucerirea Izmailului rămâne un triumf virtual. De 40 de ani deja, principala mărturie a victoriei dunărene este o dioramă de vreo 20 de metri creată de Evgheni Danilevski şi Veniamin Sibirski de la Studioul Pictorilor Militari. În perioada socialismului dezvoltat, în acest atelier se lucra la fel ca într-o fabrică: pictorii produceau în serie epopei artistice despre calităţile armamentului rusesc, peste 70 de asemenea pânze de mari dimensiuni participând şi la proiecte internaţionale, precum finisajul Mausoleului lui Kemal Atatürk din Ankara. Diorama de la Izmail (eroii ruşi, neprecupeţindu-şi vieţile, îi ucid pe duşmani şi, sub focul în rafale, se caţără pe zidurile inaccesibile din piatră) a fost amplasată în clădirea Micii Moschei a hanilor, rămasă întreagă numai pentru că generalul *en chef* Suvorov a dat ordin să fie adaptată pentru a fi folosită ca biserică a

garnizoanei. Deschiderea festivă a expoziţiei a fost grăbită, ca să aibă loc pe data de 9 mai 1973, pentru a asocia astfel în conştiinţa poporului două victorii diferite, ceea ce, în opinia conducerii sovietice, contribuia la gloria Patriei şi la triumful ideologiei comuniste.

Independenţa Ucrainei a atras de asemenea unele corecturi în concepţia triumfului de la Izmail: acum se menţionează peste tot că fortăreaţa a fost cucerită de „trupele lui Aleksandr Suvorov şi de cazacii ucraineni”. Din punct de vedere faptic, este adevărat: la pregătirea atacului şi în timpul atacului propriu-zis s-au remarcat 7.000 de luptători ai armatei căzăceşti a Mării Negre, conduşi de atamanul Zaharia Cepega şi colonelul Anton Golovatîi. Pe de altă parte, e limpede că „ucrainenii” alcătuiau o parte inseparabilă a armatei de 30.000 de oameni a lui Suvorov, fără a fi aliaţii săi cu drepturi egale. În treacăt fie zis, în campaniile din perioada 1787-1891, pentru măicuţa-împărătească au luptat aşa-numiţii cazaci credincioşi, iar sub steagurile sultanului Selim al III-lea au luptat cazacii „necredincioşi”.

Descrierea atacului furibund al armatei lui Suvorov şi cazacilor, făcută cu foarte mult timp în urmă de Petruşevski, confirmă noile concluzii ale istoricului Artamonov: „Asaltul s-a remarcat prin îndârjirea şi înverşunarea neomenească a turcilor: ei ştiau că nu vor fi cruţaţi… Rezistenţa fără speranţă, disperată, la care luau parte inclusiv femeile, putea fi frântă numai printr-o concentrare extremă a energiei atacatorilor, printr-o maximă stimulare a spiritului… Curajul trupelor ruseşti a atins pragul negării complete a instinctului de autoconservare. Ofiţerii se luptau ca soldaţii de rând, mulţi dintre ei erau răniţi de mai multe ori… Soldaţii turbaseră de furie: sub loviturile lor căzeau toţi – şi apărători ai cetăţii, şi oameni neînarmaţi, şi femei, şi copii; înnebuniţi de atâta sânge, învingătorii urlau şi se îndemnau unii pe alţii să ucidă”.

Bătălia de la Izmail, disperarea celor învinşi şi cruzimea învingătorilor au produs o impresie puternică asupra societăţii europene, obişnuită totuşi cu atrocităţile războaielor. Fascinat de Orient, George Gordon Byron a scris între anii 1818 şi 1824 poemul epic „Don Juan”, în care autorul îşi trimite eroul principal, seducătorul femeilor, să participe la atacul cetăţii

turceşti în cadrul trupelor ruşilor. „Era acolo un bastion extrem de rezistent, ca ţeasta groasă a unui soldat bătrân.” Uneori, poetul blestemă ororile războiului, alteori ironizează patima războinică a atacatorilor. Principalul act de eroism al personajului lui Byron nu ţine de vitejia în luptă; el salvează o tânără turcoaică de necuviinţele cazacilor dezumanizaţi, excitaţi de bătălie (după toate aparenţele, cazaci de pe Don, nu ucraineni). Pe Suvorov, Byron îl vede şi ca înger sângeros, şi ca demon („când zeu, când arlechin, când Marte, când Momos[3]”), ca un dinam care generează acel biocâmp numit „spaţiu de forţă”:

tfel îşi urmează oile
rbecul; la fel şi orbii din născare
erg fără nicio teamă
urma căţeluşei – ce lucru de mirare!
netul tobei este esenţa – s-o ia dracul,
terii celor mari asupra altor oameni.

În pofida admiraţiei poetului englez faţă de măreţia comandantului militar rus (care prin curaj şi cruzime, după cum se spunea, îi întrecea pe Timur şi pe Genghis-Han), în poemul lui Byron învingătorii sunt înfăţişaţi ca nişte barbari, mult mai răi decât cei învinşi. Pentru ilustrare sunt suficiente aceste două versuri despre „minunaţii *bogatîri*”:

r cu pielea drept-credincioşilor musulmani
au reparat toba regimentului.

Se pare că această descriere a victoriei lui Suvorov nu prea a fost pe placul istoriografilor ruşi, de aceea „Don Juan” era şi este citat cu zgârcenie în legătură cu bătălia de la Izmail. Nimic de zis, Byron mânuieşte bine satira, nu ca poetul curţii Gavrila Derjavin, cu a sa odă plină de supus devotament.

ldaţii urlau cu furie animalică;
t astfel, zguduit de turbare,
pântecele Etnei, cuprins de răutate,
neşte titanul dezlănţuit.

Comandant al Izmailului a fost numit generalul-maior în vârstă de 45 de ani Mihail Golenişcev-Kutuzov, cel care îl va învinge pe Napoleon în războiul din 1812. În atacul cetăţii dunărene a comandat Coloana 6 a trupelor lui Suvorov („Kutuzov se afla în flancul meu stâng, dar era mâna mea dreaptă”). „N-am să mai văd în veci aşa ceva. Mi se ridică părul

măciucă…”, îi scria comandantul Izmailului soţiei Ekaterina. „Trebuie să facem ordine în oraşul în care numai cadavrele turcilor sunt peste 15.000.”

În oraş s-a făcut, într-adevăr, ordine: „cadavrele turcilor” au fost aruncate în Dunăre; locurile unde au fost înmormântaţi apărătorii patriei ruşilor nu se cunosc. La Izmail nu există nici cimitir pentru cei căzuţi în 1790, nici monument în memoria acestora, doar figura inspirată a lui Suvorov, care îşi joacă în frâu calul pursânge. În 12 ore de luptă, pierderile învingătorilor au fost evaluate la 2.000 de oameni, însă mulţi istorici pun la îndoială aceste cifre, mărindu-le de patru-cinci ori.

Ca şi pentru Suvorov, pentru Kutuzov a fost a doua campanie împotriva turcilor (iar în 1811 a avut loc şi a treia[4]), deşi înainte nu mai avusese ocazia să conducă acţiuni militare pe Dunăre. Cu toate acestea, Kutuzov a făcut cunoştinţă cu Dunărea ca fluviu, şi nu ca hotar de trecut, cu mult timp înainte. În 1774, fiind comandant de batalion, în vârstă de 28 de ani, a primit un glonte musulman în tâmplă (ochiul drept „s-a strâmbat”, dar locotenent-colonelul nu şi-a pierdut vederea), lângă Aluşta. Împărăteasa l-a trimis pe viteazul ofiţer să se trateze în Austria. Kutuzov a petrecut doi ani de pace pe malul Dunării, utilizând timpul pentru a se instrui şi a se perfecţiona spiritual: în 1776, la Regensburg, lângă cel mai nordic cot al fluviului, a aderat la loja masonică „La cele trei chei”.

Kutuzov a revenit în valea Wachau în 1805, având deja gradul de general şi funcţia de comandant al armatei ruse, când îndelungata sa carieră militară se apropia de sfârşit, dar, în mod paradoxal, nu atinsese încă apogeul. Şi în Austria, şi lângă Moscova, şapte ani mai târziu, Kutuzov a efectuat manevre de retragere, pricinuindu-le pierderi considerabile mareşalilor lui Napoleon lângă oraşele dunărene Amstetten şi Dürnstein. În acelaşi timp a avut loc şi un grav accident: într-o luptă de noapte, dragonii generalului-locotenent Dmitri Dohturov l-au ucis din greşeală pe feldmareşalul trupelor aliate Johann Heinrich von Schmitt, socotit unul dintre cei mai inteligenţi ofiţeri de stat-major ai împăratului Franz al II-lea. În ansamblu, marşul-manevră de pe Dunăre a fost un succes, însă după doar două săptămâni, în „Bătălia celor Trei Împăraţi” de lângă

Austerlitz (astăzi orăşelul ceh Slavkov u Brna), armata ruso-austriacă aflată sub comanda generală a lui Kutuzov a fost învinsă. După obiceiul său, Kutuzov ar fi evitat şi aici o confruntare generală, însă a insistat tânărul monarh. Aleksandr l-a şi învinuit ulterior pe comandantul său cu multă experienţă de înfrângerea umilitoare pentru prestigiul imperiului. „Austerlitz a fost posibil din cauza caracterului fals al lui Kutuzov.”

Poveşti dunărene

Cum au fugit cazacii de împărătească

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, Sankt-Petersburgul nu a mai considerat necesară păstrarea armatei cazacilor zaporojeni, care proteja graniţele sudice ale Imperiului Rus. După ce cazacii au susţinut răscoala lui Emelian Pugaciov, Ekaterina a II-a a poruncit desfiinţarea formaţiunii lor protostatale, Siciul Zaporojean. Circa 5.000 de cazaci şi alte câteva mii de iobagi fugari au ajuns pe teritorii ale Imperiului Otoman. Sultanul le-a repartizat pământ în Delta Dunării şi astfel a apărut Siciul Katerlez. În aceeaşi regiune s-au stabilit, încă din anii 1730, nekrasoviţii, emigranţi ruşi. Aceşti urmaşi ai cazacilor de pe Don, fugiţi spre sud după înăbuşirea în 1708 a răscoalei lui Kondrat Bulavin, şi-au organizat o comunitate conform „învăţăturilor” liderului lor, Ignat Nekrasov (Nekras). Sultanul i-a scutit pe exilaţi de plata birurilor, în schimb aceştia se obligau să se înroleze în armată. Ignat-cazacii sunt uneori confundaţi cu lipovenii ortodocşi de rit vechi, care s-au aşezat pe cursul inferior al Dunării după reforma patriarhului Nikon. Zaporojenii şi nekrasoviţii îşi disputau locurile de pescuit. În 1791, cazacii au luat cu asalt aşezarea Dunaveţ a nekrasoviţilor, iar în 1794 nekrasoviţii au incendiat Katerlez. Turcii le-au repartizat cazacilor terenuri pe Insula Brăilei, unde aceştia au înfiinţat un nou sici. Duşmănia dintre cele două comunităţi ortodoxe a continuat până în 1813. Ucrainenii s-au dezvoltat, au reconstruit aşezarea Katerlez, iar în perioada de prosperitate siciul număra 10.000-12.000 de locuitori. Cazacii erau datori să participe la campaniile trupelor otomane, inclusiv împotriva sârbilor în 1817 şi împotriva grecilor în 1821. În 1828, atamanul Osip Gladki şi ceata lui (218 cazaci şi 578 de oameni în convoi) s-au întors în Rusia. Datorită ajutorului cazacilor, Armata Rusă a Dunării a reuşit să cucerească fără pierderi prea mari cetatea Isaccea. După trădarea lui Gladki, turcii au distrus siciul: au ars aşezarea Katerlez, i-au bătut şi i-au gonit pe locuitori. În semn de încredere în noii săi supuşi, împăratul Nikolai I a traversat Dunărea pe o luntre-„pescăruş” condusă de Gladki, la vâsle aflându-se atamani zaporojeni. Gladki a primit epoleţi de colonel, ordinul Sfântul Gheorghe pe piept şi funcţia de locţiitor al atamanului Armatei Speciale Zaporojene. Foştii cazaci de peste Dunăre au fost strămutaţi în Novorusia. Gladki a murit în 1866 de holeră, iar răuvoitorii au considerat moartea lui o pedeapsă tardivă pentru trădarea idealurilor libertăţii ucrainenilor. După nimicirea Siciului Dunărean, colonizarea slavă a nordului Dobrogei a continuat totuşi: ţăranii care fugeau de iobăgie şi de recrutarea în armată se îndreptau, ca şi înainte, spre teritoriile de dincolo de Dunăre. Pentru mulţi iobagi ucraineni, pământurile de peste Dunăre constituiau o metaforă a libertăţii personale şi naţionale. „Spiritul liber al poporului încă mai ardea mocnit sub cenuşa robiei. Prin râpe, albii secate ale râurilor,

hăţişuri de pădure, la adăpostul întunericului nopţii, furişându-se ca nişte animale sălbatice, fugeau de boieri şi de biruri toţi cei care încă nu mucegăiseră în robie şi nu-şi pierduseră sufletul viu" (citat din nuvela clasicului literaturii ucrainene Mihail Koţiubinski *Un preţ prea mare*). Aşezările ucrainene s-au întins de-a lungul Dunării până aproape de Silistra. După încheierea tratatului dintre Sankt-Petersburg şi Istanbul cu privire la strămutarea tătarilor din Crimeea şi a cerchezilor pe pământurile aflate în stăpânirea sultanului, slavilor care au vrut să se întoarcă în patrie li s-a dat pământ în Crimeea şi pe malurile Kubanului.

Conducător militar talentat, Kutuzov utiliza viclenia nu numai pe câmpul de luptă: generalul a petrecut cu Ekaterina a II-a ultima seară înainte de moartea acesteia, a cinat cu Pavel I în ajunul uciderii sale, însă, cu toate acestea, asupra lui Aleksandr generalul chior nu a produs o impresie favorabilă – acest împărat nu îl agrea. Însă maiestatea sa nu avea alt strateg mai bun. Austria a ieşit din război, armata rusă s-a retras spre est. Kutuzov a primit o funcţie umilitoare pentru el, de guvernator militar al Kievului, pentru ca după câţiva ani să apară din nou în toată strălucirea gloriei sale de conducător militar prudent.

O altă zonă a acţiunilor militare ruseşti de pe cursul mijlociu al Dunării în timpul războiului dintre anii 1806 şi 1812 cu Imperiul Otoman a fost Serbia, unde în perioada respectivă, pe teritoriul sangeacului Smederevo (Belgrad) a izbucnit o răscoală împotriva turcilor. De două ori, în 1807 şi în 1809, corpul de cazaci al generalului-maior Ivan Isaev a desfăşurat acţiuni comune de luptă cu voluntarii sârbi. În 1810, participarea ruşilor la lupta slavilor de sud a fost mai consistentă, când prinţul Piotr Bagration l-a desemnat pe generalul Andrei Zass la comanda trupelor de pe malul stâng al Dunării. Detaşamentul colonelului cu acelaşi nume de familie, Aleksandr Zass, a atacat cetatea Gurgusovac (în prezent Knjaževac) de pe râul Timoc. Generalul-maior Egor Zuccato, care a primit ordinul Anna clasa I pentru eroismul dovedit în luptele de lângă Brza Palanka şi Prahovo, a început să formeze din haiduci sârbi escadroane asemănătoare celor ale cazacilor, însă curând a fost ucis de un proiectil duşman. Un secol mai târziu, Serbia a ridicat un obelisc în memoria bătăliei de lângă Varvarin şi pentru a-l omagia pe generalul din cavaleria lui Joseph O'Rourke.

În perioada aceea, Serbia era deschisă pentru ruşi, atât pentru cei care au ajuns peste Dunăre datorită serviciului

militar, cât şi pentru studenţii dornici de cunoaştere, ca tinerii nobili Aleksandr Turgheniev şi Andrei Kaisarov, care au lăsat descrieri detaliate ale călătoriilor lor. „Slavo-spartanii” le provocau ruşilor europeni sentimente amestecate: admiraţie faţă de simplitatea şi naturaleţea moravurilor autohtone, neatinse de „civilizaţia care mutilează” („Felul lor de viaţă, refuzul oricărui lux sunt demne de laudă”), combinată cu atitudinea de compasiune dispreţuitoare faţă de „vagabondaj” şi sărăcia îngrozitoare a existenţei balcanice („Poporul sârb, în bună parte din cauza exploatării turcilor, nu a făcut niciun pas spre emancipare… În toată ţara nu există baluri, teatre, oameni de lume, bun-gust”). Îndelungata epopee dunăreană a întreţinut în Rusia decenii întregi interesul pentru istoria slavilor, consolidând credinţa în acţiunea salvatoare a „victorioasei săbii slave”.

În absenţa unei flotile fluviale, paza pe Dunăre era problematică în orice perioadă, pentru orice guvern al oricărei ţări, şi în acest sens Rusia nu făcea excepţie. La începutul anilor 1770, când gurile Dunării au trecut pentru scurtă vreme sub control rusesc, vârstnicul contraamiral Charles Knowles a fost delegat de împărătească pe teritoriile recucerite de la otomani, „pentru examinarea şi repararea vaselor capturate de la inamic şi a celor reconstruite”. Armata învingătorilor capturase circa 70 de mijloace plutitoare, însă toate erau slab dotate cu armament şi aveau calităţi nautice mediocre. Knowles a cerut permisiunea de a construi 30 de veliere cu lungimea de 30 de metri, înarmate cu câte 12 tunuri fiecare. A reuşit să lanseze la apă patru asemenea nave (una dintre ele purta frumosul nume *Pobedoslav Dunaiski* – „Victoriosul Dunărean”), însă, după încheierea tratatului de pace, flotila a fost nevoită să părăsească fluviul. Aproape toate vasele turceşti au fost demontate sau vândute, întrucât nu corespundeau normelor navigaţiei pe mare. Luptând activ cu delapidatorii din fondurile publice şi încercând să introducă unele reforme în cadrul flotei, Knowles şi-a atras mulţi duşmani influenţi şi a căzut în dizgraţia Ekaterinei. Englezul a fost concediat. Flotila dunăreană de război se constituia de fiecare dată când izbucnea un alt război ruso-turc, iar după încheierea acestuia era desfiinţată, navele trecând în structura Flotei Mării Negre (Azov).

În 1829 a sosit la frontiera dunăreană prima navă cu aburi rusească. Vaporul *Nadejda* („Speranţa”), de construcţie autohtonă. Avea corpul din lemn de pin, un motor de 20 de cai putere, care îi permitea să dezvolte o viteză de până la 5,5 noduri, şi un cazan de fier care s-a defectat aproape imediat. Pe un alt vapor, *Liman*, meşterii, care învăţaseră ceva din această amară experienţă, au amplasat un cazan din cupru, dar nici acesta nu s-a dovedit nemuritor. În cursul campaniei din 1828-1829, ruşii au folosit pentru prima dată armamentul cu rachete: în zona Silistra, câteva bărci pe care erau fixate suporturi speciale trăgeau salve spre şalupele turceşti. Conform amintirilor unui martor ocular, „efectul rachetelor i-a îngrozit pe turci, care au fugit cuprinşi de panică”. Inamicul nu a avut pierderi.

În anii 1830, ani de pace, la Izmail a luat fiinţă o organizaţie a marinarilor liberi, ce reunea marinari de pe vasele comerciale. Navigaţia pe Dunărea de Jos se efectua în perioada respectivă cu bărci fără punte, şalupe şi plute, care se construiau pe şantierul naval al negustorului Aleksei Zenkovici. Se încărcau simultan câte patru şalupe cu câte 100 de tone de cereale fiecare, întrucât navele de mare tonaj nu puteau trece din mare în Dunăre. Spre Galaţi şi Brăila, şalupele urcau cu vâsle, cu pânze sau trase la edec, uneori cu ajutorul tracţiunii bovine. Societatea dunăreană de navigaţie, cea mai mare companie locală pe acţiuni, întreţinea zece perechi de boi şi opt îngrijitori. Guvernatorul regiunii Basarabia raporta la Sankt-Petersburg că utilizarea braţului Sulina nu este eficientă: „Curăţarea braţului Chilia este mai rentabilă, pentru că distanţa parcursă de nave se scurtează de două ori. Acestea ar putea ajunge la Izmail numai cu ajutorul vântului”. Ar fi putut, dar nu au ajuns. Porturile Izmail, Reni şi Chilia s-au transformat totuşi în baze de tranzit: ruşii exportau grâu, secară, seminţe de in, petrol lampant; de peste hotare aduceau mai ales material lemnos şi piatră.

Poveşti dunărene

Cum au dansat cazacii gopakul

În 1863 a avut loc la Sankt-Petersburg premiera operei *Zaporojeanul de peste Dunăre*. Compozitorul şi cântăreţul de operă Semion Gulak-Artiomovski (1813-1873), autor de vodeviluri pe teme naţionale, a compus muzica, a scris libretul şi a interpretat rolul principal al primei opere ucrainene. *Zaporojeanul de peste Dunăre* exploatează în

registru comic povestea Siciului Dunărean. De necazurile cazacilor nu se face vinovată Ekaterina a II-a, ci sultanul, care vizitează satul căzăcesc Palanka, pentru a vedea cum trăiesc supuşii săi. La final, temându-se de o revoltă, sultanul le dăruieşte cazacilor o nouă libertate, permiţându-le să se întoarcă nestingheriţi în Ucraina (de unde cazacii au şi fugit, conform versiunii operei, amăgiţi de liderii proprii). Rolurile au fost scrise pentru doi başi (bravul cazac Ivan Karas, aflat sub papucul nevestei; imamul Ibrahim-Ali), doi tenori (tânărul cazac Andrei; dregătorul turc Selih-Aga), două soprane (Odarka, nevasta lui Ivan; Oksana, fiica adoptivă a soţilor Karas), iar sultanul cântă în ucraineană cu voce de bariton. Opera a avut succes, dar a fost curând scoasă din repertoriu. Istoricii ucraineni pun acest lucru pe seama înăspririi cenzurii ţariste după înăbuşirea revoltei din Polonia; muzicologii ruşi scriu şi despre asemănarea partiturii *Zaporojeanului de peste Dunăre* cu opera lui Wolfgang Amadeus Mozart *Răpirea din serai*. În perioada sovietică, opera lui Gulak-Artiomovski a devenit simbolul oficial al culturii ucrainene şi a fost de multe ori montată în teatrele de pe tot cuprinsul Uniunii Sovietice, de la Vilnius la Duşanbe (citez fraza din finalul libretului: „Bucurie generală, gopak înfocat"). *Zaporojeanul de peste Dunăre* a fost ecranizat de trei ori în perioada stalinistă şi încă o dată în noua Ucrainină, în 2007. Cea mai amuzantă mi se pare versiunea din 1953: în acest film al regizorului kievean Vasili Lapoknîş, Ivan Karas este gătit în şalvari de o culoare roşie atât de ţipătoare, încât trebuie să-ţi mijeşti ochii. Pe ecranele sovietice, Siciul Dunărean apare ca o grădină cu flori şi pomi fructiferi, de aceea motivele pentru care cazacii intenţionează să părăsească acest colţ de rai şi să se întoarcă sub jugul ţarist sunt foarte neclare. În prezent, culturologii ucraineni apreciază opera lui Gulak-Artiomovski în felul următor: „Este produsul unei situaţii coloniale specifice, în care tratarea represivă a pierderii libertăţii căzăceşti este ambalată într-un folclor de prost-gust. Însă nu şalvarii sunt vinovaţi, ci falsul provincial şi lipsa de talent în descrierea coloniei". Cu toate acestea, *Zaporojeanul de peste Dunăre* figurează în repertoriul multor teatre de operă ucrainene.

Un alt produs, cel mai natural, al comerţului şi pescuitului din zona Deltei Dunării a fost, din cele mai vechi timpuri, peştele. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, pescuitul organizat a ajuns pe mâinile negustorilor greci şi români, cu care rivalizau slavii ortodocşi de rit vechi. Era căutată în special scrumbia. Butoaiele pentru sărarea peştelui erau cumpărate din Galaţi. Marfa era vândută la Brăila, Izmail, Reni, în porturile turceşti, la Istanbul şi chiar la Triest. La ieşirea de pe braţul Chilia erau amplasate oficii comerciale care se ocupau de cumpărarea peştelui, având propriile depozite, hambare, uscătorii, afumători şi gheţării. Unele oficii comercializau peşte congelat, pe care îl expediau la Oceac; de aici marfa era transportată în căruţe la Nikolaev şi în continuare, pe calea ferată (când a fost construită), spre depozitele din Harkov, Moscova, Varşovia, Berlin. Alte oficii expediau icre negre tescuite la Bucureşti şi icre proaspete la Viena sau Odessa.

Metoda principală de pescuit era următoarea: de o parâmă menţinută la suprafaţa apei cu ajutorul plutelor erau ataşate frânghii subţiri pe care erau agăţate cârlige din oţel. Uneltele de pescuit erau duse în mare, uneori la câteva verste, şi instalate perpendicular pe intrarea în braţul fluviului. Cârligele reprezentau un pericol nu numai pentru peşti, ci şi pentru vapoare: dacă elicea se încurca în frânghii, motorul se oprea. În vara anului 1894, o navă românească de război s-a încurcat atât de tare în cârlige, încât a stat blocată câteva ore până i-au eliberat elicea.

Inginerul rus Vladislav Rummel, autorul câtorva cărţi despre organizarea porturilor Mării Negre şi Mării Baltice, scria în monografia *Gura Chilia a fluviului Dunărea*: „Numărul peştilor, în special al celor roşii, este în continuă scădere... ca urmare a practicării unui pescuit cu mijloace barbare. Gurile tuturor braţelor Dunării sunt barate de frânghii cu cârlige. Pescuitul se prelungeşte pe tot parcursul anului şi, în orice direcţie s-ar îndrepta peştele din mare spre fluviu pentru a-şi depune icrele, va nimeri oricum în cârlige şi le va cădea victimă pescarilor”. În nenumărate rânduri s-au înfiinţat comisii pentru reglementarea pescuitului, însă activitatea acestora nu a dat roade. Braconajul pe Dunăre nu a fost stârpit nici până acum, deşi cursul inferior al fluviului a fost declarat zonă protejată.

În Rusia ţaristă nu existau nave destinate exclusiv pasagerilor; erau mai rentabile vasele care transportau concomitent mărfuri şi călători. Unul dintre acestea a fost vaporul *Petru cel Mare*, de construcţie britanică, al cărui corp era din lemn. În 1846 a deservit „experimental” linia Odessa-Galaţi. Guvernatorul general al Novorusiei, prinţul Mihail Voronţov, şi amiralul Mihail Lazarev au apreciat că acest vas e „excelent construit, rapid, frumos finisat în toate detaliile”. În prima perioadă de navigaţie, *Petru cel Mare* a efectuat 20 de curse, plecând din Odessa o dată la două săptămâni, pentru a ajunge în Galaţi aproape de data sosirii vaporului austriac de la Viena. Voronţov s-a adresat Ministerului de Finanţe solicitând permisiunea de a comanda vapoare din metal, „pentru că circulaţia pe Dunăre, care promite profituri foarte mari, este asigurată în prezent de o navă din lemn”. În Anglia s-au construit încă două vapoare pentru Rusia, dar, din cauza

evenimentelor revoluţionare ce aveau loc în Imperiul Habsburgic, legătura dintre Viena şi Galaţi s-a întrerupt şi niciunul dintre cele două vase nu a mai văzut vreodată malurile dunărene. Cu toate acestea, volumul transporturilor pe linia dunăreană creştea treptat: în 1850 au fost transportaţi 795 de pasageri, iar în 1852, aproape 1.000. În treacăt fie zis, cursele între Odessa şi Galaţi abia acopereau cheltuielile.

În 1849, în structura Flotilei Dunării afiliate Flotei Mării Negre a intrat vaporul *Ordinareţ* („Curierul”) de construcţie rusească, cu patru tunuri la bord. Corpul acestuia era din lemn de pin, întrucât se considera că, „în condiţii de luptă, corpul din lemn al navei este mai rezistent decât corpul unui vas din metal”. Curând a sosit de la Liverpool nava *Prut*, un vapor cu corp metalic. Pe şantierele proprii a mai fost construit unul, remorcherul *Dunai* („Dunărea”). Pe la începutul Războiului Crimeii, flotila militară rusească a Dunării număra 33 de nave, întrecând-o pe cea a Turciei. După înfrângere, flotila rusească a părăsit malurile fluviului. *Dunai* a fost scufundat în golful Sevastopolului împreună cu alte nave ale Flotei Mării Negre, iar *Prut*, care a participat la acţiuni militare lângă Galaţi şi Silistra, a mai slujit Rusia încă o jumătate de secol.

După Războiul Crimeii, parametrii flotei militare ruse au fost limitaţi prin Tratatul de la Paris din 1856: flotei i s-a permis să deţină numai şase corvete şi patru vapoare. Pentru a compensa insuficienţa navelor, eludând tratatul, guvernul a înfiinţat Societatea Rusă de Navigaţie şi Comerţ, ale cărei vase, în caz de necesitate, puteau fi transformate în crucişătoare uşoare. Ceea ce s-a şi întâmplat: Societatea Rusă de Navigaţie şi Comerţ a deschis linii paşnice de navigaţie din Odessa la Sulina şi Galaţi (cursele s-au dovedit rentabile), iar în ajunul campaniei din anii 1877-1878 aceleaşi vapoare au fost incluse în structura flotilei militare. Aceasta număra în total 40 de unităţi (mai mult de jumătate erau ambarcaţiuni mici cu vâsle), faţă de 24 câte avea inamicul, deşi cele opt monitoare[5] turceşti erau deosebit de puternice şi păreau de neînvins. În primăvara anului 1877 au reuşit să scoată din formaţie două cuirasate de acest tip: au scufundat mai întâi nava amiral *Lufti Djelil* (proiectilul a nimerit în coşul de fum al navei), apoi monitorul *Selfi*. Tot atunci s-au

folosit pentru prima dată pe Dunăre minele: sectorul fluvial dintre Reni şi Brăila a devenit inaccesibil pentru inamic.

Bătălie ruso-turcă pe Dunăre în timpul Războiului Crimeii (Oriental), 1853-1856

Finalul războiului a adus o nouă modificare a frontierelor şi reluarea curselor între Odessa şi Galaţi. Însă a apărut un concurent al Societăţii Ruse de Navigaţie şi Comerţ: prima Companie Imperială Austro-Ungară de Navigaţie pe Dunăre, ale cărei vase transportau încărcături din Viena şi Budapesta direct la Odessa. În 1880, casa de comerţ „Prinţul Iuri Gagarin & Co.” a devenit Compania de Navigaţie Marea Neagră – Dunăre. Din punct de vedere comercial, această întreprindere nu prea a avut succes. Şi-a modificat forma de proprietate în 1903, când s-a transformat în Compania Dunăreană Rusă de Stat cu sediul la Petersburg, un birou la Izmail (în această clădire funcţionează în prezent căpitănia portului) şi 43 de agenţii în diferite oraşe ale Rusiei şi în alte şase ţări. Compania de navigaţie deservea nouă linii, din care cinci în străinătate. În timpul Războiului Civil, adepţii ideologiei albilor foloseau aceste curse pentru a fugi în Bulgaria, România sau Iugoslavia. Ultimele curse i-au dus în exil

pe aceşti nefericiţi în februarie 1920, după prăbuşirea Imperiului Rus[6].

O ilustrare exemplară, clasică, în consonanţă cu eroismul epocii imperiale, a mânuirii „sabiei slavilor” în cadrul temei „cucerirea fluviului” este tabloul pictorului Nikolai Dmitriev-Orenburgski intitulat *Traversarea Dunării lângă Zimnicea de către armata rusă pe 15 iunie 1877*. Dmitriev (care şi-a luat o prelungire „geografică” a numelui pentru a se deosebi de cei cu acelaşi nume de familie) a urmat obişnuita cale a multor intelectuali ai vremii: în tinereţe a fost un răzvrătit, ulterior i-a venit mintea la cap, a plecat „la studii” peste hotare pe banii statului şi, cel mai important, l-a însoţit pe marele cneaz în călătoriile sale în Caucaz şi prin Malorusia. Pictorul se afla la Paris când a primit comandă, de la cel mai înalt nivel, să realizeze o serie de tablouri cu subiecte din războiul ruso-turc. Acest lucru a fost posibil datorită relaţiilor sale de la curte. Dmitriev a vizitat locurile unde s-au desfăşurat bătăliile şi de unde turcii au fost alungaţi şi, în zece ani de trudă migăloasă, a creat un monumental ciclu de război care i-a adus elogiile monarhului şi titlul de profesor al Academiei de Arte. Lucrările lui Dmitriev au fost apreciate şi de primul pictor de scene de război al epocii, Vasili Vereşceaghin, cavaler al ordinului Sfântul Gheorghe (din seria balcanică a acestuia, fluviului îi este dedicată pânza *Pichet pe Dunăre*), însă criticii au reacţionat cu răceală: „În lipsa unui talent viguros şi a unor impresii nemijlocite despre lupte, Dmitriev nu a reuşit să imprime tablourilor sale nici măreţie istorică, nici expresivitate dramatică”. Într-adevăr, Dmitriev i-a înfăţişat mult mai convingător pe membrii familiei imperiale în uniforme de gală decât pe soldaţi murind în timpul atacului; şi totuşi, în privinţa expresivităţii dramatice, în tabloul său dunărean nu este nimic în neregulă. Apa cenuşiu-verzuie a fluviului este prea grea pentru a-i trece pe ostaşii ruşi de pe malul stâng pe cel drept. Unii se îneacă, alţii cad seceraţi de mitralii, dar vâslaşul rămâne în picioare în poziţia gondolierului, în timp ce ofiţerul cu tunică albă nici măcar nu-şi încovoaie spinarea de nobil.

Din punct de vedere istoric, traversarea lângă Zimnicea sau Bătălia de la Sviştov a devenit primul (şi principalul) episod

dunărean al celei mai de succes campanii militare a imperiului Romanovilor în Balcani, care a declanşat sentimente patriotice şi panslaviste în societatea rusă. Operaţiunea traversării, organizată în cel mai strict secret (nu au fost montate corturi, nu s-au aprins focuri, chiar şi împăratul Aleksandr al II-lea a aflat de „acţiune” cu numai patru ore înainte de începerea acesteia), a fost coordonată de comandantul Diviziei 14 Infanterie, generalul-maior Mihail Dragomirov, un eminent teoretician militar, autorul lucrărilor *Învingerea unor mari obstacole acvatice* şi *Debarcarea desantului în trecut şi în prezent*. Trecerea peste un „mare obstacol acvatic” (lăţimea Dunării în zona orăşelului românesc Zimnicea şi a oraşului Sistov [Sviştov] aflat sub controlul turcilor este de cel puţin 700 de metri) a fost precedată de câteva manevre ingenioase de distragere a atenţiei, de la simularea unui desant în alt sector şi camuflarea meticuloasă a mişcărilor de trupe, până la răspândirea de zvonuri false pe teritoriul inamicului. Toate aceste măsuri s-au dovedit utile: turcii îi aşteptau pe duşmani în amonte, lângă Nicopole.

Îmbrăcaţi în uniforme negre de iarnă, ruşii au forţat Dunărea într-o noapte întunecoasă prin şapte curse pe 60 de pontoane (pentru infanterişti) şi bacuri din plute legate între ele (pentru cavaleria cazacilor şi tunurile de artilerie). Cucerirea capului de pod de la vărsarea râului Tekir-dere a fost încredinţată detaşamentului de avangardă al colonelului Nikolai Rodionov. Deşi înaintau în linişte, inamicii au deschis focul: unele bacuri au fost ciuruite de gloanţe, altele s-au scufundat împreună cu soldaţii care nu ştiau să înoate. Generalii, inclusiv Dragomirov, au traversat fluviul cu a doua cursă, cea mai periculoasă. La operaţiune au luat parte un vapor şi două barje (aceste vase au fost aduse din timp în apropiere de Zimnicea, au fost parţial inundate lângă mal, pentru ca în noaptea decisivă să fie aduse din nou în stare de funcţionare), precum şi câteva şalupe cu aburi. Până pe la amiază au traversat de pe malul stâng pe malul drept 17 batalioane de infanterie cu 64 de tunuri şi 600 de cazaci. Ruşii au urcat pe crestele colinelor Sviştovului.

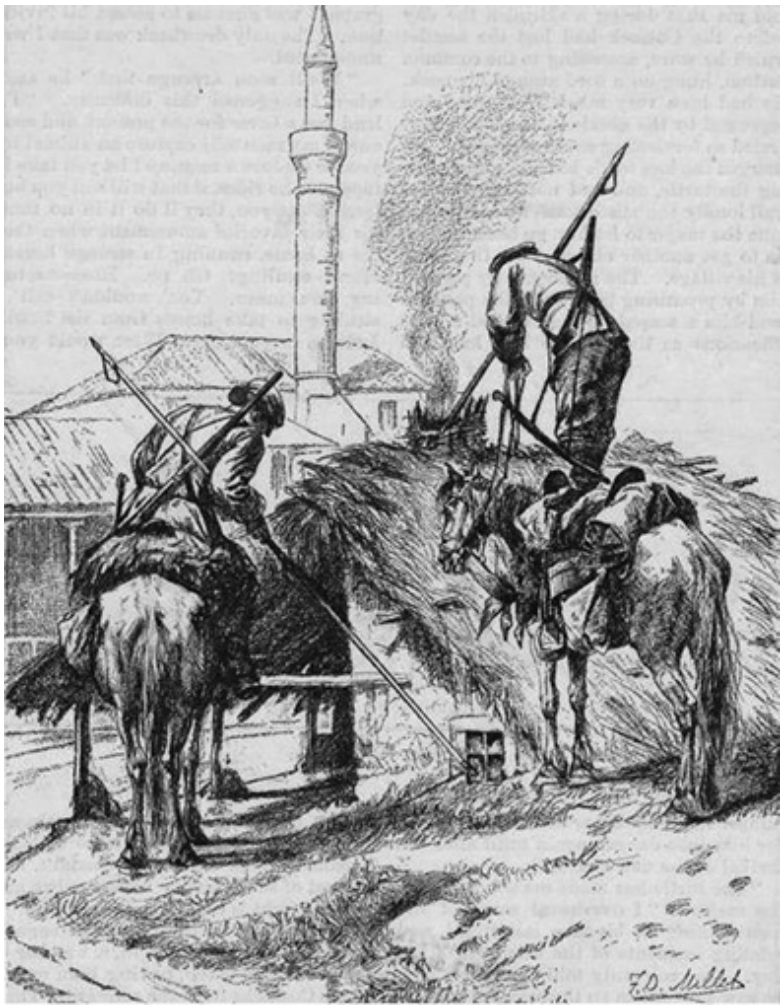

Francis Davis Millet, *Raid al cazacilor într-un sat turcesc*, desen, 1887

După extinderea bazei de operaţiuni, geniştii au pregătit două poduri din pontoane pe care a traversat fluviul întreaga Armată Dunăreană. Sviştov (punctul cel mai sudic al albiei Dunării, 43º37’ latitudine nordică) a devenit prima localitate bulgară asupra căreia Imperiul Otoman a pierdut pentru totdeauna controlul, după o dominaţie de cinci secole. Sau, dacă este să folosim terminologia rusă şi bulgară, lupta de la Sviştov a fost începutul sfârşitului stăpânirii otomane. Generalul pleşuv Dragomirov a primit un binemeritat ordin Sfântul Gheorghe şi a continuat să conceapă instrucţiuni pentru forţarea fluviilor.

Armata imperială a încheiat campania începută cu victoria de la Sviştov după opt luni, în mahalalele Istanbulului. Niciodată înainte şi niciodată după aceea Rusia nu s-a apropiat atât de

mult de Ţarigrad şi, evident, în zilele acelea arcul de forţă rusesc lumina incandescent. Victoriile militare le furnizau pictorilor de scene din războaie noi şi noi subiecte. De pildă, nepotul celebrului scriitor de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea Aleksandr Radişcev, ofiţerul de marină şi autorul a zeci de tablouri inspirate din istoria flotei Aleksei Bogoliubov, a înfăţişat cu realism momentul faptei eroice a echipajului vedetei *Şutka* (*Fapta locotenentului Skrîdlov pe Dunăre*). Pe 8 iunie 1877, lângă cetatea Rusçuk, această vedetă a lovit nava turcească de război *Erekle* cu o mină în formă de bară, însă, din cauza deteriorării cablurilor electrice, mina nu a explodat. Cu toate acestea *Şutka*, al cărei comandant în vârstă de 33 de ani a fost rănit grav, a reuşit să apere flotila rusească[7].

Asemenea eroi probabil că nu pot fi învinşi, însă raţiuni diplomatice l-au determinat pe Aleksandr al II-lea să încheie pacea şi să renunţe la iluziile legate de Constantinopol[8] . În schimb, Sankt-Petersburgul s-a reabilitat în ochii opiniei publice europene după înfrângerea în Războiul Crimeii. Pe frontul dunărean al acelui război cu final nefericit pentru Rusia, armatele prinţilor Mihail Gorceakov şi Ivan Paskevici, deşi nu au suferit înfrângeri zdrobitoare, totuşi, din cauza indeciziei comandanţilor, nu au obţinut nici cine ştie ce victorii: nu au reuşit să cucerească Silistra, i-au cedat inamicului oraşele Giurgiu şi Bucureşti, retrăgându-se între graniţele propriului imperiu. Martor şi participant la acest eşec a fost tânărul ofiţer Lev Tolstoi, care a slujit în Armata Dunăreană (Bucureşti şi Olteniţa) câteva luni în 1854, după care a fost transferat la Sevastopol. În acea perioadă, Lev Tolstoi lucra la nuvela „Adolescenţa” şi a scris povestirea „Însemnările unui artificier” („Tăierea pădurii”).

Dunărea nu a ajuns niciodată un fluviu rusesc, deşi cavaleria cazacilor efectua raiduri impetuoase la o mie de verste de frontierele Patriei, în valea Wachau, deşi baionetele ruseşti spintecau de decenii întregi musulmani, francezi, unguri, nemţi şi în Rumelia, şi în Moravia, şi în Transilvania, deşi santinelele ruseşti patrulau şi Viena, şi Bratislava, şi Budapesta, şi Belgradul. Pe aleea centrală a Parcului Eliberatorilor din Sviştov

a fost amplasat cândva un monument în cinstea întâmpinării festive a armatei ruse. Lângă acesta s-au aliniat mormintele frăţeşti cu şapte obeliscuri în memoria celor 813 suflete înălţate la ceruri în timpul traversării Dunării. Avântul istoric rusesc a lăsat pe ambele maluri ale fluviului zeci sau chiar sute de astfel de pietre funerare. Mult sânge rusesc a luat cu sine această tulbure apă curgătoare. „Cine Dunărea nu a trecut, nici necazul nu l-a cunoscut.”

Am ajuns la Sviştov la începutul lui decembrie, în acea perioadă nesuferită a anului când în sud-estul Europei toamna se sfârşeşte, însă iarna întârzie să se instaleze. Sviştov avea un aer mohorât şi plimbarea prin oraş mi-a trezit o singură dorinţă: să-l părăsesc cât mai curând posibil, dar graficul circulaţiei autobuzelor îmi lăsa un interval forţat pentru meditaţie. În faţa cafenelei în care a trebuit să petrec acest timp se lăfăia un panou în culori vii, uitat probabil din timpul alegerilor: liderii de partid, tineri şi nu prea, îngrijiţi şi corect bronzaţi, în haine elegante şi cu tunsori moderne, îi invitau zâmbind pe concetăţeni în viitorul european.

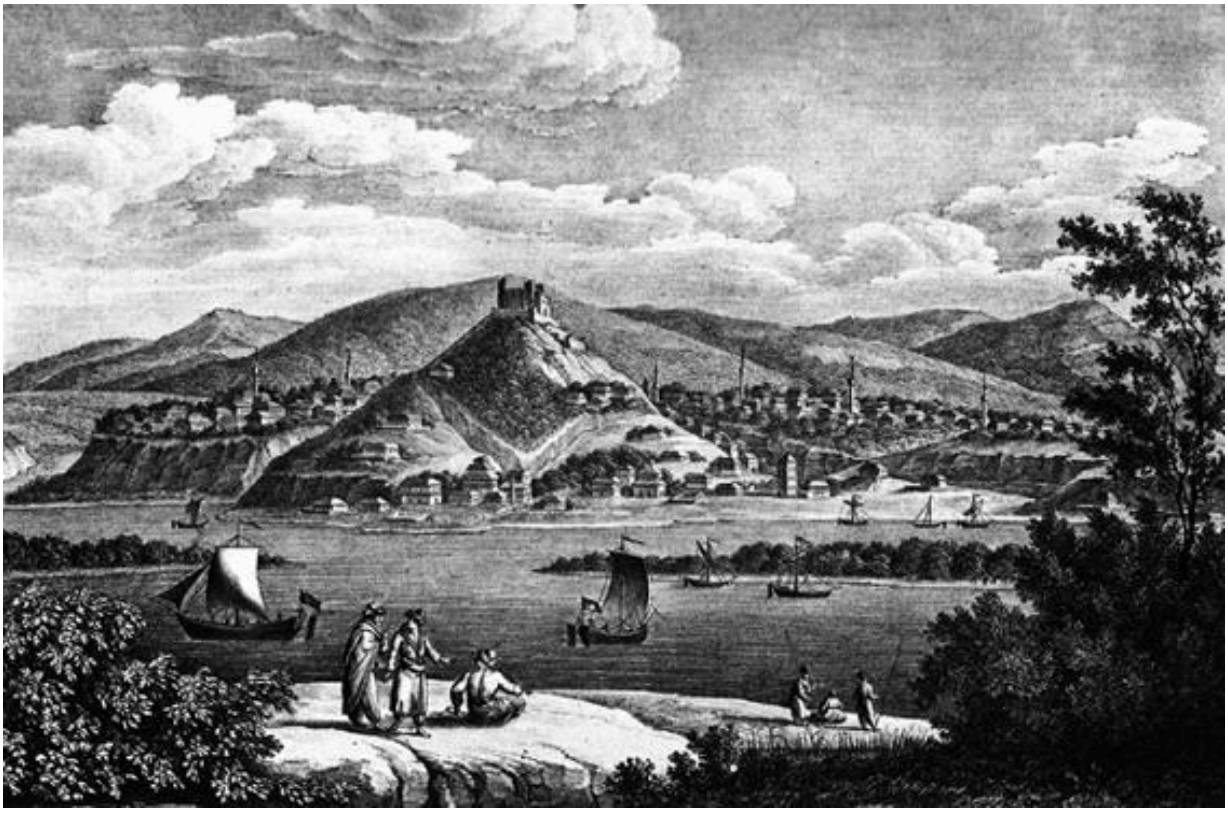

Sviştov, litografie din 1824

Ceea ce vedea în jurul său Sviştovul nu prea corespundea optimismului panoului. Aici, la fel ca aproape pretutindeni în inima Bulgariei dunărene, abia dacă se observă stilul şi confortul, iar ambianţa plăcută lipseşte cu desăvârşire. Este de neînţeles cum şi de ce, conform cărui pact social oamenii consimt să trăiască în lipsa armoniei şi frumuseţii. Probabil că nu este vina lor subiectivă, ci pentru sărăcie şi paragină sunt răspunzătoare numai împrejurările vieţii şi, iată, aceşti politicieni de pe panouri. La Sviştov nici măcar Dunărea albastră nu salvează situaţia: drumurile de acces spre debarcader şi port sunt blocate temeinic de săpături pentru construcţii şi băltoace de noroi. Strada centrală a oraşului se numeşte, după un străvechi obicei bulgar, Strada Ţarului Eliberator, adică a ţarului rus. De-a lungul acestei străzi sunt amplasate simbolurile şi monumentele adecvate: *Monumentul Libertăţii*, cu o figură alegorică feminină şi cu statuia unui voluntar mustăcios cu o căciulă miţoasă pe cap şi un iatagan ameninţător într-o mână, busturile scriitorului local şi al iluministului local, piaţa agroalimentară cu numele oriental *pazar*. În bodega de lângă piaţă mi-a servit cafeaua o fată slăbuţă, foarte simpatică, şi m-am gândit că nu are decât două opţiuni în viaţă: să plece de acolo pentru totdeauna sau să se transforme treptat într-o mătuşă îmbrăcată în cenuşiu, la fel ca toate celelalte.

La Sviştov am văzut pentru prima dată după mulţi ani un automobil sovietic Moskvici 412 (autoturisme de acest tip, cu numele Rila 1400, se fabricau în epoca socialistă şi în oraşul bulgăresc Loveci), cam fornăit, dar în circulaţie. Maşina s-a oprit între café-barul „Déjà-vu” şi librăria „Galactica”.

1. Campania victorioasă a cneazului Oleg împotriva Constantinopolului, din 907, este menţionată numai în vechile cronici ruseşti, de aceea unii istorici pun sub semnul întrebării acest eveniment. *Povestea vremurilor de demult* relatează: o parte din armata ruşilor se îndrepta spre Ţarigrad cu corăbiile, cavaleria – pe ţărmul mării, după ce a forţat Dunărea. Pentru a evita distrugerea iminentă a capitalei lor, continuă Nestor, romeii umiliţi au fost constrânşi de voinţa cotropitorilor să coasă pentru corăbiile acestora pânze din ţesături scumpe.
2. În perioada respectivă, singurul sector fluvial navigabil accesibil navelor maritime între porturile de pe cursul inferior al Dunării şi Marea Neagră era braţul Sulina.

Ţările europene suspectau Rusia de refuzul intenţionat de a efectua lucrările necesare menţinerii albiei Dunării într-o stare corespunzătoare. Autorul austriac Adalbert Müller scria în 1844: „Nu este un secret pentru nimeni intenţia ruşilor de a subordona Orientul intereselor comerciale proprii. Intenţionat ruşii nu curăţă de aluviuni braţul Sulina şi prin aceasta creează obstacole periculoase pentru navigaţie”. Contele colonel Alfons von Wimpffen afirma în aceeaşi perioadă: „În timpul otomanilor, adâncimea braţului Sulina era de 12-14 picioare, dar, din cauza neglijenţei guvernului rus, acesta nu mai este propice navigaţiei. În beneficiul propriului export din Odessa şi din alte porturi ale Mării Negre, pune piedici libertăţii comerţului pe Dunăre”. În 1840, Rusia şi Austria au semnat o convenţie care garanta în mod formal libertatea navigaţiei pe Dunăre, însă braţul Sulina a rămas în continuare necurăţat. În 1849, la Odessa a acostat o navă engleză, comandată „pentru a remorca o dragă care să cureţe gurile Dunării”, dar acţiunea a fost tărăgănată. Acordurile încheiate la Paris după încheierea Războiului Crimeii au înlăturat practic şi Rusia, şi Imperiul Otoman de la participarea la stabilirea regimului navigaţiei: a fost înfiinţată Comisia Europeană a Dunării, care nu se subordona legislaţiilor naţionale şi care răspundea de crearea „condiţiilor propice navigaţiei”. La ordinul comisiei, spre bancurile de nisip de la Sulina au fost trimise utilaje tehnice: „Un vapor trăgea după el de câte 50 de ori pe zi o greblă grea din fier de-a curmezişul bancului de aluviuni. Concomitent, a fost trimisă tot acolo o dragă puternică pentru a disloca aluviunile fluviale în speranţa antrenării acestora către mare de curentul apei, însă aceste măsuri nu au fost de niciun folos”. Comisia Dunăreană a existat până în 1940, când, din cauza noii modificări a frontierelor, Rusia a obţinut ieşire la Dunăre.

3. Momos – în mitologia antică greacă era zeul ironiei, calomniei şi prostiei. Pentru că îi mustra mereu pe zeii care îi ajutau pe oameni, Zeus l-a izgonit din Olimp. A plesnit de ciudă fiindcă nu a reuşit să-i găsească niciun cusur Afroditei.
4. În iunie 1811, trupele Armatei Dunării, sub comanda lui Kutuzov, au învins armata lui Laz Aziza Ahmet-paşa în marea bătălie de la Rusçuk. În toamna aceluiaşi an, Kutuzov a încercuit armata de 35.000 de oameni a inamicului şi a silit-o să capituleze. Cu o lună înainte de invazia lui Napoleon în Rusia, Kutuzov şi Ahmet-paşa au semnat la Bucureşti un tratat de pace favorabil Petersburgului. Kutuzov a obţinut titlul de conte.
5. Monitor (din engl. *monitor* – „supraveghetor”) – categorie de nave blindate destinate acţiunilor pe fluvii sau în apropierea ţărmului, pentru distrugerea bateriilor de coastă şi a obiectivelor de pe mal. Un exemplu de utilizare relativ eficientă de către ruşi a minelor şi torpilelor în lupta cu monitoarele pe Dunăre îl constituie evenimentele din anii 1914-1915, când pe cursul inferior al fluviului acţiona o formaţiune specială a Flotei Mării Negre, Expediţia cu Destinaţie Specială (EDS). La rugămintea guvernului Serbiei, pentru apărarea oraşului, la Belgrad a sosit un detaşament de genişti ruşi sub comanda locotenentului Vasili Grigorenko (1884-1973), cu o rezervă de torpile, apoi două tunuri de artilerie însoţite de servanţi. Flotila dunăreană austro-ungară poseda şase monitoare. Ruşii au amplasat pe Dunăre şi pe Sava baraje de mine, care au provocat scufundarea navei-amiral a flotilei dunărene austro-ungare, a monitorului *Temes* şi a vaporului blindat *Belgrad*; pentru a împiedica înaintarea inamicului, au aruncat în aer podul

de cale ferată dintre Belgrad şi Semlin (Zemun). În pofida numărului insuficient de mijloace tehnice de luptă (instalaţiile de lansare a torpilelor erau cioplite din buşteni), ruşii au reuşit să întrerupă pentru un an comunicarea fluvială între Puterile Centrale. La sfârşitul anului 1915, Serbia a fost ocupată de trupe ale Austro-Ungariei şi Bulgariei. EDS s-a retras în România şi a fost dezactivată. Grigorenko şi-a continuat slujba în cadrul Flotei Mării Negre, apoi, făcând parte din escadra Rusiei, a emigrat în Bizerte. Timp de 50 de ani a locuit în Franţa.

6. Acţiunile militare din Delta Dunării în perioada Primului Război Mondial au devenit un episod din etapa finală a conflictului. La începutul anului 1918, România a preluat controlul asupra teritoriului Republicii Democrate Moldova, constituite după destrămarea Imperiului Rus. Ciocnirile dintre armata şi flota română, pe de o parte, şi detaşamentele de voluntari conduse de bolşevici şi Flotila Dunăreană, pe de altă parte, sunt cunoscute sub numele de Bătălia din Delta Dunării, la care au participat câteva mii de oameni. Până în august 1940, fosta gubernie Basarabia a Imperiului Rus a aparţinut României.
7. Aleksei Bogoliubov a înfiinţat în 1885, în oraşul Saratov de pe Volga, muzeul care poartă numele celebrului său bunic. Bogoliubov a încredinţat Muzeului Radişcev 80 de lucrări, din care unele sunt dedicate luptelor pe Dunăre: *Explozia unui monitor turcesc*, *Pătrunderea vaporului* Ordinareţ *cu canonierele pe lângă cetatea turcească Isaccea pe Dunăre*, *Bombardarea cetăţii turceşti Silistra de pe Dunăre de către vaporul* Prut. Nikolai Skrîdlov a slujit patriei şi ţarului o jumătate de secol, a ajuns amiral, a primit comanda Flotei Oceanului Pacific, apoi a Flotei Mării Negre. Skrîdlov a murit ca un soldat, numai că a fost ucis de ai lui, nu de străini: în timpul campaniei „terorii roşii”, în 1918, amiralul în retragere, un bătrân de 75 de ani, a fost înecat de bolşevici împreună cu alţi ostatici aflaţi pe o barjă care a fost scufundată în Golful Finic.
8. Istoria otomanilor are propria listă de eroi care au dat dovadă de curaj excepţional în războaiele împotriva necredincioşilor. Unul dintre cei mai cunoscuţi martiri a fost spahiul Hasan Ulubatlı, care pe 29 mai 1453 a înălţat steagul sultanului Mehmet al II-lea pe zidurile Constantinopolului. Ulubatlı a căzut în luptă, străpuns de 27 de săgeţi ale romeilor. Un alt erou a fost caporalul Seyit Ali Çabuk, care în 1915 făcea parte din bateria de artilerie care apăra strâmtoarea Dardanele. Când sistemul care transporta muniţia la unul dintre tunuri s-a defectat, Seyit a cărat în spate de unul singur proiectile cântărind 275 de kilograme. În această luptă turcii au scufundat cuirasatul britanic *Ocean*.

Capitolul 12

Dunav. Călăreţii traci

„Nu contează dacă pleci cu barca sau nu, dacă ajungi unde ţi-ai propus sau în cu totul alt loc sau nu ajungi nicăieri niciodată, important este să fii tot timpul ocupat fără să faci nimic deosebit, iar dacă ai făcut totuşi ceva, oricum îţi mai rămân treburi mai mult decât suficiente şi poţi să le faci sau poţi să nu le faci, este absolut acelaşi lucru.”

Kenneth Grahame, *Vântul prin sălcii*, 1908

Simt că nu voi putea scăpa de tentaţia de a începe măcar un capitol într-un stil emfatic. Aşadar: la răscruce de vremuri, în nord-estul Balcanilor, de o parte şi de alta a Dunării, pe teritoriul provinciilor romane Dacia, Moesia şi Tracia, erau foarte des întâlnite reprezentări ale unor călăreţi galopând (de obicei direcţia era de la stânga la dreapta) spre un copac pe care era încolăcit un şarpe. Misteriosul călăreţ era, trebuie să presupunem, mesagerul binelui, în timp ce şarpele, dimpotrivă, era simbolul filosofic al răului. Asemenea statuete şi basoreliefuri ecvestre, ne lămuresc istoricii, erau legate fie de ritualurile legământului, fie de cultul funerar, care probabil era o combinaţie între credinţele greceşti şi cele tracice[1] privitoare la ideea vieţii de după moarte. S-au păstrat sute de astfel de reprezentări ale călăreţilor traci (daci, dunăreni); unii cercetători îi consideră precursori ai Sfântului Gheorghe, Purtătorul de Biruinţă. Un călăreţ descoperit în zona localităţii Varna de astăzi este cunoscut sub numele de Darzalas şi este numit „Zeul cel Mare”. Cel mai impresionant basorelief ecvestru din Bulgaria a fost cioplit la înălţimea de 23 de metri, pe o stâncă abruptă din apropierea satului Madara. Călăreţul din Madara poate fi imaginea hanului bulgar Tervel, dar poate fi şi imaginea

în relief a zeului trac Heros sau a zeităţii slave Sviatovit. În orice caz, au trecut deja două milenii de când călăreţii traci galopează nu se ştie de unde şi încotro, de-a lungul şi de-a latul Dunării, întotdeauna de la stânga spre dreapta. Şi nimeni nu ştie sigur cine sunt ei.

Treisprezece secole de statalitate bulgară au inclus trei ţarate şi 33 de monarhi, la care istoria secolelor al XIX-lea şi XX a mai adăugat trei capete încoronate. Primul ţarat „pe fundament slav", întemeiat la sfârşitul secolului al VII-lea de hanul Asparuh (conform legendei, noul stat reunea triburile nomade şi cele sedentare ale slavilor aşezate pe malul Dunării), s-a extins, pentru scurt timp, de pe ţărmul Mării Egee până la Carpaţi şi Nipru. Se consideră că legendarul Asparuh a murit în lupta cu hazarii pe teritoriul Ucrainei de astăzi (acum este cel mai important călăreţ bulgar: hanului i-au fost ridicate numeroase statui; cea mai mare, de dimensiuni ciclopice, se află în oraşul Dobrici situat aproape de Dunăre).

Elementul bulgar s-a dizolvat în marea slavă, veneticii nomazi au preluat obiceiurile străine, băştinaşii au adoptat unele dintre tradiţiile lor, iar ucenicii lui Kiril şi Metodiu, trimişi de Bizanţ în nordul Balcanilor, i-au iniţiat pe aceşti păgâni în scrierea şi cultura creştină. Nivelul tehnologic al dezvoltării acestei societăţi de călăreţi şi agricultori era inferior celui al vecinilor: bulgarii s-au dovedit incapabili să-şi construiască o flotă maritimă şi nu băteau monedă proprie, folosindu-se de moneda bizantină. Cu toate acestea, cei mai mândri conducători ai lor, Boris I şi Simeon cel Mare, au încercat să rivalizeze cu Constantinopolul. Pedeapsa a fost aspră: în 1014 armata împăratului Vasile al II-lea, intrat în cronici cu porecla Bulgarohtonul, a învins trupele ţarului Samuil în bătălia de lângă localitatea Kleidion („Cheia"). Învingătorul, după cum consemnează un cronicar bizantin de bună-credinţă, a poruncit orbirea a 15.000 de prizonieri duşmani, lăsându-i unui ostaş din o sută un ochi, pentru a putea să le toarne apă de băut nefericiţilor mutilaţi şi să-i conducă în tristul drum spre casă. Această îngrozitoare milostivire a îngenuncheat Bulgaria. Ţarul Samuil, văzându-şi armata mutilată, a făcut un atac de cord şi a murit (după o altă versiune, a murit de „necaz şi disperare"). Am

avut ocazia să văd portretul puternicului Bulgarohton în psaltirea veneţiană a lui Vasile al II-lea: împăratul (în armură de gală, înconjurat de sfinţi şi de arhangheli) primeşte din mâinile lui Hristos coroana, în timp ce cnejii bulgari se târăsc în praf, arătându-şi supunerea. Nu departe de câmpul de luptă (în sud-vestul extrem al Bulgariei de azi) se află în prezent satul Kliuci, ai cărui locuitori sunt cunoscuţi în toată ţara deoarece periodic devin martorii unor misterioase apariţii ale OZN-urilor.

Bizanţul a împărţit ţara cucerită în regiuni militar-administrative (*theme*). Cea mai nordică se numea Dunăreană (Paristrion sau Paradunavon). Se ştie că pe cursul inferior al marelui fluviu bizantinii au renovat cetăţile romane şi au construit fortificaţii noi, de proporţii impresionante, iar pe o insulă au amenajat o bază pentru flotă, toate aceste măsuri fiind luate în scopul apărării de atacurile Rusiei şi ale pecenegilor. Constantinopolul se străduia să domnească asupra bulgarilor cu indulgenţă (după standardele Evului Mediu), respectându-le autonomia religioasă şi administraţia locală, urmărind probabil ca aristocraţia locală să vadă „imperiul nu ca pe un duşman, ci ca un mijloc de a face carieră” (istoricul britanic Christopher Dawson). Romeii au plătit scump această blândeţe: la sfârşitul secolului al XII-lea bulgarii şi-au recucerit independenţa, iar Dunărea a constituit timp de 200 de ani limita nordică a celui de-al Doilea Ţarat Bulgar. Aceştia erau deja cu totul alţi bulgari, care au simţit din plin (voi folosi un citat din Dmitri Obolenski) „influenţa farmecelor civilizaţiei bizantine şi a măreţiei culturii elenistice”. În 1339, armata ţarului a reuşit să respingă primele atacuri otomane, însă, după o jumătate de secol, războiul ca mijloc de soluţionare a diferendelor dintre state a fost înlocuit în această regiune cu revolte temerare, dar lipsite de perspectivă, ale celor asupriţi împotriva asupritorilor.

Dominaţia Înaltei Porţi, repet, s-a prelungit pentru bulgari o jumătate de mileniu. Supuşii creştini ai sultanului s-au răsculat nu o dată şi nu de două ori; totuşi, fără ajutor din afară, nu puteau conta pe victorie, nu numai din cauza forţei şi a cruzimii asupritorilor, ci şi din cauză că vreme îndelungată lupta de eliberare nu a avut un caracter naţional.

„Europenii epocii victoriene, în amorul lor propriu, creau impresia că în timpul stăpânirii otomane cei de o credinţă cu ei

au fost permanent supuşi umilinţelor, că timp de cinci sute de ani au fost neîncetat persecutaţi fără milă", afirmă istoricul britanic Richard Crampton. „Dar nu a fost aşa. Istoria otomană nu duce lipsă de exemple terifiante de cruzime, însă în Europa turcească asemenea cazuri erau episodice. Nu este corectă nici imaginea Imperiului Otoman ca paradis multicultural. Însă trebuie să reţinem un lucru: în anumite perioade el le-a asigurat supuşilor săi, indiferent de religia acestora, stabilitate, securitate şi o dezvoltare moderată."

Acestor concluzii seci ale oamenilor de ştiinţă li se opune versiunea necontenitei lupte de eliberare naţională, reuşită prin suferinţele şi spiritul de sacrificiu al organizatorilor şi inspiratorilor ei, care nu întâmplător în Bulgaria sunt numiţi apostoli. Întrucât vreme îndelungată lupta nu le-a adus victoria, era considerat sublim procesul în sine. Un important clasic al literaturii bulgare, Ivan Vazov, scria următoarele în romanul său *Sub jug* (1888): „Lupta inspiră şi înnobilează. Ea este frumoasă chiar şi atunci când luptă un vierme, ridicându-şi capul ca să înţepe piciorul care-l striveşte; este eroică atunci când omul luptă din spirit de autoconservare şi este sfântă când oamenii luptă în numele umanităţii". Cronicile mişcării revoluţionare a bulgarilor sunt pline de patetism. Se ştie că uneori haiducii scriau cu sângele duşmanilor ucişi apelurile de ridicare la luptă aprigă împotriva turcilor. Disperarea poporului era fără margini: la războiul ruso-turc din 1877-1878, care a decis în sfârşit soarta independenţei bulgarilor, au participat voluntari autohtoni înarmaţi inclusiv cu tunuri ale căror ţevi erau cioplite din lemn de cireş.

Concepţia suferinţei poporului în luptă şi a luptei poporului în suferinţă a existat şi în Bulgaria ţaristă, şi în cea a epocii socialismului şi, în caz de necesitate, era utilizată în scopuri politice. În anii 1950-1980, la ordinul Partidului Comunist, scriitorii şi cineaştii bulgari erau obligaţi să creeze în maniera lui Ivan Vazov. Menţionez doar două lucrări reprezentative în felul lor: filmul lui Metodi Andonov *Cornul de capră*, din 1972, şi pelicula din 1987 *Vremuri de răscruce*, după romanul lui Anton Doncev. În această saga pseudoistorică a regizorului Ludmil Staikov, bulgarii sunt supuşi unor chinuri incredibile: asupritorii îi decapitează, îi trag în ţeapă, îi sfârtecă cu caii, însă ei nu

renunţă la credinţa adevărată. În cele din urmă, Dumnezeu este cu ei, iar flacăra mâniei poporului incendiază tabăra ienicerilor şi conacul sângerosului agă Kara Ibrahim, care în copilărie fusese el însuşi convertit de la creştinism la mahomedanism. Filmul, departe de realitatea istorică, a confirmat proverbul „Turcitul e mai rău decât turcul”.

Oamenii Dunării

Gheorghi Mamarcev, căpitan şi patriot

Unul dintre liderii mişcării naţionale bulgare din prima jumătate a secolului al XIX-lea a participat în tinereţe la războiul ruso-turc din anii 1806-1812, contribuind la organizarea armatei naţionale bulgare de voluntari – un detaşament de câteva sute de oameni, care a luptat sub comanda ruşilor. În timpul războiului ruso-francez, armata bulgară de voluntari a acţionat în cadrul armatei împăratului Alexandru I, iar după victoria asupra lui Napoleon a fost desfiinţată. Mamarcev, care a primit gradul de căpitan, a luat parte în 1821 la răscoala grecilor. După izbucnirea unui nou război între Rusia şi Imperiul Otoman (1828-1829), a format un nou detaşament de voluntari, care a acţionat pe Dunăre şi în Dobrogea. S-a remarcat în timpul cuceririi Silistrei. Voluntarii bulgari au capturat de la inamic câteva nave fluviale cu care au atacat garnizoanele otomane. Pentru protestul împotriva încheierii tratatului de pace, care nu a modificat prea mult situaţia bulgarilor în cadrul Imperiului Otoman, şi pentru intenţia de a continua conflictul armat, Mamarcev a fost arestat pentru scurtă vreme la ordinul comandantului-şef Ivan Dibici. Istoricii bulgari consideră că Rusia, ocupată în perioada respectivă cu înăbuşirea revoltei din Polonia, a avut o atitudine mult prea reticentă în chestiunea eliberării slavilor din Balcani. Până în 1835, cât timp Silistra a fost sub control rusesc, Mamarcev a comandat garnizoana cetăţii. În 1835 a aderat la complotul antiotoman, ai cărui membri intenţionau să organizeze o revoltă la Tărnovo. Complotul a fost dat în vileag de un trădător, iar câţiva dintre capi au fost spânzuraţi. Mamarcev a scăpat de execuţie datorită cetăţeniei ruse. Căpitanul a fost închis iniţial în cetatea Konya din Asia Mică, apoi a fost trimis în exil pe insula Samos, unde a şi murit în 1846. Mamarcev este unchiul unui alt mare patriot bulgar, poetul şi democratul radical Gheorghi Rakovski (Sabi Stoikov Popovici), care şi-a schimbat numele în cinstea eroicului său unchi. Rakovski a intrat în istoria mişcării de eliberare ca un ideolog al tacticii războiului de partizani. Printre proiectele lui se numără editarea la Belgrad, în perioada 1860-1865, a cotidianului de limbă bulgară *Dunavski lebed* (*Lebăda dunăreană*). Rakovski nu a mai apucat să vadă transpunerea în viaţă a idealurilor luptei sale, pentru că a murit în 1867.

Se consideră că renaşterea naţională îşi are originea la sfârşitul secolului al XVIII-lea, deşi o discuţie despre renaştere cu referire la acea perioadă nu prea este oportună. Bulgarii, conform mărturiilor istoricilor, se considerau slavi ortodocşi, ştiau că în trecut avuseseră un stat al lor, însă conceptul de „naţiune”, evident, încă nu exista. Rumelia şi Silistra erau două vilaiete sărace care furnizau în centrele imperiului ulei de

trandafiri, carne de oaie, lemn pentru construcţii, iar mai târziu, ţesături pentru nevoile armatei. Circa o treime din populaţia teritoriilor bulgare de astăzi era alcătuită din musulmani – turci sau slavi turciţi (pomaci). Creştinii ortodocşi trăiau în comunităţi închise, în sate mici (unde s-a şi păstrat limba bulgară), în nevoi şi sărăcie, luptându-se nu cu asupritorii, ci pentru traiul zilnic. Unele surse arată că în ultima perioadă a stăpânirii otomane a fost ameninţată însăşi existenţa comunităţii etnice a bulgarilor. În *Dicţionarul comparativ al tuturor limbilor*, întocmit între anii 1787 şi 1797 de profesorul germano-rus Peter Pallas, printre cele 272 de graiuri şi dialecte, limba bulgară nu este nici măcar amintită. Părinte al istoriei bulgarilor este considerat călugărul Paisie de la mănăstirea Hilandar de pe Muntele Athos. În 1762 a încheiat lucrul la *Istoria slavo-bulgară a popoarelor şi a ţarilor bulgari*. Ideologia lucrării sale este exprimată în fraza: „De ce te ruşinezi să te numeşti bulgar şi nu citeşti în limba ta?”. Cartea a fost tipărită la Pesta în 1844.

În istoria veche a bulgarilor, cultura urbană nu a jucat un rol proeminent: populaţia celor câteva oraşe era constituită mai ales din vorbitori ai limbii turce, cu meşteşugurile şi comerţul se ocupau grecii, evreii, armenii, genovezii, albanezii. Aristocraţia naţională a fost nimicită sau asimilată de otomani, Biserica Ortodoxă a fost elenizată. În afara graniţelor imperiului, bulgarii erau luaţi drept greci. („Bulgarii slavi erau, din punct de vedere etnografic, amestecaţi într-o masă pestriţă de naţionalităţi care, din cauza unei inculturi grosolane, au fost botezate toate cu numele de greci”, scria un cercetător la sfârşitul secolului al XIX-lea.) Singurii care aveau conştiinţă naţională erau negustorii înstăriţi şi cămătarii (*chorbadji*), însă bunăstarea lor depindea de mila sultanului, la urma urmei, de dezvoltarea statului său.

Otomanii îi alungau peste Dunăre pe ghiaurii nemulţumiţi; ca urmare a răscoalelor, birurilor prea mari şi persecuţiilor, pe la jumătatea secolului al XIX-lea sute de mii de oameni[2] au părăsit teritoriile bulgăreşti. În perioada contemporană nu a existat un centru istoric unic, asemenea celor în jurul cărora s-au format în Evul Mediu Primul şi al Doilea Ţarat Bulgar. „Vechile capitale” (Pliska, Preslav, Ohrid, Tărnovo) şi-au pierdut importanţa[3], nimeni nu a trasat frontiere etnice precise, deşteptarea

conştiinţei colective a bulgarilor a avut loc şi în teritoriile „de graniţă”, în paralel cu dezvoltarea mişcărilor naţionale ale românilor, sârbilor, grecilor, care intrau uneori în conflict. Centrele emigraţiei politice bulgare erau oraşele Bucureşti, Belgrad, Odessa. În Odessa a lucrat Vazov la celebrul său roman care a constituit volumul al doilea al trilogiei eliberării. În acelaşi oraş, unul dintre cei mai importanţi apostoli, poetul Hristo Botev, a scris în 1871 balada despre haiducul Ceavdar şi fiul acestuia, continuator al luptei eroice a tatălui său:

lor nefericiţi şi fără de noroc
ievodul Ceavdar le era adăpost!
-aceea cântece de slavă îi cântau
codru lângă colina Strandja,
pajiştile munţilor Pirin;
valul de aramă le ţinea isonul
n Serbia la Ţarigrad,
vastele câmpii rumeliene
ntau femeile secerătoare
de la Dunăre până la mare
auzea cântarea lor răsunătoare[4].

În timpul Răscoalei din Aprilie 1876 (pregătirea acesteia constituie subiectul romanului *Sub jug*), tânărul de 28 de ani Botev, neavând niciun fel de experienţă militară, a comandat un desant format în Valahia, compus din 200 de oameni debarcaţi de pe vasul austro-ungar de pasageri *Radetzky*[5] lângă localitatea Kozlodui de pe malul Dunării. Ameninţându-l pe căpitanul Dagobert Engländer, răsculaţii l-au obligat să schimbe itinerarul. Vazov a imortalizat acest episod în poezia „Unduieşte Dunărea albă şi liniştită”, a cărei versiune muzicală este şi în prezent foarte populară în Bulgaria sub numele *Marşul lui Botev*.

Speranţa apostolilor în sprijinul poporului s-a dovedit neîntemeiată. În luna mai Răscoala din Aprilie a fost înăbuşită. Botev a fost ucis în luptă. În opera sa a fost inspirat de versurile democraţilor revoluţionari ruşi, în special de Nikolai Nekrasov, precum şi de idealurile Comunei din Paris. Pentru comemorarea a 90 de ani de la moartea lui Botev, după campania naţională de strângere de fonduri, la care, aşa cum se afirmă, au participat voluntar peste un milion de copii bulgari, vaporul *Radetzky* a fost transformat în muzeul luptei de eliberare naţională. De fapt, vaporul a fost tăiat la fier vechi în 1924, însă, pe baza unor

schiţe, desene şi fotografii autentice, specialiştii au reuşit, chipurile, să construiască o replică. Steagul, clopotul de bord, autorizaţia de navigaţie originale, precum şi alte relicve de pe *Radetzky* au fost predate încă înainte de război ţarului Bulgariei Boris al III-lea de către fratele căpitanului Engländer (cel pe care, conform memoriilor, l-a impresionat profund patriotismul lui Botev). Maşina cu aburi de pe *Radetzky* a fost înlocuită cu un motor diesel; în prezent se strâng fonduri pentru o nouă reparaţie, dar se pare că de data aceasta nu printre copiii-voluntari. Prora vaporului este împodobită cu o sculptură – bustul poetului şi cetăţeanului Botev.

După moartea lui Botev, bulgarii au mai avut de aşteptat doar un an şi jumătate până la eliberare. Încheierea tratatului de pace la sfârşitul războiului ruso-turc din 1877-1878 a dat viaţă noţiunii idealiste „Bulgaria de la San Stefano”[6] (care îi reunea pe toţi cei care la Sofia erau consideraţi bulgari), o ţară a cărei întemeiere părea atât de aproape, dar pe care contextul internaţional nu a permis-o. Cu toate acestea, bulgarii au întâmpinat cu entuziasm zorii noului stat bulgar, chiar dacă era limitat; scrisoarea de mulţumire adresată ţarului rus Aleksandr al II-lea a fost semnată de 230.000 de oameni. În 1879, ostaşul voluntar şi pictorul Gheorghi Danceov a realizat litografia *Bulgaria liberă*, în care patria, după moda vremii, este întruchipată de o femeie frumoasă cu o sabie într-o mână şi cu steagul bulgar în cealaltă. Frumoasa cu păr bogat care calcă în picioare lanţurile sfărâmate este însoţită de un leu (simbolul heraldic al Bulgariei) şi de vulturul rusesc bicefal care ţine în gheare o panglică cu inscripţia „San Stefano”. Şase ani mai târziu, la includerea Rumeliei Orientale în Bulgaria aflată încă în dependenţă formală faţă de Imperiul Otoman, pictorii au reacţionat printr-un nou desen: două surori cu înfăţişare masculină (una cu o sabie în mână şi cu o cunună în culorile steagului bulgar, cealaltă cu un scut) scrutează viitorul. Leul ridicat pe labele dinapoi este şi el prezent în litografie, însă nici pomeneală de vultur, întrucât Rusia a fost atunci împotriva extinderii teritoriului bulgar, încercând să le dea aliaţilor lecţii „de pace şi de moderaţie”.

MAP OF TURKEY IN EUROPE.

ILLUSTRATING THE BERLIN CONGRESS TREATY, JULY 1878.

Harta Balcanilor după Tratatul de la Berlin din 1878, din culegerea de hărţi istorice a lui David Ramsey

Da, „frăţia ortodoxă” avea şi ea limitele ei: cu sârbii şi grecii, după ce şi-au refăcut statul, bulgarii rivalizau pentru influenţa în Macedonia şi Tracia, iar cu românii se certau din cauza teritoriilor din Dobrogea. Deşi sentimentele rusofile au rămas o constantă a orientărilor societăţii bulgare, recunoştinţa faţă de „moş Ivan” care i-a izbăvit de „jug” nu era absolută. După abdicarea de la tron a principelui Aleksandr Battenberg[7] în 1886, la Sofia puterea a fost preluată de consiliul de regenţă, ai cărui membri considerau exagerată orientarea necondiţionată spre Sankt-Petersburg. În politica bulgară au apărut partidele prorus şi antirus. În februarie 1887, în garnizoanele Silistra şi Ruse ofiţerii rusofili (dintre care cei mai mulţi absolviseră instituţii de învăţământ militar din Sankt-Petersburg sau Odessa) au organizat o revoltă, înăbuşită rapid de trupe trimise din capitală. Treisprezece organizatori au fost împuşcaţi, ceilalţi au fost întemniţaţi şi numai câţiva fugari au reuşit să ajungă în România cu bărcile pe Dunărea care în acea iarnă nu îngheţase. După o jumătate de secol, rebelilor le-a fost ridicat un monument la Ruse, care a fost aruncat în aer în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, apoi a fost restaurat. Acest monument se află şi acum la una dintre intrările în oraş. La mijlocul anilor 1980, rusofililor le-a fost dedicat şi un muzeu, însă exponatele au fost demontate când în ţară au avut loc schimbări democratice, iar relaţiile cu Moscova s-au răcit din nou. Cine sunt aceşti ofiţeri pentru Bulgaria de astăzi? „În orice caz, nu trădători”, consideră istoricul şi etnologul Nikolai Nenov din Ruse. „Dar nici nu mai sunt priviţi ca eroi plini de abnegaţie. Pur şi simplu trecerea timpului le-a estompat trăsăturile.”

Nikolai Pavlovici, *Bulgaria Unită*, litografie din 1886

Alegerea lui Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha[8] ca principe al Bulgariei fără aprobarea Sankt-Petersburgului, imediat după revolta ofiţerilor, a fost caracterizată de ministrul rus al Afacerilor Externe, Nikolai Girs, drept „o palmă peste obraz”, iar împăratul Aleksandr al III-lea a calificat-o drept „o poveste dezgustătoare”. Relaţiile diplomatice dintre eliberatori şi eliberaţi s-au întrerupt pentru o perioadă de 10 ani. Al Treilea Ţarat Bulgar dezvolta relaţii în special cu Berlinul şi cu Viena, iar Imperiul Rus se sprijinea în politica balcanică pe Serbia. La observaţia plină de reproş despre „mama Rusia şi copiii ei”, prim-ministrul Bulgariei, Stefan Stambolov, a răspuns: „Recunoştinţa datorată Rusiei nu poate fi plătită cu libertatea Bulgariei. O mamă nu naşte copilul pentru a-l sugruma”.

La începutul anilor 1910, la Sofia a căpătat popularitate ideea creării (pe calea războiului) a statului bulgar Orient, de la Dunăre la Ţarigrad, iar ţarul Ferdinand intenţiona să adopte titlul imperial, asemenea monarhilor marilor puteri. Istoricul Iovan Iovkov afirmă că pentru viitorul bazileu fuseseră deja cusute veşminte din purpură, îi pregătiseră şi coroana – în stil bizantin, încrustată cu pietre preţioase. În centrul Sofiei a fost amplasat un tablou uriaş: monarhul bulgar galopează spre porţile Ţarigradului (evident, de la stânga la dreapta). Însă lui Ferdinand nu i-a fost dat să reînvie mitul călăreţului trac, pentru că, în urma războaielor din 1912-1913, Bulgaria a suferit „prima catastrofă naţională", după ce a luat decizia (citez comunicatul guvernului Rusiei) „de a stărui prin folosirea forţei să schimbe orânduirea Peninsulei Balcanice, în pofida unor sfaturi înţelepte primite anterior".

În toamna anului 1916, lângă râul Siret, Armata a III-a bulgară a generalului Stefan Toşev (ironia istoriei a făcut ca structura acesteia să includă şi două divizii turceşti) împreună cu aliaţii germani a luptat împotriva frăţiorilor ruşi, care pe acest sector al frontului acţionau în comun cu unităţi româneşti. Se consideră că una dintre cele mai strălucite victorii ale armamentului bulgar a fost atacul încununat de succes asupra puternicei fortăreţe dunărene Tutrakan (Turtucaia), recent reconstruită de inamic şi în care se afla o garnizoană românească de 40.000 de oameni. În bătălia din 1916 au murit 10.000 de oameni, mulţi fiind îngropaţi în cimitirul militar situat la câţiva kilometri de oraş. Acest memorial combină resemnarea postumă a duşmanilor şi orgoliul învingătorilor: obeliscul cu o inscripţie general umană în patru limbi (bulgară, română, germană, turcă) este vecin cu reprezentarea în piatră, mare cât o roată de basculantă, a unei medalii militare. Din Tutrakan am achiziţionat o cărţulie interesantă cu titlul *Cele mai importante bătălii din istoria Bulgariei* din toate cele 13 secole ale acesteia. Autorii studiului enumeră 32 de asemenea bătălii, incluzând în această cifră norocoasă (Tutrakan are rezervat un loc aparte) şi campaniile de cucerire ale hanului Asparuh, şi episoadele campaniei din 1945 în Ungaria împotriva naziştilor, şi luptele aeriene împotriva avioanelor britanice şi americane pe cerul Bulgariei (pe atunci se practicau chiar şi loviturile de berbec).

Da, Bulgaria a participat şi la al Doilea Război Mondial, fiind timp de patru ani aliata Germaniei, deşi ţarul Boris al III-lea a dat dovadă de abilitate în tratativele cu Berlinul şi a reuşit să evite trimiterea soldaţilor săi pe Frontul de Est. Acest ţar, dacă este să-l caracterizăm fără a face apel la clişeele ideologice, este o figură tragică. Cu puţin timp înainte de moartea sa prematură (a murit în august 1943, în urma unui infarct, înainte de a împlini 50 de ani), monarhul a rostit aceste cuvinte pline de amărăciune: „Armata mea este progermană, soţia mea este italiancă, poporul meu este prorus. Înseamnă că numai eu sunt de partea Bulgariei?”.

Prin eforturile istoricilor partidului şi ale publicisticii, Bulgaria a romanţat povestea „celei de-a doua eliberări ruseşti” la fel de mult ca şi memoria primei eliberări. Sofia a trecut de partea ţărilor coaliţiei antihitleriste în septembrie 1944, când pe teritoriul ţării se mai aflau circa 30.000 de soldaţi germani, însă aici nu a avut loc nicio luptă: unităţile nemţeşti şi-au luat tălpăşiţa din timp, conştiente de lipsa de perspectivă a rezistenţei. Au fost luaţi prizonieri doar câteva sute de marinari germani din Varna. Uniunea Sovietică s-a aflat în război cu Bulgaria numai câteva zile. La început, populaţia i-a întâmpinat pe ruşi cu flori, însă entuziasmul s-a diminuat când s-a aflat că armata eliberatoare a rechiziţionat alimentele, vitele şi alte bunuri, fără a plăti nimic, spre deosebire de nemţi, care întotdeauna le plăteau corect ţăranilor. Armata ţarului Bulgariei, numărând o jumătate de milion de oameni, s-a transformat imediat în armată populară, ai cărei luptători s-au apucat să elibereze Iugoslavia vecină, pe care nu demult o ocupaseră parţial în calitate de aliaţi ai naziştilor. După război, Bulgaria i-a plătit despăgubiri Uniunii Sovietice. Aşa că scena finală pompoasă a filmului stalinist *Eroii de la Şipka*, în care soldaţii sovietici şi oamenii muncii bulgari depun flori şi fac jurăminte împreună la baza monumentului din defileul muntos unde s-a decis soarta războiului din 1877-1878, este falsă de la un capăt la celălalt.

Recunoştinţa unanimă faţă de ostaşii sovietici pentru victoria asupra nazismului în zona dunăreană a Bulgariei este simbolizată de monumentul din oraşul Ruse. Pe o hartă în limba engleză, pusă la dispoziţie de o agenţie locală de turism,

traducerea numelui monumentului ar constitui o enigmă pentru orice britanic sau american: *The Alyosha Memorial*. Acesta arată că anecdota istorică a epocii frăţiei socialiste încă este actuală: soldatul care cică a servit drept model pentru monumentul din Plovdiv al ostaşului eliberator se numea Alioşa. Aleksei Skurlatov, considerat prototipul oaspetelui de piatră sovietic, a lucrat în toamna anului 1944 la repararea liniilor telefonice din Plovdiv, dar ar fi o naivitate să presupunem în mod serios că după câţiva ani locuitorii oraşului i-au transmis sculptorului Vasil Radoslavov fotografia sergentului sovietic ca să se inspire după ea pentru realizarea monumentului din beton armat. Monumentul tipic al ostaşului a fost numit impersonal *Bogatîrul roşu*. Eliberatorul din Plovdiv a fost botezat Alioşa la începutul anilor 1960, după apariţia cântecului sovietic cu acelaşi nume despre *Bulgaria soldatului rus*. La monumentul din Ruse, tunica şi cizmele soldatului nu sunt din piatră, ci din bronz. De pe piedestal se desprind literele de aur ale citatului din cuvântarea lui Gheorghi Dimitrov despre eroismul sovietic. O literă din numele de familie al liderului comunist bulgar abia se mai ţinea şi, dacă voiam, puteam să iau cu mine acel и ca suvenir. M-am abţinut totuşi.

O atitudine de adevărat devotament faţă de „fratele slav” a domnit la Sofia între anii 1950 şi 1970. Todor Jivkov a propus în două rânduri conducerii de la Kremlin să includă Bulgaria în structura URSS, fiind gata să renunţe chiar şi la suveranitatea de stat. În 1973, Jivkov a afirmat următoarele: „Bulgaria şi Uniunea Sovietică reprezintă un singur corp, o singură suflare, un singur sistem circulator”. Un membru exaltat al CC al Partidului Comunist bulgar a declarat că ar vota pentru „propunerea de a se contopi cu marea familie a popoarelor sovietice nu cu două, ci cu cinci mâini, dacă ar putea”. Nu a putut, pentru că liderul sovietic Nikita Hruşciov se temea că în urma unirii va scădea nivelul de trai al sovieticilor, iar succesorul său, Leonid Brejnev, voia să evite complicaţiile internaţionale. Timp de trei decenii (din 1960 până în 1990), Rusia a fost pomenită chiar şi în imnul Bulgariei: „Cu noi este Moscova, pe timp de pace şi de război”.

Unul dintre noii mei prieteni dunăreni este un fost şofer de cursă lungă, Lucezar Marinov. El m-a ajutat să ajung din Bulgaria la Bucureşti, de unde plănuiam să mă îndrept spre

Galaţi. Pe drum am flecărit despre una, despre alta, despre pescuitul în timpul iernii şi despre asfinţitul pe fluviu, până când am pomenit în treacăt că în vara anului 1999 am văzut la Sofia un mausoleu pustiu, din care fusese scos corpul mumificat al lui Dimitrov. „Dacă ai şti ce rău îmi pare de mausoleul ăsta!”, s-a întristat Lucezar. Mi-a povestit apoi că a făcut armata în cadrul companiei principale a gărzii de onoare: „Stăteam de pază 24 de ore cu 48 de ore de pauză, stăteam în poziţie de drepţi câte o oră întreagă vara şi câte o jumătate de oră iarna. Era obiectivul naţional numărul unu, eram obligat să trag în oricine ar fi avut ideea să dea năvală în mausoleu”. După terminarea stagiului militar, Lucezar s-a întors la Ruse, iar obiectivul numărul unu al statului nu a fost demolat pur şi simplu, ca un şopron vechi, ci a fost aruncat în aer; acţiunea a reuşit abia la a cincea încercare. Se pare că lumea este compusă din atitudini diferite faţă de simboluri: ceea ce pentru unii pare paza absurdă a unui mort pentru alţii este slujirea demnităţii statului. Acum, pe locul mausoleului din Sofia nu mai e decât o platformă asfaltată.

Dacă aruncaţi o privire pe hartă, Bulgaria pare mai degrabă o ţară semidunăreană decât dunăreană. Fluviul închide lumea bulgară la nord: ţara, deşi dispune de 464 de kilometri de Dunăre, nu posedă nicio palmă de pământ pe malul ei nordic. Prin urmare, mai mult decât pentru oricare alt stat, Dunărea este pentru Bulgaria o frontieră filosofică eficientă. Bulgarii fugeau peste Dunăre. Dunărea era sprijinul lor. Dunărea îi izola de ceilalţi. Bulgarii călătoreau pe Dunăre, singurul lor fluviu navigabil. Pe un povârniş înalt de pe malul Dunării, bulgarii se apărau de duşmani când aceştia se arătau pe malul nordic mlăştinos; se adăposteau la malul Dunării când îi presau duşmanii care atacau dinspre sud. Bulgaria este una dintre cele trei ţări (alături de Ungaria şi Croaţia) ale căror imnuri de stat pomenesc în textele lor numele marelui fluviu: „Mândrii munţi Balcani,/ Lângă ei, Dunărea albastră”. Bulgarii se mândresc cu una dintre cele mai vechi organizări statale din istoria slavilor, totuşi realizările lor politice medievale au fost reduse la zero de cei 500 de ani de stăpânire otomană.

Pe timp de război, aici acţionau, mai frecvent decât armatele regulate, bandele de tâlhari fără frică de Dumnezeu şi

preocupaţi doar de câştiguri, iar pe vreme de pace, modul de viaţă era determinat de tradiţii conservatoare, mai statornice decât orice prefaceri sociale. Spiritul practic era mai presus de frumuseţea arhitecturii, localităţile se construiau haotic şi exclusiv „cu folos”, întrucât îndeplineau funcţii specifice vieţii pe fluviu. Posturile „simple” de graniţă şi cetăţile (încă din Antichitate acestea erau uneori „duble”, cu fortificaţii paralele pe ambele maluri ale fluviului), bazele de tranzit pentru materii prime şi mărfuri nu-şi păstrau bogăţiile, ci expediau toate câştigurile şi economiile spre capitală, fără a-i lăsa Dunării aproape nimic pentru dezvoltare. În regiunea dunăreană bulgaro-română, relativ slab populată şi în prezent, apare tentaţia comparaţiilor cu sectorul superior germano-austriac al fluviului, însă acolo cultura oraşelor mari şi mici este înregistrată incredibil de minuţios, în cele mai mici detalii.

Felix Philipp Kanitz, „un Columb al Balcanilor”

S-a născut în 1829 la Pesta, în familia unui bogat fabricant evreu, a făcut studii muzicale şi de artă plastică la Viena. Încă din tinereţe a călătorit mult, iar în Europa otomană a ajuns pentru prima dată în 1858, în calitate de pictor al ziarului *Illustrierte Zeitung* din Leipzig. Grafician excepţional, în timpul călătoriilor prin Balcani F.Ph. Kanitz făcea desene după natură în special în tuş şi acuarelă (inclusiv peisaje dunărene), efectuând în acelaşi timp, în măsura posibilităţilor, cercetări geografice şi arheologice. Cel mai mult dintre toate lucrările lui Kanitz îmi place seria grafică „Culegători de petale de trandafiri în Bulgaria”. Moştenirea artistică lăsată de acest pictor şi scriitor conţine mii de desene, precum şi câteva cărţi minunat ilustrate, al căror autor povesteşte cu multă compasiune despre traiul şi obiceiurile popoarelor balcanice într-un limbaj simplu de etnograf amator. Cea mai cunoscută carte a lui Kanitz, culegerea de observaţii de călătorie *Bulgaria dunăreană şi Peninsula Balcanică*, a apărut în 1876 în traducere rusească. În prefaţa redacţiei se afirmă: „Dintre cele mai noi monografii despre Peninsula Balcanică, scrierile lui Kanitz sunt cele mai bune, atât datorită faptului că sunt complete şi detaliate, cât şi graţie atitudinii imparţiale a autorului faţă de nefericitele raiale ale padişahului turc”. Nu se ştie de ce recenzenţilor nu le-au plăcut desenele lui Kanitz (nu au fost acceptate spre a fi tipărite), iar autorul a fost criticat şi pentru presupusele sale vederi antiruseşti. Printre altele, această carte de călătorie este impecabil de obiectivă, fără urmă de servilism faţă de funcţionarii otomani şi consulii austro-ungari care l-au întâmpinat pe autor în cele 17 călătorii prin Balcani. Kanitz atrage atenţia asupra indolenţei şi corupţiei aparatului administrativ turc, care, în treacăt fie zis, nu i se pare atât de feroce, scrie cu simpatie despre „bulgarii slavi”, remarcând nemulţumirea sumbră din vorbele lor, care poate duce la izbucnirea unei revolte. La Istanbul, în locul unei atitudini serioase faţă de avertismentele unui străin bine intenţionat, cartea lui Kanitz a fost primită cu iritare, câteva exemplare chiar au fost arse în locuri publice. În 1874, la iniţiativa lui Kanitz, s-a înfiinţat la Viena Muzeul

Oriental, în cadrul căruia tineri sârbi şi bulgari urmau studii pedagogice. Activitatea culturalizatoare a lui Kanitz, foarte apreciată în Austro-Ungaria (a devenit cavaler al unor distincţii de stat şi a primit titlul de consilier al curţii), i-a adus afecţiunea popoarelor bulgar şi sârb. În 1902 (cu doi ani înainte de moartea sa), omul de ştiinţă a fost inclus în lista cetăţenilor de onoare ai oraşului Loveci, iar în 1934, satului Funden de lângă Vidin i-a fost schimbat numele în Kanitz. În sat trăiesc în prezent doar 15 oameni.

Bulgaria nu este aşa. Nu pentru că în fâşia nordică a acestei ţări originalitatea ar fi deficitară, însă aproape o duzină de oraşe bulgăreşti din zona fluvială, mai mult sau mai puţin importante, cu populaţii de la aproape 8.000 (Tutrakan) până la circa 150.000 de locuitori (Ruse) poartă oarecum pecetea lipsei de personalitate. Probabil că de vină a fost socialismul care a realizat aici o urbanizare rapidă şi târzie, totuşi rădăcinile aspectului exterior dezolant sunt ascunse mai adânc în istorie. Într-un fel sau altul, „revoluţia spirituală” (renaşterea, ca să nu spunem apariţia, conştiinţei naţionale), revoluţia industrială, dezvoltarea relaţiilor burgheze în Bulgaria au avut loc mai târziu decât la vecinii apropiaţi, ca să nu mai vorbim de liderii europeni îndepărtaţi.

În urmă cu un secol şi jumătate, Bulgaria dunăreană era considerată în Occident un ţinut necunoscut, sălbatic din toate punctele de vedere. În 1870, Joseph Hyrtl afirma: „Avem mai multe informaţii despre insulele Oceanului Antarctic decât despre popoarele Turciei europene”. Călătorii străini, fie ei din Orient, ca Evliya Çelebi, sau oaspeţi rari din Occident, aveau şi faţă de bulgari, şi faţă de oraşele otomane de pe malul Dunării (actualmente bulgăreşti) o atitudine complet lipsită de respect, nedisimulându-şi dispreţul faţă de sărăcia în care trăiau localnicii. Mulţi remarcau nemărginita răbdare a bulgarilor şi supunerea lor nelimitată faţă de autorităţile otomane: „Dacă ar avea mai puţină nepăsare în ei şi măcar o singură scânteie din curajul prin care se remarcă vecinii lor sârbi, ar fi rezolvat de mult aşa-numita problemă orientală”. Teritoriul Bulgariei le părea străinilor anost şi neinteresant. Iată ce scria despre acest ţinut Jules Verne, de exemplu, în romanul *Minunata Dunăre galbenă* (ţinut pe care, vă reamintesc, scriitorul nu l-a văzut cu ochii săi niciodată): „Rusçuk… prost construit, prost întreţinut, căruţele la care sunt înhămaţi boi se strecoară cu greu pe străzile înguste. Cele mai multe case sunt construite din lut. Aici

sunt multe cafenele, depozite de mărfuri, pieţe unde se vând ţesături, blănuri, fructe, pipe, tutun şi tot felul de leacuri. Deasupra oraşului se înalţă o cetate, ici şi colo se zăresc minarete ascuţite. Singura clădire de aici demnă de atenţia turiştilor este palatul guvernatorului". Iată şi opinia despre Silistra: „Străduţele aici sunt înguste şi întortocheate, casele scunde, niciun fel de monumente de arhitectură". Ultima perioadă a stăpânirii otomane a fost pentru provincia nordică a imperiului dezolantă din punctul de vedere al civilizaţiei. „Turcii din Florentin[9], care se ocupau puţin cu pescuitul sau comerţul, dar în cea mai mare parte a timpului cu statul degeaba sau cu umblatul brambura, se plâng de diminuarea bunăstării lor. Şi, într-adevăr, vechile moschei, care au nevoie de reparaţii urgente, altfel riscă să se prăbuşească, hanul, destul de prost, aflat şi el în ruină, cafeneaua şi mai proastă decât hanul reprezintă dovezi evidente ale scăderii maxime a bunăstării acestui sat turcesc, cel mai nordic de pe Dunăre", ne împărtăşeşte din impresiile sale Philipp Kanitz.

Felix Philipp Kanitz, *Culegătoare de trandafiri în Bulgaria*, 1879

Acest etnograf austriac şi, împreună cu el, istoricul ceh Konstantin Jireček, timp de trei ani ministru al Educaţiei în principatul balcanic devenit independent, au fost primii occidentali care au încercat să spulbere prejudecăţile referitoare

la bulgari. Jireček a scris lucrarea fundamentală *Istoria bulgarilor* (1876), apărută într-o perioadă când în Bulgaria nu avea cum să existe vreo şcoală ştiinţifică. În anii consolidării independenţei de stat, funcţiile-cheie din guvernul tânărului principat, care nu dispunea de cadre de conducere, erau ocupate de trimişi ai marilor puteri, în special ai Rusiei. Conflictul armat din 1885-1886 dintre Bulgaria şi Serbia, încheiat cu victoria Bulgariei, a intrat în istorie cu numele de „războiul căpitanilor împotriva generalilor”, pentru că în acea perioadă Sofia nu avea încă ofiţeri superiori proprii, iar ofiţerii ruşi, cu doar câteva excepţii, au fost rechemaţi din cauza conflictului cu Sankt-Petersburgul. Primul bulgar care a ocupat postul de ministru al Apărării, Konstantin Nikiforov, a primit gradul de maior pentru victoria în acest război. În 1888, când principele Ferdinand a întreprins o călătorie oficială prin Bulgaria pentru a-şi „cunoaşte” noua patrie, în unele oraşe cuvântările de bun-venit erau citite de profesori, şi nu de guvernatorii oraşelor, pentru că aceştia nu ştiau carte.

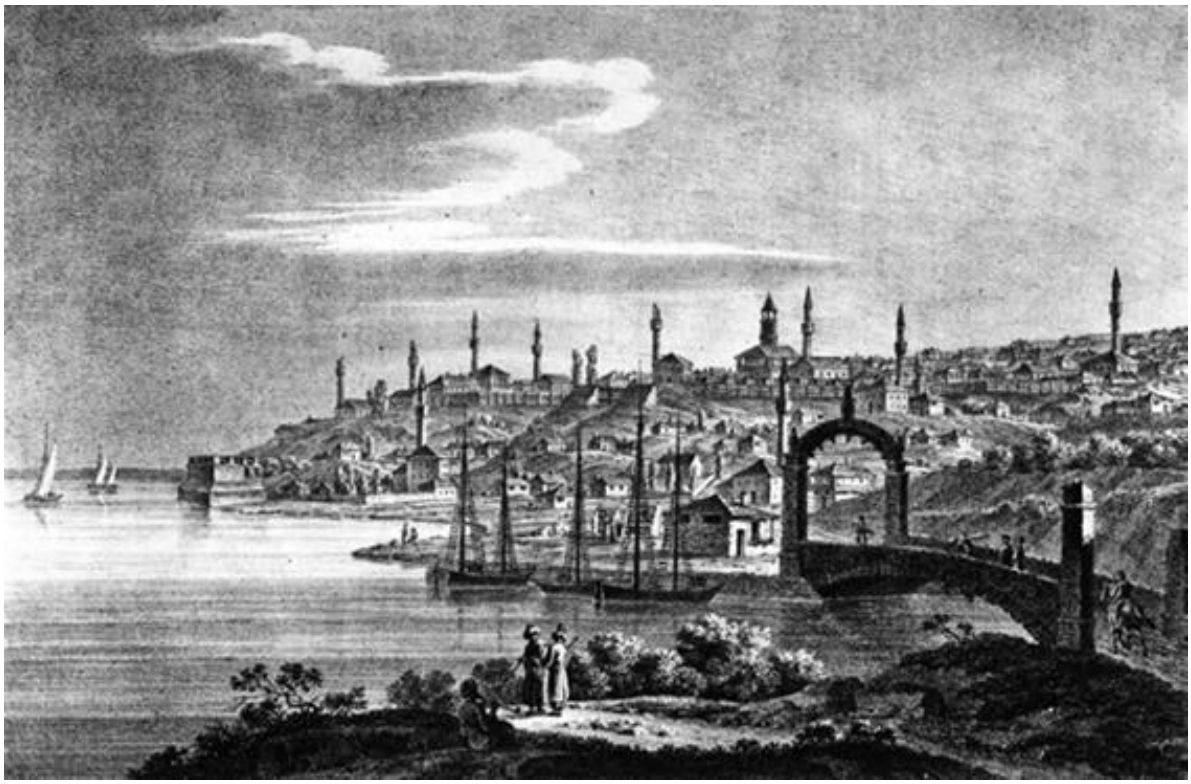

Rusçuk în 1824, litografie

În Antichitate, pe locul unde astăzi se întinde cel mai important oraş dunărean al Bulgariei, Ruse, lângă vărsarea în Dunăre a pârâului Rusenski Lom se aflau o cetate romană şi portul cu numele complicat Sexaginta Prista, care în traducere înseamnă „debarcader pentru 60 de corăbii”. Până în zilele noastre, din această cetate s-a păstrat efectiv doar baza fundaţiei, dar, întrucât Dunărea este eternă, 60 de steaguri sau câte or fi acolo flutură ca şi înainte în vântul care adie pe fluviu: este şantierul naval Ruse, pe al cărui calaj a fost construită în anii 1880 prima navă bulgărească cu corp din oţel, iar în prezent se construiesc uneori tancuri petroliere şi cargouri multifuncţionale. În general, Ruse este important pentru istoria militară naţională: iniţial aici era baza întregii flote bulgare. În timpul stăpânirii sultanilor, Rusçuk era cunoscut ca raion fortificat cu o garnizoană de 20.000 de oameni; împreună cu Silistra, Varna şi Şumen, alcătuia „dreptunghiul nordic”, un careu al cetăţilor considerate inexpugnabile. E drept că duşmanii au cucerit din când în când zidurile acestora, iar după războiul din 1877-1878, fatal pentru Europa otomană, le-au dărâmat complet. Din îndelungata perioadă a dominaţiei străine, la Ruse s-a păstrat Poarta Apeductului Cetăţii (prin această poartă intra în cetate un apeduct din lut), Piatra Regelui – o coloană din marmură cu o inscripţie în arabă, ridicată în 1837, cu prilejul vizitei la Rusçuk a sultanului Mahmud al II-lea –, geamia destul de nearătoasă a lui Said-paşa cu o relicvă – un fir de păr din barba profetului Mahomed –, precum şi câteva biserici creştine. Cea mai importantă dintre acestea, biserica Sfânta Treime, este adâncită cu vreo patru metri în pământ (ca să nu fie mai înaltă decât moscheile); aspectul modest al acesteia este compensat de vechimea ei (construcţia datează din 1632) şi de minunatele fresce, e drept, de dată recentă. În dreapta bisericii se află clădirea cu ziduri roşii a Operei, pe locul căreia înainte fusese cinematograful Slavianska kultura („Cultura slavă”), astfel că uneori aici muzica este ecoul celeilalte muzici.

Emanciparea iniţială a Rusçukului este legată de numele administratorului otoman Ahmed Şefik Midhat-paşa, care în anii 1860 guverna de aici vilaietul dunărean. Paşa, care ulterior a fost de două ori mare vizir, un maestru şi o victimă a intrigilor de la curte (după zece ani de funcţii de stat, a căzut în dizgraţia

sultanului şi şi-a sfârşit zilele în temniţă), a efectuat la Rusçuk transformări radicale, după modelul otoman. Pentru prima dată străzile au primit nume; în oraş, pe lângă micile afaceri negustoreşti au apărut întreprinderi industriale, iar puterile străine au deschis aici reprezentanţe diplomatice. Referitor la una dintre acestea, se povesteşte că paşa a avut chiar o relaţie romantică: conacul care găzduieşte actualmente Muzeul vieţii şi culturii urbane a fost construit nu atât pentru diplomatul prusac Moritz Kalisch, cât mai ales pentru soţia acestuia, Calliopi. Administratorul otoman nu se ferea nici de colaborarea dunăreană internaţională: a arendat de la o companie austriacă de navigaţie vase şi barje şi plănuia chiar să-şi creeze propria agenţie fluvială. În orice caz, Midhat-paşa nu era un satrap în sensul clasic al cuvântului.

Midhat-paşa, coperta revistei *Vanity Fair*, 1877

Oamenii Dunării

Elias Canetti, laureat al Premiului Nobel

Elias Canetti (1905-1994), dacă este să ne luăm după paşapoartele sale, a fost un scriitor bulgar, austriac şi britanic. Totuşi, e limpede că, fiind laureat al Premiului Nobel, el aparţine întregii omeniri. Canetti provine dintr-o familie de evrei sefarzi prosperă în perioada otomană, care s-a mutat din Edirne în zona cea mai nordică a imperiului, punând pe picioare la Rusçuk o mică afacere comercială profitabilă. Strămoşii Mathildei, mama lui Canetti, născută Arditti, se numărau printre întemeietorii comunităţii evreieşti a oraşului, formată la sfârşitul secolului al XVIII-lea; un secol mai târziu, evreii constituiau aproape o cincime din populaţia oraşului. Schimbarea domiciliilor a devenit soarta lui Elias Canetti. Pe malurile Dunării şi-a petrecut trei segmente ale vieţii: de la 0 la 6 ani (Ruse), de la 7 la 11 ani (Viena) şi de la 19 la 33 de ani (din nou Viena), iar în intervalele dintre aceste perioade a locuit la Manchester, Lausanne, Frankfurt, Zürich, Berlin; după anexarea Austriei s-a ascuns pentru 35 de ani la Londra; ultimele două decenii din viaţă le-a petrecut la Zürich. Se ştie că Elias Canetti spera să atingă vârsta lui Sofocle, dorinţă care aproape că i s-a împlinit: îi mai trebuia un an ca să ajungă la 90. Canetti era chimist de formaţie, însă Premiul Nobel l-a primit pentru merite literare. De fapt, acest scriitor a studiat cu cea mai mare atenţie procesele chimice, pentru că tocmai pe acestea se bazează psihologia mulţimii. Temei pe care a cercetat-o timp de trei decenii i-a dedicat „cartea vieţii" lui, *Masele şi puterea* (1960). Autorul defineşte diferite tipuri de conştiinţă socială („deschisă", „închisă", „inel", „cristal masiv"), analizează natura puterii şi evidenţiază legăturile acesteia cu fenomene ale naturii umane (alimentaţia, senzaţiile tactile, teama de moarte, imaginaţia). „Perioada cea mai frumoasă a vieţii mele am irosit-o ca să-l demasc pe om, studiindu-i adevărata faţă din perspectiva tuturor civilizaţiilor istorice", a rezumat Canetti conţinutul lucrării. El a primit cel mai prestigios premiu literar internaţional „pentru contribuţia uriaşă la literatura care pune în lumină importanţa conştiinţei umane", în 1981, imediat după apariţia cărţilor de memorii *Limba salvată. Povestea unei tinereţi* şi *Facla în ureche. Povestea unei vieţi*. Ambele volume, ca şi toate celelalte opere ale scriitorului bulgaro-britanic, sunt scrise în limba germană, pe care în copilărie Canetti nu o cunoştea, vorbind de la cea mai fragedă vârstă în ladino. Canetti scria extrem de uşor, dar a creat relativ puţin în raport cu uriaşul său stagiu literar: duzina de volume scrise de el include, pe lângă studiile psihologice, şi minunatele memorii în trei volume, cărţi de călătorie, romanul anilor 1930 *Orbirea*, eseuri, însemnări zilnice şi câteva piese de teatru. Relaţia cu locurile natale, pe care Canetti le-a vizitat ultima dată când avea 10 ani, a formulat-o astfel: „Tot ce mi s-a întâmplat după aceea experimentasem deja la Rusçuk". La începutul secolului XX, Ruse, „care a păstrat într-o anumită măsură gloria trecută a vechiului port dunărean", un oraş pe străzile căruia se vorbeau multe limbi, era important pentru Canetti ca sursă principală a trăirilor copilăriei, care i-au schiţat, era convins scriitorul, concepţia despre lume la vârsta maturităţii. Maturitatea, în opinia lui, este copia tinereţii, acea perioadă binecuvântată când tot ce există în jur este natură vie. „Ştiam Dunărea de mic şi, întrucât apa cu care m-am opărit era din Dunăre, eram supărat pe ea." „Casa Canetti", care cu 100 de ani în urmă găzduia şi un magazin al

familiei, se află pe strada Slavianska, 12, alături de restaurantul părăginit „Sevastopol”. Clădirea în care s-a născut scriitorul nu este nici ea într-o stare mai bună.

Creştini bulgari din Vilaietul Dunărean, fotografie din 1873

Din discuţiile la o cafea cu intelectualii din Ruse, am tras concluzia că toate tabuurile legate de episoadele dureroase ale istoriei bulgarilor vor putea fi curând demolate. Sunt supuse eroziunii şi caracterizările categorice ale perioadei dominaţiei otomane. Nu, nu este pusă la îndoială importanţa luptei revoluţionare în formarea identităţii politice a naţiunii bulgare, totuşi nu este exclus ca în tabloul alb-negru zugrăvit în manualele şcolare să mai apară şi alte culori. Deja la Ruse nu se mai vorbeşte despre Midhat-paşa ca despre un tiran sângeros, fiind considerat mai degrabă iniţiatorul modernizării europene. Sigur, o stradă cu numele dregătorului otoman nu va apărea

prea curând în oraş, dar, în general, mai devreme sau mai târziu, se vor face şi câţiva paşi pentru ca minoritatea turcă din Bulgaria să scape în sfârşit de complexul vinovăţiei istorice colective. În această privinţă, Ruse este chiar înaintea Sofiei, s-a lăudat unul dintre interlocutorii mei. Apoi, după câteva clipe, a adăugat: „E drept că nu avem în oraş o comunitate turcă numeroasă, deoarece musulmanii dunăreni locuiesc în special la ţară”.

În primii ani după eliberarea de sub stăpânirea otomană, Ruse, în care bulgarii constituiau la un moment dat doar o majoritate relativă a populaţiei, s-a dezvoltat în ritm susţinut, chiar dacă direcţia de dezvoltare era dictată mai ales de asupritorul paşă. Ruse a fost primul oraş din Bulgaria în care, cu participarea inginerilor militari ruşi, a fost schiţat un plan urbanistic şi tot aici praful şi noroiul de pe străzi au fost acoperite de primele trotuare bulgăreşti, aventurierul şi patriotul Ivan Vedar a înfiinţat aici prima lojă masonică din Bulgaria, L’étoile des Balkans. Progresul îşi făcea simţită prezenţa, însă fără grabă: prima fabrică de bere (prin eforturile cehilor) şi prima fabrică de săpun (prin eforturi proprii) au fost deschise în 1883, iar iluminatul electric stradal a apărut abia în 1917, cu o treime de secol în urma Londrei şi Parisului.

Ei, şi ce dacă? Ruse nu era nici atunci şi nu este nici acum Londra şi în niciun caz Parisul. În Bulgaria acest oraş este numit „mica Vienă”, datorită celor câteva zeci de clădiri construite la hotarul dintre secolele XIX-XX în stil neobaroc şi neorococo. Comparaţia este o mare exagerare, deşi, dacă Ruse are un farmec al său, el se datorează în primul rând acestei arhitecturi burgheze elegante, uşor învechită, acum obişnuită, dar la început străină pentru bulgari. Şi acum, după un secol, tocmai acest farmec le creează locuitorilor oraşului senzaţia unei uşoare superiorităţi faţă de locuitorii capitalei: aici sunt tradiţiile cosmopolitismului comercial, de aici a pornit în Bulgaria modernismul urban şi literar, aici se vorbeşte un grai propriu, care se deosebeşte de cel din Sofia prin palatalizare, aici adie briza Dunării. Deşi nu este mare, Ruse este divers: în afară de „centrul vienez”, aici există şi un cartier armean cu o biserică veche şi o zonă locuită de ţigani, mult mai puţin atrăgătoare (de fapt, Bulgaria este obişnuită cu aşa ceva). Foarte inspirată mi se

pare alegerea principalului slogan turistic al oraşului Ruse: „Oraşul spiritului liber”.

În perioada interbelică, după ce Bulgaria a pierdut temporar sudul Dobrogei, Ruse a încetat să mai fie primul şi al doilea centru al ţării în privinţa numărului de locuitori, iar acum este abia al cincilea. Socialismul a schimbat înfăţişarea principalului port dunărean al Bulgariei, făcându-l de nerecunoscut: între cele două zone industriale, estică şi vestică, se află microcartiere construite după proiecte tip, unde a fost necesar ca unele clădiri să fie complet reconstruite după cutremurul din 1977 din zona Vrancea, care a afectat şi Balcanii. În alte oraşe dunărene, Sviştov şi Zimnicea, au murit sute de oameni, la Bucureşti s-au prăbuşit 30 de blocuri. Zimnicea a mai suferit o catastrofă: la decizia Partidului Comunist Român, buldozerele au finalizat distrugerile naturale, pentru ca oraşul să poată fi reconstruit.

În Ruse, clădirile învechite construite în stiluri străine sunt frecvent reparate şi restaurate, în special pe bani din fondurile europene. Mecena instruiţi, de pildă, magnaţii petrolului, fraţii Atanas şi Plamen Bobokov, investesc în artă: colecţionează monede antice, au deschis un muzeu particular şi i-au dăruit principalei expoziţii publice a oraşului un coif beoţian de aramă, cumpărat la o licitaţie. Se spune că a aparţinut unui oştean din armata lui Alexandru Macedon. De fapt, acest obiect rar nu este expus la muzeul de istorie în sala dedicată Antichităţii. Din acea perioadă pseudovienează, când Ruse era considerat poarta bulgară spre Europa, s-au păstrat multe lucruri, nu numai arhitectura modernistă şi consulatul rus. În cea mai importantă piaţă a oraşului, Piaţa Libertăţii (fostă Cneazul Boris, fostă Hristo Botev, fostă V.I. Lenin), Statuia Libertăţii indică direcţia (nord) din care, printre şirurile de dafini piramidali veşnic verzi, bulgarilor le-a venit izbăvirea. Leii sunt prezenţi şi aici: lângă soclu, unul dintre ei sfâşie lanţurile robiei, iar celălalt protejează scutul libertăţii. Am văzut acest monument pentru prima dată într-o seară ploioasă de decembrie. Prin pâcla rece şi umedă, coloana era luminată puternic de un proiector, lumina era prost focalizată şi mă lovea drept în frunte, ca o puşcă otomană.

Piaţa Libertăţii (din care pleacă nu mai puţin de 12 străzi, ceea ce este o raritate nu numai pentru Bulgaria) este amplasată pe locul unui vechi cimitir, şi nu numai ea: centrul spiritual al

oraşului Ruse, o arcă adăpostind oasele sfinte, este şi el aşezat peste mormintele altora. Panteonul eroilor renaşterii naţionale, un cub cu o cupolă aurită, a fost construit în stil secesionist vienez cu ocazia aniversării centenarului noului stat bulgar, întruchipat la acea vreme de Partidul Comunist în frunte cu tovarăşul Jivkov. Pe pereţii criptei sunt gravate numele a 453 de patrioţi, la dreapta şi la stânga odihnesc sub lespezi de granit personalităţi ale căror nume ar trebui să le memoreze orice bulgar. Este vorba mai ales de scriitorul clasic Liuben Karavelov, istoriograful Zahari Stoianov, haiducul Ştefan Karadja, spânzurat de asupritori, organizatorul mişcării revoluţionare, Panaiot Volov, înecat de otomani, tânărul de 22 de ani Anghel Kancev, care s-a sinucis pentru a nu fi luat prizonier de duşmani, precum şi conducătorii revoltei rusofililor, împuşcaţi de compatrioţi. Mormintele principale aparţin familiei eroinei poporului, baba Tonka Obretenova, care i-a ascuns pe revoluţionari în casa ei şi i-a trimis unul câte unul pe propriii ei fii în detaşamentele de haiduci, la victorie şi la moarte. Tot ea l-a înmormântat în taină pe Karadja, după ce i-a tăiat capul, păstrând craniul ca pe un sfânt potir pentru împărtăşania tinerilor ilegalişti. Craniul revoluţionarului (şi complicata sabie-revolver a lui Karadja) se păstrează de asemenea în muzeu, amintind de cultul păgân al devotamentului faţă de lupta sfântă. Un ritual htonic străvechi în toată puterea cuvântului. Statuia babei Tonka şi statuia lui Karadja (ambele cu capetele la locul lor) sunt amplasate la mică distanţă una de cealaltă, încadrând bulevardul Ţarul Ferdinand.

Ruse, ilustrată din 1940

Pentru a construi panteonul şi pentru a extinde Parcul Renaşterii (fostul cimitir), în 1975 constructorii au aruncat în aer Biserica Tuturor Sfinţilor, după care, venindu-le mintea la cap, au construit din nou o biserică elegantă într-un colţ izolat, printre copacii recent plantaţi. La ceremonia deschiderii mausoleului patriotic au sosit înalţi oaspeţi de la Sofia, însă tovarăşul Jivkov a fost decepţionat de interiorul monumentului, care, aşa cum se spune într-o anecdotă urbană, le amintea membrilor conducerii de partid de o baie turcească. Gluma era bine ţintită, deşi de o calitate îndoielnică. În consecinţă, colectivul de proiectanţi şi constructori a rămas fără distincţiile guvernamentale obişnuite în astfel de ocazii. Timp de un sfert de secol, panteonul a reunit ideea socialismului, a iubirii de patrie şi a misticismului eliberator; odată cu venirea timpurilor noi s-a stins flacăra veşnică, cupola aurită a fost creştinată cu o cruce, iar clădirea a intrat în reparaţii. Cu toate acestea, panteonul îşi întâmpină vizitatorii într-o stare jalnică: acoperişul curge, aurul s-a scorojit, pe piatra de mormânt a lui Karavelov tronează o găleată albastră din plastic, coroanele depuse cândva s-au uscat până au ajuns în starea pomului de Crăciun păstrat până la 1

Mai. „Rusul” a fost întâmpinat aici cu căldură: dintr-un sentiment de solidaritate slavă, vânzătorul de bilete, cu o mătură cu coadă lungă într-o mână, mi-a permis să intru în templu cu o singură leva, nu cu două. Panteonul, într-un fel sau altul, rămâne unul dintre simbolurile modernului Ruse, împreună cu releul de televiziune cel mai înalt din Bulgaria. Şi acesta a fost construit pe o fundaţie străină, pe ruinele fortificaţiilor otomane.

Centrul oraşului se înalţă deasupra Dunării, aşa încât nu este ameninţat de inundaţii. De-a lungul malului se întinde ceva ce vrea să semene cu un parc orăşenesc, dar este mai degrabă o platformă economică încadrată de o linie de cale ferată cu un singur sens şi de un dig pe care, în pofida vremii urâte de decembrie, meditează stoicii pescari amatori. Dunărea curge spre dreapta, ca o panglică de o formă nedefinită. Faleza nu este deloc principalul obiectiv din Ruse. Acest rol îl are podul stalinist spre România, la Giurgiu, cu o porţiune centrală mobilă, pentru a permite circulaţia navelor mari, construit cu participare sovietică decisivă în perioada când statele cu democraţie populară trebuiau să-şi manifeste cu orice preţ prietenia reciprocă. De ceva vreme, acest pod nu se mai numeşte Podul Prieteniei şi nu mai este singurul care leagă malul românesc de cel bulgăresc, întrucât între Vidin şi Calafat a fost construit de firme spaniole şi cu bani bulgaro-europeni podul hobanat din beton precomprimat Noua Europă.

Un alt proiect socialist, combinatul chimic Verachim, construit pe malul românesc, care emana spre vecinii din sud vapori toxici de clor şi sodă caustică, a otrăvit relaţiile de prietenie dintre Ruse şi Giurgiu. Şi acest combinat a fost construit cu ajutorul prietenilor sovietici. „De pe malul Dunării se deschide o vastă panoramă spre Giurgiu”, scria un publicist de partid sovietic, admirând, chipurile, fluviul de pe malul din Ruse. „În zona centrală a oraşului se disting contururile secţiilor şi instalaţiilor industriale. Construcţia uzinei a reprezentat concretizarea ideii unirii forţelor a două ţări pe baze reciproc avantajoase.” În aceste fraze totul este minciună, începând cu faptul că „o vastă panoramă” spre Giurgiu nu ai cum să vezi de pe malul sudic. Iar „concretizarea ideii” i-a adus rapid rezultate oraşului Ruse: numai în 1982 au fost înregistrate 28 de cazuri în

care conţinutul de gaze toxice din aer a depăşit de 20 (!) de ori concentraţia maximă admisă. Prieteni din Ruse mi-au împărtăşit din amintirile lor din copilărie, povestindu-mi despre duhoarea insuportabilă şi despre orele de curs la şcoală, în timpul cărora elevii stăteau în bănci cu batiste umede la nas. Cooperarea socialistă aproape că a sufocat oraşul, în sensul propriu al cuvântului. Până la mijlocul anilor 1980, ca să scape de otrăvire, au părăsit oraşul Ruse nu mai puţin de 10.000 de locuitori; apartamentele se vindeau în oraş pe un preţ de nimic.

Spre norocul oraşului Ruse, Elias Canetti încheiase deja lucrul la memoriile care i-au adus Premiul Nobel şi nu urmărea activitatea combinatului Verachim. În perioada comunistă, poluarea chimică era o temă interzisă pentru dezbaterile publice, ca şi cum vaporii de clor şi sodă caustică nici nu ar fi existat. Nenorocirea are totuşi un termen de comparaţie: combinatul chimic Donau Chem din oraşul Turnu Măgurele, situat pe Dunăre, la 130 de kilometri în amonte, emana aburi de hidrogen sulfurat şi amoniac spre localitatea Nicopole, de pe malul opus, cu atâta forţă, încât locuitorilor li s-a recomandat să aibă neapărat măşti de gaze în locuinţe. În cele din urmă, Verachim a fost închis, însă Donau Chem există şi în prezent; şi, după cum se menţionează cu prudenţă în ghiduri, „se pare că producţia sa nu corespunde normelor ecologice ale Uniunii Europene”, ai cărei membri sunt şi România, şi Bulgaria. Am impresia că din perioada cuceririi oraşului de către otomani, în 1395, Nicopole nu s-a mai confruntat cu o problemă existenţială atât de mare.

Oamenii Dunării

Şişmanovii, o familie model

Se presupune că genealogia acestei familii bogate din Vidin este legată de dinastia Şişmanizilor. În timpul dominaţiei otomane, Şişmanovii se numeau Şişmanoglu. A fost o familie tipică de ç*orbacı*, negustori creştini înstăriţi, recrutaţi de autorităţile otomane pentru a lucra în aparatul administrativ. Rădăcinile arborelui genealogic au fost înregistrate cu precizie începând cu secolul al XVIII-lea: Stoian, tatăl lui Manol; Manol, tatăl lui Ziko, Dimitr şi Iovan; Iovan, tatăl lui Emanuil, iar Emanuil a avut patru fii şi patru fiice. Unii dintre ei au primit cetăţenie austriacă, ce îi proteja de samavolnicia paşei, răspândindu-se prin diferite oraşe din centrul şi sud-estul Europei. Cei mai buni dintre Şişmanovi au fost patrioţi activi (în Bulgaria, asemenea familii sunt numite „renascentiste”): Aleksandr (1812-1892) a luptat în ilegalitate, iar la bătrâneţe a devenit guvernatorul oraşului Sviştov; Dimitr (1833-1875) a activat în domeniul cultural, era

interesat de literatură şi a scris chiar o piesă despre iubirea de libertate, „Virtutea şi răul”; e drept că a murit sărac. Fiul său, Ivan (1862-1928), graţie ajutorului lui Felix Kanitz, a studiat la Viena, a ajuns un mare filosof şi critic literar, unul dintre întemeietorii Şcolii Superioare din Sofia (universitatea de astăzi), iar în 1903 a primit funcţia de ministru al Educaţiei. A fost căsătorit cu fiica unei personalităţi publice ucrainene, Mihail Dragomanov, şi a reprezentat interesele Bulgariei la Kiev în timpul hatmanului Skoropadski. Ivan Şişmanov a redactat publicaţia periodică *Culegere de cântece populare, ştiinţă şi literatură* şi a studiat influenţa poeziei lui Taras Şevcenko asupra literaturii bulgare. Asen Şişmanov (1848-1894) a fost medic balneolog, organizatorul societăţii bulgare a Crucii Roşii, politician şi filantrop. Un alt Dimitr Şişmanov (1889-1945), fiul lui Ivan şi ultimul reprezentant direct al familiei, a fost scriitor, jurist şi diplomat, a făcut parte din guvernul burghez al Bulgariei în timpul războiului şi a fost executat de comunişti. O rudă a Şişmanovilor pe linie maternă a fost scriitorul clasic Aleko Konstantinov (1863-1897), originar din Sviştov, absolvent al Universităţii din Novorossiisk, autorul primei cărţi de călătorie din literatura bulgară, *Până la Chicago şi înapoi* (1894), şi al romanului satiric *Bai Ganiu* (1895), despre aventurile unui negustor de ulei de trandafiri, descurcăreţ şi necioplit. Acest roman-foileton, care conţine o doză consistentă de autoironie naţională, a fost criticat de Maxim Gorki pentru neseriozitate, în schimb, în Bulgaria cartea se bucură de popularitate şi în prezent, iar protagonistul acesteia, Ganiu Balkanski, s-a transformat în eroul anecdotelor inginerului Ganev. Konstantinov, care publica sub pseudonimul „Norocosul”, s-a ocupat activ de turism şi educaţie şi era pasionat de politică. Această pasiune i-a fost fatală: scriitorul a fost din întâmplare victima unui atentat politic. Străzi din mai multe oraşe din Bulgaria, inclusiv Vidin şi Sviştov, poartă numele unor membri ai familiei Şişmanov. Una dintre lucrările ştiinţifice despre această glorioasă familie este intitulată *Importanţa neamului Şişmanovilor în cultura Bulgariei*.

Primele demonstraţii din Bulgaria împotriva regimului socialist au fost organizate de apărătorii mediului înconjurător. Cauzele nemulţumirii maselor erau multiple. Partidul Comunist, care în Bulgaria a venit la putere înainte de sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, a înfiinţat pe insula Belene (a patra insulă dunăreană ca mărime, situată în apropiere de Nicopole şi Sviştov) un lagăr de muncă pentru 2.500 de oameni, în special condamnaţi pe criterii politice. Practic, lagărul a funcţionat până la prăbuşirea comunismului în Bulgaria. În partea de vest a insulei, cunoscută şi sub numele de Persin (se pare că acesta este numele corect din punct de vedere ştiinţific), există şi în prezent cea mai cunoscută închisoare din ţară, în care, în anii 1980, erau închişi, ca duşmani ai poporului, pomacii şi turcii care refuzaseră, chiar sub ameninţarea întemniţării în cazemată, să-şi schimbe numele cu nume bulgăreşti. Însă în estul insulei ciripesc păsărelele şi cuibăreşte o pereche de vulturi-de-mare, acolo fiind situată şi rezervaţia naturală Persinski Blata

(Mlaştinile Persinului). Cu câţiva ani în urmă, regizorul Ilia Troianov a invitat pe insulă şase foşti deţinuţi politici, pentru a vedea cum arată închisoarea lor după atâta vreme. Monologurile dureroase ale amintirilor au alcătuit filmul documentar *A merge înainte, dar a nu uita nimic. Balada eroilor bulgari* (în spatele bătrânilor cu înfăţişare demnă, cărunţi şi cu spinările încovoiate, Dunărea curge maiestuos spre nicăieri). Eroii lui Troianov nu seamănă deloc cu hanul Asparuh, Hristo Botev sau soldatul Alioşa imortalizaţi în bronz.

Cu toate acestea, în Bulgaria, mai populare decât amintirile despre lagăr sunt amintirile luminoase despre perioada comunistă. La doi paşi de lăcaşul sacru al patriotismului din Ruse se află restaurantul Balkanturist, amenajat în stil partinic, la modă în ţările foste comuniste. La mese nu se distrează veterani din epoca dictaturii, ci tineretul care nu şi-i aminteşte pe Jivkov, Dimitrov şi Lenin, ale căror busturi împodobesc sala de mese. În programul serii sunt şlagăre din anii 1970, meniul are coperţi care imită un număr din ziarul comunist *Rabotnicesko delo* şi conţine salate cu numele unor cunoscute actriţe şi cântăreţe din epoca socialistă, ca Lili Ivanova şi Katia Paskaleva. Deasupra barului stă o plăcuţă pe care scrie „Comunismul este inevitabil”.

Inexpresiv în general şi în întregime, orăşelul Belene este unul dintre centrele populate de bulgarii catolici şi locul naşterii martirului beatificat Evgheni Bosilkov. A fost hirotonisit episcop în 1947 de papa Pius al XII-lea, iar o jumătate de secol mai târziu a fost beatificat de papa Ioan Paul al II-lea. Eroismul creştin al episcopului eparhiei Nicopole a constat în rezistenţa paşnică împotriva răului întruchipat de comunism. În 1952, Bosilkov, împreună cu alte câteva zeci de preoţi, după ce au fost torturaţi şi batjocoriţi, au fost împuşcaţi pe baza acuzaţiei absurde de a fi organizat un complot antiguvernamental; corpul martirului nu a fost găsit nici până acum.

Din punct de vedere „fluvial”, Belene este interesant prin faptul că este singura localitate dunăreană bulgară relativ mare care în principiu nu se dezvoltă ca port şi dană. Aici ambarcaţiunile se odihnesc direct pe prundişul malului. Belene este situat pe un braţ lat al Dunării, de aproape 300 de metri, cu un curs rapid şi vârtejuri capricioase. Nicio dragă nu este

capabilă să cureţe albia şi să-i adâncească fundul, astfel încât fluviul să nu mai depună prea curând cantităţi mari de nisip şi argilă. Este un ţinut pitoresc, cu răsărituri şi apusuri superbe; pe lângă insula mare mai sunt 23 mai mici, aşa că geografii utilizează pe bună dreptate expresia „arhipelagul Belene”. Trei insule sunt artificiale: s-au format în jurul unor nave germane scufundate în 1944 de bombele aviaţiei britanice.

Nu departe de Belene se înalţă încă o odraslă a epocii socialiste: o centrală atomoelectrică neterminată. Ideea construirii aici a unei CAE a apărut în anii 1980, în zece ani obiectivul a fost construit aproape pe jumătate, după care lucrările au fost abandonate, se pare, pentru o perioadă îndelungată. Urmaşii Uniunii Sovietice şi ai RPB se judecă de ani buni în instanţe internaţionale din cauza avansurilor şi datoriilor. Macheta proiectului CAE arată mult mai atrăgător decât şantierul de construcţii, monument dezolant al industrializării. Trebuie să menţionez că Belene nu este prima jucărie nucleară a Bulgariei: în apropiere, tot pe Dunăre, lângă orăşelul Kozlodui, atomul paşnic furnizează electricitate de 40 de ani deja. Patru din cele şase reactoare ale acestei centrale au fost închise din motive de securitate, la insistenţele Uniunii Europene. Aprinderea generatorului, scurgerea de vapori radioactivi sau un eventual incendiu în depozitul de reziduuri nucleare reprezintă grijile zilnice ale energeticienilor bulgari. De 15 ani deja, în ţară se dezbate posibilitatea construirii la Kozlodui (de data aceasta cu tehnologie americană) a altor două reactoare, însă contextul sociopolitic nu este favorabil rezolvării problemei.

Concluzia este că, de la izvoare până la vărsare, Dunărea îşi diversifică peisajele; castelelor, catedralelor, palatelor le iau locul uzinele metalurgice, combinatele chimice, centralele electrice nucleare. Teatrul din Kozlodui funcţionează în Casa Energeticianului, dar şi localitatea însăşi a devenit oraş datorită centralei atomoelectrice, iar clubul local de înot se numeşte „Atomik”. Până când a fost atins de marea industrializare socialistă, Kozlodui era considerat grânarul Bulgariei: în această zonă se întinde până la Dunăre un platou de loess, cu numele poetic Zlatia (evident, datorită recoltelor mari de grâu).

Familie de valahi lângă Vidin, desen din *The Illustrated London News*, 1854

Singurul castel feudal care s-a păstrat în Bulgaria într-o stare acceptabilă îşi scaldă fundaţia zidurilor, figurat vorbind, în apele Dunării. În 1003, cetatea Bdin s-a împotrivit timp de opt luni asediului împăratului Vasile al II-lea Bulgarohtonul, apoi a cedat totuşi şi a fost distrusă. Fortificaţiile ei, care şi-au schimbat de nenumărate ori numele şi configuraţia, erau reconstruite aproape de fiecare dintre cei care deveneau proprietarii lor; acum cetatea Baba Vida (conform legendei, Vida era numele fiicei tinere şi frumoase a unui rege de demult, care, din păcate, a îmbătrânit) are două rânduri de ziduri şi patru turnuri.

Regiunea Vidinului este considerată cea mai săracă din Bulgaria. De fapt, nu este cu mult mai săracă decât zonele învecinate. După prăbuşirea comunismului şi colapsul economiei planificate care funcţiona totuşi cât de cât, partenerii comerciali nepretenţioşi şi vecinii erau dezorientaţi, multe întreprinderi s-au închis, iar muncitorii şi funcţionarii acestora au plecat să-şi caute o soartă mai bună în capitală sau peste hotare. Oraşele dunărene s-au cam depopulat şi nu mai pot restabili indicii demografici din trecut. Acesta este principalul motiv al nemulţumirii localnicilor: Uniunea Europeană a venit în Bulgaria, dar nu a adus familiilor noastre bani şi bunăstare…

Geniul Vidinului este legat de figura căpitanului Atanas Uzunov, care în 1885 a comandat apărarea oraşului în războiul împotriva fraţilor sârbi. Când Uzunov, eroul războiului ruso-turc, a primit propunerea de capitulare, i-a răspuns inamicului, generalul Milojko Lešanin, erou al războiului sârbo-turc: „La academia militară de geniu din Sankt-Petersburg am fost instruit să cuceresc cetăţi, nu să le predau”. Şi nu a predat-o. Micimanul rus Vladimir Luţki, comandantul navei *Golubcik* („Porumbelul”) a dat dovadă de un curaj ieşit din comun în timpul apărării Vidinului: cu multă dibăcie, îndrăzneţul marinar a reuşit de două ori să aprovizioneze cetatea asediată cu arme şi alimente. Căpitanul Uzunov, afirmă istoricii, şi-a desprins de pe tunică ordinul „Pentru curaj” şi i l-a oferit micimanului în semn de recunoştinţă. În Rusia îl aştepta pe Luţki nu recompensa, ci deportarea, pentru că a refuzat să părăsească armata bulgară după ruperea relaţiilor dintre Sofia şi Sankt-Petersburg. După războiul sârbo-bulgar, generalul Lešanin a fost numit şef al Marelui Stat-Major la Belgrad, iar maiorul Uzunov a fost împuşcat pentru că a condus revolta din Ruse. Ulterior însă patria şi-a cerut iertare: gradul militar a fost acordat satului Maior Uzunov.

Vidinul mai are un fiu celebru, e drept, acum aproape uitat: scriitorul realist Mihalaki Gheorghiev, născut şi crescut în acest oraş, care s-a remarcat nu numai ca autor al unor volume de proză socială critică, ci a fost şi autorul primul manual bulgăresc de botanică. În opinia mea, Gheorghiev, care nu a scris foarte mult şi nu a creat un mare roman naţional, este prozatorul cel mai convingător din prima jumătate de secol al Bulgariei independente. Înainte de a se apuca de literatură, a absolvit o şcoală industrială de agricultură în Boemia şi a experimentat vreo jumătate de duzină de ocupaţii diverse, de la vameş în Vidin, învăţător, până la diplomat în Belgrad şi Viena. Scriitorul Gheorghiev s-a remarcat ca un critic onest şi plin de amărăciune al moravurilor societăţii. Mottoul operei sale se reduce la acest citat necruţător: „Dacă aceasta este viaţa unui popor liber, dacă toate chinurile din trecut s-au transformat într-un asemenea monstru, atunci libertatea nu ne este de niciun folos!... Am plantat trandafiri şi au ieşit mărăcini!”. Cea mai importantă nuvelă a lui Gheorghiev (despre viaţa grea a bătrânului şchiop

Koliu, tras pe sfoară de primarul hrăpăreţ al satului şi de avocaţii dibaci din capitală) se numeşte *Cu cretă şi cărbune*, fiind alcătuită din scene contrastante, descrise laconic. „Realism sub microscop, niciun fel de farmec romantic”, a remarcat pe bună dreptate un critic. Nicio vorbă despre frumuseţile Dunării, doar studierea cu scrupulozitate a răului social. Gheorghiev a fost pragmatic şi în viaţa privată: în paralel cu reflecţiile despre trandafiri şi mărăcini, s-a remarcat ca organizator al primei loterii naţionale bulgare: semnătura sa figurează pe toate cele 300.000 de bilete emise de stat.

Prin stilul laconic şi înclinaţia pentru detalii precise, bulgarul Mihalaki Gheorghiev îmi aminteşte de scriitorul rus Vsevolod Garşin, un aristocrat sensibil din a nu ştiu câta generaţie, care din anul al treilea de studenţie la Institutul de Mine din Sankt-Petersburg a plecat să lupte ca voluntar în războiul victorios cu musulmanii. Simplu soldat într-o unitate de ţărani, cu care a traversat Dunărea, Garşin a luptat cu mult curaj, a fost rănit la picior, evacuat în spatele frontului şi avansat ofiţer. El le este cunoscut copiilor ca autor al poveştii „Broscuţa călătoare”; a scris şi un ciclu de nuvele excepţionale despre campania din Bulgaria, fără niciun fel de patos eliberator, despre bătăturile soldaţilor, despre sângele şi sudoarea lor. Criticii literari consideră că sensul prozei lui Garşin se află în încercările de a scăpa de chinurile conştiinţei, calificând povestirile sale despre război drept confesiuni ale unui aristocrat care se pocăieşte („Toţi mergeau la moarte liniştiţi şi eliberaţi de orice răspundere”, scria el în *Amintirile soldatului Ivanov*). Dacă aşa stau lucrurile, atunci Garşin nu a găsit ieşirea din drama existenţială nici în război, nici pe timp de pace: după zece ani de la întoarcerea de peste Dunăre, scriitorul, care suferea din copilărie de tulburări psihice (a căror cauză se presupune că a fost dezvoltarea foarte precoce a intelectului), s-a sinucis, aruncându-se în gol pe casa scării. La fel ca broscuţa călătoare, care şi-a căscat gura, entuziasmată de zbor, pierzând astfel paiul pe care îl duceau în ciocuri două răţuşte, Garşin nu s-a putut menţine în aer. Toată opera lui este impregnată de pesimism.

Vidinul este portul fluvial cel mai vestic al Bulgariei, iar cel mai estic e Silistra. Între Vidin şi Silistra există opt puncte de trecere pe timp de zi, amenajate de o legiune romană, precum şi

două milenii de istorie europeană, de la călăreţii traci şi musulmanii otomani la uzina care produce cauciucuri pneumatice Vida şi microraionul Europa-2000. Modestul oraş Silistra a acumulat într-o oarecare măsură experienţa civilizaţiei Dunării, întrucât a participat şi el la mişcările imperiilor şi popoarelor, chiar dacă numai o dată la trei-patru secole şi numai în episoade secundare. Baza Legiunii a XI-a Claudia, Durostorum, cetatea bizantină de graniţă Durostolon, reşedinţa temporară a hanului Asparuh, cetatea Dorostol, care a adăpostit *drujina* (garda) cneazului Sviatoslav, centrul administrativ al *themei* imperiale Paristrion Teodoropolis – toate acestea sunt identităţile aceluiaşi oraş. Aici au avut loc multe războaie, atacuri sângeroase, multe omoruri. Fiind capitală a sangiacului şi a vilaietului, Silistra a fost asediată de opt ori de trupele ruseşti (o dată cu participarea sublocotenentului Lev Tolstoi). Acest meci războinic a fost câştigat de sultani în faţa ruşilor cu scorul de 5 la 3, şi totuşi în marele turnir istoric au fost învinşi. Un sfert din secolul XX, Silistra (cu numele Dîrstor) a aparţinut României, iar acum este un somnoros orăşel bulgăresc care cu siguranţă a cunoscut şi vremuri mai bune, numai că nu se ştie când au fost acestea.

Joseph Schulz, *Trupele turceşti apărând Silistra*, 1853

Silistra posedă multe dintre farmecele unei vieţi provinciale modeste în epoca noului capitalism, dar suferă şi de bolile acesteia. Aici există centrul comercial Central Park, dar nu există teatru şi televiziune digitală multiplex. Clubul local de fotbal este înscris în zona estică a ligii a doua, iar o dată, cu câţiva ani în urmă, o echipă de baschet de băieţi a câştigat chiar campionatul Bulgariei la grupa lor de vârstă. În fiecare an, în septembrie, de ziua Înălţării Sfintei Cruci (*Kristovden*), când este şi sărbătoarea vinului nou, un grup de înotători neînfricaţi se iau la întrecere să traverseze Dunărea, care acolo are lăţimea de un kilometru. În muzeul de istorie locală lâncezeşte o expoziţie arheologică „mică, dar cu exponate bine selectate”. Unei duzini de personalităţi marcante ale oraşului, în special revoluţionari, le-au fost ridicate monumente, diferite ca formă şi valoare artistică (este şi o statuie a lui Tolstoi). Aici s-a născut, deşi locuieşte de multă vreme în Turcia, cunoscuta cântăreaţă de jazz Yıldız İbrahimova, pe care autorităţile comuniste au obligat-o să-

şi schimbe numele în Susanna Erova. Spre malul românesc, la Călăraşi, face curse regulate un feribot şi, din când în când, taxiul nautic, cu 15 leva biletul. În trei dane sunt descărcate diferite vase şi acostează motonave sub diverse pavilioane. Cel mai bun hotel din Silistra se numeşte, evident, „Danube”.

Nuvela lui Pavel Vejinov *Bariera* este povestea unei fete-lebede, capabilă să citească gândurile iubitului ei, pe care l-a învăţat să zboare. Ideea nuvelei este că nu multora le este dat să treacă hotarul dintre pământ şi cer. Povestea e tristă, dar în Bulgaria socialistă rar scria cineva proză umoristică onestă. Conform tradiţiei, Doroteea moare înălţându-se spre cer şi strângându-şi de bunăvoie aripile, iar Antoniu se condamnă singur la suferinţă pentru că nu a reuşit să răspundă iubirii cu iubire. Scriitorul a atins nervul inutilităţii al epocii socialismului târziu, spiritul acestuia şi chiar o oarecare eleganţă a sa: realitatea este greu de suportat, imposibil de schimbat, rămâne doar zborul. Dar şi acesta este imposibil dacă eşti un om obişnuit, aşa ca eroul filmului sovietic *Zboruri aievea şi în vis*: a vrut să se înalţe la cer, dar s-a prăbuşit în apă. Nu a fost o experienţă tragică, asemenea celei a lui Garşin şi a broscuţei sale, dar totuşi. Nu-ţi rămâne decât să fii un om de pe altă lume, ca gingaşa pacientă a psihiatrilor, Doroteea.

Vejinov, acum înţeleg acest lucru, este un scriitor postmodernist mediocru, dar în perioada când am citit pentru prima dată *Bariera*, această proză mi s-a părut, şi nu numai mie, atrăgătoare. Poveştile acestea despre relaţii complicate dintre oameni şi lumi îmi tulburau raţiunea şi sentimentele tinereţii. După nuvela *Bariera*, devenită un fel de hit intelectual, a fost realizat un film sovieto-bulgar; pelicula, păstrând şi chiar intensificând intonaţia sursei originale, a ieşit mai sumbră decât nuvela. După mulţi ani am aflat că bulgarii îl consideră pe Vejinov un nomenclaturist comunist şi că numele adevărat al acestui scriitor este Nikola Gugov. Această minimalizare a personalităţii creatoare mi s-a părut uimitor de decepţionantă.

1. Traci – triburi de origine indo-europeană stabilite în estul Balcanilor şi pe teritoriile învecinate. După cucerirea Traciei de către romani, tracii au adoptat cultura acestora. În secolele V-VI, o parte din triburile trace a fost asimilată de slavi. Se consideră că personajul mitologic şi cântăreţul Orfeu, Burebista şi Decebal, gladiatorul Spartacus, împăratul roman Maximinus erau de origine tracă.

2. Autorităţile Imperiului Otoman îi acceptau pe teritoriile lor, inclusiv pe cele din Europa, pe muhaciri – musulmani din teritoriile luate de Rusia sub controlul său. În 1850, numai în Dobrogea s-au aşezat 33.000 de tătari din Crimeea. În anii 1860, pe teritoriile din sudul Dunării s-au stabilit cerchezii (după unele date, în jur de 40.000 de familii) alungaţi din Caucaz. În Dobrogea otomană s-au mutat din Imperiul Rus şi câteva mii de colonişti germani. După formarea României, „Dobrogea nemţească" s-a extins, comunităţi destul de numeroase au luat fiinţă în special la Constanţa şi Tulcea. Majoritatea nemţilor (circa 15.000) au plecat din Dobrogea în 1940, în cadrul campaniei „Acasă în Reich". După proclamarea independenţei au părăsit Bulgaria, în câteva valuri de emigraţie, nu mai puţin de o jumătate de milion de musulmani. În perioada 1984-1985, autorităţile socialiste au dus o campanie de „renaştere bulgară": musulmanii erau obligaţi să-şi ia nume creştineşti (măsura se aplică chiar şi la pietrele de mormânt), în locurile publice era interzisă folosirea oricărei alte limbi în afară de bulgară, predarea limbii turce a fost scoasă din programa şcolară. În primăvara şi vara anului 1989, aproximativ 350.000 de „bulgari care se considerau turci" au fost nevoiţi să emigreze în Turcia. Conform unor date oficiale, din 1880 până în 2011, ponderea populaţiei musulmane din Bulgaria a scăzut de la 24% la 8,5%.
3. Sofia a devenit capitala Principatului Bulgariei în 1879. Populaţia acestui oraş (ca şi a altor oraşe de pe teritoriul actualei Bulgarii) nu depăşea atunci 20.000 de locuitori. Unui ofiţer rus care a ajuns în Bulgaria cu unităţile generalului Iosif Gurko Sofia i s-a părut „o pădure de minarete". În Antichitate, pe locul actualei capitale se afla o aşezare a tribului tracic al serdilor, care, după colonizarea romană, a primit numele de Serdica. Toponimul Sofia s-a fixat la sfârşitul secolului al XIV-lea, înlocuind vechiul nume slav Sredeţ.
4. Voievodul Ceavdar – erou popular legendar, căpetenia unei cete de haiduci (a doua jumătate a secolului al XVI-lea). În perioada socialistă, organizaţia comunistă pentru copiii între 7 şi 9 ani din Bulgaria purta numele lui Ceavdar. Strandja şi Pirin sunt două masive muntoase din estul Traciei, respectiv sud-vestul actualei Bulgarii. Cavalul este fluierul păstorilor balcanici.
5. Contele Johann Josef Wenzel Radetzky von Radetz (1766-1858) – comandant militar şi demnitar al Imperiului Habsburgilor, feldmareşal. Cel mai bun conducător militar al epocii sale.
6. San Stefano (actualmente Yeşilköy) este o suburbie a Constantinopolului unde la începutul anului 1878 a fost semnat un tratat preliminar de pace, care încheia războiul ruso-turc. Conform prevederilor documentului, Bulgaria devenea principat autonom pe teritoriile de la Dunăre, din Macedonia şi Tracia. La presiunile puterilor occidentale, condiţiile tratatului au fost modificate şi graniţele principatului autonom bulgar au fost restrânse, iar la sud de Munţii Balcani a luat fiinţă teritoriul autonom al Imperiului Otoman, Rumelia Orientală. În 1885, acest teritoriu s-a unit totuşi cu principatul Bulgariei, iar din 1887 ţara a fost condusă de reprezentanţii dinastiei Saxa-Coburg-Gotha. În 1908, Bulgaria a fost proclamată regat. În secolul XX, Sofia a încercat de mai multe ori să-şi extindă graniţele pe calea războaielor, dar, de regulă, era învinsă. Dintre toate teritoriile cucerite prin războaie, bulgarii au reuşit să păstreze doar Dobrogea de Sud, anexată definitiv în 1940.

7. Aleksandr Battenberg (1857-1893) a fost reprezentantul ramurii morganatice a familiei de aristocraţi care conducea Marele Ducat Hessen. Nepot al ţarului Aleksandr al II-lea, participant la războiul ruso-turc din 1877-1878, general în armata rusă. În 1879, Marea Adunare Naţională a Bulgariei, la propunerea Rusiei, l-a ales pe Aleksandr Battenberg mare principe. După câţiva ani, politica lui Battenberg nu a mai convenit Sankt-Petersburgului şi în vara anului 1886 principele Aleksandr a fost înlăturat de la tron în urma unei lovituri de stat inspirate de agenţii ruşi. Battenberg şi-a petrecut restul vieţii la Graz, unde a murit la vârsta de 37 de ani, în timpul operaţiei de extirpare a apendicelui. A fost înmormântat la Sofia.
8. Principele german Ferdinand, în vârstă de 26 de ani, a sosit în Bulgaria pe Dunăre cu iahtul *Orient*, pe 30 iulie 1887. La graniţa dintre Bulgaria şi Serbia, lângă vărsarea râului Timoc în Dunăre, suita principelui a fost întâmpinată de o delegaţie din Sofia, pe fostul iaht al lui Battenberg. La Vidin, noul conducător, în uniformă de general al armatei bulgare, a fost salutat cu salve de artilerie. Partidul prorus al Bulgariei îl considera pe Ferdinand un agent politic al Austro-Ungariei; Ivan Vazov l-a numit „un străin suspect”. Recunoaşterea internaţională a noului principe bulgar de către marile puteri a fost posibilă numai după moartea împăratului Aleksandr al III-lea. Ferdinand a guvernat Bulgaria până la înfrângerea acesteia în Primul Război Mondial, apoi a mai petrecut 30 de ani pe domeniul familiei Coburg. A supravieţuit morţii fiului său Boris, aflat pe tronul Bulgariei, morţii unui alt fiu, Kiril, împuşcat de comunişti, detronării nepotului Simeon şi instaurării regimului socialist în fostul regat bulgar.
9. Florentin – sat dunărean situat în nord-vestul extrem al Bulgariei (cândva fortificaţia romană Florentiana).

Capitolul 13

Dunărea. La hotarul de răsărit

„Şi de-i vremea bună, rea,
Mie-mi curge Dunărea.
Numai omu-i schimbător,
Pe pământ rătăcitor.
.....
Marea şi cu râurile,
Lumea cu pustiurile,
Luna şi cu soarele,
Codrul cu izvoarele.”

Mihai Eminescu,
„Revedere”, 1879

Pe 28 octombrie 189*, prin viceconsulul de la Varna, Rufus Smith a expediat din Londra o telegramă către Arthur Holmwood, Lord Godalming, cu următorul conţinut: „*Ţarina Ekaterina* a intrat în Galaţi astăzi la ora unu după-amiază”. După o călătorie în jurul Europei, îndreptându-se spre Marea Neagră, această corabie cu nume rusesc a adus pe cursul inferior al Dunării o încărcătură secretă îngrozitoare, un cufăr-sicriu cu pământ jilav şi cadavrul contelui Dracula. Vampirul se transporta pe sine însuşi din Londra în castelul familiei din Pasul Bârgăului din Transilvania. Drumul pe apă cu o barcă condusă de plutaşi slovaci pe Dunăre şi pe Siret, afluentul ei din dreapta, apoi pe râul Bistriţa i s-a părut lui Dracula cel mai sigur. Cu toate acestea, nişte vânători temerari, în frunte cu profesorul Abraham Van Helsing, i-au luat urma contelui: pe apă cu o şalupă cu aburi, pe uscat cu un echipaj de şase cai, pentru ca în cele din urmă să pună mâna pe strigoi şi să-l distrugă. I se

înfigea în piept un ţăruş din plop-tremurător, după care era decapitat fără cruţare.

Autorul romanului *Dracula* (1897), scriitorul irlandez Bram Stoker, nu şi-a bătut capul cu descrierea peisajelor dunărene, poate şi din cauză că nu le-a văzut niciodată. Orice teritorii la est de Budapesta i se păreau, ca de altfel majorităţii intelectualilor occidentali din acea vreme, nişte meleaguri nedelimitate etnic, populate cu fiinţe din lumea aceasta şi de pe lumea cealaltă. Mai importantă decât orice definiţii geografice era percepţia foarte răspândită despre România (şi despre Balcani, ca şi despre sud-estul Europei în general) ca un spaţiu sociopolitic veşnic frământat, „un butoi cu pulbere", un teritoriu în care domneşte violenţa, de unde pornesc mereu războaie locale sau generale, fluxuri de refugiaţi şi emigranţi, necazuri şi sărăcie. Asemenea concepţii au luat naştere în secolele XVIII-XIX, când, după câteva veacuri de dominaţie otomană, Europa creştină redescoperea şi redefinea peticul său de pământ sud-estic.

Pe măsură ce armatele sultanului slăbeau şi se retrăgeau spre Bosfor, în Balcani se conturau tot mai clar graniţele politice. Însă în cabinetele cu plafoane înalte ale politicienilor şi în saloanele aristocratice cu lustre strălucitoare, acest teritoriu a provocat mari rezerve şi neîncredere, în special pentru că locuitorii săi, după cum se credea, aveau prea puţine dintre virtuţile cu care se împăuna lumea civilizată – ordine, curăţenie, autocontrol, respectarea legilor, simţul dreptăţii, instituţii sociale eficiente. Conduita băştinaşilor, simpatici, dar necioplţi, nu corespundea ideii de lume creştină „civilizată", lume care, pentru prima dată de la căderea Constantinopolului, a reintrat în posesia pământurilor din sudul cursului inferior al Dunării. Susţinând această campanie istorică, intelectualii occidentali, inclusiv Stoker, au construit din periferia sud-estică a Lumii Vechi imaginea unei „Alte" lumi, situată lângă „Noi", o lume apropiată, dar străină. Inferioară.

În România, oamenii reacţionează cu îndreptăţită supărare la acest dispreţ şi din cauza faptului că nu vor să uite şi nu încetează să repete: civilizaţia europeană, cu care vă umflaţi în pene atât de tare acum, a început, printre altele, şi de aici. Aici, şi nu în altă parte această civilizaţie a reuşit în perioada decisivă să-şi protejeze realizările şi tradiţiile, atunci când Europa

Occidentală, în amurgul Evului Mediu, a ajuns sub stăpânirea barbarilor de ieri. Aici, pe aceste întinderi, crucea creştină a ieşit biruitoare după multe bătălii sângeroase împotriva semilunii islamice, iar contribuţia la victoria comună a popoarelor din prima linie, care şi-au pierdut pentru multă vreme statalitatea sau nu au dobândit-o deloc, rămâne insuficient apreciată. Acest punct de vedere este susţinut acum şi de, să zicem, cunoscătorii anglo-americani ai problemei. O citez pentru exemplificare pe Judith Herrin, istoric: „Cel mai important lucru, ca să înţelegeţi, este că lumea occidentală contemporană nu ar fi putut exista dacă nu ar fi fost apărată şi inspirată de tot ceea ce se întâmpla în est”.

Totuşi, din Londra sau Paris nu s-a văzut multă vreme acest lucru: în spaţiul pestriţ al fantasmagoriei dunărene se estompau graniţele dintre ficţiune şi realitate, dintre esenţa umană şi lumea animalelor. Transilvania, Moldova, Muntenia, Banatul, Dobrogea, Šumadija[1] alcătuiau în imaginaţia europenilor occidentali o rezervaţie unică de sălbăticie, în al cărei perimetru omul civilizat se decide să intre numai înarmat cu mult curaj, cuvântul Domnului şi un revolver de mare calibru. În romanul lui Stoker, oraşul Galaţi este unul dintre ungherele misterioase ale „Asiei dunărene”, pământ mistic al poveştilor şi legendelor, pe suprafaţa căruia (folosesc cuvintele criticului literar britanic Declan Kiberd) „civilizaţia pierde controlul asupra ordinii”.

Poveşti dunărene

Cum au pus vampirii stăpânire pe fluviu

Principalul areal locuit de morţii hematofagi este teritoriul de pe cele două maluri ale Dunării. Legendele şi poveştile, obiceiurile şi tradiţiile din Transilvania, Bulgaria, Muntenia, Serbia sunt asemănătoare şi s-au format înainte de năvălirea otomanilor, reflectând în special lupta dintre confesiunile Bisericii creştine. Crucială a fost următoarea superstiţie: omul care a trecut de la ortodoxie la catolicism, după moarte, devine vampir. Oamenii de ştiinţă sunt de părere că epidemiile de ciumă şi alte boli contagioase au reprezentat o altă cauză care a dus la apariţia credinţelor legate de vampiri: oamenii erau îngropaţi masiv, în grabă, uneori din greşeală erau îngropaţi de vii, în stare de catalepsie, când respiraţia se întrerupe. Uneori aceşti nefericiţi încercau să iasă din propriile morminte. În imaginaţia localnicilor, vampirismul este contagios: cel muşcat devine şi el strigoi după moarte. În popor, principala modalitate de a scăpa de vampiri era implântarea ţăruşului din plop-tremurător în inima acestora, decapitarea şi arderea cadavrului. Este de la sine înţeles că misticismul legat de vampiri a fost generat de latura întunecată a fanteziei populare, legată de cultele satanice şi păgâne.

Întreaga Europă medievală a fost prizonieră a prejudecăţilor şi totuşi circumstanţele au fost de aşa manieră încât doar fâşia teritoriilor de pe cursul inferior al Dunării a ajuns să fie legată strâns de superstiţiile despre vampiri. Acest lucru a neliniştit şi autorităţile de stat: în 1730, comandamentul militar austriac din Belgrad a înfiinţat o comisie condusă de Johann Flückinger pentru a clarifica dacă există vampiri în Serbia, aflată pe atunci parţial sub controlul Habsburgilor. Comisia a studiat mormintele din împrejurimile Belgradului care conţineau rămăşiţele pământeşti ale celor bănuiţi de vampirism: cadavrele acestora, la câţiva ani de la înhumare, se păstraseră uimitor de bine. Acest fapt a provocat nelinişte în legătură cu posibila deplasare a vampirilor pe Dunăre, spre Viena. Flückinger a întocmit un raport detaliat despre activitatea comisiei, lucrare ce a furnizat material ştiinţific pentru generaţii întregi de oameni de ştiinţă şi scriitori. Clasicul literaturii sârbe Milovan Glišić, în povestirea „Nouăzeci de ore mai târziu” (scrisă în 1880, adică înaintea apariţiei romanului lui Stoker), l-a creat pe vampirul Sava Savanović. După moarte, acest Savanović s-a stabilit lângă o moară de apă în satul Zarožje, unde sugea sângele morarilor. Urme ale vampirilor se întâlnesc în istoria şi în literatura maghiară, română, bulgară (de exemplu, Liuben Karavelov aminteşte de vampiri în nuvela *Hadji Gencho*). Personajul istoric al cărui nume l-a moştenit principalul vampir al culturii de masă este Vlad al III-lea Ţepeş, de trei ori domnitor al Valahiei, între 1440 şi 1470, principatul feudal care, alături de Moldova, a alcătuit în secolul al XIX-lea statul românesc modern. Porecla Dracula („fiul dragonului”) a preluat-o de la tatăl său, Vlad al II-lea Dracul („dragonul”), cavaler al Ordinului Dragonului, înfiinţat de regele maghiar Sigismund pentru apărarea valorilor creştine. Tiran medieval tipic, Vlad al III-lea a domnit cu asprime peste pământurile sale şi a ţinut piept cu vitejie năvălirilor armatei sultanului, iar în 1462 a întreprins chiar un atac pustiitor peste Dunăre, ocupând Giurgiu şi Rusçuk. Totuşi succesele militare ale lui Dracula au fost trecătoare: în 1476 Ţepeş a murit într-o luptă lângă Bucureşti, iar capul său a fost trimis la Istanbul şi aşezat într-o ţeapă. Nu există date ştiinţifice despre faptul că Vlad al III-lea ar fi înviat (şi nici informaţii verificate că ar fi băut sânge în timpul vieţii sau după moarte). Există confirmări privind cruzimea lui Ţepeş, legate în primul rând de trasul masiv în ţeapă (de altfel, o practică obişnuită în Europa acelei epoci). Se ştie că, silit de împrejurări, Vlad al III-lea a renunţat pentru o vreme la credinţa ortodoxă şi acest lucru, fără îndoială, i-a impresionat pe supuşii domnitorului valah. În România contemporană, principele Dracula este considerat un erou al rezistenţei antiotomane şi al luptei pentru centralizarea statului naţional, însă reputaţia sa internaţională este proastă, fără speranţă de reabilitare. În Giurgiu există o statuie a lui Vlad Dracula: un bărbat impunător din bronz stă pe un piedestal nu departe de Diana şi Apollo, şi ei tot din bronz. Autorităţile de la Bucureşti (capitala României, după cum se presupune, a fost întemeiată de Vlad al III-lea) s-au limitat la amplasarea unui bust al acestui monarh medieval.

Cu toate acestea, încă de pe atunci, Galaţiul era cel mai mare port fluvial românesc şi, în general, cel mai mare port dunărean accesibil navelor maritime, având şi un vast şantier naval[2]. Acum la Galaţi există chiar două porturi învecinate (unul aparţine combinatului metalurgic, celălalt, multifuncţional, este compus din patru sectoare), cu 36 de dane şi infrastructură

diversă de descărcare-depozitare. Când te apropii de Galaţi dinspre sud-vest, vezi de departe în stânga siluetele fără număr ale corpurilor uzinei, iar în dreapta – nenumăratele macarale din port. Între uzină şi port se întinde un şes înţesat cu gunoaie menajere şi de la construcţii, de-a lungul şoselei se târăsc două conducte ca nişte pitoni groşi din cale-afară, iar ici şi colo, în locurile rămase libere, peisajul este luminat de câte o poieniţă şi lacuri mici pe jumătate îngheţate, pe luciul cărora flutură rar din aripi o pereche de lebede. Oraşul este apucat strâns de fălcile de oţel ale industriei metalurgice şi constructoare de nave. Combinatul siderurgic ArcelorMittal este cea mai mare întreprindere din România, cu o suprafaţă cât jumătate din oraş. Când combinatul dădea ţării fontă şi oţel funcţionând la întreaga capacitate de producţie, câte opt milioane de tone anual, în secţiile sale fierbinţi şi în birourile reci munceau circa 50.000 de oameni. Cu o jumătate de secol în urmă, pentru toţi aceşti oameni ai muncii, în Galaţi s-au construit cartiere de locuinţe imposibil de deosebit între ele, cu nume tehnice, în genul Micro 21 şi Micro 39C. Odată cu trecerea timpului şi cu prefacerile sociale, procesul metalurgic a fost optimizat, producţia de profile metalice şi piese brute a scăzut la jumătate, iar numărul muncitorilor la un sfert. Însă oamenii nu au plecat din oraş, au rămas în casele lor neatrăgătoare.

Din diverse motive de ordin economic şi politic, centrul Galaţiului a fost conceput într-o manieră destul de bizară: aici nu există o piaţă civică, în jurul căreia să fie concentrate activităţile festive. Rolul acesteia a fost preluat de strada orientată ingenios spre Dunăre, Strada Domnească (sau Regală) nu foarte lată, cu doar trei benzi de circulaţie. Obiectivele mai mult sau mai puţin reprezentative construite la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX se învecinează aici cu arhitectura modernă mai mult sau mai puţin funcţională. Fotografiile vechi ne sugerează că acum 100 de ani centrul Galaţiului arăta mai atrăgător, cartierele din apropierea Dunării erau alcătuite pe atunci din şiruri de case particulare cu două-trei niveluri ale negustorilor, ateliere, prăvălii, cafenele, magazine cu storuri multicolore. Însă probabil că aceasta este însuşirea cea mai cunoscută a fotografiilor vechi: sunt şi

drăguţe, şi naive, şi naturale, câtă vreme imperfecţiunile cauzate de trecerea timpului ascund privirii multe defecte şi neajunsuri.

Galaţi, Strada Domnească, ilustrată din 1905

Citim în cărţi că Galaţiul a avut mult de suferit în al Doilea Război Mondial de pe urma bombardamentelor englezilor şi apoi ale germanilor, însă principala vină pentru monotonia urbană actuală o are totuşi concepţia arhitecturală proprie epocii lui Ceauşescu, care prefera cantitatea calităţii şi utilitatea practică frumuseţii. Strategia de stat a „sistematizării" era de fapt următoarea: tot ce era vechi se distrugea fără milă, noul se construia fără nicio noimă. Remarcabil este şi modul în care Partidul Comunist Român a modernizat malurile Dunării: Orşova şi Ada-Kaleh au fost inundate, Zimnicea a fost nivelată cu buldozerele, iar locurile virane au fost acoperite uniform cu mii de cutii din beton. De fapt, şi vă spune acest lucru cineva care a locuit în tinereţe în cartierul moscovit pentru navetişti Iasenevo, cu o populaţie de 150.000 de locuitori (ceea ce înseamnă jumătate din populaţia Galaţiului), această strategie

românească, deşi depăşea prin amploarea ei relativă experienţa sovietică a construcţiei masive de locuinţe şi clădiri administrative, în esenţă nu se deosebea decât foarte puţin de aceasta.

Şi totuşi, blocurile din Iasenevo măcar erau multicolore. Am avut ocazia să le compar pentru prima dată cu edificiile urbane româneşti în zilele geroase ale lui ianuarie 1990, pe bulevardul bucureştean Victoria Socialismului, care duce spre Casa Poporului, uluitoare prin dimensiunile incredibile, pentru a cărei construcţie se spune că s-a folosit mai multă piatră decât pentru piramida lui Kheops. Omologul comunist al bulevardului Champs-Élysées nu mi s-a părut convingător (nici cel românesc, nici cel sovietic – am în vedere Noul Arbat, fostul bulevard Kalinin). Bucureştiul prerevoluţionar nu avea nici lumină, nici mâncare, nici căldură suficientă. Şi cu toate că, pentru scurtă vreme, energia populară a schimbărilor a luat locul tuturor acestor neajunsuri, bulevardul întunecat şi îngheţat reprezenta un „ceauşism" autentic, cum erau numite sarcastic în România experimentele urbanistice ale epocii socialismului dezvoltat.

Câmpiile Elizee, vă reamintesc, sunt minunata vale a celor fericiţi pe malul râului Ocean din lumea de dincolo de mormânt, unde ajungeau la sfârşitul vieţii eroii preferaţi ai zeilor. Pe acest tărâm domneşte primăvara veşnică, aici nu există nici boli, nici suferinţe. Hotărât lucru, cu un sfert de secol în urmă Bucureştiul nu arăta deloc aşa. Prefacerile sociale din ultimii 25 de ani au transformat şi artera de mari dimensiuni în stil nord-coreean în Bulevardul Unirii, iar antipopulara Casă a Poporului în Palatul Parlamentului. Acum câţiva ani, aflându-mă din nou în capitala României, m-am convins că lucrurile stau mai bine decât înainte, însă acestor cartiere le lipseşte în continuare dimensiunea umană şi se pare că nici nu se mai poate face nimic în acest sens. Pentru iluminatul şi încălzirea palatului faraonic se cheltuiesc anual 6.000.000 de euro, sumă suficientă pentru un întreg oraş dunărean; trei sferturi din încăperile giganticului edificiu rămân în continuare nefolosite.

Concepţia „sistematizatoare" a distrus mult şi din originalitatea oraşului Galaţi: construcţiile de mântuială din anii 1960, 1970, 1980 reprezintă tristul tribut al epocii în oraşul cu un port uriaş şi un gigant metalurgic. Acest oraş pare a fi fost

construit numai pentru ca locuitorii lui să poată munci din greu în timpul zilei şi să se poată hrăni, iar noaptea să se reproducă, pentru ca patria să aibă suficientă forţă de muncă mulţi ani de-acum încolo. Pe Strada Domnească, evident, sunt vizibile câteva semne ale unui alt fel de viaţă – cofetăriile în formă de bomboane Dulce şi Blanche, centrul de afaceri cu aspect practic, supermarketul de tip capitalist Billa şi altele; oricum, construcţiile relativ vechi ale oraşului au învins prezentul, însă istoria monarhică arată nelalocul ei pe fondul blocurilor monotone. Este, să zicem, cazul statuii unuia dintre părinţii României Unite, deputatul, ministrul şi patriotul Ion Constantin Brătianu stând în picioare pe soclu în mijlocul acestor cartiere, într-o atitudine leninistă, cu faţa şi cu o mână întinsă spre Dunăre.

Inundaţie în Galaţi, fotografie din 1897

În schimb, peisajul fluvial la Galaţi este neasemuit de frumos. Acest mal românesc este fermecător chiar şi într-o duminică friguroasă de decembrie; faleza este aşezată astfel încât fluviul, în drumul său spre est, e foarte lat şi foarte puternic, cu o uşoară

curbă lină, de aceea peisajul pare aproape marin, în pofida lăstărişului de pe insulele care abia se disting lângă malul opus. În aval, prin pâcla albăstruie îngheţată, se zăresc siluetele macaralelor din port (în această perspectivă, imaginea este romantică). În serile de vară, aici probabil că răsună muzica restaurantelor şi discotecilor de pe vaporaşele acostate la debarcadere: aceasta este de fapt adevărata stradă Galaţi. Însă în perioada iernii este cuprinsă de o uşoară tristeţe, e pustie şi, chiar dacă promite ceva, acestea sunt călătoriile îndepărtate, întrucât nu există nimic mai nostalgic decât zborul în direcţia mării al unui pescăruş singuratic, care aproape că taie cu aripa oglinda apei. Din punctul în care bulevardul care încheie Strada Domnească se opreşte în parapetul falezei superioare am făcut plimbări kilometrice mai întâi spre est, apoi în direcţie opusă, spre vest. Mi-am dat seama că nu este lipsită de eleganţă nici căpitănia portului Galaţi. Într-o clădire veche în stil neorenascentist, în locul sălilor de aşteptare se află un magazin de parfumuri şi cosmetice, scutit de taxe vamale. Şi pe bună dreptate, iarna nu ai ce să aştepţi aici.

Portul Galaţi, ilustrată din 1906

Alături de gara fluvială, faţă în faţă cu hotelul Mercur, este amplasat *Monumentul docherului*, model 1955, un personaj generic (dar acest lucru nu îl face mai puţin respingător) din piatră din epoca victoriilor mondiale ale proletariatului. Voiam să fotografiez acest erou al muncii când m-a întrerupt un „mecanic veteran” al Dunării, pe nume Ionel Ternău, în general extrem de ocupat cu reparaţia vasului *Perseus*, însă acum găsise probabil în sfârşit o modalitate mai uşoară de a petrece timpul de lucru. Într-un cocktail compus din toate limbile dunărene, Ternău, gătit cu o vestă de lucru ultragalbenă, mi-a împărtăşit încrezător amănunte ale biografiei sale (a fost pentru prima dată la Kelheim cu 33 de ani în urmă), caracteristicile concepţiei despre viaţă a românilor, precum şi propriile opinii despre problemele politicii internaţionale. Aceste opinii se reduceau în esenţă la susţinerea politicii antiamericane a Kremlinului, care, chipurile, se opune eficient dictaturii acestei superputeri cam impertinente, însă eu am formulat alte concluzii, pozitive, din declaraţiile noului meu prieten. Am constatat că muncitorii români din provincie ştiu că undeva, într-o lume îndepărtată, există Moscova, cunosc numele preşedintelui rus şi, probabil, câte ceva despre Tolstoi, Dostoievski sau Cehov. Mă îndoiesc serios că un coleg rus al lui Ionel Ternău, muncitor, să zicem, în portul fluvial Samara sau Astrahan, face diferenţa între Bucureşti şi Budapesta. Dacă se nimereşte să fie microbist cu vechime, poate să-şi amintească de Gheorghe Hagi, deşi, sincer să fiu, nu prea cred. Lista rusească a stereotipurilor despre România este foarte scurtă: românilor oacheşi le place mămăliga, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial au ocupat Odessa sovietică, iar acum li s-a năzărit să „anexeze Moldova”.

Din fericire, în discuţia de pe faleza Dunării nu am abordat aceste subiecte sensibile. Făcând afirmaţii politice îndrăzneţe, Ionel Ternău l-a alungat (pomenindu-i, din câte am înţeles, mama) pe ţiganul care încerca să ne vâre pe gât un telefon mobil Samsung, chipurile, cel mai nou model. Luându-mi rămas-bun de la veteranul flotei fluviale, m-am gândit din nou că principala bogăţie a regiunii balcanice sunt oamenii. Ei sunt invariabil sinceri, binevoitori şi gata să împartă dezinteresat cu prima persoană întâlnită tot ceea ce au mai preţios: experienţa de viaţă şi timpul.

Cu o săptămână în urmă, pe o ploaie rece de care nu te putea feri nicio umbrelă, încercasem să dau o raită prin oraşul bulgăresc Tutrakan. Pentru această carte, Tutrakanul a fost salvat de noua mea cunoştinţă, peste care am dat din întâmplare în faţa uşii Muzeului Pescarului: băteam în uşă degeaba – muzeul era închis, deşi, conform programului afişat, ar fi trebuit să fie deschis. Kristian Iakimov, care a găsit imediat cheia de la intrare într-un fel aproape mistic, mi s-a prezentat ca preşedinte al unei asociaţii locale de dezvoltare a turismului şi timp de trei ore încheiate m-a condus prin expoziţiile de unelte de pescuit, apoi m-a plimbat prin tot oraşul aşezat într-o zonă colinară, de la mormântul unui musulman evlavios necunoscut până la ceea ce în Tutrakan se consideră a fi ruinele fortificaţiilor antice Transmarisca („dincolo de mlaştini”), cu un automobil de un roşu dezesperant, care mai avea şi cutia de viteze stricată. Nici nu ştiam cum să-i mulţumesc lui Kristian, dar când îmi luam rămas-bun de la el în autogară şi-a mulţumit singur. Reţinându-mi câteva clipe mâna în mâna sa, a ridicat întrebător o sprânceană: „Ai înţeles, Andrei, că în Tutrakan eu sunt rege?”. Păi, am înţeles asta din prima clipă, prietene!

Bineînţeles că este imposibil să găseşti vreo menţiune despre prezenţa lui Dracula în Galaţi. Ficţiunea literară poate fi legată de aceste meleaguri: *Ţarina Ekaterina* s-a apropiat de port din direcţia aceea, a acostat probabil la acel debarcader unde aştepta încărcătura inalterabilă de rău augur, însoţită de o victimă la îndemâna lui Dracula, căreia Stoker i-a dat un nume est-european tipic (cel puţin aşa considera el), Petrof Skinski. Acest nefericit Skinski a fost muşcat mortal de perfidul conte, care îşi acoperea astfel urmele, lângă curtea bisericii Sfinţilor Petru şi Pavel. Această biserică există şi acum, nu departe de *Monumentul docherului* pe Strada Portului.

Extinzând, la solicitarea Editurii Polirom, capitolul referitor la segmentul românesc al Dunării, am răsfoit din nou primele pagini şi iniţial m-am îngrozit pur şi simplu de ceea ce scrisesem cu un an în urmă. Pe care român din Bucureşti sau Iaşi (m-au cuprins brusc îndoielile) l-ar putea interesa observaţiile mele superficiale referitoare la Bram Stoker şi la contele Dracula? Oare eu însumi m-aş fi apucat să citesc o carte „străină” care ar conţine, să zicem, comentarii despre păpuşile ruseşti matrioşka,

colţunaşii din Ural şi urşii siberieni? Apoi m-am consolat singur: şi de ce nu? Pentru lumea exterioară suntem exact aşa cum ne prezentăm acestei lumi, iar setul de clişee banale despre propriul trecut şi prezent îl propunem străinilor curioşi absolut de bunăvoie, chiar dacă dintr-o veche inerţie. Şi dacă în aeroportul Otopeni articolele principale din tot asortimentul pregătit pentru pasagerii care sosesc în România din toate colţurile lumii sunt colecţia de vinuri Dracula şi tricourile imprimate cu scene „draculiene”, dacă broşurile turistice despre Bucureşti sunt pline de propunerile de a vizita restaurantul Count Dracula, dacă Transilvania şi Pasul Bârgău „se vând” în primul rând sub brandul mitului lui Vlad Ţepeş înseamnă că aşa trebuie să fie: prejudecăţile, oricât ar fi de departe de realitate, trăiesc şi învinq. Şi dacă, spre entuziasmul publicului, la teatrul de vară din parcul Herăstrău răsună coloana sonoră a filmului clasic al regizorului Tod Browning *Dracula*, în interpretarea lui Philip Glass însuşi şi a cvartetului Kronos, nu trebuie să ne prefacem că pentru Bucureşti acesta este un simplu concert. „Pe Philip Glass îl ascultă Dracula şi începe să-l chinuie setea”, ne anunţă, evident, nu întâmplător, un afiş publicitar în limba română.

La sfârşitul deceniului trecut, împreună cu un vechi prieten şi coleg, excelent cunoscător al României, Vladimir Vedraşko, am scris un studiu culturologic destul de amplu cu titlul *Semnul D: Dracula în literatură şi pe ecrane*. Această carte serioasă de 200 de pagini, apărută în limba rusă la Moscova, analizează diversele interpretări ale personalităţii domnitorului valah şi personajului cărţii lui Bram Stoker în cinematografia mondială şi în literatura universală, în studiile istorice şi în cultura de masă a diferitelor ţări, în primul rând a celor dunărene. Într-un interval de 15 ani, am străbătut Transilvania în lung şi-n lat de două ori, am petrecut mult timp în castelul Bran şi la mănăstirea Snagov, ne-am întâlnit cu istorici şi culturologi, am avut multe discuţii cu ziarişti şi critici de artă, i-am chestionat pe amatorii de gotică din societatea transilvăneană „Dracula” şi pe cei cărora ideea (nerealizată până în prezent) construirii parcului de distracţii Dracula Park în apropiere de Sighişoara, Braşov sau Bucureşti li se pare o prostie inimaginabilă, înjositoare pentru prestigiul naţiunii. Am înţeles un lucru: Vlad Ţepeş (în cazul de

faţă, sângerosul vampir Dracula) a devenit o parte inseparabilă a peisajului culturologic românesc, în aceeaşi măsură ca, de pildă, Dunărea sau imaginile despre cucerirea Daciei de către romani. Cum se spune în Rusia, nu poţi scoate cuvintele din cântec.

Cine se apucă să scrie despre istorie trebuie să fie gata să se ocupe cu verificarea unor mituri, cu dezminţirea unor vechi legende despre întemeierea statelor sau să creeze altele noi, depinde de buna-credinţă a autorului. Relatările despre navigaţia pe Dunăre sau despre călătoria prin Transilvania sunt poveşti despre demolarea unor mituri şi crearea altora. Să presupunem că unei persoane din Galaţi nu-i place faptul că în Occident numele domnitorului Vlad Ţepeş este asociat cu cel al vampirului Dracula. Deconstruim acest mit şi în locul lui creăm unul nou: în vecinătatea giganticului Palat al Parlamentului se construieşte Catedrala Mântuirii Neamului pe locul unde, la ordinul lui Ceauşescu şi al partidului său, au fost distruse circa 30 de biserici. A turna 100.000 de metri cubi de beton din patriotism ortodox românesc, pentru iertarea păcatelor trecutului, a ridica o cruce deasupra Bucureştiului, care va fi mai înaltă decât cea de pe cupola catedralei moscovite Isus Mântuitorul şi mai înaltă decât cea din Belgrad, de pe cupola catedralei Sfântul Sava, nu este cumva o dovadă de vanitate din partea unei ţări care trăieşte pe baza ajutorului Fondului Monetar Internaţional? Nu este cumva o altă legendă despre măreţia naţiunii?

Poveşti dunărene

Cum a fost înmormântat hatmanul Mazepa

În 1708, hatmanul Oastei Zaporojenilor, Ivan Mazepa, vechi aliat al ţarului rus Petru I, contând pe proclamarea statului căzăcesc, a trecut de partea regelui Suediei Karl al XII-lea, inamicul Rusiei în Războiul Nordic. După înfrângerea suedezilor în bătălia de la Poltava, Mazepa a fugit în Imperiul Otoman, iar sultanul a refuzat să-l predea autorităţilor ruseşti. În septembrie 1709, hatmanul în vârstă de 70 de ani s-a îmbolnăvit şi a murit în apropierea oraşului Bender (în România, acestui oraş i se spune Tighina). Istoricii încă mai studiază cauzele morţii şi caută în continuare locul unde este îngropat. Conform celei mai răspândite versiuni, hatmanul a lăsat cu limbă de moarte să fie înmormântat la Ierusalim, însă din cauza complicaţiilor politico-militare, camarazii de arme ai lui Mazepa nu au reuşit să transporte rămăşiţele pământeşti ale căpeteniei lor în Ţara Sfântă. Hatmanul a fost înmormântat la mănăstirea Sfântul Gheorghe din Galaţi (în acea perioadă teritoriu al principatului Moldovei). Un an mai târziu, după ce Galaţiul

a fost ocupat de armata otomană şi a tătarilor din Crimeea, mormântul a fost jefuit, iar rămăşiţele lui Mazepa au fost aruncate în Dunăre. Conform informaţiilor furnizate de cronicarul moldovean Nicolae Costin3*, adepţii hatmanului, aflând de sacrilegiu, „au început de îndată să caute trupul lui Mazepa şi, găsindu-l, l-au aşezat iarăşi în sicriul său, pe care l-au reparat; numai podeaua spartă nu au dres-o, lăsând-o în aceeaşi stare spre amintirea acestei crime”. În 1835, în acelaşi cavou a fost înmormântat un boier român, al cărui cadavru (şi cu el, probabil, şi rămăşiţele lui Mazepa) a fost mutat ulterior în alt loc, în dreapta intrării în biserică. După o altă versiune, în 1877, mormântul lui Mazepa ar fi fost profanat de soldaţii ruşi. „Întorcându-se din războiul ruso-turc, generalul moscovit Skobelev şi-a amintit că aici este îngropat marele hatman Mazepa”, scria publicistul ucrainean Mihail Lazorski. „El le-a ordonat unor subofiţeri destoinici să găsească acest mormânt – mormânt sfânt al neamului nostru. Sicriul a fost aruncat din biserica Sfântul Gheorghe, spart şi blasfemiat, oasele au fost împrăştiate, hainele defunctului au fost arse...” Mănăstirea Sfântul Gheorghe (acum pe locul acesteia nu există decât o movilă pe malul Dunării, acoperită de buruieni) a fost distrusă în 1950, la ordinul comuniştilor români. În cinstea lui Mazepa au fost numite două cartiere din Galaţi (Mazepa 1 şi Mazepa 2). În 2004, în oraş a fost dezvelită o statuie a hatmanului, lucrare a sculptorului Gheorghe Tănase.

E limpede că specialiştii îl acuză pe Stoker de paralele superficiale, adică de faptul că nu s-a complicat să studieze cum trebuie trecutul României, ci s-a oprit la sonoritatea plăcută a numelui unuia dintre domnitorii valahi, chiar dacă acesta se remarca prin cruzimea sa în acea epocă plină de violenţă, când sub loviturile Imperiului Otoman a căzut Constantinopolul. Ei, şi ce-i cu asta? „În perioada aceea demnitatea unui stat era determinată de cantitatea de sânge duşman vărsat la graniţele sale”, scria în 1909, în cartea *Istoria României*, savantul rus Nikolai Boreţki-Bergfeld. „Totul se liniştea, fluxul vieţii se oprea în loc, iar poporul înţepenea în poziţia santinelei, urmărind vigilent un singur lucru: ca nu cumva nişte străini nepoftiţi să treacă aceste graniţe.” Şi pentru Vlad Ţepeş, şi pentru alţi domnitori valahi, această frontieră veşnic neliniştită (probabil cea mai primejdioasă de pe teritoriul României) era Dunărea.

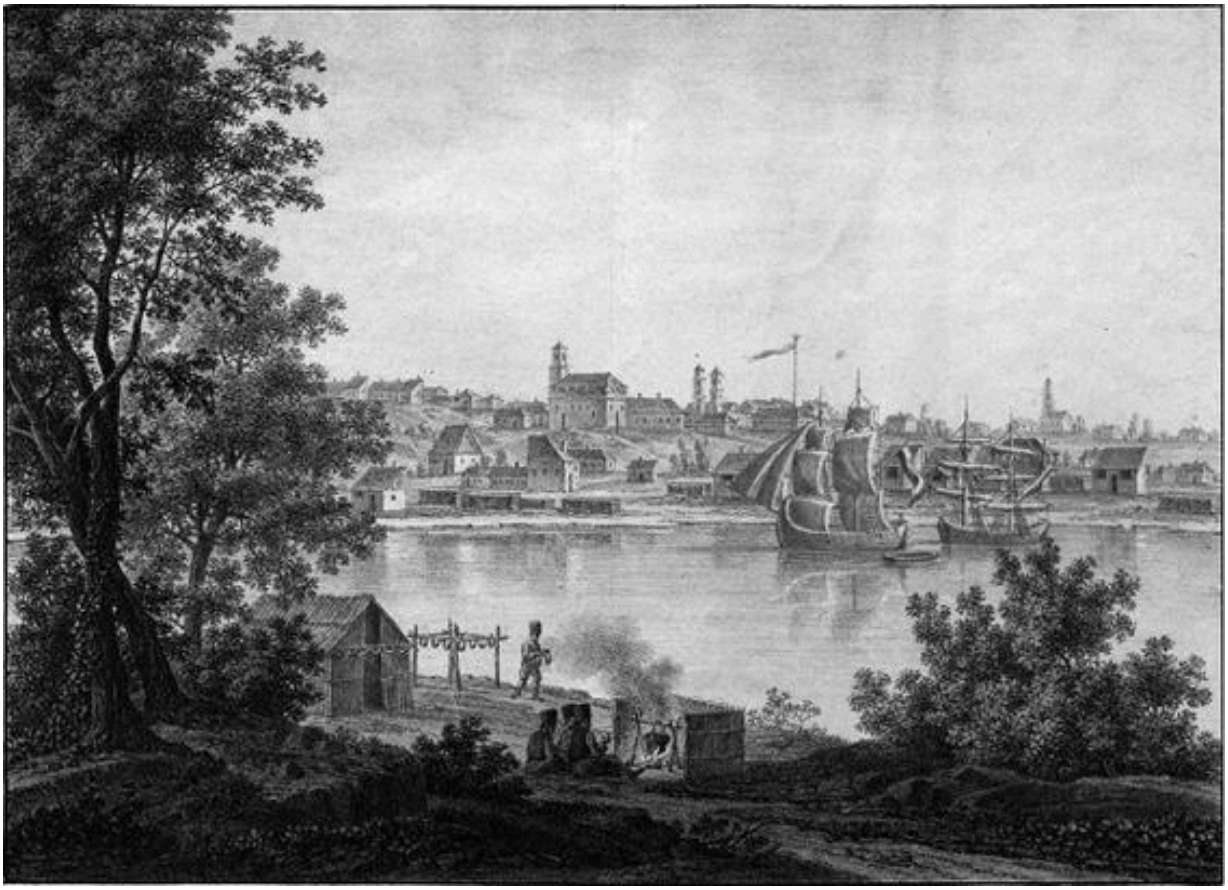

Alois von Saar, *Galaţi*, litografie din 1826

La drept vorbind, înainte de a mă familiariza cu istoria fluviului nu ştiam aproape nimic despre principalele obiective ale oraşului Galaţi – portul şi uzina metalurgică. Ţineam minte vag doar că aici este înmormântat, probabil, hatmanul ucrainean Ivan Mazepa şi că după moartea sa a avut parte de multe aventuri macabre. Pe de o parte, nu era ceva grav: ce nevoie aveam eu, spuneţi-mi, de informaţii despre un oraş provincial dintr-o ţară îndepărtată? Dar, pe de altă parte, România este de un secol şi jumătate deja principala ţară dunăreană, căreia îi aparţine individual sau în comun cu vecinii o treime din fluviu. Însă această treime, pentru mulţi, dacă nu chiar pentru toţi cei care trăiesc în afara graniţelor României, ca şi pe vremea lui Stoker, nu este decât o pată albă, mai bine zis neagră, saturată de superstiţii, prejudecăţi, ignoranţă.

Dunărea devine românească, primind în albia sa micul afluent Nera, la vreo 20 de kilometri de Orşova. Acest oraş a avut

serios de suferit din cauza fluviului. În 1970, în timpul construirii cascadei de hidrocentrale, vechile cartiere ale Orşovei au fost în întregime scufundate, împreună cu toate bisericile istorice, clădirile mari şi casele mici cu şoproane şi magazii şi trei sate pe deasupra. În schimb, pe nişte terase mai înalte s-a construit un oraş nou, fără semne distinctive deosebite, însă cu acelaşi nume, deşi puteau să-l numească oricum, căci esenţa ar fi rămas aceeaşi.

Între Orşova şi Nera, lângă malul unui golf fluvial, pe versantul unei stânci care seamănă cu o căciulă cu vârful ţuguiat, este cioplit *en face* chipul sumbru al lui Decebal, căpetenia dacilor. Portretul are 40 de metri înălţime, aproape ca statuile lui Buddha din valea Bamiyan distruse de talibani. Dacii au opus rezistenţă legiunilor Imperiului Roman cu atâta disperare, încât după una dintre bătălii împăratul Traian a fost nevoit să-şi rupă hainele de pe el pentru a fi pansaţi răniţii, ne-a povestit un specialist în istoria antică. Cu toate acestea, Roma ştia să învingă: i-a împins pe barbari spre munţi. Fiind încercuit, Decebal s-a sinucis aruncându-se în sabie sau tăindu-şi gâtul, preferând moartea captivităţii, iar Tiberius Claudius Maximus, duplicarius în armata romană, i-a tăiat imediat duşmanului căzut capul şi mâna dreaptă, pe care i le-a dus în dar împăratului. Maximus ştia ce face: pentru această faptă a fost numit decurion[4].

Numele regelui dac Decebal îmi este cunoscut din copilărie, pentru că filmul româno-francez *Dacii*, în regia lui Sergiu Nicolaescu, a rulat în anii 1970 şi în cinematografele sovietice. În timp ce lucram la această carte (cu părere de rău pentru întârziere, pentru că toate lucrurile trebuie făcute la timpul lor) m-am uitat şi la continuarea acestui film, *Columna*, despre acel necruţător duplicarius Tiberius, prezentat pe ecran într-o cu totul altă postură, romantic-nobilă, de comandant roman viteaz şi înţelept. Filmul *Columna* ilustrează versiunea populară a etnogenezei naţiunii române: pe parcursul desfăşurării acţiunii, Tiberius se însoară cu frumoasa dacă Andrada, care îi naşte un fiu, pe Traian, şi acest băiat reuneşte înţelepciunea, sobrietatea şi arta de a conduce a romanilor cu mândria şi iubirea de libertate a dacilor. Figura regelui dac (actorul Amza Pellea) făcea

parte din seria idolilor mei din copilărie, alături de Spartacus interpretat de Kirk Douglas şi de regele spartan Leonidas din peplumul *Trei sute de spartani*. E drept că pe atunci, mai mult decât Decebal, mă interesa starul de cinema Pierre Brice (în filmul lui Nicolaescu a jucat rolul comandantului roman Septimius Severus), cel care a strălucit pe ecrane în rolul lui Winnetou, căpetenia apaşilor.

Dacii (întrucât nu ştiau că urmaşii lor se vor contopi cu romanii şi peste multe veacuri vor deveni români) le-au pregătit cotropitorilor romani o primire nu tocmai călduroasă. Şi acum, după cum mi s-a părut, pe Dunăre România îi întâmpină pe călătorii din alte lumi, dacă nu cu asprime, atunci cel puţin nu foarte cordial. Pe frumosul mal al fluviului şerpuieşte, unind sate şi cătune prăfuite, o şosea plină de gropi, acoperită, se pare, de curând cu asfalt proaspăt, dar care arată ceva mai bine decât un drum din Antichitate. Călătoria pe apă este mult mai plăcută, pentru că deocamdată Dunărea nu a fost asfaltată, nici pavată.

România dunăreană se termină după aproape 1.000 de kilometri de la Orşova şi chipul de piatră al lui Decebal, la Sulina, un orăşel portuar liniat corect geometric. Este punctul cel mai estic al ţării, spre care nu duc autostrăzi, în care poţi ajunge numai pe apă – pe mare sau pe fluviu. Toate străzile paralele cu Dunărea sunt numite strict în ordine: Strada Întâi, Strada a Doua, Strada a Şasea. Sigur, Sulina nu este New York, cu faimoasa lui topografie pătrată în formă de cuib, dar vara şi în Sulina este destul de pitoresc: farului cu o cupolă întunecată, al cărui strămoş a fost construit în secolul al XVIII-lea de un arhitect otoman, i-ar sta bine ca magnet pentru frigider, iar biserica Sfântul Nicolae are cupole elegante de culoare verde.

Mica Sulina, cândva o aşezare a marinarilor greci şi genovezi, a piraţilor şi pescarilor, a fost considerată formal timp de un secol capitala orientală a fluviului. Marile puteri îşi disputau aici supremaţia asupra Istrului: din 1856 până în 1939, chiar aici în deltă a fost cartierul general al Comisiei Europene a Dunării. Din Sulina, primii funcţionari europeni încercau să liberalizeze regimul comerţului fluvial şi să stabilească regulile concurenţei corecte. În acelaşi timp, niciun şef de birou nu uita de interesele propriei patrii; toţi luptau cu puterea politică influentă a Sankt-Petersburgului (la început) şi cu monopolul

armatorilor greci la gurile Dunării (până la sfârşitul secolului al XIX-lea). La Sulina au alternat puterea şi influenţa otomană, rusă, română, bulgară; în 1870, orăşelul a primit statut de porto-franco, transformându-se într-un important punct de tranzit al comerţului cu cereale.

După ce a devenit regat, România a încercat de câteva ori să preia iniţiativa fluvială în Sulina, insistând pe ideea controlului unilateral al deltei şi a totalei inutilităţi a prezenţei printre controlori a europenilor occidentali francezi şi englezi. Însă principiul conducerii colective a învins întotdeauna, până în perioada sângeroasă când Hitler a luat Dunărea în stăpânire. După al Doilea Război Mondial, centrul principal unde se luau deciziile privind navigaţia internaţională, Comisia Dunăreană, s-a stabilit la Budapesta. Acum, la Sulina, de activitatea zilnică a vechilor funcţionari dunăreni aminteşte clădirea cu două niveluri a Palatului Comisiei Europene (simpatică, dar destul de jupuită) şi placa memorială din bronz fixată cu bolţuri destul de grosolane pe zidul farului.

Acest trecut internaţional, care atunci de fapt era încă prezent, i-a permis scriitorului român Jean Bart să numească Sulina „Europolis”. În romanul pe care Eugeniu Botez (şi-a luat pseudonim francez în amintirea faimosului corsar) l-a scris cu puţin timp înaintea morţii sale în 1933 este vorba despre revenirea din America, pe meleagurile natale, a unui emigrant român de pe malurile Dunării care nu a găsit peste ocean nici bani, nici fericire. Viaţa în Sulina nu s-a dovedit cu nimic mai bună decât printre străini, iar drama socială se sfârşeşte, aşa cum se întâmplă în proza realistă, cu o tragedie. „Europolis” are acum circa 3.500 de locuitori, o minunată plajă sălbatică, preferată de nudişti, şi o linişte caniculară întreruptă doar de clipocitul valurilor şi strigătele pescăruşilor. Pe această tăcere a fluviului se conturează şi principala problemă a Sulinei – şomajul, care afectează aproape 40% din populaţia aptă de muncă. Şi, într-adevăr, aici nu ai altceva de făcut decât să te uiţi la apa care curge. De aici nu poţi pleca nicăieri nicicum, decât pe apă.

Dincolo de kilometrul 0 al fluviului se îndreaptă spre mare lama de beton a digului, care ajută fluviul să-şi menţină forma mai mult timp înainte să se verse în abis. Nici măcar Dunărea nu

este nesfârşită şi, după un drum lung din pădurile Germaniei până aici, în bălţile României, Dunărea este sleită de puteri. „Când Dunărea îşi pierde numele în Marea Neagră, ea are vârsta de aproape două luni”, a calculat cinicul Milorad Pavić. „Atât ţine viaţa ei. E drept că se spune că şi în mare ea mai curge o zi întreagă cu tot cu peşte, dar fără numele ei.” Nu cred că Pavić a fost vreodată în Delta Dunării, dar acest scriitor, după cum îi este obiceiul, a ales în mod fericit imaginile, pentru că estul extrem românesc este cu adevărat ţinutul unor minunate fantasmagorii. Iată una dintre ele: la nord-vest şi la sud-est de Sulina, prin bălţi şi prin luncile mlăştinoase ale deltei, pasc ultimii „mustangi ai Europei”, câteva mii de cai sălbatici. Negri, roibi, şargi sau murgi, ei aleargă în herghelii deranjând mistreţii agresivi şi pelicanii nevinovaţi. Dacă Pavić ar fi avut cunoştinţă de aceşti armăsari şi de aceste iepe, probabil că i-ar fi comparat cu hipocampii, caii-de-mare cu cozi de peşte din mitologia antică. Unii ca aceştia, înzestraţi în plus cu aripi, scot din nişa centrală de la Palazzo Poli o scoică uriaşă în care se îndreaptă spre piaţa romană Trevi puternicul şi bărbosul Ocean, originea a tot ceea ce există.

Oamenii de ştiinţă se contrazic fervent în privinţa mustangilor din România: aceste nobile animale se află, pe de o parte, sub protecţia celei mai vechi rezervaţii din ţară, Letea, iar pe de altă parte, după desfiinţarea la începutul anilor 1990 a gospodăriilor agricole din zonă, aceştia se înmulţesc necontrolat, bătătoresc şi pasc plante rare, constituind o ameninţare pentru ecologia deltei. Zoologii intenţionează să aleagă un alt areal pentru aceste animale sau să-i domesticească din nou. Acest lucru nu este deloc simplu, iar între timp se aud tot mai multe voci care propun sacrificarea şi transformarea în mezeluri a cailor dunăreni. Printre adepţii acestui mod radical de a gestiona situaţia se numără şi taximetristul Viorel, care m-a dus din Galaţi în oraşul vecin Brăila. Viorel a crescut în Sulina, unde mai trăiesc şi acum câteva dintre rudele sale, dar încă din tinereţea socialistă a plecat să-şi caute norocul pe pământ mai ferm, nu ca bălţile dunărene. Spre sfârşitul călătoriei am fost amândoi de acord că Dunărea este de o infinită diversitate şi că „Germania este Germania”, adică un model al standardului de

viaţă, pe care nu România („fără comunişti e mai bine, însă acum nu ne ajung niciodată banii”), dar nici majoritatea celorlalte ţări europene nu îl poate atinge. În Brăila, Viorel, pretextând că nu cunoaşte prea bine oraşul, m-a lăsat pe bulevardul central, în ploaie, fără să mă ducă unde am solicitat – şi mi-a şi luat dublu pentru călătorie. „Uite de asta nici nu aţi ajuns până acum ca Germania”, m-am gândit eu, dar pe urmă, evident, m-am liniştit. Mateiu Caragiale, autorul unei excelente drame de salon despre moravurile boemei bucureştene din perioada Primului Război Mondial, nu a ales întâmplător ca motto pentru romanul său epic *Craii de Curtea-Veche* cuvintele politicianului francez Raymond Poincaré, care a vizitat România în 1908, mi se pare: „Que voulez-vous, nous sommes ici aux portes de l’Orient, où tout est pris à la légère…”[*5]. Am luat-o şi eu mai uşor. Încercarea grăbită de a cerceta faleza Brăilei a eşuat: m-a abătut din drum o haită de câini vagabonzi destul de periculoşi, care păreau şi incredibil de flămânzi. Am fost nevoit să mă retrag spre Piaţa Independenţei.

Frumuseţile fluviale ale României, în special coroanele arborilor Deltei Dunării, oferă infinite posibilităţi pentru scrieri poetice. Replica naţională a literaturii române, nu numai literaturii bulgare, ci, putem spune, întregii literaturi universale, vine din Brăila. Aici, în 1884 s-a născut Panait Istrati, scriitorul pe care clasicul european Romain Rolland l-a numit „Gorki al Balcanilor”. Ca şi Elias Canetti, care a renunţat la limba maternă în favoarea unei limbi străine pentru scrierile sale, Istrati, fermecat de magia galică, a făcut din franceză, nu din română, limba operelor sale. Asemenea lui Canetti, care a păstrat despre Rusçuk doar amintirile copilăriei, nici Istrati nu s-a mai întors la maturitate pe meleagurile natale; în schimb, prin pseudonimul „Istrian”, şi-a marcat pentru totdeauna locul de origine. „M-am născut pe malurile Dunării, în cea mai sălbatică, cea mai pitorească parte a sa; toată copilăria mi-am petrecut-o în mlaştini de nepătruns”, îşi amintea Istrati într-o autobiografie literară. „Sălciile pletoase, păsările de baltă, vulpile, puzderia de gâze erau cei mai buni prieteni ai mei. Ca să vă puteţi da seama cu câtă pasiune mă abandonam acestei vieţi, vă mărturisesc că la şcoală am stat în clasa întâi trei ani la rând. Învăţătorii mei

mă făceau în tot felul şi mă băteau. Eu nu le dădeam atenţie şi fugeam la Dunărea mea dragă, frumoasă şi misterioasă.”

Fiul unei spălătorese şi al unui contrabandist grec în trecere, tânărul Panait Istrati, căruia riscul nu-i era străin, pe numele său adevărat Panaghis Valsamis, s-a ridicat pe culmile literaturii din straturile sociale cele mai de jos, din rândurile sărăcimii, a acumulat experienţă de scriitor în timpul peregrinărilor prin lumea largă, luându-şi ca pseudonim numele grecesc al fluviului. „Mi-a fost sortit… să descriu chinul foamei, nopţile reci petrecute fără adăpost, sub cerul liber, puricii adunaţi de pe toate băncile, suferinţele unor oameni pe care viaţa i-a învins. Am încercat toate meseriile de care este capabil un om nevoit să-şi câştige pâinea: …hamal prin gări şi porturi, calfă pe şantierele navale, valet la hoteluri, băiat la bucătărie în restaurante, chelner prin berării, fierar, săpător, lipitor de afişe, figurant în pantomime la circ, tractorist, ucenic farmacist, tăietor, distribuitor de ziare, fotograf ambulant şi altele.” Sub influenţa acestor practici sociale complicate, Istrati a devenit comunist, a adoptat învăţătura leninistă şi a salutat Revoluţia din Octombrie.

Protecţia lui Rolland l-a transformat pe scriitorul de 30 de ani venit în Franţa, disperat din cauza permanentei lipse a banilor (disperat în sens propriu, la limita sinuciderii), într-un autor de romane sociale foarte la modă, atât în estul, cât şi în vestul Europei. În 1927, Istrati a vizitat URSS, aducând din Moscova şi Kiev impresii pline de entuziasm şi dorinţa de a obţine cât mai repede paşaport sovietic. A renunţat la această intenţie după vreo doi ani, în urma unei călătorii prelungite în ţara socialismului victorios, întreprinsă de scriitor „nu în calitate de musafir poftit al regimului, ci în postura unui muritor de rând”. Consecinţa acestui voiaj a fost cartea de însemnări publicistice *Vers l’autre flamme. Confession pour vaincus*[6*]. În ea, Istrati a analizat realitatea comunistă care nu avea nicio legătură cu normele de viaţă leniniste, convingându-se de faptul că „în URSS nu este nici pomeneală de socialism”. Pe „Gorki din Balcani” l-au afurisit imediat şi propagandiştii stalinişti („printre rândurile noii sale scrieri, a cărei publicare în coloanele presei sovietice ar fi penibilă, se iţeşte mutra respingătoare a unei canalii”, scria indignat un comentator de la *Komsomolskaia Pravda*), şi

intelectualii de stânga ai Europei Occidentale, vrăjiţi de amploarea şi forţa prefacerilor ruseşti. „Vorbind în spiritul burghezului provincial şi al mic-burghezului”, Istrati a pierdut încrederea Moscovei, în schimb a obţinut posibilitatea de a se întoarce în Bucureştiul ostil Sovietelor. Cinci ani mai târziu, scriitorul, la fel de frământat de probleme financiare şi existenţiale, s-a stins de tuberculoză.

Brăila şi-a amintit de fiul ei rătăcitor în preajma centenarului naşterii sale. Nu numai pe criterii literare, ci după toate criteriile politice româneşti, Istrati merita un semn de preţuire: a luat apărarea celor săraci, a ridicat glasul împotriva Moscovei. Întrucât în oraş nu s-au păstrat urme materiale ale copilăriei scriitorului, muzeul memorial a fost organizat în fostele încăperi ale Palatului Pionierilor, în aşa-numita Casă a Grădinarului, construită la mijlocul secolului al XIX-lea la marginea Grădinii Mari, pe motiv că tânărului Istrati îi plăcea să admire Dunărea de aici, nu din altă parte. Acum, ruinele unei unităţi economice despart fluviul de această grădină de-a dreptul îmbietoare. Căutând muzeul, am greşit strada şi, pe lângă un gard găurit care împrejmuia dărâmăturile, am cotit spre debarcader, lângă care – cine ştie de ce? –, într-un ţarc din vreo şase table de şah gigantice, se vedea dublura Docherului din Galaţi, Marinarul. Un poliţist binevoitor mi-a explicat drumul corect într-o franceză şcolărească, apoi am nimerit pe mâna unui ghid experimentat. Lucrurile personale ale lui Istrati (de exemplu, samovarul adus din Rusia sovietică) au fost cumpărate de la ultima din cele câteva soţii ale scriitorului, la care s-au adăugat fotografii, documente, ediţii rare, obţinându-se astfel o expoziţie memorială.

Operele lui Elias Canetti şi Panait Istrati sunt modele diametral opuse de proză concepută pe malurile Dunării. Reflecţiile schiţate din vârful peniţei contra descrierilor vieţii cotidiene a personajelor de la periferia societăţii; poetica diafană a însemnărilor biografice contra realismului onest de tip dickensian; concepţia despre lume a unui evreu cosmopolit dintr-o familie burgheză înstărită contra rănilor deschise din viaţa unui vagabond care nu şi-a cunoscut tatăl. De fapt, de ce „contra”? Ambii, şi Canetti, şi Istrati, deşi din motive diferite, nu

se simţeau prea confortabil în societatea pe care o studiau cu asiduitate. Ei au lăsat în urma lor modele absolut diferite de proză, dar la fel de pline de nerv.

Pentru mine este important faptul că, în copilărie, Canetti şi Istrati au divinizat Dunărea, fiecare în felul său. La fel ca un alt locuitor al Brăilei, care se plimba pe aceleaşi maluri sumbre cu un secol mai devreme. În 1800, pe când avea doar trei ani, inventatorul aşa-numitului alfabet vithkuqi al limbii albaneze, Naum Veqilharxhi, s-a mutat la Brăila împreună cu familia din satul Vithkuq, situat în sudul actualei Albanii – cu alte cuvinte, dintr-o regiune a Europei otomane în alta. Când a crescut, băiatul, pătruns de conştiinţă revoluţionară, a aderat la mişcarea pentru independenţă, apoi, după terminarea studiilor juridice, s-a consacrat îndeletnicirii literare şi studiului ideii de emancipare naţională.

Conform afirmaţiilor biografilor săi, în perioada studenţiei Veqilharxhi a luat parte la Revoluţia Antiotomană din Muntenia: la fel ca mulţi alţi tineri protodemocraţi balcanici din perioada aceea, el împărtăşea idealurile comune ale luptei creştine (fără a ţine cont de naţionalitate) împotriva cotropitorilor otomani şi a protejaţilor acestora, feudalii „autohtoni”. Revoluţia din 1821 s-a încheiat cu o înfrângere, iar conducătorul valah al răsculaţilor, Tudor Vladimirescu, a fost ucis cu sălbăticie de aliaţii săi greci, care l-au acuzat de tentativa de a încheia o înţelegere cu duşmanii. Foştii tovarăşi de luptă i-au tăiat nefericitului corpul în bucăţi, pe care le-au aruncat într-o fântână. După mai bine de un secol, figura complexă a lui Vladimirescu a fost instrumentată de comuniştii sovietici şi români, acesta fiind transformat într-o icoană a luptei de eliberare. Vladimirescu, veteran al războiului ruso-turc din 1806-1812, avea gradul de sublocotenent în armata imperială, considera Rusia ocrotitoarea Munteniei, iar astfel de personaje erau pe placul conducerii staliniste de la Bucureşti. Divizia de infanterie constituită în 1943, în regiunea Riazan, din prizonieri de război români a luptat în cadrul Frontului 2 Ucrainean, după care a devenit apărătoarea regimului lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, şi nu întâmplător purta numele lui Vladimirescu. Acum, în România atitudinea faţă de acest erou este mai calmă, deşi meritele lui

Vladimirescu în procesul cuceririi treptate a independenţei patriei nu sunt contestate, cel puţin nu în cercurile ştiinţifice.

Soarta conducătorului revoltei ţărăneşti demonstrează, printre altele, cât de dificil este pentru noi, cei obişnuiţi cu stereotipurile zilei de azi, să înţelegem procesele formării conştiinţei diferitelor popoare de pe teritoriile dunărene. Dintre toate rubedeniile numeroase ale lui Naum Veqilharxhi (provenea dintr-o bogată familie de aromâni ortodocşi), numai Naum se considera albanez, ceilalţi îşi spuneau greci. Răspunzând reproşurilor celor care considerau încercările sale lingvistice o pierdere de vreme, în comparaţie cu lupta sfântă pentru eliberare, Veqilharxhi scria: „Litera este unul dintre elementele fundamentale ale ideii deşteptării naţionale”. El a lucrat la elaborarea alfabetului său timp de două decenii la Brăila, încercând să-i menţină neutralitatea religioasă şi să nu copieze literele latine, greceşti şi arabe. Se consideră că răspândirea acestui tip de scriere a fost zădărnicită de moartea subită a omului de ştiinţă, survenită în 1846, precum şi de costurile ridicate ale caracterelor tipografice cu simboluri diferite de cele obişnuite. Veqilharxhi a reuşit totuşi să editeze două dintre operele sale în alfabetul vithkuqi şi a alcătuit un abecedar, care însă nu s-au bucurat de popularitate, întrucât nu le putea citi nimeni. Albanezii, având o atitudine respectuoasă faţă de educaţie, la începutul secolului XX au început totuşi să utilizeze un alt alfabet, pe baza caracterelor latine.

În Brăila există, se înţelege, un bust din bronz al lui Veqilharxhi, iar ambasadorul Albaniei la Bucureşti are de ce să vină la malul Dunării.

Oamenii Dunării

Ivan Patzaichin, amiral

Ivan Patzaichin s-a născut în 1949 în satul Mila 23, nu departe de Tulcea, într-o familie de ruşi ortodocşi de rit vechi. De mic îi ajuta pe adulţi la pescuit. „Singura distracţie din copilăria mea era cântatul în corul bisericii în fiecare duminică”, îşi aminteşte Patzaichin într-un interviu. Până la 16 ani nu a fost în niciun oraş mare, a văzut trenul pentru prima dată la Brăila, când pleca spre Bucureşti la secţia de canotaj a clubului Dinamo. A ales canoea întrucât „nu-i plăcea să vâslească cu spatele înainte”. A utilizat o tehnică netradiţională de vâslit, motiv pentru care intra mereu în conflict cu antrenorii. Participant la cinci ediţii ale Jocurilor Olimpice (1968-1984), de patru ori campion olimpic în competiţiile de canoe simplu şi canoe dublu, de nouă ori campion mondial, posesor a 22 de medalii de la campionatele mondiale. În 1973, Patzaichin a fost avansat ofiţer, în

1978 a devenit membru al Partidului Comunist. În pofida acestui fapt, fiind pasionat de muzica rock, sportivul nu a renunţat la plete, iar pe fotografiile din presa românească, până la sfârşitul anilor 1980, pieptănătura campionului era retuşată. Patzaichin nu era singurul vâslaş de origine rusă din echipa României: la Jocurile Olimpice de la Moscova din 1980, toată echipa masculină de canoişti era compusă din lipoveni (în afară de Patzaichin – Lipat Varabiev, Petre Capusta şi Toma Simionov). După încheierea carierei competiţionale, Patzaichin a devenit antrenor, aflându-se la conducerea lotului naţional de caiac-canoe până în 2010. Sportivii antrenaţi de el au participat la cinci olimpiade, cucerind la aceste competiţii internaţionale de înalt nivel peste 150 de medalii de aur. În scopul dezvoltării turismului ecologic, în special în Delta Dunării, Patzaichin a înfiinţat asociaţia „Ivan Patzaichin – Mila 23”. Această organizaţie desfăşoară concursuri ale instalaţiilor plutitoare ECO-Archipelago la Bucureşti, pe râul Dâmboviţa, şi festivalul Rowmania al bărcilor cu vâsle la Tulcea. Pentru festivalul Rowmania a fost proiectat un tip special de „barcă românească cu vâsle” (canotca), o versiune modificată a tradiţionalei bărci (lotca) folosite de lipoveni. Asociaţia editează şi o serie de benzi desenate cu titlul „Mila 23”, „despre aventurile lui Ivan Patzaichin în Delta Dunării”. Pentru finanţarea proiectelor non-profit, Patzaichin se ocupă cu producţia de bărci fluviale şi cu afaceri în domeniul designului vestimentar, a deschis o linie de îmbrăcăminte „Ivan Patzaichin” şi un butic în Bucureşti. Echipa României a participat la Jocurile Olimpice în echipamente sportive cu acest brand. Patzaichin produce şi cosmetice naturale, în special săpun cu parfumurile Deltei Dunării. Este membru al juriului Festivalului de Film Ecologic Pelican din Tulcea. Este general de brigadă în rezerva MAI. Lângă stadionul Dinamo din Bucureşti a fost amplasată o statuie a lui Patzaichin (acest sportiv excepţional este înfăţişat complet dezbrăcat). Fără îndoială, Patzaichin este cel mai faimos lipovean din lume, cunoscut şi sub porecla „Amiralul”.

Michel Bouquet, *Portul Brăila din Valahia*, desen, anii 1840

Brăila a început să aibă un aspect european după cinci ani de ocupaţie rusă, în urma războiului din 1828-1829, conform planului rusesc de sistematizare a oraşului. Schema cartierelor centrale, care a înlocuit haosul balcanic cu o planificare ordonată, a fost trasată probabil cu un compas pe fosta linie a valurilor de apărare: bulevardele şi străzile încep de la Dunăre, continuă în formă de arc de la sud spre nord şi, metaforic vorbind, se termină tot la Dunăre. Pe hartă, toate acestea arată frumos, dar numai pe hartă. În general, spre deosebire de Galaţi, Brăila (care nu este nici ea un oraş mic, având o populaţie de peste 200.000 de locuitori) se poate lăuda cu un centru istoric mult mai inteligent conceput, cu o zonă pietonală şi o piaţă civică centrală care poartă numele împăratului Traian. În această piaţă, în mijlocul unui scuar, se află bustul cuceritorului roman al Dunării de Jos, iar la baza soclului, alte două statui, un bărbat şi un adolescent, privesc în sus spre împărat: probabil sunt daci însetaţi de binefacerile unei civilizaţii dezvoltate.

Monumentul a fost amplasat în 1906, cu prilejul împlinirii a 1.800 de ani de la transformarea regatului Daciei în provincie romană. La nord de Dunăre, stăpânirea romană s-a prelungit un secol şi jumătate.

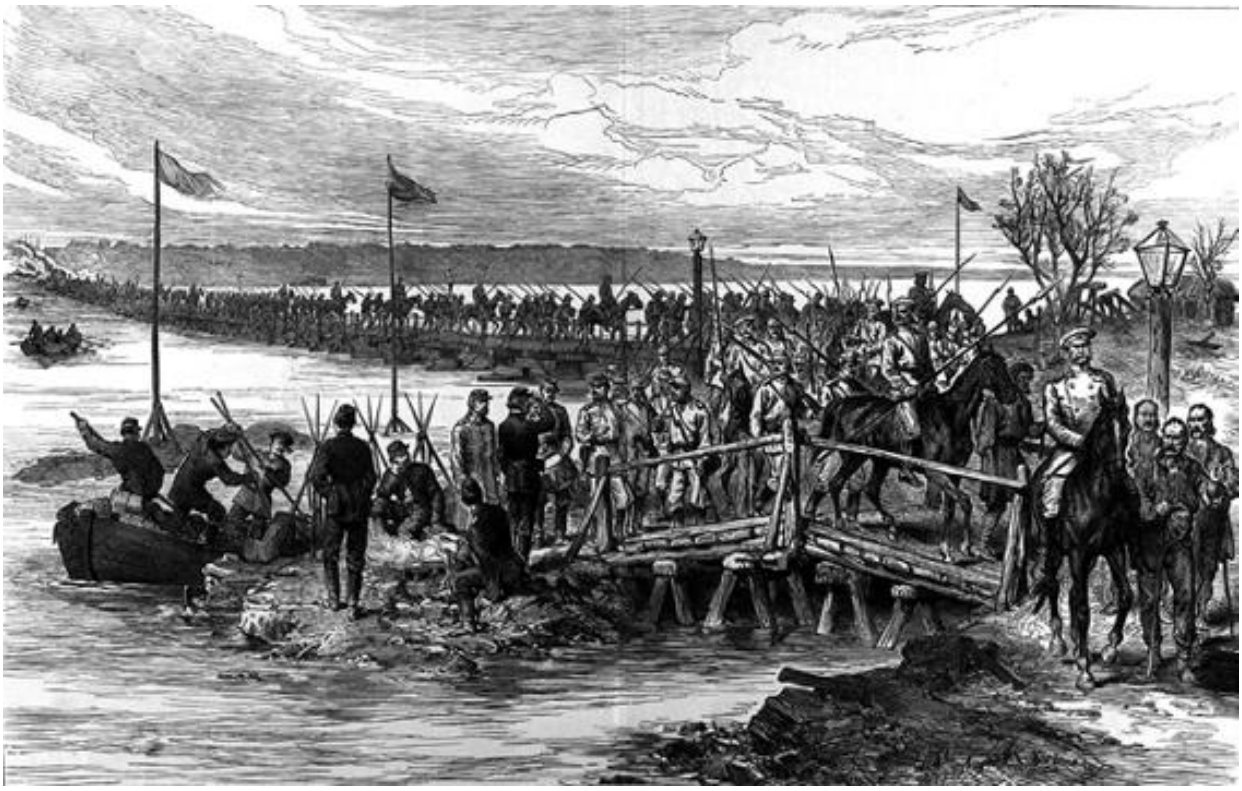

Forţarea Dunării la Brăila, desen din *The Illustrated London News*, 1877

Patriotismul românesc a îmbinat într-un mod destul de bizar supunerea faţă de cuceritori cu amintirea luminoasă a dacilor învinşi, împăcându-i efectiv pe Traian şi Decebal. Se consideră că romanii s-au amestecat treptat cu rămăşiţele triburilor cucerite şi, după multe secole, în acest creuzet s-a format naţiunea română modernă, pe care au făurit-o prin călirea în focul luptei pentru independenţă noile generaţii de eroi moldoveni şi valahi, metaforic vorbind, de la Vlad Ţepeş la Tudor Vladimirescu. De fostele legături cu Roma amintesc statuile sugestive *Lupa Capitolina* (Lupoaica de pe Capitoliu), amplasate în multe oraşe româneşti. Călătorii străini nu au ocolit această situaţie în aprecierile lor sarcastice, ironizându-i pe români: singurul popor care se mândreşte cu faptul că în

trecut a fost colonie. Împăratului Traian îi este străin acest sarcasm, chipul său de bronz exprimând deopotrivă asprime şi clemenţă.

În general, Brăila seamănă cu Galaţiul (altfel ar fi fost ciudat), însă arată mai omeneşte: aici construcţiile de locuinţe din perioada interbelică sunt mai variate, concurând blocurile fără viaţă din panouri prefabricate; aici există un prestigios teatru dramatic care poartă numele actriţei Maria Filotti, originară din aceste locuri şi o stea strălucitoare a scenei româneşti, care în 50 de ani de carieră a interpretat aproape tot repertoriul clasic naţional şi mondial, de la Mihail Sebastian la William Shakespeare. În Brăila sunt biserici frumoase multicolore, cu aspect deopotrivă grav şi prietenos, dragi, fiindcă veni vorba, şi inimii ruşilor. În perioada istorică în care Europa încă se lupta cu Asia pe malurile Dunării, marele duce Mihail Pavlovici (fratele mai mic al împăraţilor ruşi Aleksandr I şi Nikolai I) a poruncit transformarea moscheii principale a Brăilei în catedrala ortodoxă a străjerilor Domnului, Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril, probabil nu fără satisfacţia de a fi imortalizat numele tizului său ceresc pe pământul Munteniei. Fratele împăratului comanda un corp de gardă care în vara anului 1828 a asediat o cetate fluvială otomană, iar după luptă a dat dovadă de o modestie lăudabilă: a refuzat ordinul Sfântul Gheorghe, considerând că a obţinut victoria cu preţul unor pierderi prea mari. Impresionat de nobleţea „primului slujitor al ţarului”, Nikolai Pavlovici i-a dăruit lui Mihail Pavlovici o spadă aurită împodobită cu diamante. În 1830, după ce a sistematizat Brăila, marele duce a plecat, cu preţioasa lui sabie cu tot, să înăbuşe revolta din Polonia, iar după înfrângerea sângeroasă a Varşoviei a fost avansat la gradul militar de general-aghiotant.

Cercul spiritualităţii ruse s-a extins şi până la Brăila. Aici se află reşedinţa mitropolitului ortodox de rit vechi, transferată în 1940 de la Fântâna Albă (Belaia Kriniţa), localitate situată acum la graniţa dintre România şi regiunea Cernăuţi din Ucraina, după ce Moscova a instituit controlul asupra Bucovinei de Nord. De autoritatea Moscovei fugeau şi popovţii, şi bespopovţii în urma dezbinării Bisericii, survenită la mijlocul secolului al XVII-lea. Enoriaşii ortodocşi de rit vechi sunt păstoriţi de înaltpreasfinţitul Leontie, arhiepiscop de Fântâna Albă şi al

tuturor creştinilor ortodocşi de rit vechi. Pe numele său de mirean Lavrente Izot, este cunoscut şi ca un mare maestru al cântului bisericesc. În bastionul vechii credinţe ruseşti din Brăila, aşa-numitul cătun (care face parte de mult din perimetrul oraşului), credincioşii sunt chemaţi la rugăciune simultan de cinci biserici: Sfântul Nicolae Făcătorul de Minuni, Naşterea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu şi altele. Staroverii nu au fost prigoniţi numai de patriarhii ruşi şi de secretarii generali sovietici. Comuniştii români au încercat să-i lipsească pe lipoveni de numele părinţilor lor, românizându-le, însă numai foarte puţini s-au supus acestui abuz, pentru că fundamentul ortodoxiei autentice este statornicia. De fapt, timpul este cel care decide: încet, dar ireversibil, staroverii asimilează cultura românească, deşi, pe alocuri, mai păstrează câte ceva din felul de viaţă tradiţional. De altfel, spre nord nu pleacă nimeni: patria lipovenilor nu mai este de foarte multă vreme Rusia, ci bălţile dunărene. De trei secole deja, rascolnicii ruşi populează orăşelele şi satele Dobrogei româneşti; în special în judeţul Tulcea, de unde sunt originari Ivan Patzaichin şi echipa lui de canoişti, trăiesc mulţi lipoveni.

Conform datelor recensământului populaţiei din 2011, în România sunt circa 40.000 de staroveri, deşi entuziaştii afirmă că în realitate numărul lipovenilor este de aproape cinci ori mai mare. Comunitatea lipovenilor, a „moştenitorilor spiritului rus”, se studiază pe sine însăşi într-un centru ştiinţifico-etnografic din Bucureşti, editează ziarul bilingv *Zorile* şi publicaţia lunară *Kitej-grad*, „revistă de cultură şi istorie”. Staroverii contribuie după posibilităţile lor la dezvoltarea României: ţării îi sunt cunoscuţi oameni de ştiinţă, muncitori, poeţi, politicieni de origine rusă. Pe lângă sportivii de înaltă clasă, au existat printre lipoveni şi alte celebrităţi internaţionale. De pildă, în perioada interbelică, poliţia militară secretă a Regatului României (Siguranţa) a fost înfiinţată şi condusă de fiul unui preot ortodox de rit vechi, Mihail Moruzov.

Printre ruşii din România a existat şi un personaj folcloric pitoresc – tâlharul şi violatorul Terente (Ştefan Vasali), eroul unor cuplete şi anecdote triviale, un fel de haiduc balcanic. În anii 1920, Terente a comis multe jafuri îndrăzneţe, violuri şi crime, alegându-şi de obicei victimele din rândul celor bogaţi.

După o serie de urmăriri, acest Jack Spintecătorul din România, care îngrozise tot judeţul Brăila, dar care găsise simpatie în rândul oamenilor simpli, a fost în cele din urmă împuşcat de poliţişti; Terente nu a mai reuşit să fugă de urmăritori cu barca pe Dunăre în timpul nopţii. Am văzut o fotografie cu penisul uriaş al haiducului – 22 de centimetri, în mărime naturală, cu tatuajul *F** bine şi apăsat la cioc*, care a fost păstrat cu grijă la Institutul de Medicină Legală din Bucureşti până în 2009, când acest exponat bizar s-a deteriorat.

Da, nimic de zis, Dunărea este bogată în cele mai diverse poveşti.

La Galaţi, Giurgiu, Brăila am înţeles mai bine mândria părinţilor oraşului bulgar Ruse, în care s-a păstrat un ansamblu arhitectural mult mai distinct în comparaţie cu România dunăreană; în Ruse sunt destule clădiri de restaurat cu bani de la Uniunea Europeană. De fapt, aş zice că la Ruse (desigur, în mod convenţional) se încheie itinerarul turismului dunărean plăcut, iar în aval, până în Delta Dunării, dacă nu călătoreşti cu un liner confortabil, se întinde teritoriul expediţiei pe care ai întreprins-o doar din motive familiale, interese de afaceri sau din curiozitate scriitoricească. Fenomenul ale cărui prime semne atrag atenţia zgâriindu-ţi ochii dincolo de Poarta Devín lângă Bratislava devine un fapt obişnuit pe cursul inferior al Dunării, iar uneori aproape absolut: se pare că aici omul nu ştie să trăiască în armonie cu fluviul, civilizaţia nu poate convieţui cu natura. Lucruri sparte, aruncate, ruginite, construcţii neterminate, dărăpănate, sfărâmate, urâte se transformă treptat în elemente ale peisajului, forţa naturală a apei curgătoare şi potenţialul său purificator fiind insuficiente. Poate că apa fluviului nici nu este murdară, dar pare aşa, de aceea nu ai chef să vezi nici coşul de fum al unei uzine, nici debarcaderul, nici acoperişul, pentru că riscul de a constata că cele create de mâna omului sunt în disonanţă cu cerul, malul, pădurea este mult prea mare. Insulele formate din recipiente de plastic şi tot felul de alte gunoaie menajere (cu cât mergi mai spre est, cu atât sunt mai dese) se adună în mici continente. Un tablou desăvârşit, o panoramă ideală, un fundal impecabil nu necesită aici completări artificiale; spre deosebire de Schwarzwald, de valea Wachau, chiar şi de cotitura de la Visegrád, trăsăturile de penel

ale eforturilor oamenilor rareori ies reuşite pe pânza picturii fluviale. Oamenii au invadat mult prea brutal existenţa cumpătată a Dunării.

Principalul semn al umilirii, înfrângerii, subjugării Dunării de către voinţa neclintită a oamenilor este grandioasa cascadă de construcţii hidroelectrice Porţile de Fier la Cataracte, zona în care Dunărea, cu 1.000 de kilometri înainte de vărsare, îşi croieşte drum printre ramificaţiile Munţilor Banatului. În Serbia şi România toţi sunt convinşi că acesta este cel mai lung defileu din Europa; pe unul dintre segmentele sale (Bariera sau Porţile de Fier), de-a curmezişul albiei fluviului se întinde o barieră stâncoasă lată, de origine tectonică. În urmă cu un secol şi jumătate, tot acest sistem muntos-acvatic includea patru superbe trecători, patru căldări (numite „cazane”) şi cinci rânduri de praguri cu recife subacvatice şi de suprafaţă.

Romanii au încercat să supună Dunărea pe căi ocolite, organizând tragerea de pe mal a corăbiilor, fără a cruţa forţele sclavilor încinşi cu nişte curele late (în Rusia ţaristă s-ar fi numit edecari). După căderea Romei, timp de un mileniu şi jumătate, navigaţia dintr-un capăt în celălalt al Dunării se deschidea numai episodic, totul depindea de capriciile naturii şi de priceperea piloţilor. În sfârşit, la mijlocul secolului al XIX-lea, la ordinul autorităţilor de la Viena, la Cataracte au fost aruncate în aer câteva stânci şi recife periculoase, iar în 1890, deja epoca austro-ungară, de-a lungul malurilor Dunării, pe lângă segmentele cu multe praguri, au fost săpate 10 canale deschise. Cel mai cunoscut dintre acestea, în apropierea localităţii Sip (acum sub ape), era însoţit de o scurtă ramificaţie de cale ferată: locomotivele remorcau vasele care navigau în amonte pe Dunăre. Tehnologiile moderne au înlăturat aceste dificultăţi: în prezent, în sistemul faimoaselor trecători intră şi două baraje la distanţă de 80 de kilometri unul de celălalt, prevăzute cu ecluze pentru navigaţie. Lacul de acumulare (Lacul Dunării), cu o suprafaţă a luciului apei de 250 de kilometri pătraţi, a înghiţit şi pragurile periculoase, şi insula Ada-Kaleh, şi 19 sate, şi un oraş, şi ruinele cetăţilor antice, şi fostele canale. În total au fost strămutaţi 25.000 de cetăţeni iugoslavi şi români şi niciunul dintre aceştia nu a fost întrebat dacă vrea să se mute în altă locuinţă.

Spre deosebire de hidrocentrala de la Bratsk, de exemplu, Porţile de Fier degeaba este unul dintre cele mai mari noduri energetice ale Europei, pentru că încă nu are un Evgheni Evtuşenko al său. Dar dacă ar fi venit întâmplător şi aici un poet cu carnet de partid, probabil că ar fi vorbit despre Dunăre ca despre construirea barajului pe râul siberian Angara, aproximativ în aceeaşi manieră înflăcărată a perioadei construcţiei socialismului sovietic şi a înfloririi romantismului socialist:

a dezlănţuit
ăbuşirea apei.
ngănea
etalul.
r murmurul
acumula.
urmurul distrugea totul
ste vuietului estacadelor
ste măreţul fluviu
ste taigaua pletoasă
ste
hnica atotputernică.
otul…
tul…
tul…
tul…”
burzuluia,
ágea.
otul…
tul…
tul…
tul…”
legăna, curgea.

Pe mine mă contrariază această expresie plină de sine, „zăngănea metalul”. Sunt şi împotriva lui „se burzuluia”, împotriva kilometrilor cubi de beton, a palisadelor de armătură, împotriva vuietului nenatural al turbinelor, deşi înţeleg foarte bine că fără toate acestea nu arde niciun bec. Victoria asupra stihiei la Cataracte ar invidia-o probabil şi orice împărat roman, orice sultan turc, orice bazileu bizantin şi orice duce german, pentru că nu există un simbol mai vizibil al măreţiei imperiale decât posibilitatea de a încătuşa, de a îmblânzi un fluviu impetuos. Oamenii se înecau nepermis de frecvent în Dunăre, ea

le scufunda prea necruţător corăbiile, le inunda prea nemilos câmpurile, prea des împiedica armatele lor să obţină victorii, pentru ca acum oamenii să-şi refuze satisfacţia de a stăvili samavolnicia fluviului. Însă euforia, marea satisfacţie a triumfului, nu le-a fost hărăzită cnejilor şi împăraţilor, ci secretarilor generali care, dintr-o trăsătură de condei comunist, trimiteau la obiectiv zeci de mii de săpători, mii de ingineri, sute de activişti politici, duzini de planificatori.

Tulcea, imagine din *The Illustrated London News*, 1877

În mai 1972, cu ocazia dării în exploatare a sistemului hidroenergetic construit şi cu aportul activ al prietenilor sovietici, preşedintele RSFI Iosip Broz Tito a înmânat distincţii de stat unui număr de 305 constructori, iar conducătorul RSR a evidenţiat 150 de fruntaşi în muncă. Preşedintele Consiliului de Stat al României i-a acordat preşedintelui iugoslav titlul de Erou al RSR şi l-a distins cu ordinul „Victoria Socialismului”.

Preşedintele RSFI i-a acordat preşedintelui Consiliului de Stat al României titlul de Erou al Muncii Socialiste şi l-a decorat cu ordinul Marea Stea a Iugoslavei. Aici, la kilometrul 943 al Dunării, lângă Porţile de Fier, şi la kilometrul 864, lângă insula fluvială Ostrovul Mare, caracteristicile tehnice s-au îmbinat cu voinţa de stat, cu utilitatea economică, avantajele financiare, cu ideologia şi aroganţa politică, iar ca rezultat al eforturilor comune de câteva decenii, fluviul a fost oprit cu baraje din beton româno-iugoslave (acum româno-sârbe) gravitaţionale cu deversoare. În fiecare dintre cele două săli ale maşinilor Porţile de Fier I, pe ambele maluri ale Dunării, se obţine intens energie electrică prin şase hidroagregate cu palete rotative de producţie sovietică (actualmente reînnoite, de producţie rusească), cu diametrul rotorului de 9,5 metri.

Fluviul a fost îmblânzit, simplificat, înnobilat.

Sau mutilat, depinde cum privim lucrurile.

Aristocratul britanic sir Sacheverell Sitwell, poet şi prozator, critic de artă (muzică şi arhitectură), baronet şi gentleman, reprezentant al *high society* londoneze, a efectuat în 1938 o călătorie de patru săptămâni prin România, în timpul căreia, pe lângă Bucureşti, Transilvania şi Bucovina, a vizitat şi Delta Dunării şi a obţinut şi o audienţă la regele Carol al II-lea, în castelul acestuia de lângă Sinaia.

Acest castel, care a fost numit după micul râu de munte Peleş, este cea mai confortabilă dintre toate reşedinţele regale pe care am avut ocazia să le vizitez, o îmbinare armonioasă a eleganţei italiene cu estetica neorenascentistă germană. Peleşul nu este atât de mare pe cât este de elegant (Hohenzollernii din ramura tânără nu aveau nici banii, nici forţa pentru a ridica în Carpaţi un al doilea Versailles sau o copie a palatului Sanssouci), nu atât de fastuos pe cât de potrivit cu sine însuşi şi cu ambiţiile unui regat european de mărime medie. Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, cel care a iniţiat în 1873 acest proiect, a lăsat în jurnalul său o interesantă însemnare referitoare la lucrările de construcţie a castelului, a căror desfăşurare o urmărea cu atenţie: „Zidarii erau italieni, românii construiau terasele, ţiganii erau salahori. Albanezii şi grecii lucrau cu piatra, nemţii şi ungurii erau dulgheri, turcii ardeau cărămizile. Inginerii erau polonezi, iar sculptorii în piatră – cehi. Francezii desenau,

englezii măsurau. Aici s-au amestecat sute de oameni cu portul lor naţional, care vorbeau, cântau, înjurau, flecăreau în paisprezece limbi”. Suverana germană a României a schiţat clar şi precis realitatea balcanică, dunăreană şi, în esenţă, babiloniană. Nu ştiu ce impresie i-a produs acum opt decenii lui sir Sacheverell castelul Peleş cu turnuleţele sale ascuţite şi cu faţadele cu structuri din lemn, însă contextul cărţii sale ne dă de înţeles foarte clar: britanicii preţuiesc această calmă înclinaţie spre lux.

Raportul lui Sitwell despre această călătorie, intitulat după moda şi după regulile gramaticii engleze de atunci *Călătorie românească* (*Roumanian Journey*), începe cu formula sacră a călătorilor occidentali: „Această ţară este situată departe”. Scuzându-se sincer pentru superficialitatea impresiilor sale, baronetul a scris totuşi o carte de călătorie bine închegată şi destul de interesantă (nu degeaba este reeditată până în prezent), în pofida abundenţei de complimente la adresa monarhului român luminat, membru al dinastiei şvabe Hohenzollern. În 1866, prin voinţa marilor puteri, Hohenzollernii din principatul Sigmaringen de pe cursul superior al Dunării au fost desemnaţi să domnească pe cursul inferior al fluviului. Reprezentanţii ramurii tinere, catolice a familiei nobiliare guvernau principatul cu spirit gospodăresc şi fără pretenţii de măreţie europeană, până când situaţia i-a constrâns să renunţe la drepturile lor în favoarea Prusiei. Apropo, oare nu aici, în Sigmaringen, îşi are originea obiceiul de a construi castele?

Ideea construirii Peleşului i-a aparţinut lui Carol I, unchiul tatălui lui Carol al II-lea (care s-a născut la Peleş). Carol I a fost ales pe tronul principatelor unite ale Valahiei şi Moldovei în 1866, într-o perioadă de criză politică internă, când pentru românii care ieşeau treptat de sub influenţa Imperiului Otoman se profila din nou pericolul unei mai mari supuneri faţă de autoritatea sultanului. Invitarea unui monarh străin a fost soluţia ieşirii din criză: Hohenzollernii urmau să restabilească pacea în ţară, să imprime Sud-Estului Europei impulsul energiei germane şi să exporte civilizaţie de la izvoarele Dunării până la vărsare. Amuzant este faptul că, în 2014, preşedinte al României

a devenit Klaus Iohannis, fost profesor de fizică, provenit dintr-o familie de saşi transilvăneni (după revoluţia din 1989, părinţii săi au profitat de dreptul de a pleca şi s-au întors în patria strămoşilor). Mulţi experţi, printre care şi noul meu prieten Viorel, au pus alegerea lui Iohannis în fruntea statului şi pe seama factorului etnic, nu numai a celui strict politic: cine altcineva, dacă nu un neamţ îi va învăţa pe concetăţenii[7] români să trăiască bine? Probabil că aproximativ în acelaşi mod au judecat şi în urmă cu un secol şi jumătate.

După cum scria biograful lui Carol I, acestuia „i-a fost sortit să domnească peste unul dintre cele mai extravagante popoare ale Europei". Şeful guvernului prusac, Otto von Bismarck, considera ideală pentru români „transformarea ţării într-o Belgie situată pe malurile Dunării", însă acest ţel formulat de „Cancelarul de fier" nu a fost atins nici până azi. Hohenzollern nu a fost primul căruia i s-a propus să domnească în Valahia şi Moldova, însă nu s-au găsit amatori care să vină într-un asemenea loc uitat de lume. În schimb, tânărul de 27 de ani Carol (în realitate, desigur, Karl Eitel Friedrich Zephyrinus Ludwig von Hohenzollern-Sigmaringen), reprezentant al unei familii de seamă, dar lipsite de perspectivă din punctul de vedere al unei moşteniri mai prestigioase, locotenent-major în armata prusacă, a fost de acord. Câteva generaţii de Hohenzollerni din ramura tânără s-au achitat cu succes de înalta lor misiune, până când dictatura comunistă a frânt gâtul monarhiei româneşti.

Sosirea lui Carol de Hohenzollern la Bucureşti, desen dintr-un ziar francez, mai 1866

Întrucât Habsburgii nu vedeau cu ochi buni alegerea pe tronul valaho-moldav a unui principe aflat sub puternica influenţă a Berlinului, acesta a fost nevoit să călătorească spre noua sa capitală traversând teritoriile austriece şi maghiare sub un nume fals. Voiajul principelui Karl de la Düsseldorf la Bucureşti a fost stabilit pentru mai 1866, când deja devenise limpede că rivalitatea dintre Habsburgi şi Hohenzollernii din ramura veche pentru supremaţie în lumea germană se ascuţise şi urma să fie rezolvată printr-un război. Principele a plecat la drum într-un vagon de tren la clasa a doua, cu acte pe numele unui comis-voiajor care mergea la Odessa, Karl Hettingen, iar în scop conspirativ era nevoit să poarte ochelari, deşi înainte nu se plânsese niciodată de probleme cu vederea. Hohenzollern-Hettingen se îndrepta spre tronul său mai întâi cu trenul, apoi cu trăsura, cu vaporul şi din nou cu trăsura (cel puţin echipajul care l-a transportat pe principe de la graniţa valahă avea opt cai înhămaţi şi înainta însoţit de o escortă a cavaleriei), întrucât pe viitoarele domenii ale lui Karl nu existau căi ferate.

În 1877, România, aliata Rusiei în următorul război balcanic, a obţinut în sfârşit independenţa deplină faţă de Imperiul Otoman; după alţi patru ani, Carol I şi-a luat titlul de rege.

Coroana pentru ceremonia încoronării, simbolul „începutului glorios” al unei mari monarhii, a fost turnată din metalul unui tun otoman capturat de detaşamentele româneşti în apropiere de Plevna. Modelul primei Constituţii a României a fost legea fundamentală a Belgiei. La aniversarea semicentenarului statalităţii, ulterior la aniversarea centenarului, pe malurile Dunării – de la Calafat, Corabia şi până la Giurgiu – au fost ridicate monumente în memoria eroilor armatei princiare. Tunurile şi steagurile, fără a-şi pierde sensul eliberator, au devenit de granit, marmură şi chiar de beton.

Războiul pentru Independenţă a încheiat un capitol dureros din istoria statului român, o perioadă care a durat nu numai un secol, când autonomia internă a Valahiei şi Moldovei şi dreptul de a avea un domnitor „pământean”[8] (numit de sultan) se obţineau prin plata unui tribut anual şi prin lipsa de libertate în problemele internaţionale. Încercările de a scăpa de servituţile de vasali atrăgeau după sine expediţii otomane de pedepsire, ciocniri armate de mai mică sau mai mare amploare, intrigi de curte şi călătorii „pentru ploconire” pe malurile Bosforului. Pentru protecţia şi ajutorul puternicilor vecini creştini (iniţial regatele Poloniei şi Ungariei, apoi imperiile Habsburgilor şi Romanovilor), românii au plătit de asemenea cu independenţa şi au făcut concesii dureroase. Războaiele din secolele XVIII-XIX le-au adus principatelor române nu numai lărgirea treptată a autonomiei, ci şi pierderi teritoriale: în 1775 Imperiul Austriac şi-a însuşit Bucovina, în 1812 Rusia a pus mâna pe Basarabia. În prima jumătate a secolului al XIX-lea armata rusă a fost de trei ori încartiruită pentru mai mulţi ani în principatele dunărene.

Întrucât teritoriile Valahiei şi Moldovei au suferit timp de secole de pe urma stăpânirii străine, mult aşteptata libertate deplină a devenit pentru mulţi bucureşteni şi ieşeni un sentiment absolut. Principala autoritate literară românească, Mihai Eminescu, scria în acea perioadă: „Cu un cuvânt, de la Rusia nu primim nimic. N-avem nevoie de patronagiul ei special şi nu-i cerem decât ceea ce suntem în drept a-i cere ei, ca oricărui om de rând, cu faţa curată: să respecte pe deplin convenţia încheiată cu noi [privind drepturile şi inviolabilitatea României]. Nici s-a bătut pentru noi, nici n-am poftit-o să se

bată; deci nu are dreptul de a trata cu Turcia în numele nostru. Nici ea s-a luptat pentru noi, nici noi pentru dânsa, ci fiecare pentru sine şi ale sale; ea pentru a împlini mandatul Europei şi pentru confraţii ei de peste Dunăre; noi pentru noi".

Şi iată că de 150 de ani deja, în toate regimurile politice, Rusia şi România rămân aceleaşi rivale dunărene.

Ţiganii nomazi pe malurile fluviului

Francis Davis Millet, Şatră de ţigani la Galaţi, 1893

Ţiganii au apărut în sud-estul Europei în secolele XIII-XIV. Aceştia aveau un mod de viaţă seminomad, iar principala rută a migraţiei lor, spre nord-vest, coincidea cu direcţia generală a expansiunii otomane. Ţiganii locuiau în sate mai mari sau mai mici, întemeiate pe criterii de rudenie şi de meserii practicate, păstrând structura socială de castă şi tribală. Erau aproape întotdeauna prigoniţi şi aproape pretutindeni erau

consideraţi nişte intruşi periculoşi. Numai în cazuri izolate indulgenţa monarhilor mai atenua prigoana: de pildă, în 1432, regele maghiar Sigismund de Luxemburg le-a dăruit nomazilor scutirea de biruri, întrucât a considerat că sunt capabili să revitalizeze producţia de război. Ţiganii făureau ghiulele de tun, arme albe, armuri, harnaşamente. În sursele otomane, aceşti meşteri sunt descrişi ca meşteşugari pricepuţi care pot realiza cele mai fine lucrări în metal. Pe domeniile sultanilor, ţiganii-creştini aveau garanţia securităţii, deservind armata. Dintre toate regiunile, ei preferau să se aşeze în teritoriile valahe şi moldave, unde se consideră că erau atraşi de toleranţa populaţiei autohtone. Cu toate acestea, în Valahia şi Moldova, la apogeul perioadei de robie a romilor (termenul generic pentru toţi ţiganii Europei), aceştia trăiau pe lângă fiecare curte boierească, oricât de scăpătată. Abia în 1833 uciderea ţiganilor a început să fie considerată o crimă, iar robia în principatele dunărene a fost desfiinţată în 1864. Acum, în ţările dunărene trăiesc nu mai puţin de un milion şi jumătate de ţigani (acestea sunt datele oficiale; indicatorii reali sunt mai degrabă mai mari). Cea mai mare şi mai cunoscută regiune din lume a culturii ţiganilor rămâne România (peste 600.000 de ţigani sau 3,3% din populaţie), iar ca pondere în structura populaţiei, primul loc din Europa îl ocupă Bulgaria (4,7%, 370.000 de persoane). Comunităţi numeroase de ţigani trăiesc în Slovacia, Ungaria, Serbia. În Bulgaria dunăreană, capitalele ţiganilor sunt Lom şi Nicopole; deosebit de mulţi ţigani români sunt în judeţele Călăraşi şi Giurgiu. Romii se ocupă cu meşteşugurile sau nu se ocupă cu nimic. Ca şi în trecut, au dificultăţi de integrare şi nu beneficiază de suficientă educaţie. Concepţia privitoare la modul de viaţă al ţiganilor ca simbol al libertăţii, alături de furtul cailor, ursul în lanţ şi ghicitul în palmă, ţine deja de trecut, însă problemele sociale ale romilor nu şi-au găsit o rezolvare rapidă. Pe Dunăre, în aval de Bratislava, ţiganii pot fi întâlniţi practic în orice localitate. Iată impresiile pe care mi le-am format în timpul călătoriilor pe fluviu: viorile ţiganilor se aud pe faleza din Budapesta (o tradiţie cinică prevede lipirea direct pe fruntea transpirată a solistului virtuoz a unei bancnote drept „bacşiş”), în autogara din Győr romii joacă cărţi, la Ruse, cu un aer abătut, adună gunoaiele. În treacăt fie zis, într-o mică piaţă plăcută din apropierea centrului Pragăi, vizibilă de la fereastra apartamentului meu, pe vreme însorită, madone oacheşe de 15 ani leagănă sugari la fel de oacheşi, cât timp soţii sau partenerii lor la fel de tineri bat mingea de fotbal.

Carol I a domnit 48 de ani încheiaţi şi, printre alte treburi de stat, s-a ocupat minuţios de problemele economice, în special de mijloacele de transport din Valahia şi Moldova. După ce la sfârşitul războiului din 1877-1878 România a obţinut o parte a Dobrogei, Carol a dispus construirea primului pod de cale ferată peste Dunăre, peste albia principală a fluviului şi peste braţul Borcea, cu arce frumoase, cel mai lung din Europa acelei epoci (patru kilometri), între orăşelele Feteşti şi Cernavodă.

Deschis în 1895 şi primind în mod firesc numele regelui, podul a fost folosit un secol întreg. Pe timbrul emis cu ocazia aniversării a 50 de ani de existenţă a podului peste fluviu sunt două profile de medalie, semănând cu Marx şi Engels: cel care a inspirat proiectul, Carol, şi arhitectul Anghel Saligny,

răspunzător de realizarea acestui proiect. Doi ani mai târziu, monarhia a fost desfiinţată, iar republica populară, la fel de firesc, a înlăturat de pe planşeele podului însemnele monarhice şi i-a schimbat numele. La sfârşitul secolului XX, alături de construcţia care şi-a pierdut rezistenţa, a fost construit un pod modern. În aceeaşi perioadă la Cernavodă au apărut şi alte obiective ale arhitecturii industriale: ecluzele canalului Dunăre – Marea Neagră şi centrala electrică nucleară construită după un proiect italo-canadian (nu sovietic!), deocamdată singura din ţară. După 35 de ani de eforturi, au fost date în exploatare două reactoare din cinci planificate; încă două blocuri energetice aşteaptă de un sfert de secol să fie finalizate; de terminarea celui de-al cincilea nici nu se mai vorbeşte. CEN de la Cernavodă produce aproximativ 20% din energia electrică românească, iar Dunărea, cu apa sa neagră, răceşte conştiincios circuitele ambelor reactoare nucleare.

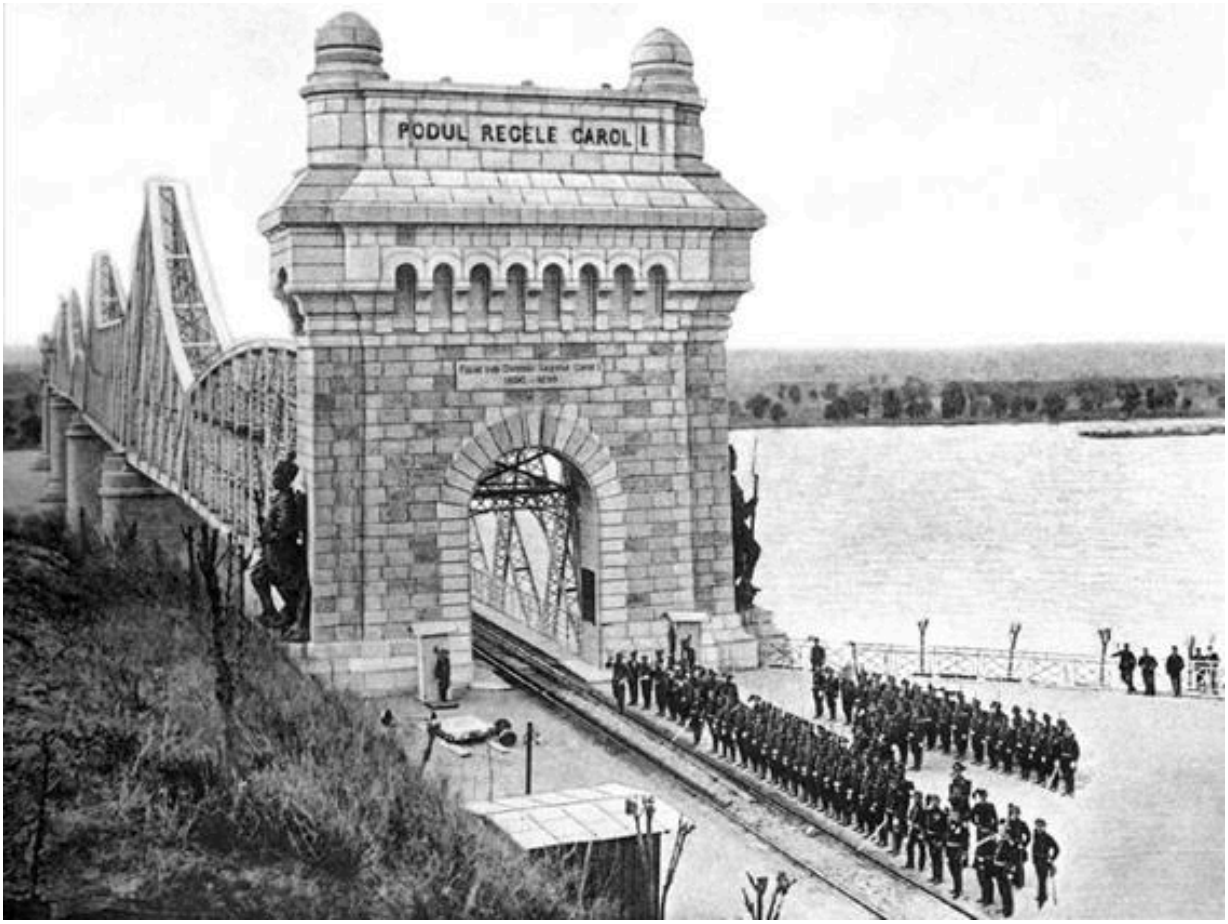

Podul Carol I, fotografie din 1901-1904

Din fericire, obiectivele industriale nu reprezintă singura bogăţie a oraşului Cernavodă, deşi tocmai la uzine şi fabrici te gândeşti în primul rând când ajungi în acest orăşel. În împrejurimile localităţii au fost descoperite vestigii din neoliticul mijlociu. Vânătorii-culegători au domesticit aici calul şi au învăţat să meşterească statuete ceramice. Două dintre cele mai renumite au fost descoperite în 1956, iar eu le-am văzut cândva la Muzeul de Istorie şi Arheologie din Constanţa. Este vorba despre *Femeia şezând* şi *Gânditorul*: statuetele ceramice reprezintă un bărbat abătut, cu coatele pe genunchi, sprijinindu-şi capul în palme şi pe însoţitoarea lui, care a încremenit într-o calmă aşteptare. Perechea din argilă are cel puţin 6.000 de ani, aşa încât este absolut sigur că Auguste Rodin nu a fost primul care a abordat tema artistică a reflecţiilor despre eternitate. Locuitorii oraşului Cernavodă au mărit de multe ori figura gânditorului, au turnat-o în metal şi au amplasat-o în piaţa centrală, printre straturile de trandafiri înfloriţi. Perechea gânditorului (se presupune că este o zeiţă antică a recoltei) a fost amplasată alături. Aceasta este curată filosofie naturală, în sensul că este pură, desăvârşită: poţi să te gândeşti la nesfârşit şi tot nu vei ghici la ce reflectează aceste figuri (fie micile statuete, fie replicile lor moderne).

Originar din Cernavodă este şi un alt mare gânditor, de tradiţie grecească, dar şi, pot să spun, de mare însemnătate pentru români în general. Iosif Moisiodax a fost un călugăr ortodox învăţat, autorul lucrării *Apologia*, importantă pentru înţelegerea legilor universului. Este o apologie a filosofiei neogrece, care respinge, de exemplu, logica lui Aristotel, intrând astfel în contradicţie cu pedagogia clasică, şi marchează o tendinţă progresistă în dezvoltarea ştiinţelor umaniste în Epoca Luminilor. Iluministul Moisiodax a cutreierat activ toată viaţa (trei sferturi din secolul al XVIII-lea) lumea balcanică şi dunăreană: a studiat la Salonic, a făcut pelerinaje la Muntele Sfânt, a predat la Iaşi, Kronstadt (actualmente Braşov), Bucureşti şi Viena şi îşi amintea deseori de mica sa patrie, unde în perioada aceea erau stăpâni otomanii. Unii autori au formulat ipoteza originii valahe a acestui strălucit învăţat (bazându-se pe

etimologia numelui Moisiodax – „din daci şi Moesia”), însă grecii, evident, nu sunt de acord cu acest mod de a pune problema. În orice caz, moştenirea lăsată de călugărul-filosof aparţine întregii omeniri, iar oraşul Cernavodă ar putea să fie la fel de mândru de Moisiodax ca şi de gânditorul din neoliticul mijlociu sau de centrala electrică nucleară neterminată de pe malul Dunării.

Am fost în România încă înainte de a face personal cunoştinţă cu Dunărea, chiar la începutul anului 1990, practic la vreo două săptămâni după căderea regimului Ceauşescu şi execuţia grăbită a perechii dictatoriale. Eram un tânăr şi energic jurnalist sovietic de 24 de ani, deprins cu filosofia perestroikăi lui Mihail Gorbaciov. Tot ce am văzut în timpul acestei delegaţii m-a lecuit de ultimele iluzii în legătură cu perspectivele construirii socialismului; urmăream cu speranţă şi sinceră compasiune cum o ţară împietrită de frig şi de groaza izbucnirii unui război civil, adusă la sapă de lemn, disperată, flămândă încerca să-şi revină după patru decenii de dictatură. Am locuit într-o casă mare a unor prieteni, situată în centrul vechi al Bucureştiului, nu departe de şoseaua Kiseleff (acest bulevard poartă şi acum numele generalului rus care a administrat între anii 1829 şi 1834 principatele dunărene aflate sub protectoratul Imperiului Rus). Pe peretele camerei de la mansarda în care m-au cazat gazdele mele ospitaliere, în dreapta ferestruicii care dădea spre o livadă înzăpezită de nuci şi vişini, era lipit un afiş din epoca recent încheiată, care le ura bun-venit participanţilor la Conferinţa Internaţională Balcanică. Acest afiş, de o mare forţă artistică, reprezenta imaginea unui tub gros – un mănunchi de şase drapele de stat înnodate, aparţinând ţărilor regiunii politice de atunci (Albania, Bulgaria, Grecia, România, Turcia şi Iugoslavia). Deasupra scria ceva despre binefacerile colaborării. Vizual, mai ales în zori (iar eu dădeam cu ochii de afiş imediat ce mă trezeam), desenul arăta sinistru şi indecent, amintind de un falus gros şi pestriţ înnodat. Pe atunci nu aveam idee de existenţa în trecutul românesc a haiducului Terente; dacă aş fi ştiut de el, probabil că mi l-aş fi amintit la vederea afişului.

În perioada în care desenele ce făceau propagandă colaborării regionale inexistente în realitate împodobeau

străzile din Bucureşti şi Sofia, „lagărul socialist” şi sistemul bipolar mondial trosneau deja pe la cusături. Cu toate acestea, nimeni nu putea încă presupune că foarte curând URSS va înceta să existe, că Iugoslavia se va dezmembra într-un mod sângeros, că numărul statelor balcanice se va dubla, iar numărul statelor dunărene va creşte de la şapte la zece. Acest afiş, simbol al chinurilor fiziologice ale politicii şi, dacă vreţi, al condamnării imperiilor mari şi mici, mi-a revenit de multe ori în memorie în timpul călătoriei prin regiunile dunărene (de aceea şi scriu acum despre el), pentru că, oricât ai încerca să înnozi ceea ce este imposibil de înnodat, esenţa va dispărea oricum. Aşa s-a destrămat, ca şi cum nici nu ar fi fost cusut, „Blocul Răsăritean”; la fel s-a destrămat în mod constant uniunea statală dunăreană şi balcanică, indiferent ce monarhi şi-au impus pe aceste pământuri puterea care părea veşnică.

Cu trei luni şi ceva înainte de sfârşitul lui Ceauşescu şi al dictaturii sale, în perioada în care în Bulgaria vecină luau deja amploare transformările democratice, în zona oraşului Galaţi a avut loc o catastrofă navală, poate cea mai îngrozitoare din istoria navigaţiei pe Dunăre. Într-o dimineaţă ceţoasă de toamnă, duminică, 10 septembrie 1989, motonava românească *Mogoşoaia*, cu 222 de pasageri la bord plus membrii echipajului (în condiţiile în care capacitatea maximă admisă era de 160 de persoane), s-a ciocnit de un convoi de barje încărcate cu 10.000 de tone de minereu de fier, propulsate în amonte de un împingător (un tip de remorcher) sub pavilion bulgăresc, *Petar Karamincev*[9]. O mare parte dintre nefericiţii aflaţi pe motonava românească, familii întregi, se întorceau de la o nuntă cu mulţi invitaţi. *Mogoşoaia*, străpunsă de barje, s-a scufundat repede. S-au salvat doar 18 oameni, printre care un băieţel de patru ani care în timpul coliziunii vaselor a avut norocul să fie aruncat peste bord pe o canistră din plastic. Jurnaliştii de partid din cele două ţări surori au muşamalizat cum au putut tragedia; motonava scufundată a fost scoasă la suprafaţă de la adâncimea de 25 de metri abia după o săptămână. Mult timp după aceea, Dunărea a adus la mal cadavre.

Rapoartele de astăzi despre această tragedie conţin referiri la faptul că în ajun echipajul remorcherului marcase cum se

cuvine sărbătoarea naţională – Ziua Revoluţiei din Septembrie, care semnifică venirea la putere a comuniştilor la Sofia în 1944. Din motive lesne de înţeles, sursele bulgăreşti resping această versiune. Într-un fel sau altul, pentru Bulgaria socialistă aceasta a fost ultima ocazie de a sărbători: până în septembrie 1990, la Sofia puterea s-a schimbat radical. Căpitanul remorcherului a fost pus sub acuzare, însă în patrie a fost absolvit de răspundere. În România a fost judecat *in absentia* şi a primit 10 ani de închisoare, din care nu a stat după gratii nici măcar o zi. Procesul, desfăşurat pe fondul unor schimbări sociale furtunoase (al căror martor am avut ocazia să fiu şi eu), a trecut aproape neobservat. După câţiva ani, rudele celor înecaţi au primit compensaţii băneşti nesemnificative. Împingătorul *Petar Karamincev*, vopsit în alb-verde, face parte şi în prezent din Compania Bulgară de Navigaţie Fluvială, am verificat în registre.

Se spune că atunci când se scufundă un vas mare, luând cu el o mulţime de oameni, acest lucru prevesteşte catastrofe şi mai mari. Naufragiul *Titanicului* este considerat un semn al Primului Război Mondial, despre scufundarea în 1986 a linerului *Amiralul Nahimov*[10] în apropiere de Novorossiisk se spune că a fost o prevestire tragică a dezmembrării Uniunii Sovietice. După motonava *Mogoşoaia*, au ajuns pe fundul istoriei şi RSR, şi RPB. S-a întâmplat ca la sfârşitul anilor 1980 şi începutul anilor 1990 să călătoresc prin România şi Bulgaria de vreo patru ori, cu treburi gazetăreşti. Nu ţin minte ca atunci să fi auzit măcar o dată despre barjele cu minereu de fier care au scufundat motonava lipsită de apărare. Cunoştinţele mele din Bulgaria şi din România nu ştiau nimic despre această tragedie.

Am impresia că această „indiferenţă” nu are numai cauze sociopolitice formale. Dunărea curge la numai 70 de kilometri de capitala României, însă, pentru mulţi locuitori ai Bucureştiului, după cum mi s-a părut, acest fluviu nu este deosebit de atrăgător. Nu departe de centrul oraşului există o stradă destul de comună, Strada Dunării, în alt cartier s-a deschis cârciuma Dunărea, cu bucătărie tradiţională şi cartă de vinuri dobrogene – şi cam asta-i tot. Locuitorii Bucureştiului nu asociază acest fluviu „provincial” cu turismul şi cu voiajele îndepărtate; pentru acestea există marea (trei ore pe autostradă

spre est, prin Cernavodă) şi numeroasele zone de agrement din jurul lacurilor aflate în afara oraşului.

În principiu, Dunărea, desigur, reprezintă un motiv de mândrie pentru întreaga naţiune, cum-necum, ea este şi Nilul, şi Volga, şi Amazonul românilor, însă în imaginaţia bucureşteanului de rând cea mai mare apă curgătoare din ţară înseamnă înainte de orice porturile zgomotoase Giurgiu şi Olteniţa, graniţa cu lumea slavilor sudici, maluri nu foarte curate, muncitoreşti, inconfortabile. Galaţiul este centrul siderurgiştilor români, proletari aflaţi la a doua şi a treia generaţie, ce ar mai putea vedea aici locuitorii capitalei? Tulcea şi Sulina sunt prea departe, turistul bucureştean nu e tentat să arunce o privire în estul extrem al ţării, cum nu e tentat nici de oraşele din capătul vestic al arcului Dunării, Orşova sau Calafat. Bucureştiul capătă o importanţă dunăreană neaşteptată când se vorbeşte despre el pe celălalt mal al fluviului, pentru că distanţa de la Ruse până în capitala românească este de patru ori mai mică decât până în capitala Bulgariei. Bulgarii dunăreni se duc la Bucureşti pentru cumpărăturile mari, tineretul monden îşi sărbătoreşte zilele de naştere în cluburile de noapte bucureştene. Concepţia că Bucureştiul este „singurul oraş dunărean al Valahiei” a prins rădăcini în Ruse şi în virtutea senzaţiei de oarecare superioritate culturală a bulgarilor, pentru că „românii şi-au distrus Dunărea”.

În anii 1970, conducerea României a făcut o tentativă de a umaniza puţin principala apă curgătoare a ţării, când republica socialistă căuta surse suplimentare de mândrie naţională. Oraşului dunărean Turnu Severin (conform unor versiuni diferite – „turnul de nord” sau „turnul împăratului Septimius Severus” sau „turnul sfântului Severin de Noricum”, a existat un pustnic[11] cu acest nume) i-a fost schimbat numele în Drobeta-Turnu Severin, subliniindu-se legătura dintre prezent şi istoria antică. Lângă aşezarea dacă Drobeta cucerită de romani, împăratul Traian a dispus în 103 construirea celebrului pod peste Dunăre. Un pilon al podului, un dinte din piatră fărâmiţat de istorie, înrămat într-un parapet de beton, se gârboveşte la 50 de metri de mal. De pe parapet, Dunărea se deschide în toată lărgimea şi frumuseţea ei. Prin urmare, deasupra acestui

albastru tulbure a făurit arhitectul Apollodor toată acea dantelărie din cărămizi! Prin urmare, pe aceste pietre cenuşii mărşăluiau, mergând să lupte cu Decebal, soldaţii tuturor celor nouă legiuni romane şi ai celor 35 de cohorte, călăreau voiniceşte călăreţii tuturor celor zece *alae* (aripi) ale armatei de 100.000 de oameni a împăratului! Ghizii ne anunţă că şi în acest oraş strada Decebal este vecină cu strada Traian şi nu obosesc să ne reamintească: pe la mijlocul secolului al III-lea, populaţia coloniei romane Drobeta (Despicata), superbă în toate privinţele, depăşea 40.000 de locuitori. E drept că din luxul de odinioară au rămas doar cioburile cioburilor, însă pentru un muzeu şi pentru sentimentul de mândrie sunt suficiente şi acestea.

Turnul care i-a dat oraşului numele actual nu a rămas de la romani, ci, după cum se consideră, a fost construit de bizantini. Sau de cavalerii ordinului Sfântului Ioan, invitaţi în secolul al XIII-lea pe malurile Dunării de regele Ungariei şi care au construit aici o puternică fortăreaţă, din care, după numeroase asedii şi asalturi, a rămas un singur donjon. Însă nu vă pierdeţi vigilenţa: turnul acela impunător care se înalţă acum deasupra oraşului nu este turnul bizantin sau ioanit dispărut de mult, ci un castel de apă de la începutul secolului XX. Drobeta antică a stat multă vreme în ruine; pe scheletul ei din piatră s-au construit cartiere sistematizate abia în anii 1830, când oraşul, după trei secole de stăpânire otomană aproape neîntreruptă, i-a revenit Valahiei care încăpuse pe mâna ruşilor. După încă o jumătate de secol, la alte indicii ale civilizaţiei europene, ca atelierele feroviare, trei biserici şi două spitale, s-a adăugat un liceu cu numele împăratului Traian. Ulterior, în cadrul liceului a fost înfiinţat un muzeu, al cărui exponat principal este un pilon al podului.

Dacă aglomerarea urbană Galaţi-Brăila reprezintă bastionul industrial dunărean, iar Tulcea şi Sulina sunt simboluri ale frumuseţii deltei fluviului, Drobeta-Turnu Severin este confirmarea grăitoare a zicalei „de aici începe pământul românesc”. Oraşul cu nume format din trei cuvinte este numit „poarta fluvială vestică a României”, ceea ce este adevărat: de la Nera care se varsă în Dunăre la 150 de kilometri în amonte, Drobeta-Turnu Severin are primul mare chei şi primul şantier

naval decent. În primul rând, aici ajungeau pe fluviu, de la Viena spre Valahia şi Moldova, diferite mărfuri utile, idei progresiste şi moda europeană. Istoria purta cu ea, aşa cum poartă fluviul aluviunile, pe această bucată de mal românesc oameni diferiţi ca neam şi sânge. Aici s-a născut Alexander Löhr, fiul unui marinar austriac şi al unei surori medicale ucrainence, aviator îndrăzneţ, general-colonel în armata hitleristă, decorat cu crucea de cavaler cu frunze de stejar, executat după război de autorităţile iugoslave, fiind acuzat de conducerea operaţiunilor represive. Spre deosebire de Löhr, concetăţeanul său Ştefan Protopopescu, pionier al aviaţiei române şi talentat inginer de aviaţie, a ajuns doar până la gradul de maior, poate pentru că nu a apucat războiul. La Turnu Severin au crescut destul de mulţi prizonieri ai vremurilor contradictorii şi ai contextelor politice contrastante, personalităţi diverse, ca istoricul Holocaustului Theodor Löwenstein şi Ion Gigurtu, fiu de general, om politic, industriaş şi ministru. Naţionalist-conservator convins, la sfârşitul anilor 1930, el şi-a determinat ţara să-şi aleagă incorect aliaţii de război şi, în consecinţă, a putrezit într-o închisoare comunistă. Numele unora îl poartă străzi sau şcoli, în timp ce alţii, după ce au murit, nu au avut parte nici măcar de doi metri din pământul dunărean natal.

Nasturele cu care România şi-a încheiat vestonul dunărean aş zice că e Giurgiu, oraşul situat pe un şes mlăştinos, în dreptul oraşului Ruse, întemeiat în secolul al XIII-lea sau al XIV-lea, ca şi alte localităţi de pe malul fluviului, de negustorii genovezi. Giurgiu a devenit o importantă staţie de tranzit pe prima rută a trenului Orient-Express, una dintre cele mai aristocratice distracţii din *la belle époque*, călătoria cu trenul de la Paris la Istanbul şi retur. Trei mii de kilometri în 67 de ore, conform mersului trenurilor din 1889, extravaganţa balcanică şi dunăreană văzută prin geamul compartimentului luxos în stilul art déco, personal instruit şi bucătărie de înaltă clasă la vagonul-restaurant, crima pur englezească din romanul Agathei Christie. Astfel se îndrepta Europa spre graniţa sa estică.

Ideea eurocălătoriei i-a venit în minte belgianului Georges Nagelmackers la sfârşitul anilor 1870, când România avea deja o ramificaţie de cale ferată de la Bucureşti la Dunăre (regele Carol I a tras concluzii rapide din prima călătorie în noua sa patrie). În

octombrie 1882, un tren experimental clasa lux, cu 58 de pasageri, a plecat de la Paris spre Viena, unind pentru prima dată Franţa cu Dunărea. Curând itinerarul a fost prelungit: ajungând la Giurgiu, călătorii erau transbordaţi pe un bac, de la Ruse la Varna călătoreau cu alt tren, de unde luau vaporul până la Istanbul. Ulterior s-a găsit o altă variantă a itinerarului, prin Belgrad.

În perioade diferite, de know-how-ul lui Nagelmackers în domeniul transporturilor s-au folosit împăratul austro-ungar Franz Joseph, eroii romanului *Dracula*, regina Angliei Elisabeta a II-a, preşedintele Franţei Charles de Gaulle, agentul secret britanic James Bond, ca să-i amintesc numai pe unii. Cu o pauză de două războaie mondiale, clasicul Orient-Express a circulat cu precizie conform orarului până în 1962, generând încă şase noi itinerare, sub acelaşi brand, nu neapărat peste Dunăre şi nu neapărat spre Istanbul. Cu toate acestea, epoca unor călătorii regulate atât de lungi s-a încheiat. Vechile servicii, pierzând bătălia cu trenurile accelerate, şi-au încetat existenţa, lăsând în urmă un uşor miros de fum şi funingine *fin de siècle*, acea perioadă binecuvântată în care rafinamentul trăirilor şi acuitatea simţurilor erau considerate de bonton. Presupun că în acea perioadă panorama oraşului Giurgiu nu prea corespundea frivolităţii atât de răspândite în Europa Occidentală, decadenţei, vieţii îndestulate şi fascinaţiei morţii, însă oamenii care construiau căile ferate nu cred că se gândeau la asemenea lucruri.

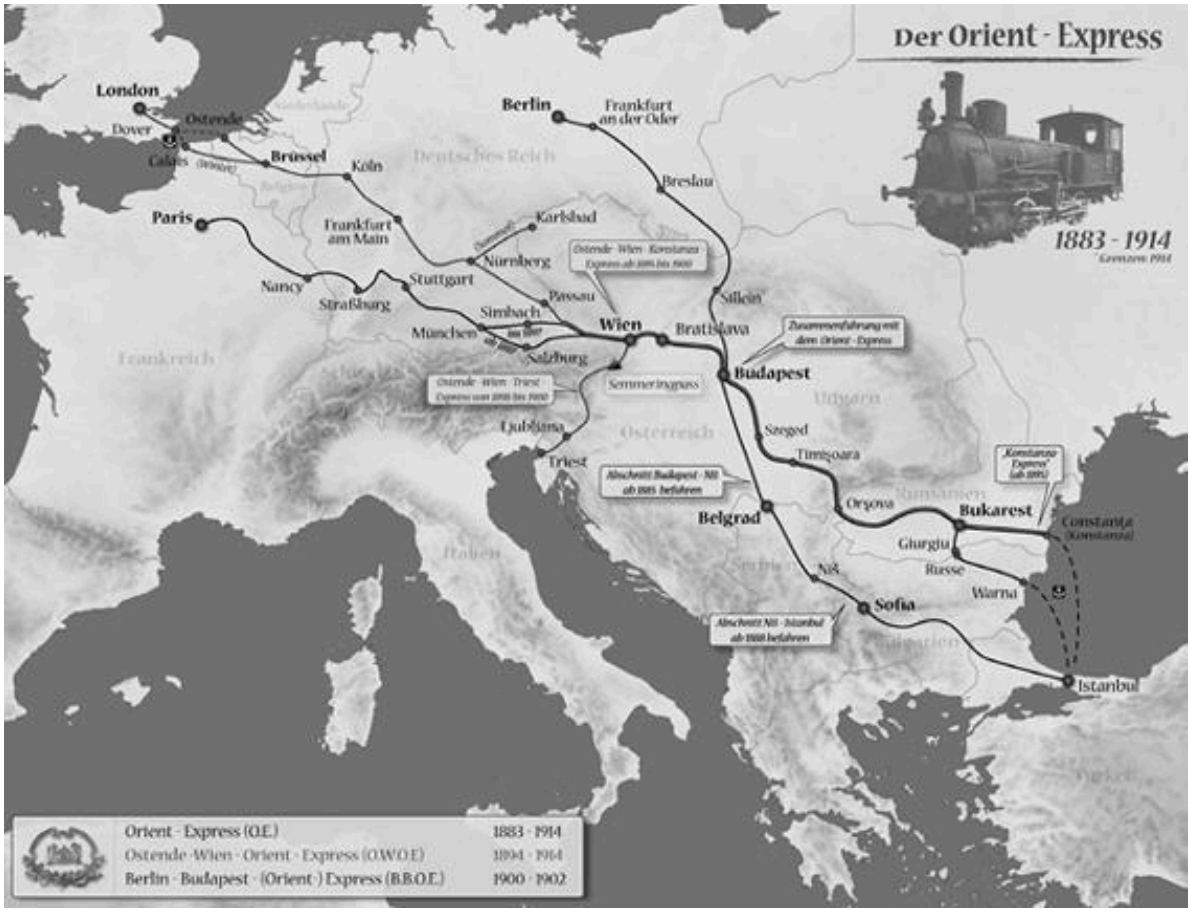

Rutele Orient-Express între anii 1883 şi 1914

Ideea unor „hoteluri pe roţi” confortabile nu a dispărut complet: din diferite puncte A în diferite puncte B circulă acum, de exemplu, Danube Express şi Golden Eagle Danube Express. În calitate de atracţie turistică *glamour*, a fost revitalizat şi Orient-Express: de două ori pe an, vagoanele stilizate în vechea manieră se îndreaptă de la Paris spre Istanbul. Drumul, fără staţionări îndelungate, trece prin Giurgiu şi Ruse. Biletul costă 3.000 sau 4.000 de dolari. Masa este inclusă în preţ.

1. Šumadija – regiune istorică în Serbia, cu centrul în oraşul Kragujevac. Graniţa de nord a regiunii este situată pe Dunăre, pe linia Belgrad-Smederevo.
2. Construcţia navelor maritime la Galaţi a început în 1893. Practic, producţia întreruptă în ajunul Primului Război Mondial s-a extins simţitor în perioada interbelică. În anii 1930, la Galaţi s-au construit chiar două submarine comandate de nemţi (mai târziu, unul dintre ele a ajuns în Uniunea Sovietică). În anii 1970, guvernul RSR a investit în dezvoltarea şantierului naval sume considerabile, iar în 2000 întreprinderea a fost achiziţionată de corporaţia olandeză Damen Group.
3* Fiul cronicarului Miron Costin (n.t.).

4. Duplicarius – comandant al unui mic detaşament de cavalerie din armata romană, care era plătit dublu faţă de un soldat. Ala (lat. „aripă”) – subunitate de cavalerie compusă din 300-500 de călăreţi, divizată în 10-16 plutoane. Plutonul (turma) era format din trei grupe de 10 soldaţi (decurii) comandate fiecare de câte un decurion.

5* „Ce vreţi, aici suntem la porţile Orientului, unde totul este tratat cu superficialitate” (n.t.).

6* *Spre altă flacără. Spovedanie pentru învinşi* (n.t.).

7. În 2001, postul de prim-ministru al Bulgariei a fost ocupat de fostul ţar al acestei ţări, Simeon Borisov de Saxa-Coburg-Gotha, detronat de comunişti când avea vârsta de nouă ani. Partidul înfiinţat de el, Mişcarea Naţională Simeon al II-lea, a câştigat alegerile parlamentare şi a format guvernul. Borisov, manager şi finanţist de succes, milita pentru reformele economiei de piaţă şi a înfăptuit restituirea proprietăţilor confiscate de comunişti de la familia ţarului. În 2005, ţarul Borisov a ieşit la pensie, apoi s-a întors în Spania, unde şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii.

8. În contextul dat, termenul „pământean” este convenţional. De la mijlocul secolului al XVII-lea până la începutul secolului al XIX-lea, protejaţii sultanilor pe tronurile Valahiei şi Moldovei erau fanarioţii – proveniţi din familii greceşti care locuiau în cartierul Fanar al Constantinopolului („slujitori ageri ai Porţii Otomane”, cum i-a numit pe bună dreptate un istoric). De pildă, fanariotul Constantin Mavrocordat a ocupat de şase ori tronul Valahiei şi de patru ori pe cel al Moldovei, în perioada 1739-1769. De la sfârşitul secolului al XVI-lea, negustorii greci controlau principalele fluxuri comerciale pe cursul inferior al Dunării. Ca şi pe teritoriul bulgar, pe pământurile româneşti Biserica Ortodoxă era în mare parte elenizată. Biblia în limba română a fost tipărită pentru prima dată abia în 1688. În Principatele Române, domniilor fanariote le-a pus capăt răscoala din 1821, acea mişcare înfrântă de eliberare de sub tiranie, condusă de Tudor Vladimirescu.

9. Petar Karamincev – politician comunist, organizatorul mişcării muncitoreşti şi al rezistenţei antifasciste din Ruse. A fost executat în 1943. În epoca socialistă, cea mai mare întreprindere de mase plastice şi piele artificială din Bulgaria a purtat numele lui. Pe locul acestei uzine care a dat faliment în anii 2000 a fost construit centrul comercial Galleria Mall.

10. În vara anului 1986, vasul sovietic de pasageri *Amiralul Nahimov* (de construcţie germană, din anii 1920), în urma coliziunii cu cargoul *Piotr Vasev*, a naufragiat nu departe de portul Novorossiisk. Vaporul s-a scufundat rapid, au murit 423 din cei 1.234 de pasageri şi membri ai echipajului. Aceasta a fost una dintre cele mai mari catastrofe din istoria curselor maritime de pasageri ruse şi sovietice.

11. Sfântul Severin (aproximativ 410-482) a fost un învăţat creştin din provincia romană Noricum (teritoriul actualei Austrii şi al unei părţi din sudul Germaniei). Prin anul 453, Severin, care avea cunoştinţă despre experienţa călugărilor pustnici din răsărit, pleacă pe pământurile de pe cursul superior al Dunării, pustiite de năvălirile hunilor, unde întemeiază mănăstiri şi adăposturi, împărţind hrană şi poveţe celor aflaţi în suferinţă. Dacă este să dăm crezare vieţilor sfinţilor, acest evlavios pelerin dunărean se supunea celei mai aspre asceze: în toiul iernii „se plimba liniştit desculţ”, purta în permanenţă cămaşa din pânză de sac, chiar şi

când dormea, în timpul posturilor se hrănea o dată pe săptămână, „şi cu toate acestea chipul îi strălucea de o bucurie calmă”. A murit într-o chilie de călugăr cu versetul final al Psalmului 150 pe buze. La importanţa experienţei spirituale a sfântului Severin face referire Martin Luther în cele 95 de teze ale sale.

Capitolul 14

”Ιστρος. Capătul fluviului

„Era o noapte întunecoasă de toamnă. Bezna de nepătruns, ca o cuvertură neagră, unea cu cerul câmpul ars de soare. În vale, cât puteai cuprinde cu privirea, se zărea ceva ca o panglică lată cenuşie, care se pierdea în întuneric.
Era Dunărea.”

Mihailo Koţiubinski, *Un preţ prea mare*, 1901

Expresia „teritoriul dunărean ucrainean” nu poate fi mai veche de şapte decenii, întrucât, chiar şi formal, aceste pământuri sunt considerate ucrainene abia din anii 1940. În realitate, cred eu, expresia are aceeaşi vârstă cu independenţa Ucrainei. În perioada postbelică, un sector de aproape 150 de kilometri de mal, de la portul Reni până la oraşul Vilkovo, situat chiar la vărsarea fluviului în mare, incluzând Izmail şi Chilia, a fost în primul rând sovietic, iar în conştiinţa maselor era probabil considerat rusesc, atât este de strâns legat trecutul acestor locuri de numeroasele campanii balcanice ale armatelor Ekaterinei, ale lui Aleksandr şi Nikolai. Organizatorii expoziţiei Muzeului Suvorov din Izmail merg şi mai departe: vizitatorilor li se spune că pământurile de pe malul stâng al Dunării au aparţinut Rusiei Kievene. Prin urmare, Aleksandr Vasilievici nu a cucerit ceea ce nu-i aparţinea, ci şi-a luat înapoi teritoriile moştenite de la strămoşi, chiar şi foarte îndepărtaţi. Această versiune a trecutului îi convenea Uniunii Sovietice şi, până nu demult, se pare, i-a convenit şi Ucrainei, însă nu toţi oamenii de ştiinţă îi găsesc o confirmare. Argumente suficiente pentru a invoca continuitatea istorică ar fi avut şi Moldova, care a stăpânit în Evul Mediu timp de un secol această prelungire a Câmpiei Sălbatice; la fel şi patrioţii turci care timp

de 300 de ani au haşurat hărţile cursului inferior al Dunării cu creioane otomane de culoare verde; şi politicienii din Bucureşti, care în perioada interbelică au înfiinţat aici ţinutul Nistru. La Izmail, pe locul unde este amplasată statuia lui Suvorov, înainte de război se afla statuia regelui Ferdinand I, care a înfăptuit unirea Basarabiei cu România. Afirmaţia cea mai verosimilă este următoarea: teritoriul dunărean ucrainean, periferic pentru toţi, este un trofeu al ruşilor obţinut prin intrigi diplomatice şi plătit cu vieţile a zeci de mii de soldaţi. Cine a fost mai puternic şi mai viclean, acela a câştigat.

Imperiul Rus a trecut la colonizarea sistematică a sudului Basarabiei cu 200 de ani în urmă, alungându-i pe inamicii turci pe malul drept al Dunării. Turcii numeau ţinutul de stepă de la nord de fluviu Bugeac, de la cuvântul „colţ”. Pe acest colţ vast şi adesea pe jumătate pustiu, slab populat, din vecinătatea unor regate şi imperii mari şi mici, în trecut migrau nomazii asiatici. Stepa este simbolul unei libertăţi neliniştite, o metaforă la care au apelat aproape toţi poeţii. Clasicul literaturii găgăuze Stepan Kuroglu, de exemplu, s-a exprimat sincer şi fără ocolişuri despre ţara sa, deşi cam incoerent:

ıcă voi fi întrebat ce păstrez
ı cea mai mare sfinţenie
lumea de sub soare,
ră îndoială – Bugeacul meu amar ca pelinul.
›i spune asta şi prietenului, şi duşmanului.

Cel mai celebru, deşi atipic reprezentant al primei generaţii de administratori coloniali ruşi din „fundătura asiatică” a Europei a fost secretarul de colegiu, „slavul sever” în vârstă de 20 de ani, marele poet Aleksandr Puşkin, care, din cauza atitudinii sale de liber-cugetător, a fost exilat în 1820 din Sankt-Petersburg, petrecând cu neprefăcută repulsie patru ani lungi în noile teritorii sud-vestice ale imperiului Romanovilor. Puşkin se compara cu un alt poet exilat, Ovidiu: cu 1.800 de ani înainte de Aleksandr Sergheevici, acesta a căzut în dizgraţia împăratului, fiind exilat, după cum considerau în mod eronat intelectualii petersburghezi, fermecaţi de propria interpretare a Antichităţii, „de cealaltă parte a Istrului”. În realitate, Ovidiu nu a traversat Dunărea, ci a trăit în oraşul Tomis (acum oraşul Constanţa din România), ultima limită a civilizaţiei romane. Cu

toate acestea, spre sfârşitul domniei împărătesei Ekaterina, ruşii au dat numele poetului antic localităţii Hadjider, de pe malul limanului Nistrului, cucerită de la otomani, întrucât considerau că acolo trebuia să se afle mormântul lui Ovidiu. În perioada ucraineană contemporană, la Ovidiopol, o localitate cu trecut sovietic obişnuit, a fost amplasat un monument închinat autorului poemului erotic „Ars amatoria", care l-a înfuriat pe împăratul Augustus. Spre deosebire de Ovidiu, geniul în exil Puşkin, care a avut aceeaşi soartă, a văzut Dunărea. În decembrie 1821, poetul a inspectat cetatea Izmail şi, probabil, a fost impresionat de eroismul lui Suvorov: „Acest ţinut pustiu/ e sfânt pentru sufletul poetului...".

„Ţinutul pustiu" a fost populat pentru autorităţile ruseşti de noi colonişti: din teritoriile otomane se refugiau aici bulgari şi găgăuzi (creştini vorbitori ai limbii turce), din Europa, la invitaţia ţarilor Romanovi, soseau colonişti germani, francezi, elveţieni, olandezi. Toţi aceştia au făcut şi mai pestriţă harta etnică şi aşa destul de multicoloră a sudului Basarabiei: erau câte puţini din toate etniile: staroveri ruşi, cazaci ucraineni, negustori greci şi evrei, creştini moldoveni şi polonezi, arnăuţi şi ţigani. Apartenenţa de stat a Bugeacului se modifica aproape la fiecare sfert de secol, oricum, mai des decât se modifica aici modul de viaţă. „Cărui zeu să ne închinăm, la care ţărm să acostăm?", se întreabă nedumerit un etnograf basarabean. „Populaţia locală rămânea apolitică; dezvoltarea periferiei îi atrăgea pe oamenii care căutau un loc izolat pentru o viaţă liniştită, nepretenţioasă." Caracteristicile principale s-au dovedit constante: activitatea vitală în acest ţinut, dacă nu este întreruptă de războaie sau de crize politice, mi s-a părut la fel de liniştită şi nepretenţioasă.

După ce Armata Roşie a lichidat prezenţa românească în teritoriul dintre Dunăre şi Nistru, Moscova şi-a pus pecetea sovietizării pe sudul Basarabiei. De această grea pecete de ceară roşie oamenii de aici îşi amintesc în mod diferit, însă, mai des decât m-aş fi aşteptat, cu o oarecare senină şi sinceră nostalgie. Apogeul dezvoltării este considerată epoca lui Brejnev, când la Izmail înflorea turismul sindical în masă, iar transportul fluvial era ieftin. Kievul, în pofida tuturor eforturilor, nu a reuşit

deocamdată să asimileze conceptual aceste teritorii, iar evenimentele dramatice din ultimii ani nu au făcut decât să arunce o lumină nouă asupra problemei îndepărtatei graniţe ucrainene. Sfertul de secol care a trecut de la momentul destrămării Uniunii Sovietice nu a lăsat o amprentă vizibilă pe aspectul sudului Basarabiei şi nu a influenţat în mod radical principala limbă de comunicare interetnică. Accentul meu moscovit mă trăda cu siguranţă, iar oamenii din jur reacţionau calm; chiar şi în piaţa din Izmail am auzit doar vreo două fraze în ucraineană, când cumpăram dimineaţa căpşuni mari, aproape cât cartofii. Pentru a auzi limba ucraineană, trebuie să mergi în „satele ucrainene” de aici: Şevcenkovo, Kisliţea, Perşotravneve.

Chilia, litografie din secolul al XV-lea

Intelectualii locali afirmă că în nord-vestul litoralului Mării Negre, ca şi în toată ţara, ia naştere un tip deosebit de identitate naţională – ucraineană rusofonă, legată nu numai de lozinca politică actuală, ci şi de subtilităţile concepţiei personale despre lume. Este simplu de presupus că ruptura socială de criză accelerează acest proces. Dacă aşa stau lucrurile înseamnă că filosofia Bugeacului este deosebit de eterogenă: memoria victoriei răsunătoare a lui Suvorov este amestecată cu tradiţiile

ascetice ale staroverilor, cu poveştile pescăreşti despre Dunărea ocrotitoare, cu eposul sovietic al eliberării şi reconstrucţiei, cu noile motive ale independenţei Ucrainei şi cu impactul puternic al conflictului dintre Kiev şi Moscova. Nu este exclus, de altfel, ca esenţa sistemului acestei concepţii despre lume să fie exprimată cu cea mai mare precizie în titlul cărţii istoricului local Svetlana Palamarciuk, *Pământul uitat*.

Centrul Ucrainei Dunărene este oraşul Izmail, cu o populaţie de 75.000 de locuitori, al cărui trecut îndepărtat este tulbure ca apele Dunării. Etnografii vor uneori să creadă că turcii au construit o cetate puternică pe locul aşezării Smil, a vechilor slavi, incendiată de triburile migratoare, aşezare care, la rândul ei, apăruse pe ruinele anticei Antiofilas. Totuşi, istoricii se îndoiesc de existenţa coloniei Antiofilas şi nu cred nici în existenţa aşezării Smil. Oamenii de ştiinţă au stabilit că, cel mai probabil, în secolul al XVI-lea turcii au construit pe malul moldovenesc, lângă un vad de traversare a fluviului, cunoscut sub numele de „vadul mieilor”, iniţial nişte fortificaţii, apoi o cetate pentru a se apăra de tâlhari. Despre războinicul Izmail otoman al anilor 1660 există o relatare interesantă a lui Evliya Çelebi: „În oraş sunt doar două mii de case. Toate casele cu ziduri din piatră şi acoperişuri de ţiglă se află în cartierele musulmanilor. Există o singură baie, dar atât de murdară, încât cel care intră acolo va regreta… Străzi pavate în oraş nu există. În târgul de robi sunt multe roabe şi băieţei robi din rasa albă. Populaţia oraşului trăieşte din vânzare-cumpărare, din negoţul cu valahii şi moldovenii. Pe malurile Dunării şi-au găsit loc două mii de prăvălii cu peşte; negustorii trimit în fiecare an câte două mii de căruţe cu peşte sărat în Polonia şi la Moscova… În privinţa numărului ţânţarilor, acest oraş provoacă uimire. Conform legilor şariatului, prostituatele surprinse în cetate erau trimise pe insula Yilan [Şerpilor], unde erau lăsate goale şi unde mureau într-o singură noapte din cauza ţânţarilor, muştelor şi gâzelor de tot felul”.

Prevăzător, am luat cu mine în călătorie un spray contra ţânţarilor, însă nu am avut nevoie de chimicale: în pofida urgiei din mai, ţânţarii m-au cruţat. De dimineaţa până seara oraşul era liniştit, pustiu (cu excepţia zonei comerciale de tip

Shanghai), însă nu lipsea o anume demnitate, oricât de modestă, de centru provincial:

răLucind în soare ca nişte pete de lumină,
rostogolesc valurile albastre ale Dunării.
ecat în coroanele salcâmilor şi teilor,
mailul se oglindeşte în apele Dunării.

Fiecare vers ieşit de sub condeiul poetului local conţine o evidentă exagerare, deşi realităţile Izmailului sunt capabile să respingă multe prejudecăţi ale străinului neîncrezător. Probabil că acest oraş nu a avut totuşi noroc: trecutul său eroic şi realizările prezentului sunt demne de dimensiunile unui centru regional, totuşi oraşul a avut acest statut numai un cincinal stalinist. În 1954, Izmailul a fost retrogradat la statutul de centru raional, se bănuieşte, din cauza regimului secret al zonei de frontieră şi a portului principal al flotilei dunărene sovietice. O vedetă blindată pe un postament din beton, monument al eroilor marinari, împodobeşte un capăt al străzii principale a oraşului, bulevardul Suvorov, evident. Pe lângă acest monument se observă semnele culturii postsovietice: un teren pentru mini-golf, biroul de asigurări Fidel, statul-major al regimentului basarabean de cazaci.

Izmailul s-a debarasat pentru totdeauna de tot ceea ce era oriental în imaginea sa, dar şi-a păstrat numele turcesc. Aşezarea civilă întemeiată în apropierea cetăţii a primit iniţial numele primului său primar ţarist, un administrator cu experienţă, Serghei Tucikov[1], dar în cele din urmă oraşul, care între timp s-a mărit, a rămas cu numele Izmail, însuşindu-şi, după trecerea sudului Basarabiei sub autoritate moldavo-românească, identitatea fortăreţei distruse. O parte a fostului ei teritoriu este acum în posesia mănăstirii de călugări Sfântul Nicolae, întemeiată, dacă este să dăm crezare inscripţiei de pe tăbliţa din alamă de pe poartă, în 1077, adică în perioada în care colina care se înălţa deasupra Dunării era şi mai pustie decât acum, dar nu era desfigurată de urmele economiei postsovietice. Mănăstirea din cetatea Izmail a fost construită de călugări veniţi din altă parte – de la mănăstirea Caracalu din peninsula Athos; reamintesc faptul că administratorii otomani le permiteau supuşilor loiali ai sultanului să creadă în orice

Dumnezeu. Lăcaşul sfânt din Izmail aparţine în mod formal şi în prezent de mănăstirea Sviatogorsk. Poarta dinspre vest a acesteia se deschide exact spre fosta Moschee Mică a hanilor, către a cărei cupolă întunecată privesc pe sub sprâncene călugării ocupaţi cu diverse treburi gospodăreşti. Alături de moscheea-dioramă a fost amenajată plaja orăşenească – nisip adus, teren de volei, carusel, un bufet cu măsuţe din plastic, foişorul salvamarului. Se pare că de pe acest mal jos vitejii *bogatîri* se descotoroseau de miile de cadavre ale duşmanilor, aruncându-le în apa fluviului.

După toate aparenţele, acum Dunărea nu-i mai este atât de dragă Izmailului, aşa cum se întâmpla cu o generaţie sau două în urmă. Problema, desigur, nu este faptul că în apropierea fluviului, pe lângă cartierul Cetăţii, ale cărui străzi (Fanagoriiskaia, Apşeronskaia) amintesc de regimentele lui Suvorov, trece doar periferia estică a oraşului, Kopanaia Balka. Dunărea este puternică, lată, uneori imprevizibilă, de aceea multe oraşe sunt poziţionate cu spatele spre fluviu, sunt construite la o distanţă apreciabilă de mal. Nu, îndepărtarea Izmailului de Dunăre nu are un caracter topografic, ea este, după cum mi s-a părut, de altă natură.

Oamenii Dunării

Mihailo Ceaika-Ceaikovski, un paşă turc

Om politic şi militant pe tărâm obştesc, scriitor, general în armata turcă. S-a născut în 1804 în familia unui şleahtic (nobil) polonez; mama sa era ucraineancă, rudă cu hatmanul oastei zaporojenilor, Ivan Briuhoveţki. Pătruns în tinereţe de ideile luptei patriotice, Ceaikovski considera că ucrainenii şi polonezii sunt două ramuri ale aceleiaşi naţiuni slave, între care nu există contradicţii esenţiale, iar pe ruşi îi considera „un popor pe jumătate nomad şi lipsit de conştiinţă civică”. Idealul ucrainean de organizare statală i se părea Siciul Zaporojean. Ceaikovski a participat la răscoala polonezilor din 1830-1831, după înăbuşirea acesteia a emigrat la Paris, unde s-a consacrat creaţiei literare. Principalele opere ale lui Ceaikovski sunt romanele inspirate din istoria cazacilor – *Hatmanul Ucrainei* şi *Vernigora*. Este considerat un reprezentant al aşa-numitei şcoli ucrainene din literatura poloneză; operele complete ale lui Ceaikovski, publicate în anii 1862-1873, constau în 12 volume. În 1841 a condus cercurile de emigranţi polonezi în Balcani pentru a organiza (cu banii francezilor) o reţea de spioni, apoi s-a apucat să strângă, cu sprijinul Imperiului Otoman, o armată slavă pentru a lupta împotriva Rusiei şi Austriei, cu scopul final de a reface organizarea statală a căzăcimii. Întemeind pe ţărmul Bosforului două colonii poloneze, s-a ocupat de recrutarea voluntarilor în Balcani, în Austria, în Caucazul rusesc. A reuşit să câştige

încrederea sultanului Abdul Medjid I, a plănuit o revoltă antiţaristă în Malorusia, a elaborat teoria autonomiei polono-căzăceşti în cadrul Imperiului Otoman. S-a convertit la islam şi şi-a schimbat numele în Mehmed Sadîk-paşa. După izbucnirea Războiului Crimeii, a format în cadrul armatei sultanului un regiment de cazaci sub steagul Siciului Zaporojean. Din „Legiunea Slavă" a atamanului cazacilor („Miniar-paşa") Ceaikovski – 1.500-2.000 de baionete şi săbii – făceau parte mai ales cazaci dunăreni, iar limba comenzilor era ucraineana. Legiunea acţiona pe Frontul Dunărean; în vara anului 1854 a intrat în Bucureşti după retragerea din oraş a armatei generalului Mihail Gorceakov, iar ulterior a ocupat o linie de apărare pe Prut. Corpul cazacilor otomani a existat în armata turcă până în 1877, când a fost nimicit de ruşi în timpul asediului Plevnei. După încheierea Războiului Crimeii, Ceaikovski a primit înaltul titlu de beilerbei şi numirea într-o funcţie administrativă în Rumelia. Totuşi, după câţiva ani a căzut în dizgraţia sultanului, întrucât a aderat la complotul împotriva lui Abdul Aziz, urcat pe tronul imperiului. Aproximativ în aceeaşi perioadă Ceaikovski şi-a corectat opiniile privind lupta polono-ucraineană, adoptând ideea unificării lumii slave. Relaţiile cu emigraţia poloneză s-au deteriorat. În 1873, Ceaikovski i-a solicitat împăratului Aleksandr al II-lea amnistierea şi a revenit în Imperiul Rus. S-a stabilit la Kiev, a revenit la creştinism, s-a căsătorit cu o tânără nobilă grecoaică, a scris ample memorii de război. S-a sinucis în 1886, din cauza infidelităţii soţiei şi a altor neînţelegeri în familie. Unul dintre fiii lui Ceaikovski a devenit general în armata rusă, altul, general în armata turcă, iar fiica s-a măritat cu un diplomat austriac. Evaluările personalităţii şi activităţii lui Ceaikovski sunt foarte diferite: unii istorici îl consideră un spion slav la curtea sultanului, alţii, o slugă a Imperiului Otoman sau un aventurier lipsit de conştiinţă. Mormântul lui Ceaikovski de pe moşia sa Borka, de lângă Cernigov, a fost distrus în anii puterii sovietice.

Singurul debarcader de aici poartă numele unui şef de întreprindere sovietic, directorul companiei de stat pentru navigaţia pe Dunăre, Luka Kapikrapian, şi este situat în apropierea gării maritime. Clădirea acesteia m-a întâmpinat în ceasurile după-amiezii cu o curăţenie de farmacie şi cu o linişte de mormânt. Edificiul cu trei etaje de un verde acvamarin a fost reconstruit în epoca lui Brejnev, casa scării a fost decorată cu un mozaic monumental pe teme optimiste. Un cazac ucrainean moţat şi un rus starover cu căciulă caucaziană duc la luptă un infanterist mustăcios cu chipul ţarului Petru, iar Mamai[2] le cântă cu foc din cobză. Cu un etaj mai sus, cazacii devin roşii şi nu mai luptă împotriva turcilor, ci pentru puterea sovietică. Un flăcău este condus de logodnica sa, camarazii lui pleacă la luptă călare pe cai purpurii, la fel cu cei din tabloul lui Kuzma Petrov-Vodkin. Spre inscripţia de mare profunzime *way out* de pe uşa ieşirii de urgenţă[3] ne însoţesc un cosmonaut cu braţele

desfăcute cuprinzând toată galaxia, Puşkin, cârlionţat ca un pudel, precum şi reprezentarea atomului paşnic şi un stol de păsări în culori tropicale. În sala răsunătoare, tablourile din mozaic arată ca inscripţiile din piramidele egiptene ce s-au păstrat pentru a ne face cunoscută o civilizaţie ce s-a stins: acest popor mare ştia să muncească, să învingă, să iubească, să viseze. Imaginile din piatră ale trecutului colorat contrastează cu prezentul pragmatic: concepţia veche a vieţii sociale a murit, noul mozaic al Bugeacului nu s-a format încă.

Dinspre gara maritimă adie parfumul călătoriilor îndepărtate, însă nu este chiar atât de simplu să pleci în călătorie pe mare de aici, deşi casele de bilete promit, ca şi în trecut, excursii la Odessa, Chilia, Vilkovo. Nu e momentul potrivit? Mai degrabă nu este epoca potrivită: cursele locale regulate s-au întrerupt după destrămarea Uniunii Sovietice, au rămas doar croazierele pe Dunăre extrem de scumpe; periodic sosesc la Izmail motonave încărcate cu turişti germani şi austrieci. De aceea este, probabil, atât de trist ofiţerul de serviciu al gării, un căpitan-locotenent îmbrăcat într-o cămaşă subţire cu epoleţi. „Nimic nu se poate compara cu ce am avut noi în timpul puterii sovietice.” Nici faleza din localitate, cu numele lui Kapikrapian, nu este prea veselă: pontoanele ruginite sunt încuiate cu lacăte, „pescuitul în acvatoriul portului este interzis”. Este închisă şi capela nouă-nouţă Sfântul Nicolae, construită pe locul celei care a fost ridicată cândva pe malul Dunării pentru cinstirea ocrotitorului ceresc al marinarilor şi în amintirea solicitării cetăţeniei ruse de către cazacii lui Osip Gladki. Sau, dacă este să adoptăm o altă versiune a istoriei, în amintirea trădării idealurilor de libertate şi camaraderie de către ultimul ataman al cazacilor Siciului Dunărean.

La Izmail am auzit nu numai o dată că Dunărea este acum un fluviu mort: într-adevăr, pe şenal nu se zăresc nicio mahonă, nicio şalupă şi niciun cuter. Iar cândva, oftează interlocutorii mei, în fiecare seară şi pe fluviu, şi pe faleză clocotea viaţa, portul nu avea destule pontoane, în restaurante turiştii stăteau la aceeaşi masă cu marinarii de cursă lungă şi cu prietenele lor. Astăzi terasa cafenelei Picnic este pustie. Dar Izmailul vrea să

rămână o poartă spre lumea de dincolo de mare. De aceea meniul de la Picnic se străduieşte atât de mult cu gramatica, condimentând numele preparatelor cu pronunţie franţuzească – „bouillon”. Eu nu am riscat, am optat pentru o reţetă basarabeană de legume umplute.

De la debarcader spre centrul Izmailului duce o stradă pe care se simt adierea brizei dinspre Dunăre şi prezenţa numeroasă a ţânţarilor: de o parte, dincolo de şirul de plopi piramidali, se întind stufărişul şi lacul Lebiajie, de cealaltă parte – gardul portului comercial. În faţă, după cârciuma cu numele complicat Opera lounge & music hall se înalţă singurul zgârie-nori din Ucraina Dunăreană, sediul din beton şi sticlă al companiei de navigaţie. Şi acesta a cunoscut vremuri mai bune. Vizita mea la muzeul întreprinderii a fost ratată din cauza crizei economice. Compania de navigaţie funcţionează la trei sferturi din capacitate, îmi explică portarul, fiecare secţie are graficul ei, „cei de la muzeu mi-au predat deja cheile”. Nu-i nimic, merg mai departe, în acordurile muzicii de la barul Roksolana: „Şlepuri pline cu chefali…”, acompaniate de fluierături şi armonică. Izmailul este centrul raional al regiunii Odessa, iar aici acest cântec a fost condamnat la popularitate veşnică.

Stepele Bugeacului îşi pierd culoarea verde a vieţii încă din iunie, apoi le arde soarele. „Unde o să mai vedeţi teii înflorind la sfârşitul lui mai?”, m-au întrebat angajatele amabile ale galeriei de tablouri din Izmail. Într-adevăr, unde în altă parte? Muzeul de artă conţine o colecţie excelentă, care depăşeşte nivelul raional, de la icoane ortodoxe de rit vechi până la porţelanuri decorative din Europa Occidentală. Însă mai important, evident, este pământul întins al patriei cu idolii săi, în toate ipostazele: Puşkin îngândurat pe ţărmul Mării Negre şi Puşkin trist pe drumul spre Izmail, Piotr Ceaikovski printre mesteceni şi Taras Şevcenko adâncit în reflecţiile sale, apusuri de soare pe Dunăre, liliac, floarea-soarelui, plopi, contele Suvorov şi ţarul Petru, *Răsărit de lună* şi *Raze de toamnă*. Înaintea mea, în galerie a avut loc un matineu prelungit: şcolari îmbujoraţi au recitat versuri pentru părinţii emoţionaţi şi pentru profesorii cu un aer solemn. Aşa se încheie la Izmail

anul şcolar. Lângă fântâna arteziană uscată din grădina publică absolvenţii fotografiază de zor absolventele. Primăvara a adus pe cursul inferior al Dunării moda botinelor de lac cu tocuri groase.

Întreprinderile ucrainene de transport auto au cumpărat din Spania un lot mare de autocare second-hand. Aceste maşini circulă pe rutele basarabene fără să-şi scoată uniforma iberică. La o intersecţie cu un indicator spre satul Utkonosivka am văzut un autobuz cu semnele distinctive ale companiei Gonzalo de Reyna, iar în autogara din Izmail îşi aştepta călătorii *el autobús* cu inscripţia Trujillo. Eu nu am avut parte de şicul castilian: drumul spre Vilkovo, capitala ucraineană a ortodoxiei de rit vechi, a trebuit să-l parcurg într-un Ikarus găurit şi această călătorie cu hurducături care a durat trei ceasuri mi-a amintit de tinereţe. Cu cântecele lui Jenea Belousov şi ale grupului Blânda Lună Mai, autobuzul când zbura, când se târa pe drumuri de importanţă locală, al căror asfalt nu mai fusese cârpit, probabil, din perioada în care electropopul sovietic trecea drept o noutate fierbinte pe piaţa muzicală.

În timpul acestei călătorii deloc simple am încercat să-mi împrospătez cunoştinţele despre locul spre care mă îndreptam, studiind broşura „Vilkovo: un oraş din Delta Dunării”. „Vilkovo este frumos”, trec cu hotărâre la subiect autorii. „Apa, verdeaţa şi căsuţele albe ca zăpada, devenind esenţa acestuia, conferă imaginii oraşului frumuseţe şi intimitate. Aici simţi că faci parte din lumea raţională. Aici vezi cum roadele muncii grele îţi dăruiesc frumuseţe.” În pliantele turistice Vilkovo este caracterizat cu şi mai mult patos, este numit „Veneţia ucraineană”, cu aluzie directă la faptul că cele câteva canale care se întind în locul unor străzi ale orăşelului sunt fraţi buni cu *canali di Venezia*. Aceeaşi linie a comparaţiilor care scandalizează şi la Passau este continuată şi de hotelul cu două etaje Veneţia Vilkovului, lângă care a fost ingenios reconstruită clădirea centrului de prestări servicii către populaţie. Voi spune fără ocolişuri: asemenea paralele sunt justificate numai dacă este vorba despre culoarea apei, care atât în Lagună, cât şi în Dunăre este aproape la fel de verzuie şi de tulbure. Dar asta nu înseamnă că Vilkovo, întemeiat de staroveri în 1746 sub numele

de Lipovanskoe (cum spune legenda, la gura fluviului, care acum s-a retras cu 20 de kilometri faţă de linia ţărmului, din cauza înaintării deltei), nu are cu ce să se mândrească. În privinţa „lumii raţionale” şi a „muncii grele”, autorii broşurii au, probabil, dreptate. Chiar şi preţiozitatea stilului lor este explicabilă: dacă nu iubeşti pământul unde te-ai născut, oricum ar fi el, atunci nu ai de ce să mai faci umbră pământului.

Statuia staroverului din Vilkovo, care duce cu uşurinţă o cruce grea de la barca lui rudimentară din bronz, stă ascunsă în umbra sălciilor şi salcâmilor de pe malul braţului Chilia al Dunării. Dar, metaforic vorbind, la Vilkovo malul Dunării este aproape omniprezent: vechile cartiere ale oraşului sunt brăzdate de o reţea de canale naturale şi artificiale (numite aici *erik*). Unele nu sunt curăţate, dar nici restul oraşului nu se poate lăuda cu amenajări confortabile în sensul pe care această noţiune îl are în ţările de pe cursul superior al Dunării. Unde e mai curat, este sărăcuţ, unde locuiesc oameni mai înstăriţi, dincolo de gard e un zid, iar între acesta şi canal este construit un trotuar îngust din scânduri. Principala arteră fluvială a Vilkovului se numeşte Canalul Belgrădean, principalele mijloace de transport în Vilkovo sunt bărcile cu motor sau cu vâsle. În dialectul staroverilor, vâsla are un nume caraghios: *babaika*. Bărcile din lemn de brad cu prora înaltă şi pupa mai scundă, care taie, nu dau deoparte valul („ca să nu tragă apă”), de diferite tipuri şi dimensiuni, se construiesc aici după reguli străvechi de către meşteri cum nu găseşti nici pe şantierul naval din Veneţia.

Spre deosebire de Izmail, Vilkovo nu-i poate întoarce spatele fluviului, chiar dacă locuitorii săi ar dori acest lucru, pentru că de fapt Vilkovo este fluviul. Dunărea s-a despărţit aici în numeroase braţe, a fărâmiţat pământul în sute de insule mari şi mici şi continuă să construiască altele noi, înaintând spre est. Delta Chiliei (mai jos de Vilkovo) este cea mai tânără porţiune a gurilor Dunării, ea a început să se formeze cu aproximativ 400 de ani în urmă şi se deplasează şi se fărâmiţează şi în prezent. Iată limba de nisip Novaia Zemlea, situată în cel mai îndepărtat colţ al teritoriilor Ucrainei: ea a ieşit la suprafaţa apei mării la trei kilometri de insula Lebedinka, din câte îşi amintesc cei care

au acum 40 de ani, şi în fiecare an creşte cu 100 de metri de plaje nisipoase, unde cuibăresc pescăruşii pontici. Chiar şi ihtiologii, pentru a nu speria păsările, vin pe acest petic de pământ, care se va uni cândva cu continentul, doar o dată pe sezon. Delta Chiliei este vândută turiştilor şi drept „cel mai tânăr teritoriu al Europei”, fapt ce nu poate fi contestat. Şi cel mai îndepărtat teritoriu: aproape imediat după Vilkovo, acolo unde Dunărea se varsă în Marea Neagră, se termină orice fel de pământ, în general.

Oamenii Dunării

Samuil Schwartzbard, visător şi terorist

S-a născut în 1886 la Izmail, într-o familie de evrei. Şi-a pierdut mama foarte devreme. A crescut în oraşul Balta, în sudul guberniei Podolia. În tinereţe a fost atras de ideile de stânga, în timpul primei revoluţii ruse a distribuit ziarul bolşevic *Iskra* (*Scânteia*) şi a petrecut câteva săptămâni la închisoare. Temându-se de o nouă arestare, a fugit peste graniţă. În Austro-Ungaria a aderat la o mişcare anarhistă, a fost adeptul practicii „exproprierii revoluţionare”, idolul său politic era Piotr Kropotkin. În 1910 s-a stabilit la Paris şi a lucrat ca ceasornicar. După izbucnirea Primului Război Mondial a intrat în Legiunea Străină, apoi a slujit în Regimentul 363 Infanterie din armata franceză. Cavaler al ordinului Crucea de Luptă. A fost grav rănit în Bătălia de pe Somme şi, după demobilizare, în 1917 s-a întors în Rusia. La Petrograd a intrat în Garda Roşie şi a comandat un escadron în brigada lui Grigori Kotovski. La sfârşitul anului 1919 s-a evacuat din Odessa ocupată de Armata Voluntarilor, folosindu-se de statutul de pensionar francez de război. S-a întors la Paris şi a deschis un atelier de ceasornicărie. A participat activ la mişcarea muncitorească, era cunoscut în organizaţiile anarhiştilor şi s-a înscris în uniunea prosovietică a cetăţenilor ucraineni din Franţa. Sub pseudonimul Bal Khaloymes (Visătorul) a publicat în idiş câteva volume de poezii, un ciclu de povestiri de război şi o carte de memorii.

În perioada războiului civil, în Rusia, rudele lui Schwartzbard au devenit victime ale pogromurilor. Unul dintre cei vinovaţi de organizarea acestor crime în rândul evreilor era considerat atamanul Simon Petliura. În 1926, Schwartzbard a pus la cale lichidarea fostului preşedinte al Directoratului Republicii Populare Ucraina. Pe 25 mai, în centrul Parisului, recunoscându-şi victima după o fotografie din ziar, Schwartzbard l-a ucis pe Petliura cu cinci focuri de armă trase de aproape. Unii istorici consideră că acest act terorist a fost un complot inspirat de spionajul sovietic. Schwartzbard nu a încercat să fugă de poliţie, declarându-le jurnaliştilor veniţi la locul crimei: „Am ucis un mare criminal”. Procesul care a avut loc la Paris a devenit o temă politică la modă, în apărarea acuzatului au vorbit numeroşi intelectuali şi oameni politici, de la Romain Rolland şi Maxim Gorki, până la Albert Einstein şi Aleksandr Kerenski. Majoritatea voturilor juraţilor au fost în favoarea acuzatului, care a fost eliberat. Schwartzbard a murit în 1938, iar rămăşiţele sale pământeşti au fost reînhumate în Israel.

Cei veniţi din alte părţi nu prea înţeleg în ce măsură credinţa staroverilor din Vilkovo mai este astăzi o atracţie etnografică

pentru turişti, în ce măsură este o legendă locală, un tribut adus tradiţiei şi în ce măsură este înaltă spiritualitate. În două dintre cele trei biserici ale oraşului, slujbele au loc după ritualul vechi, trecătorii îşi salută cunoştinţele cu „Doamne ajută”, chiar şi femeile tinere poartă baticuri groase într-o singură culoare şi mulţi bărbaţi poartă barbă. De fapt, şi eu port barbă, dar primul bărbos din Vilkovo pe care l-am întâlnit la ora şapte şi patruzeci şi cinci de minute dimineaţa era deja beat criţă. Discuţia noastră intelectuală a avut loc pe podeţul unde aşteptam o barcă pentru a ajunge la kilometrul 0 al Dunării. În cursul convorbirii a ieşit la iveală faptul că într-un loc cum e Vilkovo, fie că eşti de rit vechi sau de rit nou, este imposibil să nu bei, e chiar o prostie: pe lutul fertil al fluviului creşte un soi unic de viţă-de-vie, „novak”, din strugurii căreia în fiecare gospodărie se produce un vin, chipurile, uşor, însă în realitate e un vin perfid. Această minunată băutură care costă un groş sticla pântecoasă din plastic se găseşte din abundenţă la Vilkovo, aproape în aceeaşi cantitate ca apa Dunării. Luându-şi rămas-bun, localnicii chiar îşi spun (sau poate îşi spuneau în trecut): „Hristos să vă mântuiască pentru pâinea, sarea şi păhărelul de vin!”.

Unii dintre cunoscuţii mei care au fost la Vilkovo afirmă că au simţit aici o energie deosebit de puternică, la fel ca în Tibet sau în satele din nordul Rusiei. Eu îi cred, dar ştiu că astfel de senzaţii sunt cel mai adesea reflexia propriei conştiinţe: ce cauţi, aceea vei găsi. Chiar şi în magica Deltă a Dunării credinţa este atât de strâns împletită cu necredinţa, încât nu oricine le poate deosebi. Iar lumea pură din punct de vedere spiritual a staroverilor nu este scutită de semnele exterioare ale paraginii, obişnuite pentru o şesime din uscat. Nu departe de biserica Naşterea Maicii Domnului, după un colţ al casei de cultură vopsite, cine ştie de ce, în roz, cu un vechi portic stalinist, pe un postament stă ascuns Pescarul realist-socialist (încă o clonă a Docherului şi Marinarului din România); şantierul naval de reparaţii din localitate este inactiv de câţiva ani, iar din această cauză împrejurimile sale arată ca un cimitir de cutii uriaşe de conserve ruginite. Şi-a încetat activitatea şi fabrica de conserve de peşte, deşi pescuitul pe Dunăre nu a încetat. La Vilkovo este

dezordine, paragină. Aici, ca şi în alte părţi, mulţi consideră că tot ce nu le aparţine este străin.

Etnografii îşi continuă discursul emfatic despre mica lor patrie: „Dunărea pătrunde în Deltă cu pas elastic, solemn şi sever. Ritmul vieţii la Vilkovo depinde de direcţia şi de forţa vântului, de nivelul apelor şi de anotimp – cei mai mulţi localnici sunt prinşi în circuitul firesc al timpului”. Într-adevăr, la Vilkovo „circuitul firesc” este materializat, autorităţile de stat, toate, inclusiv cele apropiate din punct de vedere etnic de localnici, au încercat în repetate rânduri să-l întrerupă. Vilkovo a avut de suferit de pe urma tuturor statelor care l-au stăpânit, întrucât, pentru orice guvern, locuitorii săi erau *altfel.* În capacitatea de a suporta prigoana, de a se adapta la împrejurări păstrându-şi credinţa constă, probabil, principala experienţă a credincioşilor de rit vechi.

Vilkovo, fotografie de la începutul secolului XX

Lipovenii, ca şi înainte, scriu „Isus” cu un singur „i”, nu permit înlocuirea metaniei mari (căderea cu faţa la pământ) cu

metania mică, îşi fac cruce cu două degete, au păstrat cântarea znamenită în biserici, nu pescuiesc în zilele sărbătorilor religioase, nici măcar în săptămâna Paştelui, când scrumbiile înoată în Dunăre în bancuri compacte. Vremurile noi nu au şters de tot cultura traiului staroverilor, care subordonează calendarul şi sensul vieţii oamenilor ritualurilor obşteşti şi deciziilor sobornicеşti. De altfel, fuga de lume, în perspectivă istorică, este lipsită de perspectivă, de aceea de multe ori istoria a ajuns din urmă Vilkovo, un orăşel atât de izolat de orice bucată mare de pământ, încât este construit practic pe apă. Dar şi la Vilkovo negustorii îi înşelau la preţ pe pescari; şi aici s-a instaurat haosul revoluţionar; războiul a ajuns şi aici, iar în urma lui – o nouă stăpânire străină; şi aici comunismul a smuls religia din rădăcini: pe locul cimitirului s-a construit o grădiniţă, iar biserica a fost transformată în depozit de peşte.

La începutul anului 1918, Anatoli Jelezniakov – marinarul Jelezniak, cel despre care se spune că ar fi suspendat şedinţa Adunării Constituante din cauză că garda palatului Taurida era obosită – a încercat să organizeze apărarea oraşului Vilkovo împotriva armatei române. Jelezniakov a fost trimis pe frontul românesc pentru a desfăşura activităţi revoluţionare după ce luptătorii detaşamentului său, care s-au remarcat prin „anarhism ideologic”, au fost dezarmaţi la Petrograd de puşcaşii letoni, din cauza „beţiei neîntrerupte, a jefuirii trecătorilor şi a furturilor din oraş”. Un desant compus din 1.000 de marinari bolşevici şi soldaţi ai gărzii a apărat Vilkovo timp de două săptămâni, însă ţăranii înarmaţi şi anarhiştii lui Jelezniak nu au putut ţine piept trupelor regulate. Pentru un sfert de secol, Delta Dunării a intrat sub controlul Bucureştiului, iar faimosul marinar, numit la comanda unei brigăzi de trenuri blindate, a murit în vara anului 1919[4]. „În toţi anii ocupaţiei româneşti, oamenii muncii din Vilkovo, despărţiţi cu forţa de Patria Sovietică, au continuat să se simtă o parte a poporului sovietic”, scria în 1984 publicistul de partid Aleksandr Rîkovţev, în reportajul „Vilkovo”. „Vara anului 1940 le-a adus vilkovenilor mult aşteptata libertate. Eliberatorii au fost întâmpinaţi cu flori, pretutindeni se auzeau cântecele învăţate pe ascuns în anii

ocupaţiei. Răsunau pe Dunăre până în larg cuvintele cântecelor *E mare patria mea dragă*, *Prin văi şi pe coline*, *Cântec despre Kahovka*. Glasurile pescarilor şi soldaţilor Armatei Roşii s-au contopit într-un cor unic…”

Rîkovţev povesteşte inspirat despre Nikita Marcenko, în vârstă de 76 de ani, unul dintre primii care s-au înscris în colhoz şi, împreună cu cei patru fii ai săi, a format o brigadă de pescuit. Iar în aprilie, când a început pescuitul scrumbiei de Dunăre, brigada şi-a îndeplinit planul lunar în proporţie de 1.060%. Ce a urmat ştie toată lumea: „Viaţa paşnică a fost întreruptă mişeleşte”, totuşi, după izgonirea cotropitorilor de pe pământul Basarabiei, corul staroverilor şi soldaţilor s-a mai auzit pe Dunăre încă o jumătate de secol, până când puterea sovietică s-a epuizat chiar şi deasupra apelor veşnice ale fluviului.

Atunci, probabil, au încetat şi cântecele.

Malul opus al braţului Chilia este acoperit de o pădure deasă, astfel că peste fluviu nu se vede nici urmă de prezenţă străină printre lăstărişuri. Grănicerii ucraineni veghează munca şi odihna vilkovenilor la frontiera cu Uniunea Europeană din foişoarele de observaţie de culoare kaki ce se văd înălţându-se pe malul Dunării. La Vilkovo, românii nu sunt priviţi cu simpatie, însă localnicii merg destul de des pe malul drept străin, în satele lipovenilor, pentru a petrece sărbătorile religioase, pentru a-şi vizita cunoştinţele. La întrebarea dacă merg des în oraşul străin apropiat Sulina, răspund ridicând din umeri: „Ce să facem acolo?”. Totuşi, nu sunt toţi de aceeaşi părere: la Sulina funcţionează o piaţă ucraineană foarte animată.

Existenţa cotidiană a oraşului Vilkovo este scutită în mod fericit de toate viciile unui megalopolis. Noaptea, dincolo de ferestre se aud zgomote exclusiv naturale: lătratul câinilor şi bâzâitul ţânţarilor, iar spre dimineaţă – ciripitul păsărelelor şi orăcăitul broaştelor. În Delta Dunării – am aflat dintr-un documentar ştiinţific britanic – trăiesc trei milioane de broaşte şi numai în lacul Katlabuh sunt 15 milioane de raci. Directorul Rezervaţiei Biosferei Delta Dunării, Aleksandr Voloşkevici, mi-a confirmat că în delta fluviului trăiesc 281 de specii de păsări şi

106 specii de peşti. Nu 180 sau 91, cum scrie în ghidul turistic, ci exact 281 şi 106, pentru că oamenii de ştiinţă monitorizează toţi nou-veniţii. Aici există de fapt o diversitate a speciilor de peşti mai mare decât în orice altă zonă fluvială a Europei – dar, desigur, prin eforturile unora, acest lucru se poate schimba. Doctorul în biologie Voloşkevici conduce o uriaşă gospodărie naturală[5], la care râvnesc şi braconierii, şi oamenii de afaceri, şi deputaţii de diferite niveluri, toţi urmărindu-şi scopurile necurate. De pe apă am avut posibilitatea să admir noul domeniu insular ucrainean: o biserică pravoslavnică cu o căsuţă în stil rustic alături, o pistă pentru elicoptere, terenuri de tenis.

Voloşkevici, asemenea unui grănicer, protejează complexul deloc simplu al biosferei Deltei Dunării, în care toate elementele interacţionează dinamic, de intervenţia neglijentă a oamenilor, deşi, după cum a demonstrat practica, chiar amestecul bine intenţionat în viaţa fluviului poate provoca neplăceri neaşteptate. De exemplu, dacă s-au construit ecluze noi, s-a modificat itinerarul migraţiei peştilor. Unul dintre factorii principali de influenţare a Deltei Dunării este modificarea echilibrului debitului fluvial: cu un secol în urmă, braţul Chilia prelua 70% din volumul total; acum a scăzut cu un sfert. Cauzele sunt multiple şi nu au fost încă definite, căci politicienii şi oamenii de ştiinţă se contrazic în privinţa interacţiunii componentelor naturale şi antropogene. Poate fi vorba, în primul rând, de procese naturale. În al doilea rând, încă din 1904, România a construit pe promontoriul Ceatalului Izmail (locul cel mai înalt al deltei, unde fluviul se împarte în două braţe late) un dig pentru direcţionarea apei, cu scopul de a mări debitul pe braţul „propriu” Tulcea, în detrimentul braţului Chilia. Oricât de latră este Dunărea la Izmail şi Vilkovo, înainte fluviul se remarca aici printr-un debit şi mai mare. Sau nu? Pentru că şi delta avea altă configuraţie cu 100 de ani în urmă.

A existat un filosof atenian, Cratylos, urmaş al lui Heraclit, autorul teoriei privind transformarea lucrurilor („Totul curge, nimic nu rămâne neschimbat”), din care un fragment este maxima utilizată până la banalizare despre faptul că nimeni nu poate intra de două ori în apa aceluiaşi râu. Acest Cratylos a

dezvoltat teoria lui Heraclit: lumea este atât de schimbătoare şi de lipsită de calităţi durabile, încât fenomenele şi noţiunile nu pot fi caracterizate în principiu prin anumite enunţuri sau, dimpotrivă, se poate spune orice despre ele. Cratylos presupunea că într-un râu, în sens relativ, nu poate intra nimeni nici măcar o dată. Acest mod de percepţie a lumii l-a împins pe filosof la automutilare: şi-a scos ochii, pentru a nu vedea imperfecţiunea lumii. Cratylos a fost contemporanul mai tânăr al lui Herodot, care, aşa cum ştim, a fost primul dintre învăţaţii Antichităţii care a descris cursul inferior al Istrului. Herodot a călătorit în Delta Dunării cu aproximativ 2.460 de ani în urmă. Ar fi interesant de ştiut dacă Dunărea era aceeaşi ca şi acum sau era cu totul alta.

Timpul marilor experimente de tip socialist asupra naturii a trecut, din fericire. În Delta Dunării, ultimul din seria acestora a fost efectuat în anii 1970, când, conform directivelor Congresului al XXV-lea al PCUS, s-a hotărât desalinizarea celui mai mare liman al litoralului nord-vestic al Mării Negre, Sasîk (cu o suprafaţă de peste 200 de kilometri pătraţi), şi transformarea lui într-o verigă a sistemului de irigaţii Dunăre-Nistru. Experimentul se numea „Proiectul îndrăzneţ de transport al apelor Dunării pe stepele întinse din regiunea Mării Negre”. „Proiectul îndrăzneţ” presupunea unirea a trei mari ape curgătoare din Ucraina – Dunărea, Niprul şi Nistrul. Institutul Ukrghiprovodhoz a calculat că o parte a debitului apelor Dunării (de la 16 la 23 de kilometri cubi pe an) poate fi direcţionată pe traseul unui canal de 277 de kilometri în regiunile aride ale republicii. Au început de la sud: limanul Sasîk (Sasik) a fost separat de mare printr-un dig şi transformat în bazin de acumulare. Cinci sute de milioane de metri cubi de apă au fost pompaţi de acolo, în schimb, din cauza acestui nou canal vulgar, au stăvilit apele Dunării într-o groapă uriaşă. Au vrut să fie mai bine („...omul a început să controleze procesele naturale”, spera Aleksandr Rîkovţev), dar nu au luat în calcul faptul că sute de mii de metri cubi de lut vor refuza desalinizarea, că de pe fundul bazinului de acumulare ţâşnesc izvoare minerale, că limanul este strâns legat de mare.

Sistemul autopurificării naturale a fost dereglat. În consecinţă, zeci de mii de hectare de terenuri irigate din stepele Bugeacului au devenit sărăturioase, apa din Sasîk nu mai era apă de mare, dar nici apă dulce. Iată rezultatele traducerii în viaţă a proiectului (citez dintr-un document ştiinţific cu un titlu complicat): „Colmatarea, distrugerea peisajului, apariţia mlaştinilor, inundarea localităţilor, infestarea cu paraziţi, dereglarea regimului hidrologic, poluarea Mării Negre cu ape de scurgere. În bazin se acumulează substanţe toxice şi metale grele, din cauza putrezirii plantelor acvatice are loc înflorirea apei”. Sasîk a început să corespundă într-un fel nou numelui său turcesc – „împuţit” –, pe care l-a primit din vremuri străvechi pentru că în orele refluxului aici se simţea un miros de hidrogen sulfurat. Nămolul limanului Sasîk era considerat terapeutic şi pe malul său fusese construit un sanatoriu. Acum oamenii nu mai au cu ce să se trateze.

Oamenii Dunării

Louis-Vincent Tardent, colonist şi studios

S-a născut în 1787 în familia unui învăţător sărac din oraşul elveţian Vevey. A beneficiat de o educaţie clasică, s-a ocupat cu pedagogia şi cu experimentele botanice, a făcut parte din Societatea Elveţiană de Ştiinţe ale Naturii. Cânta la vioară şi la liră. În 1820 a vizitat Chişinăul în calitate de reprezentant al familiilor din cantonul Vaud, care şi-au exprimat dorinţa de a întemeia o colonie în sudul Rusiei. Se consideră că ideea invitării viticultorilor elveţieni pe pământurile pustii cucerite de la Imperiul Otoman i-a sugerat-o împăratului Aleksandr I profesorul acestuia, Frédéric-César de La Harpe, originar din Vaud. În 1821, în satul tătăresc depopulat Aşa-Abag (în turceşte, „grădinile de jos”), repartizat elveţienilor, situat pe malul vestic al limanului Nistrului, Tardent, care în Rusia îşi spunea Karl Ivanovici, a înfiinţat colonia Chabag. Un an mai târziu şi-a adus în Rusia soţia şi cei şapte copii. Împreună cu Tardent s-au mutat în Basarabia alte câteva zeci de colonişti din Elveţia. Până în 1825 au plantat, utilizând munca argaţilor autohtoni, circa 100.000 de butuci de viţă-de-vie din soiuri europene şi 2.000 de pomi fructiferi. Din 1829, Tardent este membru al Societăţii Agricole a Rusiei de Sud. Fiul lui Tardent, Karl (1812-1856), a devenit celebru pentru experimentele sale viticole, fiind primul care a folosit spalierele în viticultura rusească, precum şi ca autor al unor lucrări fundamentale de teorie a vinificaţiei. Emigrarea elveţienilor în Rusia (în special din cantoanele germanofone) a continuat până în anii 1870, când colonia număra 400 de oameni. În perioada aceea guvernul a desfiinţat impozitele pentru colonişti. Strănepotul lui Louis-Vincent Tardent, Virgil Schanzer, a devenit unul dintre cei mai importanţi lideri ai Partidului Bolşevic şi a organizat răscoala din decembrie 1905 la Moscova. După includerea Basarabiei în URSS, urmaşii coloniştilor au fost strămutaţi sau au emigrat; puterea populară a reuşit să-i risipească, spre deosebire de staroveri. Pe locul coloniei Chabag a fost înfiinţat un sovhoz viticol (ulterior – uzina-sovhoz din

cadrul Trustului Viticol Odessa). Capacitatea de îmbuteliere a vinurilor naturale, fără adaos de bioxid de carbon, din cadrul liniilor de producţie şi comercializare a companiei Chabag este de 45 de milioane de sticle pe an. Aceste băuturi pot fi achiziţionate în orice mare magazin alimentar de pe teritoriile dunărene. Eu am făcut cunoştinţă cu producţia Chabag în barul Laguna al hotelului Veneţia Vilkovului. La Chabag, acum un sat slav cu o populaţie de 7.000 de locuitori, a fost construit un monument în memoria coloniştilor din cantonul Vaud. Istoriei emigrării lor în Rusia scriitoarea franceză Annick Genton i-a dedicat romanul său *Viticultorii de la Marea Neagră* (2008).

„Continuarea construcţiei canalului Dunăre-Nipru, ca urmare a anumitor schimbări economice şi politice, a eşuat.” În 1994 au fost interzise irigaţiile cu apă din Sasîk. Acesta s-a transformat într-o zonă problematică: bazinul putrezeşte, apa din el înfloreşte, peştele nu este comestibil, viaţa pe malul lui nu este lipsită de pericole. Cu toate acestea, caraşii care s-au înmulţit în Sasîk (aceşti peşti au fost ingenios porecliţi „gândaci de apă”) sunt pescuiţi şi comercializaţi. Locuitorii satelor învecinate cer unirea din nou a lacului Sasîk cu marea şi revenirea acestuia la starea sa naturală de liman, permiţându-i naturii să restabilească în timp ceea ce a distrus omul atât de repede. Cum spuneau şi fraţii Strugaţki: „A existat un sat şi a existat pădurea. Pădurea a fost mai puternică, pădurea este şi va fi întotdeauna mai puternică... Pur şi simplu aşa e viaţa”.

Poate tocmai pentru că „pădurea este mai puternică”, bogăţiile naturale ale Deltei Dunării încă li se par inepuizabile orăşenilor. De la grandioasa panoramă a fluviului şi bălţile cu stârci şi cormorani deloc sperioşi până la canalele nesfârşite şi golfurile cu stuf înalt şi foşnitor, totul îţi cucereşte sufletul. Aşa cum îţi cucereşte sufletul orice loc unde amestecul omului în natură este aproape imperceptibil sau complet invizibil, unde omul nu încearcă să transforme lumea după bunul său plac, ci se străduieşte să se adapteze, să o accepte în toată complexitatea şi simplitatea ei. Credinţa străveche în Hristos ne învaţă, probabil, acest lucru mai bine decât oricare credinţă nouă: este limpede că localnicii din Vilkovo sunt fericiţi în căsuţele lor acoperite cu stuf, fără electricitate, la care nu poţi ajunge decât pe apă.

Scriitorul Milorad Pavić a amplasat aici, la gurile Dunării, o insulă a morţii, un fel de iad al anticilor. Pe acest petic de uscat rătăcesc umbrele celor morţi şi în amintirea trecutului lor viu

îşi poartă în nişte mici oglinzi imaginile lor uitate. Umbrele morţilor sunt aduse pe insulă de luntraşul Charon, care poate să prindă vântul cu vâsla; tărâmul morţilor este păzit de „dulăul Cerber cu coastele însângerate, pe jumătate orb, pentru că de douăzeci de mii de ani deja se loveşte singur cu coada peste ochi”. Iar dacă la izvoarele fluviului arunci o nucă în apă, ne previne Pavić, pe insula din Delta Dunării o vor mânca, probabil, morţii… M-am uitat insistent spre stufărişul foşnitor, însă privirea nu mi-a fost destul de ageră. Deocamdată, m-am liniştit eu, timpul insulei mele încă nu a trecut.

În Delta Dunării nu există o explozie de culori lipsită de gust, ci o îmbinare armonioasă de culori naturale, cu diferite nuanţe de apă tulbure. Nu există albastru strălucitor, chiar şi cerul care acoperă bălţile ca o ceaşcă uriaşă nu este aici foarte luminos. La fel ca în magazinul de îmbrăcăminte pentru odihnă activă şi călătorii Bushman, unde toate articolele sunt în nuanţe naturale de in, bumbac, lână, bambus şi piele. În timpul călătoriei spre kilometrul 0 purtam un tricou de culoarea nisipului, o cămaşă cadrilată pe ambele feţe în nuanţele frunzelor de cătină albă, pantofi sport şi bermude de nuanţa spicului de rogoz cu frunza îngustă, precum şi o pălărie pescărească model Airhead. În catalog, această colecţie se numeşte „Breezy”, iar în împrejurimile Vilkovului aş fi comparat culorile ei cu o mlădiţă tânără de cornaci (denumirea ştiinţifică – *Trapa natans*). Fructul cornaciului, pe care poeţii dunăreni îl compară uneori cu un cap de taur, este recomandat aici turiştilor în calitate de suvenir – sâmburele acestuia, bogat în amidon, cu înveliş lemnos, cu ţepi mici, poate fi un decor elegant pentru masa de lucru de la birou. Cum am şi eu acum.

Cu frumuseţile deltei mi-a făcut cunoştinţă un localnic din Vilkovo, Igor Ceaikov, amiralul bine bărbierit al flotei de bărci din lemn şi din metal – pentru orice vreme pe Dunăre şi pentru orice activitate fluvială. Igor era îmbrăcat cu blugi albaştri şi tricou alb; spre deosebire de mine, în mijlocul valurilor de pe braţul Chilia cârmaciul dunărean arăta perfect natural. Într-o jumătate de zi de mers pe apă, abia am reuşit să schiţăm un cerc larg de teme pentru o discuţie serioasă: diversitatea vie a bălţilor, regimul sever al controlului şi accesului în rezervaţia

biosferei, modalităţile de curăţare a fundului fluviului, obiceiurile staroverilor, moştenirea sovietică a Vilkovului şi noua lui existenţă turistică. Pentru Igor era o joacă de copii să deosebească speciile de păsări zburătoare şi înotătoare, îmi explica răbdător caracteristicile pescuitului de sezon, îmi arăta cum se construiesc la Vilkovo casele cu acoperiş din stuf, lăuda căpşunile pe care localnicii le cultivă pe solul argilos al insulei. Peştele-rege din Vilkovo este morunul mare cât un viţel, deşi de decenii întregi nimeni nu a mai reuşit să prindă unul (ultimul morun uriaş, de 750 de kilograme – am citit asta într-o cronică a Vilkovului din perioada sovietică –, a fost capturat în 1950 de un oarecare Fedor Şapovalov); păsările-de-foc din partea locului – pelicanii roz – sunt aici năsoşii, uite-i; iarba de aici e stuful, nicăieri în lume nu creşte atâta stuf ca în Delta Dunării. Fiindcă în Vilkovo deja aproape că nu se mai repară ambarcaţiuni, întrucât nu se mai pescuieşte atât de mult, economia se menţine, pe lângă turism, cu prelucrarea şi vânzarea stufului…

Aici discuţia noastră s-a întrerupt, pentru că la orizont s-a arătat marea.

Capătul fluviului este capătul călătoriei mele pe Dunăre şi sfârşitul acestei cărţi. Semnul „0 km” este amplasat ca atracţie turistică la extremitatea nord-estică a insulei Ankudinov, pe o limbă de nisip acoperită cu tufişuri dese. Persoanele străine nu au ce să facă aici – nici să se scalde, nici să pescuiască; chiar şi deplasarea pe jos este limitată. La baza zeroului metalic cu înălţimea de doi metri am terminat de fumat o ţigară începută de mult, ultima din pachetul desfăcut cândva la izvoarele Dunării, în Schwarzwald. Deasupra capului, cât vezi cu ochii, numai cer, în jur – apă câtă vrei, verdeaţă şi linişte de mai. În depărtare apa îşi schimbă culoarea, iar acolo unde briza mării se întâlneşte cu valurile Dunării se formează o barieră inegală, semănând cu o parâmă strâns răsucită. De departe, această barieră mi s-a părut înaltă, mai înaltă decât mine, iar eu parcă aş fi stat pe fundul unei farfurii uriaşe.

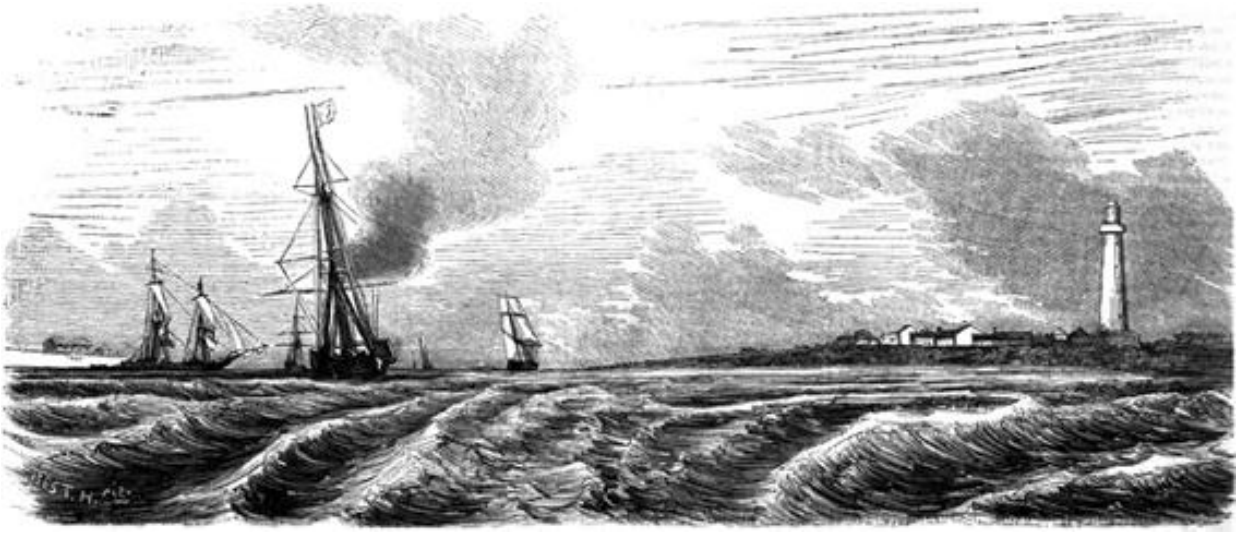

Michel Durand-Berger, *Sulina*, desen din *L'Illustration*, 1854

Conform structurii textului, aici s-ar potrivi un citat, dar nu mă voi preface că, privind la contopirea fluviului cu marea, am citat pe de rost din Kenneth Grahame. Nu, bineînţeles, însă autorul cărţii *Vântul prin sălcii*, trebuie să admiteţi, i-a înălţat o minunată odă Fluviului. Poate spune cineva mai bine de atât? „Fii lângă fluviu şi în fluviu şi împreună cu fluviul şi pe fluviu. El îmi este frate şi soră şi toate mătuşile la un loc, îmi este şi prieten, şi mâncare, şi băutură, şi, desigur, baie şi spălătorie. Este lumea mea şi nu-mi mai doresc nimic altceva. Ceea ce el nu-mi poate da, nici nu are sens să-mi doresc, ceea ce el nu ştie, nici nu trebuie să ştiu…”

Igor a terminat de vorbit cu grănicerul, care a venit să se intereseze dacă avem permis pentru a călători prin rezervaţie şi mi-a strigat că ar fi timpul să pornim la drum, pentru că se apropia ploaia şi trebuia să mai vedem o colonie de pelicani. Însă eu nu-mi puteam lua ochii de la graniţa mişcătoare ce despărţea două ape diferite, galben-maronie şi cenuşiu-albăstruie, ce despărţea lumea fluvială de cea marină, Istrul de Pontul Euxin. Sau poate că le unea. Fumam şi mă întrebam de unde mi-a apărut acest sentiment ciudat pe care l-am încercat şi în urmă cu un an pe malul unguresc al Dunării, de împăcare a mişcării cu liniştea. Şi acest loc este ciudat, pentru că niciun alt fluviu, în afară de Dunăre, nu începe de la ultimul său kilometru ca să se termine cu kilometrul 0. Poate din cauză că

acest fluviu curge din centrul Europei spre îndepărtata ei periferie? Nu, m-am gândit eu stingând mucul ţigării în pachetul gol, Dunărea este absolut obişnuită, chiar dacă e destul de lungă. Este abia al 29-lea fluviu din lume ca lungime, între Brahmaputra din Asia de Sud şi Tocantins din Brazilia.

Nimic mai mult. Dar nici mai puţin.

Bibliografie

Cărţi şi monografii în limbile engleză, franceză, italiană

***, *A History of Romania*. Ed. de Kurt W. Treptow. Iaşi: The Center for Romanian Studies, 1997.

***, *An Illustrated History of Hungary*. Budapesta, 1999.

***, *Kelheim. Hall of Liberation*. München: Bayerische Verwaltung der staatlichen Scshösser, Garten und Seen, 1999.

***, *The Slavs. Their Early History and Civilization*. Boston: American Academy of Arts and Sciences, 1956.

***, *Walhalla*. Regensburg: Bernhard Bosse Verlag, 2007.

Beattie, Andrew. *The Danube. A Cultural History*. New York: Oxford University Press, 2010.

Brion, Marcel. *La Vie quotidienne à Vienne au temps de Mozart et de Schubert*. Paris: Hachette, 1986.

Castellan, Georges. *A History of the Romanians*. New York: Columbia University Press, 1989.

Childe, Vere Gordon. *The Danube in Prehistory*. New York: AMS Press, 1976.

Crampton, Richard. *A Concise History of Bulgaria*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Dawson, Christopher. *The Making of Europe*. Washington, DC: The Catolic University of America Press, 2002.

Demorgny, Gustave. *Danube et Adriatique*. Paris: Domat-Montchrestien, 1934.

Durandin, Catherine. *Histoire des Roumains*. Paris: Fayard, 1995.

Dvornik, Francis. *The Making of Central and Eastern Europe*. Gulf Breeze: Academic International Press, 1974.

Fermor, Patrick Leigh. *Between the Woods and the Water*. Londra: John Murray, 1986.

Fitzmaurice, John. *Damming the Danube. Gabcikovo and Post-Communist Politics in Europe*. Boulder: Westview Press, 1996.

Georgieff, Anthony *et al*. *The Turks of Bulgaria. History, Traditions, Culture*. Sofia: Vagabond Media, 2012.
Heidegger, Martin. *Hölderlin's Hymn „The Ister"*. Bloomington: Indiana University Press, 1996.
Judah, Tim. *The Serbs*. New Haven şi Londra: Yale University Press, 1997.
Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*. Berkeley şi Los Angeles: University of California Press, 1995.
Kirschbaum, Stanislav J. *A History of Slovakia. The Struggle for Survival*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
Konter, László. *A History of Hungary. Millenium in Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.
Koprulu, M. Fuad. *Origins of the Ottoman Empire*. New York: SUNY Press, 1992.
Lengyel, Emil. *The Danube*. New York: Random House, 1939.
Lukacz, John. *Budapest 1900. A Historical Portrait of a City & Its People*. New York: Grove Press, 1988.
Magris, Claudio. *Danubio*. Milano: Garzani, 1986.
Mantran, Robert. *Histoire de l'Europe Ottomane*. Paris, 1989.
Mikus, Joseph. *Slovakia. A Misunderstood History*. Hamilton: The Battlefield Press Ltd., 1979.
Molnár, Miklos. *Histoire de la Hongrie*. Paris: Hatier, 1996.
Norwich, John Julius. *A Short History of Byzantium*. New York: Vintage Books, 1999.
Seton-Watson, Robert W. *The History of Czechs and Slovaks*. Hamden: Archon Books, 1965.
Stiwell, Sachewerell. *Romanian Journey*. Londra: Bloomsbery Reader, 2012.
Stoye, John. *Marsigli's Europe, 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*. New Haven şi New York: Yale University Press, 1994.
Szablyar, Peter. *Step by Step*. Budapesta: Municipality of Budapest, 2010.
Taylor, A.P.J. *The Habsburg Monarchy. 1809-1918*. Londra: Penguin Books, 1990.
Whitman, Sydney. *Reminiscences of the King oh Roumania*. New York şi Londra: Harper Brothers, 1899.
Winder, Simon. *Danubia. A Personal History of Habsburg Empire*. Londra: Picador, 2013.

Cărţi şi monografii în limbile română, sârbă, slovacă, croată, cehă

Balašević, Đorđe. *Dodir svile*. Zrenjanin: Žarko Zrenjanin, 1998.

Cartana, Iulian, Seftiuc, Ilie. *Dunărea în istoria poporului român*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1972.
Dulla, Matuš, Moravčiková, Hentrieta. *Arhitectúra Slovenska v 20. Storoči*. Bratislava: Slovart, 2002.
Ďurica, Milan. *Dejiny Slovenska a Slovakuv v casovej naslednosti faktov dvoch tisicroci*. Bratislava: Luc, 2003.
Hatalová, Mariá, Hančin, Vladimir, Navrátilová, Helena. *Bratislava*. Bratislava: Šport, 1992.
Kamenec, Jan. *Slovenski stat*. Praga: Anomal, 1992.
Kolka, František, Bednár, Milan. *Slovenské lodenice Komárno – 100 rokov stavby lodi*. Komárno: NecArte, 1998.
Kreiser, Klaus, Neumann, Christoph. *Dějny Turecka*. Praga: Lidové noviny, 2010.
Musilová, Margaréta, Turčan, Vladimir a kol. *Rimske pamiatki na srednom Dunaji od Vindobony po Aquincum*. Bratislava: Nadacia pre zahranu kulturnehodedicstva, 2010.
Rychlik, Jan. *Dějiny Bulharska*. Praga: Lidové noviny, 2000.
Šestak, Miroslav. Tejchman, Miroslav a d. *Dějiny jihoslovanských zemi*. Praga: Lidové noviny, 1998.
Urednik, Marijan Sincović. *Ilustrirana povjest hrvata*. Zagreb: Stvarnost, 1990.
Wandycz, Piotr S. *Střední Europa v dějinách. Cena svobody*. Praga: Academia, 1998.

Cărţi şi monografii în limbile bulgară, rusă, sârbă, ucraineană

***, *Plovidba na Dunavu i niegovim pritokama kroz vekove*. Belgrad, 1983.
***, *Былины. Сборник* [*Bîline. Culegere*]. Prefaţă, selecţie, pregătirea textelor şi observaţii de Boris Putilov. Leningrad: Scriitorul sovietic, 1986.
***, *Венгры и Европа. Сборник эссе* [*Ungurii şi Europa. Culegere de eseuri*]. Moscova: Novoe literaturnoe obozrenie, 2002.
***, *История Румынии* [*Istoria României*]. Moscova: „Alternativa-Evrolinţ”, 2003 (După ediţiile: Spiridon Palauzov. *Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-политическом отношении* [*Principatele Române ale Valahiei şi Moldovei în perspectivă istorico-politică*]. Sankt-Petersburg, 1859; Nikolai Boreţki-Bergfeld. *История Румынии* [*Istoria României*]. Sankt-Petersburg, 1909).
***, *Русе – архитектура и история* [*Ruse – arhitectura şi istoria*]. Red. de Nikolai Nenov. Ruse: Parnas, 2013.
Ackroyd Peter. *Темза: Священная река* [*Tamisa: fluviul sacru*]. Trad. de Leonid Motîlev. Moscova: O. Morozova, 2009.

Anatoli, Bacinski. *Січ Задунайська. 1775-1828. Історико-документальний нарис* [*Siciul dunărean. 1775-1828. Eseu istorico-documentar*]. Odessa: Hermes, 1994.
Andrić, Ivo. *Пытка. Избранная проза* [*Tortura. Culegere de proză*]. Trad. de Aleksandr Romanenko şi alţii. Moscova: Panorama, 2000.
Andrić, Ivo. *Человеку и человечеству* [*Omului şi omenirii*]. Trad. de Tamara Popova şi alţii. Moscova: Raduga, 1983.
Ausonius. *Стихотворения* [*Poezii*]. Ediţie îngrijită şi prefaţă de Mihail Gasparov. Moscova: Nauka, 1993 („Monumente ale literaturii”).
Becher, Johannes Robert. *Избранные сочинения* [*Opere alese*]. Moscova: Editura pentru literatură străină, 1961.
Bojilov, Ivan. *Българи в Византийската империя* [*Bulgarii în Imperiul Bizantin*]. Sofia, 1995.
Byron, Gerge Gordon. *Дон Жуан* [*Don Juan*]. Trad. de Tatiana Gnedici. Moscova: Azbuka-Klassika, 2009.
Canetti, Elias. *Человек нашего столетия. Художественная публицистика* [*Un om al secolului nostru. Publicistică beletristică*]. Trad. şi selecţie de N. Pavlova. Moscova: Progress, 1990.
Çelebi, Evlia. *Книга путешествий. Земли Молдавии и Украины* [*Cartea călătoriilor. Pământurile Moldovei şi Ucrainei*. Ed. I. Moscova: Nauka, 1961.
Céline, Louis-Ferdinand. *Из замка в замок* [*De la un castel la altul*]. Trad. de Marusia Klimova şi Viaceslav Kondratovici. Sankt-Petersburg: Evrasia, 1998.
Ciheidze, Aleksei. *Записки дунайского разведчика* [*Însemnările unui spion dunărean*]. Moscova: Molodaia Gvardia, 1984.
Danilov-Danilian, Viktor, Hranovici, Iosif. *Управление водными ресурсами. Согласование стратегий водопользования* [*Gospodărirea resurselor de apă. Elaborarea strategiilor de utilizare raţională a apei*]. Moscova: Lumea ştiinţei, 2010.
Dostean, Irina. *Русская общественная мысль и балканские народы. От Радищева до декабристов* [*Gândirea socială rusă şi popoarele balcanice. De la Radişcev la decembrişti*]. Moscova: Nauka, 1980.
Fabrio, Nedelko. *Смерть Вронского* [*Moartea lui Vronski*]. Trad. de Larisa Savelieva. Sankt-Petersburg: Amfora, 2004.
Fedotova, Elena. *Императорский Рим в лицах* [*Personalităţile Romei Imperiale*]. Moscova: Editura Universităţii din Moscova, 1979.
Freidzon, Vladimir. *История Хорватии* [*Istoria Croaţiei*]. Sankt-Petersburg: Aleteia, 2001.
Gaston, Bachelard. *Вода и грезы. Опыт о воображении материи* [*Apa şi visele. Eseu despre imaginaţia materiei*]. Trad. de Boris Skuratov. Moscova: Editura pentru literatură universală, 1998.
Goncear, Oles. *Прапороносці* [*Stegarii*]. Opere alese în 4 volume. Kiev: Saccent plus, 2005, vol. 4.
Goodwin, Jason. *Величие и крах Османской империи. Властители бескрайних горизонтов* [*Stăpânii orizonturilor. Măreţia şi prăbuşirea Imperiului Otoman*]. Trad. de M. Şarov. Moscova: Azbuka-Atticus, CoLibri, 2012.
Grahame, Kenneth. *Ветер в ивах* [*Vântul prin sălcii*]. Trad. de Irina Tokmakova. Moscova, 1993.

Grek, Ivan, Russev, Nikolai. *1812 – поворотный год в истории Буджака и задунайских переселенцев* [*Anul 1812 – an de cotitură în istoria Bugeacului şi a coloniştilor dunăreni*]. Chişinău: Stratum plus, 2011.
Grineveţki, Serghei, Zonn, Igor, Jilţov, Serghei. *Дунайская энциклопедия* [*Enciclopedia Dunării*]. Moscova: Relaţii internaţionale, 2009, vol. 1-2.
Haruzin, Aleksei. *Боснія-Герцеговина. Очерки оккупационной провинціи Австро-Венгрии* [*Bosnia-Herţegovina. Reportaje din provincia ocupată de Austro-Ungaria*]. Sankt-Petersburg: Tipografia statului, 1901.
Herodot. *История в девяти книгах* [*Istorii în nouă cărţi*]. Trad. şi note de Gheorghi Stratanovski. Leningrad: Nauka, 1972.
Hölderlin, Friedrich. *Сочинения* [*Opere*]. Trad. de V. Mikuşevici şi N. Gnedina. Moscova: Literatura beletristică, 1969.
Iampolski, Mihail. *Наблюдатель* [*Observatorul*]. Moscova: Ad Marginem, 2000.
Ignatiev, Anatoli, Rîbacenok, Irina, Sann, Ghennadi. *Российская дипломатия в портретах* [*Diplomaţia rusă în portrete*]. Moscova: Relaţii internaţionale, 1992.
Jakovlevici, Ranko. *Историја Кладова* [*Istoria Kladova*]. Kladovo, 2010.
Jerome, K. Jerome. *Трое в одной лодке. Рассказы* [*Trei într-o barcă. Povestiri*]. Trad. de M. Donskoi şi E. Lineţkaia. Moscova: Literatura beletristică, 1977.
Jireček, Konstantin. *История на българите* [*Istoria bulgarilor*]. Sofia: Ştiinţă şi artă, 1978.
Kanitz, Felix Philipp. *Дунайская Болгария и Балканскій полуостровъ* [*Bulgaria dunăreană şi Peninsula Balcanică*]. Sankt-Petersburg: Tipografia Ministerului Comunicaţiilor, 1876.
Kollár, Ján. *Сто сонетов из поэмы «Дочь Славы»* [*O sută de sonete din poemul „Fiica Slavei”*]. Trad. de I. Neiman, G. Gorskaia şi alţii. Moscova: Literatura beletristică, 1973.
Konovalova, Irina, Perhavko, Valeri. *Древняя Русь и Нижнее Подунавье* [*Vechea Rusie şi teritoriile de pe cursul inferior al Dunării*]. Moscova: Monumente ale gândirii istorice, 2000.
Koţiubinski, Mihailo. *Дорогою ціною* [*Un preţ prea mare*]. Kiev: Şkola, 2006.
Lebedenko, Oleksandr, Ticina, Anatoli. *Українське Подунав'я: минуле та сучасне* [*Teritoriile dunărene ucrainene: trecut şi prezent*]. Odessa, 2002.
Maksakovski, Vladimir. *Дунай. Рассказы о природе* [*Dunărea. Povestiri despre natură*]. Moscova: Geografgiz, 1959.
Marcus Aurelius Antonius. *Размышления* [*Meditaţii*]. Trad. şi note de Aleksandr Gavrilov (seria „Monumente ale literaturii”). Leningrad: Nauka, 1985.
Musil, Robert. *Человек без свойств* [*Omul fără însuşiri*]. Trad. de Solomon Apt. Moscova: Literatura beletristică, 1984.
Obolenski, Dimitri. *Византийское Содружество наций. Шесть византийских портретов* [*Comunitatea bizantină a naţiunilor. Şase portrete bizantine*]. Trad. coord. de Serghei Ivanov. Moscova: Ianus-K, 1998.
Palamarciuk, Svetlana. *Забытая земля: историческая область Бессарабия* [*Pământul uitat: regiunea istorică Basarabia*]. Odessa: Astroprint, 2008.
Pantić, Mihajlo. *Если это любовь* [*Dacă aceasta este dragoste*]. Trad. de Larisa Savelieva. Ekaterinburg: Basco, 2011.
Penov, Nikolai. *Русе* [*Ruse*]. Ruse: Parnas, 2013.

Petrov, Todor, Racev, Gheorghi. *Nai-Golemitk bitki v bălgarskata istoria*. Sofia: Prozorec, 2014.
Petruşevski, Aleksandr. *Генералиссимус князь Суворов* [*Prinţul generalisim Suvorov*]. Sankt-Petersburg: Russkaia simfonia, 2005.
Platonov, Andrei. *Котлован. Повести* [*Kotlovan. Nuvele*]. Moscova: ACT: Hranitel, 2007.
Platonov, Serghei. *Учебник русской истории* [*Manual de istorie rusă*]. Sankt-Petersburg: Nauka, 1993.
Rîkovţev, Aleksandr. *Вилково* [*Vilkovo*]. Odessa: Maiak, 1984.
Romanenko, Serghei. *Югославия: кризис, распад, война, образование независимых государств* [*Iugoslavia: criza, destrămarea, războiul, înfiinţarea statelor independente*]. Moscova: Fondul ştiinţific general moscovit, 2000.
Sedov, Valentin. *Славяне. Историко-археологическое исследование* [*Slavii. Studiu istorico-arheologic*]. Moscova, 2002.
Sen', Dmitri. *Войско Кубанское Игнатово Кавказское: Исторические пути казаков– некрасовцев (1708 – конец 1920-х гг.)* [*Oastea Caucaziană din Kuban a lui Ignat: drumurile istorice ale cazacilor-nekrasoviţi (1708 – sfârşitul anilor 1920)*]. Krasnodar: KubGU, 2001.
Silantieva-Skorobogatova, Valentina, Kasim, Grigori, Minkevici, Zinovi. *Вилково: город в дельте Дуная (к 250-летию основания)* [*Vilkovo: oraşul din Delta Dunării (la 250 de ani de la întemeiere)*]. Odessa: Ciornomoria, 1996.
Sokolov, Boris. *Тухачевский* [*Tuhacevski*]. Moscova: Molodaia Gvardia, 2008.
Srejović, Dragoslav. *Lepenski Vir*. Belgrad: Srpska književna zadruga, 1969.
Stadnicenko, Vladimir. *Lono Dunaia*. Kiev: Kriniţa, 2006.
Stifter, Adalbert. *Лесная тропа* [*Cărarea prin pădure*]. Red. de Serafima Şlapoberskaia. Moscova: Literatura beletristică, 1971.
Stoker, Bram. *Дракула* [*Dracula*]. Trad. de N. Sandrova. Sankt-Petersburg: Azbuka-Klassika, 2005.
Şarîi, Andrei, Şimov, Iaroslav. *Корни и корона. Очерки об Австро-Венгрии: судьба империи* [*Rădăcinile şi coroana. Însemnări despre Austro-Ungaria: soarta unui imperiu*]. Moscova: Azbuka-Atticus, CoLibri, 2010.
Şarîi, Andrei, Vedraşko, Vladimir. *Знак D: Дракула в книгах и на экране* [*Semnul D: Dracula în cărţi şi pe ecran*]. Moscova: Novoe literaturnoe obozrenie, 2009.
Şarîi, Andrei. *Трибунал. Хроника неоконченной войны* [*Tribunalul. Cronica unui război neterminat*]. Moscova: Prava celoveka, 2003.
Şimov, Iaroslav. *Австро-Венгерская империя* [*Imperiul Austro-Ungar*]. Moscova: Algoritm, 2014.
Twain, Mark. *Жизнь на Миссисипи* [*Viaţa pe Mississippi*]. Trad. de R. Rait-Kovaliova. Opere în 12 vol. Moscova: Editura de stat pentru literatură, 1960, vol. 4.
Vaghin, Nikolai, Karlinski, Mihail. *Река Дунай* [*Fluviul Dunărea*]. Leningrad: Hidrometeoizdat, 1960.
Vazov, Ivan. *Под игом* [*Sub jug*]. Trad. de Mira Mihelevici şi alţii. Moscova: Literatura beletristică, 1970.
Vejinov, Pavel. *Барьер. Изменения. Весы* [*Bariera. Schimbările. Balanţa*]. Trad. de M Tarasova, L. Lihaceva, V. Kuleşova. Moscova: Literatura beletristică, 1989.

Verne, Jules. *Дунайский лоцман* [*Pilotul de pe Dunăre*]. Trad. de Oleg Volkov. Odessa: Maiak, 1986.
Verne, Jules. *Прекрасный голубой Дунай* [*Minunata Dunăre albastră*]. Trad. de Evgheni Trînkin. Moscova: Ladomir, 2011.
Vocelka, Karl. *История Австрии. Культура, общество, политика* [*Istoria Austriei. Cultura, societatea, politica*]. Moscova: Ves' mir, 2007.
Zweig, Stefan. *Вчерашний мир* [*Lumea de ieri*]. Trad. de G. Kagan. Moscova: „Vagrius", 2004.

Articole şi publicaţii

Artamonov, Vladimir. „Silovoe pole Suvorova" [„Câmpul de forţă al lui Suvorov"]. *Rodina*, nr. 11, 2010, pp. 23-27.
Blackwood, Algernon. „Ивы" [„Sălciile"]. Trad. de Natalia Trauberg. *Esli*, nr. 9, 1994, pp. 11-19.
Civjan, Tatiana. „The Danube – Symbol of the Mythical Road. Ethnologia Balkanika". *Journal of Balkan Ethnology*. vol. 1, 1997, pp. 29-52.
Hölderlin, Friedrich. „ИС" [„Istrul"]. Trad. de Viaceslav Kuprianov. *Novîi bereg*, nr. 9, 2005.
Hölderlin, Friedrich. „Рейн" [„Rinul"]. Trad. de Viaceslav Kuprianov. *Novîi mir*, nr. 12, 2010.
Hölderlin, Friedrich. „У истока Дуная" [„La izvoarele Dunării"]. Trad. de Viaceslav Kuprianov. *Vestnik Evropî*, nr. 22, 2008.
Korolenko, Vladimir. „Naşi na Dunae" [„Ai noştri pe Dunăre"]. Opere alese, vol. 4. Moscova, *Pravda*, 1953.
Kujundžić, Dragan. „Empire: geopolitika i monstruoznost'" / „Sinij divan". [„Empire: geopolitică şi monstruozitate" / „Divanul albastru"]. *Revista filosofico-teoretică*, nr. 15, Moscova, *Tri kvadrata*, 2010, pp. 9-24.
Kundera, Milan. „Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe Centrale". Paris, *Le Débat* (Gallimard), nr. 27, 1983/85, pp. 3-15.
Palamarciuk, Svetlana. „Drevnie i srednevekovîe poselenia na territorii Izmaila i ego okresnostei" [„Aşezări antice şi medievale pe teritoriul Izmailului şi în vecinătatea acestuia"]. *Suvorovskie citenia* [*Lecturi suvoroviene*], nr. 4-5. Izmail, 2007. pp. 114-119.
Pavić, Milorad. „Биография Дуная. Вывернутая перчатка" [„Biografia Dunării. Mănuşa întoarsă pe dos"]. Trad. de Larisa Savelieva. Sankt-Petersburg, *Azbuka*, 2002, pp. 259-263.
Svetlov, Igor. „Budapest kak hudojestvennîi ţentr na rubeje XIX-XX vekov. Hudojestvennîe ţentrî Avstro-Vengrii" [„Budapesta, centru cultural la hotarul

secolelor XIX-XX. Centrele culturale ale Austro-Ungariei”]. Sankt-Petersburg, *Aleteia*, 2009, pp. 202-214.
Şişkina, Raisa. „Izmail 1790 goda kak fortifikaţionnoe soorujenie” [„Izmailul anului 1790 ca o construcţie fortificată”]. *Краеведческий вестник Выпуск* [*Buletin etnografic*]. Ed. 1. Muzeul de istorie şi etnografie al regiunii dunărene, Izmail, 2007, pp. 21-27.
Vail, Piotr. „Kapişce na Dunae. Slovo v puti” [„Un templu păgân pe Dunăre. Cuvânt pe drum”]. Moscova, *Astrel*, 2010, pp. 145-147.

Filme

A Dunai hajós [*Pilotul de pe Dunăre*], 1974, regizor Markos Miklós, Republica Populară Ungară.
A Hidember [*Omul-pod*], 2002, regizor Bereményi Géza, Ungaria-Germania.
Az aranyember [*Omul de aur*], 1962, regizor Gertler Victor, Republica Populară Ungară.
Columna, 1968, regizor Mircea Drăgan, Republica Socialistă România.
Delta, 2008, regizor Mundruczó Kornél, Ungaria.
Dishonored [*Agentul X27*], 1931, regizor Josef von Sternberg, SUA.
Donau, Duna, Dunaj, Dunav, Dunărea, 2003, regizor Goran Rebić, Austria.
Dorogoi ţenoi [*Un preţ pea mare*], 1955, regizor Mark Donskoi, URSS.
Geroi Şipki [*Eroii de la Şipka*], 1954, regizor Serghei Vasiliev, URSS.
Great Waltz [*Marele vals*], 1938, regizor Julien Duvivier, SUA.
Kind der Donau [*Copila Dunării*], 1950, regizor Georg Jacoby, Austria.
Les amours célèbres [*Iubiri celebre*], 1961, regizor Michel Boisrond, Franţa-Italia.
Mihai Viteazul, 1971, regizor Sergiu Nicolaescu, Republica Socialistă România.
Pioniere in Ingolstadt [*Genişti în Ingolstadt*], 1971, regizor Rainer Werner Fassbinder, Republica Federală Germania.
Răpirea fecioarelor, 1968, regizor Dinu Cocea, Republica Socialistă România.
Răzbunarea haiducilor, 1968, regizor Dinu Cocea, Republica Socialistă România.
Tajna dunavskogo vileniaka [*Misterul elfului dunărean*], 2012, regizor Dusan Vojvodic, Serbia.
The Ister [*Istrul*], 2004, regizori David Barison şi Daniel Ross, Australia.
The Jolson Story [*Povestea lui Jolson*], 1946, regizor Alfred E. Green, SUA.
The Red Danube [*Dunărea Roşie*], 1949, regizor George Sidney, SUA.
The Third Man [*Al treilea om*], 1949, regizor Carol Reed, Marea Britanie.
Vorwärts aber nie vergessen. Ballade über bulgarische Helden [*Să mergi înainte, dar să nu uiţi niciodată. Baladă despre eroii bulgari*], 2007, regizor Ilija Trojanow, Germania-Bulgaria.

Zaporojeţ za Dunaem [*Cazacul zaporojean peste Dunăre*], 1953, regizor Vasil' Lapokniş, URSS.

1. Serghei Alekseevici Tucikov al II-lea (1767-1839) a fost un om politic rus şi comandant militar, senator, general-locotenent. Scriitor talentat, mason cunoscut, vistiernicul lojii „Ovidiu" din Chişinău, printre ai cărei membri s-a numărat şi Aleksandr Puşkin. S-a născut în familia unui general, cei patru fraţi ai săi au ajuns la rândul lor generali, doi dintre ei fiind ucişi în bătălia de la Borodino. A participat la toate campaniile militare mari ale Rusiei de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. În timp ce trupele ruseşti asediau Izmailul şi alte cetăţi dunărene ale Imperiului Otoman în 1789-1790, Tucikov, având gradul de căpitan, comanda o baterie de artilerie marină pe frontul războiului cu Suedia. În 1810, ca general de serviciu al armatei Moldovei, a întemeiat nu departe de cetatea Izmail, fără să economisească fondurile vistieriei, o aşezare civilă „cu 1.500 de case şi prăvălii", care după doi ani a primit numele Tucikov. După războiul din 1812, căzând în dizgraţie, s-a ocupat de traducerea autorilor antici, a întocmit un dicţionar genistic detaliat şi şi-a publicat operele complete în patru părţi. În 1826 s-a întors în administraţie, în 1830 a fost numit primarul oraşului Izmail-Tucikov şi după şase ani a ieşit la pensie. În 1997, în centrul Izmailului (pe locul unei plăci memoriale sovietice) a fost amplasată o statuie a lui Tucikov, operă a sculptorului local Mihail Nedopaka. Monumentul a provocat nemulţumirea cercurilor ştiinţifice: generalul din bronz era încălţat cu cizme soldăţeşti. Tânăra angajată a Muzeului Etnografic Dunărean, foarte amabilă, mi-a prezentat expoziţia şi mi-a arătat o statuie a lui Tucikov expusă în una din săli, opera Innei Kolomieţ: „Mult mai elegantă decât cea din Parcul Grecesc, nu-i aşa?". Nu am găsit niciun motiv să o contrazic.
2. Mamai – imaginea idealizată a cazacului-cavaler, personaj popular al folclorului ucrainean. Este înfăţişat cu o cobză sau o bandură, simboluri ale sufletului meloman ucrainean. În 2003, în Piaţa Independenţei din Kiev a fost amplasată o statuie a sa.
3. Expresia corectă în engleză este *emergency exit*.
4. În 1936, pe şantierul naval din Kiev a fost construit monitorul *Jelezniak*, care în anii 1940-1941, apoi în 1944-1945 a făcut parte din structura Flotilei Militare a Dunării. În 1984 a fost lansat la apă remorcherul de mahone *Anatoli Jelezniakov*, înregistrat în portul Ust-Dunaisk. În acea perioadă, nodul de transport şi de transbordare care includea trei porturi – Reni, cu o capacitate proiectată de 12.000.000 de tone de mărfuri pe an, Izmail (7.000.000 de tone), Ust-Dunaisk (baza de transport cu mahonele în India şi în Asia de Sud-Est, dată în exploatare în 1978) – şi Compania Sovietică de Navigaţie pe Dunăre era considerat cel mai puternic din Europa Centrală. Parcul de mahone al zonei dunărene avea 250 de ambarcaţiuni fără autopropulsie, pentru întreţinerea cărora a şi fost construit atelierul de reparaţii navale din Vilkovo. După dezmembrarea CAER şi a URSS, traficul de mărfuri pe braţul Chilia s-a diminuat considerabil. În ultimele decenii, din diverse motive, toate cele trei porturi se află într-o stare de criză.
5. România şi Ucraina împart Delta Dunării în proporţie de 4:1. Partea ucraineană a primit statutul de teritoriu protejat în 1967, ca filială a Rezervaţiei Mării Negre; la începutul anilor 1980 a devenit rezervaţia de sine stătătoare „Bălţile Dunării".

Suprafaţa teritoriului protejat este de 50.000 de hectare. De cealaltă parte a fluviului a fost creat un vast parc naţional de zece ori mai mare, „Delta Dunării”, care ocupă aproape 2,5% din teritoriul României. În 1999, printr-o hotărâre a UNESCO, în Delta Dunării a luat fiinţă rezervaţia internaţională unică româno-ucraineană a biosferei.

Album dunărean

Confluenţa dintre Breg şi Brigah. Foto: Olga Podkolzina

Sigmaringen. Foto: Olga Podkolzina

Defileul Weltemburg şi Sala Eliberării. Foto: Olga Bajenova

Dunărea văzută de pe Podul Vechi din Regensburg. Foto: Olga Bajenova

La vărsarea râului Inn în Dunăre. Passau. Foto: Olga Bajenova

Dunărea toamna, în apropiere de Kelheim. Foto: Olga Bajenova

Vedere de pe Dunăre spre clădirea Parlamentului Maghiar. Foto: Olga Bajenova

Delta Dunării. Foto: Andrei Şarîi

Tablourile Dunării

Jakob Alt, *Vedere spre abaţia Melk de pe Dunăre*, 1826

Rudolf von Alt, *Vedere din Passau*, 1864

Josef Holzer, *Vedere spre castelul Devin*, 1864

Rudolf von Alt, *Buda*, 1843

János Vaszary, *Promenada dunăreană din Pesta*, anii 1930

James Baker Pyne, *Belgrad*, 1838

Amedeo Preziosi, *Turnu Severin*, 1869

Carlo Bossoli, *Insula Şerpilor*, 1856